

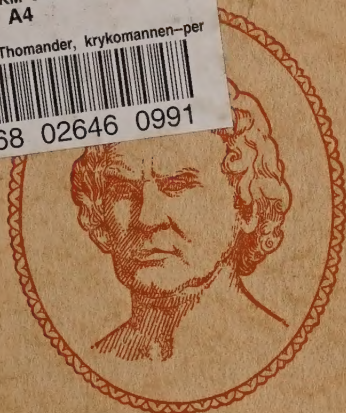
JOHAN HENRIK THOMANDER

JKM LIBRARY
BX8080.T4 A4

Algard, Nils,
Johan Henrik Thomander, krykomannen-per

3 9968 02646 0991

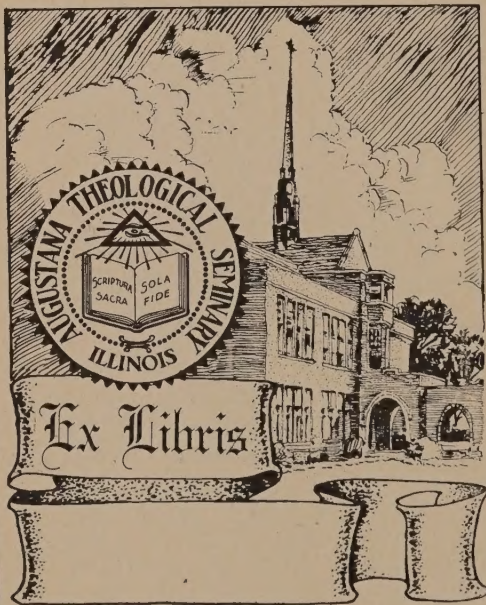

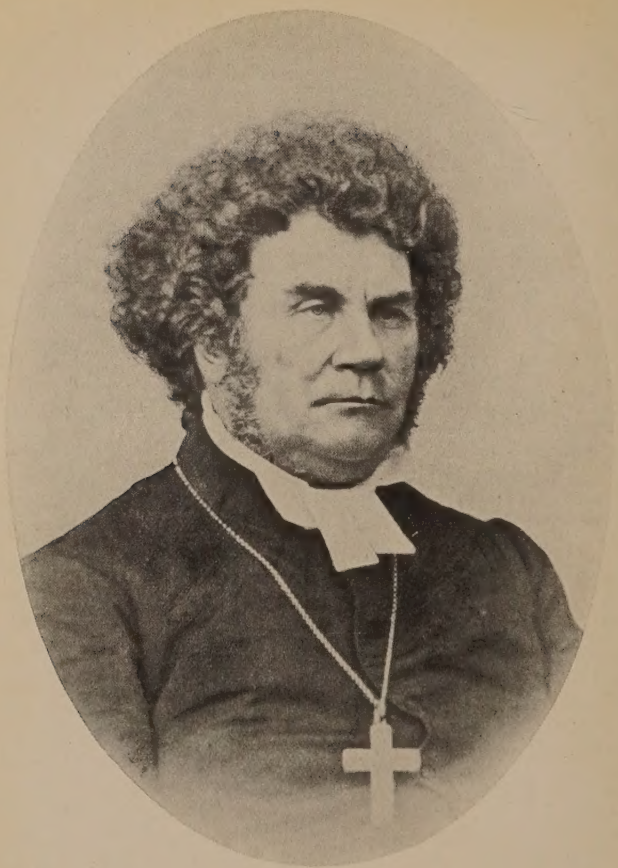
AV

NILS ALGÅRD

SVENSKA KYRKANS DIAKONISTYRELSES
BOKFÖRLAG, STOCKHOLM

John H. Thomauder.

JOHAN HENRIK THOMANDER

AUGUSTANA THEOLOGICAL
SEMINARY LIBRARY
ROCK ISLAND, ILLINOIS

JOHAN HENRIK THOMANDER

Kyrkomannen — Personligheten

AV

NILS ALGÅRD

STOCKHOLM

SVENSKA KYRKANS DIAKONISTYRELSES BOKFÖRLAG

ORIGINAL THEOLOGICAL
SEMINARY LIBRARY
BOOK EXCHANGE LIBRARY

BX

8080

.T4A4

FROM THE LIBRARY
OF
C. G. CARLFELT

UPPSALA 1924
ALMQVIST & WIKSELLS BOKTRYCKERI-A.-B.

24141

Thomander på 1860-talet.

Några studentminnen.

Av ES. TEGNÉR.

Ett helt århundrade, och mer än en fjärdedel därtill, ha nu förflutit sedan den dag då biskop Thomander föddes, och inemot 60 år ha hunnit gå till ända, sedan han lades i graven. Hans levnadstid ligger alltså ganska långt bortom vår samtid, och det är endast en och annan ännu kvardröjande 80-åring som kan ha några personliga minnen av den bortgångne stormannen. Ur denna synpunkt är det väl som jag har blivit anmodad att lämna ett litet bidrag till det betydande arbete om Thomander som här föreligger. Jag bör följaktligen inskränka mig till att här omtala ett och annat rörande honom, som jag kan påminna mig från hans senaste levnadsår, vilka sammanföllö med mina första studentår i Lund.

Tyvärr är det inga stora ting jag har att komma med. Min tidigaste beröring med Thomander ägde rum en decem-berdag 1859. Med mitt dimissionsbetyg från Lunds Katedral-skola i handen trädde jag då in i den store biskopens arbetsrum för att få skolans eforus' underskrift på detta dokument. Jag har nu letat fram det gamla papperet, och det är med en egendomlig blandning av vemodiga och glada känslor, som jag därunder läser namnet JOH. HENR. THOMANDER skrivet med hans egen vackra handstil. Av det lilla samtal, till vilket händelsen gav anledning, erinrar jag mig ingenting särskilt, men väl minns jag att den försagde 16-åringens intryck av situationen var mäktat högtidligt.

Sedan är det en rad av festliga första maj-minnen som dyka upp i min hågkomst.

Såsom varje åldring kan intyga, hörde i »den gamla goda tiden» strålände solsken och blå himmel alltid och obligatoriskt tillhoppa med den för studentvärlden viktiga dag på året, då man vände det blad i 1800-talets almanacka över vilket stod skrivet *Aprilis, Gräsmånad* och i stället fick fram den sida över vilken lästes de glada orden *Majus, Blomstermånad*. Den dagen skulle vi studenter med våra fanor i spetsen och med våra kära studentmössor (dåförtiden blå) på huvudet tåga uppför Sandgatan, fram till det några år förut uppförda biskopshuset för att där hylla vårt universitets främste man. Antalet studenter i Lund var då betydligt mindre än nu, 400 i stället för nutidens 1600. Men säkert var det blott helt få av de 400 som nu saknades i skaran. Alla ville vi vara med om att höja ett leve för vår avhållne och beundrade prokansler, alla ville vi höra vad vackert och lärorikt eller kanske skämtsamt han hade att säga oss. Vad vår egen ordförande hade att andraga intresserade oss mindre. Studentvältaligheten stod vid denna tid icke högt, och på gräsmattan framför biskopshuset frodades grönskan vid denna tid på året ofta mindre yppigt än i våra talareshoror. Med vår biskops tal var det en annan sak. Hans högresta, imponerande gestalt, hans karaktäristiska huvud, hans kraftiga och välljudande stämma, allt detta så gott som tvang oss att genast lyssna till hans ord, och det dröjde ej länge innan hela åhörarskaran, efter romarnas drastiska uttryckssätt, »hängde vid hans läppar». Alla sågo vi också genast att Thomander var en född improvisatör. Hur magert på idéer än det tal var som hade riktats till honom, lyckades han gärna att ögonblickligen få fatt i något däri, till vilket han kunde anknyta än ett skämtsamt infall, än en rad av allvarliga och vackra tankar, just sådana som den unga skaran kunde ha glädje och gagn av att få höra. Och såsom alltid, när Thomander talade, var hans framställning enkel och okonstlad, utan all uppstyling. Bättre än någon annan förstod han både att giva uttryck åt den stämning som rådde där han talade och att själv skapa omkring sig den stämning som borde framkallas.

Utan tvekan kan jag säga att jag aldrig har hört någon talare som på mig har gjort ett så starkt intryck av överlägsen begä-

ning. I talarkonst, väl också i annat, kan Thomander enligt min mening med full rätt betecknas såsom ett snille. Jag bör tillägga, att känslan härav mera trängde sig på dem som hörde honom tala än den erfares av dem som blott läsa hans tal. En läsare kan ej såsom åhöraren uppfatta huru mycket i hans ord som var en omedelbar av situationen framkallad inspiration och improvisation.

Vad som här närmast har sagts om Thomander såsom studenttalare gäller även om hans uppträdande i andra förhållanden. När han predikade i Lunds Domkyrka hade man en känsla av att han och Domkyrkan särskilt väl passade tillsammans. Båda voro storheter av ovanligt mått. De voro nog på sin tid Lunds två förnämsta storheter.

Ej sällan talade Thomander vid akademiska fester. Alltid var han densamme. Visserligen stundom litet självsvåldigt ogenerad. Så hörde jag honom t. ex. en gång börja svaret på ett festtal med en klagan över att Akademiska Föreningens talarstol var bra trång, så att han, med sin stora kropp, hade svårt att få rum däri. Sådant skulle ingen annan ha vågat tillåta sig, men när en Thomander gjorde det, var det omöjligt att allvarligt stöta sig därpå. Han var för stor för att ej alltid få vara sig själv.

En och annan gång gjorde Thomander i sitt hem en stor studentbjudning, och åtminstone en gång var jag hans gäst vid en sådan. Han visade sig vid sådana tillfällen ej blott såsom en utmärkt studenttalare, utan också såsom en sällsynt älskvärd värd. Gärna hade han något vänligt eller originellt ord att säga till envar av sina gäster. — »Är det inte bra tapeter jag har här i salen?» sade han en gång till mig, i det han pekade på de väldiga bokmassor som klädde alla väggar i det stora rummet. Frågan var såsom skapad för mig, som själv alltid har haft stor smak för detta slags tapeter. Och ur hjärtats djup kunde jag därför svara mitt energiska »jo».

Om ett särskilt festtal av Thomander, som framför andra har fastnat i mitt minne, bör jag kanske nämna ett par ord. Det hölls 1862 från en talarstol, som var rest på Lundagård under ett vackert, nu nedhugget bokträd. Åhörarskaran var denna gång

ovanligt stor. Den inneslöt studenter från alla de nordiska högskolorna. Av Köpenhamns och Lunds studentkårer hade Kristianias och Uppsalas studenter gemensamt inbjudits till ett skandinaviskt möte.

Festen hölls den 11 juni, och Thomander började sitt tal med att påminna om att Holberg har skrivit ett skådespel som just bär denna datumuppgift såsom titel. Den som har läst detta sorglustiga drama erinrar sig kanske den jämmerfulla slutreplik, med vilken huvudpersonen, den snikne, men enfaldige Studentrup, avträder från skådebanan: »*Aa du bedrøvede* (d. v. s. bedrövlige), *du bedrøvede, du bedrøvede ellefte Junii!*» Det var emellertid ej vid dagens bedrövlige sidor som Thomander här ville uppehålla sig, ty för oss var ju denna 11 juni en glad dag. I Danmark hade visserligen detta datum förr en mindre god klang, särskilt i de personers öron, som voro svårt gäldbundna. Det var nämligen en lagstadgad förfallodag, på vilken man hade att inbetala sina skulder. Thomander påpekade nu, i sammanhang härmed, de skulder från gångna tider som Nordens folk hade till vissa av sina konungar, skulder som vi åtminstone borde erkänna, om vi icke kunde infria dem. Han slöt med en skål för våra nuvarande konungar, Fredrik VII och Carl XIV, två »furstar, som tänka och handla i harmoni med sina folk och sin tids anda». Talet hälsades med jubel. Slutorden däri uttalade ju också på ett lyckligt sätt just det bästa som kunde sägas om de båda regenterna.

Tjugo år tidigare hade Thomander, vid ett nordiskt studentmöte som hölls i Uppsala och Stockholm, hållit ett annat tal, om vilket jag i detta sammanhang gärna vill erinra, ehuru det ej tillhör mina personliga minnen. Det var på sin tid vida berömt och omtalas på åtskilliga ställen i vår litteratur.

Efter att på ett spirituellt sätt ha omnämnt allahanda förhållanden i Danmarks och Sverges äldre historia övergick Thomander till att påpeka vissa ting som vi kunde lära av den latinska grammatikan, med dess deklinationer och konjugationer. *Deklinera* borde vi icke, ty ordet för tanken på att gå bakut. Dessmera borde vi skandinaver beflita oss om *konjugation*, i ordets ursprungliga

betydelse: sammanslutning. Men vi skulle konjugera rätt och regelbundet, utan alla grammatikalfel. Vår latinska grammatika upptager från gammalt såsom böjningsmönster för de fyra regelbundna konjugationerna verben *amare, docere, legere, audire*. Vi, Nordens folk, böra i enlighet härmed lära oss att *älska* varandra, *undervisa* varandra, *läsa* varandra, *lyssna till* varandra. »Ett leve alltså för de Nordiska folkens *kordiala, intellektuella, litterära* och *societära* närmande till varandra!»

Också i Danmark uppträdde Thomander vid åtskilliga skandinaviska möten och förvärvade där ett utomordentligt stort, delvis ännu kvarlevande rykte såsom överlägsen talare.

Året 1863, då det ovannämnda talet på Lundagård hölls, var skandinavismens klang- och jubelår. Kort därefter utbröt det för Danmark olycksdiga kriget med Tyskland. Då danskarna ej därunder fingo det militära understöd från Sverige som de hade påräknat, kände de sig naturligtvis besvikna. De nordiska statsmännen hade ej infriat, och förmådde kanske ej heller infria, de löften som studenterna så oförskräckt hade givit. Så blev då i många kretsar sed, och är nog ännu här och var sed, att tala om studentskandinavismen såsom allenast en luftig, fåfänglig illusion, ett tomt munväder utan allt verkligt värde.

Om de som döma så själva hade varit med på den tiden, skulle de ej påstå något sådant. Vi, som då voro med, glädja oss att vi på vår sida haft en sådan man som Thomander. Åtminstone två decennier igenom, och det under sin sista tid, då hans storhet var som mest erkänd, förblev han alltså en varm skandinav. Vi gamla, som då voro unga, känna det som om vårt liv genom dessa studentmöten blivit rikare. Umgänget med ungdomsvarma vänner, eller låt oss alltfört säga bröder, från de andra nordiska länderna gjorde vår horisont vidare, vår blick nådde *längre*, bortöver husknuten och riksgränsen, och på samma gång nådde den *högre*, upp mot ljusare, mera ideala rymder. På 1870- och 80-talen, då det var synnerligen modernt att dystert sänka blicken ned mot jorden och grubbla över allt otrevligt och ledsamt som där fanns att se, då gjorde det mig riktigt ont om de stackars unga studenterna, som på grund av ett tillfälligt

tidsmod icke tyckte sig ha lov att följa sin rätta natur och vara unga och glada. De hade behövt att ibland sig ha en Thomander, som med sin friska, hurtiga frimodighet hade kunnat lära dem att den vishet är klen, som visa livsglädjen på dörren.

Från år 1863 har jag ännu ett studentminne att omtala. Det gäller en episod av ovanligt slag, i vilken Thomander spelade en framskjuten roll och genom vilken han ytterligare befäste sin popularitet bland oss ungdomar.

Här gällde det icke frågan om en fridsam förbrödring mellan studenter vid nordiska högskolor. Det var en bister krigisk stormby från det stora Europa, som sände en vindfläkt in över vårt land och särskilt vållade oro i Thomanders stad.

I Polen hade folket rest sig till en ny befrielsestrid mot Ryssland. Man hoppades att lyckan denna gång skulle vara frihetskämparna mera bevågen än den hade varit på 1830-talet. I England hade på polskt initiativ utrustats en hjälpexpedition, ledd av en överste Lapinski. Den räknade ett par hundra man av olika nationer, fransmän, italienare m. fl. Blott till en tredjedel utgjordes den av polacker. På ett förhyrt fartyg skulle skaran överföras till Polen och, om möjligt, där falla inbrytande ryska trupper i ryggen.

Den polska resningen omfattades naturligtvis i Sverige med livlig sympati, och när fartyget, på grund därav att sundet bevakades av ryska kryssare, nödgades till en tid stanna i Malmö, väcktes inom studentkåren förslag att polackerna skulle inbjudas till fest i Lund.

Emellertid funnos i vårt land icke få som ansågo att en dylik »demonstration för upprorsmän» vore riskabel. Ryssland kunde däri finna anledning till ett farligt ingripande mot oss. Skånes förnämsta tidning, Snällposten, innehöll upprepade varningar, och Lunds universitets rektor, den som vetenskapsman högt ansedde och som person avhållne prof. Tornberg sökte genom studentkårens ordförande avstyra bjudningen. Men universitetets prokansler hade ej så många betänkligheter. Han lovade t. o. m., att om de tilltänkta gästerna kommo, han själv skulle hålla tal till dem. Studenterna blevo naturligtvis förtjusta,

men den som fick sitta emellan var rektor, som höll på att bli utan den vanliga studentuppvaktningen den 1 maj. Kårens ordförande var så viss om att få ett nej till svar på frågan om uppvaktning skulle äga rum, att han icke alls hade berett sig på något tal. Då likväl (med några få rösters övertikt) en uppvaktning beslöts, och tåget till rektors bostad omedelbart borde avgå, kände ordföranden sig ganska illa till mods. Han var icke som Thomander en improvisatör. Under den jämförelsevis långa vandringen ner till det hus på Södergatan, där rektor bodde, lyckades han emellertid att i sitt minne leta fram några fraser ur ett tal vid en föregående rektorsuppvaktning och kunde så nödortfigt reda sig.

När så polackerna kommo till Lund hälsades de redan vid järnvägen med tal och sång av studenterna och fördes därpå till domkyrkan, där till deras ära »Polens frihetsbön» sjöngs av studentsångföreningen. Sångens omkväde var i svensk översättning:

Hör oss i nåde, Herre, när vi bedja.
skänk oss vårt land och slit förtryckets kedja.

Med rörelse, delvis tårar, hörde främlingarna denna sin gripande hemlandssång. Sedan på aftonen gävo studenterna en fest för dem i Akademiska föreningen. Thomander höll där på franska ett hjärtligt tal för dem. Några dagar därefter hade Thomander i sitt eget hem en särskild middagsbjudning för de polska officerarna.

Detta prokanslerns frimodiga och oförskräckta sätt att taga saken var naturligtvis alldeles efter studenternas sinne, och entusiasmen var stor ej blott för de polska frihetshjältarna utan också för honom. När Thomander, efter en tids avtyning, två år därefter år 1865 vid midsommartiden slutade sitt innehållsrika liv, var sorgen vid universitetet allmän. Det hade då blivit så tomt i Lund.

FÖRORD.

I sitt tal »för minnet och löftet» vid nordiska festen i Lund den 13 febr. 1866 yttrade A. Th. Lysander om Johan Henrik Thomander, att han väl förtjänade och tvivelsutan även skulle få ett särskilt eftermäle. Skildringen av hans liv, lynne och verksamhet måste, fortsatte L., bliva en stor och rik tavla.

Följande framställning vill vara ett bidrag till det sålunda förväntade »eftermålet». Materialet till detta har i själva verket visat sig vara så rikt, att det disponerats i syfte att åstadkomma en triptyk. Den föreliggande avdelningen, ett självständigt helt för sig, har till föremål Thomanders kyrkligt-religiösa verksamhet. Hans politiska och sociala gärning ämnar teol. och fil. dr Rurik Holm, hans skönlitterära författarskap professor Albert Nilsson att skildra.

I Strängnäs domkapitels kondoleansskrivelse vid Thomanders fränfälle heter det om hans mångsidiga livsgärning: »Der finnes inom det allmänna icke något ädelt sträfvande, något fosterländskt syfte, som icke fått röna stödet af hans väldiga kraft. Det var dock inom *kyrkan*, som denna ande hade det egentliga fältet för sin verksamhet.» Emedan denna Thomanders centrala gärning liksom allt hans offentliga framträdande var ett levande uttryck för hans rikt utrustade och mångskiftande personlighet, har som ram till densamma fogats en skildring av hans väsen och hans levnad.

Den gängse bilden av Thomander torde i stort sett hava bestämts av A. Ahnfeldts framställning i Tankar och löjen, kännetecknad av A:s av E. Liedgren kritiserade »arrangeringsförmåga och skandaliseringstalang». Även den muntliga traditionen har på flera punkter verkat i en karikerande riktning, starkt påmin-

nande om det öde, som vederfarits Bellmans minne. Den forne ungdomsvännen H. Reuterdahls i hans Memoarer åt eftervärlden sorgfälligt magasinerade ovilja har icke heller varit ägnad att lägga proportionerna mellan denna geniala andes olika beståndsdelar till rätta.

Av största betydelse för min undersökning har den omständigheten varit, att även ögon- och öronvittnen varit tillgängliga och välvilligt meddelat sina minnen. I främsta rummet står jag i detta avseende i tacksamhetsskuld till fru IDA THOMANDER-WARHOLM, Tuna, slottsläkare EDVIN A. THOMÆUS, Drottningholm, och professor ESAIAS TEGNÉR, Lund, vilken även haft vänligheten förse arbetet med ett minnesord.

Till professor N. J. GÖRANSSON, vilken riktat min uppmärksamhet på det rika och fängslande ämnet, frambäres ett varmt tack. Det största gagn har jag haft av hans seminarieövningar över Schleiermachers troslära 1911—18. Ett rikt utbyte hava även ärkebiskop, d. v. professor, N. SÖDERBLOMS föreläsningar 1903—04 över svensk teologi i det 19. århundradet givit. Domprosten G. LIZELL har under arbetets fortgång visat det välvilligt intresse och förf. mycken uppmuntran, varför denne ber få säga honom sitt hjärtliga tack. Ett dylikt ägnas även teol. dr H. WIJCKMARK för goda råd och anvisningar.

I den största förbindelse står jag till de innehavare av enskilda brev- och skriftsamlingar, vilka välvilligt ställt material till förfogande: fru IDA THOMANDER-WARHOLM, vilken icke sparat någon möda för att bistå med jämväl skriftliga dokument, landssekreterare W. FAHLCRANTZ, Nyköping, professor F. HENSCHEN, Stockholm, revisor G. D. ROGBERG, Stockholm, professor L. WEIBULL, Lund, och prost M. WIESELGREN, Göteborg.

Med exciperering av källor i Lund, Göteborg och Köpenhamn har värdefull hjälp lämnats av fröken ELLEN WESTER, Lund. Vid korrekturet och vid personförteckningens uppgörande har min fru tråget bistått.

Till tjänstemännen vid Riksarkivet, K. biblioteket, Uppsala universitetsbibliotek, Lunds universitetsbibliotek, Lunds landsarkiv, Göteborgs landsarkiv, Göteborgs stadsbibliotek, Nordiska

museets arkiv samt Det k. Bibliothek och Universitetsbibliotheket i Köpenhamn framföres ett värdsamt tack för det mest beredvilliga tillmötesgående. I särskild förbindelse stannar jag till vederbörande å K. Biblioteket för beredande av arbetsplats även under den oförmodat långvariga ombyggnadsperioden.

Såväl Diakonistyrelsens bokförlag som Almqvist & Wiksells Boktryckeri-a.-b. hava visat all tänkbar välvilja.

Bilden å omslaget är tecknad efter Bissens byst av Thomander.
Stockholm den 29 april 1924.

Nils Algård.

INNEHÅLL

	Sid. XVII
Källor och litteratur	XVII
KAP. I.	
Ungdomstiden	1
KAP. II.	
Verksamhet vid universitetet	29
KAP. III.	
Teologen	106
1. Den teologiska situationen	106
2. Grundritning till Thomanders teologiska system	118
<i>Teologiens väsen, uppgift och indelning</i>	118
<i>Läran om Gud</i>	146
<i>Läran om människan</i>	147
<i>Läran om Kristi person</i>	150
<i>Läran om Anden och kyrkan</i>	153
Den helige Ande 153. — Kyrkobegreppet 154.	
<i>Nådemedlen</i>	158
Grundsyn 158. — Ordet 159. Översättning av Nya testamen-	
tet 159. — Sakramenten 166.	
<i>Etik</i>	174
<i>Kyrkans idealitet. Eskatologi</i>	184
3. Den praktiska teologiens system	187
4. Förbindelser	196
KAP. IV.	
Den praktiske kyrkomannen	208
1. Återvändandet till det praktiskt-kyrkliga livet	208
2. Homiletiken	217
<i>Den samtida svenska predikan</i>	217
<i>Predikans teori</i>	223
Uppgift och föremål 223. — Källa och subjekt 225.	
<i>Predikans innehåll</i>	229
De objektiva frälsningssanningarna 229. — Tillämpning på den	
enskilda människan 232; på de yttre förhållandena 237.	
<i>Predikans form</i>	244
Allmän karakteristik 244. — Uppställningen och dess genom-	
förande 246. — Stil 251.	

<i>Det homiletiska framträdandet. Samtidens omdöme</i>	256
<i>Homiletisk plats och betydelse</i>	259
3. Kateketen	262
<i>Katekesfrågan</i>	262
<i>Katekes. Kateketisk verksamhet</i>	264
4. Själasörjaren	274
5. Liturgen	280
<i>Kultens innebörd och uppgift</i>	280
<i>Inlägg i handboksfrågan</i>	282
<i>Insats i evangelieboksfrågan</i>	290
<i>Verksamhet på den kyrkliga diktningens och musikens område</i>	295
<i>Ställning till övriga kultfrågor. Det liturgiska framträdandet</i>	303
6. Deltagande i kyrkolagstiftningsarbetet	307
<i>Kyrkoregementets allmänna förutsättningar</i>	307
<i>Verksamhet för och i kyrkolagskommittén</i>	311
<i>Uppträdande i olika kyrkopolitiska frågor</i>	326
<i>Nyheterna i kyrkolagstiftningsarbetet 326. — Religiönsfrihet 327. — Prästämbetet 355. — Den kyrkliga representationen. Kyrkomötet 372. Stiftsorganisationen. Domkapitel 384. Biskopsämbete 392. Prästmöte och prästsällskap 398. Visitationsväsende 401. Lokalförsamlingen. Sockenstämma och sockennämnd 403. Kyrkotukt 409.</i>	
7. Stiftschefen	418
<i>Domkapitelsordföranden</i>	418
<i>Prästmöten. Bibelsällskap. Visitationer</i>	423
<i>Verksamhet för inre och yttre mission</i>	432
<i>Prokanslern</i>	444
<i>Framträdande</i>	446
8. Praktiskt-kyrklig betydelse	447

KAP. V.

Personligheten	451
1. Den kristne romantikern	451
2. Senare levnadsår och död	497
Personregister	508

Källor och litteratur.

I. Otryckta källor.

1. Offentliga Arkiv och Bibliotek.

Riksarkivet.

Statsrådsprotokoll i ecklesiastikärenden 1850, 1856—64.
Ecklesiastikdepartementets registratur och diarium 1850, 1856—65.
K. brev till Kanslersämbetet för Lunds universitet 1856—65.
Kanslersämbetets i Lund koncepter 1856.
Brev till A. von Hartmansdorff.

Kungliga Biblioteket.

Brev till C. F. Dahlgren.
L. Hammarskölds brevsamling.
S. Kamps brevsamling.
Brev till A. C. af Kullberg.
Brev till N. M. Lindh.
Anteckningar af A. J. Psarski.

Uppsala Universitetsbibliotek.

Brev till Elias Fries. (Sign. G. 70: U.)
O. J. Fåhræi brevsamling. (Sign. G. 71: a.)
Fr. Gyllenborgs brev och handlingar. (Sign. F. 652.)
Brev till C. Fr. af Wingård 1837—43. (Sign. G. 323 d.)

Lunds Universitetsbibliotek.

M. E. Ahlmans brevsamling.
Brev till B. Cronholm.
Brev till P. Genberg.
Brev till C. P. Hagberg.
Brev till H. Hamilton.
Brev till Chr. I. Heurlin.
Brev till S. Nilson.
Brev till H. Reuterdaahl.

Brev till C. W. Skarstedt.

Brev till Es. Tegnér.

P. Genberg: Dagboksanteckningar 1843—52.

Lunds Universitetsarkiv.

Större akademiska konsistoriets protokoll 1831—50, 1856—65.

(Sign. A. I.)

Kronologiskt register 1841 ff. (Sign. A. V.)

Rektorsämbetets protokoll. (Sign. A. VIII.)

Lektionskatalogen 1827—49. (Sign. A. A. L. 9.)

Konsistoriets diariér 1836—50. (Sign. C.)

Prokanslerns skrivelser 1857—65. (Sign. E. IV. 1, 2.)

Rektorsämbetets manualhandlingar. (Sign. E. IX.)

Teologiska fakultetens arkiv:

Fakultetens protokoll 1830—50, 1857—65. (Sign. A. I. 2—4.)

Konceptprotokoll med bilagor 1827 ff. (Sign. A. II.)

Examensprotokoll 1811—29. (Sign. A. III. b. 4. 5.)

Koncept. (Sign. B. I.)

Examina 1812. (Sign. D. III. a.)

Anteckningar rörande Teologiska Seminariet 1827—31. (Sign. D. III. b. 1, 2.)

Lunds Domkapitels arkiv.

Domkapitlets protokoll 1798, 1799, 1804, 1810, 1825—50, 1857—65.

Domkapitlets dombok 1799.

Brevkoncepter 1856—65. (Sign. B. I.)

Biskopsval 1854—65. (Sign. V. d.)

Biskopsvisitationer 1856—65. (Sign. C. XI.)

Prostvisitationer till 1866. (Sign. C. XII.)

Uppgifter om bibelspridningen 1859. (Sign. E. XIII. b.)

Protokoll vid prästsällskapssammanträden 1859 ff. (Sign. E. XIV. 28.)

Religionsmål 1853—59. (Sign. E. XIX.)

Göteborgs Domkapitels arkiv.

Domkapitlets protokoll 1851—56.

Nordiska Museets arkiv.

Brev till P. G. Ahnfelt.

Brev till L. A. Anjou.

Brev till B. Cronstrand.

Brev till Vendela Hebbe.

Brev till G. Scheutz.

Göteborgs stadsbibliotek.

Brev till T. Rudenschöld.

Det kongelige Bibliothek i Köpenhamn.

Brev till P. Hjort.

Brev till N. L. Høijen.

Brev till Chr. A. H. Kalkar. (Sign. Ny kgl. Saml. 2426. 4to. N:o 572—598.)

Brev till Chr. Molbech.

Brev till J. P. Mynster. (Sign. Ny kgl. Saml. 2312. 4to. Fasc. 34.)

Brev till I. P. Trap.

A. G. Rudelbach: Dagbog 1851—61. (Sign. Ny kgl. Saml. 2958. 4to. V.)

Köpenhamns Universitets-Bibliothek.

Brev till A. G. Rudelbach. (Sign. Add. 1093. 4to.)

2. Enskilda Arkiv.

Fahlcrantzska brevsamlingen (hos landssekreterare W. Fahlcrantz, Nyköping).

Brev till Chr. E. Fahlcrantz.

Henschenska brevsamlingen (hos professor F. Henschen, Stockholm).

Brev till L. V. Henschen.

Rogbergska brevsamlingen (hos revisor G. D. Rogberg, Stockholm).

Brev till C. G. Rogberg.

Thomanderska samlingen (hos fru Ida Thomander-Warholm, Tuna, Lund).

Brev från J. H. Thomander.

Brev till densamme.

Diverse manuskript.

Weibullska brevsamlingen (hos professor L. Weibull, Lund).

Brev till J. U. Winberg.

Wieselgrenska brevsamlingen (hos prostén M. Wieselgren, Göteborg).

Brev till P. Wieselgren.

II. Tryckta källor.

ACHELIS, E. CHR., Lehrbuch der praktischen Theologie. 3. Aufl. I—III. Leipzig 1911.

AGARDH, C. A., Samlade Skrifter. I, II. Lund 1863.

[—], Handlingar rörande prestbristen i Lunds stift samt prestbildningen vid rikets akademier. Lund 1836.

AHLMAN, M. E., Theologiska Skrifter. Lund 1841.

- AHNFELT, A., Tankar och löjen. Belletristiska drag ur Thomanders och C. F. Dahlgrens brevväxling m. fl. källor. Stockholm 1876. (Cit. T. o. I.)
- , C. J. L. Almqvist. Stockholm 1876.
- AHNFELT, P. G., Studentminnen. I, II. Helsingborg 1857.
- , Prestmötet i Christianstad den 3 sept. 1856. Helsingborg 1856.
- , Lunds universitets historia. I. Stockholm 1859.
- [—], Biskopsvalet i Lilla Salamanca. Helsingborg 1855.
- AHNFELT, O., Ur mina minnen. I. Stockholm 1905.
- Akademiska Program.* Lund 1834, 1838.
- C. J. L. ALMQUIST, Törnrosens bok. Samlade Skrifter, under redaktion av Fr. Böök. Bd I—III. Stockholm 1920.
- AULÉN, G., Ett och annat från H. Reuterdahls Lundatid. I Kyrkohistorisk Årsskrift. Uppsala 1905.
- , H. Reuterdahls teologiska åskådning. Uppsala (Sthlm) 1907.
- , Till belysning af den lutherska kyrkoidén, dess historia och dess värde. Uppsala 1912.
- , Bref till Henrik Reuterdahl. Stockholm 1915.
- , Martin Erik Ahlman och Ebbe Gustaf Bring. I Lunds universitets festskrift. Lund 1918.
- AULÉN, GERTRUD, Kristendomens väg till folken. II. Stockholm 1922.
- BEXELL, S. P., Försök till besvarande af Desse Frågor: Hafva Religionen och Dygden behof af vältaligheten, eller hafva de någonsin haft det? Göteborg 1805.
- Betänkande med förslag till lag angående organisation af stiftsstyrelse m. m. afgifvet den 31 december 1906.* Stockholm 1907.
- Betänkande jämte författningsförslag rörande den svenska evangelieboken avgivet den 11 okt. 1920.* Stockholm 1920.
- BILLING, G., Henric Schartau. Lund 1914.
- , Några minnen och intryck. I Under Lundagårds kronor II. Lund 1921.
- Biographiskt Lexikon öfver namnkunnige svenska män.* IV ff. Uppsala 1838 ff.
- Biografiskt lexikon,* Svenskt, Ny följd. X. Stockholm 1907.
- BLANCHE, A., Minnesbilder. Stockholm 1892.
- BLANCK, A., Den nordiska renässansen i sjuttonhundratalets litteratur. Stockholm 1911.
- , Geijers götiska diktning. Stockholm 1918.
- BOHLIN, T., Blaise Pascal. I, II. Stockholm 1920, 1921.
- BRUNIVS, A., Ansikten och masker. Stockholm 1917.
- BÖÖK, FR., Den romantiska tidsåldern i svensk litteratur. I Böök m. fl.: Svenska litteraturens historia. II. Stockholm 1919.

- CARLQUIST, G., Ur Henning Hamiltons Brefsamling. I, II. Stockholm 1914.
- Carlstads Stifts-Tidningar*. Carlstad 1857.
- CAVALLIN, S., Lunds Stifts Herdaminne. I—V. Lund 1854—58.
- , Ur skånska presthusens häfder. Lund 1878.
- CAVALLIN, S. G., Oratio, qua memoriam Johannis Henrici Thomander etc. I Handlingar rörande Prestmötet i Lund 1870.
- CAVALLIN, CHR. och LYSANDER, A. TH., Smärre Skrifter. Stockholm 1891.
- CORNELIUS, C. A., Den svenska kyrkans historia efter reformationen. II. Uppsala 1887.
- CNATTINGIUS, A. J., Förslag till kyrkolag och stadgar för svenska församlingen. Förra afdelningen. Kyrkolagen. Linköping 1850.
- , Jemförelse emellan nu gällande Kyrko-stadganden och K. Kyrkolag-Comiténs 1846 afgifna Förslag till Kyrkolag, särskilda Lagar rörande Kyrkoväsendet samt Kyrkostadgar. Stockholm 1854.
- DAHLGREN, C. F., Samlade arbeten. IV. Stockholm 1848.
- DE GEER, L., Minnen. I. Stockholm 1892.
- DELLNER, J., Sven Bælter. Uppsala 1916.
- DREWS, P., Die Predigt im 19. Jahrhundert. Giessen 1903.
- ECKERT, A., Einführung in die Prinzipien und Methoden der evangelischen Theologie. Leipzig 1909.
- EIDEM, E., Vår svenska bibel. Stockholm 1923.
- EKMAN, E. J., Illustrerad missionshistoria. II. Stockholm 1893.
- , Den inre missionens historia. II: 1, 2. Stockholm 1897—98.
- FEHRMAN, D., Carl Fredrik af Wingård såsom biskop öfver Göteborgs stift. I Lunds universitetets Årsskrift. N. F. 1907. Lund 1908.
- , Lunds teologiska fakultet på 1810- och 1820-talet. I Skrifter tillägnade P. G. Eklund. Lund 1911.
- Festskrift* utgiven av Lunds universitet vid dess tvåhundra-femtio-årsjubileum 1918. Lund 1918.
- FEUK, L., Miniatur-Bilder af bemärkte prestmän i Lunds stift på 1800-talet. Malmö 1893.
- [FJELLSTEDT, P.,] Andaktsbok för fångar. Lund 1849.
- FLYGARE-CARLÉN, EMELIE, Minnen ur svenskt författarelif. Stockholm 1878.
- FREDLUND, K., Carl Fredrik Dahlgren. Hans lif och diktning. I. Göteborg 1903.
- FRIES, S. A., Kyrkopolitiska riktlinjer. Stockholm 1915.
- Forhandlingerne* paa det første skandinaviske Kirkemøde. København 1857.

- Förhandlingar* vid det andra skandinaviska (nordiska) kyrkomötet i Lund 1859. Christianstad 1860.
- Forhandlingerne* paa det tredie skandinaviske eller nordiske Kirke-møde i Christiania 1861. Christiania 1862.
- Förslag* till Förordning om Sockenstämmor och Kyrkoråd. (Avl. den 19. juni 1839.) Stockholm 1839.
- Förslag* till kyrkolag och särskilde stadgar rörande kyrkoväsendet samt kyrkostadgar. (Avl. den 29 dec. 1846.) Stockholm 1847.
- Förslag* till Kyrkohandbok. Stockholm 1854.
- Förslag* till Förklaring öfver Doctor Mårt. Luthers Lilla Cateches. Stockholm 1856.
- Förteckning* öfver Joh. Henr. Thomanders boksamling. Lund 1867.
- GENBERG, P., Valda Skrifter. I, II. Utg. av Oscar Svahn. Stockholm 1876, 1878.
- GOLTZ, E. v. D., Grundfragen der praktischen Theologie. Giessen 1917.
- GRÄNSTRÖM, P. O., Prästeståndets sista strid. Lund 1915.
- GRØNBECH, V., Religiösa strömningar i nittonde århundradet. Övers. Stockholm 1923.
- GÖRANSSON, N. J., Gudsförhållandets kristologiska grund. I, II. Uppsala 1909, 1910.
- , Till frågan om teologiens normerande princip enligt moderna problemställningar. I Skrifter tillägnade P. G. Eklund. Lund 1911.
- , Evangelisk dogmatik. I, II. Stockholm 1914, 1916.
- , Luthers reformation. Stockholm 1920.
- , Dopet. Stockholm 1922.
- HAGBERG, C. P., Högmessopredikningar. Stockholm 1843.
- Handlingar* rörande prästmötet i Lund 1814, 1826, 1858, 1864, 1870, 1876, 1900; i Göteborg 1831; i Växiö 1836; i Karlstad 1847.
- Handlingar*, Svenska Akademiens ifrån år 1796: del 29 (1856), Stockholm 1857; del 41 (1866), Stockholm 1867; ifrån år 1886: del 32 (1920), Stockholm 1921; del 33 (1921), Stockholm 1923.
- HANSSON, S., Den svenska kyrkomötesinstitutionen. Malmö 1900.
- HARTMANSDORFF, A. VON, Förslag till ett Ecclesiastik-Collegii inrättande och till Kyrkomötens hållande. Stockholm 1854.
- HAUCK, A., Realencyklopädie für protestantische Theologie und Kirche. 3. Aufl. Leipzig 1896 ff.
- HEIBERG, JOHANNE LOUISE: Et Liv gjenoplevet i Erindringen. II. Kjøbenhavn 1891.
- HEIDENSTAM, V. VON, Tankar och teckningar. 3. uppl. Stockholm 1919.
- HERING, H., Die Lehre von der Predigt. I, II. Berlin 1897, 1905.
- HERLENIUS, E., De andliga rörelserna inom Linköpings stift från 1800-talets början. I Kyrkohistorisk Årsskrift. Uppsala 1904.

- HERRLIN, A., Det omedvetnas filosofi och lundensiskt tankelif. I Under Lundagårds kronor II. Lund 1921.
- HEUSSI, K., Kompendium der Kirchengeschichte. 5. Aufl. Tübingen 1922.
- HILDEBRAND, E., Sveriges historia. IX. Stockholm 1908—10.
- HIPPEL, O., Kyrkolagskommittén 1824—1846. Göteborg 1914.
- , Biskop Agardh mot lundateologien på 1830-talet. I Kyrkohistorisk Årsskrift. Uppsala 1915.
- , Johan Henrik Thomander och statssekreterareplatsen för de ecklesiastika ärendena. I Kyrkohistorisk Årsskrift. Uppsala 1915.
- HIRSCH, E., Die Romantik und das Christenthum, insbesondere bei Novalis und dem jungen Hegel. I Zeitschrift für systematische Theologie. Gütersloh 1923.
- HOLLANDER, S. A., Biskopar och Superintendenter i Sverige och Finland. Stockholm 1874.
- HOLM, R., Thomander och Reuterdaahl. I Kristendomen och vår tid 1921.
- , Stat och kyrka i 1600-talets Sverige. I Studier tillägnade M. Pfannenstill. Lund 1923.
- HOLMDAHL, O. S., Studier öfver prästeståndets kyrkopolitik under den tidigare frihetstiden. I, II. Lund 1912, 1919.
- , Gammal och ny förkunnelse. En studie i nutida svensk predikan. Lund 1920.
- , Kungl. Maj:t och kyrkomötet. I Studier tillägnade M. Pfannenstill. Lund 1923.
- HOLMGVIST, HJ., Öfversikt öfver domkapitlens historia i Sverige etc. I Betänkande med förslag till lag ang. organisation af stiftstyrelse m. m. afgifvet den 31 dec. 1906. Stockholm 1907.
- , Ur kristendomens historia mellan världskrigen 1814—1914. Stockholm 1918.
- , Är kyrkan i Sverige statskyrka? I Samtal om kyrkan. Stockholm 1920.
- , Den svenska reformationens begynnelse 1523—1531. Stockholm 1923.
- , C. O. Rosenius' universitetsår. I Studier tillägnade M. Pfannenstill. Lund 1923.
- HUCH, RICHARDA, Die Romantik. I, II. 10.—11. Aufl. Leipzig 1920.
- HWASSER, I., Valda Skrifter. I—IV. Stockholm 1868—69.
- INGSTAD, O., Några Lunda-original och tildsbilder från 1860-talet. I Under Lundagårds kronor II. Lund 1921.
- JOHNSSON, P., Vägvisare till Guds rike. Stockholm 1918.
- KAHL, A., Tegnér och hans samtida i Lund. Lund 1851.

- [KAHL, A.,] *Anti-Quartalskrift*. Lund 1831.
- och PETTERSSON, JOH.: Svar på Theologiska Facultetens i Köpenhamn yttrande etc. Lund 1831.
- KARLFELDT, E. A., Minnesteckning över Carl Fredrik Dahlgren. I Svenska Akad. Handl. ifrån år 1886, del 33. Stockholm 1923.
- KATTENBUSCH: Von Schleiermacher zu Ritschl. Giessen 1903.
- KNÖS, A. E., Betraktelser öfver egenheterna i svenska kyrkoförfattningen. I Skrifter I: 2. Uppsala 1864.
- Kristianstads Traktatsällskaps* 50-åriga verksamhet 1855—1905. Minnesskrift utgifven af Joh. Thysell. Kristianstad 1904.
- KUYLENSTJERNA, O.: Bellman och hans samtida. Stockholm 1922.
- LAMM, M., Upplysningstidens romantik. Den mystiskt sentimentala strömningen i svensk litteratur. I, II. Stockholm 1918, 1920.
- LARIFARI, Historiska Skizzer och Silhouetter från Christianstad. Christianstad 1882.
- Lefnadsteckningar* öfver Kungl. Svenska Vetenskaps-Akademiens efter år 1854 aflidna ledamöter. I, II. Stockholm 1869—73; 1878—85.
- LEHMANN, EDV., Män och deras tro. Lund 1920.
- , Tvedräkt och endräkt. Lund 1922.
- LEHNBERG, M., Predikningar I—III. Stockholm 1809—13.
- LEIJONHUFVUD, S. A., Minnesanteckningar. Utg. av H. L. von Dardel. Stockholm 1919.
- LEUFVÉN, EDV., J. A. Eklund som predikant. Stockholm 1917.
- , W. Rudin som predikant. Stockholm 1919.
- , P. Waldenström som predikant. Stockholm 1920.
- LIEDGREN, E., J. H. Thomander. Ett kapitel ur humorns kyrkohistoria. I Vår Lösen. Uppsala 1918.
- LILJECRONA, C. W., Dagbok under riksdagen 1840—41. Utg. av G. A. Aldén. (Bakom riksdagens kulisser.) Stockholm 1917.
- LILJEKRANTZ, B., Swedenborg, Thorild och Höijer. I Lunds universitets Årsskrift. N. F. 1908. Lund 1908—09.
- LINDBLOM, J. A., Cateches. Ellofte correcta Upplagan. Lund 1854.
- LINDERHOLM, EM., Sven Rosén och hans insats i frihetstidens radikala pietism. Uppsala (Sthlm) 1911.
- , Det svenska kyrkolifvets reorganisation. Uppsala 1915.
- , Problemställningar och arbetsuppgifter i nutida svensk teologi. I Uppsala universitets Årsskrift. Uppsala 1921.
- LINFORS, A. O., Talis Qualis' ungdomstid i Lund. I Ord och Bild. Stockholm 1904.
- , A. O., Ur lifvet i Lund kring 1800-talets midt. I Ord och Bild. Stockholm 1907.

- LINNÉ, C. VON, Carl Linnæi Skånska Resa. Stockholm 1751.
- LIZELL, G., Svedberg och Nohrborg. En homiletisk studie. Uppsala 1910.
- , Uppsatser i praktisk teologi. Stockholm 1920.
- , Kyrkliga böcker. I Vår Kyrka. III. Stockholm 1922.
- LJUNGGREN, G., Inträdestal i Svenska Akademien. Svenska Akad. Handl. ifrån år 1796, del 41. Stockholm 1867.
- , Svenska vitterhetens häfder efter Gustaf III:s död. V. Lund 1895.
- LUNDBLAD, S., Christna Religionens Hufvud-Läror. Uppsala 1825.
- Lunds Consistorii* Cirkulär 1856—65 m. fl. årg.
- Lunds stifts Bibelsällskaps* Handlingar för år 1916. Lund 1917.
- Lunds Universitets Årsskrift*. N. F. 1907. Lund 1908—09.
- MALMSTRÖM, B. E., Samlade Skrifter. IV. Örebro 1868.
- MOLBECH, CHR., Breve fra Sverrige i Aaret 1812. I—III. Kiøbenhavn 1814—17.
- MÖLLER, J., Afhandling om et rätt predikosätt. Stockholm 1779.
- NIEBERGALL, F., Wie predigen wir dem modernen Menschen? I, II. Tübingen 1905, 1906.
- NIELSEN, FR., Der Protestantismus in den nordischen Landen. I C. Werckshagen: Der Protestantismus am Ende des XIX. Jahrhunderts. II. Berlin 1902.
- NILSSON, A., Jakob Fredrik Neikter. I Samlaren. 34 årg. Uppsala 1913.
- , Svensk Romantik. Lund 1916.
- NOHRBORG, A., Postilla. Lund 1909.
- NORDSTRÖM, N. J., Svenska Baptistsamfundets historia. Stockholm 1923.
- NORRING, J., Luthers religiösa subjektivism och Kants moralism i ljuset av Jesu förkunnelse. I Skrifter tillägnade M. Pfannenstill. Lund 1923.
- NYBLÖM, C. R., Några ord om humorns betydelse. I Svensk Litteratur-Tidskrift. Uppsala 1865.
- PALMER, CHR., Evangelisk Pastoraltheologi. I sammandrag öfversatt af P. G. Ahnfelt. Stockholm 1862.
- PETERSEN, R., Fra det svenske Kirkeliv i de sidste hundrede Aar. Kjøbenhavn 1895.
- PETERSON, TH., En kärnkristen. Stockholm 1922.
- PFANNENSTILL, M., Kristendomen förr och nu. Ett bemötande. Lund 1913.
- «Posthumus» (= Hellberg, J. C.): Ur minnet och dagboken om mina samtida. I, IX, XII. Stockholm 1870, 1873, 1874.

- »P. TH.» (= Boehmer, J.): Praktische Theologie im Grundriss. Leipzig 1913.
- QUENNERSTEDT, A., J. H. Thomander. I Lunds stifts julbok. Lund 1912.
- QUENSEL, O., Homiletik. 2. uppl. Uppsala 1901.
- REUTERDAHL, H., Om det theologiska studium med särskildt hänseende till Sverige. Lund 1832.
- [—], Svenska kyrkans och skolans ifrågavarande angelägenheter. Stockholm 1853.
- , Ärkebiskop Henrik Reuterdahls Memoarer. (Utg. av L. Weibull.) Lund 1920.
- , Predikningar och kyrkliga tal. Utgifna efter författarens död. (Av E. G. Bring.) Stockholm 1873.
- RIETSCHEL, G., Lehrbuch der Liturgik. I, II. Berlin, 1900, 1909.
- Rikståndens, främst Prästeståndets, protokoll med Bihang vid riksdagarna 1809—10, 1815, 1817—18, 1823, 1828—30, 1834—35, 1840—41, 1844—45, 1847—48, 1850—51, 1853—54, 1856—58.* (Cit. Pr. pr. o. s. v.)
- RODHE, EDV., Kyrka och skola i Sverige under 1800-talet. I Lunds universitets Årsskrift. N. F. 1907. Lund 1908.
- , Ur predikans historia i Sverige. I Skrifter tillägnade P. G. Eklund. Lund 1911.
- , Kyrkolag och kyrkohandbok. Lund 1911.
- , Kyrka och stat, några synpunkter. Stockholm 1912.
- , Johan Henrik Thomander. I Nordisk Familjebok.
- ROGBERG, K. G., Predikningar. I, II. Uppsala 1838, 1839.
- ROSENDAL, H., N. F. S. Grundtvig. Et Livsbillede. 2. Opl. København 1923.
- RODHE, R., Geschichte der Predigt von den Anfängen bis auf Schleiermacher. Herausgegeben von A. Trümpelmann, Bremen 1881.
- RUDELBACH, A. G., Om Psalme-Litteraturen og Psalmebogs-Sagen. København 1856.
- RUDIN, D., Waldemar Rudin. Uppsala 1921.
- SACK, K. H., Geschichte der Predigt in der deutschen evangelischen Kirche von Mosheim bis auf die letzten Jahre von Schleiermacher und Menken. 2. Aufl. Heidelberg 1866.
- Samtal om kyrkan.* Stockholm 1920.
- SCHARTAU, H., Frågor hörande till första undervisningen i Salighetsläran jemte Vägledning för dem som skola undervisa. Lund 1827.
- , Bref i andeliga ämnen. 4. uppl. Lund 1897.

- SCHARTAU, H., Predikningar, till större delen i utförligare utkast. I, II. Stockholm och Lund 1830—43.
- , Undervisning i Christendomskunskapen för Barn. 2. uppl. Christianstad 1833.
- SCHERR: J., Allgemeine Geschichte der Literatur. Stuttgart 1851.
- SCHIAN, M., Geschichte der christlichen Predigt. I Hauck: Realencyklopädie für protest. Theologie und Kirche. 3. Aufl. XV. Leipzig 1904.
- SCHLEIERMACHER, FR., Kurze Darstellung des theologischen Studiums. Kritische Ausgabe von H. Scholz. Leipzig 1910.
- , Der christliche Glaube nach den Grundsätzen der evangelischen Kirche. 3. Ausg. Berlin 1835, 1836.
- SCHÜCK, H.—WARBURG, K., Illustrerad Svensk Litteraturhistoria. 2. uppl. III, IV. Stockholm 1913, 1915—16.
- , Huvuddragen av Sveriges litteratur. II, III. Stockholm 1917, 1918.
- SCHWARZ, K., Bidrag till den nyaste theologiens historia. Öfvers. af P. G. Ahnfelt. Stockholm 1857.
- SCHÖNBECK, H., Biskop Wilhelm Faxes historia. Köpenhamn 1848.
- SEEBERG, R., Die Kirche Deutschlands im neunzehnten Jahrhundert. 2. Aufl. Leipzig 1904.
- , Vid sekelskiftet. Återblickar på nittonde århundradets tyska kyrkohistoria. Övers. Uppsala 1902.
- SJÖHOLM, J., Henrik Reuter Dahl om sitt teologiska program 1832. I Studier tillägnade M. Pfannenstill. Lund 1923.
- SJÖSTRÖM, C., Blekingska nationen 1697—1900. Lund 1901.
- SKARSTEDT, C. W., Predikoverksamhetens och den andliga välta-
lighetens historia i Sverige till omkring 1850. Lund 1879.
- Skrifter tillägnade Pehr Gustaf Eklund. Lund 1911.
- SOHM, R., Kirchenrecht. Erster Band. Leipzig 1892.
- , Kirchengeschichte im Grundriss. 14. Aufl. Leipzig 1905.
- STEINBECK, J., Lehrbuch der kirchlichen Jugenderziehung. Leipzig 1914.
- STRANDBERG, C. W. A., Svar på G. Ljunggrens inträdestal. Sv. Akad. Handl. ifrån år 1796, del 41. Stockholm 1867.
- Studier tillägnade Magnus Pfannenstill. Lund 1923.
- SUNDBERG, A. N., Henrik Reuter Dahl. I K. Svenska Vetenskaps-
Akademiens ledamöter. II. Stockholm 1878—85.
- SUNDELIN, U. R. F., Svedenborgianismens historia i Sverige under
förra århundradet. Uppsala 1886.
- SVAHN, O., Paulus Genberg. Kalmar 1880.
- SYLWAN, O., Lund och Uppsala. I Det nya Sverige. Stockholm 1913.
- , Fyrtioalets student. Stockholm 1914.

- SYLWAN, O., Liberalismens tidsålder. I Bök m. fl.: Svenska litteraturens historia. II. Stockholm 1919.
- SÖDERBLOM, N., Humor och melankoli och andra Lutherstudier. Stockholm 1919.
- , Tre livsformer. Stockholm 1922.
- TEGNÉR, ELOF, Ur Esaias Tegnér's papper 1801—1844. Stockholm 1882.
- , Valda Skrifter IV, VI. Stockholm, 1905, 1906.
- TEGNÉR, ESAIAS: Efterlemnade Skrifter. Ny samling. I—III. Stockholm 1873—74.
- , Samlade Skrifter. Jubelfestupplaga. VI. Stockholm 1885.
- , Bref till C. F. af Wingård 1823—1845. Utg. av Elof Tegnér. Uppsala 1894.
- TEGNÉR, ES., Bland Lunds minnesvårdar. I Under Lundagårds kronor. II. Lund 1921.
- [TERSMEDEN, P. R. och WAHLSTRÖM, J. G.,] Tvenne Riksdagsfullmäktige: 1854 års riksmöte med dess handlingar och handlande personer. Uppsala 1854.
- [THOMAEUS, J.,] Korta granskningar af Svenska Församlingens Nya Kyrkopsalmbok, Nya Handbok, Nya Kateches samt Förslag till Ny Evangeliibok jemte Anmärkningar öfver Kyrkolagen. Christianstad 1833.
- THOMANDER, J. H. (här anförda skrifter):
- Om det fullkomliga goda. Övers. Stockholm 1826.
- De Antichristo primæ ecclesiæ. Lund 1826.
- Theologisk Quartalskrift (tills. med H. Reuterdaahl). Lund 1828—1832; 1836—1840. (Cit. Quart.)
- Sånger ifrån den äldsta kyrkan. I Theologisk Quartalskrift. Lund 1828.
- De donis Spiritus Sancti 1 Cor. XII: 8—10 commemoratis. Lund 1828.
- Förslag till Kyrkolag och Ordning för Svenska Församlingen. I Theologisk Quartalskrift. Lund 1828.
- Predikningar och Nattvardstal. Malmö 1829. (Cit. P. N.)
- Om äktenskapet enligt Lutherska lärobegreppet. I Theologisk Quartalskrift. Lund 1829.
- Gifves det tillräckliga grunder för antagandet af Jesu absoluta fullkomlighet, då man icke erkänner honom såsom Gud och icke anser Skriftens ord såsom Guds eget vittnesbörd? I Theologisk Quartalskrift. Lund 1829.
- De articulis fidei primariis. Lund 1830.
- Anti-Vandalskrift. Malmö 1831.
- Parallellställen till den christna sede- och tros läran, hemtade

- ur den klassiska hedendomens skrifter. I Theologisk Quartalskrift 1831.
- Henrik Suso. I Theologisk Quartalskrift 1831.
- Gefion (tills. med N. O. Ahnfelt). Lund och Malmö 1832.
- De justa dispositione theologiæ practicæ. Lund 1833.
- Nya Testamentet. Öfversättning. Örebro 1835.
- Förslag till Kyrko-Ordning. I Theologisk Quartalskrift. (Även särtryck.) Lund 1837.
- Program vid prof. C. J. Schlyters installation. Akademiska Program. Lund 1838.
- Försvar för Nykterhets-Sällskaperna. I Theologisk Quartalskrift. (Även särtryck.) Lund 1838.
- Kateches. Lund 1838.
- Några allmänna frågor rörande ideen af en Luthersk Kateches i våra dagar. I Theologisk Quartalskrift. Lund 1839.
- Förslag till allmän stadga för de kongl. akademierna i Uppsala och Lund. I Juridiskt Arkif. Christianstad 1842.
- Predikningar öfver alla årets Sön- och Högtidsdagars Evangelier. I, II. Stockholm 1849. (Cit. P.)
- Den Svenska Psalmboken af år 1819. Öfversedd af J. H. Thomander, P. Wieselgren m. fl. Malmö 1849.
- Valda berättelser utur Den heliga Skrift. Efter Johan Hübner. Jemte en kort kyrkohistoria. Ny upplaga, öfversedd af Joh. Henr. Thomander. Stockholm 1849.
- Doct. Mårt. Luthers Lilla Cateches jemte Doct. J. A. Lindbloms Förklaring. Den sistnämnda öfversedd af Joh. Henr. Thomander. Malmö 1850.
- Om svenska kyrkans och skolans angelägenheter. Stockholm 1853.
- Fullständigt Förslag till Förordning om Bränvins tillverkning och försäljning. Stockholm 1854.
- Den heliga Skrifts lära om dopet i korthet sammanfattad. I Fridsbudbäraren. Stockholm 1856.
- Till Vördige Presterskapet i Lunds stift. Lunds Consistorii Cirkulär. (Även särtryck.) Lund 1856.
- Inträdestal i Svenska Akademien. Sv. Akad. Handl. ifrån år 1796, del 29. Stockholm 1857.
- Fem och tjugo Mormonska Lärosatser, jemförda med den Hel. Skrifts utsagor. Helsingborg 1857. (Övers. till danska av N. Schrader: Femogtyve af Mormonernes Læresætninger, sammenholdte med Udsagn af den hellige Skrift. Kjøbenhavn 1856.)

- Kort Förklaring af de svårare ställena i Nya Testamentet. Örebro 1860.
- De kyrkliga frågorna. Örebro 1860.
- Ordning, som tills vidare kommer att följas vid anställande af Biskops- och Prostvisitationer i Lunds Stift, utfärdad den 1 Maj 1863. Lund 1863.
- Skrifter I—III. Utg. av S. Cavallin. Lund 1878—79. (Cit. Skr.) (Bland här tryckta, förut ej nämnda arbeten märkas, förutom predikningar och tal (I, III), Om C. J. L. Almquists författareskap (1839; III), Gamla satser, af nya anledningar åter framdragna etc. (1853; II), Försvar för barndopet emot dess nyare vedersakare (1855; II).
- THOMÉE, O., Släkten Thomæus. Malmö 1898.
- Under Lundagårds kronor. Lund 1918. Ny samling. Lund 1921.
- Uppsala universitets Årsskrift. Uppsala 1921.
- WADSTRÖM, B., Ur minnet och dagboken. I, II. Stockholm 1897—99.
- WALLIN, J. O., Helsing och Farväl till Adolf Fredriks församling. Stockholm 1818.
- , Predikningar. 4. uppl. I, II. Stockholm 1876, 1877.
- WALLQUIST, O., Ecclesiastique Samlingar. I, II. Vexjö 1789—94.
- WARBURG, K., Reaktionen mot nyromantiken. I Samlaren, del 24. Uppsala 1903.
- VEDEL, V., Svensk Romantik. Köbenhavn 1894.
- WEIBULL, M. och TEGNÉR, EL., Lunds universitets historia. I, II. Lund 1868.
- WERCKSHAGEN, C., Der Protestantismus am Ende der XIX. Jahrhunderts. II. Berlin 1902.
- WERIN, A., C. J. L. Almquist. Stockholm 1923.
- WESTLING, G., Uno von Troil såsom biskop i Linköpings stift. I Kyrkohistorisk Årsskrift. Uppsala 1915.
- , Om upplysningstidens svenska kyrka etc. I Kyrkohistorisk Årsskrift. Uppsala 1916.
- DE WETTE, W. M. L., Religion och Theologie. Övers. Stockholm 1822.
- , Ueber die Religion. Berlin 1827.
- , Biblische Dogmatik. 3. Aufl. Berlin 1831.
- Wexjö Consistorii Cirkulär 1830.
- WIESELGREN, H., Ur vår samtid. Stockholm 1880.
- WIESELGREN, P., Sveriges sköna litteratur. I, V. Lund 1833, Stockholm 1849.
- WIJCKMARK, H., Samuel Ödmann. Stockholm 1923.

- WINGÅRD, C. FR. AF, Öfversigt af Christna Kyrkans senare händelser och nuvarande tillstånd. Uppsala 1843.
- WORDSWORTH, J., The national church of Sweden. London . . . 1911.
- WRANGEL, E., Litterära strömningar vid den sydsvenska högskolan under Thorilds tid. I Lunds universitets Årsskrift N. F. 1908. Lund 1908—09.
- , Gamla studentminnen från Lund. Stockholm 1918.
- Vår kyrka* från början av tjugonde århundradet periodvis skildrad. Utgiven genom Svenska Kyrkans Diakonistyreelse. III. Stockholm 1922.
- Ytttrande* af Theologiska Faculteten i Köpenhamn öfver Herrar Thomanders, Kahls, Petterssons och Thestrups Profafhandlingar för Första Theologiska Professionen i Lund. Lund 1831.
- ZIMMER, FR., Die Grundlegung der praktischen Theologie. Berlin 1895.
- ÖDMANN, S., Strödda försök. I—IV. Stockholm 1805—22.
- , Anvisning till ett Christeligt Predikosätt. Stockholm 1812.
- ÖSTERLING, A., Minnesteckning över Carl August Hagberg. I Svenska Akad. Handl. ifrån år 1886, del 32. Stockholm 1921.

Tidskrifter och tidningar.

- Aftonbladet. Stockholm 1840, 1848, 1852, 1865.
- Arbetet. Malmö 1924.
- Carlshamns Tidning. Carlshamn 1821.
- Correspondenten. Uppsala 1831.
- Correspondenten, Skånska. Lund 1838.
- Correspondenten, Den Nya Skånska. Lund 1844, 1850.
- Corsaren. Stockholm 1851, 1852.
- Det nya Sverige. Stockholm 1913.
- Ecclesiastik Tidskrift. Uppsala 1827, 1828, 1839, 1840, 1842.
- Evangelisk Kyrkovan. Sölvesborg 1857.
- Folkets Tidning. Lund 1863, 1865.
- Freja. Stockholm 1842, 1846.
- Fridsbudbäraren. Stockholm 1856.
- Fäderneslandet. Stockholm 1831.
- Gefion. Lund och Malmö 1832.
- Granskaren. Stockholm 1826.
- Göteborgs Handels- och Sjöfartstidning. Göteborg 1850, 1865.
- Göteborgs-Posten. Göteborg 1850, 1855.
- Heimdall. Stockholm 1828—32.
- Historisk Tidskrift för Skåneland. Utg. av L. Weibull. II. Lund 1904—08.

- Journal för Religionslärare. Lund 1812, 1813.
 Juridiskt Arkif. Utg. av C. Schmidt. 12. Bandet. Christianstad
 1841—42.
 Kometen. Stockholm 1825—27.
 Kristendomen och vår tid. Lund 1921.
 Kyrkohistorisk Årsskrift. 5., 16., 17. årg. Uppsala & Stockholm
 1904, 1915, 1916.
 Lunds Missions-Tidning. Lund 1846 ff., 1862, 1863, 1920.
 Lunds stifts Julbok. Lund 1912.
 Lunds Veckoblad 1831, 1863.
 Läsnig i blandade Religionsämnen. Utg. av J. G. Bure. I—IV.
 Stockholm 1808—16.
 Nordisk Universitets-Tidskrift. Lund 1858.
 Nya Dagligt Allehanda. Stockholm 1865.
 Ord och Bild. Stockholm 1904, 1907.
 Polyfem. 3. och 5. Saml. Stockholm 1810—12.
 Samlaren. Tidskrift utgifven af Svenska Litteratursällskapets Ar-
 betsutskott. Uppsala 1903, 1913.
 Samtiden. Skildringar från världsteatern. I: 4. Stockholm 1858.
 Skandnaviens Conversations-Blad. Stockholm 1831.
 Svensk Kyrko-Tidning. Lund 1858, 1859.
 Svensk Literatur-Tidskrift. Uppsala 1865.
 Svenska Dagbladet. Stockholm 1921—23.
 Svenska Litteratur-Föreningens Tidning. Uppsala 1833.
 Svenska Minerva. Stockholm 1831.
 Theologisk Quartalskrift. Lund 1828—32; 1836—42.
 Tiden. Stockholm 1847, 1848.
 Vår Lösen. Uppsala 1918.
 Våktaren. Stockholm 1854—56.
 Ydun. Maanedblad. København 1869.
 Zeitschrift für systematische Theologie. Gütersloh 1923.

KAP. I. Ungdomstiden.

»Det är ett stort, ett härligt val, då Gud
från opåaktad koja manar fram
med siarord en opåaktad son.»

Thomander vid Assar Lindeblads installation i Öfved 22/9 1839.

Det finns människor, för vilka livet har liksom på förhand lagt allt till rätta med hänsyn till deras inre och yttre förkovran och fortkomst. Åt andra ger det sin välsignelse först efter en hård brottnng. I gengäld gör det dem till sina sändebud; ty liv är rörelse och strid.

Att livsvillkoren skulle bli hårda för det barn, som föddes i Fjelkinge prästgård i Skåne den 16 juni 1798 och som i dopet erhöi namnen JOHAN HENRIK, gav redan dess börd vid handen. Fadern var v. pastorn på stället mag. ALBREKT JOHAN PISARSKI; modern, MARIA SOPHIA THOMÆUS, var dotter till den 1795 avlidne prosten Thomas Thomæus och hans hustru Elsa Sophia Mandorff. Att den utom äktenskap födde gossen icke hälsades av glada välkomsttänkar, säger sig själv; han var redan före sin födelse ett tvisteämne.¹

Fadern var av polsk härkomst. En medlem av den adliga släkten Pisarsky hade kvarstannat i Sverige efter konung Stanislaus I:s hovhållning i Kristianstad. I hans ättling Johan Pisarskis (död 1794 som sjömilitebokhållare i Karlskrona) äk-

¹ Se Lunds domkap. prot. 1798 31/1 § 7, 7/2 § 9, 21/2 § 5, 15/6 § 9; 19/1 1804 § 14; Lunds domkap. dombok 1799 9/1 § 1, 23/1 § 1; Villands härad's dombok 1799 27/2 nr 26. Häradsrätten fann P:s ekonomiska omständigheter vara sådana, att han blott med 6 Rdr årligen skulle bidraga »till barnets nödortfiga föda och uppfostran intilldes det sig sjelf nära kan».

tenskap med Brita Sara Frumerie föddes i Karlskrona den 3 febr. 1760 sonen Albrekt Johan. Student 1773 blev denne magister 1781, prästvigdes 1785 samt förordnades till lärare vid skeppsgosseskolan i Karlskrona 1784 och till v. pastor i Fjelkinge 1795. Efter flera prästerliga förordnanden och sedan han 1803 tjänstgjort som lärare vid en privatskola i Stockholm, avled han, utan att hava vunnit befordran, i Håslöfs prästgård ^{21/7} 1833.¹ Psarski, såsom han under senare år tecknade sitt namn, erhöll vitsord för »grundlig teologisk insikt»² och har från trycket utgivit disputationen *De vita Fausti Socini* (1788).

Att A. J. Psarski var en på sitt sätt märklig och i flera hänseenden förtjänt man, framgår av hans på K. Biblioteket förvarade »anteckningsbok». Anteckningarna, skrivna år 1813 och försedda med tillägg av senare datum (t. o. m. 1829), behandla P:s släktförhållanden och diverse händelser, levnadskostnader m. m. Icke minst de senare äro angivna med stor reda och noggrannhet. (Bl. a. förekommer en rubrik »Om prisernas förändringar i min tid».) En brinnande håg till studier talar i följande klagan: »Huru skall man kunna köpa böcker, när man ej har mer än dagligt uppehälle? Det synes mera, om man har kläder, än om man har böcker. För en Pastors Adjunct är vanligen lönen otillräcklig til bägge delarne. Böckers inköp får då stå tillbaka.» Han ägde emellertid (1813) en boksamling av 300 band, vilken kostat honom över 300 Rdr.³

¹ Lunds domkap. prot. 31/7 1833 § 22.

² Lunds domkap. prot. 10/10 1804 § 11.

³ För några »grundsatser och sanningar» redogör Psarski i följande ordlag: »Jag hade den grundsats, at ljuga är vanhederligt för hvar och en, men i synnerhet för en lärde.

Det var min grundsats, at man vid valet af sitt lefnadssätt eller yrke bör rådfråga sin böjelse. Gör man det, til äfventyrs kan man bära de svårigheter, som framdeles möta, ty det har sin rättighet, som la Motte säger:

Toute chose a deux faces,
Moitié de défauts et moitié de graces,

det är, alt ting har två sidor, af hvilka den ena är ful och den andra vacker.

Min mening var, at det är obeskrifligen svårt at finna en rätt vän. En vän kallar jag endast den, för hvilken man kan egna hela sitt hjerta.

Psarski anger 7 otryckta arbeten, vilka han författat på lediga stunder, samt c. 240 predikningar. Disputationen 1788 medförde filosofiska fakultetens intyg om »öfvertygande prof af de vackra och hedrande kunskaper, han så väl vid Academien sig förvärfvat, som sedermera under der fleråriga frånvaro berömligen försökt». Även pastoralexamen s. å. røjde berömliga kunskaper i flera teologiska discipliner.

Med den stora intellektuella begåvningen synes emellertid hos P. hava förenats ett oroligt och hetsigt temperament, som understundom förde honom utanför ramen för hans grundsatser. Det kloka, rationella draget synes hava överflyglats av en oberäknelighet och en självständighetskänsla, vilken icke var ägnad att förskaffa honom åtminstone hans förmäns bevågenhet.

Maria Sophia Thomæus tillhörde en gammal prästsläkt, härstammande från Skottland. I Th. Thomæus' — »en både vetenskapligt och vittert bildad man samt aktad för sin redlighet» — äktenskap med sin syssling föddes 14 barn, av vilka 12 kallade sig Thomée. En av sönerna var den lärde kyrkohistorikern Jöran Jacob Thomæus (f. 1786, d. 1845), hovpredikant och prost i Kristianstad. Dottern Maria Sophia föddes den 14 febr. 1776 och var således vid sin sons födelse 22 år gammal. Sedan försök att få till stånd äktenskap mellan mag. Pisarski och henne misslyckats, gifte hon sig 1803 med engelsmannen Tom Bond, faktor vid Strömma pappersbruk (i Asarums skn). I sitt äktenskap med honom hade hon 2 söner och 3 döttrar. Hon avled i Torekov 1851.¹

Efter min mening skall man betrakta alla nyheter til förändring både i Kyrkan och i Staten, som ganska farlige. Vi böre, hvem nekar det? med flit fortfara at söka det sanna och rätta. Men om vi med skäl mistänke, at våre förfäder icke hafva insett all sanning; så skole vi äfven påminna oss städse, huru lätt också vi kunne irra oss uti våra förslag til det som skall vara bättre, än deras har varit. Den reglen blir alltid gällande: optimum est, quod est, det är, det bästa är tils vidare det, hvarvid man är van.

Bland mina meningar var detta äfven en, at man måste spatsera flitigt, hälst i fria luften, för att bibeholla hälsan och skrifva flitigt för at förskingra grillen, som i synnerhet inställa sig vid tiltagande år.»

¹ Ang. Thomanders moderne se Sjöström: Blekinge nation, O. Thomée:

Någon direkt inverkan på den son, i vilkens antagna familjenamn också hennes minne fortlever, synes Thomanders mor ej hava övat. Gossens fostrarinna under barndomsåren blev mormodern, prostinnan Thomæus, vilken med en djup fromhet förenade en stark energi. Hon ledde hans första steg i samma riktning som hon lett sin sons, Jöran Jakob. Hon torde därvid hava haft anledning att anställa åtskilliga jämförelser och fastslå vissa likheter, bl. a. det sig gärna ett poetiskt uttryck sökande fromma sinnet. (En blick på ämnena för Thomæus' författarskap visar en stor överensstämmelse i intressen.)¹

Barndomstiden förflöt i Karlshamn, dit mormodern flyttat strax efter Johan Henriks födelse. Sin första undervisning erhöill han av henne, till dess att han den 4 febr. 1806 sattes i stadens trivialskola. Främst bland hans minnen från denna tid framstod bekantskapen med Bälters skrifter, vilka alltid funnos på den fromma fru Thomæus' bord och i vilka han flitigt läste. Sin barndoms idyll, trots dess ekonomiska betryck — där vankades »mycken psalmsång och litet mat» — skildrar han såsom inneslutande »den hvita klockstapeln, tuppen på kyrkspiran, Nep-tunus på torgpumpen, flaggstången på kastellet, hafsviken, der jag så ofta plaskade i en båt tillsammans med en ungdomsvän, som nu vandrar försupen och föraktad på gatorna i Oporto; Jungfruberget, der jag vid 10 års ålder för en åhörare extemporerade mina första predikningar; den kojan, der jag så mången vinterkväll i min barndom gick till sängs hungrig och bedjande med min gudfruktiga mormoder, och der jag så ofta tittade småleende fram under bordet, då min mormoder i sina bekymmer lutade pannan emot Bälters postilla; den slätt, der jag såsom

Släkten Thomæus etc. (s. 10, 61, 65 f.) samt S. Cavallin: Ur skånska prestshusens häfder (s. 107 f., 110, 124). Jfr Sv. Dagbl. 10/9 1922.

¹ En kort karaktäristik av J. Thomæus lämnas av O. Thomée (a. a., s. 67 ff.) samt av L. Feuk: Miniatur-Bilder af bemärkte prestmän i Lunds stift etc., s. 128 ff. Av naturen fridsam, kunde han dock i vredesmod förgå sig i både tal och skrift. Han var även psalmförfattare och har efterlämnat ett stort antal skrifter. — Thomander har recenserat flera av morbroderns arbeten i Theologisk Quartalskrift.

general exerceerade mina kamrater, hvilka valt mig till denna hederspost af det skäl, att jag aldrig kunde lära att exercera som soldat; den vind, der jag vid tolf års ålder lät uppföra mina första theaterpjäser, herdespel och komedier på vers och prosa, hvaruti mycket ordas om kärlek, på hvilken kärlek jag icke hade det ringaste besked.»¹ Om sina käraste sysselsättningar under denna tid meddelar han: »Tioåringen hade sin lust i att författa heliga tal, latinska sånger, komedier, allt naturligtvis svagt och obetydligt».²

Med hänsyn till de ovissa möjligheterna för inträde på den lärda banan lät mormodern gossen på de från skolan lediga stunderna arbeta i ett hantverk: hjulmakeri. För dylikt arbete saknade han emellertid all håg — han lärde sig aldrig ens att skära till en gåspenna. Desto förmånligare vittnar det om hans ihärdighet, att han verkligen förfärdigade ett hjul. Lika ringa framgång hade han i apotekarlära hos en morbror, vilken flyttat till Karlshamn. Hur skulle den ljuslockige pilten, som behandlade ämnet »Verldshistorien» på latinsk vers, kunna finna lösningen på dess gåtor eller summan av dess innehåll i hjulekern eller i medicinflaskan?

Mot den andliga brådmognaden svarade fysisk klenhet: bröstet var sjukt. Ett kroppsyte, skelögdhet å det vänstra ögat, torde hava förorsakats av vanskötsel under någon sjukdom i barnåren (smittkoppor eller mässling). Liksom hans börd föranledde det ofta en orättfärdig behandling från kamraters sida, vilken tidigt ingav gossen en viss misstro mot människor och en stor tillbakadragenhet gent emot främmande.

Sex år varade skolgången. Avgångsbetyget, utfärdat den 9 sept. 1812 av rektor P. J. Ruth, vittnar om »utmärkt flit och städade seder» samt att »ynglingens länge hysta önskan har nu stigit till det högsta, att oförtöfvadt beträda de Lärdomens vidsträckta fält, der hans Snille kan få sin rätta lyftning, hans Vettgirighet mättas, hans insigter vidgas och stadgas: en önskan, till hvars vinnande jag lika säkert hoppas, som ödmjukt anhåller,

¹ Thomander till C. F. Dahlgren 11/2 1827 (T. o. l., s. 68 f.).

² Akad. program 17/3 1834.

att han af Högä Vederbörande Herrar må anses skicklig och värdig». Inspektör, J. C. Morell, tillägger: »Ifrån en Trivial-Schola, sådan som denna, lär den Kgl. Carolinska Academien föga få emottaga en Yngling mer destinerad, än ofvan berörde Johan H. Thomander. Han är icke länge sedan ingången i sit 15de ålders år, men har redan länge varit den främste bland den här varande Schole-Ungdom; och på de 19 åren, jag haft någon befattning med detta Lärovärk, har kanske ingen med flere insigter här ifrån uppgått till Kgl. Universitetet. Flitig, utan att derföre vara träl vid studierna, har han samlat dessa insigter, och gör för dem reda med särdeles besked. I den ålder, då mången ännu sjelf behöfver enskilt handledning, eger derjemte Thomander både seder och stadga, att kunna handleda och föreläsa andra, då sådane blifva honom anförtrödde. I säker förtröstan, att denne Yngling sjelf bevisar, att vårt omdöme ej är öfverdrifvet, önskas honom den högsta välsignelse, med samma som han hos sine nu blifvande Herrar Förmän och Lärare till bevågen ynnest med all vördsamhet anmäles.»

Så rekommenderad och med 15 Rdr i fickan begav sig den unge Thomander till Lund. Hans förutvarande lärares förhoppningar gingo i rik fullbordan; dekanus prof. F. J. Cederschiöld talade ofta med beundran om hans studentexamen.¹ Inskrivningen vid universitetet ägde rum den 5 sept. 1812. Den 3 dec. s. å. avlades examen i teologiska fakulteten.² Den 21 maj 1813 god-

¹ Ahnfelt: Studentminnen I, s. 213.

² Såsom exempel på fordringarna i examen må anföras några frågor och svar ur examensprotokollet: *Prof. Wåhlin*: Hvem utpekade stället, der Messias skulle födas? Svar: Micha. — Har någon äfven omtalat tiden? Svar: Daniel omtalar 7 veckor. — Hvad sade frälsaren om Judatemplet? Svar: Att det skulle förstöras. — Förutsade Han äfven tiden? Svar: Ja, att det släktet ej skulle förgås förrän detta skett. — Hvad sade Han till Petrus? Svar: Att förrän hanen tre resor galit skulle han förneka Honom. O. s. v. i samma stil. — *Prof. Hylander*: Carmine Davidico tertio. Fråga: Quid ex stilo orientali significat vocabulum v. 1? Svar: Coelum. O. s. v. Svaren här förutsätta i allmänhet rätt goda insikter i latin och hebreiska. — *Prof. Hagberg*: Joh. Ev. 20 kap. 19 versen. Fråga: Hvarföre voro dörrarna stängda? Svar: Efter de frugtade för Judarna. — Hvarföre firades Påsken af Judarna? Svar: till minne af deras frälsning ifrån Egypten. — Dom-

kändes cum laude examen stili latini pro exercitio i filosofiska fakulteten. Emellertid hade Thomander efter icke fullt ett läsårs studier måst på grund av bristande medel och sin livet ut bevarade motvilja mot skuldsättning¹ avbryta vistelsen vid akademien för att tillträda en informatorsplats i närheten av Karlshamn. Höstterminen 1814 var han åter närvarande vid universitetet och avlade den 7 dec. s. å. theoretisk examen pædagogicum; praktisk examen i pedagogik absolverades den 21 dec. 1815. Då hade Thomander (den 3 nov. s. å.) utbytt sin informatorssyssla mot befattningen som vik. collega vid trivialskolan i Karlshamn, vilken befattning han uppehöll t. o. m. den 31 mars 1817. En ansökan (1816) till ordinarie befattning vid skolan blev resultatlös. Han skriver härom: »Det går så till här i världen: våra planer, de må vara aldrig så billiga, ju billigare desto snarare, gå förlorade . . . Jag är den som är mest belåten med utgången. Jag har en styf nacke, en okrökt rygg och ett godt samvete, dem ingen röstar ifrån mig . . . Sorgens betygande undanbedes».² Och en annan gång skriver han: »Jag tröstar mig med den förmodan, att det är en hederlig och bra karl, som man valt . . . Mitt symbolum är:

Gif dig tillfrids, var trygg och tålig,
Stoppa din pipa, tänd och rök.»³

Livet hade ingivit 18-åringen en resignation, i vilken talar jämväl en av otålighet dikterad bitterhet. Han kände sin förmåga underskattad och frestades till misantropi, såsom hans ord: »Att sky menniskorna, det är att känna dem»⁴, giva vid handen. Han hade också utom de egna små behovens tillfredsställande önskat kunna kraftigare bispringa modern, vilken övergivits av

prosten Eberstein: Fråga: Vocatio naturalis? Svar: Tvåfaldig. — Partes contritionis? Svar: Åro tre. O. s. v.

¹ Jfr riksd. 1856—58 Pr. pr. IV, s. 47.

² Thomander till H. Munthe 1816 (T. o. l., s. XX f.). Thomander tillägger, att, om valet varit »fritt», han icke skulle hava blivit förbigången. (Han erhöi 64 röster, hans medsökande 148. Valet skedde på allmän rådstuga.)

³ Thomander till Munthe 19/11 1816.

⁴ Brev till densamme 15/9 1817.

sin man, som »for till England för att lyfta ett arv, men sedan aldrig hördes av»¹, och mormodern. Dock avböjde han alltjämt anbud om ekonomiskt bistånd — ett drag av ömtålig stolthet. »Ehuru ständigt ytterst fattig, har jag af ingen emottagit någon tjänst eller välgörning», skriver han 1827.² Först 1824 säger han sig hava varit så rik, att han haft hela byxor »året igenom».³

Bitterheten fick emellertid icke makt över ynglingens själ. I dess rika arv blevo andra toner förhärskande icke minst tack vare den harmoniska omgivning, till vilken han nu förflyttades,

»en sluten, späd och blek och skägglös yngling,
med benadt hår och blodigt sargadt bröst».⁴

Efter vikariatets vid trivialskolan upphörande tillträdde han platsen som informator i grosshandlaren Johan Ulrik Winbergs hem, vilket han fick betrakta som sitt eget. Här, i Karlshamn eller på W:s vackra egendom Stensnäs nära staden, upplevde han tio för hans utveckling utomordentligt betydelsefulla år, måhända de lyckligaste i hela hans levnad. Han nämner W. sin välgörare, »in cuius domo quæ in amoenissima Blekingiæ regione sita est, decenni hospitalitate et amicitia frui mihi contigit».⁵ Han beskriver denne sin »husfader och skyddsherre» såsom ägande en för hans stånd ovanlig bildning och beläsenhet samt sinne för allt gott och skönt, bl. a. teatern.⁶ Livet i den lilla staden (den hade 1805 3,400 invånare) var synnerligen rörigt tack vare sjöfarten med dess kosmopolitiska inslag. Den prisades också för sin glada ton, sällskaplighet och gästfrihet. Invånarna tedde sig i allmänhet angenäma och belevade.⁷ Här upplevde nu Thomander på nytt sin barndoms idyll. Här vek hans skygghet och han erfor ett behov att öppna sig för män-

¹ Sjöström a. a., s. 215.

² Thomander till Dahlgren 11/2 1827.

³ Brev till densamme 9/9 1824 (T. o. l., s. 16).

⁴ Kometen 1827 n:r 98. Cit. av G. Ljunggren: Inträdestal i Sv. Akad.

⁵ Akad. program 17/3 1834.

⁶ Brev till Dahlgren, odat. (T. o. l., s. 109). Jfr Ahnfelt: Studentminnen I, s. 226 ff.; Kometen 1827 n:r 98.

⁷ Jfr Chr. Molbech: Breve fra Sverrige III, s. 174 f.

niskor. Han fortsatte en allt livligare brevväxling med sin forne skolkamrat jur. studeranden (sedermera hovrättsrådet) Henrik Matthias Munthe i Lund och inledde en dylik med »den dunige adjunkten» Carl Fredrik Dahlgren i Stockholm.¹

Studierna fortsattes med tanke på den prästerliga banan. Av de medicinska auktoriteterna avråddes Thomander från ett kall, för vilket han syntes sakna de yttre betingelserna. Men hans stämma växte i kraft och välljud jämsides med den inre mognaden och andliga myndigheten. Hälsotillståndet förbättrades, om han också ännu var »så luftig och smal», att han »med ett par medelmåttiga gåsvingar borde kunna flyga upp till Venus».²

Hösten 1819 var Thomander i stånd att återvända till Lund. (Av v. pastor Anglin i Karlshamn hade han erhållit intyg om »ett ordentligt och vördnadsfullt bruk af Salighetsmedlen, jemte en vandel, som rättfärdigar hans vinst af allmän kärlek och högaktning».)³ Att den andliga luften där efter hans bortovaro förekom honom som en torr öken, fördolde han icke. Han säger sig hava farit dit endast för att »frivilligt genomgå en grad af lidandet», varigenom han kunde förtjäna himmelriket. Han fann sin därvaro »tråkigare nästan än ett häradsting» och människorna »allesamman så dumma som tingskrifvare. De rätta lärdomsljusen», fortsätter han, »äro bara talg, men ingen veke. De äro liksom tomma stenkrukor, dem man med lätthet kan dra vid öronen, hvart man vill. De äro stora virtuoser; men de kunna icke mer än en polska, och det är deras kollegier.»⁴ De utländska tidningar, han påträffat i läsesällskapet, hade legat ouppskurna ett halvt år. Till någon visit kunde han för »högmöds» skull icke

¹ Munthe karakteriseras av Thomander som »en het, hederlig och musikalisk gosse, mycket kär och med anlag till ett evigt ynglingsskap i förstånd och hjerta». (Brev till Dahlgren 9/9 1824.) Ang. Dahlgren se Thomander till Munthe 11/10 1821; till Dahlgren 22/5 1828 (T. o. l., s. 85).

² Thomander till Munthe 10/4 1818.

³ Det sedliga allvaret hos ynglingen framgår bl. a. av brev till Munthe 11/10 1821.

⁴ Thomander till Munthe 10/4 1818 (T. o. l., s. XXVI).

bekväma sig. Ej ens ett erbjudande att bli intörd hos Tegnér hade han antagit. Om denna sin självvalda isolering tillägger han: »Både de, som känna och icke känna mig, gapa så stort efter mig, de senare för min besynnerliga figur och mitt högdragna komportement. Hade jag ej biblioteket att tillgå, så köpte jag mig ett rep, tror jag.»¹ Men biblioteket utnyttjade han till den grad, att då han en gång besökte en föreläsning av prof. Hylander denne sade sig nu hava en *lärd* bland sina åhörare.

Thomander hade hunnit bli kräsen i fråga om människor. Den inbilskhet, som han hade eller trädde sig hava framför sig, väckte det ironiska och sarkastiska draget i hans väsen till liv. Jämförelsen med den friska, livfulla och dock idylliska värld, vars luft han andats, utföll ej till det inom sig självt slutna Lunds förmån. Redan hans känsliga natursinne fann »sjelfva tankekraften förtyngas af de dimmor, som nedtrycka sinnet och kroppen».²

Den 8 dec. 1820 undergick Thomander förhör vid det teologiska seminariet.³ Den 19 dec. s. å. avlades prästexamen (»kyrklig examen») med betygen laudatur och cum laude. På grund av bristande ålder ägde prästvigningen rum först d. 20 juni 1821. Omedelbart efter denna tillträdde han befattningen som slottspredikant vid garnisons- och kastellförsamlingen i Karlshamn. Med åtskillig överdrift betecknade kommandant Benzelstjerna denna tjänstgöring som »besvärlig». Det ordinarie auditoriet

¹ Thomander till Munthe 7/10 1819; jfr brev till densamme 10/4 1818 (T. o. l., s. XXVI f.). Jfr P. G. Ahnfeldts beskrivning: »Thomander var i den tiden ovanligt smal och smärt, gick klädd i en lång fotsid, grå öfverrock och förekom de fleste mäkta besynnerlig, helst då han beskref sin vanliga cirkelgång på 'lilla auditorium'». Studentminnen I, s. 118.

² Thomander till Munthe 7/10 1819; jfr 10/4 1818 (T. o. l., s. XXVI). Jfr Tegnér: Eft. Skrifter I, s. 8, 143; Molbeck a. a. I, s. 34 f., 183 f.

³ Vitsorden voro: i Homiletik: laudatur; i Pastoral-Theologi och Kyrko-Lagfarenhet: laudatur; i Catechetik: laudatur; i »de Prest-Studier, som icke omedelbart ingå i prestembetets utöfning»: utmärkt hedrande framsteg. Ett så fördelaktigt vitsord hade icke meddelats någon sedan seminariets inrättande. Thomander till Dahlgren 17/7 1825 (T. o. l., s. 41); jfr Gefion 1832 nr 27.

utgjordes av kommandanten och hans tio döttrar samt en del artillerister. Däremot var tjänsten med hänsyn till kommunikationerna »stundom med lifsfara förknippad». Lönen utgjorde 37 Rdr Bco. Det är betecknande, att Thomander dock på intet sätt försummade sina åligganden. Tjänstgöringsbetyget vid hans avgång talar om honom som »en utmärkt skicklig, nitisk och rättskaffens lärare», vilken ådagalagt sin »allmänt kända lärdom och ypperliga embetsgåfvor». »Utan skryt sagdt», skriver han själv senare, »jag var en Esaias på mitt castell.»¹

Sin informatorssyssla behöll Thomander alltjämt. Hans båda befattningar lämnade honom riklig tid att följa sin stora kärlek till litterära sysselsättningar. Hans beläsenhet blev oerhört omfattande.² »Jag läser alltjämt, plöjer och sår, och lemnar åt Gud och lyckan om det skall bli något af», skriver han 1824.³ Han framträdde även som vitter författare. Det var också nu han grundlade sitt rykte som översättare. Hur gynnsam omgivningen var för litterära sysselsättningar framgår av en liten snabbmålning från sommaren 1824: »Scripsi i skjortärmarna på gröna gången med Shakespeares 'Muntra fruar' för mig, och hela Östersjön på nacken. Den gröna båten väntar otålig vid åstranden hän till venster. Najaderna kalla till badet, sjön står spegelklar, och de hundraåriga ekarna göra sin toalett med den himmelske perukmakaren Febus, som pudrar dem med solrök. Salongen derinne är dekorerad med blommor, fönstren lukta finkel och trädgårdsmästaren krattar gångarna. Vackra flickor har man lofvat mig till aftonen.»⁴ I den Winbergska kretsen blev Thomander, utan att syfta därtill, lätt medelpunkten, särskilt när fråga blev om litterära ting. Han hade alltid, säger Ahnfelt, någon ny litteratur med sig och besörjde ensam de vittra föreläsningarna. »I den konsten excellerade han, och lyckades man någon gång att få honom till att 'framsäga' en piece af

¹ Thomander till Tegnér 4/12 1828.

² Jfr korrespondensen med Dahlgren.

³ Brev till Dahlgren 16/5 1824 (T. o. l., s. 13).

⁴ Brev till densamme 31/7 1824 (T. o. l. s. 16). — Om vanorna på Stensnäs jfr Thomander till Dahlgren 16/5 1824, 21/4 1825 (T. o. l., s. 15, 33).

Shakespeare eller Byron, steg alltid temperaturen i salongerna.»¹ — De få vännernas antal hade under vistelsen vid universitetet ökat med ännu tvenne: Nils Otto Ahnfelt och Henrik Reuter-dahl. Den senare benämndes av Thomander »Uranus». (»Det namnet gaf jag honom i en nisch af Lunds domkyrka, då vi hade tänkt och talat i mensklighetens högmålsfrågor, och hans skenbara köld, hans stora afstånd ifrån solen förtröt mig», säger han.²) Han säger sig hava hoppats, att gymnasium skulle inrättas i Karlshamn, i vilket fall R. varit att ditförvänta. »Men», tillägger han, »det var för mycken lycka, och blir väl icke af.»³ N. O. Ahnfelt kom av alla vännerna att stå hans hjärta närmast.

Med danskt väsen och kynne stiftade Thomander, den blivande ivraren för en kulturell skandinavism, bekantskap på ort och ställe under ett fem dagars besök i Köpenhamn i början av år 1825 i sällskap med Winberg och Reuter-dahl. Han såg sig grundligt om i staden, där »man blott behöfver nämna ett halft ord om konst, så öppnar hvar artist sin atelier och sitt hjerta». (På teatern har han sett Oehlenschläger, vilkens självförförjda min han kritiserar.)⁴

Sommaren 1825 sökte Thomander prästerlig befordran. Stads-komminister Widing i Karlshamn hade erhållit pastorat och Thomander valde att söka den så ledigvordna befattningen⁵ framför att låta göra sig till komminister i Lund, ehuru han där komme att åtnjuta »mera literatur, mera ledighet och mindre gräl». Oaktat han visste sig från författningssynpunkt gynnsamt

¹ Ahnfelt: Studentminnen I, s. 229.

² Thomander till Dahlgren 16/5 1824 (T. o. I.; s. 14). Vid ett annat tillfälle karakteriserar Thomander Reuter-dahl som »trög och senfärdig». (Brev till Dahlgren 1/10 1826.) Vänskapen mellan de båda unge männen måste hava grundat sig på en kontrast-, resp. kompletteringsverkan.

³ Thomander till Munthe 11/10 1821. (Om ett skämtsamt upptåg från Thomanders, Reuter-dahls och Winbergs sida gent emot Dahlgren vid dennes besök i Karlshamn se Ahnfelt: Studentminnen I, s. 312 f.)

⁴ Thomander till Dahlgren 8/3 1825 (T. o. I., s. 25).

⁵ Lunds domkap. prot. 1/10 1825 § 8.

ställd, fruktade han dock att genom biskop Faxes — »en meniska sammansatt av idel konsiderationer»¹ — och kyrkoherde C. L. Wählin i Karlshamn samverkan bliva utestängd från förslaget.² Farhågorna besannades och Thomander anförde besvär.³ Till dem hade prof. Ahlman fogat ett vidlyftigt yttrande.⁴ Den slutliga motgången⁵ fyllde åter Thomanders sinne med bitterhet. Till Winberg skriver han: »Tvenne gånger har jag sökt beställningar i den stad, der utan tvifvel mina gladaste dagar förflutit. Tvenne ggr. har det varit deras skyldighet att ge mig sitt förtroende. De hafva vägrat det, och nu skulle jag icke vilja emottaga det . . . Jag ämnar icke predika för deras tomma tempelmurar. Mina meningar om lydnaden för öfverheten skilja sig betydligt ifrån deras. Detta smärtar mig icke, ty jag har haft tillfälle att, bättre än de, tänka öfver sådana saker. Det förstånd Gud har gifvit mig, skall jag visserligen icke missbruka.»⁶

Thomanders tillbakasettande torde hava påskyndat hans kallande till ett annat verksamhetsfält. Det ena ingripandet av Ahlman har säkerligen lett till det andra. Thomanders anförda uttalande har också en djupare innebörd än enbart resignations: han hade, när det gjordes, erbjudits docentur i Lund.⁷

Den tidigare delen av det skede i Thomanders liv, som nu var avslutat, den egentliga ungdomstiden, kallar han sin »Rous-

¹ Thomander till Dahlgren 17/7 1825 (T. o. l., s. 40 f.).

² S. st. Jfr brev till densamme 9/10 1825. Om hovpred. Wählin se Ahnfelt: Studentminnen I, s. 236 f. Måhända hade denne tagit anstöt av Thomanders med ironiens sålta bemängda frispråkighet.

³ Lunds domkap. prot. 1825 29/10 § 13, 2/11, 23/11 § 3. Jfr Thomander till Munthe 3/11 1825.

⁴ Efter konsistoriets sammanträde hade det kommit till en skarp ordväxling angående denna sak mellan Ahlman och Hellstenius, »så skarp nemligen som den kan bli mellan en karl och en käring», skriver Thomander till Munthe 2/3 1826.

⁵ Pastor B. J. Nelander erhöi platsen.

⁶ Thomander till J. U. Winberg 1/12 1826.

⁷ Thomander till Dahlgren 24/8 1826 (T. o. l. s. 58 f.).

seauistiska period». ¹ Den lugna strömfåran var emellertid ännu icke nådd, det unga vinet jäste allttjämt. Han talar om

»det fria sinne, som är all min ära». ²

Tidigt ställd på egna ben, men också ställd åt sidan, har han bakom kulisserna sett de på livets teater spelande demaskerade och lärt att förakta dem: han såg »icke furstar, icke förnåma, icke hycklare, utan sjelfva människorna». ³ De »menniskohamnar», han mött, hade visat sig vara »antingen så granna och tomma som färgade äggskal på en majstångsgirland eller ock sådana välplägade isterbukskomplexioner, att de skulle kunna läsa tidningar vid vådeldsljus». ⁴ Men ur isoleringens bitterhet förhjälpes han av sin omutliga ärlighet och sitt villiga aktgivande på den principiella människokärlekens kristliga bud. Det brottas med människoföraktet inom honom: »Att sky människorna! Vakna, dåre, se anleten som le åt dig, se himmelen i hvarje öga, se den eviga morgonen på hvarje purprad kind, se omkring dig: hvilka äro de som omgifva dig? Menniskor. Att sky människorna! — ännu återskalla de orden med sitt däfva sorgliga hemska ljud. Hvarföre kan jag ej tysta dem? Den tanken förföljer mig, som en skugga.» Och han försvarar sig inför den sålunda: »Jag mins ännu Diogenes lykta. Jag ser ansikten, som likna menniskors, och hvem hindrar mig att hänföra dem till Homo lar och Homo Troglodyta? (Linné.) Så se vi tingen från olika sidor. Eller rättare: så se vi tingen med olika ögon . . . Det rätta är ett. Är det rätta ett, men människornas tänke- och handlingssätt så olika, hvem är egaren af det rätta, af den der filosofiska stenen? Äro de få, som tänka och göra det rätta, äro de menniskor få, som uppfylla sin bestämmelse, hvad äro de öfrige då? Vare hvad de vilja; de äro ej menniskor. Det är då ej menniskor jag skyr: de äro människoskeletter. Somlige ha velat påstå, att det ligger i vår natur att vara spökrädda. Spökerna

¹ Thomander till Dahlgren 9/9 1824.

² Kometen 1827 n:r 98. Cit. av G. Ljunggren: Inträdestal i Sv. Akad.

³ Thomander till Munthe 19/11 1816 (T. o. l., s. XVII).

⁴ Brev till densamme 30/7 1818 (T. o. l., s. XXII).

kunde ock behöfva klassificeras. Deras Rang-Ordning behöfde dock ej inrättas efter 1714 års, som begynnes med: N:r 1. Fältmarskalkar.»¹

Här glimmar en försonande humor fram. All mänsklig ofullkomlighet till trots finns hos några det äkta guldet, som det lönar sig att söka. Till verklig vänskap kom det dock endast med de få nämnda.² Hans intresse för människor vore, säger han, helt och hållet motsatsen till »köpmans- och procentareintresse».³ Att det riktades även mot det andra könet framgår t. ex. av ett yttrande som detta: »Man känner sig liksom starkare, när en smertare vext, smidig som kaprifolium, lindat sig omkring en».⁴ Han bekänner också vid samma tillfälle: »Det enda ljus, som visar oss en skugga af vänskapens tempel, är hymens. När jag vill tänka mig två vänner, är det alltid ett par, dem han förenat. — Och vi behöfva dock så väl att sluta vårt hjerta till en annans.» I själva verket hade han geniets starkt erotiska temperament. Det första föremålet för hans blyga ungdomsförälskelse synes hava varit Munthes syster Carolina.⁵ Föremålen för en häftigare låga hava sedan växlat tämligen hastigt.⁶ 1826 ser han emellertid i sig själv »en stark och stadig man,

¹ Thomander till Munthe 15/9 1817.

² Sitt nyktra program för vänskapen uttrycker Thomander i brev till Munthe (30/7 1818) sålunda: »Icke kan den bli min vän, som eger åsichter af verlden och våra angelägenheter, som äro motsatta emot mina. Skall vårt hjerta förenas, måste vårt förstånd äfven kunna det. Ännu mindre skulle jag kunna bjuda min vänskap åt den, som hade någon slags yttre öfverlägsenhet öfver mig, der jag hade någon anledning att befara, det mitt offer skulle bli försmådt. En vän bör kunna högakta den andra jemt så mycket som sig sjelf. Hvad som är deröfver eller derunder är en vextkurs, som rubbar balansen mellan dem. Så stora äro vänskapens fordringar och så laggranna. Döm sedan, om det är lätt att finna vänner.» Jfr brev till densamme 10/4 1818, 8/10 1819.

³ Brev till densamme 19/11 1816.

⁴ Brev till densamme 30/7 1818 (T. o. 1., s. XXIII).

⁵ Jfr Thomander till Munthe 10/4 1818; till Dahlgren 9/9 1824. (Fröken M. blev sedermera gift med grosshandlaren Sven Gabriel Cervin i Karlshamn. En kort karaktäristik av henne återfinnes i Ahnfelt: Studentminnen II, s. 129.)

⁶ Jfr Thomander till Dahlgren 12/2 1824 och febr. 1827.

ett fullvuxet träd utan blommor, der sjelfva trät utgör det mesta, en gång för alla återkommen ifrån afguderiets förvillelse», seende »i hvarje qvinna intet annat än en fattig syndig menniska, väl vetandes, att det qvinliga lerkärlet är ett kärl till vanheder».¹

Dagrar och skuggor växlade i den unge Thomanders yttre och inre värld. Erfarenhetens tyngd hotade understundom att bliva honom övermäktig. Han misströstade då om sommarens efter våren: »Hvad bortförer icke tidens ström! Äfven våra ungdomsdrömmar blifva dess rof. Hvem vet, huru långt den dagen är borta, då den vidtförarne embetsmannen med den tvåkantiga hatten och det trekantiga ansigtet med ett förnämt förakt ser tillbaka på sin fordna personlighet, den svärmande ynglingen, som fäste blomster i kasketten? Man lär sig snart, att det icke passar förståndigt folk, och man hänvisar det 'romaneska' sin behöriga plats i herdaqväden och bland klockare-mamseller. Blomsterkransar äro ju lika stort strunt, antingen man får dem af en snärta om sjutton år eller man köper dem af en gatkäring.»² Hans levnadsviisdom blir i sådana stunder åter resignationens: »Jag är så van att låta det ske, som det sker».³ Och hans världssmärta tar sig uttryck i självbespeglingen och självmedlidandet hos

»... ett hjerta
som blott har rum för korsets Gud
och martyrlifvets smärta».⁴

Han röres till tårar över främlingskapet i världen⁵ och känner sig överlämnad åt »den eviga glömskan».⁶ Han kallar sig »en ton på Allfaders harpa, för hvilken på jorden ej finnes något eko».⁷ Men han ger ärligt även sig själv skulden härför. Han är djupt

¹ Thomander till Munthe 2/3 1826.

² Brev till densamme 20/4 1820.

³ Brev till densamme 29/4 1819.

⁴ »Munken» (T. o. l., s. XIX).

⁵ Brev till Munthe 10/4 1818.

⁶ Brev till densamme 1816.

⁷ Brev till densamme 30/7 1818 (T. o. l., s. XXII).

medveten om sin ofullkomlighet och han finner sig »alltid frånstötande».¹ I sin hyllningsdikt till Winberg bekänner han:

»Jag bär ej, såsom Du, ett öppet bref
I anletet, som anbefaller mig
Hos en och hvar, hvars öga möter mitt,
Och hvilken gör sig väl så tacklös möda
Att söka tyda ut den fula chiffern?»²

För ett så känsligt sinne som Thomanders var det givetvis av den största betydelse, att han växte upp i en brytnings- och övergångstid. Det gemensamma för de vaknande nya rörelserna var deras subjektivism, deras intresse för individen, även det egna jaget — det mognande arvet från reformationen. Väsentligt påverkad av den germanska kristna mystiken, sådan den efter Luther förnyats främst av J. Arndt, av jansenismen och av den i pietismen tillspetsade reformerta individualismen, blev Rousseau den egentliga utgångspunkten för den nya kultur-rörelsen. Den av honom förkunnade känslans suveränitet predikas av Sturm und Drang med dess genikult. Här göres också gällande den av Leibniz och i synnerhet av Shaftesbury, »Englands Plato», hävdade vitalistisk-organiska naturuppfattningen i dess tillämpning på människan såsom en dynamisk-energetisk mikrokosm.³ Tillika förkunnas här (liksom redan hos Montaigne) den nationella och folkliga egenartens rätt. De impulser, Sturm und Drang givit — dess patetiska, hetsiga deklamationer äro det formella uttrycket för att det stannat vid impulser — bringa nyromantiken till mognad. Men den gör allvar icke blott av de under 1700-talet återuppväckta mystiskt-sentimentala tendenserna. Liksom mystik och rationalism principiellt och historiskt gå vid sidan av varandra, så kunna icke *sæculum philosophicum* och restaurationen in emot sekelskiftet utan vidare ställas emot varandra. Liksom »upplysningstiden» har sin romantik, så har

¹ Thomander till Dahlgren 11/2 1827 (T. o. l., s. 68).

² Kometen 1827 nr 98.

³ Uppfattningen av världen som en enhetlig levande organism anser A. Nilsson (stödd på Walzel) som det för den romantiska rörelsen djupast utmärkande.

romantiken sin djupt grundade »upplysning». (Med rätta har det också framhållits, att näppeligen något begrepp är svårare att till innebörden bestämma än det synnerligen mångtydiga begreppet »romantik».) »Den begynnande romantiken är oändligt intimt förbunden med seklets realistiska och naturalistiska tankevärld» (Blanck).¹ Dess mål var »förening av känsla och vetande» (R. Huch).² — Representativ för den förbindande övergången är Byron, i vilken förenas klassicism, kritisk realism och nyromantik — humor och bitter ironi, världssmärta och livsglädje.

I Sverige liksom på kontinenten lämnade realismen det samlade psykologiska, filosofiska och historiska stoffet i inbillningskraftens, i romantikens, händer. De tunga molnens urladdning 1809 utlöste de gryende ideernas slagkraft. Under »den nya skolans» ledning gick det friskt undan. Den nyvaknande transcendentalismen kallade i förening med den nationella andans pånyttfödelse trons och hoppets makter till liv. »Hela tidsskedet rymmer icke ett enda verk, som andas djup tragik, bitterhet och leda, hopplöshet och förtvivlan» (Böök). — Övergången från den ursprungliga stoiska pessimismen till den idealistiska optimismen återgives typiskt av Tegnér. Han är över huvud den store förmedlaren mellan det gamla och det nya, förbindande till en enhet klassicism, humanism, empirism och platonism. Därmed har han också väsentligt bidragit till utformandet av det för det sydsvenska universitetet karaktäristiska andliga livet under 1800-talets förra hälft.

Den unge Thomander framstår som en exponent för Sturm und Drang. Vilken eldsjäl talar ej i en bikt, sådan som denna: »Ack, hvad ändå denna världen är ett vackert spektakel för en kall åskådare! Jag nämnde ett ord: en kall åskådare, och jag bäfvar att ha nämnt det. O! jag känner, att detta språk är onaturligt för mig, jag känner, att jag är för liten för att gäckas med en hel mensklighet. Under allt det tillgjorda skämtet sticker ändå fram en spion, som ej varit i maskopi med taskspelaren och

¹ Jfr E. Lehmann: Tvedräkt och endräkt, s. 57.

² Jfr G. V. Lyng: Philosophiske Betragtninger over den nyeste Tids Historie. I Nordisk Universitetstidskrift 1858 H. 3.

säger: det är icke hans allvare. Låt oss icke göra oss kalla, innan vi ännu äro det. Vän! låt oss icke söka att taga is i våra varma händer och räcka den till svar åt den som bjuder oss handen; ty sannerligen, isen försmälter, och vår puls slår lika stark som förut. Sätt för ditt bröst en sköld, som är kall; men när ditt hjerta klappat deremot några slag, så är han varm. Ja, allting är varmt, så länge vi äro unga. Hvad är det värdt att sätta sig i iskällare, medan sommaren varar, bara för att bli en rötfri läckerbit för döden! Låt henne brinna, den ungdomliga lågan: du bränner handen på dig, om du vill släcka den! Låt oss strida för allt godt, låt oss förtjusas af allt skönt. Den som är kall för allt, han förtjänar att sättas i naturaliekabinettet som petrifikat. Af mensklighetens stora skådespel kan endast den vara en kall åskådare, som sjelf icke är menniska. Tro mig icke, när jag talar annorlunda.»¹ Ett år senare skriver han: »Nu nalkas våren, Broder, vår tid, ungdomens och hoppets årstid. Hvad det är gudomligt att tänka om igen Skaparens stora tanke! Vet Du, hvad den tanken heter? Lif och kärlek!»² — Sin signatur under denna tid har han själv angivit sålunda:

»Hjertat är skapt i april och förståndet stöpt i december.»³

Ett stundens barn, en subjektivist av renaste vatten, målar han så, som det för tillfället roar honom: »Det är ändå artigt att ha så der ett litet fergkabinett och kunna måla verlden sådan man behagar. Menniskan kan ju sjelf skapa sig sin verld. Det beror ju af oss sjelfva, kära Du, att göra verlden poetisk eller musikalisk efter behag. Spela, bara spela, Ditt lif igenom, och så skall Du locka berg och skogar att dansa efter Din pipa, lika-såväl som hexmästaren Orfeus fordom lärde dem. När Du tar gröna glasögon på Dig, så är hela verlden grön. Välan! se tingen uti diktens trollspegel, så äro de alla förtrollade!»⁴ I sin kanske

¹ Thomander till Munthe 10/4 1818.

² Brev till densamme 29/4 1819.

³ Cit. efter G. Ljunggren: Inträdestal, Sv. Akad. Handl. 1866, s. 16.

⁴ Brev till Munthe 30/7 1818. (Munthe var en framstående violinist.) Jfr brev till densamme 10/4 1818 (T. o. l., s. XXVII).

vackraste ungdomsbekännelse anger Thomander som sitt enda företråde det, att han är ett barn, som ibland finner sin lust i att kunna leka med allting: »med flickans fingrar, med fjärlens vingar, med filosofens tänkespråk och ödets kautschukpiska». Oss människor passar ej alltid »erfarenhetens blytunga vapen» att bära.¹ Det blev dock denna som räddade honom från ett förblivande i »lek» och i passiv kontemplation, resp. kvadröjande i illusionernas drömvärld eller resignation inför dess sammanstörtande. Ynglingen, som tidigt fått prova de egna vingarnas bärkraft, utvecklade vid sidan om frukterna av barndomens lärdomar om undergiven ödmjukhet ett icke ringa mått av trots inför ödet. Där talade hos honom, säger G. Ljunggren, jämte den ynglingaåldern utmärkande känslsamheten »en kraftig andes pockande på oberoende, motsträfvigheten att underordna sig lifvets allmänna makter», i vilka han ännu funnit endast något främmande och fientligt.² Livets villkor äro nu en gång hårda: »När vi komme vårt förlofvade land litet närmare, så är der lite för mycket luft och dimmor i spelet».³ Lika litet tillåter livet ett förblivande i drömmen om det förflytna; från det »infernalska grodträsk», där själva de glada minnena bleve till spöken, förmanar han sig själv: »Man bör aldrig tugga om sin sällhet; ty menniskan är intet idislande djur. Att tro sig med en målning af en egd lycka kunna återkalla den förlorade, vore denna målning ännu aldrig så illusorisk — det är ett fåfängt krig emot gudarna; det är att, förjagad från olympen, med en Rumfordsk soppa vilja ersätta himlens ambrosia; det är att med två strängar på fiolen sätta sig ned och spela Mosarts kvartetter.»⁴ Så passade honom icke heller någon roll i den »féeri-comédie», som människorna uppförde.⁵ I trotsets anda gick han också med friskt mod till storms emot fördom och filisterväsen, föreställning och förkonstling. Till Dahlgren skriver han 1824 (12/2):

¹ Thomander till Munthe 30/7 1818 (T. o. l., s. XXII); jfr 11/10 1821.

² Sv. Akad. Handl. 1866, s. 15.

³ Thomander till Munthe 10/4 1818.

⁴ Brev till densamme 8/10 1819.

⁵ Brev till densamme 19/11 1816 (T. o. l., s. XVII).

»Hvad är det för fred de vilja? Ingenting dugligt kommer för att stifta fred. Nej, säger jag eder, icke fred, utan krig! Fred, det är medelmåttans del. Sådan fred kan du ge dem om hundra år härefter.»¹ Och efter ett olycksfall, varvid han skadat sitt knä, skriver han: »Alltid har jag varit styf i ryggen, nu är jag det äfven i benen. Så att jag kan hvarken buga eller knäböja för denna världens afgudar. — Ack, måtte jag aldrig kunna det!»²

Med sin realistiska läggning gjorde den unge Thomander även kravet på klarhet och frisinhet gällande gent emot den samtida tyska romantikens »nebulism» (Tegnér) och reaktionära tendenser. Väl var han medveten om sitt eget inre kaos. I detta medvetande förklarar han sig vilja skriva »en epistel, så chaotisk, oredig, osammanhängande, kanske obegriplig, Atterboms-Schellingiansk, som den kan produceras af en vildhjerna, sådan som min . . . Jag skall knappt besvära Dig med något enda förnuftigt ord N. B. efter det begrepp, som vår verlds Realister, Materialister, Krämarister, Skradderister, Skomakarister och allt annat slags *ister* derom göra sig».³ Han har också känt sig dragen till Schellingianismens spekulaton och betygar,

¹ T. o. l., s. 8.

² Thomander till Dahlgren 3/9 1817.

Som en opposition mot tomt formväsen äro Thomanders uttalanden av ovilja mot militärväsendet att fatta. Sannolikt har också den borgerliga antipati däremot, vilken Hagberg intygar för huvudstadens vidkommande omkring sekelskiftet, haft sin motsvarighet i Lund. (Se anmälan av Hagbergs »Ett borgarhus vid Köpmangatan», Sv. Dagbladet 12/2 1922.) Thomander betygar 1819: »Att bevista lägret som knekt och skildra gevär för Kungl. och andra högheter, dertill känner jag ingen kallelse». Han säger sig vara beredd till varje offer för fosterlandet, men: »här gäller det blott en lek, och ingen man offrar åt lekarna sitt allvar». (Thomander till H. Munthe 29/4 1819.) Till det gyckel, vartill beväringsexercisen på Lundagård inbjöd (jfr Under Lundagårds kronor I, s. 224 f.; Larifari: Skisser, s. 65), kom den omständigheten, att de militära förläggningar, vilka ägt rum i universitetsstaden först under kriget mot Danmark 1808 och sedan under det skånska bondeupploppet 1811 (med anledning av uttagningen genom lottning till krigstjänst) icke haft de i etiskt avseende bästa följder. (Jfr M. Weibull: Lunds univ. historia I, s. 308 f., 341 f.; Molbeck: Breve I, s. 151 ff.)

³ Thomander till Munthe 1/7 1817.

hur svårt han har att här »streta emot». Men dess bevisföring fann han icke tillfredsställande. I synnerhet ogillar han S:s »mörka» sätt att uttrycka sig. Han ironiserar däröver med formeln »ideela subjekt-objektivitetens relativa duplicitets negativa identitet».¹ Vid ett annat tillfälle skriver han: »Hvilken skillnad mellan Idealister och Realister! Om Schelling kan bringa naturens motsatta krafter till indifferens, så kan han dock icke förvandla dessa partiers differens till indifferens.»² Schelling är »icke den som komma skall».³ »För min del», säger han, »antager jag ingens auktoritet, icke en gång hans.» Den enda dylika, han vill hålla sig till, är den av Geijer förkättrade *sens commun*, det »sunda förnuftet».⁴

Om Thomanders medvetna strävan ut ur en »oredighet», som för honom tillika betydde intellektuell och konstnärlig oredlighet, vittna icke minst hans trägna ansträngningar för en personlig litterär stil. Hans ungdomsproduktion är helt bestämd av klassiska mönster, av skolkriars gängse latinska vändningar. (Betecknande är, att han vid reformationsfesten 1817 på Karlshamns stadshus höll ett tal på klingande alexandriner.⁵) I ungdomskorrespondensen talar romarandan i en viss förkärlek för juridiska vändningar till omväxling med ett uppstyltat gustavianskt manér. Och ännu i de teologiska avhandlingarna insmyga sig osökt reminiscenser från de klassiska författarne.⁶ Ju längre desto mer gripes han emellertid av den romantiska önskan att sidoordna vad klassicismen strängt åtskilde. I denna strävan bort från regeltvånget dominerar ju verklighetskravet: det omedelbart naturligas rätt. Men till ärligheten hör även uteslutandet av självsvåld. Att kvarhålla det sjudande temperamentet på fast mark, att samla det rörliga och skiftande i sitt väsen i en genomskinlig form blev Thomanders stora litterära problem.

¹ Brev till Dahlgren 3/9 1817 (T. o. l., s. IX).

² Brev till Munthe 15/9 1817.

³ Brev till Dahlgren 16/5 1824 (T. o. l., s. 14).

⁴ Brev till densamme 3/9 1817 (T. o. l., s. IX f.).

⁵ Jfr Sv. Akad. Handl. 1866, s. 10.

⁶ Se t. ex. citatet från Ovidius: *rudis indigestaque moles*. *De donis* Sp. S., s. 48.

I ärlighetens namn vänder sig redan 19-åringen mot den blotta talangfullhetens ihålighet: »Talang är talang . . . För att bedöma värdet av vår talang, om vi hafve någon, aktom oss att taga till måttstock det anseende, den njuter i den materiella verlden. Då blir det en stor talang att göra kortkonster . . .»¹ Och den unge prästen uttalar sin föresats att nöja sig med sin ringa ställning och en verkningskrets, där han icke mycket frestades att predika sig själv i stället för religionen.² Att företaget att söka harmonisera form och innehåll stundom syntes honom övermåktigt framgår av hans brev till Dahlgren 16/5 1824, vari det bl. a. heter: »Kan jag icke ge ett tungomål åt hvad jag vet och vill och känner, blifver det mig aldrig förunnadt ett uttryck, klart och genomskärande, så hellre än att blanda mitt skrån med det öfriga oljudet, skall jag, tyst som ett får, låta leda mig till slagtbänken, låta pruta på mitt pris, hålla till godo ödets spottstyfver, springa som en mops efter den lycka och välmåga, som står all medelmätta till buds, och nöja mig med den anvisning på bättre tider och evigheter, hvarmed ödet afspisar sina kreatur.»³ I ett senare brev till densamme (1827?) säger han, kritiserande Brinkmans »svensk-akademi-fricasé» och prisande Anacreons »grazie», om sig själv: »Ack! jag evige gåsungel! aldrig mister jag pipen; aldrig vilja pinnarna vexe ut till fjedrar: vexe de ock, så duga de ej att flyga med, utan prestnåsan väger ned till jorden. Jag får väl packa mig in i den stora gåsstian, der de andre kackla, 'gump vid gump'». Året 1828 synes han särskilt ivrigt hava brottats med problemet. Han ironiserar över sin »lofvärda mångsidighet» i brev till Tegnér (4/12): »När jag skrifvit vers, så ha mina läsare hos mig funnit omiskänneliga anlag till en förträfflig prosa, och af min prosa har man deremot slutat, att jag måste lyckats oändeligt bättre i det poetiska facket. På samma sätt, när man

¹ Thomander till Munthe 15/9 1817.

² Se T. o. l., s. XXVII f. Jfr Thomander till Dahlgren 16/5 1824 (T. o. l., s. 13).

³ T. o. l., s. 13. — Thomander förebrår Dahlgren, att denne låte »formens sluskighet» förvansa ett skönt idéinnehåll. Brev 1/10 1826 (T. o. l., s. 64); jfr 11/2 1827 (T. o. l., s. 69), 17/5 1827 (T. o. l., s. 74), 7/2 1828 (T. o. l., s. 84).

skämtar, finna de, att man förråder en gravitet och ett sträfvande till gravitetspunkten, som skulle komma förträffligt till pass i afhandlingen; och när man skrifver afhandlingar, blir man tillerkänd den lätthet och det spelande på ytan, som är det skämtande manerets företrädare.» S. å. anser han sig hava funnit förklaringen till sina svårigheter: »Mina häftiga passioner och en allt för högt uppstegrad retlighet hindra mig att någonsin komma till det harmoniska lugn, hvarförutan ingenting dugligt i artistisk väg kan åstadkommas».¹ Emellertid betyga recensionerna av hans översättningar från denna tid ett ständigt ökat behärskande av uttrycksmedlen.² Vad korrespondensen beträffar, torde det vara nog att erinra om hans sats, att brev alltid böra handla om något.³

Det realistisk-rationella draget i Thomanders psyke och hans allt starkare framträdande praktiska läggning och syftning försonar honom så småningom med dualismen i tillvaron. Såsom »munken» hade han känt sitt hjärta

»emellan jord och himmel delat,
för ingendera slår det helt
och tillhör ingendera.»⁴

Men han stannar slutligen inför det faktum, att »människan har sin reala och sin ideala sida: hon hänger tillsammans med jorden och med himmelen».⁵ Därför anser han också Schellings försök till förklaring av det onda såsom »uppkommet ur grunden till det godas existens» snarare vara att avvisa än att lösa problemet.⁶ Över huvud träder det teoretiska intresset hos Thomander allt

¹ Thomander till Dahlgren 22/8 1828 (T. o. l., s. 90).

² Jfr Kometen 1825 n:r 4; Heimdall 1828 n:r 11, 1832 n:r 12. Jfr B. v. Beskow till Thomander 9/8 1831.

Om en mognad och klarnad åskådning med motsvarande förmåga i utförandet vittnar Thomanders uttalande om förhållandet mellan »konst-theori» och »konstpraktik» i hans skrift om katekesen, Skr. II, s. 181 f.

³ Se Lunds stifts julbok 1912, s. 41.

⁴ T. o. l., s. XX. Jfr E. Liedgren, Vår Lösen 1918, s. 166.

⁵ Se T. o. l., s. XXIII.

⁶ Thomander till Dahlgren 16/5 1824 (T. o. l., s. 13 f.).

mer i bakgrunden. Han vet, att filosofien »har gjort flera galna än förnuftiga hjernor».¹ Han vill *saklighet*. Att avhålla sig från att döma om det man icke »i innersta grund» förstår är ett stycke av hans »litani».² Och han föreslår den fördelningen av livets resenärer, att »prosaisterne få landtresan på sin lott, alldenstund de bäst kunna hålla sig åt jorden, och seglationen lemnas åt filosofer, poeter, fantaster et compagnie att dermed förfara efter behag i egenskap af verkliga Argonauter, Aëronauter och kompassmakare». Om han än räknar sig själv till sjöfararne, så är han dock väl medveten om det resesättets stora risker.³ Det var icke heller en tillfällighet, att Thomander bland de kontinentala strömningarna stannade inför intresset för Shakespeare med hans »djärva patos, djupa psykologi och naturliga människoframställning» (E. Wrangel). Han klagar också över att »theaterns vänner här (nml. i Lund) äro så gråtmilda och beskedliga, att jag skulle råda dem att taga serviett för sig, när de gå i theaterladan, för att spara de hvita vestarna och de granna filigransknapparna».⁴ — Denna saklighet och uppriktighet förbjuder en falsk sentimentalitet även vid betraktandet av det egna jaget. Man måste taga icke blott världen, utan även sig själv på ett verklighetstroget sätt. Så uppmanar Thomander en vän till upphörande med klagan över egoismens makt. Varje människa vore egoist och ingen i högre grad än han själv — men ingen heller i mindre. »Det kommer endast an på att bära sin svaghet i ett fromt hjertas fatabur. Man må icke skräfla och sqvadronera, såsom somlige för sed hafva. Det vet hvar och en, som har lefnadsvett, att iakttaga. Den, som icke har lefnadsvett, kan jag lätt förlåta.»⁵

I sitt klarhetsbehov och sin verklighetstrohet följde Thomander den av Tegnér anvisade riktningen. De båda människens möte under Tegnér's besök i Skåne sommaren 1827, varvid Thomander

¹ Brev till Munthe 10/4 1818.

² Brev till densamme 7—8/10 1819.

³ Brev till densamme 10/4 1818.

⁴ Brev till Winberg 19/10 1819.

⁵ Brev till Munthe 15/9 1817.

vid en subskriberad middag ägnade »Lundas stolthet» en versifierad hyllning¹, hade en djupt symbolisk innebörd. I sin redogörelse för deras sammanträffande enskilt meddelar Thomander, att det hade uppstått en skärmytsling mellan T:s »rationalism» och hans egen »mysticism».² De hade emellertid till slut kommit överens. Olikheterna mellan den kristnade hellenen och den kristne romantikern voro stora; men likheterna visade sig kunna slå en bro över dem.³

Om den unge Thomanders religiösa liv lämnar korespondensen endast antydningar, vilka emellertid låta förstå, att han från barndomen bevarat ett lika »fromt» som rent hjärta. Han iakttar på denna punkt en kysk tystnad. Av några svårare religiösa tvivel torde han ej hava anfäktats — den skola, i vilken barnets fromhet danats, hade ju givit både hjärta och tanke sitt. Så blev än mer förhållandet med hans religiösa fostran i Lund, vilken försiggått väsentligen under inflytande av Schartau.⁴ Med hela sitt väsen drogs Thomander till den begynnande individualiserande religiösa förnyelsen, vilken vände sig mot såväl rationalism och materialism som steril kyrklig dogmatism. (Om denna spirande rörelse skriver C. P. Hagberg 1817: »Jag tror, att tiden är inne, då man kan börja att nedlägga några frön till skörd för kommande dagar . . . Är det icke för hvarje ljusets vän en tröstelig syn, att man mera allmänt börjar vända sin tanke på religiösa föremål?»⁵ Väl fruktar Hagberg liksom

¹ Kometen 1827 n:r 67; jfr Elof Tegnér: Valda skrifter VI, s. 436.

² Thomander till Dahlgren 8/8 1827 (T. o. 1., s. 76 ff.).

³ Jfr Thomanders omdöme om Tegnér: »fäderneslandets störste man». Brev till Dahlgren 1/10 1826 (T. o. 1., s. 61.) — Som student iakttog Thomander en övervägande kritisk hållning gent emot Tegnér. Han anmärker på hans »nonchalance» under föreläsningarna. Han hade ej heller »känt någon dragningskraft» till honom, enär han allt för eftertryckligt gjorde sin överlägsenhet gällande: man »kände sin andedrägt besvärad af hans geniskap». Hans lynne vore också genom flera samverkande omständigheter nedstämt. Brev till Winberg 4/10 och 19/10 1819.

⁴ Jfr Ahnfelt: Studentminnen I, s. 118.

⁵ Hagberg till Tegnér 21/3 1817 (Ur Es. Tegnér's Papper, s. 83).

Tegnér hyckleri bakom tidens fromma ansikte; men de sätta båda sitt hopp till framtiden.¹⁾

Det föreligger alltså ingen anledning att betvivla äktheten i ynglingens uppsåt vid valet av livsuppgift, även om detta val måhända knappast kunde kallas ett sådant. R. Petersens påstående, att han i prästämbetet såg blott ett medel till framkomst², är lika ogrundat som A. Ahnfelts slutledning ur Thomanders motvilja mot den samtida teologien, vilken syntes honom som »ett skelett, en utlefvad käring»³, att han icke hade »någon egentlig kallelse för den presterliga banan»⁴ är förhastad. Huruvida hans håg stod till en professur i estetik⁵ låter sig ej fastställa.⁶ Visst är, att han för den skull icke ämnat avstå

¹ Jfr Tegnér till Hagberg 6/3 och 1/6 1817 (Eft. Skrifter II, s. 20 ff.).

² R. Petersen: Fra det svenske Kirkeliv etc., s. 223.

³ Thomander till Dahlgren 16/5 1824 (T. o. l., s. 12); jfr brev till den-samme 1826 (T. o. l., s. 3).

⁴ T. o. l., s. 3.

⁵ S. st. Jfr Petersen a. a., s. 223 f.

⁶ Thomanders estetiskt-litterära intresse och sysselsättningar böra ses även mot bakgrunden av den allmänna tidsandan, åt vilken Almquist givit det koncentrerade uttrycket: »Den, som påminner sig den litterära stämningen i Sverige ifrån 1810 till 1832, skall icke förundra sig över dessa tvenne unga personer eller över den vikt de lade på livets inre spel och på bestämmandet av vad konst vore . . . Nästan i alla kretsar, där någon bildning fanns, voro under denna tid litteraturpartier och skärmytslingar dem emellan . . . Vilket livligt estetiskt gnabb, vilka genialiska distinktioner och märkvärdigheter, vilket fyrverkeri detta skulle åstadkomma i samtalet över hela riket, kan man begripa». Saml. Skr., Törnrosens bok, Bd 1, s. 37 f.

Vilken uppgift Thomander åsyftade med sin skönlitterära verksamhet framgår bl. a. av hans förklaring 1826: »O, hvilket djup af uselhet, att Stockholms Theaterdirection skall stå efter en hel bildad värld! Huru länge hafva icke Shakespeares mästerverk varit sedda och beundrade i sjelfva det antianglicanska Paris, der ganska säkert inga andra 200-åriga stycken gifvits mer än hans. Och vi, sköldpaddor, alltid ett sekel efter andra menniskor. Hvad skall det bli af nationens artistiska bildning, när ett så mäktigt vehikel som theatern på sådant sätt användes? Jag vill upp till Stockholm och lära dem, hvilka svin de äro, som beständigt återvända till de franska spyorna . . . Sverige blir aldrig något i litterärt hänseende. Om 50 år äro de Ryska och de Grekiska slafvarne före oss.

från det prästerliga kallet. Thomander skulle säkerligen blivit en utmärkt professor i estetik — han hade blivit framstående på vilket humanistiskt område han än valt. Men just ärligheten och sakligheten i hans kynne måste hava kommit honom att dela det nyvaknande fromhetslivets opposition mot en ensidig esteticism och förstånds bildning. Karaktäristiskt för läget i detta avseende är N. von Rosensteins omdöme: »Det olyckligaste af allt, åtminstone här i Sverige, är efter mitt begrepp sammanblandningen af filosofi, religion, poesi och konster.»¹

Thomanders spelande ingenium sökte ständigt nya föremål och producerade sig snart nog med en häpnadsväckande lätthet. Men de mångahanda intressena förenades hos honom i en gemensam syftning, ett allt hägnande slutmål. »Leken» blev icke självändamål, icke *l'art pour l'art*. Han ville ytterst nå fram till människosjälarna med ett etiskt-pedagogiskt grepp. Han ter sig framför och över allt annat som profeten, själasörjaren, praktikern. Men väl gick han till denna uppgift som en rikt utrustad kulturpersonlighet med öppen blick för bildningens i vidsträcktaste bemärkelse sedliga värde.² Om denna förening av vittert och prästerligt intresse och nit skriver G. Scheutz till Thomander 1826 (4/9): »Det är endast Tit. egenskap af *lärd man*, som i det kortsynta bigotteriets eller det ifrande hyckleriets ögon torde kunna ursägta, hvad Tit. gjort i trots af sin egenskap af *andlig man*.»

Det är rätt vackert med den Svenska ärligheten och trofastheten; men det är gråstenens egenskaper. Humanitet är något mera.» Brev till Dahlgren (odat.). — Han ville också i sin mån förhjälpa sitt fosterland bort ifrån egenskapen av »de andra literaturernas lumpsamlare». Brev till Dahlgren 16/5 1824 (T. o. l., s. 12 f.).

¹ v. Rosenstein till Tegnér mars 1818 (Ur Es. Tegnér's Papper, s. 103).

² Jfr Thomander till Munthe 11/10 1821.

KAP. II.

Verksamhet vid universitetet.

»Akademien är intet skrå, och den skickligaste eger tur framför alla andra.»

L. von Engeström.

»Ett strängt examensväsende är den bästa disciplinanstalt vid ett universitet.»

Thomander till A. v. Hartmansdorff 1835.

»Den osynligt sammanhållande makt, som ligger i verkliga studier.»

P. Wieselgren till A. C. af Kullberg 1830.

1826 lämnade Thomander »för alltid» Karlshamn.¹ Sina känslor inför avskedet har han tolkat i hyllningsdikten till J. U. Winberg, vari han talar om sitt

... »Janusanlete,

Det dubbla, stundom ljusa, stundom mörka,

Alltsom det ser mot det förflutna eller

Det kommande ...»²

Kallelsen till docentur hade den unge kastellpredikanten antagit utan hänförelse. I december 1826 skriver han till Dahlgren: »Man vill med hins Gewalt eröfra mig åt theologien, som föga smakar mig.» M. E. Ahlman betygar också, att utan hans åtgörande Thomander icke hade varit teolog eller akademiker.³ Att Thomander antog kallelsen berodde säkerligen till väsentlig del på hans tillgivenhet och beundran för Ahlman, denna »den stora fakultetens» portalfigur.⁴ Den omständigheten, att han

¹ Thomander till Dahlgren 11/2 1827.

² Kometen 1827 nr 98.

³ Ahlman till Hartmansdorff 24/10 1833.

⁴ Om sitt förhållande till Ahlman yttrar Thomander 1834: »nullo alio

icke var graduerad, lade intet hinder i vägen för en docentur.¹ »Han är», skriver kanslärssekreteraren P. Håkansson till Ahlman (18/8 1826), »så fördelaktigt känd, att Hr Doctorn dermed gör en för verket serdeles fördelaktig eröfring». Ett parti vid akademien fann dock förslaget om en ograduerads anställande »högst ovärdigt», då det gjordes av Ahlman, vilken själv alltid förde lagen på tungan.² »Motpartiet svär således ve och förbannelse öfver att jag ohelige ograduerade fuskare och bönhas har blifvit intagen i skråt», säger Thomander och tillägger ironiskt: »Äfven vid en sådan lycka, som en seminariidocentur, får man afunds-män!»³ Efter disputation den 16 dec. 1826 över en avhandling *De Antichristo primæ ecclesiæ* skedde förordnandet i januari 1827; eden avlades den 23 febr.⁴ Prefekt vid seminariet var nu Reuterdahl.

Det teologiska seminariets ställning vid universitetet var lika

vinculo, quam quo praeceptorum academico discipulus nectitur, mecum junctus, docendi veniam mihi comparavit. (Akad. program 17/3.)

Ahlmans uppmärksamhet torde hava riktats på Thomander av mag. G. Broomé, sedan A. Sandberg, som erhållit erbjudande om docentur, 1825 blifvit lektor i Kalmar.

I brev till Wieselgren 12/2 1831(?) benämner Ahlman Thomander och Reuterdahl sina »skötesvänner». (Wieselgren har på en notifikation om Ahlmans fränfälle bl. a. antecknat, att »han understödde Reuterdahl och Thomander, sedan Melin och Bring, då de voro lönlösa adjuncter».) Jfr Ahlman till Rogberg 18/10 1832.

En ingående karaktäristik av Ahlmans person och teologi återfinnes i Wieselgrens brev till Rogberg 12/8 1828.

¹ Thomander hörde sig våren 1826 för hos C. af Kullberg angående möjligheten av att genom försvar av filosofiska avhandlingar från övre katedern vinna rättighet att erhålla magistergraden. K. ansåg denna anhållan icke hava utsikt till framgång. Man hade, säger han, blifvit sträng med iakttagandet av de akademiska formerna. (Brev till Thomander 18/5 1826.)

² Thomander till Winberg 25/9 1826.

³ Thomander till Dahlgren 1/10 1826 (T. o. 1., s. 63).

⁴ Thomander talar i brev till Dahlgren om sin avsikt att efter disputation hålla »ett stort kalas». Vid detta utbragte han även en skäl för prokanslern, som genom att förvägra honom förslag till komministraturen i Karlshamn inviterat honom, den ograduerade, till akademien.

egendomlig som dess förhistoria. De ursprungliga konstitutionerna för akademien (av den 19 dec. 1666) upptogo fyra ordinarie lärostolar i den teologiska fakulteten. Undervisningen skulle omfatta exegetik, kyrkohistoria och dogmatik. (För pastoralteologien var alltså icke sörjt.) Antalet lärare blev emellertid i verkligheten först 1693 trenne. Den fjärde professuren besattes icke förrän 1750. Efter att upprepade gånger hava indragits och förnyats, omdanades den 1808 till professur i pastoralteologi. Dennas förste och ende innehavare blev Wilhelm Faxe. Dess tillsättande betydde tillika det första steget till seminariets inrättande.¹ I instruktionen för detta av den 21 mars 1809 förordnas nämligen, att professorn i pastoralteologi skulle vara seminariidirector. Dock skulle denna befattning vid första inträffande ledighet förenas med någon av de trenne ordinarie »professionerna». Så upphörde automatiskt den fjärde professuren 1811, då Faxe blev biskop. Direktoratet övertogs nu av tredje teologie professorn C. P. Hagberg, för att 1816 uppdragas åt M. E. Ahlman, vilken sedan 1812 varit prefekt. (Seminariet utgjordes av: en direktor, en prefekt², vilken undervisade i kyrkolagfarenhet och liturgik, en adjunkt, vilken undervisade i kateketik, och en docent, vilken undervisade i exegetikens elementer samt ledde de homiletiska övningarna. Dess beivrande avslutades med den s. k. teologiska examen.)

Inrättandet av seminarium var väsentligen ett den fortverkande »upplysningens» resultat.³ Instruktionen anger ändamålet vara att »i synnerhet med *öfning* och *handläggning* bereda blifvande prester till de *göromål*, som åtfölja deras viktiga kall». Prof. Bolméer pekade också 1834 på hurusom prästerna stått handfallna inför hänsynen till livet, realiteterna, nyttan (»*ministerium sacri candidati, umbraculis scholæ relictis, quum in forum venirent et consuetudinem hominum, senserunt se quasi in alium*

¹ I Uppsala inrättades teologiskt seminarium 1806.

² K. br. d. 2 dec. 1808 anslag S:t Peders Closters pastorat såsom prebende åt seminarieprefekten.

³ Se H. Wijkmark: Samuel Ödmann, s. 238 ff.

terrarium orbem delatis»¹). Men seminariets uppgift blev jämväl höjandet av prästbildningens vetenskapliga nivå. Prästerna voro vid sekelskiftet »ingenting mindre än vetenskapligt bildade», säger Reuterdahl. »Hos många var icke ens den grofvaste råheten undanröjd. Andra voro goda practici, försvarliga embetsmän, till och med hjälpliga predikanter, men högst få hade begrepp om theologien i sin helhet och ännu färre voro hemmastadda i dess specialiteter.»² Där vetenskapliga studier bedrivits av prästkandidaterna, hade det i regel skett inom den filosofiska fakulteten. Förklaringsgrunden härtill vore sättet för prästerskapets anställande. Prästvigning ägde rum efter förhör inför domkapitlet, sedan vederbörande antingen blivit av en ordinarie pastor »begärd till adjunkt» eller eljest befunnits lämplig »till stiftets tjänst». Den teologiska fakultetens uppgift med hänsyn till den direkta prästbildningen inskränkte sig, såsom Reuterdahl uttrycker saken, till »examinationen dels af de omogna ynglingar, som från gymnasier och skolor öfvergått till universiteten, och dels af de till större mogenhet komna unga män, som ville taga theologisk grad. Dessa voro i Upsala få, i Lund nästan inga.»³ R. anmärker också, att universiteten knappast vidare hade någon del i prästerskapets teoretiskt-teologiska bildning.⁴

¹ Akad. Program 17/3 1834.

² Reuterdahl: Om det theologiska studium, s. 103 f.

³ Reuterdahl: Memoarer, s. 103.

⁴ Quart. 1828 H. 1, s. 84. — Icke heller den högre prästerliga bildningen kunde egentligen sägas gå i vetenskaplighetens tecken. Disputationerna pro candidatura theologica voro i allmänhet icke några lärdomsprov. Med pastorexamen togs det icke så strängt, utan man såg mer till vederbörandes goda vilja.

Som en kuriositet i den svenska prästbildningens historia må den s. k. medico-theologiska examen omnämnas. Den ursprungliga planen därtill kan sägas hava skisserats av Linné (Skånska resan, s. 275). 1809 års riksdag beviljade stipendier för prästers deltagande i en lärokurs i »rural- och pastoralmedicin». D. 31 mars 1813 gavs ett reglemente för en s. k. medico-theologisk fakultet, vars verksamhet dock avmattades redan 1823 och upphörde 1840. (Ironiska omdömen om denna medicina pastoralis återfinnas bl. a. hos Molbeck: Breve I, s. 225 ff.; C. F. Dahlgren: Samlade arbeten IV, s. 179; Polyfem, 3. Saml. n:r 20.) Jfr H. Wijkmark: Samuel Ödmann, s. 83 f.

Ju längre desto mer frågade man, huruvida i Lund existerade en teologisk fakultet eller endast ett seminarium. Grundfelet var, att seminarium icke fick bygga vidare på ett fast teoretiskt underlag, utan jämte de praktiska övningarna även måste betungas med teoretiska kunskapers meddelande.¹ Desto större erkännande förtjänar den i anseende till rådande förhållanden höga vetenskapliga nivå, till vilken det lyckades Ahlman att lyfta seminarium i Lund.²

Det förvånar icke, att i en tid, då redan studentexamen sjunkit ned till att vara föga mer än en formalitet, den akademiska utbildningen inom alla fakulteter var i hög grad bristfällig.³ Dis-

¹ Jfr Reuter Dahl till Tegnér 29/8 1836 (Ur Es. Tegnér's Papper. s. 388 ff.) Tegnér klagar 1825 över att »då seminarierna utgöra den enda teoretiska bildningsanstalten för våra prester, så händer att desse, åtminstone i humaniora, komma okunnigare från akademien än de reste dit». (Brev till F. M. Franzén 13/11, Vet.-ak. ledamöter II, s. 232.) 1828 benämner han seminarierna »okunnighetens plantskolor», vilka »snart lyckas att förpassa hela vårt yngre presterskap till drängstugan». (Brev till A. O. Lindfors 22/9, Eft. Skrifter II, s. 405.) — Jfr A. Kahls kritik: Tegnér och hans samtida i Lund, s. 257 ff., och klagomålen över prästbildningen i Lunds Weckoblad 1831 n:r 33.

² Ang. det teol. seminariets verksamhet se Reuter Dahl: Seminarium i Lund. Historisk öfversigt. (Quart. 1831. H. 4; jfr 1838, s. 28 f.); Weibull: Lunds universitets historia II, s. 100 ff.; Aulén: Reuter Dahls teol. åskådning, s. 16 ff. — Ang. den allmänna syftningen i tidens bildningssträvan se Edv. Rodhe: Kyrka och skola i Sverige under 1800-talet (Lunds univ. Årsskrift 1907). Jfr Lunds Stifts Prestmöteshandlingar 1814, s. 25 f. — Om situationen på det teologiska området vid akademien lämnas en klargörande framställning i D. Fehrmans redogörelse för Lunds teologiska fakultet på 1810- och 20-talen (Skrifter, tillägnade P. G. Eklund).

Om den svenska prästbildningen se E. Rodhe: Kyrka och skola i Sverige under 1800-talet, Lunds univ. Årsskr. 1907, s. 180 ff.; H. Wijkmark, a. a., s. 238 ff.

³ I Kometen 1826 (n:r 11, 12 och 13) diskuteras frågan, huruvida universiteten i deras rådande skick kunde anses motsvara sitt ändamål. Angående detta senare vore meningarna delade: somliga hölle före, att universitetets uppgift vore endast utbildning av »egentlige lärde», andra, att det vore »ett drifhus för statens blifvande embetsmän». Den historiska

putationerna till magistergraden, i synnerhet de få av kandidaterna själva författade, saknade oftast all vetenskaplig fläkt. Till prästbildningens höjande föreslogos också olika åtgärder. Vid prästmötet i Lund 1810 betonades nödvändigheten av fortsatta studier. Biskop Faxe framhöll, hurusom allt i tiden uppmannade »den Christelige Läraren att söka tillväxt i nyttiga kunskaper» även inom med teologien besläktade kunskapsgrenar och erinrade om kyrkolagens stadgande angående kyrkoherdes skyldighet att vid visitationer giva tillkänna, huru han fortsatte sina studier. Han föreslog sammanslutningar kontraktsvis för att knyta »litteraira samband emellan Embetsbröder». (Till ett dylikt ägnade sig förträffligt Litteratur-Tidningen i Upsala.) En anledning att med uppmärksamhet studera filosofien fann F. i dennas tendens att närma sig religionen, att »förlika speculation med uppenbarelse». Uppmaningen förnyades vid prästmötet 1826. Här gavs också erkännande åt flerfaldiga bevis på »arbetsamhet och håg för det yrke som tillhör Lärdoms-ståndet». Tillika erinrades om prästlöftets förbindelse att »så väl i Guds ords kunskap som i andre nödige studier söka ett godt framsteg». Särskilt framhölls önskvärdheten av vidmakthållande av kunskaperna i latinska språket (!). Utgivandet från akademiskt håll av en litteraturtidning föreslogs (av prosten Appelberg).

utvecklingen gäve vid handen, att endast vid de svenska universiteten det sistnämnda intresset tagit överhand över det ursprungliga, rent vetenskapliga. De små s. k. ämbetsexamina, »inrättade efter tjenstemanna ämnens lägst uträknade kunskaps behof och önskningar» till »den mest träffande likhet med handtverks-skrånas på förhand bestämda lärlinge- och gesälltid», förkvävde all vetenskaplig anda och intresse vid akademien. I ett följande nr (70) tar Thomander till orda mot dessa värdelösa examina: Examen theologicum i fakulteten; Examen theologicum för dekanus; Exercitia stili latini pro exercitio (»betyder på Svenska: i stället för någon bättre öfning»); Exercitia stili latini pro studio juris (»på Svenska: i stället för att studera juridiken»). Han anser, att en lämpligare inrättad studentexamen skulle göra dessa tidsödande examina än överflödigare, än de i alla fall vore.

Av vid Lunds universitet 1810 inskrivna 476 studenter ägnade sig 119 åt teologiska studier.

Thomander meddelar emellertid, att nästan ingen av de i prästmötet deltagande köpt någon bok hos den danske bokhandlare, som etablerat sig i Lund.¹ I vilken riktning han ansåg prästerskapets intressen gå, meddelar han i sin beskrivning av dess ankomst till mötet: »200 prester hålla sitt intåg efter 400 hästar inom alla stadens tullar, åtföljda af 200 kalfstekar, äfvenså många prestfruar, 500 prestdöttrar, 10 st. hjortar, 1 do. vildsvin, 400 kalkoner, 40 st. prestostar, 2 st. orationer, 1 st. poem m. m.»² Erfarenheterna under själva mötet hava fyllt honom med missmod; ja, misströstan. »Jag har nu stadgat mitt begrepp om preteståndet i vårt k. fädernesland», säger han och utbrister: »Hvilken okunnighet, krypaktighet, egennytta, påfviskhet! 20 af 150 äro goda, åtminstone dubbelt så många ovärdiga att bekläda ett embet.»³ Omdömet är väl allt för hårt, men det visar, i vilken sinnesförfattning han grep sig an sin gärning som prästbildare.

Såsom betecknande för uppfattningen hos hans vänner angående Thomanders nya levnadskall torde följande yttrande av red. J. Norlin få gälla: »För det allmänna anser jag det förmånligt, att du blef engagerad vid Akademien, men för ditt högre själf anser jag förmånen tveetydig. Så fritt som du dundrade från ditt kastell, får du ej låta höra dig nu. Det är derföre med en viss sorglig känsla jag skiljer mig vid dina predikningar. De äro fria utgjutelser af ditt ungdoms-varma hjerta. Såsom Seminarii Docens måste du alltid vara på din vakt, att du icke lockar imitatores servum pecus att flaxa efter dig, då du på starka vingar uppfar att sola dig i Guds klarhets ljus. Också torde Dogmatiken komma med sin Mosis-staf och räcka den uppåt himmelen, så att det varder ett tjockt mörker.»⁴

Sitt främlingskap gent emot de akademiska kretsarna bibehöll Thomander även sedan han trätt inom deras krets. Intet parti

¹ Thomander till Dahlgren 1/10 1826 (T. o. l., s. 63 f.).

² Brev till Winberg 25/9 1826.

³ Brev till Dahlgren 1/10 1826 (T. o. l., s. 61).

⁴ Norlin till Thomander 29/3 1827.

eller kotteri kunde kalla honom sin man. Därför betraktades han med misstänksamma blickar från alla håll. Ett av hans vedernamn var »den store Okände». — Till skråandans vidmakt-hållande i den lilla »akademiska bondbyn» (Tegnér) med dess c. 4,000 invånare bidrog den gamla antagonismen mellan borger-skäpet och de genom de akademiska konstitutionerna gynnade universitetets män. De senare voro ytterligare isolerade genom reseförbudet.¹ Bokhandeln var ännu i sin linda.² Det 1810 bildade Låse-sällskapet förde alltjämt en matt tillvaro.³ På ett område förspordes emellertid verklig livaktighet: det politiska. Tegnér gav de liberala signalerna och sin måhända villigaste lyssnare funno dessa i Reuterdahl⁴; även Thomander var på samma sida. Fick akademistaten i gemen av kanslern en eloge för sitt välförhållande gent emot »villosatser och nya meningar»⁵, så voro däremot studenterna ej sena att lyssna till dylika. På allt sätt lade de i dagen sin längtan ut ur isolering och trånghet. Denna längtan kunde väl understundom, i synnerhet under rusets inverkan, taga sig råa uttryck. Emellertid intygar Kahl, att »flit, ordentlighet och sparsamhet utmärkte flertalet af den tidens studenter. De lefde gemenligen icke öfver sina tillgångar . . . I umgängessättet mindre städade, klädde sig studenterna åtminstone i hvardagslag högst simpelt i hemväfda tyger, bodde trångt, flere i samma rum,

¹ Efter Norges erövring hade under intrycket av det spända förhållandet till Danmark de akademiska lärarne förbudits att resa »utrikes» utan särskild kungl. tillåtelse.

² Först 1826 utverkade Reuterdahl, att Danmarks förnämsta bokhandel, den Gleerupska, anlade en filial i Lund. Jfr Molbeck: Breve I, s. 251 f.

³ C. A. Agardh vittnar 1810 om att »intresset för den sanna litteraturen» begynte tilltaga. (Brev till L. Hammarsköld 28/2; jfr 4/10.) Hans hopp om att »anden för litteraturen» skulle väckas vid akademien synes emellertid hava gått om intet. Jfr Tegnér: Eft. Skrifter II, s. 1.

⁴ Även i sin senare politiska hållning var Reuterdahl Tegnér följaktig. Om T:s ovilja gent emot »rabulismen» och »fronderiet» se bl. a. hans brev till Atterbom 3/9 1839 (Eft. Skrifter II, s. 177 ff.) och till Franzén 24/1 1840 (s. a., s. 105 ff.).

⁵ Thomander till Winberg 22/10 1819.

och åto tarfligt hvad mathemtaren eller matsäcken innehöllo.» Professorshusen visade i allmänhet gästfrihet gent emot den akademiska ungdomen.¹ Dennas umgänge med de borgerliga elementen tilltog allt mer.

Akademiens ekonomiska förhållanden voro synnerligen torftiga. (Den hade ju karaktären av en mer eller mindre enskild korporation — en stiftelse på kyrkans grund — hänvisad till sina egna tillgångar, utan statens understöd.) De fulla professorslönerna utföllö först efter många års åtnöjande med gratial. (Emeritilöner funnos nämligen ej.) Läget tedde sig allt mer invecklat, ja, förtvivlat.² I väntan på statens ingripande anlidade man i allt större utsträckning den gamla utvägen med prebendepastorat (ännu ett uttryck för universitetets kyrkliga karaktär).³ Det blev allt vanligare, att akademiska lärare disputerade inom teologiska fakulteten och prästvigdes.⁴

Under dessa förhållanden blev givetvis den ekonomiska ställningen särskilt bekymmersam för adjunkter och docenter. De blevo, säger M. Weibull, s. a. s. en kår av expectanter till pastorat. De förstnämnda fingo ofta flera år vänta på en lön av 150 Rdr Bco; de senare hade ingen lön alls, utan måste sätta sin lit till givandet av kollegier och till privata konditioner. Adjunkterna hade (sedan 1786) förmånen av dubbel tjänsteårsberäkning; 1825 fingo de rätt till liknande disputerande som professorerna i st. f. avläggande av präst- och pastoralexamen.⁵ Av docen-

¹ Jfr Molbeck: Breve I, kap. XI.

² Se närmare ang. dessa förhållanden M. Weibull: Lunds universitets historia I, s. 298 ff., 346 ff.; Molbeck: Breve I, s. 196 ff.; 244 ff. — Man uppgjorde planer på de båda universitetens sammanslagning till ett enda i huvudstaden. (Ang. Thomanders ställning härtill se Kometen 1826 Nr 70 och hans brev till Dahlgren 1/10 1826, T. o. I, s. 63.)

³ Av de ordinarie prebendepastoraten voro 7 förbehållna den teol. fakulteten, 2 de övriga. (Jfr K. br. 6/5 1818.)

⁴ K. breven 24/1 1750 och 27/7 1762 gävo varje professor rätt att genom disputation utan præsens avlägga präst- och pastoralexamina. (Att ämnet ibland kunde komma att ligga den kristna religionens område rätt fjärran, säger sig självt.)

⁵ K. br. 21/7 1825.

terna räknade de 8 äldste dubbla prästerliga tjänsteår, de övriga enkla.¹

De goda ansatser till förbättrande av akademiens ekonomi, vilka gjorts av 1800 års kommitté och den på dess betänkande grundade 1807 års stat, kunde fullt genomföras först efter en mansålder. Början till det borgerliga samhällets övertagande av det ekonomiska ansvaret för den vetenskapliga undervisningen gjordes vid 1828—30 års riksdag. En ny stat utfärdades den 30 dec. 1837.

Thomander började sin tjänstgöring vid seminarium redan med höstterminen 1826. Vid läroämnenas fördelning den 30 sept. s. å. föllo grekiska och tyska språken på hans lott²; såsom handledare vid »predik-skrifvande» erhöi han tolv elever. (Antalet växlade de följande åren mellan sex och tio.) Om hans verksamhet i sin huvuduppgift såsom ledare av de exegetiska föredragen vittnar lektionskatalogen 1827: capita selecta N. T. interpretabitur; 1828 och 1829: varia N. T. capita h. p. m. i publice interpretabitur; 1830: epist. ad Romanos, deinde ad Ephesios et ad Colossenses h. p. m. i publice explicabit. Tjänsten var nog så krävande. »Öfverhopad med seminarister, kyrkofäder, krior, reformatorer, lexika, predikoutkast, disciplar, disputationer, evangelister och apostlar, hur skall jag väl må?» skriver han till Dahlgren 1826 (19/10).³ Till den akademiska verksamheten kommo åtskilliga bestyr för uppehållets skull: såsom teol. fakultetens notarie, prebendekomminister i C. A. Agardhs församlingar och privat informator.⁴ Också klagar Thomander

¹ K. br. 14/2 1811 och 3/5 1820.

² Fordringarna i grekiska voro: i profan grekiska: »en bok i Xenophons Anabasis eller något motsvarande»; i nytestamentlig grekiska: »Evangelisterna, Apostlagärningarna och brefvet till de Romare jemte Grammatik».

³ T. o. l., s. 65.

⁴ Jfr Ahnfelt: Studentminnen 1, s. 221; Thomander till Dahlgren 11/2 1827 (T. o. l., s. 69). — Till teol. fakultetens notarie antogs Thomander d. 4 april 1827; från d. 5 maj föres protokollet av honom. — Som v. pastor i S:t Petri och Nöbbelef bevisade sig Thomander enligt kontraktsposten prof. J. A. Engeströms intyg som en »utmärkt andlig talare» och ådagalade

över att hans egna studier och litterära sysselsättningar lede avbräck: »Ingenting har jag läst. Blir jag vid universitetet ett par år till, så kan jag icke läsa innantill.»¹ Hans olust ökades av »en stundelig kamp emot orättvisor och skälmstycken».² Med de sistnämnda bidrogo även studenterna, bland vilka Thomander till en början var föga populär, då han med omutlig stränghet upprätthöll de kunskapsfordringar, vilka uppställts av Ahlman, »en Cato i sträfhhet, dygd och rättvisa».³ Ogillandet från sagda håll tog sig även det starka uttryck, varom Thomander tillskriver Winberg 1829 (15/2): »Som af 17 seminarister 12 st. blifvit im-proberade, ha mina fönsterrutor i natt för andra gången måst sätta lifvet till. Vid första gången förhöll jag mig passiv: i dag har jag föranstaltat om Rectorsförhör med alla de im-proberade.»⁴

Thomanders litterära och vetenskapliga intressen togo sig uttryck även i planen på utgivandet av en tidskrift. Sina allmänna synpunkter på en dylik hade han utvecklat redan 1824 (i brev till Dahlgren 19/12): »Jag har ingen idé om er tidning.

»nit och ordentlighet uti utöfningen af de till Pastors Embetet hörande flerfaldiga befattningar, förenadt med ett angenämt och värdigt upp-förande».

¹ Thomander till Dahlgren 17/5 1827 (T. o. l., s. 74).

² Brev till densamme 1/10 1826 (T. o. l., s. 60).

³ Brev till densamme 17/7 1825. — I grekiska gav Thomander mesta-dels intyg om »lindrig» kunskap och sparade ej heller på vitsordet »knappt antaglig».

⁴ Jfr brev till densamme 8/2 1829. — Enligt rektorsämbetets protokoll d. 30 nov. 1829 har ofoget ännu en gång upprepats. Sagda dag anmäldes nämligen fem studenter för oväsen natten mellan den 27 och 28, då fönster inslagits bl. a. hos Sem. Doc. Thomander. Saken hänsköts till konsistorium. Thomander uppträdde ej som målsägare.

Fakulteten gav Thomander det vitsordet, att han »med särdeles utmärkt skicklighet och största noggrannhet och nit bestridt de göromål, som . . . åtfölja Seminarii-Docenturen, nemligen offentliga föreläsningar, declama-tionsöfningar och predikningars rättande, och derjemte deltagit i de ten-tamina som anställas med in- och utgående Seminarister i åtskilliga andra än de i Instructionen omnämnda vetenskapsdelar, hvarigenom hans lön-lösa tjenstgöring blifvit lika trägen som den varit för den Studerande Ung-domen gagnelig». Teol. fak. prot. 15/4 1831.

Är den blott litterär, så bär den sig icke. Det politiska skall ha första rummet, och litteraturen spela en skenbart underordnad roll. Om du skrifver sådana prosaiska uppsatser som i Babels torn, det säljer Tidningen. Egna uppsatser af annan än recenserande och polemisk beskaffenhet böra icke få ett rum. Redaktionen bör vara talrik och urvalet af artiklar strängt.»¹ Det är den nyktre realisten, som här talar: man måste taga människorna, där man finner dem, och klokt handhava deras väckta intresse; det gäller att i dubbel bemärkelse vara politisk. — I själva verket var frågan om en akademisk tidskrift allmänt ventilerad i Lund², varvid särskilt Agardh utvecklade stort nit. Thomander trodde sig kunna utlösa detta intresse. Han meddelar Dahlgren 1826 (24/8), att den danske bokhandlaren i Lund ville förlägga en vetenskaplig tidning eller tidskrift, och knytter härtill den reflexionen: »En del, nästan alla, academici vilja derom förena sig under mina fanor, när jag kommer. Men af brist på afsättning blir troligen intet af. Annars tycker jag mig se, huru det skulle kunna göras dugligare än de hittills i fäderneslandet verkställde försöken i denna väg.» Dahlgren svarar (1/9) med följande goda råd: »Ditt projekt om en literär tidning är väl bra, men en tidning, om den skall bära sig, måste utgifvas i hufvudstaden. En literär tidskrift låter snarare höra sig. Men då måste ett prospekt utgå med ett tjog kända namn inunder, från Lund och andra håll. I det afseendet skulle t. ex. Tegnér's namn ge en 200 prenumeranter.» Såsom lämpliga namn i Stockholm nämnas Berzelius', Schwerins m. fl.³ I december förklarar Thomander den litterära tidskriften vara i görningen; Reuterdahl skulle bliva huvudredaktör, Agardh, Ahlman, Fries, Florman, Holmbergsson, Thomander m. fl. medredaktörer.⁴ Tidskriften skulle ut-

¹ Jfr T. o. l., s. 53. Jfr Thomander till Dahlgren 16/5 1824 (T. o. l., s. 12 ff.); 24/11 1825.

² Jfr brev till densamme 22/5 1828 (T. o. l., s. 85).

³ T. o. l., s. 151. Jfr Dahlgren till Thomander 14/3 1827 (T. o. l., s. 154).

⁴ Thomander till Winberg 8/12 1826; till Dahlgren dec. 1826 (T. o. l., s. 67). Jfr Reuterdahl till Tegnér 8/12 1826 (Ur Es. Tegnér's Papper, s. 267 f.).

givas månadsvis. Emellertid visade det sig vara alldeles omöjligt att ena intressena och viljorna. Den ene ville icke, den andre kunde icke, den tredje tordes icke »och så in infinitum på äkta svenskt manér», skriver Reuterdahl till Tegnér (9/3 1827). Och Thomander betygar, att Agardh vore »ärelysten, men egennyttig och rädd, Ahlman och Reuterdahl för söliga och betänkliga».¹ Ansträngningarna hade dock icke varit förgäves. De hade utvecklat Thomanders sinne för saklighet därhän, att han nu återvände till den 1824 uttalade tanken på en rent teologisk tidskrift med främsta uppgift att undervisa om den utländska teologiska litteraturen. Han hade redan vid detta tillfälle varnat för en hermafroditism av »Theophrosynes» slag, vilken tillfredsställde varken vetenskapen eller fromheten.² Thomander och Reuterdahl togo nu saken i egna händer och resultatet blev en facklig publikation. »Den nya tidskriften måste blifva speciellt teologisk i stället för universell», skriver Reuterdahl till Tegnér (7/12 1827).³ 1828 begynte *Theologisk Quartalskrift* att utkomma. En anmodan 1830 att jämte Reuterdahl redigera en litterär tidskrift i Lund avböjde Thomander.⁴

Thomanders yttre levnadsomständigheter under dessa år voro givetvis nog så bekymmersamma. Till Dahlgren skriver han i april 1827: »Här njuter jag visserligen mycken aktning; men är föga belåten. Nog talas det om att hjälpa mig fort; men medan gräset vexer, dör kon.»⁵ Egentlig nöd led han dock icke, då hans inkomster belöpte sig till 600 Rdr Bco.⁶ Väl kunde de ekonomiska bekymren tillfälligtvis förlama hans handlingskraft⁷, men han

¹ Thomander till Dahlgren 11/2 1827 (T. o. l., s. 69).

² Brev till densamme 16/5 1824 (T. o. l., s. 12).

³ Jfr Thomander till Beskow 1/4 1830, (T. o. l., s. 227). I brev till Thomander 22/3 1830 anmodar Beskow honom och Reuterdahl om bidrag till en planerad litterär tidskrift. Denna kom emellertid icke till stånd.

⁴ Thomander till Winberg 5/11 1830.

⁵ Jfr Thomander till Dahlgren 9/7 1825, 24/8 1826 (T. o. l., s. 38 f., 59).

⁶ Av sin årsinkomst på 7,000 Rdr Bco avstod Agardh åt sin prebendekomminister 133¹/₈ Rdr.

⁷ Jfr Thomander till Dahlgren 24/8 1826 (T. o. l., s. 59).

uthärdade tappert. Också såg han längre fram tillbaka på denna tid med en viss saknad. Till Winberg skriver han 1832 (5/3): »Den tid då jag var skuldfri lefver för mitt minne i samma behagliga ljus som barndomssällheten för andra. Hvar och en har ändå sitt Arcadien.»

De tryckta ekonomiska förhållandena, den otacksamma, att icke säga omöjliga uppgiften vid seminariet och de mångahanda distraherande bestyren satte emellertid Thomanders tålmod på mångt hårt prov. (I sistnämnda hänseende skriver han till Winberg (17/5 1827): »Det ideliga predikandet och de många fruntimmershattarna i kyrkan göra mig grå hår».) Reaktionen blev allt starkare — buren syntes allt trängre. Åter griper bitterhet sinnet inför möjligheter, som synas gå förlorade. I ett brev till Winberg (8/2 1829) bifogat koncept till skrivelse till biskop Faxe heter det: »Min utsikt är således den, att vid 56 års ålder ha 300 tunnor säd. Man gör mig den artigheten att säga, att jag här vid academien kan göra någon nytta. Det gagn jag möjligen genom skrifter skulle kunna åstadkomma kan jag bättre göra annorstädes än med mina många bestyr här. Den sällheten att improbera seminarister och såsom enda lön därför räkna enkla tjänstår och få fönstren inslagna kan lika beqvämligen falla på någon annans lott som på min. Mina föreläsningar kunna endast få förstå, så länge studenternas bildning kommer att behålla sitt närvarande gradtal: och på lectionskatalogen kan ett annat namn skyldra liksom väl som mitt. Således är från detta håll intet skäl att qvarhålla mig.»

Den otålighet, som här talar, hämtade emellertid sitt motiv från ännu ett särskilt håll. Från den senare delen av år 1827 äro Thomanders brev daterade även Kristianstad och Årup. Han hade nämligen erhållit kondition hos f. justitiekanslern greve Hans Gabriel Trolle-Wachtmeister.¹ Umgänget i detta hus, där tidens litterära och vetenskapliga spetsar (t. ex. Tegnér, Agardh och Brinkman) blandade sig med de bördsaristokratiska, blev av utomordentlig betydelse för den unge akademikern.

¹ Ang. excellensen H. G. Trolle-Wachtmeister se Elof Tegnér: Valda Skrifter IV.

Här gavs också rikligt tillfälle till studier och litterära sysselsättningar. »Jag har på fjorton dar arbetat mer för min vitterlek än hela året i Lund», skriver Thomander i det långa brev till Dahlgren (8/8 1827), vari han redogör för sina första erfarenheter i det högförnåma huset.¹ Ett år senare säger han sig utom Jean Paul — »utan tvifvel en af de sekulärmenniskor, som fått sig beskärdt det längsta lefnadsmåttet; han går i rikedom upp emot Shakespeare och skall säkert en dag lysa vid hans sida» — hava särskilt studerat engelsk litteratur. »Vi göra rättast», menar han, »om vi hädanefter hemta vår poesi i samma Albions krämarbod, der vi ta vårt kaffe och socker.»²

Av familjen Wachtmeister bemöttes Thomander med den största älskvärdhet, »såsom pär och jemlike»³, något ovanligt i en tid, då en informator i socialt hänseende jämslälldes med betjänterna. Ett och annat försök till översitteri från umgängets sida strandade dels på greve W:s ingripande, dels på Thomanders egen förmåga att »sätta sig på bakfötterna och sålunda intaga en på en gång fri och tvungen ställning».⁴ Hans naturliga säkerhet och takt gjorde också en nära anslutning till familjen självfallen. Allt för nära skulle den dock icke få bliva.

Thomander förälskade sig i greve Wachtmeisters äldsta dotter Ulrika (Ulla) och hans böjelse besvarades.⁵ »Föräldrarna lägga

¹ T. o. l., s. 74 ff.

² Thomander till Dahlgren 10/8 1828 (T. o. l., s. 87 f.).

³ Brev till densamme 8/8 1827 (T. o. l., s. 75).

⁴ S. st.

⁵ Om sin affektation skriver han ganska genomskinligt till Dahlgren 23/11 1828: »Jag har varit något litet kär en eller annan gång, sedan vi sist språkades vid, spelt en och annan roman igenom o. s. v. . . . Men Du känner utan tvifvel af erfarenheten, att i stället för att, då man har med andra fiender att göra, det är farligare, ju flera man har skaffat sig på halsen, är förhållandet med kärleksdjeflarna det motsatta, så att en är farligare än två, två farligare än tre o. s. v. Du finner således, att vådan icke är stor, så länge jag kan tala om mina kärleksgriller pluraliter; men med Dig som emot språkets natur vill declinera ordet i singularis, är tillståndet betänkligare.» (Dahlgren var vid denna tid förlovad.) »Häraf må Du nu tro så mycket Du vill och kan, och anse resten för ett försök att draga Dig bakom ljuset tills vidare.»

sig troligen ej emot oss», skriver han sangviniskt till Winberg (8/2 1829). Men han är med rätta orolig för fröken W:s släktingar och omgivning. »Alla våra steg bevakas», säger han, »och ett par sådana somrar till ge mig, om icke den lekamliga, dock den andeliga döden. Min själ har varit i fara. Kunna de öfvertala flickan, så göra de det. Nu är det visst icke gjordt.» — Man förstår den spänning, i vilken den visserligen redan berömda litteratören, men till sin sociala ställning rätt och slätt obefordrade prästmannen och ograduerade akademikern levde. Gång på gång söker han prästerlig befordran, sedan han (den 21 juni 1828) disputerat (i pastorexamens ställe, sine præside) över en avhandling *De donis Spiritus Sancti*. Och då han ej vinner sådan, anser han sig motarbetad och förföljd. Hans korrespondens från denna tid överflödar av satirens galla; hans inre är i uppror och av den forna resignationen, fromt tillitsfull eller vemodigt klagande, märkes intet.

Det närmaste föremålet för Thomanders ansökan i befordringshänseende blev Stoby patronella pastorat. »Får jag detta», skriver han till Winberg, sin förtrogne (25/2 1828), »så är jag burgen för lifstiden och kommer på den punkt, der jag med lika bittert mod och mera eftertryck hoppas kunna strida emot all presterlig falskhet och orättfärdighet, hvar jag finner den.» I ett följande brev (14/3) omtalar han sin provpredikan, vilken »utfördes utantill med variationer först i annexen. . . Deremot tycktes det i moderkyrkan aflöpa så mycket lugnare. Den 1000 al. långa och 1 al. breda kyrkan var öfverfull af gapande munnar och stirrande ögon, men längre kom det icke. Några knektar och skrifvare . . . utgjorde noblessen utom sjelfva patronaget. Mitt tal tycktes vara ett främmande språk i Göinge härad.» Tio dagar senare klagar han: »Mein liebster Bruder Johannes¹, dich hat man zum Besten gehabt».²

Nästa gång var det Kristianstads pastorat som lockade. I brev till A. C. af Kullberg 31/7 1828 säger sig Thomander givet-

¹ Thomanders smeknamn i vänkretsen.

² I brev till Winberg 19/2 1829 säger Thomander: »Min Donna Olympia vill icke vid det patronella».

vis icke vilja föredragas framför sin äldre släkting och medsökande, hovpredikanten Thomæus, men däremot önska bliva jämförd med de övriga sökande. Han tror sig hava en uppgift att fylla i denna församling, liksom han genom en befordran dit skulle anse sig »både iståndsatt och förpligtigad till en ytterligare literär verksamhet», vartill hans knappa omständigheter och plikten gent emot fattiga anhöriga eljest snart nog borde betaga honom modet. Finge han icke denna befattning, skriver han till Dahlgren, så vore han beredd att söka »Örebro, Grenna, Solna och all världens kyrkoherdelägenheter».¹

Jämte Kristianstad låg emellertid ännu ett pastorat Thomander i hägen. Redan i maj 1828 hade han förklarat sin avsikt vara att omedelbart efter disputationen söka Glimåkra.² (Dahlgrens uppmaning att söka till Stockholm förklarade han sig icke vilja efterkomma. Han ansåg sig kunna erhålla Solna pastorat. Men dels vore detta endast att utbyta en svältlön mot en annan, dels betvivlade han Stockholmspublikens kyrkliga kompetens. »På Stockholmsdamernas bräckliga grundvalar ville jag icke gerna bygga min lycka och min odödlighet», betygar han.³) Ehuru han ansåg sig självskriven till förslag, nådde han ej dylikt. Han drog sin sak inför Kullberg i en skrivelse av den 4 dec. 1828. Han åberopar här sin skiftande och trägna tjänstgöring och mångsidiga erfarenhet samt pekar på de säregna uppgifterna i detta pastorat, det kanske folkrikaste i Skåne.⁴ Av särskilt intresse är, att Thomander redan nu har sin uppmärksamhet riktad på tvenne områden, där hans insats skulle bliva av så genomgripande art: det s. k. läseriet samt nykterhetsfrågan. Under det att en stor del av Glimåkra befolkning utgjordes av s. k. läsare, vore den andra delen främst för en utbredd dryckenskaps skull svårhanterlig. Han tror sig emellertid äga »både yttre krafter att förrätta arbetet och inre vilja att förrätta det

¹ Thomander till Dahlgren 10/8 1828 (T. o. l., s. 86).

² Brev till densamme 22/5 1828 (T. o. l., s. 85). Jfr Lunds domkap. prot. 9/7 1828 § 7.

³ Brev till densamme 23/11 1828 (T. o. l., s. 92).

⁴ Pastoratet omfattade nära 5000 personer.

rätteligen».¹ Samma dag utber han sig i en frimodig skrivelse Tegnér's bistånd. Han säger sig vara trött på »det lofliga skolmästarehandverket» — han har sällan fått drömma om annat än conjugationer och declinationer. Inför denna auktoritet åberopar han även sin litterära produktion. Utan att hysa »någon förbuden kärlek» till sina foster, måste han ju dock se, när han öppnade sina ögon. Ehuru han således ingalunda sätter sitt ljus under en skäppa och ehuru han vet, att »hvar och en afhandling af detta slag sönderfaller af sig sjelf i tvenne delar: den första, deri man till himmelen upphöjer sig sjelf, och den andra, deri man ända innerst ner i underverlden hänvisar sina medsökande», framhåller han dock vid dylika tillfällen icke sina företräden genom att förklara sina medsökande. Fäller han om dem ett kritiskt omdöme, sker det under iakttagande av den strängaste saklighet. I brev till vänner åter förleder honom otåligheten och vredesmodet till hårda och helt visst ofta orättvisa omdömen.² Den 12 mars 1829 vädjar han ännu en gång till Kullberg. Nådde han ej nu befordran, måste han sannolikt för alltid avsäga sig hoppet om det som »näppeligen någon torpare eller dagakarl saknar: ett hem och en egen omgifning».

Thomanders förhoppning gick emellertid även denna gång om intet. Efter att hava sökt Näsums pastorat³, uppgjorde han planer i olika riktningar, bl. a. på kyrkoherdebefattningen i S:t Jakob, på professuren i Uppsala efter S. Ödmann⁴, på en professur

¹ Jfr H. G. Trolle-Wachtmeister till Fr. Gyllenberg 30/12 1828. Thomander får här följande intyg: »Mannen är till lefverne, sedlighet, bildning och kunskaper erkänd såsom en af de mest utmärkte medlemmar af sitt stånd och sannolikt, ehuru ännu en ung man, redan den mest utmärkte i stiftet. Med dessa egenskaper förenar han ett innerligt lyckligt väsende och en särdeles lycklig gåfva att verka på allmoge samt leda dem, hvilket jag hade tillfälle at erfara, då han en tid förestod den församling vid Lund som till $\frac{2}{3}$ består af mitt gods. Såsom predikant har han förvärfvat en hög märkvärdighet, och efter mitt omdöme lämnar han alla, som jag hört, utom Wallin — och ej alltid ens honom — efter sig.»

² Jfr Thomander till Dahlgren 22/1 1829; till Winberg 1/3 1829.

³ Lunds domkap. prot. 20/5 1829 § 11.

⁴ Thomander till Dahlgren 19/10 1829.

i estetik med Agardhs pastorat som prebende, därest denne bleve biskop (nml. i Kalmar).¹ Tills vidare stannade det vid att han sökte Jemshögs pastorat.

Under välvandret av alla dessa planer på befordran utvecklade Thomander en febril verksamhet på flera områden. Alla de stora pågående och annalkande frågor, vilka berörde det kyrkliga livet i vidsträcktaste mening, trängde sig på honom och trängdes inom honom. Hans begåvning och intresse visade sig allt tydligare vara av överbärgande praktisk art. Till livet, icke till teorierna drogs hans håg allt mer avgjort. Hans ord i de stora problemen för dagen falla förunderligt kloka och mogna. Hans iver att komma till ro i sitt privata liv och de vardagliga förhållandena hade sin grund även i hans längtan att med fast mark under fötterna få göra en insats i en tid, som erbjöd så många nya uppgifter, men så få personliga krafter till deras genomförande. Vingarna hade växt ut på den unga örnen. Vad under, att han ville pröva dem!

Om mångsidigheten av Thomanders studier och intressen vittnar Dahlgrens uppmaning till honom (inför utsikten av D:s riksdagsmannaskap) att inkomma med sina »riksdagstankar öfver hvarjehanda — t. ex. nya evangeliiboken, seminariernas förbättring, om universiteterna, det nya kyrkolagsförslaget» m. m. »Tusende dylika saker kunna rinna dig i hjernan», påstår Dahlgren.² Thomander svarar med »strödda tankar för en riksdagsman» över nämnda och flera kyrkliga, vetenskapliga och politiska frågor.³ (I detta och andra brev från denna tid lägger han i dagen jämväl sitt stora intresse för och sin djupa insikt i lagärenden.⁴) Samtidigt med dessa intressen bedrevos de litterära företagen med all kraft.⁵

Emellertid besannades farhågorna med avseende på motståndet mot de äktenskapliga planerna. Till Dahlgren skriver Thoman-

¹ S. st. (T. o. l., s. 98).

² Dahlgren till Thomander 10/11 1828 (T. o. l., s. 168).

³ Thomander till Dahlgren 23/11 1828 (T. o. l., s. 93 f.).

⁴ Jfr brev till densamme 19/10 1829 (T. o. l., s. 98).

⁵ Jfr s. st. (T. o. l., s. 97); brev till densamme 6/5 1830 (T. o. l., s. 100 f.).

der den 19 okt. 1829: »En tid bortåt har jag spelat huvudrolen i en lång roman, och, som Du vet, är det något mera påkostande att genomleva än att genomläsa en dylik . . . Dock nog härom. Nihil est ab omni parte beatum.» Ett slags uppgörelse synes hava kommit till stånd och han trodde sig »möjligen stå på samma fot som före katastrofen».¹ Ännu en tid närde han ett bedrägligt hopp, uppriven likväl till hela sin varelse.² Helt säkert har den resignerande realismens ådra i hans väsen här fått ett mäktigt tillskott.

Ansökningsplanerna fortsattes likväl. De gällde närmast Landskrona och Asmundtorps församlingar, dit han förordnats som v. pastor.³ Då hans förslagsrum dit överklagades⁴, tillskrev han Kullberg (9/12 1830), framhållande sin kritiska ekonomiska ställning och sin långa tjänst vid akademien, vilken han nu måste lämna. »En enskild theologs» (Ahlman) förslag att av sina egna »ganska måttliga» omständigheter vidtaga dispositioner till hans förmån hade han icke kunnat antaga. I vilken irriterad sinnesstämning Thomander befann sig, framgår av meddelande från Reuterdahl till Wieselgren 1831 (27/1), vari det bl. a. heter: »Från Thomander hörer jag nästan intet. Jag fruktar att han äter upp sig sjelf, i brist på annat. Jag törs knapt låta honom veta att det är tvifvelaktigt med Landskronaförslaget.⁵ Uteslutes han från detta, så få vi aldrig mera någon makt öfver honom. Det vore mycket bättre att han bibehölles men ginge miste om tjensten. I det sista fallet måste han dock blifva Professor. Annars är både han och vi narrade.»⁶

¹ Thomander till Winberg (odat.).

² Jfr brev till Dahlgren 17/1 1830.

Fröken Ulla Wachtmeister blev 1831 gift med greve Kjell Barnekow. Född 1809 avled hon 1850. (Se Elof Tegnér: Valda Skrifter IV, s. 527.)

³ Lunds domkap. prot. 1830 9/6 § 5 och 11/8 § 14. Jfr brev till Dahlgren 6/5 1830 (T. o. L., s. 101).

⁴ Thomander erhöi andra förslagsrummet. Jfr Lunds domkap. prot. 1830 20/10 § 17.

⁵ Förslaget upptog namnen Eberstein, Thomander och Dahl, men väntades bliva överklagat. Reuterdahl till Wieselgren 12/8 1831.

⁶ Jfr Reuterdahl till Rogberg 6/10 1831: »Thomander har nästan intet till sitt uppehälle och Styrelsen lemnar honom i nåder åt sitt öde».

I det nämnda brevet till Kullberg yttrar Thomander, att en sådan plats vid akademien, som man skulle vilja tilldela honom, icke skulle tillsättas förrän tidigast om två eller tre år. Han hade dock sedan c:a ett eller ett halvt år tillbaka sina blickar riktade på en plats därstädes, om vilken han på förhand var övertygad, att man *icke* ville giva den åt honom. Till innehavare av den första teologie professuren och den därmed förenade domprostbefattningen efter Chr. Wählin, vilken avlidit den 28 mars 1829, hade prof. A. Hylander ansetts självskriven. Thomander hade dock speciminerat för befattningen »för meritens skull».¹ Den 7 febr. 1830 anmäldes i teol. fakulteten det av honom föreslagna ämnet: De articulis fidei primariis, vars godkännande tillstyrktes, då det vore »af utmärkt dogmatisk vigt».² Disputationen ägde rum den 27 mars s. å. Hylander avled emellertid den 1 juni 1830, och därmed fick Thomanders och åtskilligas bland hans medsökande (9 st.)³ uppsåt en allvarligare innebörd. I själva verket utvecklade sig en befodringsstrid som äger få, om ens något motstycke i svensk universitetshistoria.

Uppslaget till striden gavs därmed, att Thomander begärde betyg över sitt specimen. Då det akademiska konsistoriet avslog denna anhållan (8/5 1830), förnyades den inför den teol. fakulteten. I sin inlaga till densamma (av den 15 maj) pekar Thomander bl. a. på dels att det vetenskapliga värdet av hans avhandling icke torde kunna påverkas av utgången av de besvär, vilkas oavgjorda skick förhindrade konsistoriet att uppsätta förslag, dels att det överensstämde, om icke med de akademiska författningarna, vilka vore »så många och så föga framhäfta, att visserligen ingen academicus känner dem alla», så dock med vedertagen akademisk praxis, att fakultetsutlåtande på begäran meddelades. Fakultetens svar vittnar tillfyllest om att den unge

¹ Jfr Thomander till Dahlgren 17/1 1830 (T. o. l., s. 99).

² Teol. fak. prot. 7/2 1830 § 1.

³ Teol. adjunkterna A. J. Hellstenius och B. J:son Bergqvist, f. adj. A. Kahl, e. o. adj. G. A. Thestrup, teol. doc. J. Pettersson, seminariidoc. J. R. Falck, prosten L. P. Wählin, professorn D. Munck af Rosenschiöld och kyrkoherden J. H. Seldener.

zeloten, som förklarats vara oundgänglig på en underordnad, oavlönad plats, icke var önskad inom »skråets» väggar, där de vetenskapliga ärendena handhades såsom helt privata angelägenheter och där vetenskapliga nyheter voro fruktade. De mot betygsgivande anförda skälen äro nämligen idel svepskäl: Thomander hade icke anmält sig i fakulteten vilja avlägga något prov — det hade varit konsistoriet och icke fakulteten som givit honom tillstånd att utgiva och försvara en teologisk avhandling — konsistoriets rättighet att censurera hade kunnat utövas endast av vederbörande fakultet — den del i inseendet över provets försvar, som tillhört teologiska fakultetens dekanus, kunde icke för denne eller för fakulteten innebära rättighet att bedöma hela provet — slutligen hade detta ännu icke av konsistoriet remitterats till fakulteten för bedömande.¹ Samma rätthaveri talar i en ännu fränare tonart i fakultetens långa förklaring till kanslern över Thomanders besvär.² — I konsistoriet yrkade Ahlman (22/5), att frågan om betyg över avgivna specimina skulle remitteras till teologiska fakulteten.³ Beslutet blev, att så skulle ske endast med de av sökandena utgivna specimina för ifrågavarande befattning.⁴ Thomanders besvär behandlades i konsistoriet den 7 juli, varvid professorerna Brunius och Bolméer i långa anföranden sökte klarlägga, att konsistoriet icke hade skyldighet att bedöma specimen före förslags upprättande. (Besvaren över vägran av betyg ogillades den 10 november.)

Teologiska fakultetens utlåtande över de utgivna specimina avgavs den 3 september. Författat av fakultetens ende ordinarie ledamot prof. Ahlman⁵, ställer det Thomanders specimen främst och värdesätter det ensamt med högsta betyg, även om på givna grunder och emedan Ahlman delade uppfattningen, att

¹ Teol. fak. prot. 19/5 1830 § 1.

² Teol. fak. prot. 13/6 § 1. (Universitetskansler var kronprins Oscar.)

³ Akad. konsist. prot. 22/5 1830 § 4.

⁴ Akad. konsist. prot. 26/5 § 17. — De utom Thomander specimenrande voro: Hellstenius, Bergqvist, Kahl, Thestrup och Pettersson.

⁵ Jfr Bergqvist till P. Wieselgren 8/7 1830: »Ahlman ensam utgör Teologiska Fakulteten in Corpore».

specimen för professur icke borde eller åtminstone icke behövde betygsättas med vanliga termer, själva betygsordet icke uttalas.¹ Då emellertid Ahlman icke ansåg ämnena för specimina kunna hänföras till området för hans professur, begärde han Reuterdahls yttrande, vilket var i lika hög grad berömmande. Konsistoriet godkände icke fakultetens omdöme.² Efter en lång debatt tillerkändes samtliga specimina betyget laudatur.³ Det nu upprättade förslaget upptog: 1:o teol. adjunkten mag. B. J:son Bergqvist, 2:o teol. adjunkten mag. A. J. Hellstenius, 3:o förste stadskomministern mag. A. Kahl. Prof. Brunius satte Thomander sist av alla de sökande, »emedan han, ehuru väl en utmärkt lärdoms- och vitterhetsidkare», vore sina medsökande vida underlägsen i tjänsteår och dessutom ograduerad. Prof. Sönnnerberg vitsordade hans egenskaper med avseende på »en större allmän skicklighet till ifrågavarande beställning», men ansåg här den akademiska befordringsturen betyda mer. Ordföranden, prof. E. S. Bring, gav sitt erkännande åt hans »verkliga lärdom och sällsynta talenter», vilka gjorde honom »skicklig att på ett utmärkt sätt kunna gagna Academien och Fäderneslandet». Endast Ahlman gav honom förslagsrum, det tredje. (I första rummet uppförde han Hellstenius och i andra Bergqvist.) I sin reservation yttrade han bl. a., att därest han misstagit sig med avseende på Thomanders företräden, han icke vore skicklig till att bedöma teologiska lärdomsprov och att han, därest han övertygades om ett sådant misstag, ansåge sig pliktig att lämna akademien.⁴

¹ Yttrandet återfinnes i Anti-Quartalskrift, s. 7 ff.

² Akad. konsist. prot. 18/9 § 1.

³ Förhandlingarna återfinnas i Anti-Quartalskrift, s. 1 ff. — Thomanders svar på prof. Brunius' kritik av hans avhandling samt av teol. fakultetens yttrande läses a. a., s. 98 ff.

⁴ Anti-Quartalskrift, s. 36 ff. Karaktäristiskt för uppskattningen av Thomander i de kretsar, där man förmådde se objektivt på hans förtjänster och fel, är även Bergqvists uttalande i brev till Wieselgren 11/6 1830. Efter att hava bemött talet om att han genom sin berömmande hållning gent emot Thomander skadat sig själv och banat dennes väg för denne till domproststolen, med försäkran, att han gärna såge detta, fortfar B.: »Jag

Förslaget överklagades av Thomander, Hellstenius och L. P. Wählin. I sin med anledning av denna befodringsstrid utgivna Anti-Quartalskrift — namnet valdes med hänsyn till »den rigtning Theologiens studium vid härvarande Academi i sednare åren velat taga»¹ — benämner Kahl Ahlmans reservation ett trots emot en högre auktoritets beslut och betecknar Thomanders klagomål som något oerhört.² Thomander å sin sida beivrar »flerfaldiga olagligheter» i konsistoriets åtgärder, bl. a. den att hava upphävt sig till domare över teol. fakultetens värdesättande av specimina: »äfvén i Lunds Ampl. Consistorium Academicum, der dock mycket passerat», heter det, »lärer det intill dessa yttersta tider varit alldeles oerhördt, att Consistorium upphäfvit och ändrat Facultets embetsutlåtande öfver dit remitterade lärdomsprof.» De tillfällen vore få, där så många lagstridigheter kunnat åberopas i fråga om »en så föga invecklad och en så ofta förekommande embetsåtgärd som ett underdånigt förslags upprättande».³

Sedan K. M:t i oktober 1830 remitterat besvären och de föreslagna förklarat sig över dem⁴, behandlades ärendet åter i konsistorium den 27 febr. 1831. Dess utlåtande föregicks av en lång debatt, under vilken prof. Brunius åter visade sig som Thomanders svurne motståndare och nitisk tillrättavisare av hans »sällsamma anspråk», av »den sårade sjelfkärlekens oförsynthet»

nekar väl ej, att jag anser mig i *vetenskapligt* afseende bättre kvalificerad dertill; men det raska, hurtiga, det pådrifvande i *hans* väsende gör honom deremot i afseende på det *juridiskt-ekonomiska*, som med tjensten är förenadt, skickligare än någon af hans medsökande. Frågan är nu: hvilket in statu quo bör anses vigtigast.»

Wieselgren hade framställt förslag om tjänstens uppdelning på tvenne händer, vilket Bergqvist emellertid fann för tillfället ogörligt.

¹ Anti-Quartalskrift, s. II.

² Ang. de olika skrivelserna med anledning av klagomålen se s. a., s. 39 ff. Såsom ett Bihang till Anti-Quartalskriften fogades en skrift av doc. J. Pettersson.

³ Thomanders långa inlaga av 9/10 1830 återfinnes i a. a., s. 82 ff. De å förslaget uppfördes bemötande därav återfinnes s. 135 ff.

⁴ A. a., s. 39 ff.

o. s. v. Prof. Brag vitsordade hans »snille, lärdom, ordning och grundlighet», men hoppades på framträdandet vid ett närmare eftersinnande av »de ädlare tänkesätt, som merendels åtfölja snillet och talangen». Konsistoriet söker i sitt uttalande bl. a. uppvisa sin rätt att, oberoende av fakultet, värdesätta specimen.¹

Under stridens fortgång vann Thomander en uppmuntran på den akademiska banan. Den 11 febr. 1831 förordnades han nämligen till e. o. teol. adjunkt, ett bevis, hette det, på H. K. H. Kanslerns nådiga uppmärksamhet på hans »berömligt ådagalagda och af Herr Biskopen vitsordade vetenskapliga verksamhet».²

Kahls utmaning genom Anti-Quartalskriften besvarade Thomander i april 1831 med utgivandet av en Anti-Vandalskrift. Dess publicerande uppdrog han åt N. O. Ahnfelt att därvid förfara efter behag.³ I sitt företal, ett öppet brev till Kahl, ironiserar Thomander över akademiens rädsla för alla nya impulser och i synnerhet för den »quartalfrossa» eller »quartalism», som anfallit åtskilliga särskilt bland de yngre lärarne vid akademien. Den hade lyckligtvis botats hos de flesta, dock icke hos »tvenne unga theologer af stark kroppsbyggnad», trots »svältkur, bad och andra medel, som under trenne års tid blifvit försökta». Då emellertid smittan trots »en makalös sundhetspolis» hotade att sprida sig, hade »de obotliga patienternas» avlägsnande ansetts nödvändigt för det helas skull. Och K. hade erbjudit sig att bliva medlet därtill, så att om det än skulle tarvas ännu en stöt för att få teologiens studium att återtaga sin gamla riktning, visste dock akademien, vem den egentligen hade att tacka för sin räddning. På ett överlägset sätt bemöter Thomander i denna skrift Brunius', Kahls och Petterssons invändningar mot hans avhandling och försvarar sin »stora och förskräckliga förmåtenhet att söka en theologisk profession och att dervid yrka att bli efter lag och författningar bibehållen vid det företräde framför öfriga speciminerande medsökande, hvilket behörig fakultet tillerkänt».

¹ A. a., s. 247 ff.

² Akad. konsist. prot. 23/2 1831.

³ Thomander till N. O. Ahnfelt 15/4 1831.

— Såsom bihang meddelas en översättning av prof. Brunius' »Opera Theologica Antediluviana», enär billigheten ansåges fordra, »att man låter en hvar och i synnerhet en utmärkt lärdomsidkare blifva känd hos allmänheten».¹

Även Ahlman var under denna tid verksam. För att använda det av konsistoriet honom givna misstroendevotum gjorde han den 23 april en hänvändelse till den teologiska fakulteten i Köpenhamn om ett offentligt utlåtande över Thomanders, Kahls, Petterssons och Thestrups avhandlingar.² Fakulteten hade sitt svar färdigt redan den 26 maj. Den fann endast hos avhandlingens De articulis fidei primariis »de litteraire Egenskaber, som udgjøre Hovedtrækkene af den videnskabelige Character i Almindelighed, og som derfor bør være Motiverne for den videnskabelige Bedømmelse: Grundighed og Nøjagtighed i Undersøgelse, Skarphed og selvstændig Consequents i Tænkning, kritisk Benyttelse af Kilderne og af litteraire Hjelpemidler, og Evne til klar og bestemt Udvikling og Fremstilling». Arbetet røjde »en Forfatter, som forbinder Litteratur-Kundskab med sund og

¹ Brunius' enda teologiska arbete har titeln Refutatio perversæ Neologorum rationis fidei interpretandi articulos.

² Ahlmans brev finnes bland teol. fakultetens i Köpenhamn papper (Lösa blad n:r 23). Det är av följande lydelse: »Då riktigheten af det omdöme, som undertecknad, härvarande Facultets ende ordinarie ledamot å embetets vägnar fällt öfver hosgående fyra disputationer, blifvit satt i fråga, och den ene af Författarne låtit utgå ett slags uppmaning till mig att bestyrka mitt omdöme med någon annan Facultets, finner jag mig för-anlåten att hos den vidtberömda Theologiska Faculteten i Köpenhamn vördsammast anhålla om yttrande angående dessa Afhandlingars vetenskapliga värde. För att icke inblanda *personer* i en fråga, som å min sida är ingenting mindre än *personlig*, har jag borttagit den del af afhandlingarnas titelblad, som utvisar Författarnes namn, och hoppas att derföre vinna den vidtberömda Facultetens gunstiga tillgift. Det egna i min belägenhet torde ock bereda ursäkt åt det egna i mitt företag att såsom Theolog vända mig till Theologer för att erhålla antingen en bekräftelse på en af mig med godt samvete vidtagen embetsåtgärd eller en upplysning om misstag, den endast Theologer kunna gifva.» — Att tanken på en dylik åtgärd redan förut föresvävat Ahlman torde framgå av hans inläga till konsistoriet 27/2 1831 (Anti-Quartalskrift, s. 226 ff.).

skarpsindig Tænkning, eiendommelige Anskuelser med Klarhed i Fremstilling, og hvis Dygdighed til at udføre og behandle et videnskabeligt Æmne vil erkjendes selv af dem, som ikke finde sig tilfredsstillede ved de egentlige Resultater af Undersøgelsen». Utlåtet, undertecknat av J. Møller, H. N. Clausen, N. Fogtmann och M. H. Hohlenberg, var enhälligt.

Inför det mer än ovissa i situationen umgicks Thomander emellertid med ytterligare ansökningsplaner.¹ I brev till Munthe (8/4 1831) säger han sin avsikt vara att söka adjunkturen i Uppsala efter C. G. Rogberg (vilken utnämnts till professor i pastoralteologi) »eller något annat lika godt hvad». P. Wieselgren, vilken nu inträtt i Thomanders vänkrets, styrkte honom i tanken på Uppsala, meddelande, att Rogberg skulle hava uttalat sitt beklagande av Thomanders ev. övergivande av den akademiska banan, då han vore »ett brinnande och skinande Johannisljus, som ej borde sättas under skeppone — ett Sion, som bör ligga på ett högt berg, der han kan synas och varda ett fast slott, dit de troende kunna taga sin tillflykt».² Thomander begärde också fakultetens utlåtande över sin tjänstgöring och sina specimina »med afseende å tilltänkt ansökan i befordringsväg».³ Fakulteten betygade »sin fruktan att näppeligen kunna få ersatt den förlust Adj. Thomanders bortgång skulle medföra». Konsistoriets intyg lydde på »snille och mångsidiga kunskaper».⁴

För att skingra de nedstämmande intrycken av sina flerfaldiga besvikelser och för att på ort och ställe söka uträtta något för sin befordran beslöt Thomander att resa till Stockholm. »Jag behöfver resa», skriver han till Munthe (8/4 1831), för att, om möj-

¹ Till att göra situationen oviss bidrog bl. a. det osäkra i universitetets egen ställning. Thomander skriver härom till P. Wieselgren 1831 (24/5): »Vore tiderna lugnare och mindre betänkliga, så vore Lunds academi snart indragen».

² Wieselgren till Thomander 22/4 1831. (I brev till Rogberg 12/8 1828 prisar Wieselgren Thomanders mångsidiga bildning, frisinne m. fl. egenskaper.)

³ Teol. fak. prot. 15/4 1831.

⁴ Akad. konsist. prot. 6/5 1831.

ligt, hålla mig uppe ifrån den apathi och lethargi hvaruti mina små mot- och tillgångar försätta mig . . . Om jag dröjer i St. 8 dar eller 8 veckor vet jag icke. Troligen intetdera.» (Ressällskap erbjöd sig med en deputation från en del av de sydsvenska städerna angående ett förändrat handelssystem.) Om hans sinnesförfattning vittnar föresatsen att icke låta sin »galla sakna sina afsöndringstillfällen», utan »taga bladet ifrån munnen» och bilda sig »ett fullständigt begrepp om alla marionetterna» och sedan oförtryckt handla därefter i alla sina livsdagar. Han säger sig vara beredd att finna allting ännu mer »ruttet och ömkligt», än han på avstånd föreställt sig, och slutar: »Mina bref bli väl icke fullt så ekstatiska som Thorilds. Jag har icke råd till att våga 50 Rdr på svar åt Pettersson et consortes.» I Stockholm såg han sig grundligt om i synnerhet i de litterära och politiska kretsarna, där han också synes hava omedelbart slagit igenom. Till N. O. Ahnfelt skriver han (6/5): »På tisdag göra presterna och prof. Nilsson en collation åt mig på Stallmästargården». I ett senare brev till densamme meddelar han verser, vilka vid detta tillfälle (10/5) sjungits till hans ära.¹ Winberg ger

¹ Verserna voro av följande lydelse:

Ej här Du Lundagården ser
Och gamla klostermurars prakt,
Här klingar icke en Tegnér
Med sångens tjuvningsmakt.
En skald dock lika stor som han
I dessa nejder höjt sin röst,
Med lyran och pokaln han fann
En väg till hvarje bröst.
Men från det till andra föremål,
Som oss röra mer vid denna bål;
Ja en skål kring vår bål vi dricka här,
Thomanders skålen är.

Natur'n af sin Quartalskrift re'n
Det andra häftet har lagt opp.
Det handlar om hur minsta gren
Kläds grön med blad och knopp,
Hur nedanför yxläggen vill

han (17/5) följande livfulla skildring av sin vistelse i huvudstaden:
 »Af idel vällust, ärelust och andra onda begärelser och ogudaktiga
 förhinder upptagen har jag till Dato icke låtit mycket om mig
 förljudas. Hos Tannstr[öm] står jag mycket väl, han vill ha mig
 till esthet. professor, till theolog, till bibliotekarie, till Hart-

Sin gyllne prydnad bära fram
 Vid lärkans gälla morgondrill
 Och starars muntra glam.
 Men från det etc.

Vi sett Idealismens flygt
 I örnens emot molneus rand,
 På åkern har sin stämpel tryckt
 Rationalismens hand;
 Men orthodoxa bli ändå
 De svenska berg i år som fjol;
 Trots åska, blåst och snö de stå
 Och kyssa fästets sol.
 Men från det etc.

Men utan strid, hvad blir vår värld?
 En död och högst okåstlig (?) kropp.
 När våren drog sitt gyllne svärd,
 Sprang vinterns boja opp.
 Och vågen hoppade från strand,
 Lätt dansande kring skeppets stam,
 Ljusalfven stack sin purpurhand
 I dagens stråle fram.
 Men från det etc.

Antikritiker väl man fann
 I dimma, snö och slask och regu,
 Men Vinterknecki, Våren, han
 Är och förblir vårt hägn.
 Han öfver tidens Weichsel re'n
 Har jagat Boreis sin kos
 Och pryder äng och dal och sten
 Med frihets purpurros.
 Men från det till andra föremål,
 Som oss röra mer vid denna bål;
 Ja en skål kring vår bål vi dricka här,
 Thomanders skålen är.

mandorffs efterträdare en dag, till allt och till intet. Mycket bekantskaper har gjorts, kalaser ha prestsällskapet, Petersson, Munthe, Schlyter (och Collin) samt i dag Wallin anställt till min ära. Beskow har begärt råd och upplysningar för sitt theaterwäsende. Alla har jag sagt sanning utan skräflande och utan förställning.» — Angående sina befodringsplaner hade Thomander flera samtal med kanslerssekreteraren af Tannström. I domprostfrågan hade denne visat stor villrådighet. Thomander karaktäriserar situationen sålunda: »Jag blefve domprost, om de torde, i stället blir jag nu pastoratssökande».¹

»Gallan» har alltså flödat sparsamt, om ens alls. Och »mario-netterna» hava tydligen ej verkat avskräckande.

Vårterminen 1831 hade Thomander varit frånvarande från seminarium (med pastor P. Falck som vikarie). Höstterminen s. å. ägde ingen inskrivning av elever därstädes rum (på grund av K. br. den 17 sept. 1831). Thomander hade emellertid tre predikoelever. Vid fördelningen av läroämnen bestämdes, att han skulle »pröfva kännedomen i logiken efter någon vanligen begagnad lärobok, med särskildt afseende på den förmåga examinerade ådagalägga vid sitt författande af Svenskt scriptum» samt hålla föreläsningar i Nya testamentets exegetik.²

Den 23 juni 1831 överlämnade Ahlman Anti-Quartalskrift, Anti-Vandalskrift och fakultetens i Köpenhamn kollektiva yttrande att förvaras bland fakultetens i Lund handlingar, framhållande, att skrivelsen till Köpenhamn såsom icke grundad på fakultetsbeslut tillhörde honom själv som enskild man.³ Emellertid begärde Kahl del av det beslut, »hvarigenom dess såväl som adj. Thestrups och Thomanders samt doc. Petterssons theol. prof. specimen underkastades Theol. Facultetens i Köpenhamn bedömande, äfvensom af den brevväxling som i nämnda afseende

¹ Thomander till N. O. Ahnfelt 6/5 och 10/5. Jfr brev till Wieselgren 24/5, enligt vilket han besökt Hartmansdorff och Tannström.

² Teol. fak. prot. 29/9 1831 §§ 1 och 3. — Lektionskatalogen 1831 har om Thomander det lakoniska meddelandet: quæ sui sunt vel erunt muneris persequetur.

³ Teol. fak. prot. 1831 23/6 § 1.

blifvit förd båda fakulteterna emellan». (Han hänvisades till notarien, P. Falck.¹) Än längre gick Kahl, då han jämte Pettersson den 25 aug. avlät en svarsskrift till fakulteten i Köpenhamn, tillvitande den bristande kompetens och takt samt uppmanande den att närmare motivera sin dom. (Fakultetens utlåtande hade utkommit från trycket den 14 aug.) På det svar, fakultetens dekanus avgav (15/10), avlät Kahl och Pettersson ett nytt sändebrev (8/11), vars innehåll och ton icke tillät ett bemötande.² (Fakulteten ansåg det bl. a. otillständigt, att de klagande betraktade sig som »Orthodoxiens Martyrer».)

Redan på det stadium, striden nu nått, hade den väckt ett stort uppseende över hela landet. Det var den tid, då »journalismen» börjat tillgripas som kampmedel i akademiska och liknande frågor.³ Det utnyttjades energiskt i den konservativa pressen av Thomanders motpart. Lunds Weckoblad upptog den »nya, märkvärdiga litterära tvisten» till ingående skärskådande. Mot fakulteten i Köpenhamn gjordes grova anklagelser och perfida insinuationer. Thomanders »anspråksfullhet», hans och Ahlmans fördärvande av akademiens rykte, i synnerhet i huvudstaden, påtalades. Ahlman försvarade sin åtgärd i en lugn, värdig ton. Ett flertal insändare öste bifall eller fördömdelse över resp. parter.⁴ Correspondenten i Uppsala (n:r 44) uttalade sitt starka ogillande av den ograduerades »öfverdrifna anspråk». Thomander framställdes här som »den lofvande talangen, som genom fortsatta forskningar och småningom vunnen mognad skulle kunnat i framtiden göra heder åt universitetet och vetenskapen». Svenska Minerva (n:r 73) erfor inför fakultetens i Köpenhamn yttrande en stor indignation, konstaterande »en litterär tvist, hvilken hotar att blifva långvarig och tyckes vilja i smutsighet upphinna, om ej öfverträffa, de flesta juridiska

¹ Teol. fak. prot. 10/8 § 1.

² Förklaring af Theologiska Faculteten i Köpenhamn i anledning af H:r: Kahl och Petterssons förnyade anfall: se Gefion n:r 4, s. 16.

³ Jfr Fäderneslandet 1831 n:r 74, 78, 82 och 87 (striden Agardh-Engeström-Lindfors).

⁴ Lunds Weckoblad 1831, Bihang n:r 33 ff.

epopeer, som rabulist-öfoget de sednare tjugo åren ibland oss uppfört».

Med vilket intresse striden följdes framgår även av den samtida enskilda korrespondensen. Reuterdahl sätter Dahlgren noga in i situationen och uppmanar honom att leda »Minerva» till rätta.¹ Han säger sig och Ahlman få lida »för Thomanders skull, hvilken för det första . . . icke bugar sig för någon, och för det andra med sin storhet hotar att undanskymma en eller annan, som nu gäller för ett underbart ljus».² — C. Fr. af Wingård talar inför Tegnér om striden såsom »schisma magnum mellan påfvarna i Lund», såsom ett uttryck för »odium theologicum af gamla slaget» med »en forntysk Derbheit à la Luther», tilläggande: »Thomander är märkvärdig i det slaget».³ Tegnér å sin sida beklagar »de skandalösa tvisterna i Lund», vilka han påstår i det allmänna omdömet hava kastat Lund minst 30 år tillbaka i tiden. »Hos mig», säger han, »har denna ömklighet borttagit allt intresse för stället, der hvarje prest antingen biter sin embetsbroder eller åtminstone biter i sin egen prestkrage.»⁴ Ett upphöjt objektivt bedömande av situationen ådagalägger Tegnér i sin uppmaning till Agardh att icke på grund av personliga tycken avstå från sin självklara uppgift här: »att bilda en medelpunkt för att sammanhålla det lilla litterära goda, som ännu kan finnas i vårt arma land». Han försvarar Ahlmans åtgärd och tar bestämt avstånd från »odugligheten» vid akademien, liksom han å andra sidan beklagar deras hätskhet, vilka i hans ögon hade rätt.⁵

Sagda »hätskhet» hade, driven till sin spets av motpartens

¹ Den av Svenska Minerva utlovade fortsatta behandlingen av ämnet uteblev.

² Reuterdahl till Dahlgren 21/9 1831. — Om Reuterdahls ställning och insats i striden se hans Memoarer, s. 99 ff.

³ Wingård till Tegnér 20/10 1831 (Ur Es. Tegnér's Papper, s. 328).

⁴ Tegnér till Wingård 10/11 1831 (Brev, s. 22).

⁵ Tegnér till Agardh 2/4 1832 (Eft. Skrifter II, s. 268 ff.). Det heter här bl. a.: »Hvad skulle du säga, om han (neml. Ahlman) i sittande konsistorium röstade omkull ditt vitsord öfver en botanisk bok? Cuivis in sua arte credendum, och man kan tro på sämre och okunnigare auktoriteter i theologien än Ahlmans».

oavlätna offentliga utfall såväl i pressen som annorstädes¹, just börjat begagna sig av motståndarens vapen. Till Augiasstallets rensning från »vandalerna» hade en stridsskrift efter större mått utgivits. Den 5 jan. 1832 utkom det första numret av vecko-skriften *Gefion*. Det var i alla hänseenden beklagligt, att denna publikation, redigerad av intelligensaristokraten N. O. Ahnfelt och representerande ett vidsträckt humanistiskt, socialt och politiskt program, en hög litterär nivå och ett strålande humör, kom att nedpressas i det akademiska käbblets sumpmarker för att till sist där omkomma.² Den hade eljest kunnat bliva ett oförlikneligt språkrör främst för och bland den akademiska ungdomen. Nu utvoterades den från Akademiska Föreningens läsrum, med anledning varav satiren släpptes lös i »Af- och Tillträdes tal hållna i Epidemiska Förklemeningen d. 1 Mars 1832 kl. 6 eftermiddagen».³ Thomander uppmanades även att avgå från posten som ordförande i A. F.⁴ Då spalterna allt mer fylldes med utdrag av akademiska o. d. handlingar samt nedgörande kommentarer över hithörande förhållanden, fruktade man i Lund, att denna oavlätliga offentliga kritik jämte andra samtida fejder skulle rent av leda till akademiens förflyttning, kanske

¹ Såsom exempel på vad man på den sidan kunde tillåta sig må anföras, att vid L. P. Wåhlins disputation, »fältslaget den 17 december 1831», det icke sparades på de grövsta invektiv och insinuationer. Kahl prisades såsom »religionens pelare, som skyddar landet för danskar och otro». Efter akten höllo de från landsorten talrikt tillstädeskomna prästerna en fest, i vilken bl. a. prof. Brunius deltog.

² De råd, Thomander gav N. O. Ahnfelt med avseende på tidningens namn och innehåll, efterkommos. (Jfr brev till A. (odat.) och tidskriftens anmälan, H. 1.) Namnet »Gefion» erhöll den »efter det bekanta trampfartyget». — Reuter Dahl säger sig jänkte Ahlman hava ogillat företaget (Memoarer, s. 102). Wieselgren beklagar i brev till Rogberg 16/3 1832 livligt detsamma. »Thomanders humor glömmes för Nils Ottos satir», skriver han. »Allt förblandas, allt lägges den förre till last.»

³ Gefion n:r 9.

⁴ Thomander hade, »till Bolméerska partiets förargelse», valts därtill 1830. Thomander till Winberg 5/11 1830.

Boktryckaren fritogs från sina förbindelser, så att tidskriften fr. o. m. n:r 10 utkom i Malmö.

indragande. Motviljan var också för visso välgrundad; men det får å andra sidan icke förgätas, att det tarvades en brusande vårfloed till den myckna ingrodda slentrianens och skuggrädslans övervinnande. Sådan situationen var, kunde för akademien lika väl döden genom avtynande hava befarats.

Då det sista numret av Gefion utkom (28/12 1832), var domprostfrågan avgjord. Hellstenius utnämndes den 17 mars 1832 till förste teol. professor och domprost. Tillika infordrade kanslern konsistoriets utlåtande, »huru förhållas bör för att få en facultet kompletterad, som genom tillfälliga orsaker kan komma att utgöras antingen af en enda eller ett otillräckligt antal ledamöter».

Den som lidit det svåraste nederlaget i domproststriden var givetvis Ahlman. Han var emellertid icke böjd att kapitulera, så mycket mer som hans brinnande nitälskan för vetenskapen kom honom att uppgöra nya planer. Seminariet hade de facto upphört. Sedan läroverkskommittén föreslagit de teologiska seminariernas indragning och den teologiska fakulteten i Lund uttalat sig för en nyorganisation i samma riktning som Uppsala-fakultetens, fastställde K. M:t i brev till kanslern den 17 sept. 1831 en ny ordning för prästbildningen.¹

Den nya stadgan för seminarierna var interimistisk; den skulle gälla »på försök» i fem år. Betyg från universitetet i alla fakultetens läroämnen samt om deltagande i praktiska övningar gjordes obligatoriskt för undergående av prästexamen inför domkapitel. Antalet professorer i fakulteten bestämdes till fyra: en i dogmatik och moralteologi, en i gamla och nya testamentets exegetik, en i kyrkohistorien och en i pastoralteologi. Ordningen •

¹ Se närmare härom Reuterdahls redogörelse i Quart. 1831 H. 4. Om den nya stadgans betydelse jfr Aulén: Reuterdahls teologiska åskådning, s. 35 ff.

Reuterdahl uttalar i brev till Rogberg 6/10 1831 sin tillfredsställelse med omorganisationen i allmänhet. Emellertid vore det ett stort fel att professuren i praktisk teologi avlönades blott med ett prebendepastorat. Det vore under sådana förhållanden omöjligt att få behålla en duglig practicus. »Ätminstone förtviflar jag om detta i afseende på Thomander, på hvilken jag alltid haft ögonen fästade», tillägger han.

mellan lärostolarna inbördes bestämdes efter resp. fullmaktsdata, vadan de förr så vanliga ombytena av undervisningsämne till annat professorsrum icke längre nödvändiggjordes. Professorn i pastoralteologi skulle innehava ett av fakultetens sex prebendepastorat, men icke få räkna lönetur på stat. (Det av de tvenne till adjunkterna anslagna pastoraten, Husie och Skreflinge, vilket blivit ledigt genom Hellstenius' utnämning, anslogs till prebende åt nämnde professor.¹⁾

Vid den nya ordningens ikraftträdande valde Ahlman professuren i dogmatik och moral, vilka discipliner alltid legat honom varmast om hjärtat. Hellstenius utsåg kyrkohistorien till sitt läroämne. Bergqvist förordnades att förestå professuren i exegetik (till vilken han utnämndes 1833) och Reuterdahl den i pastoralteologi. Med Thomander överenskommo emellertid de båda sistnämnda om en sådan uppdelning av läroämnena, att han skulle leda de liturgiska och deklamatoriska övningarna samt ombesörja undervisning i kyrkosång för dem, som befunnes hava därtill erforderliga anlag.²

För prästbildningen verkade Thomander alltjämt med samma brinnande energi. I brev till Rogberg 2/9 1832 skriver han: »Får jag homiletiken utom mitt N. T. att läsa och inöfva, så ämnar jag fordra ett scriptum i veckan och hålla 2 praktiska öfningar i veckan, hvarvid så väl perikoperna som andra texter skola företagas». I ett följande brev (11/10 s. å.) omtalar han sin stränghet och anställer en jämförelse mellan de teologiska kurserna i Uppsala och i Lund, vilka i stort sett överensstämde med undantag av de större fordringarna för Nya testamentet i Lund. Han ansåge emellertid icke med sitt samvete förenligt, att i församlingens tjänst personer antoges, »som icke kunna ledigt tyda

¹ Akad. konsist. prot. 1832 14/4, 18/6, 17/9 och 17/11.

² Teol. fak. prot. 20/3 1832 § 2. — Lektionskatalogen för 1832 meddelar om Thomander: *Epistolas Pauli ad Ephesios, Philippenses et Colossenses h. XII publice interpretabitur. Scholas quoque homileticas habebit.* 1833 heter det: J. H. Thomander, e. o. Adj., jussu Ser. Academiæ Cancellarii vicibus Prof. Theol. Past. fungens, *præcepta Homiletices h. a. m. VIII publice tradet prætereaque exercitationes homileticas et liturgicas.*

och renlärigt förklara christendomens urkund». (Härvid nödgades man dock mer avse »det grammatisk-historiska» än en vidlyftigare exeges.) Något som gjorde det lättare för lundensarne att iakttaga stränghet vore den omständigheten, att den teologiska graden »blifvit så högt uppsatt att dess rönnbär icke mera eftertraktas».¹ Om sina arbetsplaner f. ö. upplyser Thomander i brev till Winberg (12/3 1832), att han till följande års början ämnade hava tryckt en översättning av Nya testamentet, var- efter han ville utgiva sitt »fullständiga theologiska system. Sedan», fortsätter han, »tänker jag egna mig åt de nio».² Men Gud vet när den dagen upprinner, eller huru många bröllop, barnsöl och begrafningar utom all annan förargelse som ligger derimellan.»

För dessa planer fick Thomanders strävan till pastorat icke vila. Han hade fått ännu en anledning att söka vinna snar utkomst: han önskade gifta sig. Hans utvalda var Emilie Lovisa Catharina Meyer, dotter till brukspatronen Ernst Fredrik Meyer i Carlshamn och h. h. Christina Catharina Tauson.³ Thomanders av djup känsla genomandade friarebrev är daterat den 25 nov. 1831. Ja-ordet präglas av en med beundran blandad skygg blyghet.

Till sin fästmö skriver Thomander 22/3 1832: »På ett eller annat sätt blir Du förmodligen pastorska.» Hans ansökan gällde nu Hvellinge och Fuglie pastorat, till vilket han utan diskussion uppförts på första förslagsrummet.⁴ Sedan valet gått honom

¹ Såsom fordringar i *prästexamen* i Lund anger Thomander: i *dogmatik*: Schotts Epitomæ; i *moralteologi*: P. E. Müllers arbete; i *Gamla testamentet*: 50 psalmer eller något däremot svarande; i *kyrkohistoria* och *symbolik*: Bruhns och Möllers framställningar; i *Nya testamentet*: hela N. T. med Schotts Isagoge, Brandts Evang. Schullehrer-Bibel, Sjögrens Explicatio samt Tholucks förklaring över Romarbrevet. Vad *inledningen till teologiens studium* beträffade, ämnade Reuterdaahl utarbета en handledning däri. Jfr Reuterdaahl till Rogberg 6/10 1831.

² Jfr Tegnér's förmodan, att Thomander med tiden skulle »bygga sig ett aktadt litterärt namn». Tegnér till Agardh 2/4 1832 (Eft. Skrifter II, s. 268).

³ Ang. familjen Meyer se Ahnfelt: Studentminnen I, s. 236.

⁴ Lunds domkap. prot. 25/1 1832 § 9.

emot,¹ begagnade han ett tillfälle till samtal med Hartmansdorff om sin ställning. (H. besökte Lund sommaren 1832.²) Thomander refererar det 3—4 timmar långa samtalet i brev till Reuterdahl och N. O. Ahnfelt (24/8). Hartmansdorff hade med anledning av Gefion och »boken emot Kahl» uppmanat Thomander till större försiktighet, vartill denne genmält: »Det är möjligt att man vill ha min personlighet annorlunda; nu är den en gång sådan, och jag får dermed åtnöjas . . . Jag väntar mig aldrig att bli alla menniskor till nöjes.» Härtill hade H. svarat, att han, som visste, huru få talangerna i landet vore och huru sällan de vore förenade med någon arbetsförmåga, måste vara angelägen att hålla på dem, som funnes. Vad förespeglingen att en gång bli domprost (efter Hellstenius) beträffade, hade Thomander sagt sig på grund av »en oredlig förvaltning av domkyrkokammarerna» icke åstunda detta. Han önskade pastorat.³

Emellertid skulle den fjärde teologiska »professionen» tillsättas. Den anslogs ledig den 17 nov. 1832, söktes av prosten C. C. Eberstein, adjunkten L. G. Palmqvist, adjunkten C. W. Rodhe, docenterna J. Pettersson och J. Falck samt av Thomander. Reuterdahl hade avstått från att söka, därmed bevisande sin förlovade vän och medarbetare en tjänst. Hans håg och studier lågo icke heller närmast åt detta håll.⁴ Till hans beslut torde även Ahlman hava medverkat. (Den nya ordningen var ju till stor del ett verk av honom.) De insinuanta tröttnade icke heller att orda om huru den fjärde teologiska professuren tillsatts och in-

¹ Lunds domkap. prot. 18/5 1832 § 8.

² Jfr Bergqvist till Hartmansdorff 26/2 1833.

³ Jfr Thomander till Rogberg 2/9 1832, vari det bl. a. heter: »Vederbörande erbjuda mig profession, mina vänner vilja låta mig gå sig förbi; men jag är förlofvad, förstår ingen hushållning och kan icke lefva på 200 Rdr Rgs».

⁴ Som förste teol. adjunkt med Uppåkra som prebende, vartill Reuterdahl utnämndes 31/10 1833, hade han nästan lika goda löneförmåner som professorn i pastoralteologi.

Thomander å sin sida förklarade sig i det ovan omnämnda samtalet med Hartmansdorff icke vilja vara med om någon åtgärd, varigenom han skulle vara Reuterdahl till förfång.

dragits allt efter omständigheterna, d. v. s. önskvärdheten av någon viss kandidats befordran.¹

Ahlmans planer och förhoppningar framgå tydligt av hans upprepade hänvändelser under denna tid till Hartmansdorff. »Thomander och Reuterdaahl», skriver han (10/6 1832), »utgöra begge min högra hand och jag förlorar två eller tre fingrar deraf, hvilkendera af dem jag mister». Det vore mer önskvärt för honom och, såsom han trodde, nyttigare för fakulteten, att de lediga professurerna förbleve lediga, än att de besattes med blott formellt kompetenta sökande. Till den ena ansåge sig Bergqvist självskriven, till den andra funnes ingen annan i alla avseenden lämplig sökande än Thomander. »Min egen mesta och bästa arbetstid är förbi», tillägger Ahlman; »blifva icke Reuterdaahl och Thomander begge bibehållne, vore det underverk, om Theol. Faculteten här skulle motsvara Statens billiga anspråk.» Även det akademiska konsistoriet skulle vinna på att Thomander bleve professor. »Af alla Academici», säger A., »är han i min tanka den som bäst kan lyckas i bemödandet att förena, eller närmare hvarandra bringa, söndrade tänkesätt; han ger följande fina, förstående karakteristik av sin skyddsling: »Hans anlag för satiren kunna i tillfällighetsskrifter röja sig mera, än hans vänner önska, men icke i tal, äfven om ämbetsyttrande ej skall givas. Han är kall och rådig och, fastän icke jurist ex professo, utrustad med ett godt juridiskt omdöme jämte förmågan att, utan tröttande vidlyftighet, klart framställa sina tankar. Med ett ord: han är en Man hvilken jag skulle önska Consistorium Academicum, fastän Consistorii pluralitet icke lär önska sig honom.»²

Sedan konsistorium ålagt alla de sökande att speciminera³, inlämnade Thomander ämnet för sin disputation: De justa

¹ H. Schönbeck menar, att »denna Jakobsstege till prelaturen» nu åter visade sig behöfelig, emedan Thomander den förutan icke kunnat förmås att kvarstanna vid akademien. Biskop W. Faxes historia, s. 62 f.

² Thomander hade uttalat önskan om ett annat prebende än Husie för professorn i pastoralteologi. (Jfr brev till N. O. Ahnfelt 24/8 1832.) Ahlman föreslår Hvellinge.

³ Akad. konsist. prot. 27/2 1833 § 9.

dispositione Theologiæ Practicæ, vilket godkändes.¹ Då Eberstein begärde förlängd fatalietid, anhöll Ahlman hos Hartmansdorff (27/6 1833) om ärendets raska fortgång med denna vädjan: »Adj. Thomander är fästman och vill vigas så fort möjligt, men såsom kyrkoherde. Såsom vän sympathiserar jag ehuru sjelf ungtkarl så mycket mer, som sympathien för honom förenas med den för den Theol. Facultetens intresse.»

Från synpunkten av förslag var situationen gynnsam för Thomander. »Någon farlig medsökande kan Cons. icke uppsöka», skriver han till Winberg (18/12 1832). Han trodde sig också finna, att man i konsistoriet gjort en dygd av nödvändigheten och anslagit en annan ton gent emot honom. »Alla ta för gifvet att jag skall nu med ens klifva till månen», säger han. »Kämparne äro mera slagna än nånsin.»² Och i ett följande brev heter det: »För öfrigt är deras hopp att bli mig qvitt nu mera försvunnet och jag kommer icke att å Cons. sida möta något egentligt motstånd».³

Förslaget uppsattes den 27 juli 1833.⁴ Som blott trenne av de sökande (Thomander, Pettersson och Palmqvist) inom föreskriven tid (vårterminens slut) i vederbörlig ordning speciminerat, beaktades endast deras ansökningar. Enligt teologiska fakultetens utlåtande vore Thomander »af de sökande den skickligaste och till förslag mest berättigade».⁵ (Bergqvist talar bl. a. om hans »berömligt vitsordade allmänna theologiska lärdom» och »utmärkt lyckliga Presterliga embetsgåfvor». Ahlman stannar bl. a. inför mångsidigheten i hans verksamhet och säger honom icke hava lämnat ouppfylld någon av de fordringar och önskningar, man kunde uppställa för en professor i praktisk teologi. Ja, han kunde, »då skrifternas godhet afses, anses hafva speciminerat för hvilken som helst af de på gammal Stat uppförda Theol. Professionerna.) Av konsistoriet uppsattes Tho-

¹ Akad. konsist. prot. 30/3 § 7.

² Thomander till Winberg 10/10 1832.

³ Brev till densamme 18/12 1832; jfr Thomander till sin fästmö 1/2 1833.

⁴ Akad. konsist. prot. § 2.

⁵ Teol. fak. prot. 21/6 1833 § 1.

mander på första, Pettersson på andra och Palmqvist på tredje förslagsrummet.¹

Då från Stockholm oroande rykten förspordes om Petterssons utnämning, vände sig Ahlman till Hartmansdorff (24/10 1833). Ryktena i fråga rörde, att från Lund försök gjordes »att på högre ort sätta i omlopp den gamla visan», på vars avsjungande flera akademici för länge sedan hade skrikit sig hessa. Den gällde främst beskyllningen mot Thomander för kätteri. Härtill säger Ahlman, ställande tillika det teologiska läget vid akademien i skarp belysning: »Mitt lugn skulle icke störts för ett ögonblick, om jag icke känt, att Orthodoxie vanligen bedömmes efter lukten och att lukten af Heterodoxie, för nitiska näsor, plägar vidlåda hvarje Theologisk skrift, som eger den ringaste originalitet, det vill säga något värde, så framt icke en ascetisk tillsats förekommer en dylik verkan.» A. hänvisar emellertid till den »för renlärlighet nitälskande» Bergqvists yttrande till fakultetens protokoll samt till den omständigheten, att B. åt Thomander överlämnat examinationen i Nya testamentets exegetik. Antingen, slutar han sin framställning på denna punkt, vore bägge dessa teologer eller ock ingen av dem kättare. — De övriga verserna i den gamla visan behandlade Thomanders medarbetarskap i Gefion. Även Ahlman kritiserar detta, men gör gällande, att alla »dels grofheter dels ohöljda smädelser» mot Thomander, Reuterdaahl och honom själv i broschyrer och tidningsbihang mer än uppvägte alla Thomanders sarkasmer. Den gamla striden borde emellertid anses utkämpad och beskyllningarna icke vidare idisslas. Och åter ger den beprövade vännen ett bidrag till sin skyddslings karakteristik: »Att kitslighet icke ingår

¹ Med anledning av att teol. fakulteten satt Thomanders avhandling framför Petterssons, vädjade denne till konsistorium som »öfverordnad auctoritet» att meddela betyg över hans specimen. Dylikt avgavs och lydde på laudatur (27/7). Ahlman betecknar denna åtgärd som »en större Chicane och Scandal än vid fråga om Domprosteriet». (Brev till Hartmansdorff 28/7 1833. Jfr Bergqvist till densamme 1/8 1833.) (Flere av dem, vilka uppförde Thomander på första rummet, ansågo ej hans avhandling överlägsen P:s, men hänvisade dels till hans mer omfattande skriftställarskap, dels till hans längre prästerliga tjänstgöring.)

såsom element i Thomanders caractere, derföre erbjuder jag mig sjelf såsom löftesman och kan skaffa till borgensmän jemte mig alla dem, som sett honom på närmare håll. I tjensten och hvad dermed har sammanhang kan han omöjligen gyckla.» Ställd i ett faderligt förhållande till ungdomen, skulle han icke glömma de däruti inneslutna förpliktelseerna och gent emot ämbetsbröder skulle hans förhållande bliva »lugnt och värdigt». — Ahlman framhåller också, vilken misräkning Thomanders förbigående skulle medföra för Reuterdahl, vilken, ehuru stående i tur till befordran, »af aktning för en, i den saken, högre skicklighet hos Thomander», avstått därifrån. Fara vore, att den enes av de båda vännerna lämnande av akademien skulle medföra den andres, varvid även A. skulle känna sig frestad att följa med, »i fall», tillägger han, »jag icke vore för tungfotad till flykt». Han slutar sin framställning med att uttala icke sin stolthet, men väl sin glädje över sin andel i »den litteraira vinst», akademien genom hans bedrivande gjort med Reuterdahl och Thomander. Med den senare som professor i pastoralteologi kunde fakulteten »i den delen täfla med alla Theol. Faculteter i Europa». En felslagen förhoppning skulle för Ahlman medföra en grämselse, som, om den än icke droge honom ned i graven, likväl skulle följa honom dit.

Denna gång uppfylldes Ahlmans förhoppning. Thomander utnämndes den 16 nov. 1833 till theologiæ pastoralis professor samt kyrkoherde i Husie och V. Skreflinge. Den 12 dec. avlade han »med hand å bok» ämbetseden i domkapitlet. Biskop Faxe uttryckte sin glädje över att detta »fått till ledamot en person af sådana egenskaper som de, hvilka tillskyndat Herr Professoren denna befordran».¹ Vid installationen den 17 mars 1834 lyckönskade rektor, prof. Bolméer, akademien till att hava

¹ Lunds Domkap. prot. 12/12 1833 § 1. — Före utnämningens offentliggörande sände Tannström (26/11 1833) sin lyckönskan till Ahlman för »den genom Professorns nit och uppoffringar beredda framgången».

Befattningen som fakultetens notarie nedlade Thomander 17/12 1833 (teol. fak. prot. § 1). — Vid samma tillfälle bestämdes, att han skulle »fortfara att tentera i inledningsvetenskapen» (§ 3).

förvärvat denne »Virum summe Venerabilem . . . , in quem non minus natura quam studium concessit summa qvævis ad summo docendi munere feliciter fungendum».¹ Den 25 mars företedde Thomander fullmakt i det akademiska konsistoriet, avlade ed, »lyckönskades och intog sin plats».

I förvissning om att bliva utnämnd hade Thomander hyrt bostad redan på våren 1833. Huset, som ägdes av C. A. Agardh, låg intill den s. k. Paradislyckan.² Området i fråga var vid 1800-talets början en plantskola, av Molbech karakteriserad som »en smuk Lund midt i Byen».³ (Med anledning av att ett sjukhus förlagts till platsen, var den emellertid avstängd t. o. m. för »anständige Folk».) Huset inköptes sedermera av Thomander.⁴

Thomanders och Emilie Meyers bröllop firades i Karlshamn den 17 januari 1834. Vigseln förrättades av Reuterdahl.⁵

Under oavbruten kamp hade Thomander mognat till sin manngärning. Det kunde också sägas, att han mognat jämsides med tiden själv. I det svenska kulturlivet började vid tiden omkr. 1830 trädarna från det förflutna att löpa samman och konturerna av en ny epok att klarna. Nu grundas den »platonska liberalism» (A. Nilsson), vars främste målsman Viktor Rydberg skulle bliva. Dess stora uppgift blev den teoretiska, men än mer den praktiska föreningen och försoningen av idévärlden och sinnevärlden, ideal och realitet. Den söktes under *evolutionismens* schema. Typisk i detta avseende är, såsom A. Werin klargjort,

¹ Akad. progr. 17/3 1834.

² Thomander tar fasta på det löftesrika namnet i brev till sin fastmö 24/5 1833.

³ Enligt Molbech skola härifrån under åren 1752—1782 mer än 16000 unga träd hava utdelats till de skånska bönderna.

⁴ I regel bodde professorerna vid denna tid i egna hus. Det nuvarande huset 19 B vid Paradisgatan är sig tämligen likt sedan Thomanders tid. Det disponeras f. n. av Södra Sveriges Sjuksköterskehem. (Om dess förändrade uppgift skriver Thomander till Elias Fries 1864: »Lazarettet skall intaga paradiset's ställe».) — Gustaf Frödings mor, Anna Eliana Emilia Agardh, föddes i detta hus 1/3 1827.

⁵ Jfr Thomander till Rogberg 5/1 1834.

redan romantikens sista utlöpare i Sverige C. J. L. Almquist med hans »dragning åt ett himmelskt och ett jordiskt tillika». Det är betecknande, att hans omläggning av sin skildringskonst till realism i tjänst hos politisk och social liberalism — liksom Geijers »avfall» — ägde rum på 1830-talet. (En sydsvensk motsvarighet såsom romantiker och empiriker i en person hade Almquist i C. A. Agardh.) Minst berörd av romantiken framstår bland det politiska livets förgrundsfigurer i vårt land vid denna tid L. J. Hierta. I sin utilitistiskt färgade evolutionism och sin klarögdga (om än ej alltid lika klarsynta), kritiska rationalism är han den typiske borgarliberalen, icke utan patriarkalisk läggning.¹

För de nya rörelsernas aktualisering blev den alltjämt växande vågen av religiös förnyelse mer betydelsefull än något annat. Den gamla tron hade fått sin klassiska sydsvenska utformning i Henric Schartau, som vid densamma förstod att binda jämväl akademiska kretsar. Såväl här som annorstädes fortlevde också den mystik, som utgjort en gren på »upplysningens» träd. Denna »falska andlighet» funnes, säger Bergqvist, »i öfverflöd» såsom »Herrnhutare, Böhmes-anhängare och i synnerhet Swedenborgare».² Densamme intygar också, att »det i hela vår Verldsdel allmänt väckta religiösa behovet» tog sig uttryck såsom starka religiösa väckelser bland allmogen (i synnerhet i Göteborgs stift, där emellertid även ogräset bland vetet vore störst). Kyrkans ledande män stodo visst icke i allo avvisande gent emot det växande »läseriet». Så ger den konservative C. Fr. af Wingård 1825 följande rättvisa skildring av situationen i Göteborgs stift³: »Läseriet gjorde redan i sin svärmande ifver den nytta, att vilda nöjen upphörde, åtminstone inskränktes, och att lefnads-

¹ Ang. den nära beröringen mellan 1800-talets liberalism och romantiken jfr Werin: C. J. L. Almquist, s. 377; jfr s. 84. Jfr Vedels framställning om »de fyra stora andar, i vilka de nya rörelserna från århundradets morgon hava förkroppsligats i svensk kultur»: Tegnér, Geijer, Almquist och Atterbom. (Svensk Romantik, s. 384 ff.)

² Bergqvist till A. G. Rudelbach 3/5 1827.

³ Såsom »läseriets vagga» här anges Örby pastorat.

sättet blef tarfligare. Man ålade sig väl ett grufligt samvets-tvång och orimliga stadgar, men denna Phariseism besvärade egentligen själfva offren och dem, som närmast omgäfvö dem. I Statens förhållande var slitningen ingen; i Kyrkans mindre än i det enskilda lifvets. Nu synes sinnesstämningen lugnare. Sjukdomen har genomgått sin crisis, och hugnande är, att allvar i tänkesätt och lefnad på de flesta ställen blifvit följden. Guds-tjänsten begås andäktigt, pligterna vårdas med samvetsgrannhet, lefnadssättet är stilla och belåtet, och i själfva den bygd, der idogheten samlat förmögenhet, ser man i klädedräkten enkelhet och nationalitet, då i andra orter lättjan kläder sig i utländska tillverkningar. Såsom andlig Wårdare är jag således på det hela nöjd med följderna af den brytning, Läseriet åstadkommit, och jag skulle vara det fullständigt och vänta mogna frugter af denna allvarsammare sinnesstämning, om icke Läsare gemen-ligen hade en utomordentlig förkärlek för unga Prester, hvilka naturligtvis icke äro de tillförlitligaste lärofäder. Dessa i en o-stadgad ålder förledas ofta till obehörighet af ett oklokt nit, uppblåsas stundom af folkynnesten, och, än värre, falla några i girighetens snara.»¹

Sant är, att en stor del av prästerskapet intog en oförstående hållning inför »läseriet». Själva den kyrkliga förkunnelsens överbäggande karaktär av nedärvd ortodoxi var härvidlag icke anmärkningsvärd — pietismen själf lämnar ju intet övrigt att önska med avseende på renlärighet. Värre var, att på grund av den bristfälliga teologiska underbyggnaden denna fraseologi mångenstädes endast var en skylt för en mager rationalistisk kost, sådan den nu kunde härflyta ur en ofta ytlig klassisk-humanistisk bildning.² Ofta nog stod det hos prästerskapet illa till med avseende på såväl kunskaper som själasörjaresinne och personligt-etiskt förhållande. Men lika ofta äro svartmålningarna från läsarehåll överdrivna i agitatoriskt, anklagande eller själv-urskuldande, syfte.³

¹ Wingård till Kullberg 27/5 1825.

² Jfr E. Linderholm: Det svenska kyrkolivets reorganisation, s. 2.

³ Till ursäkt för mycken håglöshet må lända de ständigt ökade, själa-

Inom de akademiska kretsarna förspordes i stort sett föga av de nya rörelserna. Thomander fann alltså luften i Lund svår att andas, vartill särskilt den allmänna söndringen och parti-väsendet bidrog.¹ Även Reuterdaahl intygar frånvaron av en »sämmanstämmande god vilja»; där ansatser till en sådan förefunnos hos de yngre, visade sig de äldre förträffligt förstå att förkväva dem.² Genberg har åtskilligt att säga om akademiens förfall, varom han (1845) haft ett samtal med prof. Nilsson, vilken yttrat, att »det numera kommit så långt, att tonen bland studenter låter så, att man icke behöfver lära, utan blott hos den ene professorn förtala den andre, så får man nog betyg ändå». Studenternas antal minskades.³ En annan gång har det varit »tal om utnämningar vid academien — huru examina behandlas — huru studierna ligga nere — huru allt är ruttet och eländigt» — och detta allt utan att en kraftig styrelse uppifrån gjorde sig gällande.⁴ Man saknade v. Engeströms starka hand.⁵ Man fruktade också import från den andra akademien. (Faxé önskade, säger Genberg 1846, tillsättandet av professuren i filosofi med det snaraste, »på det man något kunde lugnas för den nu rådande farhågan, att icke Upsalister skola hitkomma».)⁶

Att det emellertid rörde sig även i dessa kretsar visade de

vården ovidkommande skrivgöromålen, de för många tryckta ekonomiska omständigheterna och de ogynnsamma befodringsförhållandena. (Klagomålen öfver de förstnämnda nådde sin kulmen under den Hartmansdorffska regimen. Om H:s »kunskapskärlek» se Tegnér till Agardh 2/4 1832 (Eft. Skrifter II, s. 271) till C. G. v. Brinkman 3/5 1832 (Eft. Skrifter I, s. 351 ff.) samt Wingård till Tegnér 16/3 1836 (Ur Es. Tegnér's Papper, s. 375).

¹ Thomander till Rogberg 16/3 1832.

² Reuterdaahl till Thomander (1840?). Jfr G. Andersson till Thomander 7/3 1853, 3/3 1854.

³ Genberg, Dagbok 20/3 1845.

⁴ » » 3/12 1845.

⁵ » » 25/8 1846.

⁶ » » 4/9 1846. — Agardh skriver till Tegnér i jan. 1830:

»Den ena talangen efter den andra bortledsnas och försvinner, så att academien derigenom mognar till realiserandet af den indragningsplan, hvilken ligger så många om hjertat». (Ur Es. Tegnér's Papper, s. 303.)

oavbrutna strävandena för bildningscirklar och för en litterär tidskrift i Lund. Wieselgren omnämner 1830 planerna på »en akademisk tidskrift» under beklagande av Sveas upphörande, »just som Nationen som lifligast kallar Universiteterna till offentlig nationell litterär verksamhet».¹ 1840 skriver Reuterdahl till Thomander: »Man umgås åter här med tankarne på en literaturtidning och denna gång tror jag verkligen det kommer till en begynnelse. Hagberg synes vilja mycket och förmå åtskilligt.» Resultatet av dessa ansträngningar blev Studier, kritiker och notiser (1841—1845), för vilken publikation Hagberg blev redaktör 1843. En av de flitigaste medarbetarne blev Reuterdahl, vilken dock allt ifrån början förhöll sig skeptisk i fråga om företagets framgång. »Vi äro för få, för litet samhälleliga och för litet förståndiga», skriver han 1840.² Tyvärr blev han sannspådd.³ — Större framgång synas strävandena för bildningscirklar hava haft. Enligt meddelande från Hagberg till Genberg (18/1 1848) höllos sådana i Lund om söndagskvällarna och omfattades med stort intresse. Hagberg hoppades av dem de olika folkklassernas närmande till varandra.

På ett område var ungdomens »enthusiasm» i ständigt tilltagande: det politiska. Mötet mellan romantik och liberalism fann i studentpolitiken ett stundom lidelsemättat uttryck för den nyvaknande frihetskänslan. Det grekiska frihetskriget, juli- och februarirevolutionerna, Polens resning och framför allt Schles-

¹ Wieselgren till Kullberg 2/9 1830. Jfr Thomander till Winberg 5/11 1830.

² Reuterdahl till Molbeck 31/12 1840.

³ Genberg berättar om sitt förslag till Hagberg vid en överläggning om företagets bestånd: »Jag förmodade, att Tidningen, om den skulle fortfara, borde hafva till uppgift att bekämpa de från Stockholm utgående läror i vitterhet — poesi—politik—religion — och söka emancipera sig från hufvudstadens förtryck i dessa och andra ämnen. Men jag ansåg icke nog krafter dertill finnas. Man medgaf det ena såväl som det andra.» Dagbok 9/12 1845.

Dahlgrens plan på utgivandet av en religiös kalender ogillade Thomander. De gudfruktiga människorna öste helst ur bibeln — de icke gudfruktiga skulle skrämmas av predikotonen. Wieselgren till Dahlgren 7/3 1836.

wig-Holsteins sak kastade sina starka reflexer över Sundet. Denna »jäsning i alla sinnen», såsom Reuterdahl uttrycker sig, förvirrade de akademiska fäderna.¹ (Det är synnerligen betecknande, att domproststriden rent av framställdes som en välgörande avledare för en ännu besvärligare, politisk, diskussion.) R. själv påtalar det för studierna ogynnsamma tidningsläsandet, politiserandet, poetiserandet m. m.² 1848 betygar också G. Andersson: »Här tänkes, talas och sjunges bara politik. Ännu sent på aftonen skallar Marseillaisen från en vacker choeur på Lunda-gård. Men allt fredligt, ehuru gladt och upprymd.»³

Det var alltså i en tid av brytningar och nydaningar på alla kulturlivets områden Thomander begynte och fullföljde sin mönade ålders gärning. Bland de stora frågor, som stodo på dagordningen angav Tegnér såsom de för kyrkan viktigaste »folkskola, prestbildning, municipalinrättningar, universitetens organisation, allt hvad som ingredierar i nationalbildningen».⁴ Universitetsreformen stod på dagordningen sedan omkr. 1825, då universitetet allt tydligare begynte framstå icke som en enskild eller halvofficiell korporation, utan som ett statsorgan — en uppfattning, som befastes av undervisningskommittén 1824—1828.⁵ (Denna akademiens officiella ställning betonades genom det akademiska konsistoriets beslut den 20 mars 1832 om examinas hållande »för öppna dörrar».) Thomander hade sitt program med avseende på universitetsreformen och prästbildningen klart redan 1828.⁶ I förstnämnda hänseende ansåg han Agardh hava »de klokaste

¹ Reuterdahl till P. G. Ahnfelt o. 1830. (Se Studentminnen I, s. 243); till Molbech 12/3 1840. (Se Hist. Tidskr. för Skåneland II, s. 233.)

² Reuterdahl till Tegnér 29/8 1836 (Ur Es. Tegnér's Papper, s. 389).

³ G. Andersson till Thomander 31/3 1848.

Om det politiska demonstrerandet vid högskolorna under denna tid se bl. a. O. Sylwan: Fyrtioalets student och Elof Tegnér: Lundensiska interiörer (Valda Skrifter VI, s. 341 ff.).

⁴ Tegnér till Heurlin 17/10 1841 (Eft. Skrifter. II, s. 323).

⁵ Frågan kan i själva verket sägas hava varit aktuell ända sedan år 1723.

En kritisk framställning ägnar Chr. Molbech de svenska universitetsförhållandena, särskilt i författningshänseende, i Breve I, s. 196 ff.

⁶ Thomander till Dahlgren 23/11 1828 (T. o. l., s. 93 f.).

ideerna». Hans egna voro: »goda löner, inga adjunkter och docenter, inga prebenden, venia docendi åt hvar och en, som speciminerar genom disputerande på svenska eller annat språk, hellre än två dåliga universiteter ett godt i Stockholm . . . Till profession böra inga befodringsanspråk finnas.»¹ Vad frågan om prästbildningen beträffar, uttalar han samma månhet om ett fast teoretiskt underlag, om verkliga kunskapers inhämtande, som var ledmotivet för hans egen verksamhet vid seminarium. Längre fram fogar han till sin iakttagelse, att det i varje församling finnes män av allmogen, överlägsna de flesta präster »både i religiositet och verldskloket», den förhoppningen: »I ett hänseende är detta resultat glädjefullt. Mätte det blott icke i ett annat blifva bedröfligt!»² Dessa synpunkter delades av Tegnér och Reuterdahl. Den förre anlägger en övervägande humanistiskt orienterad syn på frågan: »Så länge pres-ten ej är den lärdaste i sin församling», skriver han, »så länge han är främmande för något som ingår i den allmänna bildningen, blir han sjelf, och med honom den lära han förkunnar, öfversedd och föraktad . . . Ett kristeligt sinne utan all lärdom är tillräckligt för åhöraren, men ingalunda för hans lärare. Derföre är mig ingenting vidrigare än en okunnig prest: det är som en blind målare eller en halt dansmästare.»³ Reuterdahl kommer till samma resultat ut ifrån motiveringen, att »en theologi, som icke är mer än theologi, upphäfver sig sjelf». Han finner också, att den teologiska undervisningen tagit ett stort steg framåt genom de i bestämmelserna av 1831 givna riktlinjerna.⁴

Striden om den nya ordningen, enligt vilken hela prästutbildningen skulle handhavas av de teologiska fakulteterna, blev

¹ Thomander anser, att en inrotad nepotism och gunstlingssystem vid kallande till docentur och därmed befodringsrätt till professurer — »ett slags tjänster, som väl minst böra bortgifvas efter tjänsteår» — mer än något annat vållat akademiernas förfall.

² Thomander till Hartmansdorff 11/1 1832.

³ Tegnér till Franzén 13/11 1825 (Eft. Skrifter II, s. 77). Tegnér säger sig här även vilja verka för prästerskapets fortsatta studier på egen hand. Jfr brev till Wingård 18/4 1833 (s. 31), 3/4 1836 (s. 52).

⁴ Reuterdahl: Om det teologiska studium, s. 104 ff.

emellertid synnerligen häftig. Man hade, sadet det, i Lund »spänt bågen för högt och förblandat preststudier med facultetslärdom». Farhågorna för prästbrist och andra vådor fingo starka uttryck även vid riksdagen 1834. Prästeståndet beslöt med en rösts majoritet att hos K. M:t anhålla om bibehållande av domkapitlens »i kyrkolagen stadgade rätt att pröfva blifvande prestmän utan hinder af theologiska faculteters eller annan auctoritets vitsord». I den theologiska fakultetens i Lund utlåtande med anledning av prästeståndets skrivelse, säkerligen författat av Thomander, bemötes talet om såväl den »förmenta bristen på prestmän inom Lunds stift» som fakultetens överdrivna fordringar. (Även erinras om domkapitlets rätt att uppställa andra fordringar än fakulteternas.) Vore det åter prästeståndets önskan, att prästkandidater skulle kunna tagas »omedelbart icke allenast från Gymnasii och skolbänken utan äfven om möjligt vore ifrån plogen eller lästen», så hade fakulteten betänkligheter mot att »ingå i vederläggning af en så vidunderlig sats».¹ I det uttalande, fakulteten gjorde med anledning av K. br. 7/9 1836, i vilket infordrades utlåtande över 1831 års stadga, yttrades bl. a., att en blivande präst borde »ovilkorligen visa sig ega i latin, grekiska och hebreiska språken, i den theoretiska filosofien, historia och esthetik i förening med den nyare litteraturen kunskaper fullt jemngoda med deras, som i cand. examen för magistergraden erhålla för dessa saker betyget adprobatur». Fakulteten bestred, att den gällande ordningen innebure en inskränkning i domkapitlens i lag stadgade rättigheter.² Vid detta tillfälle återopade Thomander sitt föregående yttrande i domkapitlet.³ Han avvisade den invändningen, att prästerskapets renlärighet äventyrades, därest universitetslärare hade en väsentlig befattning med dess utbildning. Den satsen hade alltid ansetts gällande, att »ju mindre ytligt man studerar en vetenskap, desto bättre kan man bevara sig för dess afvägar».

¹ Teol. fak. prot. 24/7 1835 § 1.

² Teol. fak. prot. 28/11 1837 § 1. Jfr Quart. 1838, s. 148 ff. (s. 150). (Jfr 1836, s. 170 ff.)

³ Lunds domkap. prot. 1/3 1837 § 23.

Självklart borde de teologiska fakulteternas förfarande genom prästexamen behörigen kontrolleras av domkapitlen, vilka ju skulle begagna de blivande prästerna. Med särskild iver tar han till orda för kontrollerande av prästerskapets fortsatta studier främst genom avläggande av pastoralexamen. (Hans kyrkohistoriska utredning på denna punkt är synnerligen intressant.) »All ond benägenhet, således äfven den, att ligga af sig, måste tillbakahållas.» Han bekänner också, att han genom omständigheternas makt funnit sig böra med sin röst bidraga till så klen underbyggda personers upptagande i predikoämbetet, att han icke med gott samvete skulle kunna lämna dem utan all ytterligare prövning för framtiden. Vad som härutinnan vore stadgat i fråga om prästmöten och biskopsvisitationer finge icke heller sjunka ned till blott en formalitet.¹

¹ Ett koncentrat av Thomanders mycket långa yttrande återfinnes i Quart. 1838, s. 130 ff. Den ivrigaste motståndaren till reformen var C. A. Agardh. Redan 1827 hade han skrivit till Tegnér: »Du vill hafva tjänstemän lärda. Äro de lärda tjänstemännen *dugliga*? Till och med *lärda präster äro odugliga präster!* (Ur Es. Tegnér's Papper, s. 273.) Vid 1834 års riksdag bestred Agardh den nya ordningens överensstämmande med vare sig tidens krav, prästerskapets egna önskningar eller läroverkskommitténs åsikter. Domkapitlen borde återinsättas i sina förlorade rättigheter — universiteten vore endast till »för skepsis, för kritiken». (Jfr A:s brev till Tegnér 24/9 1836 och 31/3 1839, Ur Es. Tegnér's Papper, s. 392, 416.) Diskussionen vid riksdagen kan följas i de av Agardh 1836 utgivna Handlingar rörande prestbristen i Lunds stift samt prestbildningen vid rikets akademier. Reuterdaahl ägnar A:s arbete en ingående kritik i Quartalskriften 1836, s. 153 ff. Han erkänner orsaken till den tillfälliga knappa tillgången på präster vara fakultetens stränghet gent emot ett i flera hänseenden underlägset studentmaterial (s. 175). Men dess fordringar hade varit »billiga och förnuftiga». Den kritiska punkten vore också passerad. (Jfr Reuterdahls yttrande till fakultetsutlåtandet, Quart. 1838, s. 138 ff., och Memoarer, s. 148 ff.; jfr Quart. 1838, s. 29 f.) A. E. Knös instämde i Reuterdahls kritik. (Jfr brev till Chr. E. Fahlerantz 6/11 1836.) Agardh fortsatte emellertid sin kritik av 1831 års förordning vid prästmötet i Karlstad 1847. Han fann den vådlig för — den vetenskapliga nivån bland prästerna, då de fria studierna och magistergraden icke längre skulle locka dem. (Prästmöteshandl., s. 16 ff.) — Av stort intresse är även Kahls kritik av 1831 års stadga: Tegnér och hans samtida i Lund, s. 257 ff.

1831 års stadga angav såsom »Theologiæ Pastoralis Professorens Embets-skyldigheter: 1:o Att deltaga såsom Ledamot i Consistorii Academici och Teologiska Facultetens åligganden. 2:o Att hålla föreläsningar öfver en eller flere delar af Pastoral-Theologien. 3:o Att, i fördelning med Facultetens båda Adjuncter, och, om så nödigt pröfvas, äfven med Docenterne, hvilken fördelning, med Pro-Canzlerens minne, af Theologiæ Pastoralis Professoren och Adjuncterne för hvarje termin uppgöres, anställa practiskt Homiletiska, Catechetiska, Liturgiska och Declamatoriska öfningar. 4:o Att utfärda betyg öfver hvarje Theologiæ Studiosi vunna framsteg i Pastoral Theologi». I anslutning till detta program föreläste Thomander omväxlande över homiletik, kateketik, liturgik, kasuistik och kyrkolagfarenhet samt ledde de praktiska övningarna på de trenne förstnämnda områdena.¹ Såsom föreläsare utvecklade han allt mer en lärometod, som han karakteriserar som ett fritt föredrag över ett strängt fixerat och begränsat ämne. Han reagerade mot en slentrian, där, enligt hans egna ord, »allt, som i någon mån afvek från det vanliga konversationssnacket eller predikostilen, var misstyndningar underkastadt». I sitt förslag till skrivelse till kanslern angående stadgande för teologiska fakulteten enligt

¹ Lektionskatalogen ger en god föreställning om mångsidigheten hos denna hans verksamhet. 1834 (katalogens årtal, 1835, måste vara oriktigt angivet) heter det: hora a. m. VIII præcepta homiletices publice perget, præterea exercitationes homileticas et liturgicas moderaturus. Idem jussu Seren. Cancellarii expositionem theologiæ dogmaticæ a Rev. Doct. M. E. Ahlman secundum epitomen H. A. Schottii inceptam hor. a. m. IX publice persequetur. 1835: præcepta orationis sacræ h. a. m. VIII publice proponet. Præterea exercitationes homileticas et liturgicas moderabitur. 1836: præcepta didactices sacræ hora a. m. publice tradet. Præterea exercitationibus homileticis ac liturgicis moderabitur. 1837: hora a. m. VIII primo doctrinam de iura animorum speciali, deinde Liturgicam publice proponet. Præterea etc. som 1836. (Thomander åtog sig 1837 även examination i Inledning till Nya testamentet: Teol. fak. prot. 7/9.) 1840: Comitii interest. Redux autem Homileticen hora a. m. VIII in auditorio novo publice proponet. Præterea (som 1836). 1841: h. a. m. VIII in ædibus suis, absoluta Theologia Casuistica, Homileticen publice proponet. O. s. v.

kommitténs för undervisningsväsendet förslag yrkar han på att »det må lämnas åt hvarje akademisk lärarens egen urskiljning att så vid offentlig som enskild handledning använda olika metoder uti undervisningsformen i det mått och på det sätt som han finner för sig lämpligast».¹ Hans egen förberedelse till föreläsningarna utgjordes av helt korta anteckningar, ofta blott en schematisk förteckning på bibelspråk. Dessa knappa uppteckningar giva emellertid vid handen, att grundlighet, klarhet och överskådlighet utmärkte hans undervisning. Att den stod på en högre nivå än den, vid vilken man vid akademien var van, och fordrade större förkunskaper än de gängse, intygar P. G. Ahnfelt: »Thomanders föreläsningar voro både lärda och fria, men ej så populära som Bergqvists. De få collegianter, som kunde följa Th:s strängt vetenskapliga föredrag, hörde honom gerna, ehuru äfven de stundom förlorade tråden af hans framställning, när denna gick mera på djupet.»² Han ville, säger G. Ljunggren, »uppelda åhörarnes tankekraft till ansträngd verksamhet, och ansåg derför bättre att locka dem upp till sig, än sänka sig sjelf ned till dem».³

Om det fortsatta nitet för verkliga kunskaper hos prästkandidaterna vittnar särdeles starkt Thomanders brev till Rogberg 5/1 1834. Han beklagar den »förskräckliga råheten» hos en stor del av prästerskapet särskilt norrut och anser, att man kunde både fordra och erhålla av en prästkandidat god insikt i Nya testamentet, vilket borde läsas fullständigt, och i dogmatik.

För ett närmande till fakulteten i Uppsala ivrade Thomander. Han säger sig vilja »nappa uti hvar enda spindeltråd som skulle kunna tjena till ett sammanbindningsmedel de båda theologiska fakulteterna emellan».⁴ Han önskade själv inträda i Uppsalafakulteten, i det att han 1834 sökte domprostbefattningen i U. Hans ekonomiska ställning krävde också en förändring. I det brev till Rogberg (5/1 1834), vari han uppmanar denne att söka be-

¹ Teol. fak. prot. 31/12 1833 § 4.

² Ahnfelt: Studentminnen II, s. 228.

³ Sv. Akad. Handl. 1866, s. 27.

⁴ Thomander till Rogberg 16/8 1832. Jfr Reuter Dahl till Rogberg 6/10 1831.

Thomanders bostad som professor i Lund
F. n. Södra Sveriges Sjuksköterskehem

Gårdsinteriör från Thomanders hus i Lund

fattningen i fråga och säger sig icke vilja tävla med honom därom, yttrar han tillika, att hans vänner i Lund icke visste, hur illa han fore, som sletes mellan benägenheten att kvarbliva hos dem och omöjligheten att finna »ett tarfligt lifsuppehälle».¹ Senare gjorde han sig förhoppningar om Gotlands biskopsstol.²

I behandlingen av de konsistoriet och fakulteten åliggande ärendena deltog Thomander livligt. Hans praktiska sinne och nyktra sans, hans öppna blick för tidens krav och hans glada kamplust hava givit en särskild färg åt protokollen från denna tid: den gamla slentrianen, som förut störts väsentligen endast av intrigen, sopades bort av en frisk vind, dock icke utan mycket motstånd. Sin grundsyn på de akademiska angelägenheterna har han klart ådagalagt under sin verksamhet för de akademiska konstitutionernas förändring. Efter ett mer än hundraårigt förberedande arbete härför³ tillsattes på begäran av 1840—41 års riksdag kommittéer i Uppsala och Lund för frågans slutliga lösning. Den 19 jan. 1842 blev Thomander ledamot av kommittén, i vilken han kom att mestadels fungera som ordförande och vars i juli 1848 framlagda betänkande han uppsatt.⁴ Sina åsikter angående universitetsreformen hade han framfört (anonymt) redan 1826 (i Kometen). Hans förslag röjer en klok återhållsamhet; det innefattar väsentligen: avlägsnandet av de värdelösa smärre akademiska examina, förändring med avseende på »det bedröfliga disputationsväsendet och latinets afskaffande såsom språk för afhandling».⁵ Förslaget fordrade enligt hans mening endast ett brev från kanslern »för att vara verkställt hvilken

¹ Ang. Thomanders ekonomiska bekymmer jfr hans brev till Hartmansdorff 27/5 1837.

² Jfr Thomander till densamme 1/6 och 22/8 1838; till sin fru 3/8 1838.

³ Redan 1823 års riksdag hade begärt de akademiska konstitutionernas förändring. Läroverkskommitténs betänkande 20/12 1828 innehöll ett bidrag därtill.

⁴ Jfr Lunds domkap. prot. 17/4 1850 § 9.

⁵ Kometen 1826, n:r 70. Ett vidlyftigare förslag till reformer i Kometen s. å. n:r 11, 12 och 13 avvisar Thomander såsom ogenomförbart. Brev till Dahlgren 1/10 1826, (T. o. l., s. 63). Jfr Granskaren 1826, n:r 69 f.

dåg som helst», varmed »åtskilliga dumheter» vore undanröjda.¹ För avlägsnandet av *en* dylik framträdde han vid riksdagen 1840—41, i det att han motionerade om den akademiska jurisdiktionens upphörande i alla andra mål än dem, som tillhörde den akademiska disciplinen.² Hans grundsyn på de akademiska förhållandenas ordnande bestämdes av principen om avlägsnande av all »skrämmässighet» från de lärda institutionerna. Deras samhörighet med det borgerliga samhället borde betonas. Betecknande i detta hänseende är hans yrkande vid diskuterandet av förändrad instruktion för Karolinska institutet, att icke någon förändring, som rubbade enskild eller allmän rätt (d. v. s. befunnas avvikande från Malmö recess, Prästerskapets privilegier och 214 § Regeeringsformen), måtte vidtagas.³ Enligt sagda princip ville han också hava medgivandet av disputations hållande på modersmålet inryckt i de akademiska konstitutionerna⁴ och ansåg han intet kunna invändas mot utländska lärdes anställande vid svenskt universitet.⁵ — Thomanders fullständiga program i denna fråga

¹ Thomander till Dahlgren 1/10 1826 (T. o. l., s. 63).

² Riksd. 1840—41 Pr. pr. I, s. 489; jfr V, s. 496; X, s. 111 f.

³ Akad. konsist. prot. 19/1 1839 § 9.

⁴ Riksd. 1840—41 Pr. pr. XII, s. 12. — Redan 1826 (Kometen n:r 70) gjorde Thomander gällande, att varje levande tungomål lämpade sig för »både de transcendentelt och de practiskt vetenskapliga ämnena» vida bättre än »Ciceros och Taciti inom bestämda former fastfrusna phraseologi». — 1846 tillstyrkte Thomander utgivandet av ett specimen (H. F. Carlssons för professur i kirurgi och obstetrik) på modersmålet, vilket också beviljades. (Akad. konsist. prot. 17/10 § 4.) I prof. Sven Nilssons inbjudan (17/2 1846) till »sekularfest till minnet af Martin Luthers dödsdag» angavs, att Thomander skulle tala »på svenska». — Att dessa Thomanders strävanden på intet sätt betydde någon avoghet gent emot de klassiska språkens studium, visar bl. a. hans skärmytsling med C. A. Hagberg vid upprättandet av förslag till professur i romersk vältalighet och poesi 8/3 1842 (Akad. konsist. prot. § 1). I fil. fakultetens protokoll d. 27 jan. hade H. vid bedömandet av lektor A. Hedners specimen — en latinsk elegi — förklarat, att latinsk poesi vore i 19 århundradet »ett oting». Thomander bestred detta. (Han biträdtes av prof. Brunius, vilken han många år senare påmint om denna dag och huru de »gingo åt» Hagberg.)

⁵ Riksd. 1847—48 Pr. pr. VIII, s. 379. Jfr riksd. 1850—51 Pr. pr. III, s. 93 f.

återfinnes i hans Förslag till Allmän Stadga för de Kongl. Akademierna i Uppsala och Lund.¹ Det för detta förslag utmärkande är främst den förenkling av de akademiska konstitutionerna, det företer; det omfattar blott 150 §§. Angående kapitlet om den akademiska disciplinen (kap. 1 avd. 5) yttras: »Den akademiska jurisdiktionen är här affärdad. Kanhända sparar man sig nu mera den mödan att derom skrifva böcker.» För »småärendenas» i den akademiska förvaltningen behandling yrkas på »en delegation af den akademiska senaten», så att icke tid i onödan toges från de lärda sysselsättningarna.²

De nya akademiska statuterna utfärdades först 1852. Thomanders betydelse för deras tillkomst framgår på mångfaldigt sätt. De innehålla bl. a. den gamla akademiska jurisdiktionens upphörande³, modersmålets trädande i latinets ställe vid disputation⁴ och föreläsningarnas syftande till självständig vetenskaplig utbildning. I sistnämnda hänseende uttrycka statuterna Thomanders grundsyn på det akademiska studiet allt ifrån hans månhet om en god grund för fri vetenskaplig forskning⁵ och till hans ivran för uppmuntran till avläggande av högre akademiska examina.⁶ De bekräfta också hans oavlatna omsorg om den verkliga fack- och sakkunskapen, dock icke i betydelse av en snäv specialutbildning. Betecknande i detta avseende är hans inlägg i diskussionen angående ändring av de filosofiska exa-

¹ C. Schmidt: Juridiskt Arkif XII (1841—42), s. 183 ff.

² Jfr härmed Thomanders förslag 1837 om de konsistoriella göromålen delning. Akad. konsist. prot. 17/10 § 21.

³ K. förordn. 2/4 1852 upphäver universitetens domsrätt utom vad angår dels den disciplinära myndigheten över de studerande, dels rätten att rannsaka och döma fel och försummelser i ämbetet av universitetets lärare och övriga ämbets- och tjänstemän.

⁴ Det sista på latin avfattade rektorsprogrammet utkom 1837.

⁵ Thomanders förslag till studentexamens omändring återfinnes i Juridiskt Arkif XII, s. 212 ff. — Jfr Akad. konsist. prot. 21/11 1835 § 12.

⁶ Jfr riksd. 1850—51 Pr. pr. V, s. 437 f.

Med vilket intresse de akademiska konstitutionerna diskuterades i Lund, framgår av Genbergs dagbok (16/4 1847). G. själv hade vid statsrådsberedningens slut talat därom och yttrat, att om ej jurisdiktionen upphävdes, så ville han låta hela förslaget falla och »ej ha sitt namn deri».

mina (1849), vari han vänder sig mot ett överdrivet mångläseri. »Vetenskapernas inbördes sammanhang», yttrade han, »må vara huru ljufligt som helst, så lär väl ingen bestrida att dock ju finnes en siffra, hvilken är för hög för betecknande af de kunskapsämnen, hvaruti en yngling för den s. k. filosofiska graden lämpligen må kunna på en gång förhöras. Alla vetenskaper hafva verkligen ett sammanhang, men jag föreställer mig det oaktadt, att man svårligen skulle vilja att de studerande i en examen förhördes af alla nuvarande 25 professorer.» Systemet i fråga vore ägnat att öppna en bred dörr för charlataneri. Såsom inspektor för mer än hälften av studentkåren kunde Thomander icke heller fördölja, att den vidtagna förändringen väckt och underhölle ett icke ringa missnöje hos de studerande, främst hos dem som vinnlade sig om grundliga studier.¹

De nya statuterna gävo även uttryck åt Thomanders grundsyn på akademiska befodringsärenden, för så vitt hans förslag yrkade, att »intet annat skäl än graden af ådagalagd vetenskaplig skicklighet» finge avses eller åberopas vid förslag till akademisk lärarebefattning (§ 36). De upptogo också hans förslags förutsättande av möjligheten dels av »ytterligare lärda omdömens» utom resp. fakultets inhämtande, dels av uppförande å förslag utom ansökan (§§ 40, 41, 48). Att Ahlmans prejudicerande åtgärder inspirerat denna Thomanders betydelsefulla insats för sakkunniginstitutets uppkomst i vårt land, torde utan vidare vara uppenbart.² Hur han själv förhöll sig i fall, där han icke ansåg sig som sakkunnig, framgår bl. a. av hans inlägg vid diskussion i det akad. konsistoriet 1844 angående den

¹ Akad. konsist. prot. 17/3 1849 § 3.

² Jfr dels Ahlmans hänvändelse till teol. fakulteten i Köpenhamn, dels hans förslag — med anledning av kanslerns infordrande av fakultetens utlåtande angående dess komplettering, då den av tillfälliga orsaker kunde komma att utgöras av en enda eller ett otillräckligt antal ledamöter — om föreskrift om lärdomsprovs remitterande till »någon för vetenskaplig insigt i ämnet allmänt känd och aktad literatör» samt om ett stadgande, som bestämt fritoge fakultetsledamot från skyldighet att yttra sig i lärdomsfrågor, »i hvilka han icke vore förpligtad att ex professo vara hemmastadd». Teol. fak. prot. 19/4 1832 § 3. Jfr Ahlman till Hartmansdorff 3/9 1832.

teol. fakultetens rätt att själv avgöra professorskompetens. Med hänvisning till utslaget vid hans eget befordringsmål 1831 fann han det tyvärr fastslaget, att konsistorium och icke fakultet vore den som meddelade betyg över avlagda specimina för professur. Under sitt deltagande i »Consistorii vigtigaste göromål», vilket vore »åtgärder vid professoraters tillsättande», hade han därför flera gånger funnit sig försatt i valet att antingen alldeles undandraga sig deltagande däri — vartill han dock icke ansett sig berättigad, då de sökandes allmänna insikter och kvalifikationer icke varit honom obekanta — eller ock över specimina, vilka han icke förmått bedöma, avgiva betyg, som till hans egen förödmjukelse »saknat allt literärt värde». Till vilken grad han ansåge dylika stadganden olämpliga att för framtiden bibehållas, ville han uttala i kommittén till granskning av de akademiska statuterna.¹

Vid förslags upprättande till professuren i botanik (1836) talade Thomander bl. a. om »omöjligheten för en dödlig att vara Professorsmessig i alla vetenskaper» och »orimligheten att på egen hand döma om hvad man icke förstår». Han hemställde om begäran hos kanslern av utlåtande från eller brevväxling med »någon ojävig botanisk notabilitet eller myndighet».² Det ohållbara i den rådande situationen kunde förmå honom till det mest uppsluppna skämt, såsom framgår av protokollet angående upprättande av förslag till professur i kirurgi och obstetrik 1847. »Man vore», yttrade han bl. a., »pastoralteolog den ena dagen och den andra utan märkbar förvandling lika obesväradt chirurg och barnförlossare, ehuru man icke tagit befattning med någon annan själ eller kropp än till det högsta sin egen.» För sin del kunde han bidra till sakens slut endast genom att »räkna

¹ Jfr härmed Thomanders sats, att det vore »mot Universitetets idé» att bevilja utgivandet och försvarandet av akademisk avhandling, då vederbörande fakultet avstyrkt. Akad. konsist. prot. 16/12 1845 § 4.

² Akad. konsist. prot. 3/2 1836 § 19. Thomander understöddes av proff. Ahlman, Bergqvist, Nilsson och Pramberg. Motionen upptogs emellertid ej till omröstning. — Jfr Akad. konsist. prot. 14/12 1836 § 2, 7/3 1837 § 6; Thomander till Hartmansdorff 18/8 1836, 13/10 1838.

sökandenas tjensteår och okunnig om deras vetenskapliga förhållande till hvarandra efter dessa tjensteår uppföra dem å det underd. förslaget jemte uttrycket af den underd. tillförsigt att K. Maj:t skall tackas efter sakkunniges hörande så afgöra detta befordringsmål som finnes med Academiens väl öfverensstämmande».¹

Striden om en annan professur, den s. k. Norbergska, vilken inföll under Thomanders rektorat², utgör ett märkeskapitel i Lunds universitets historia. Vid dess ledigförklarande angav Thomander den såsom omfattande levande språk och estetik (»Prof. *Æstetices cum linguis recentioribus*»)³. Såsom sökande anmälde sig adj. H. Tullberg, e. o. adj. S. Rydberg, rektorn C. J. L. Almquist, kanslisten K. A. Nicander, doc. C. A. Hagberg och C. J. Lénström, fil. mag. E. M. Olde och språkläraren J. J. Elfving.⁴ (Hagberg meddelade senare skriftligen, att han, »som i sin ansökan . . . icke uttryckligen tillkännagifvit sin afsigt att tillika åtaga sig att föreläsa och examinera uti Esthetiken . . . vore villig att äfven bestrida sistnämnda befattning».⁵) Almquist, vilken var Thomanders kan-

¹ Akad. konsist. prot. 18/3 1847 § 16.

² Vid valet av rektor d. 21 april 1838 (Akad. konsist. prot. § 3) meddelade Thomander, att han icke ville begagna sig af rättigheten att vara befriad från de offentliga föreläsningar, vilka tillhörde hans professur. (Han övertog rektoratet 23/6 1838.) Det av Thomander utfärdade rektorsprogrammet (24/11 1838) utgör en inbjudan till prof. C. J. Schlyters installation.

³ Jfr Akad. konsist. prot. 24/3 1838 § 9. — Om professurens karaktär stod en häftig strid även i pressen. Svenska Minerva (1839 nr 14) tolkade bestämmelserna i K. br. 30/12 1837 såsom ett medgivande för den blivande innehavaren att utom i levande språk föreläsa även i estetik. Aftonbladet (17/1 1839) bemötte invändningarna mot sammanslagningen såsom kommande från »en viss liten fraktion» och härflutna av en strävan att förvandla en professur till en välgörenhetsanstalt, en pension för någon viss enskild person. (Artikeln synes vara författad, i alla händelser inspirerad av Thomander. Red. ansåg donators avsikt hava varit att inrätta icke »en språkmästareplats i vanlig bemärkelse», utan »en högre vetenskaplig lärostol i den moderna litteraturen».) Jfr Weibull: Lunds univ. hist. II, s. 337 ff.; A. Ahnfelt: C. J. L. Almquist, s. 133.

⁴ Akad. konsist. prot. 7/7 1838 § 5.

⁵ Akad. konsist. prot. 1/12 1838 § 6. — Jfr A. Österling: Minnesteckning över C. A. Hagberg, Sv. Akad. Handl. 1920, s. 60 ff.

didat¹, disputerade den 10 nov. 1838.² Efter disputationen följdes han till sin bostad hos Thomander (sedan tvenne månader) av studentkåren, vilken uppvaktade honom med sång. Thomander tackade på A:s vägnar för uppmärksamheten, vilken han sade hava berett även honom den största tänkbara glädje. (Almquist skrev också till sin hustru (11/11): »Thomander är utom sig af glädje».³)

Sedan filosofiska fakultetens utlåtande angående de sökande till den fysiska och till den Norbergska professuren inkommit, yrkade Thomander på återremiss av det förstnämnda, emedan det innehölle endast varje särskild medlems votum, icke ett kollektivt uttalande. Yrkandet avslogs.⁴ Under diskussionen om förslagsrummen till denna professur förfäktade Thomander åter sin ståndpunkt med avseende på ämbeten inom »de 3 verldsliga faculteterna», nämligen att hans icke sakkunniga omdöme — som måste avgivas på grund av stadganden, om vilkas olämplighet han icke visste sig hava försummat något lagligt tillfälle att uttala sin underdåniga övertygelse — icke ägde den ringaste

¹ Thomanders stora uppskattning av Almquist underblåstes av P. G. Ahnfelts hänförelse för »den oförliknelige» efter dennes besök i Bosarp. Ahnfelt säger sig hava uppmanat Thomander att »af alla krafter lägga an på Almquist» och utbeder sig Wieselgrens medverkan i detta »projekt». Brev till Wieselgren 28/10 1837.

² Då Rydberg vägrade att fungera som opponent mot A., infordrade Thomander (12/4 1839) hans förklaring häröver. R. vägrade att svara härpå, men förklarades hava »i denna sak sig felaktigt förhållit». (Rektors-ämbetets manualhandl. n:r 46. Jfr Akad. konsist. prot. 11/5 1839.) Se f. ö. Skånska Correspondenten 1838 n:r 51 och A. Ahnfelt a. a., s. 134 ff.

³ Till Hartmansdorff skriver Thomander (13/10 1838), att Almquists befordran icke torde kunna möta större svårigheter. I ett följande brev (13/11) redogör han för tilldragelserna under och efter disputationen. Då Rydberg vägrat opponera, hade han själv inträtt i st. f. denne, vilken emellertid opponerat extra »i fiendtlig afsigt». Studenterna hade velat utvissla R., under det att man vore »allmänt intagen» av Almquist. Thomander är till sist angelägen att betyga sitt eget lojala förhållande: »Herr Stats Secreteraren tror mig väl att jag hvarken medelbarligen eller omedelbarligen ställt eller ställer till något». — Jfr A. Ahnfelt a. a., s. 137.

⁴ Akad. konsist. prot. 16/3 1839 § 5.

litterära betydelse.¹ Vad den Norbergiska professuren beträffade, hoppades han nu, om han än vid föregående tillfällen erkänt sin vetenskapliga obehörighet, på hänsyn till sin mening — ehuru han vore fullkomligt överröstad² — då ingen av konsistoriets ledamöter för tillfället i samma mån som han vore förpliktad att vara hemmastadd i de ifrågavarande kunskapsämnen. Han gjorde gällande, att en professur i språk icke närmast avsåge undervisning i deras talande och skrivande, utan den i egentligaste mening humanistiska bildningen, d. v. s. de främmande språkens litteratur såsom härtill tjänande medel. Vore den ifrågavarande professuren mot hans förmodan att betrakta som en språkmästarebeställning, ansåge han ingen av de sökande fullt kompetent. Med hänvisning till kanslersbreven den 20 dec. 1745 och den 23 juni 1800 ansåg han till undvikande av all tvist förslagsrum böra uppgöras icke efter skicklighet, utan efter de sökandes rang och tjänsteår och uppförde i 1:a rummet Rydberg, i 2:a Almquist och i 3:e Hagberg. Konsistoriets förslag blev: Rydberg — Hagberg — Almquist.³

Ännu ett befordringsärende, i vilket Thomander livligt deltog såsom en energisk kämpe mot konstitutionernas döda paragrafer, var tillsättandet av den juridiska professur, till vilken han sökte förvärva sin politiske själsfrände, expeditionssekreteraren J. G. Richert, »fäderneslandets största juridiska rykte». I sin långa inlägga till akad. konsistoriet angående inbjudan till R. att söka professuren — då det tyvärr icke tillhörde vederbörande fakultet att i avgången professors ställe föreslå en annan, ej heller konsistorium att utnämna någon ibland eller utom de föreslagna — framhåller han, att det vore av den allra största vikt för akademien, att dess lärareplatser upptoges av »män med den utmärktaste förmåga och det mest utbredda anseende». Hans förslag om uppmaning genom kanslern till R. att söka och om personlig löneförhöjning, därest denne bleve utnämnd, strede icke mot de akademiska befordringslagarna, så mycket mer som

¹ Akad. konsist. prot. 25/3 1839 § 6.

² Thomander avgav sitt votum sist.

³ Akad. konsist. prot. 25/3 1839 § 7.

samvetslagen befunne sig på en fastare botten än paragraferna.¹ Sedan professuren i vanlig ordning ledigförklarats (4/12 1841), behandlades ärendet åter i konsistoriet den 21 jan. 1842 (§ 15). Juridiska fakulteten hade avstyrkt Thomanders förslag; dess dekanus, prof. Schlyter, protesterade »på det högsta» däremot, då det innebure ett ingrepp i konsistoriets rätt. Sedan Thomander ändrat sitt förslag därhän, att konsistoriet, ej kanslern, skulle utfärda inbjudan i fråga, beslöt konsistoriet att genom rektor uppmana Richert att söka professuren i »allmän lagfarenhet».

Samma månhet om de stela paragrafernas tolkning i riktning mot den verkliga förtjänstens och det faktiska vetenskapliga behovets tillgodoseende talar i Thomanders inlägg vid diskussionen angående prof. S. Nilssons förslag, att den lediga adjunkturen i zoologi skulle få stå obesatt och lönen användas till annat naturvetenskapligt ändamål. »Jag tror i allmänhet», yttrade han, »det vara min pligt att bidraga till de akademiska studiernas förkofran i de riktningar, der de visa sig mest lifaktiga.»²

Jämte de i förbindelse med de akademiska konstitutionerna stående lärdomsfrågorna var det särskilt de ekonomiska spörsmålen, vilka intresserade Thomander i egenskap av konsistorieledamot. Även här har hans insats blivit bestående främst genom hans kraftiga bidrag till lösandet av den parallellt med frågan om universitets förändrade ställning till kyrkan, resp. staten, fortskridande frågan om ordnandet av dess ekonomiska organisation. Han utgav tvenne förslag till stat för akademien, 1835 och 1839.³ (Den efter 1828—30 och 1834—35 års riksdags åtgärder

¹ Akad. konsist. prot. 27/11 1841 § 10.

² Akad. konsist. prot. 17/12 1845 § 6. — Reuter Dahl åter gjorde gällande den formalistiskt-byråkratiska synpunkten, att då en å stat uppförd lärareplats vore ledig, det vore »korrekt» att återbesätta den.

³ Se Akad. konsist. prot. 27/6 1835 § 5 och 5/10 1839 § 3.

Om snar behandling av det förstnämnda förslaget anhåller Thomander vid upprepade tillfällen hos Hartmansdorff under hänvisning till det verkliga nödläget bland de akademiska lärarne. »Jag lofvar», säger han vid ett dylikt tillfälle, »att aldrig mer lägga mig uti något akademiskt, blott jag en gång slipper detta». (Brev 13/11 1836. Jfr 29/11 och 17/12 1836; 20/5 och 26/8 1837; 13/2 1838.) 1835 (1/10) skriver han till Hartmans-

utfärdade staten av den 30 dec. 1837 avlägsnade långt ifrån alla svårigheter.) Thomanders ledmotiv var universitetets ekonomiska frigörelse från kyrkan. Angående det starkaste uttrycket för detta beroende, prebendeväsendet, skriver han till Hartmansdorff 1838 (27/1), att det väl vore »ett katholskt och engelskt, men icke något godt sätt att belöna lärdom».¹ Hans sista yttrande i konsistoriet såsom akademisk lärare behandlade denna sak. Han berömde här konsistoriets »lika hedrande som sällsynta angelägenhet att få ett slut på det i flera hänseenden menliga prebendeväsendet» och försäkrade obehövligheten av statsanslag för prebendernas omedelbara återlämnande mot ersättning.² Samma intresse talar i hans maning under diskussionen angående utbytande av Kerrstorps och Glostorps samt Tygelsjö pastorat, att universitetets och konsistoriets anseende för grannlagenhet och samvetsömhet icke måtte skadas genom främställande av anspråk, till vilka universitetet saknade allt sken av laglig grund och genom vilka konsistoriet kunde äventyra »att synas vilja för beredandet af en ringa penningetillgång sönderbryta och förstöra så ömtåliga förhållanden som de der röra själavårdens angelägenheter».³

Thomanders ekonomiska begåvning togs på mångahanda sätt i anspråk av akademi och kyrka. Att han även på detta område hade slentrian och ingrodda fördomar att kämpa emot framgår t. ex. av hans meddelande till P. Wieselgren (odat.), att prästerskapet ville »göra uppror» på grund av hans program i överbyggnadsfrågan.⁴ I regel godkändes emellertid hans förslag i hithörande frågor.⁵ De t. v. antagna »Instruktioner för Lunds domkapitels

dorff: »Någon rätt god säng kan icke bäddas der ett kort täcke skall sträckas längre än det räcker».

¹ Jfr Thomanders skrivelse som t. f. kansler 12/9 1856.

² Akad. konsist. prot. 14/5 1850 § 10.

³ Akad. konsist. prot. 9/2 1850 § 4.

⁴ I Kometen 1826 nr 81 uttalade sig Thomander i denna fråga. Jfr brev till Hartmansdorff 13/2 1838.

⁵ Jfr Lunds domkap. prot. 17/6 1829 § 21; 1834 13/2 § 1, 21/4; 7/10 1835 § 5; 1837 30/1 § 9, 11/2 § 2, 20/12 § 23; 30/1 1838 § 1; 2/10 1845 § 19; 1847 7/1 § 18, 20/1 § 22; 1849 14/3 § 35, 21/3 § 26, 19/12 § 22; 1850 13/2

räkenskapsförare» äro tydligen av hans hand.¹ Även hans förslag till stat för seminarium blev domkapitlets beslut.² Av Tannström fick han mottaga varmt erkännande för den »oförtrutenhet», varmed han meddelat denne nödiga upplysningar om de »finanskiska angelägenheterna».³

Ahlman hade utlovat ett »lugnt och värdigt» förhållande från Thomanders sida gent emot ämbetsbröder. Tydligt är emellertid, att lugnet på förhand var äventyrat dels genom den animositet, som de akademiska kretsarna hyste mot den unge reformivraren, dels genom dennes eget lättrorliga och starkt ironiskt färgade temperament. Även inom de vördiga fädernas krets kunde han ej neka sig nöjet att slå ned på tom uppblåsthet och anspråksfullhet liksom på den slentrianbundna försiktighet och passivitet, vilken reste murar för hans egen mångsidiga initiativrikedom och handlingskraft. Med all uppskattning och utnyttjande av hans juridiska kunskaper, hans rådsnarhet och handlingslust i praktiska värv⁴ blev därför hans »självsväld» och »opålitlighet» till en dogm hos de myndigheter, om vilka dock gällde Hellstenius' yttrande: »I Consistorium göra vi än si och än så». Sant är väl, att han inför meningslöst form- och rätthaveri kunde ironisera med en förbryllande eller utmanande maliciös biton och att han, impulsiv och varm, understundom kunde handla på eget bevåg till en grad, som föreföll mången som egenmäktighet.⁵ Sant är även, att han icke alltid avhöll sig

§ 12, 20/3 § 18, 16/10 § 17; Teol. fak. prot. 19/4 1838 § 1; Thomander till Kullberg 31/7 och 4/12 1828; till Hartmansdorff 27/3 1834, 1/10 1835, 31/3 1838.

¹ Lunds domkap. prot. 30/1 1838 § 1.

² Lunds domkap. prot. 13/5 1846 § 29. — Jfr 14/10 1835 § 4 och 29/6 1836 § 14 angående domkapitlets utlåtande rörande ordnandet av de ecklesiastiska angelägenheterna i Karlskrona.

³ Tannström till Thomander 11/12 1838.

⁴ Jfr utom a. st. Lunds domkap. prot. 1834 7/5 § 11, 4/6 § 8; 18/11 1835 § 19; 20/12 1837 § 13; 10/1 1838 § 5; 1839 6/2 § 8, 20/2 § 7; 6/10 1841 § 14; 11/10 1843 § 2; 1846 28/1 § 21, 4/2 § 6, 28/3 § 5; 21/11 1849 § 15; 6/2 1850 § 21; Thomander till Hartmansdorff 8/1 1835.

⁵ Jfr Akad. konsist. prot. 1839 22/4 § 2, 11/5, 26/6.

från sofisteri vid försvaret av dylika åtgärder.¹ Men lika sant är, att hans motiv alltid voro de renaste, syftande till det helas bästa. Så ger hans uppträdande vid den Norbergska professuren vid handen, att han vinnlagt sig om objektivitet och rättvisa åt alla håll.² S. Rydberg uttalade också sin förvissning om att Thomander ägde »för mycket ädelhet i karakteren» för att vilja förfara olagligt mot honom.³

Till Thomanders nederlag vid den Norbergska professurens tillsättande torde icke oväsentligt oviljan a priori inom konsistoriet mot honom och därmed mot hans kandidat hava bidragit.⁴ Enahanda förklaring är icke heller utesluten vid hans motgång i en befordringsfråga, som rörde honom själv. Domprosteriet blev ledigt genom Hellstenius' frånfälle den 7 april 1844.⁵ Den 9 april anmälde Thomander i teol. fakulteten, att han från H:s sterbhus emottagit åtskilliga fakulteten tillhörande handlingar, vilka han dock ansåge, att Reuterdaahl borde övertaga jämte prodekanatet. Så skedde ock.⁶ (Reuterdaahl hade den 9 febr. erhållit den efter Ahlman lediga professuren i dogmatik.⁷) Till den lediga dom-

¹ Jfr Akad. konsist. prot. 21/1 1842 § 15.

² A. Österling påpekar, att Hagbergs fientlighet mot Thomander svårigen kan förklaras utifrån Thomanders yttrande i konsistorium. (Sv. Akad. Handl. 1920, s. 68.)

³ Akad. konsist. prot. 11/5 1839. — Jfr H. Schönbeck a. a., Suppl., s. 15.

⁴ Almquist har säkerligen bedömt situationen rätt, då han skriver till Thomander, att enär ingen enda professor i Lund, med undantag av Florman och Bergqvist, vore honom (Th.) tillgiven, så motsatte man sig »af all håg, själ och kraft» A:s inkommande i kåren till förstärkning av Th. Försöken att från professuren utesluta estetik ansåg A. peka i samma riktning. Se A. Ahnfelt a. a., s. 139 f.

I den dystra bitterhet, med vilken Almquist resignerade inför motgången, låg förvisso ett frö till hans kommande tragik.

⁵ Ahlman avled samma dag.

⁶ Teol. fak. prot. 9/4 1844 § 1.

⁷ Jfr Reuterdaahl: Memoarer, s. 197; R. till Molbech 4/3 1844 (L. Weibull: Hist. Tidskr. fr. Skåneland II, s. 243). — Ahlman hade avgått 10/12 1842. Tjänsten hade ledigförklarats 24/3 1843. Den söktes av adjunkterna Reuterdaahl och Pettersson. Kanslersbrevet av 16/11 medgav förslags upprättande, ehuru blott tvenne sökande funnos. Vid denna

prostbefattningen anmälde sig både Reuterdahl och Thomander som sökande. Under överläggningen angående första förslagsrummet yttrades bl. a., att man sedan länge vore van att »se dessa båda namn tillsammans, på samma linea». De som gåvo R. företrädet åberopade hans större insats för det *teologiska* studiet, då han utgivit flera arbeten av teologisk natur. (Prof. J. G. Ek förklarade, att om det varit tillåtet att anse domprostämberet såsom huvudsak, han skulle sett sig nödsakad att i första rummet föreslå Thomander, »hvars ovanliga egenskaper såsom praktisk man och såsom andlig talare i det fallet haft grundade anspråk på företräde».) De åter, vilka satte Thomander främst, hänvisade till att han varit professor i 10 och Reuterdahl blott under $\frac{1}{2}$ år. Med. prof. J. Sönnberg gav en så lydande sund lekmanamotivering för sitt förord åt Thomander: »Hans snille och öfverlägsenhet som andlig talare äro inom och utom landet kända och erkända . . . Universitetet, kyrkan och församlingen hafva väl sällan om någonsin haft anledning att med så mycken förhoppning och intresse motse ett för dem alla lika fördelaktigt val. Särskildt för prestbildningen i hela dess vidd och practiska lif kan ingenting vara fördelaktigare än att erhålla en så ypperligt utrustad lärare och predikant på denna plats till föresyn och efterbildning för blifvande prester. Redan länge en prydnad för detta lärosäte liksom för sitt stånd, skall Dr Thomander blifva det ännu mer i mon af det större utrymme som lemnas åt hans snille, hans sällsynta arbetsförmåga och rastlösa verksamhet.» Förslaget upptog i 1:a rummet Reuterdahl, i 2:a Thomander och i 3:e kyrkoherde J. Pettersson. (Reuterdahl erhöll 6, Thomander 4 röster till 1:a rummet.¹) Reuterdahl utnämndes den 19 aug. 1845.²

Motgången gick Thomander hårt till sinnes och utlöste en missstämning mellan de båda forna vännerna — redan förut grundad

förrättning (2/12) förenade sig Thomander med »alla de ledamöter, som redan afgifvit sina röster», nämligen på R. till 1:a förslagsrummet.

¹ Akad. konsist. prot. 1844 1/7 § 18, 10/7 § 7.

² Jfr Reuterdahl: Memoarer, s. 243.

genom en allt tydligare motsättning i teologiska, politiska och sociala (i sht. nykterhets-) frågor — vilken varade livet ut. Det berättades i Lund, att Reuterdaahl lovat fru Thomander, att han icke skulle söka domprosteriet.¹ Att Reuterdaahl av starkare, mot Thomander avoga krafter drivits till ansökan, är i alla händelser tydligt. Hans notis, att biskop Faxé »med all den kraft, som honom tillhörde», ålagt honom att söka², bestyrkes av det av Genberg återgivna ryktet, att F. skulle hava »intrigerat» och fört Thomander bakom ljust.³

Det är naturligt, att den ständiga känslan av att vara misstänkt och motarbetad understundom ställde Thomander i öppen stridsställning gent emot konsistorium och fakultet.⁴ Inom det förstnämnda kom det irriterade förhållandet till Reuterdaahl till uttryck i hans besvär över den fördelning av munera ambulatoria, enligt vilken Reuterdaahl bekläts med dekanatet.⁵ Han tillkännagav, att han »icke ansåg sig kunna deltaga i Facultetens öfver-

¹ Genberg, Dagbok 3/12 1845.

² Reuterdaahl: Memoarer, s. 199 f.; jfr 241 ff. Jfr det brev från Tegnér (dat. 22/4 1844), som R. bifogar (s. 383).

³ Genberg, Dagbok 4/11 1846. Faxé skulle för Thomander hava framställt saken så, att han ville övertala R. att söka »för syns skull och i nödfall» — därest Thomander bleve statssekreterare!

Thomanders harm talar i brev till L. J. Hierta 25/10 1845: »Med Faxé och Reuterdaahl samtalar jag icke. Fruntimmersunderhandlingar hafva varit å bane för att utverka tillåtelse att fortsätta vårt umgänge. Han har förekallat professorer för att öfverlägga med dem om första förslagsrummet till domprosteriet. Imellertid fjäsas jag å båda sidor, på den högra för att dermed försona den vunna segern, och på den venstra af harm öfver nederlaget.» — Jfr Genbergs dagbok 3/12 1845: brytningen mellan Thomander och Reuterdaahl vore så fullständig, att de icke kände eller hälsade på varandra.

⁴ Hur Thomanders även mest osjälviska strävanden vantolkades såsom ett uttryck för streberthum framgår av hans bittra ord i brev till Wieselgren (13/3 1837): »Satte jag mig i spetsen för ett nykterhetssällskap . . . så skulle saken misslyckas och allt tydas på biskopsstolen. Sjelfva prestsällskapet sades ju af Ag[ardh] vara min tillställning för successionen.» Jfr Tegnér till Wingård 2/3 1837 (s. 59).

⁵ Akad. konsist. prot. 22/4 1848.

läggningar förrän Kanslern bestämt hvilken plats inom Fakulteten som tillkomme honom, något som förut icke varit tvifvelaktigt, men blifvit det genom de tvenne senaste decanatsutnämningarna, af hvilka antingen den ena eller den andra måste vara oriktig», varefter han avlägsnade sig från fakultetens sammanträde.¹ (Melin hade utsetts till dekanus 1847.) Fakulteten stannade vid den meningen, att Reuterdaahl såsom förste teol. professor borde gå före.² Till denna mening anslöt sig konsistoriet.³ Kanslern sanktionerade fakultetens och konsistoriets åtgärder. De av Thomander anförda »serskilda förekomna skäl», vilka fakulteten åberopat som motiv för hans förbigående, sade sig Th. uppfatta som en personlig förolämpning, fortsättande: »Anser Fakulteten de personliga skälen ännu fortfara, så bör jag veta att derefter rätta mitt förhållande . . . Kanhända Fakulteten i detta hänseende har den godheten att lemna mig någon upplysning?» Härpå svarades, att de omförmälda särskilda skälen, för vilka det f. ö. icke tillkomme fakultetens medlemmar att redovisa, icke vore av någon personlig beskaffenhet. Thomander uttryckte »både sin glädje öfver att sådana personliga skäl icke förefunnits och sin förundran öfver att ett dylikt uttryck likväl blifvit använt».⁴

Säkerligen hava ärendets proportioner förstorats av den enerverade Thomander. Men det intrigväsen, det avslöjar, möjliggör icke heller ett godtagande av Reuterdahls betecknande därav som »en löjlig småsak», vilken Thomander ytterligare låtit omöjliggöra ett gott förhållande mellan sig och den »tyste och tillbakadragne», »otillständigt» behandlade Reuterdaahl.⁵ Hur hårt Thomander själv tog saken såsom kränkande hans akademiska värdighet framgår av hans yttrande, då dekanatsfrågan åter blev aktuell. Då Reuterdaahl 1849 valdes till rektor⁶, önskade konsisto-

¹ Teol. fak. prot. 4/10 1848, § 1; jfr 16/11 1848 § 1.

² Teol. fak. prot. 29/11 1848 § 2.

³ Akad. konsist. prot. 17/1 1849 § 31; jfr 18/12 1848 § 2.

⁴ Teol. fak. prot. 4/4 1849 § 4.

⁵ Reuterdaahl: Memoarer, s. 244.

⁶ Akad. konsist. prot. 21/4 1849 § 6.

riet Thomanders övertagande av dekanatet. Han ville emellertid nu icke ifrågakomma, framhållande, att, därest icke misstag vid de föregående tillsättningarna blivit begånget, den ordinarie cirkeln nu hade kunnat tillämpas och fjärde teol. professorn (Bring) övertagit dekanatet. Det vore hans skyldighet att vara dekanus under andra året i cirkeln, hans rättighet att under de övriga vara befriad; han yrkade att »vid denna sin rättighet oförkränkt bibehållas». Emellertid utsågs han till dekanus, sedan konsistoriet hänskjutit avgörandet till kanslern.¹

Thomanders sista protokollförda yttrande i konsistoriet utgör ett typiskt exempel på det skalkaktiga »självsvåld», som var i så hög grad ägnat att förbrylla den allvarliga församlingen. Ärendet gällde Ständernas anslagskrav till universitetet, varvid Thomander ivrigt talade för prebendeväsendets avskaffande. Hans skämtan gällde närmast prof. Eks uträkningar angående den ekonomiska förlust, som därigenom skulle drabba denne, och föranledde E. till den repliken: »Så vida prof. Thomanders nu afgifna anförande skall tagas på allvar, hvarpå jag allt hitills tviflat, finner jag mig nödsakad att icke lemna det utan genmäle».² Bakom detta yttrande skönjer man kollegernas spörjande miner. I ett av sina sista anföranden i domkapitlet fastslog Thomander, att det vore »mer än tillräckligt utrönt», i vilken mängd av principfrågor han hade »det missödet att vara alldeles motsatt detta Consistoriums meningar». Han vore emellertid långt ifrån att hoppas eller eftersträva någon förändring i denna del.³

Emellertid hade Thomanders ställning vid akademien förändrats så till vida, som han 1845 utbytt professuren i pastoralteologi mot den i dogmatik och moralteologi. På hans anhållan

¹ Akad. konsist. prot. 21/4 1849 § 4. Jfr Teol. fak. prot. 15/9 1849 § 2.

Inom konsistoriet synes Thomander hava stått i ett särskilt spånt förhållande till C. A. Agardh och C. J. Schlyter. Se härom Akad. konsist. prot. 13/5 1837 § 2; 25/3 1839 § 6; 31/8 1839 § 9; 16/5 1849 § 6.

² Akad. konsist. prot. 14/5 1850 § 10.

³ Lunds domkap. prot. 17/5 1850 § 29. Om Thomanders avvikande mening gent emot domkapitlets majoritet se f. ö. 31/7 1839 § 26; 13/1 1847 §§ 15, 27; 10/10 1849 § 24.

att få övertaga denna uttalade fakulteten som sin åsikt, att professuren i praktisk teologi icke kunde utan K. M:ts medgivande förklaras ledig, men att fakulteten vore oförhindrad att så till vida tillmötesgå hans önskan, att han för nästkommande år såsom läroämne övertoge dogmatik och moralteologi.¹ Sedan kanslern infortrat konsistoriets och fakultetens skyndsamma utlåtande över Thomanders begäran², avlät fakulteten ett tillstyrkande av densamma, så mycket mer som den icke blott funne det vara billigt, att han »efter ett mångårigt bestridande af en mycket besvärlig befattning inom Faculteten finge ingå uti en verksamhet, som för honom vore bekvämare», utan även vore övertygad, att hans övertagande av professuren i fråga skulle till följd av hans »allmänt kända och erkända utmärkta theologiska vetenskaplighet» lända »så väl läroämnet som ungdomen till stor båtnad».³ Konsistoriet delade fakultetens ståndpunkt. Mot Thomanders anhållan uppträdde emellertid proff. Schrevelius, Ek och Lundell, menande, att det här gällde något annat och mer än det medgivna utbyttet av läroämnena theologiska fakultetens lärare emellan.⁴ Sedan kanslern anbefallt inställande av åtgärder till professurens i dogmatik etc. ledigförklarande⁵, beviljades Thomanders ansökan den 12 nov. 1845.⁶ (Sitt förutvarande prebende hade han föregående år utbytt mot Uppåkra och Flackarp.⁷)

Givetvis saknades icke insinuanta utläggningar även av denna Thomanders åtgärd. Genberg ger uttryck däråt med anmärkningen: »det är en plan att få in Wieselgren».⁸ H. M. Melin säger sig »med bestämdhet» veta, att Thomanders »operation»

¹ Teol. fak. prot. 4/9 1845 § 1. — Enligt teol. fak. prot. 20/4 1836 hade Thomander förut någon tid uppehållit professuren i fråga.

² Akad. konsist. prot. 27/9 1845 § 4.

³ Teol. fak. prot. 29/9 1845 § 1.

⁴ Akad. konsist. prot. 4/10 1845 § 4.

⁵ Akad. konsist. prot. 1/11 1845 § 2.

⁶ Jfr Akad. konsist. prot. 16/12 1845 § 2.

⁷ Lunds domkap. prot. 3/4 1844 § 28. Jfr Skånska Correspondenten 1844 n:r 10.

⁸ Genberg, Dagbok 8/12 1845.

ginge ut på »att för Wieselgren öppna ett rum i den theologiska faculteten», som på detta sätt bleve hugnad med två skickliga pastoralteologer, vilket M. finner vara ett slöseri.¹ Thomander förnekade icke sin glädje inför möjligheten av och hoppet om att hans vapenbroder i nykterhetskampen, den till akademisk verksamhet längtande Wieselgren skulle bliva hans medarbetare även vid universitetet.² Men detta var icke hans huvudmotiv, lika litet som han bestämdes av en av Melin insinuerad tilltagande bekvämlighet.³ Sin ställning i nämnda hänseenden deklarerar han förtroligt inför Hierta sålunda: »Sädespriserna äro höga, husen låga, läran ren och galoscherna orena. För bibehållandet och utvidgandet af de tvenne sistnämnda förhållandena har jag i förtreten lemnat min profession i pastoraltheologien och öfvertagit dogmatiken. Denna kulissförändring som i Lund utgör ett slags tilldragelse har förskaffat mig ett ökadt antal spectatörer: åhörare bör jag icke kalla dem. Som de theologiska frågorna hafva tagit någon favör för dagen, är huset besökt, helst så länge pjesen är ny. Jag slipper att rätta predikningar och att undervisa i declamation m. m., hvilket jag gjort eller bort göra nu i 19 år.⁴ Facultet, consistorium och

¹ Melin till L. A. Anjou 3/11 1845. M., som uppehöll professuren i dogmatik och ämnat söka den, beklagar sig över att »man här på lag icke alltid har den consideration för kamrater, som billigtvis kunde begäras». I brev till Anjou 30/12 1845 säger han sig ämna söka professuren i pastoralteologi, vars bestridande han anser »just icke kan vara något hexeri för den som sett sig om i det theologiska öfverhufvud». Han ville ej låta avhålla sig av hänsyn till Wieselgren, bl. a. emedan »en theologisk facultet har en allvarligare och ädlare bestämmelse än att vara en fyrverkeriplats, der oroliga snillen uppsända sina sprakande lusteldar».

² Se Thomanders korrespondens med Wieselgren från denna tid. Jfr P. G. Ahnfelt till Wieselgren 8/4 (u. å.).

³ Thomander skulle hava lämnat professuren i pastoralteologi, emedan den förmodligen förefölle honom för besvärlig — han hade »på sednare tider blifvit något commod». Melin till Anjou 30/11 och 30/12 1845.

⁴ Att Thomander hade en viss rätt att känna arbetsbördan som professor i pastoralteologi tryckande, framgår bl. a. därav, att befattningens närmaste upprätthållare E. G. Bring »i anledning af de många göromål, som

canzler ha i underd. måst tillstyrka min transports fortfarande. Wieselgren söker då att bli min efterträdare i det practiska, och det skall följande mig att se allt hvad vederbörande skola hitta på för att slippa en sådan tordyfvel bland sina spindelväfvar.»¹

Lektionskatalogen för 1845 och de följande år, Thomander tjänstgjorde vid akademien, meddelar om honom helt kort: hora a. m. VIII theologiam dogmaticam publice proponet. Enligt Genberg skall hans åhörarens antal hava varit ganska ringa.² Att detta emellertid icke hade något att göra med hans personliga förhållande till studenterna framgår av flera omständigheter, vilka betyga, att detta var lika gott och hjärtligt, som hans förhållande till de akademiska myndigheterna var spänt. Genberg intygar, att stu-

äro förenade med den practiska professionen» fick såsom medhjälpare vid sin sida H. M. Melin och W. Flensburg. Teol. fak. prot. 18/9 1847 § 2. (Thomander hade föreslagit Flensburg till docent s. å. Teol. fak. prot. 22/6 1847 § 1.) Thomanders sista ämbetsärende som dekanus blev också inrättandet av en andre docentur i pastoralteologi. Teol. fak. prot. 1849 15/9 § 3 och 10/12 § 1.

¹ Thomander till Hierta 25/10 1845. — Såsom sökande till professuren i pastoralteologi anmälde sig adjunkterna E. G. Bring och H. M. Melin samt kyrkoherdarna P. Wieselgren och H. Schönbeck. (Akad. konsist. prot. 26/11 1846 § 26.) I fakulteten föreslog Thomander i 1:a rummet Wieselgren, i 2:a Melin och i 3:e Bring. Reuterdaahl erkände Wieselgrens i vissa avseenden »lysande snille», men ansåg hans litterära produktion på ifrågavarande område vara »mindre vetenskapsmannens än folklärarens». (Teol. fak. prot. 5/12 1846 § 5.) Vid ärendets behandling i konsistoriet sade sig R. betrakta Thomanders yttrande där om teologiskt-akademiska befordringsprinciper — vari han påmint om Quartalskriftens grundsats, att det väl gäves en renlärighet i kyrkan, men ingen i vetenskapen — som »en något ovanlig hjerteutgjutelse af en embetsbroder». Konsistoriets förslag, uppgjort efter tjänsteålder, vartill Thomander samtyckt, upptog i 1:a rummet Melin, i 2:a Bring, i 3:e Wieselgren. (Akad. konsist. prot. 7/1 1847 § 3.) Melin utnämndes 5/3 1847, men utbytte denna professur mot den i exegetisk teologi 9/7 s. å. och efterträdades av Bring 4/5 1848.

1849 gjorde Thomander ett nytt försök att fästa akademiens uppmärksamhet på Wieselgren, i det att han önskade, att W. under sin vistelse i Lund skulle föreläsa i kyrkohistoria. Ett dylikt anställande av en e. o. föreläsare skulle emellertid hava ansetts oformligt. Se Tiden 1847 nr 49. (Korrespondent var C. W. Skarstedt.)

² Genberg, Dagbok 3/12 1845.

denter den 25 sept. 1845 samlats till »hoch» för Thomander.¹ Denne berättar, att Heurlin misslyckats i sina försök att förmå studenterna att efter gammal sedvänja genom hurrarop lyckönska den nye domprosten, under det att den äran »mycket entusiastiskt» vederfarits honom själv efter hemkomsten.² Orsaken till denna sinnesstämning gent emot Thomander var främst dels den omutliga rättvisa, med vilken hans stränghet i kunskaps- och andra hänseenden var förenad, dels hans med ungdomens eget besläktade kynne, som kom den att omedelbart känna sig dragen till honom. Såsom nationsinspektör och rektor ansåg han det också vara sin plikt att söka lära känna de enskilda studenternas förhållanden och leverne.³ Om det goda förhållandet till studentvärlden vittnar också Thomanders ivriga intresse och verksamhet för den 1/12 1830 stiftade Akademiska Föreningen.⁴ Den gamla bannlysningsbullan från det forna läsesällskapet, nu uppgånget i Föreningen, var länge sedan å ömse sidor glömd. Då fråga blev om ny föreningsbyggnad, ställde sig Thomander bland inbjudarne till insamling av medel därtill (1846). Av Genbergs anteckningar framgår, att byggnadskommittén sammanträtt hos Thomander⁵

¹ Genberg, Dagbok 25/9 1845.

² Thomander till Hierta 25/10 1845.

³ I huru hög grad han gjorde detta framgår bl. a. av Akad. konsist. prot. 13/12 1841 § 21 angående akademiskt vitsord för en student.

Om lika stor månhet om ungdomens bästa som framsynthet vittnar hans förslag i konsistoriet med anledning av att några promovendi begärt bidrag från akademikassan till promotionskostnadernas täckande. Då flere bland de sökande vore medellösa och det tillika vore betänkligt att belasta akademikassan med en dylik utgift, föreslog han »befrielse från anställande av promotionsmåltid». Konsistoriet tillstyrkte emellertid bidraget (400 Rdr Bco). Akad. konsist. prot. 3/6 1847 § 4.

⁴ Stadgarna stadfästes av K. M:t d. 28 febr. 1831. — Angående Akademiska Föreningens tillkomst se Weibull: Lunds universitets historia I, s. 341 ff., 365; II, s. 481 ff.; densammes uppsats »Ett blad ur Lunds universitets historia under L. von Engeströms kansleriat» i Ydun, Kbhvn 1869; Ord och Bild 1907, s. 137 ff. — P. Genberg säger sig d. 14 aug. 1846 hava haft ett samtal med konungen om de på konsolidering ropande nationsförhållandena i Lund.

⁵ Genberg, Dagbok 14/1 1847. Kommitténs medlemmar voro utom Thomander proff. Lovén och Genberg, mag. Toll och adj. G. Andersson.

Grundstenen lades 1848 och byggnadens invigning ägde rum 1851. Thomander blev föreningens förste ordförande.¹

Emellertid mognade allt hastigare de stora tidsfrågorna till avgörande. De gällde främst den politiska representationen, undervisningsväsendet, folkknykterheten och kyrkolagstiftningen med dess betydelsefulla bakgrund av den annalkande kyrkliga krisen. Det blev för Thomander i allt högre grad ett levande behov att komma närmare händelsernas brännpunkt, att få öva sin dådlystna kraft på större uppgifter än det akademiska kabblets. Han lät uppställa sig som riksdagsmannakandidat och valdes till ombud år 1839.² Om Thomanders beträdande av riksdagsmannabanan skriver J. G. Richert till T. Rudenschöld 1840 (15/1): »Mätte han kunna oförkränkt genomgå den nu började Riksdagen; och mätte han allt framgent kunna . . . säga: Nolo Episcopari. Prelaturen i vårt land gör mången bra karl till påfve.»

Thomanders eminenta praktiska begåvning, som även före riksdagsmannaskapet riktat vederbörandes uppmärksamhet på honom³, kom honom att redan i maj 1840 nämnas som minister-

¹ Även vid riksdagen var Thomander verksam för Akademiska Föreningens ekonomiska välfärd. Se riksd. 1853—54 Pr. pr. IV, s. 437 f.

² Thomander erhöll vid valet 137 röster. Lunds domkap. prot. 16/11 1839. Jfr Akad. konsist. prot. 16/12 1839 § 3; Teol. fak. prot. 1/11 1839. (Se f. ö. Akad. konsist. diar. 18/3 1842; Lunds domkap. prot. 17/6 1844 § 2; 16/8 1847 § 1; 22/8 1850 § 1.)

I nykterhetsrörelsen engagerades Thomander 1837. I okt. d. å. bildades Lunds Central-Nykterhetsförening med prof. Florman som ordförande och Thomander som v. ordf. Det första centralmötet hölls i Madesjö 1838, varvid Thomander predikade.

³ Redan 1836 säger sig Thomander i brev till sin fru (30/8) hava varit ifrågasatt till biskop och till statssekreterare, planer vilka sedan förnyats. Enligt meddelande 8/9 1836 hade han »examinerats» av Tannström. Denne hade 31/7 1838 åter bragt ämnet på tal. Den 3/8 1838 skriver Thomander: »Jag omtalas temligen allmänt såsom Heurlins efterträdare i eccles. portföljen när han tillträder Wisby». Heurlin har emellertid själv (i sin biografii) intygat Thomanders allt för sangviniska syn på dylika befodringsplaner. (Jfr Hippel: Kyrkolagskommittén, s. 164, not 3.) Då Heurlin avsåde sig Visby stift, erbjöds Thomander av Gotlandsprästerne vid riksdagen 1840—41 förslaget efter H. (Se Lilliecrona, Dagbok, s. 504; jfr s. 513.) Denna plan gick dock om intet.

kandidat.¹ Själv ställde han sig skeptisk härtill. Bl. a. önskade biskoparna honom ej: de fruktade hans åsikter om nödvändigheten av genomgripande omreglering av undervisningsväsendet och de vore missnöjda med hans förslag om regelbundna biskopsvisitationer.² Thomander, säger Lilliecrona, varken jakade eller nekade till biskoparnas förmodanden »för att hålla dem in suspenso och därigenom hafva liksom lite kapson på dem».³ Enligt egen utsago skulle Thomander 1840 hava erbjudits även statssekreterareplatsen.⁴ På ett erbjudande s. å. av expeditionschefskap svarade han, att han vore av det slags folk, att om han komme in i ett departement, så bleve han också den styrande där, men att han ej hade någon lust att göra sig till ett lastdjur.⁵ Planerna på hans inträde i ministären återupptogs vid 1844—45 års riksdag⁶ för att vid riksdagen 1847—48 erhålla fastare form.⁷ Tiden var emellertid ej mogen för hans politiska »rabulism», resp. »aftonbladism».⁸ (Sedan Thomander enligt H. G. Trolle-Wachtmeisters framställning medverkat till »den obarmhärtiga och nästan skändliga sönderslitning af hela statsrådet, som anställdes hos borgarne och ännu värre hos presterna», där han »på sitt vanliga sätt utmärkte sig»⁹, framlämnade han såsom »Reformvännernas» ordförande deras petition i representationsfrågan 1848 (19/4).¹⁰ Hätskheten mot honom blev stor.¹¹) Enligt Fahlcrantz skall Thomander hava visat sig »särdeles sur» över att ej hava

¹ Se S. A. Leijonhufvud: Minnen, s. 243; Lilliecrona a. a., s. 111.

² Lilliecrona a. a., s. 111; jfr s. 33 f., 115 f., 120 f., 151, 402, 481.

³ A. a., s. 225.

⁴ Jfr Hippel a. a., s. 164.

⁵ Lilliecrona a. a., s. 402 f.

⁶ Se Hildebrand: Sveriges historia, Oscar I, s. 15. Jfr G. Andersson till Thomander 7/2 1845.

⁷ Jfr Genberg, Dagbok 7—8/4, 19/5, 3/6, 29/9 1848.

⁸ Jfr Lilliecrona a. a., s. 57, 378 f.

⁹ Elof Tegnér: Valda Skrifter IV, s. 508.

¹⁰ Ecklesiastikminister Genbergs namn hade utsatts under petitionen, dock inom parentes. G. hade före sin utnämning varit ledamot av bestyrrelsen.

¹¹ Jfr G. Andersson till Thomander 19/5 1848; Tiden 1848 n:r 108.

blivit invald i statsutskottet vid riksdagen 1850—51.¹ Emellertid fick han det »testimonium vitæ» att av prästeståndet insättas i bankutskottet.²

Sin framkomst inom kyrkan sökte Thomander, sedan förhoppningarna på Visby gäckats, nå genom ansökan 1842 av pastor primarius-befattningen i Stockholm. Hans uppträdande som predikant hade i huvudstaden fäst en stor uppmärksamhet vid honom; hans anseende här var enligt hans eget vittnesbörd statt »i starkt tilltagande».³ A. Z. Pettersson torde emellertid hava varit på förhand självskriven till befattningen.⁴ Om utgången skriver P. G. Ahnfelt till Wieselgren (12/12 1842): »Emellertid — Thomander är vår. Det måtte väl vara en vink åt honom att stadna i Lund, der han är så omistlig. Han bör nu åtminstone hafva förlorat smaken för hufvudstaden.»⁵ Liksom så många andra av samtidens kyrkliga honoratiores umgicks även Thomander med planer på att söka Leksands pastorat.⁶ De verkställdes emellertid ej, till en del av hälsoskäl. Steget tillbaka ut i praktiskt kyrkligt arbete tog Thomander först i och med kallelsen till domprosteriet i Göteborg 1850.

Även Thomanders författarskap avspeglar hans allt mer avgjort praktiska intresse och syftning. En stor del därav återfinnes i Quartalskriften, som han jämte Reuterdaahl utgav t. o. m.

¹ Fahlerantz till Anjou 13/12 1850.

² Jfr P. E. Bergfalk till Thomander 18/12 1850.

³ Thomander till sin fru 2/6 1842.

Enligt meddelande från P. G. Ahnfelt till Wieselgren (25/9 u. å.) vore Thomander såväl »de frommes» som »de liberales» kandidat mot Heurlin, vilken sades ämnas söka.

⁴ Jfr Thomander till Wieselgren 28/12 1848; G. Andersson till densamme 13/12 1842.

Vid valet 13/11 1842 erhöll Pettersson 3363 röster. Thomander, framför vilken sju sökande kommo i röstetal, erhöll 1140 röster.

Freja n:r 23 1842 skämtar med Aftonbladets vacklande hållning i fråga om kandidaterna till pastor primarius-befattningen.

⁵ Jfr C. Adlersparre till Thomander 10/5 1842.

⁶ Se Geuberg till Thomander 2/11 1849. Jfr Tegnér till Agardh 2/4 1832 (Eft. Skrifter II, s. 271).

1840 med avbrott för åren 1833—1835. Hans bidrag där blevo emellertid efter brytningen med R. allt mera sällsynta.¹

Den akademiska värdighet, som Thomander icke nått i hemlandet och för vars avsaknad han i befodringshänseende fått lida förtret, beskärdes honom av den främmande fakultet, som en gång givit honom det högsta vetenskapliga vitsord. Han kallades till teol. hedersdoktor vid Köpenhamns universitet vid firandet av reformationsjubelfesten 1836.² Hans kärlek till Danmark kom till uttryck icke minst genom hans ivriga tillskyndan av den s. k. studentskandinavismen.³ — Av övriga utmärkelser, som under detta skede kommo Thomander till del, märkas Svenska Akademiens stora guldmedalj och LNO (1849).⁴

Ett nytt skede i Thomanders liv förestod: den kyrkliga förkunnaren och socialt-praktiske arbetaren skulle nästan helt avskriva vitterlekarens och den teologiske vetenskapsmannens

¹ I brev till Molbech nov. 1839 säger Reuterdahl: »Om Theol. Quartalskrift är jag nästan ensam», och 31/12 1840: »Thomander har icke på lång tid dervid lagt ett finger». (L. Weibull: Hist. Tidskr. fr. Skånel. II, s. 232, 235.)

Åren 1841 och 1842 utgavs Quartalskriften av H. M. Melin och E. G. Bring, varefter den upphörde.

² Thomander kallades såsom ensam svensk bland fem icke danska män. Han var av sjukdom förhindrad att personligen infinna sig i Köpenhamn.

³ Såsom ex. på Thomanders nitälskan för skandinavismen kan nämnas, att han 1843 var en av värdarna för det första studentmötet i Uppsala och Stockholm. Vid festen på Djurgården väckte han hänförelse med ett tal, som utmynnade i en skål för »de nordiska folkens kordiala, intellektuella, literära och societära närmande till hvarandra». (Se härom T. o. l., s. 220 f.) 1846 (21/6) deltog han i det av J. L. Heiberg anordnade »tåget till Hven», där han även höll ett glänsande tal. Se Johanne Louise Heiberg: Et liv etc., s. 198 ff.

⁴ Svenska Akademiens medalj utgjorde ett erkännande för »en lika sällsynt som lycklig förening af andlig och verldslig vältalighet, af sjelfständigt snille och förmåga att återgifva främmande mönster på Svenskt språk». (B. v. Beskow till Thomander 20/12 1849.) — LNO erhöll Thomander »såsom andelig och verldslig talare och vitter skriftställare».

En brevskrivare i Tiden 1848 (n:r 25) nämner såsom lämpliga kandidater till tvenne lediga platser i Svenska Akademien Thomander, Ihre, Hwasser, Reuterdahl och Hagberg.

gärning. Vad hava hans kolleger i fakultet och konsistorium erfarit inför den förestående skilsmässan? Hava de dragit en lättnadens suck inför ett ständigt oroande kritiskt moments avvikande med all dess »kyla», »förnämhet», »snäsighet» och »förolämpande»¹, eller hava de med saknad sett tillbaka på högtidsstunderna av sprudlande humor och sältad ironi, på den friska vederkvickelsen i gråheten, på den ensammes ridderliga kamp för de ideal, han gjort till sina, och för de vänner, han valt? Hava de endast sett till den nitälskande otåligheten för saken eller även förmått att giva sitt erkännande åt det manliga tålamod, med vilket de personliga motgångarna burits, den ödmjukhet, som dock behållit det sista ordet i allt? Svaret måste bli icke ett antingen — eller, utan ett både — och.²

Thomander själv blickade med förväntan och glädje fram emot en uppgift, som skulle föra honom i närmare förbindelse med den värld, som i själva verket allt ifrån begynnelsen varit hans: *livets egen värld — handlingens*.

Men innan hans fortsatta gärning i kyrkans tjänst skildras, må en kort framställning ägnas hans teologisk-vetenskapliga verksamhet och dess betydelse.

¹ Reuterdaahl: Memoarer, s. 244.

² I tjänstgöringsbetyget för Thomander säger sig Lunds domkapitel begagna tillfället att förklara »sin oförställda erkänsla och tacksamhet» för det verksamma biträde, det vid sina förhandlingar haft att påräkna av hans »mångsidiga kunskaper och bepröfvade erfarenhet» (Prot. 17/4 1850 § 9). Thomander å sin sida frambar vid sitt avsked från domkapitlet 23/10 1850 (§ 16) sin förbindelse och tacksamhet för all den »välvilja och vänskap», han där rönt. Ordföranden betygade å nyo kapitlets och hela stiftets förbindelse för »det nitiska biträde och den gäneliga verksamhet», varmed Thomander omfattat och främjat »stiftets angelägenheter i allmänhet, och skolornas i synnerhet».

KAP. III.

Teologen.

Credo, ergo loquor.

Ps. 116: 10.

Divinitur prædicta divinitur explicentur,
necesse est. Thomander: De Antichristo etc:

1. Den teologiska situationen.

Den starka intensifiering av det kyrkligt-religiösa livet och den strävan att föra detta i allt närmare förbindelse med det mer och mer stegrade och utgrenade kulturlivet, som utmärker 1800-talet och utgör själva dess livsnerv och dess adelsmärke, återspeglas på ett särskilt tydligt sätt i seklets teologiska arbete, vilket omsider bryter med »upplysningens» relativism. Liksom alla de nya problem, vilka, upprunna i renässansens världs- och livsåskådning, nu föras till mognad främst genom naturvetenskaperna och deras praktiska tillämpning i den industriella tekniken, till sist befinnas genomstrålade av det religiöst-idealistiska problemet, så blir teologiens uppgift allt mer avgjort hävdandet för religionens räkning av dess självständighet och suveränitet och för egen del av den vetenskapliga valören. Det förstnämnda sker främst i det *romantiska* betraktelsesättet, det sistnämnda genom tillämpningen av det *historiska*.

Det är av stort intresse att se, hurusom i själva verket under alla de teologiska affischförändringarna den gamla ortodoxien länge nog sitter i orubbat bo. »Upplysningen» själv hade icke lagt en teologiskt egentligen nydanande princip. Ortodoxien hade visserligen fört en hård kamp mot 1700-talets rationalism: frågan gällde, säger Reuterdahl, huruvida förnuftet i trossaker skulle vara serva eller regnans.¹ Men även den nära släktskapen

¹ Quart. 1830 H. 1, s. 38.

är omisskännelig: båda anlade en intellektualistisk grundsyn på religionen såsom en summa credenda — frågan gällde blott denna summas omfång. (Vad supranaturalismen beträffar — av P. Wieselgren karakteriserad som »neologie i en högre potens, den naturliga människans christendom under en mera sublimerad philosophies inflytande»¹ — var med dess hävdande av den bibliska uppenbarelsens gudomliga inspiration möjligheten till överenskommelse än större.) Den nyvaknande pietismen, vilken blev så ödesdiger för »upplysningen», hade ju från början kommit att »kämpa på den olyckliga renlärighetslinjen» (Hj. Holmquist). Romantikens stora betydelse inom teologien var uppvisandet av religionens absoluta värde såsom något sui generis. Den har givit ett nytt livsinnehåll, en ny anda, i det att den gjort allvar av Luthers princip att samla alla mänskliga livsvärden omkring det religiösa grundförhållandet; och tack vare den omständigheten, att rationalismen lagt de vetenskapliga formerna till rätta, kunde Schleiermacher uppställa ett verkligt nytt teologiskt system utanför skolastikens-ortodoxiens ramar. Men vad stoffet beträffar, är Schleiermacher konfessionellt orienterad såsom redan hans huvudarbets titel ger vid handen: »*Der christliche Glaube nach den Grundsätzen der evangelischen Kirche*». Också har ingen starkare än han betonat fromhetslivets och teologiens historiskt-positiva, kyrkligt-samfundsbestämda karaktär. Den förkärlek för spekulation, som utmärkte samtliga den romantiska teologiens förgreningar — den liberala eller spekulativa teologien, den konfessionella eller repristinationsteologien och den s. k. förmedlingsteologien — kunde endast bidra till bevarandet av dogmatismens grundstämning. Problemet under den spekulativa teologiens ledning förblev väsentligen detsamma som från neologiens dagar, även om signalerna ljödo annorlunda.² Striden gällde alltjämt ett system gent emot ett annat. Karakteristisk är den Hegelska intellektualismens sega

¹ P. Wieselgren: Sveriges sköna litteratur I, s. 392.

² Jfr Reuterdahls analys av »de stridande hufvudpartierna» Quart. 1840, s. 275.

fortvaro och dess systems mångahanda utnyttjande. För ortodoxien var det icke ovälkommet — valfrändskapen mellan de båda blev snart uppenbar.¹

Emellertid blev ohållbarheten av förbundet mellan, resp. identifieringen av tro och vetande allt mer uppenbar. Redan Tegnér hade påtalat »den stora dosis av *irrationell* rationalism och *onaturlig* supranaturalism från de tyska apotheken»², och Wallin hade fåfängt försökt att få de båda leden i den »rationella supranaturalismen» att väga jämnt.³ Filosofiens fjärmade från kristendomen fullbordades av Feuerbach och Schopenhauer. Nu tvingades teologien till självbesinning och fann äntligen sitt eget föremål och sin uppgift. Den teologiska *spekulationen* trädde inemot seklets mitt allt mer tillbaka. På samma gång fann sig teologien ställd inför ett nytt vetenskapligt betraktelsesätt: det rent *historiska*. Den historiska forskningen förelade även henne såsom närmaste uppgift frigörelse från det konstruerande, vartill historiebetraktelsen dittills gjort sig skyldig. Men därmed var också det systematisk-konfessionella underlaget uppgivet och den ännu i dag pågående konflikten mellan teologi och församlingens tro inledd. Den teologiska åskådning var redan född, som skulle vidare utföras av bl. a. Kierkegaard (kristendomens paradoxala karaktär), v. Frank (pånyttfödelsens faktum), Kähler (återgången direkt till bibeln), men främst av Ritschl (stannandet inför den historiska Kristusgestalten). Avgörande är, att efter Ritschl den löftesrika lösen för evangelisk teologi har blivit: tillbaka till de första källorna, till urkristendomen och till Luther! »Guds historiska självuppenbarelse är utgångs-, men icke slutpunkten för den dogmatiska reflexionen» (Kattenbusch).

Vid Thomanders framträdande på den teologiska vädjobanan hade i de kyrkliga kretsarna i Sverige ortodoxien gjort det trivsamt för sig, på några ställen sida vid sida med neologien. Den

¹ Jfr K. Schwarz: Bidrag till den nyaste Theologiens historia, Öfvers. af P. G. Ahnfelt, 2 uppl., s. 45; K. Heussi: Kompendium der Kirchengeschichte, s. 370, 402.

² Tegnér till Brinkman 12/4 1827 (Eft. Skrifter II, s. 330).

³ Jfr G. Ljunggren: Svenska vitterhetens häfder V, s. 339 f.

sistnämndas inflytande får visserligen icke underskattas. »Den egentliga christendomens» hela existens hade, säger Thomander (1829), »uti ingen tid varit så allvarsamt angripen och i en sådan fara att för alltid gå förlorad» som i hans egen. Tvivlets böljor ginge på kristendomens djup betydligt oroligare än den lugna ytan låte förmoda.¹ Men några betydande verk åstadkom neologien i Sverige icke.² Och ned till folklivet sträckte sig näp- peligen det nämnda tvivlet, därtill var den gamla tron allt för starkt befäst där. Det stora ortodoxa skedets väldiga organi- sationsverk inom kyrka och skola hade också stärkt sambandet mellan kyrka och kultur. Det sätt, på vilket i stort sett arvet från reformationen såsom evangelisk personlighetsreligion för- valtades inom kyrkan, gjorde det även i en utsträckt grad möj- ligt att där tillfredsställa pietismens religiösa behov. Skulden till pietismens radikalisering här hemma bär den förblivande nära förbindelsen mellan ortodoxi och borgerlig legalitet. »Rätt- trogenhet och lojalitet voro så gott som identiska» (Em. Linder- holm). Det starkaste uttrycket härför var konventikelplakatet.³

¹ Om Jesu abs. fullkoml., Skr. II, s. 2.

² Jfr Thomanders uttalande på det skandin. kyrkomötet 1857, Förhandl., s. 37.

³ Betecknande för ortodoxiens väl befästade ställning är K. br. 27/12 1799, enligt vilket prokansler och domkapitel borde vaka över dels att i predikningar alla »nyheter» undvekes, dels att till ungdomens undervisning ingen förordnades, som hyste från den sanna evangeliska läran avvikande meningar. (Weibull: Lunds univ. hist. I, s. 323 f.) — Thomander omtalar i ett (odat.) brev till en tysk teolog, i vilket han redogör för den kyrkliga och teologiska situationen i Sverige, »die um die Orthodoxie äusserst emp- findlichen Consistorien» och hurusom »die strengen Kirchengesetze strafen die unbedeutendsten Abweichungen von den festgesetzten Dogmen bei den Dienern der Kirche mit unwillkürlicher Entlassung». Härtill komme »der Naturalcharakter, dessen Phlegma nicht leicht in Enthusiasmus geräth, dessen kalte Besonnenheit an alte Gewohnheiten fest hängt, und am wenig- sten in geistlichen Dingen sich Neuerungen gefallen lässt». C. A. Agardh anmärker, att biskoparne toge sitt ämbete främst »som en uppsigt öfver orimliga dogmers helgd, som en blott inquisition på tänkesätten, som en blott tillbakahållande makt». Ortodoxien, »religionens chrysalid, dess skal, hvarur den sträfvar oupphörligt att utveckla sig», betecknar A. som »vår tids, eller rättare, vårt eget lands olyckligaste fenomen». (Agardh

Å andra sidan hava ortodoxien och pietismen i Sverige gjort gemensam front mot den av förkärlek för »upplyst» despotism anstuckna statsmakten och strävan till cäsaropapism.¹

Den av så många olika faktorer — religiösa, filosofiska, litterära, nationella m. fl. — betingade kyrkliga restaurationen hade alltså av flera orsaker (främst frånvaron av en samlad rationalistisk front) i Sverige icke samma motstånd att övervinna som på kontinenten. De faktorer, på vilka Hase där pekade i sin för rationalismens vetenskapliga anseende ruinerande kamp med Röhr (1837) — det historiska sinnet och den folkliga innerligheten — voro i Sverige i rikt mått för handen. Detta visar bl. a. cleri comitalis cirkulär vid 1800 års riksdag i anslutning till Gustaf IV Adolfs »herdabrev», i vilket påkallas det svenska prästerskapets bistånd i kampen mot religionens och moralens fiender. Cirkuläret betygar prästeståndets beredvillighet att till-

till Tegnér 1826. Ur Fs. Tegnér's Papper, s. 264 f.) Jfr Reuterdahls omdöme Quart. 1828 H. 1, s. 73.

I detta sammanhang må emellertid även einras om att det offentliga bruket av namnet »pietist» förbjöds — den officiella benämningen var »novatores» — och att prästerskapet varnades för konfessionalistisk polemik.

¹ Den radikala pietismen, en förbindelse mellan pietism, mysticism och rationalism, har i hög grad berett jordmånen för Swedenborgianismen. De redan i sæculum philosophicum inneslutna andliga faktorer, vilka förebådade den nya tiden — den gryende idealismen — fingo i denna rörelse en mäktig bundsförvant. Här förelåg en motsvarighet till Sturm und Drangs dynamiska livsuppfattning, liksom de förnuftsbetonade kretsarna tilltalades av den vetenskapliga formuleringen och rationella hållningen. Av särskild betydelse var, att människan enligt Swedenborg är gudomlighetens form och skapelsens innehåll och ändamål, naturens medelpunkt och alltings norm. Här möter en motsvarighet till Herders apoteos av människan såsom det gudomligas uppenbarelse liksom till Franzéns förhårligande av »Menniskans anlete». Här är det tydligaste beviset för i huru hög grad Swedenborg är en profetia om den tid, som skulle komma: nyromantikens. Båda hava sin grund i nyplatonismen. (C. J. L. Almquist, som 1817 inträdde i swedenborgssellskapet Pro fide et caritate i Stockholm, hade redan dessförinnan framkastat tanken att på swedenborgsk grund skapa en ny diktning. Han antyder också, att hans »kristendom» fötts ur samma kris som hans »romantik». Se A. Werins framställning.)

mötesgå den nya tidens krav på en fördjupad förkunnelse. Det yngre prästerskapet uppmanas att taga sig till vara för det världsliga predikosättet och att fördjupa sig i bibeln, de symboliska böckerna och bibelteologers skrifter.

Vid prästmötet 1826 beskrev biskop Faxe situationen på det religiöst-teologiska området sålunda: »Neologismen har tyckts vara i aftagande, men återkommer kanske under annat namn. Man har länge gjort sig redo för hvad Pietister och Zinzendorfier hafva yrkat. Nu synes Rationalism och Supranaturalism väcka största uppseendet. Swedenborgianism och en nyare Mysticism sakna icke anhängare ... Nutidens Philosophie torde förtjena att så mycket mer följas på spåren, som den, i flere fall, tyckes, mer än förr, underordna sig uppenbarelsens sanningar.»¹ Ett betydelsefullt uttryck för den principiella brytningen med tendenserna från »upplysningen» hade emellertid den för tidens röster lyhörde Tegnér givit redan vid reformationsjubelfesten 1817.² Wingård, som med intresse och även med råd följde Tegnér »teologiska flit», menade, att kristendomen hade att vinna lika litet av förbindelsen med »den sublimerade hedendomen» i Schellingianismen, Hegelianismen och annan panteism som med »skolastiken, Wolffianismen, eudämonismen och Kantianismen». Han varnar för de tyska teologerna, vilka »öfvergifvit kristendomen och följt såsom resande äfventyrare med filosofiens ångvagn». Det vore ett hedniskt förhållande till kristendomen att anse »den bibliska läran för simpel».³ Dylika uttalanden låta förstå, huru medvetet några sträfvade till en självständig svensk teologi, övertvinnande såväl den intellektualistiska som den konfessionalistiska ensidighetens fara. Den enda väg, som därvid erbjöd sig, var den av pietismen förnyade biblicismens.⁴ Så länge emellertid det historiska be-

¹ Handlingar vid prästmötet i Lund 1826, s. 47.

² Även Wallin tog i sitt reformationsminnestal s. å. (liksom i sitt tal vid Svenska Bibelsällskapets årshögtid 1816) bestämt avstånd från rationalismen.

³ Wingård till Tegnér 2/5 1833 (Ur Es. Tegnér's Papper, s. 352 ff.). Jfr C. P. Hagberg till Tegnér 21/3 1817 (a. a., s. 83).

⁴ I sin anmärkning mot den supranaturalistiska skolan, vilken icke

traktelsesättet icke hade slagit igenom, var den part, som i längden hade att vinna mest härpå, ortodoxien i dess förbund med såväl den nya spekulationen som den nya fromheten.¹ Reuterdahl klagar också (1832) — framhållande den tyska teologiens stora livaktighet och framtidsduglighet — över att i Sverige teologiens belägenhet vore »snarare sämre än bättre än vårt öfriga vetandes». Ortodoxi och neologi i förening hade drivit livet ut ur den svenska teologien: »då man icke trodde sig hafva valet mellan något annat än fritänkeri och ett orubbligt fasthängande vid det gamla, och då man fasade för det förra, så hade man ingen annan utväg än det senare, och man lät således inbalsamera sig till mumie.»² Reuterdahl pekar jämväl på en rad säregna akademiska förhållanden, som medverkat härtill: det vetenskaplig anda och allvar ödeläggande prebendeväsendet — icke-sakkunnigas bedömande av teologiskt specimen — ancientitetsprincipen, »hvilken alltid varit helig för Svenskarne» —

vore trogen principen om bibeln som enda trosnorm, menar J. M. Almqvist, att denna princip, på samma gång som den värnade om kristendomens självständighet, kunde ena skilda åsikter, »så väl deras, som antaga bibelns gudomlighet i den gamla hyperorthodoxa meningen, som dens, hvilken anser den uppblandad af många locala och temporella elementer». Brev till Tegnér 5/5 1834 (Ur Es. Tegnér's Papper, s. 360 f.).

¹ Om pietismen yttrar Reuterdahl: »Den förfäktar den gamla läran, sådan som den i symboliska böcker, i stats- och kyrkofördrag blifvit bestämd». (R. betecknar pietismen som »den gamla supernaturalismens köttslige broder och en förfäktare af alla dess intressen». Han tar alltså begreppet supranaturalism i den mest vidsträckta betydelse.) Skillnaden mellan ortodoxi och pietism vore den, att den senare »icke gör läran till allt, knapt en gång till det hufvudsakliga . . . Med en fullkomligt skrift- och symbolenlig lära är långt ifrån allt utträttadt. Christendomen skall blifva lif». Quart. 1840, s. 277; jfr s. 275.

² Typiskt i detta avseende är C. A. Agardhs förhållande. Under det att han beskärmade sig över ortodoxiens landsfarliga reaktionism, framstod han tillika som den starkast återhållande kraften gent emot de nya teologiska rörelserna, i vilka han fruktade en ny rationalism. Brev till Tegnér 31/12 1839 (Ur Es. Tegnér's Papper, s. 416). I sitt program för prästbildningen yrkade Agardh på frihet vid akademien, men tvång inom kyrkan. Brev till Tegnér 24/9 1836 (a. a., s. 392).

de mångahanda praktiska bestyren främst på grund av prebendeinstitutionen samt deltagandet i stiftsstyrelsen — men framför allt själva ordningen för det teologiska studiet. Och dock vore en förnyelse av teologien och det teologiska studiet nödvändig särskilt med hänsyn till den växande indifferentismen, resp. fritänkeriet, och den myckna »religiösa sjukligheten» hos nationen.¹ Att Sverige saknade sitt Württemberg framgår även av den inhemska teologiska produktionens ringa omfattning.² Den av Reuterdahl lämnade översikten av under åren 1828—1831 utkomna teologiska disputationer är skäligen mager, åtminstone i kvalitativt hänseende.³ I sin översikt av Sveriges teologiska litteratur åren 1835—1837 fastslår han det ousäktliga faktum, att »Sveriges kyrka och Sveriges presterskap må hafva hvilka goda egenskaper som helst . . . djup och grundlig lärdom hafva de icke, och icke heller hvad som är en frukt af denna, en rik och af andra kyrkosamfund bemärkt literatur».⁴ E. G. Bring säger sig (1842) »icke hafva fått något skäl att förändra det många gånger hörda, sorgliga, men derföre ej mindre sanna, omdömet, att Sveriges theologiska litteratur ännu knappast kan sägas — vara till».⁵ Klart är, att, därest eljest D. F. Strauss' sats, att dogmatikerns uppgift är att medla mellan de stridande elementen i tidens »Gesammtbewusstsein»⁶, är sann, denna frånvaro av en stark teologi bidrog till bibehållandet av den allmänna oron, ovissheten och tvivelsjukan i sinnena utanför de ortodoxt-pietistiska kretsarna, vilken underblåstes av så många, yttre och inre, faktorer. — Pressens allt livligare deltagande i den kyrkligt-teologiska diskussionen bidrog givetvis i hög grad till den kyrkliga krisens mognande.

¹ Reuterdahl: Om det theologiska studium, s. 67 ff., 91, 111 f.

² Jfr a. a., s. 70 ff.

³ Quart. 1828 H. 1, s. 86 ff.; 1830 H. 2, s. 69 ff.; 1831 H. 2, s. 46 ff. Jfr Tegnér's översikt av Sveriges teologiska litteratur (1817—1836) i hans ämbetsberättelse vid prästmötet i Växiö 1836 (Eft. Skrifter III, s. 420 ff.).

⁴ Quart. 1838, s. 22 ff. Jfr översikten för åren 1838—1840 Quart. 1840, s. 358 ff.

⁵ Quart. 1842, s. 26 ff.

⁶ Se Quart. 1841, s. 221.

Vad förhållandena vid Lundafakulteten beträffar, fick ju den unge Thomander ett starkt intryck av det konturlösa och slentrianmässiga i den teologiska andan och undervisningen. Hur envist det fortlevde framgår av Ahlmans meddelande (1832), att 1600-talets tyska »lutherskt-papistiska» system visserligen icke härskade i Sverige som ett slutet system betraktat — det studerades ingående av högst få — men väl dödade och förvred forskningen genom enskilda satser, vilka innehölles i de hävdvunna kompendierna och traditionsvis fortplantades.¹ Men om det än dröjde länge nog, innan fläktarna från kontinenten åstadkommo en rörelse inom den stagnerande lundateologien, så blevo dock efterföljarne där något annat och vida mer än eftersägare. Hövdingen, den vetenskapliga teologiens över huvud grundläggare i Sverige, var »den strängt dygdige och rättvise» kanteanen² M. E. Ahlman, kämpe och ireniker i en person.³ Hans ståndpunkt var närmast en »rationell supranaturalism»⁴, enligt vilken kristendomens grundsanningar ligga i förnuftets linje. (A. ansåg t. o. m., att en verklig kristendom ganska väl kunde »stå tillhoppa med en consequent rationalism».⁵ Med sin ståndpunkt menade han sig vara i harmoni med »den lutherska orthodoxien», d. v. s. den äkta evangeliska grundåskådningen, men i strid med »det gamla orthodoxa systemet».⁶ Reuterdahl, Thomanders medlärlunge hos Ahlman, var inspirerad av Schleiermacher. Enligt R. hade

¹ Ahlman till Hartmansdorff 13/9 1832.

² Thomander till Dahlgren 9/9 1824 (T. o. l., s. 18).

³ Om, säger Reuterdahl, teologien vid Lunds universitet hade något liv och någon kraft och förtjänste att nämnas bland samtidens bättre riktningar, så tillhörde tacksägelsen därför ingen annan än Martin Erik Ahlman. Quart. 1841, s. 324. Jfr Aulén: H. Reuterdahls teologiska åskådning. s. 11.

⁴ Jfr Quart. 1830 H. 1, s. 13.

⁵ Quart. 1828 H. 3, s. 11.

⁶ Ahlmans kritik av ortodoxien i Quartalskriften 1830 (H. 1, s. 24 ff.) är betecknande såväl för hans allmänna teologiska hållning (i synnerhet hans ställning till dogmat) som för hans försynta framställningssätt. — I sin recension av Ahlmans skrifter (Quart. 1841, s. 318 ff.) utvecklar Reuterdahl den satsen, att A:s överensstämmelse med Kant vore »blott partiel och skenbar».

ortodoxien »det stora och ödesdigra felet att vilja utsträcka religionens uppenbarelsekaraktär äfven till dess vetenskap, theologien».¹ E. G. Bring, ännu en blivande medlem av »den stora fakulteten», började sin teologiska bana som hegelian.² En modifierad Hegelianism blev länge bofast i Lund. »Det torde», säger Aulén, »i själva verket knappast finnas någon teologisk fakultet, inom vilken det Hegelska inflytandet bibehållit sig så länge som hos Lundafakulteten.»³ — Vid sidan av den inträngande tyska theologien har en inhemsk företeelse medverkat vid uppkomsten av en sydsvensk teologi: Henric Schartau. Av honom hava de nya männen lärt, direkt eller indirekt.⁴ Han framstår som den klassiska svenska förbindelsen mellan ortodoxi och pietism, såsom själva utgångspunkten för den sydsvenska pietistiska nyortodoxien. Hans namn och skrifter utgöra, säger J. Holmbergsson, »ett talande exempel emot dem, som vilja stämpla orthodoxien som ett dödt petrificat».⁵ Hans bidrag till theologien framträder särskilt i hans rationellt-psykologiska grepp på kristendomen. Men framför allt betyder arvet från Schartau och hans respekt för kyrka och vetenskap en viss störvulenhet i de teologiskt-vetenskapliga vyerna.

Att det verkligen rörde sig i tiden, däråt gav Theologisk Quartalskrift ett starkt uttryck. Redan dess framträdande ur planen på en allmänt vetenskaplig-litterär tidskrift vittnade om theologiens begynnande uppsving. Betydelsen av att den nyvaknande theologien här fick en egen plattform att tala ifrån till en

¹ Synnerligen belysande för Reuterdahls ställning till det bestående dogmat är hans uppsats »Hvad är religion?» i Quartalskriften 1828. (Se i synnerhet H. 2, s. 25 f.) Jfr Aulén: Reuterdahls teol. åskådning, s. 246 f. Reuterdahls arbete Om det theologiska studium etc. var ägnat att i hög grad rensa luften och klarlägga den teologiska situationen. (Om dess mottagande se hans Memoarer, s. 106 f.)

² Jfr Reuterdahl: Memoarer, s. 184 och G. Billings omdöme i Under Lundagårds kronor (II, s. 15), varest även Brings vän och teologiska trosfrände W. Flensburgs Hegelianism bedömes.

³ Aulén: Ahlman—Bring, s. 67.

⁴ Jfr J. Wordsworths omdöme: »Schartau had died in 1825, but his strong spirit still swayed the University».

⁵ Holmbergsson till Rudelbach 15/7 1828.

större bildad allmänhet¹ kan ej skattas högt nog. Klargörandet av teologiens självständighet och besinnandet på dess särskilda föremål i rikaste relation till allt mänskligt vetande och sökande var Quartalskriftens program. Forskningens frihet blev från första stund dess lösen: »Kyrkan känner kätterier, men icke vetenskapen».² Det första häftets anmälan förklarar också, att vetenskaplighet »rätt väl kan bestå med olika åsichter hos dem, som på densamma ega anspråk». I det fjärde häftet (1828) göres gällande, att »hade villfarelsen icke varit, så vore icke sanningen hvad hon är: och sanningen är ännu icke så lemmalytt, att hon icke skulle kunna spänna bälte med sophismerna». Ut-talade önskemål om att endast *en* teologisk åsikt måtte komma till tals i tidskriften avvisades.³ Och på ett häfte (1831 H. 2) läses som motto Goethes käcka fanfar:

»Wir reiten in die Kreutz' und Quer'
Nach Freuden und Geschäften;
Doch immer kläfft es hinterher
Und billt aus allen Kräften.
So will der Spitz aus unserm Stall
Uns immerfort begleiten,
Und seines Bellens lauter Schall
Beweist nur, dass wir reiten.»

Om Quartalskriftens strävan att bidraga till framträdandet av en svensk teologi säger Thomander, jämförande den med Rogbergs och Winboms tidskrift: »Vi ha försökt oss på egen hand, i stället att deras är öfversättningar ifrån temligen klena tyska böcker.»⁴

¹ Jfr Wieselgren till Kullberg 2/9 1830. W. ställer här mot varandra Bergqvist och Reuter Dahl som »de begge Theologiska öfvertygelser, som nu kämpa om tidevarfvet». Jfr Thomander till Rogberg 2/9 1832.

² Quart. 1828 H. 4, Inledn. ³ Quart. 1829 H. 4, förord.

⁴ Thomander till Winberg 12/3 1829. Ang. Quartalskriften och dess betydelse se f. ö. S. G. Cavallins minnesteckning över Thomander vid prästmötet i Lund 1870; G. Aulén: Reuter Dahls teologiska åskådning, s. 29 ff.; densamme: Ett och annat från H. Reuter Dahls Lundatid, Kyrkohist. Års-skr. 1905, s. 165 f. — Om beskyllningarna för kätteri se Vetenskapsakad. ledamöter II, s. 249 f.

Ang. Quartalskriftens tillfälliga upphälvande 1833 se Thomander till

Angående sin ställning i fakulteten skriver Thomander till Rogberg 1832 (2/9): »Ahlman, Bergqvist, Reuterdaahl och jag arbeta i den fullkomligaste öfverensstämmelse, med alla våra olikheter i meningar.» Med avseende på resp. »nuancer» gör han följande placering: »Bergqvist på yttersta högra sidan, dernäst jag, så Ahlman och sist Reuterdaahl på yttersta venstra».

Av det föregående framgår, att talet om att det i Lund i vetenskapligt avseende blev vid det gamla och att ortodoxien satt i orubbade bo¹ icke utan vidare håller streck. Det är sant, att även här ortodoxien behöll segern dels på grund av sin på förhand befastade ställning, vilken icke hotades av den starkaste av de nya rörelserna, Hegelianismen, men framför allt på grund av den grundläggande och omistliga evangeliska princip, som den troget förvaltar. Men lika sant är, att denna ortodoxi, om den än fördröjde de nya frågeställningarna, dock lät sig befrukta av de nya strömningarna. Även på Lundateologien kan Bergqvists omdöme tillämpas, enligt vilket han talar om samtiden som »en Renovations-period, då en lifs-anda af Gudi börjat blåsa öfver de döda benen, den gamla Orthodoxiens stelnade former».² Man kom i vetenskapligt avseende i nivå med sin tid, om än gränserna mellan de olika nya riktningarna icke blevo inbördes så starkt markerade.³ Däremot förhöll man sig på det kyrkligt-praktiska (liksom på det politiska) området konservativ. I de akademiska kretsarna saknades i betänklighetsgrad sinne för vad som här rörde sig i tiden, främst i fråga om »läseriet» och alla de problem och uppgifter, det ställde. Bland prästerskapet var »rörelsepartiet» i avgjord minoritet.

Rogberg 11/10 1832. Om dess övertagande av Bring och Melin se Reuterdaahl till Thomander (odat.).

¹ O. Sylwan: Liberalismens tidsålder, Böök-Sylwan: Sv. litt. hist. II, s. 384.

² Quart. 1830 H. 2, s. 78.

³ Jfr Reuterdahls omdöme Quart. 1829 H. 1, s. 1.

2. Grundritning till Thomanders teologiska system.

Teologiens väsen, uppgift och indelning.

De mångahanda praktiska intressen, åt vilka Thomander i allt större utsträckning ägnade sina bästa krafter, inkräktade givetvis högst väsentligt på hans vetenskapliga verksamhet, liksom de å andra sidan i mycket blevo bestämmande därför. Sin uppgift som akademiker kom han att betrakta främst från prästbildningens synpunkt. Såsom det omedelbart hade blivit hans uppgift att brottas med bristerna på detta område, så såg han också i teologien vid universitetet närmast ett medel för ett praktiskt-kyrkligt behovs tillfredsställande. Därmed är icke sagt, att han icke skulle hava ägt vetenskaplig begåvning och förmåga; i själva verket torde ingen av samtidens svenska teologer hava på avgörande punkter varit så i nivå med tidens allmänt vetenskapliga hållning och syftning som han. Hans beläsenhet var också oerhört omfattande; näppeligen undgick något av den europeiska teologiska forskningens mer betydande alster hans uppmärksamhet, och hans kännedom om de historiska företeelserna, särskilt kyrkans äldsta fäder, var utomordentligt omfattande. Men den stränga vetenskapens hallstämpel saknar dock hans produktion, redan så till vida som den icke är genomförd systematisk. Sitt drömda »fullständiga theologiska system»¹ hann han aldrig utgiva. Angående frånvaron i Sverige på det hela taget av skarpt markerade teologiska och kyrkliga skolor yttrade han vid det skandinaviska kyrkomötet 1857: »Att bilda systemer är ej svensk sed».² Mångsidigheten, rörligheten och impulsiviteten i begåvning och kynne gjorde honom själv till en illustration till detta påstående. Han »älskade mera tänkandet än det tänkta».³ I religiöst avseende talar detta kynne i den

¹ Thomander till Winberg 12/3 1832. 1834 (22/5) föreslog Thomander bokförläggaren N. M. Lindh ett arbete med titel Vår kyrkas Troslärar vetenskapligen framställda. Jfr P. G. Ahnfelt till Wieselgren 20/11 1841; G. Ljunggrens inträdestal i Sv. Akad., Handl. 1866, s. 50.

² Förhandl., s. 37.

³ T. o. l., s. X.

satsen: »Ein ächter Christ gehört keiner Seite zu; die Religion ohne Nahmen ist die Seinige».¹ Det är betecknande, att Reuterdahls »grundlighet» och »historiskhet» hos Thomander uppväckte löje.²

Denna hållning dikterades jämväl av Thomanders allmänna världsåskådning, resp. hans grundsyn på vetenskapen. Han utvecklar den i sitt rektorsprogram av den 24 nov. 1838. Här talar han om vetenskapen mot bakgrunden av all timlig tillvaros förlopp genom sönderfallande, innerst dock syftande till och utgörande villkoret för en högre, ännu icke uppenbarhet: »den fortgående skapelsen är sjelf en fortgående söndring hvar till det chaotiska utgör den föregående grumliga enheten». (Vid ett föregående tillfälle hade han skrivit: »Oordningen är icke annat än villkoret för och uttrycket af en högre lifsyttning».³) Lagarna för utvidgnings- och söndringsprocessen, för kaos' uppgående i ordning, dödens i liv, gälla även vetenskapen. Härom heter det bl. a.: »Der i mensklige bildningens historia vetenskapen först slår upp sitt öga som en morgonstjerna i natten, der finne vi vetenskap, men icke vetenskaper . . . Den vise är vis i ett och i allt, den gudavise är den verldsvise . . .; i ett hufvud utan hatt och utan lager rymdes alla fyra faculteterna. Hvilket afstånd ifrån denna svaga gryning till den närvarande dagens brokiga strålbrytningar! — Se vi på vetenskaplighetens form, så finne vi äfven der i begynnelsen en enhet, sedermera alltmera utbredande sig i söndringar. Bildningen har icke varit alla luftstreds inföding . . . Med ju större architektoniska bemödanden hon befattade sig, desto mångfaldigare blef den Babylonska förbistringen . . . — Se vi på vetenskaplighetens innehåll, i hvilken förvånande utvidgnings- och söndringsprocess är icke detta alltjämt inbegripet! Lefva icke fullvuxna ibland oss vetenskaper för hvilka forntiden icke hade namn? Och fordrar icke det vexande arbetet med en dagligen större enträgenhet att på allt flera

¹ Odat. brev.

² Reuterdahl: Memoarer, s. 91.

³ Thomander till sin fästmo 12/10 1832.

idoga händer fördelas? Och ju flitigare man söker få det litet genom fördelningen, desto större blifver det. Hvilken kan prophetera de namn med hvilka ännu ofödda vetenskaper en dag skola döpas till inträde i den ädla syskonringen?»

Det är romantikern, för vilken de ur disharmonien i världsalltet och splittringen i människans väsen härflytande lidandet och döden framstå som livets stora villkor, som här talar. Liksom Thomander i de praktiska förhållandena gick från uppgift till uppgift, var och en löst med skarp blick för stundens krav och möjligheter ut ifrån en enhetlig totalåskådning, ofta med ett paradoxalt grepp tillämpad på det enskilda fallet, så blev också hans vetenskapliga produktion en belysning ut ifrån en given grundstämning av enskilda viktiga huvudsanningar i det kristna lärosystemet. Och härunder var det lusten att ständigt upptäcka och erövra nytt land, som dominerade. Med all sin djupa lärdom förblev han en resenär på vetenskapens vida fält, dock utan kartläggarens tålmodiga sammanställande av sina iakttagelser. Föremålet för hans undersökning hade också som oftast ett praktiskt-aktuellt intresse, vilket snarare inbjöd till stannande inför ämnets s. a. s. konsekvenser framåt än inför dess kausal-sammanhang tillbaka. Å andra sidan förbjöd hans vetenskapliga samvete förhastade slutledningar utan besinnande på total-sammanhanget. Han både visste, att »conseqvensen är af alla logiska dygder den sällsyntaste under månen», och tog tillika bestämt avstånd från »conseqvensmakeriets förhatliga konst».¹

Thomander pekar på vikten av att man i den teologiska diskussionen är överens om »de första grunderna». Dit hör i främsta rummet frågan om teologiens vetenskaplighet.² Han avstår från början från anspråket därpå, emedan han delar Kants uppfattning om vetenskapen såsom omfattande nödvändiga förnuftssanningar. Som vetenskap betraktar han endast filosofien och vad därmed hänger samman: det som kan *bevisas* »ut ifrån säkra och otvivelaktiga grunder».³ Gent emot denna

¹ Quart. 1831 H. 1, s. 14 f.

² Parallellställen etc., Skr. II, s. 43.

³ De donis Sp. S., tes 1—3.

kunskapsgrunds, vetandets, resultat ställer han »erfarenhetssanningarna», vilkas källa är *tron*.¹ Han definierar religionen som gudsmedvetande (*numinis conscientia*)², ett »mysterium»³, en »hela mensklighetens sens-commun».⁴ Religionens uttryck är *undret*. Förnekandet därav innebär ett religiöst uppror.⁵ (»Det är icke bristen på under, som vållar bristen på tro, utan det är bristen på tro, som vållar bristen på under.»⁶) Såsom det religiösa förnimmelseorganet angives känslan, »det omedelbara medvetandet».¹ Till att fatta det gudomliga fordras blott ett: det omedelbara, oreflekterade sinnelaget. »Det ligger någonting utesägligt barnsligt i hela christendomens väsende.»⁷ Den sanna barnsligheten betyder emellertid en radikal sinnesändring. Utanför denna finnes endast blindhet, vidskepelse och otro.⁸ Andlig fattigdom, ödmjuk syndabekännelse är fromhetens begynnelse: för att Kristus skall bli alla, måste människan bli intet. Den religiösa kunskapens dimension är icke heller breddens, utan djupets: »det är förunderligt till hvilken grad uppfattningens innerlighet kan ersätta, hvad som brister i uppfattningens vidd».⁹ Vid flera tillfällen företages en vidräkning med »den lumpna räknekonst, som hedrar sig med förnuftets namn»¹⁰, detta hedniska betraktelsesätt, för vilket kristendomen »mer liknar en ursinnighet än en missgärning».¹¹ Det jämföres med Egyptens spåmän: »Det menskliga förståndet trodde sig mycket veta, och skulle man sluta af allt hvad det ordade, så svällde det inte

¹ Jfr Thomander till sin fästmo 12/10 1832.

² De art. fidei prim. § 1 st. 1.

³ Kometen 1826, nr 71; jfr skriften om Suso, Skr. II, s. 126; Quart. 1828 H. 2, s. 123.

⁴ Thomander till Hierta 22/5 1846.

⁵ 3 S. i Fastan (P.); jfr 17 S. e. Tref. (P. N.).

⁶ 1 S. e. Tref. (P.).

⁷ Trettond. Jul (P. N.).

⁸ 5 S. i Fastan (P. N.); jfr 3 S. i Fastan (P.).

⁹ Fastlagssönd. (P.).

¹⁰ 4 S. e. Påsk (Skr. I, s. 176 ff.).

¹¹ 3 S. i Adv. (P.). Jfr Allhelgonad. (Skr. I, s. 315 ff.); 4 S. e. Påsk (Skr. I, s. 176 ff.); 3 S. e. Tref. (Skr. I, s. 225 ff.); 2 S. i Adv. (P.); Magisterprom. 1835 (Skr. I, s. 423 ff.).

upp af annat än sitt öfverflöd på visdom. Många under kunde det uttyda, och af Egyptens plågor kunde det många eftergöra, många hjertan skulle det tjusa med sina dunkla gudasvar, och sjelfva det heligaste som bor i himlen; evigt undandraget från allt orent vidrörande, uppduka såsom skåderätter för människors barn.»¹ Icke ens ett förnuft, som givit sig under trons lydnad, är i stånd till de gudomliga tingens formulering och beskrivning: Guds godhet och sanning kan av tron uttalas endast med en blick, en suck, men aldrig med ett ord.² Därför måste också det teologiska uttrycket för fromheten alltid »i mon af känslans öfvermått» bliva »mer eller mindre sväfvande, flytande och formlost, mer eller mindre afstympadt, stammande och betydelselöst».³

En sann teologi kan alltså icke uppstå ur något, »hvars kunskapsgrund är blotta förnuftet».⁴ Den måste också avstå från all utifrån garanterad visshet. Här om heter det: »Immer drängt sich die Frage dem Geiste auf: Lässt der Glaube sich erweisen? Muss nicht der erste Satz geglaubt, und alle die folgenden bewiesen werden? Ist die Religion nicht dieser erste Satz? Oder was heisst Ihnen: vertheidigen? Vielleicht die Möglichkeit einer Offenbarung darzuthun? Die giebt Ihnen die ganze Welt zu, die denkende wenigstens, und um dieser ist es Ihnen nur zu thun. Die Möglichkeit einer Offenbarung hat selbst Fichte nicht umwerfen wollen. Aber die Wirklichkeit!!!»⁵ Den religiösa vissheten har emellertid nog i sig själv. Sedan genom gudomlig tillskyndelse — Andens verksamhet genom salighetsmedlen — den naturliga människan »väckts till att känna» religionen⁶, erhållit trons gåva, uppstår hos henne »en viss förtröstan, att förnimmelsen i fråga skall besitta någon sanning»: denna tillförsikt (fiducia) ligger i trons (fides) eget väsen.⁷ Man har detta omedelbara medvetande

¹ 2 Dag Pingst (P. N.).

² 5 S. i Fastan (P. N.).

³ Quart. 1830 H. 3, s. 73.

⁴ S. st. Jfr Parallellställen etc., Skr. II, s. 50.

⁵ Odat. brev.

⁶ Thomander till sin fästmo 12/10 1832.

⁷ De art. fidei prim. § 1 st. 1.

och visshet, eller man har det icke. Den som saknar det vore illa betjänad med bevis. Religionen »förblir i evighet obevislig».¹ Lusten att filosofera har förryckt uppfattningen av religionen. Av den otillbörliga förbindelsen mellan teologi och filosofi hava också heresierna uppstått, »så mycket sorgligare som de utrustats med ett bedrägligare sken af förnuft».²

Med denna grundsyn på trons självständighet och suveränitet står Thomander på fast reformatorisk grund. Men detta gäller även hans betonande av att det i förhållandet mellan tro och vetande är fråga icke om ett antingen — eller, utan ett både — och. Liksom för Luther betydde tron tillika en i ordets högsta bemärkelse *förnuftig* ståndpunkt. Det gällde över huvud att harmonisera människans olika förmågheter. Från denna synpunkt kan han uppstämman en kunskapens höga visa: »Det högre lifvet är ett trons och ett kärlekens lif . . . Kunskapen kan sättas i sammanhang med den gudomliga kärleken, och detta är också ett af kunskapens företräden. I kunskapen är en försakelse, och i all försakelse är kärlek.»³ Även innehålles ett intellektuellt moment i det religiösa medvetandet, för så vitt det i allt medvetande ingående klarhetsbehovet har avseende även därpå: »homini est naturale, ut de iis, quæ sentit, aliquid scire velit».⁴ I religionen talar också en »oemotståndlig naturdrift» att, »det mystiska dunklet» till trots, så klart som möjligt uttrycka det erfarna.⁵ Det att religionen är mänsklighetens sens-commun

¹ Thomander till sin fästmo 12/10 1832. Jfr omdömet om Cartesius: hans avhandling om passionerna stode fast, sedan hans system fallit. »Så länge menniskan håller sig till sig sjelf är hon sanningen närmast. Den högsta sanningen är sjelfmedvetande. För öfrigt bevisar ingenting bättre än filosofiens historia, att sanningen, liksom vinkeln enligt Arkimedes, är en figur med oändliga sidor.» Brev till Dahlgren 16/5 1824 (T. o. l., s. 12 f.). Den naturliga kunskapsförmågans begränsning betonas i predikningarna vid magisterpromotion, Skr. I, s. 423 ff., 440 ff., 494 ff. Jfr 5 S. i Fastan (P. N.); Palmsönd. (P. N.).

² De donis Sp. S., tes 3. Jfr Henrik Suso, Skr. II, s. 126.

³ Magisterprom. 1835, Skr. I, s. 429 ff. Jfr Quart. 1830 H. 3, s. 74 ff. Jfr Quart. 1830 H. 3, s. 74 ff.

⁴ De art. fidei prim. § 1 st. 2.

⁵ Quart. 1830 H. 3, s. 72 f.

betyder icke, att den vore non-sens.¹ De klandras, vilka »anse det såsom en from eller kanhända ofrom förvillelse att fordra full klarhet, besinning och bestämdhet i det andeliga, liksom vore det medvetlösa tillståndet fullkomligare och saligare än det som vet till sig».² Otåligt utbrister han en gång: »Ni äro ändå för galna med era känslorvurmar. Kan man icke känna djupt för det man behåller förståndet?»³ Ja, »utan kritikens negationer gifves det ingen säkerhet för det positiva. *Kritiken är vetenskapens vakande tillstånd.*»⁴ Han säger sig icke heller frukta att »se i theologiens sol efter fläckar».⁵

Thomander företer en nära beröring med den riktning inom romantiken, vilken, betonande medvetenhetsmomentet i människoblivandet, vid sidan av stämningen, intuitionen, ställer förnuft och erfarenhet.⁶ Richarda Huch, vilken som den romantiska människans kännetecken framhåller just svävandet mellan kon-turlös aning och klar insikt, mellan det omedvetna och det medvetna, yttrar om denna grupp av romantiker, att om de också vid blickandet ned i det hemlighetsfulla rike i människans inre, som förenar henne med kosmos, understundom berusades av de pytiska dunsterna därifrån, de dock i allmänhet behöllo huvudet kallt.⁷

¹ Thomander till Hierta 22/5 1846.

² 27 S. e. Tref. (P.).

³ Thomander till sin fästmö 1/11 1833.

⁴ Quart. 1831 H. 1, s. 86. Kurs. av N. A.

⁵ Quart. 1830 H. 1, s. 66.

⁶ Filosofen och diktaren få icke skiljas åt, säger Novalis. Enligt Fr. Schlegel hör till karaktärens fullkomlighet föreningen av drift och intellekt (avsiktlighet). Jfr Herders trefald: ljus, kärlek, liv.

⁷ R. Huch: Romantik II, s. 17.

Sin ställning till Swedenborgianismen har Thomander klargjort i sitt inträdestal i Svenska akademien, i vilket han anlägger en helt modern psykologisk synpunkt på »den fryntlige och snillrike mannen». (Jfr Quart. 1832 H. 1, s. 52 ff.; H. 3, s. 82; Anti-Quartalskr., s. 104; brev till Dahlgren 17/7 1825.) Mot »den praktiska mystiken» vänder han sig med största bestämdhet: av dess underverk vore intet stöd för kristendomen att vänta. (Se H. Suso, Skr. II, s. 126 ff.) Det vore »ett helvete . . . med oslitliga kedjor fästadt vid hvar magiskt försök att på mörkrets väg komma till ljuset». (Thomander till sin fästmö 12/10 1832.)

I den faktiska religionen ingår, säger Thomander, såväl något *förnuftigt* som något *icke-förnuftigt*. Kristendomen är »både förståndssak och erfarenhetssak».¹ Proportionerna mellan de båda elementen äro i de olika religionerna mycket skiftande. Även där det mysteriösa elementet överdrivits till karikatyr, strävar man dock till största möjliga grad av motsägelsselshet. I de flesta religionsbyggnader är »den icke-förnuftiga ingrediensen i så stark dosis tilltagen, att deras riddare, då en redogörelse eller ett försvar kommit i fråga, nödgats för sådant ändamål åt sig uppgöra en särskild husbehofslogik, hvars hufvudsakliga diagnostikon är att vara icke-logisk». Protestantismens styrka är, att den under hävdande av religionens självständighet träder fram ur halvdunklet och inbjuder till »syn och granskning» — bibeln har också intet att frukta av en sådan.² Han varnar vid ett annat tillfälle för de »fromt skuggrädda bibelvänner» och »hufvudlösa bilderstormare», vilka »icke alldeles öfvergifvit tanken på en sundhetskordong emot allt vetande, åtminstone i fall det skulle finnas öfverstiga hvad som till bokstafliga innehållet finnes i Luthers lilla katekes». Och likväl hava även dessa just vid sina protester mot förnuftets bruk i religiösa ting använt hela det mått av förnuft, varmed försynen begåvat dem.³ Det tjänar ingenting till, säger han i skriften om Henrik Suso, att klaga över mystikens förfall till förmån för de historiska och de praktiska vetenskaperna: det mänskliga förståndet låter sig ej hejda i fullgörandet av sina funktioner; ett vetenskapligt klandrande av ett helt tidevarvs intellektuella läggning är också både ohistoriskt och i religiöst avseende inkonsekvent. Den rätta mystiken hade här intet att frukta, då det mystiska elementet i

¹ Thomander till Hierta 18/11 1848.

Jfr en disposition av temat Det eviga livet: 1:0 huru det uppfattas av ett helgadt förstånd; 2:0 huru det omfattas af ett helgadt hjerta. Allhelgonad. (P. N.)

² Om Jesu abs. fullkoml., Skr. II, s. 5 ff. Jfr Quart. 1831 H. 1, s. 86 f.

³ Parallellställen etc., Skr. II, s. 45 f.

all religion vore det primära och det skolastiska det sekundära.¹ Arvet från Schartau är här påtagligt.²

I skriften *De donis Spiritus Sancti* (tes 1) pekar Thomander på ännu ett drag av vetenskaplighet hos teologien, nämligen det som kommer henne till del därigenom att hon tar andra vetenskaper i sin tjänst (historien, psykologien, filosofien). Och för så vitt teologien framstår som den högsta syntesen av filosofisk och historisk vetenskap, måste hela teologien sägas vara vetenskap. Men delar av sagda vetenskaper, t. ex. någon religionsfilosofi eller undersökning av det religiösa anlaget hos människan, få icke tilläggas teologiens namn, då ett dylikt förfarande betecknar ett kvarstannande på det naturligas mark.

Thomander gör åtskillnad mellan den *praktiska* kristendomen, vars väsen består i *tron på Kristus, Herren*, och den *teoretiska* kristendomen, som utgöres av *läran om Kristus*.³ Kristendomen är: 1:o en lära, ett *tänkesätt*; 2:o ett *förnimmelsesätt*; 3:o ett *handlingssätt*, föranlett av de tvenne förstnämnda och uttryckande sig i seder och fria gärningar. »Christendomen är ett lif, ett *tillvarelsesätt*»⁴: det universella livet. Med denna utgångspunkt gör han gällande, att teologiens upphöjande till vetenskap⁵ betyder ett avkortande av religionens universalitet och suveränitet. Han kan icke heller godtaga någon av de samtida bestämningarna av teologien och de därpå byggda systemen. Lika litet som det »dialektiskt-empiriska» och det »symboliskt-filosofiska» betraktelsesättet tillfredsställer honom »den egentligen christliga åskådningen av teologien, den supernaturalistiska». Dess svåra dilemma vore, att den icke kunde åtnöjas med medgivandet av en subjektiv sanning för sina satser, utan

¹ Skr. II, s. 126 ff. Jfr Quart. 1830 H. 3, s. 73.

² Thomander anser dock, att Schartaus kritik av herrnhutismen är överdrivet hård. Jfr Quart. 1830 H. 4, s. 48.

³ Anti-Vandalskrift, s. 3.

⁴ Föredrag i Stockholms Bildningscirkel 25/11 1855. Jfr hänvisningen till Marheinekes bestämning av de trenne »kunskapsleden» såsom *imaginatio, opinio och conscientia*. De art. fidei prim. § 1 st. 1.

⁵ Thomander till Dahlgren 16/5 1824 (T. o. l., s. 12); jfr brev Allhelgonad. 1823 (T. o. l., s. 6).

att den för dessa gjorde gällande även ett empiriskt underlag, nämligen dels ett historiskt faktum, dels »ett slags efterbildadt återuppreparande af detta faktum hos individerna», d. v. s. det historiska personliga vittnesbördet. Den omständigheten, att kristendomens kraft alltjämt gör sig gällande, betyder dock icke en objektiv bevisning, utan bestyrker endast dess »subjectivitet», principen om tron. En viss överensstämmelse föreläge mellan det nämnda betraktelsesättet och det dialektiskt-empiriska; de kunde komma överens om allt — utom de första grunderna. För att vinna den sökta objektiviteten kastade sig supranaturalisterna stundom i armarna även på filosofien för att så förlora — teologien. Lika bestämt avvisas den ståndpunkt, som i religionen ser väsentligen en pliktlära. Detta betraktelsesätt saknar grundvillkoret för ett vetenskapligt system, i det att moralteologien icke kan framvisa en högsta princip, utan fluktuerar mellan alla dem, som uppivas.¹

¹ Parallellställen, Skr. II, s. 43 ff.; jfr om Jesu abs. fullkoml., Skr. II, s. 10.

Som en parallell till Thomanders framställning av den samtida teologien må erinras om Reuterdahls uppsats om De nyare dogmatiska systemernas principer i Quartalskriften 1829 (H. 1, s. 1 ff.). R. gör här en åtskillnad mellan de »filosofiskt-dogmatiska» och de »historiska» systemen. Den s. k. förståndsdogmatiken, som arbetar med abstraktioner, vilka den vill »upphöja till levande figurer», upphäver sig själv, emedan den icke kan åtnöjas med en blott relativ sanning, medan däremot det som den producerar är varken vetenskap eller dogmatik. De historiska systemen åter, vilka »söka uppfatta, begripa och framställa en gifven, levande religionsform», göra icke anspråk på absolut sanning, emedan de behandla endast fenomen. Till de historiska systemens propedeutik hör »att bestämma hvad religion och religionsform är, huru under den sednares varierande den förra förblifver enahanda, i hvad förhållande religionsformerna befinna sig till hvarandra, hvad plats Christendomen ibland dem intager, och ändtligen i hvilka former Christendomen åter utvecklat sig». Till själva systemet däremot hör »fasthållandet af Christendomen eller någon af dess former, samt dess genomsökande, utredande och uppskatande». Men ett rätt historiskt system ställer det givna materialet jämväl »under filosofiens tukt» och får så en viss filosofisk halt (närmast supranaturalistiskt färgad). Såsom exempel på uppställare av historiska system anför Reuterdahl de Wette, Schleiermacher och Kant. Den sistnämndes system har dock icke i egentlig mening en filosofisk halt.

Teologiens uppgift är i anslutning till den religiösa kunskapsgrundens art icke en spekulativ — »utforskandet av den sanning, som utredes med mänskligt förnuft och intellekt» — utan närmast en deskriptiv såsom rätt och slätt *»utvecklandet av ett visst meddelat vittnesbörd»*¹, klargörandet av evangelium. Thomanders teologi är alltså en utpräglad *»uppenbarelseteologi»*. Detta betyder dock icke ett godtagande utan vidare av den gamla, ortodoxa ståndpunkten. Kristendomen är icke »en i viss urkund förvarad och avslutad» lära², utan såsom ett liv, ett tillvarelsesätt har den en historia: uppenbarelsehistoria, frälsningshistoria. Och härvid kan Thomander icke undgå att taga intryck av den begynnande moderna historicismen. Detta framgår bl. a. av den betydelse, han tillmäter den kritiskt-exegetiska verksamheten. Men han har tillika med klar intuition genomskådat historicismens svaghet: det att tron berövas sin suveränitet genom att göras beroende av ett historiskt omdöme och teologien sin självständighet genom att stelna i »historisk dogmatism». Hans kritik av supranaturalismen och neoterismen är i detta avseende belysande.³ Han pekar på, hurusom det historiska vittnesbördet är beroende av garantier för sin sannfärdighet: »ett vittne om vittnet och vittnesbörd om vittnesbördet ända i oändlighet». Men en sannolikhetsprodukt kan icke läggas till grund för »ett religionssystem, som gör det anspråk att företrädesvis vara förnuftigt». De gamle hade »renare instinkt, då de icke lade någon historia till grund för religion, utan så vida den förutsattes vara gudomlig till sitt ursprung».⁴ Thomander har också strängt fasthållit kravet på en personlig måttstock, en inre norm för betraktandet och bedömandet av historien.⁵ Detta hade legat i rationalismens princip,

¹ De donis Sp. S., tes 5. Kurs. av N. A.

² Parallellställan etc., Skr. II, s. 52.

³ Jfr N. J. Göransson: Teologiens normerande princip etc., Skrifter tillägnade P. G. Eklund, s. 242 ff. (ang. Boussets kritik av Troeltsch).

⁴ Om Jesu abs. fullkoml., Skr. II, s. 37. — Jfr Tegnér's benägenhet att göra kristendomen oberoende av »något slags historiskt faktum». Tegnér till Wingård 8/1 1837 (s. 57 f.). ⁵ Om Jesu abs. fullkoml., Skr. II, s. 10.

ehuru det här överflyglats av benägenheten för konstruerande, en benägenhet som grumlar så mycket framtidsdigt även hos en Hegel. Hellre än att pruta av något på trons suveränitet var Thomander beredd att offra dess vetenskaplighet i mening av dess »förnuftighet».

Vad teologiens normerande princip beträffar, gör Thomander gällande, att den vore att söka dels i människans eget religiösa väsen, dels i den i Skriften dokumenterade historiska uppenbarelsen. Därmed är han helt i överensstämmelse med de gamla lutherska dogmatikerna med deras tal om testimonium Spiritus Sancti internum samt verbum divinum externum (vartill även sakramenten höra) såsom tillsammans utgörande villkoret för en rätt tro och teologi, men även med den moderna teologiens stora tanke om samhörigheten mellan den omedelbara religiösa känslan och den historiska verkligheten: »uppenbarelsen i dess identitet med den frigörande och frälsande tron» (Göransson).¹ För Thomander står det fast, att »alla trognas sakkännedom och erfarenhet . . . stämmer deruti öfverens att Christi sanning lever i Skriften. Anden i ordet och anden i församlingen är en och samma ande, den 'anden som betygar att anden är sanningen' (1 Joh. 5:6)».² Han ställde som sin vetenskapliga uppgift att »visa, huruledes bibelns lära är . . . religionen: mensklighetens sens-commun».³ Men harmoniserandet och identifierandet av de båda normerande momenten får ej ske på bekostnad av den historiska uppenbarelsen, vilken åt trosinnehållet förlänar ett auktoritativt drag. Här framträder Thomanders starka beroende av den ortodoxa betraktelsen av Skriften. För Luther betydde dennas karaktär av Guds ord närmast betygandet av Guds närvaro, detta, att stannandet inför och begrundandet av den samma förmedlar upplevandet av frälsningen, »gör hjärtat till fyllest». För det ortodoxa betraktelsesättet åter gällde

¹ N. J. Göransson: Evangelisk dogmatik I, s. 48.

² Kort förklaring af Nya Testamentet, s. 5.

³ Thomander till Hierta 22/5 1846.

Skriftens identitet med själva uppenbarelsen i alla dess enskilda delar (*omnia et singula verba*). Även Thomander ser i den inre normens bristande överensstämmelse med den yttre ett, medvetet eller omedvetet, svek. Vissa av hans uttalanden på denna punkt äro mycket bestämda. Några må anföras: »Den egentliga christendomen kan dock icke vara någon annan än den som antager innehållet af de christnas heliga böcker såsom bokstaflig sanning.»¹ »Hvad kyrkolärans vetenskap beträffar, så är ingenting säkrare än att reformatorerne erkände och ville hafva erkänd den heliga Skrift såsom innehållande den ursprungliga gudomliga sanningen . . . I sig själf är den uppgift visst icke att förkasta som föresätter sig att uppvisa ett objectivt innehåll i Skriftens lära, ty det är just hvad vi påstå om dem alla; men om de förbise, förkasta eller förvända momenter af skriftläran endast derföre att de icke vilja skicka sig för deras rena tänkande, då måste det vara skriftläran som är ren och icke deras tänkande. Det är utan tvifvel ett fruktbärande företag att redligt och fullständigt utlägga det religiösa medvetandets faktum, men nödsakas man af grunderna för sitt förfarande äfven der att utesluta eller omgöra väsentliga delar af det som Skriften utgifver som lära, så är antingen grunden falsk eller förfarandet förfeladt.»² Här är ju den synpunkt på bibeln som historiskt-litterärt dokument för det ursprungliga vittnesbördets bevarande, vilken Luthers betraktelse medger, utesluten. Principen »Skriften kan icke varda om intet»³ gäller undantagslöst de enskilda skriftställena. Denna hans ståndpunkt är dock icke den slutgiltiga, utan brytes av ett djupare inträngande dels i den sant reformatoriska betraktelsen, dels i den fortskridande forskningens resultat. För »yttre kritiska skäl» böjde sig Thomander⁴: det veten-

¹ Om Jesu abs. fullkoml., Skr. II, s. 2.

² Tal vid Lutherfesten i Lund 18/2 1846, Skr. II, s. 166 f.

³ Predikan vid jubelfesten 20/10 1841, Skr. I, s. 459.

Ett av de av Thomander för sökande till teol. adjunktur föreslagna ämnena var *De fide Scripturæ sacræ divina*. Teol. fak. prot. 21/5 1847 § 4.

Jfr Tegnér till Wingård 8/1 1837 (s. 57 f.).

⁴ Jfr Quart. 1830 H. 1, s. 63.

skapliga samvetet tog ut sin rätt. Som en fanfar klingar den frejdiga bekvämligheten i en recension av de Wettes Biblische Dogmatik: »Mot bibelkritik och dogmkritik i allmänhet lär ingen förnuftig theolog längre vilja predika korståg . . . Hvad bibelkritiken angår, så kan Skriften ingenting förlora af sin Theopneustiska beskaffenhet, äfven om till flera än en bok stycken skulle kunna förmodas eller befinnas tillkomna genom en senare hand än hufvudskriftens författares. Pentateuchen är lika mycket pentateuch äfven om den antingen hel och hällen eller till någon del härrör ifrån någon annan än Moses. Det är lika litet betänkligt, om det gifves Davidspsalmer hvilka Isai son aldrig sett eller hört, som om det gifves Davidsharpor, på hvilka han aldrig har spelat. Bibeln är lika mycket bibel, äfven om några namn eller ziffror skulle finnas felaktigt afskrifna, ja äfven om man lyckas utmönstra hela böcker såsom falska och understuckna. Ja, Guds ord är så fast och stadigt, att det skulle bestå, äfven om man lyckades visa hvad man aldrig kan visa, att ingen bokstaf deruti vore skrifven hvarken af Moses, Josua, Samuel, David, Esaias, Matthæus, Marcus eller någon annan af dem hvilka såsom författare uppgifvas. Ifrån dogmatikens ståndpunkt är den helige Ande den egentliga författaren, och i detta hänseende blifver andens vittnesbörd att anden är sanning i evighet lika tillförlitligt. Lifvet är sjelft sin bevisning och har icke behof att gå annorstädes bort och spörja efter huruvida det lefver.»¹ Här är den gamla inspirationsläran definitivt öfvervunnen av det tidshistoriska betraktelsesättet. Den öfverflyglas också i flera uttalanden av det starka betonandet av testimonium Spiritus Sancti internum. Han talar t. ex. om en biblisk skrifts rätta värde såsom beroende av dess inre beskaffenhet, förnummen av själen som »den hel. Andes eget vittnesbörd», samt om »den eld som lefver och verkar i Guds ord».² Han förtröstar på att ljuset icke är så mörkt, som den blinde föreställer sig: »der ordet rent gifves och rent mottages, der dröjer det icke länge innan det visar huru klart det är. Hvad som ännu bär sin slöja, det bäre

¹ Quart. 1831 H. 1, s. 86 ff.

² Gamla satser etc., Skr. II, s. 273 f.

denna oberörd.»¹ Också får det mekanistiska uppfattningssättet vika för medgivandet, att »i en dräkt är icke hvarje tråd, hvarje veck lika maktpåliggande».² Och i ett föreläsningsutkast heter det: »I den hel. Skrift, såsom i hvar och en, helst utförligare skrift på ett dödt språk, gifves bredvid de många ord, hvilkas bokstafliga betydelse är alldeles ostridig, icke så få andra, hvilkas bokstafliga betydelse är osäker. På intet af dessa är någon lära i Guds ord grundad.» Ja, om de redan i den äldsta församlingen omstridda delarna av Nya testamentet (Ebreerbrevet, 2. Petri brev, 2. och 3. Johannes' brev, Judas' brev, Jakobs brev och Johannes' uppenbarelse) saknades, »så skulle genom denna förlust icke fattas bevisställen för någon enda af christendomens läror: så stort är i detta fall de oomtvistade beståndsdelarnas företråde med afseende å läran».³ På de avgörande punkterna är Skriftens tydlighet och oemotsäglichhet viss: »det som är till saligheten nödigt, det är oss gifvet i all klarhet; det som är mörkt, är tillika icke till saligheten oundgängligt».⁴ — Vilken grundsyn på Skriften som än för tillfället dominerar, står det emellertid fast, att den utgör »dogmatikens kunskapskälla».⁵ Alla den kristna kyrkans huvudläror finnas in nuce i Skriften; »och det som i den bibliska dogmatiken, betraktad såsom en annan än den kyrkliga, kan komma att bortfalla består ju af intet annat än scholastiska bestämningar».⁶

Vad betyda då *de kyrkliga bekännelseskrifterna* för tron och teologien? Deras nödvändighet hävdade Thomander under diskussionen omkring P. Wieselgrens skrift *Hvilken är Sveriges religion?*, vari denne yrkade på ett lossande av symboltvångets fjättrar, men tillika varnade för ett helt avstående från symboliska bestämningar. Häremot uppställde Reuterdahl förslaget om bibeln som enda symboliska bok och lämnandet av de övriga

¹ Företal till Övers. av N. T.

² Gamla satser etc., Skr. II, s. 274.

³ Kort förklaring av N. T., s. 7.

⁴ Om dopet, Skr. II, s. 236 f.

⁵ Anti-Vandalskrift, s. 29.

⁶ Quart. 1831 H. 1, s. 87.

åt »det värde, som de för den vetenskaplige forskaren kunna ega».¹ Mot detta förslag opponerade sig Thomander. Dess genomförande skulle endast åtsadkomma förbistring. Erfarenheten lärde, att alla kättare åberopat sig på den hel. Skrift, tolkad på deras eget sätt.² Skriftens tydlighet vore något helt annat än »någon sådan dess vattenklara beskaffenhet, att hvar och en vid ett flygtigt genomögnande af hvilket skriftställe som helst skulle straxt kunna inse allt hvad det innehåller. Den H. Skrift är icke tydlig för den, som icke vill låta Guds ande upplysa sig. Der den H. Skrift antages såsom enda symbol, der är ingen lärans enhet antagen», liksom också »de, som äro consequenta i sin obenägenhet för symboliska böcker, anse lärans enhet för någonting temligen öfverflödigt». Ett dylikt experiment hade heller ingenstädes vågats.³ Bestämt avvisas också »den exegetiska menlöshet», som menar sig vinna sitt spel, »endast de kunna få de symboliska böckerna ur vägen och ha Skriften ensamt att skaffa med».⁴ I denna symboliska böckers nödvändighet såg Thomander emellertid »ett bedröfligt tecken», ett nödvändigt ont med hänsyn till de mänskliga förvillelserna.⁵ Han vänder sig även på det mest avgjorda sätt mot förpliktelsen till dogmats bokstav. Med L. P. Wählin's sats, att fråga om någon förändring i den lutherska kyrkans huvudläror ej kunde väckas av någon, som älskade frid och sanning, eller av någon, som i sitt hjärta erfarit ordets saliggörande kraft, går han strängt till rätta. Denna sats gäve i själva verket uttryck åt en tendens att »med påfvisk Gudsfrösmädelse» sätta sig till doms över själva Skriften.⁶ Han åberopar också ortodoxiens eget krav på en åtskillnad mellan skriftens äldre och nyare läror, »en olikhet såsom den emellan ett involveradt och dess evolutioner».⁷ Faktiskt hava trosartik-

¹ Quart. 1828 H. I, s. 72 ff. — Ang. Ahlmans ställning till symbola jfr Aulén: M. E. Ahlman och E. G. Bring, s. 13 f.

² De donis Sp. S. tes 4.

³ Quart. 1829 H. I, s. 100 f.

⁴ Tal vid Lutherfesten 1846, Skr. II, s. 167.

⁵ Quart. 1829 H. I, s. 68. Jfr De donis Sp. S. tes 4.

⁶ Quart. 1829 H. I, s. 62 ff.

⁷ Quart. 1831 H. I, s. 87.

larna mycket ofta ändrat form och gestalt. Utvecklingen bringar också i dagen mycket, som från början var latent.¹ Det är dogm-historiens — liksom all historias — uppgift att klargöra en utvecklingsprocess.² Sin ståndpunkt sammanfattar Thomander så, att visserligen enheten i kyrkans bekännelse är så värdefull, att myndigheterna med all makt böra vinnlägga sig därom: utan den skulle enkla sinnen förvirras, staten taga skada och de lärdes oväsen förtaga lusten till studier. Symbola böra därför, såsom kyrkolagen stadgar, erkännas såsom den rätta tolkningen av uppenbarelsen genom de män, vilka kyrkan aktar såsom de mest dugliga och lärda. Men å andra sidan få de vedertagna uttryckssätten icke kvarstå längre än som är nödvändigt »för odlandet av folkets fattningsförmåga». (»Necesse est, videre, ne loquendi formulæ semel receptæ diutius retineantur quam donec ad ingenia populi excolenda sufficient.»³) Thomander för-dömer, vad han kallar *negativ ortodoxi*, d. v. s. (det vanligen i politiska intressen engagerade) fasthållandet vid lärosatser, vilka visserligen innehållas i en kyrkas symboler, men icke mer äro ett levande uttryck för församlingens tro eller dess offentligen för-kunnade lära. Liksom staten är den levande lagen, så är kyrkan den levande symbolen. Utvecklingen kan medföra, att en och annan kodifierad paragraf icke längre är till för resp. samfund. (För den lutherska kyrkans vidkommande pekas på följande satser: att var och en, som vill bliva salig, måste tänka så om treenigheten, som det talas därom i Athanasianum; att odöpta barn bliva fördömda (Conf. Aug. art. 9); att ingen salighet gives utom den synliga församlingen (Apol. Aug.).⁴) Detta förbindande av teoretiskt-vetenskapliga och praktiskt-pedagogiska synpunkter är särdeles karakteristiskt för Tho-mander. Han glömmar på ingen punkt, att religionen är liv. Hans slutsats blir: »Theologia temporaria; veritas æterna est».⁵

¹ De art. fidei prim. § 2 st. 6.

² Quart. 1831 H. 1, s. 87.

³ De donis Sp. S. tes 4.

⁴ Quart. 1828 H. 2, s. 28 (not).

⁵ De donis Sp. S. tes 2.

Vad är då det normerande i symbolum? Denna fråga utreder Thomander i skriften *De articulis fidei primariis*. Såsom kristen trosartikel karakteriserar han »varje del (quælibet pars) av den kristna läran». Han opponerar här mot en del samtida bestämningar, först mot deras, vilka ville skilja credenda från agenda så, att det etiska stoffet borde avskiljas från trosartiklarna. Icke heller godkänner han vissa teologers begränsning av en trosartikels omfång till sådana begrepp i den kristna läran, vilka de kallade bestämmande eller universella (*directrices* vel *universales*). Detta betydde ett avvikande från den ursprungliga innebörden av begreppet trosartikel.¹ Ja, icke ens satsen, att en trosartikel ovillkorligen skulle innehållas i det skrivna Ordet erkännes. Detta vore nämligen att upptaga som ett argument det som stode under debatt. »Om», säger han, »någon bragt något i kristlig mening sant i dagen, så gör det . . . föga till saken, varifrån han vill hava det hämtat, från Skriften, från ett icke skrivet ord eller från någon inre upplysning.» Teologerna gjorde också antaganden, om vilka det kunde ifrågasättas, huruvida de härledde sig från Kristi lärjungars skrivna lärosatser eller fastmer från traditionen. Såsom exempel anföres här läran om barndopet, i fråga om vilken man vänt sig »åt tusen håll».² — Det normerande hos trosartiklarna är det, att de såväl direkt som indirekt hava avseende på *människans frälsning*. Detta kräves också av hela den kristna läran. (I ett manuskript betecknas läran som »en lära om korset och om himmelriket, försakelse och salighet».)³ Vad som åter gäller om hela läroinnehållet har sin giltighet i fråga om varje del. Så kan icke heller sägas, att någon trosartikel är otydlig.⁴ Men väl hava några trossatser till en del ett historiskt innehåll och intresse; det historiska stoffet kan ej heller alldeles avlägsnas. (På denna punkt opponerar Thomander mot Hunnius.) Ja, även i fråga om bibeln kan det historiska stoff, som icke innehåller kristna *läror*, förhållas till tro samt stärka tron.⁵

¹ De art. fidei prim. § 2 st. 2.

² A. a. § 2 st. 3.

³ Föredrag i Stockholms Bildningscirkel 25/11 1855.

⁴ De art. fidei prim. § 2 st. 4.

⁵ A. a. § 2 st. 5.

Med denna grundsyn på dogmat inställer sig emellertid problemet med avseende på den enskilde teologen: är han rätt och slätt ett kyrkligt organ eller är han något mer? Teologien har tack vare kristendomens faktum i såväl själslivet som historien en viss vetenskaplig valör. Men den historiska religionen är på alla områden en variabel storhet: »religionskänslan, den ursprungligt gifna, förändrar sig betydligt genom tänkesättet . . . Lära och förnimmelse draga sed och lefverne med sig.»¹ Teologiens verksamhet kan därför icke vara enbart en logiskt ordnande, den måste fortskrida även till en kritisk undersökning. Thomander tvekar icke heller att tillämpa principen, att väl kyrkan, men icke vetenskapen känner något kätteri², resp. renlärighet, på teologien. I en recension i Quartalskriften skärskådar han satsen: »universitetsteologerna äro lärare i kyrkan». De äro det faktiskt, men de behöva icke nödvändigtvis vara det, säger han. »Teologien tänkt i sin idé såsom universitetsvetenskap kan icke erkänna andra lagar än dem som gälla för all vetenskap. Det kan för henne icke gifvas några resultater till hvilka hon icke får komma ej heller några sådana till hvilka hon nödvändigt skall foga sig.» Men då teologien meddelas åt blivande församlingslärare »för att aptera dem till sitt kall», är den en tillämpad vetenskap, d. v. s. den tjänar andra ändamål än de rent vetenskapliga. Den konfessionella synpunkten måste här gälla. Den lösning, Thomander föreslår, kan utifrån hans grundsyn på såväl vetenskap som kyrka endast bliva en: »kyrkans teologer böra vara prester, universitetets teologer böra vara lekmän». Åtminstone en av det sistnämnda slaget borde finnas vid varje universitet till betonande av forskningens frihet.³ Såsom en motsvarighet till detta uttryck för Thomanders djupa vetenskapliga allvar må erinras om hans yttrande vid riksdagen 1856—58: »Det ena yrket som det andra idkas ej längre med framgång utan vetenskapens hjälp. Ingen ädel man försmår i våra dagar att höra hennes råd.»⁴

¹ Föredrag i Stockholms Bildningscirkel 25/11 1855.

² Jfr Akad. konsist. prot. 7/1 1847 § 3. ³ Quart. 1831 H. 4, s. 81.

⁴ Riksd. 1856—58 Pr. pr. I, s. 15. Jfr Lilliecrona: a. a., s. 423; Quart. 1828 H. 4, s. 37.

Liksom kristendomen betecknar det universella livet, är det teologiens första vetenskapliga uppgift, efter klargörandet av »de första grunderna», att ut ifrån en översta princip organisera och harmonisera sitt stoff. Denna uppgift behandlas i skriften De donis Spiritus Sancti (tes 5). Om ett förvänt handhavande av teologien vittna bl. a. de många olika namnen på de teologiska disciplinerna: arketypisk, ektypisk, asketisk, pastoral, hermeneutisk, exegetisk, dogmatisk, moralisk, tetisk, antitetisk, kasuistisk o. s. v. teologi. Med hänsyn till kristendomens källa och trosnorm såsom föreliggande i uppenbarelsen i Skriften är all teologi väsentligen *biblisk-exegetisk*, uttolkande och jämförande. Ut ifrån denna grundsyn giva sig teologiens övriga delar av sig själva. Det till en viss vetenskaplig form, ett enhetligt sammanhang, bragta materialet skall *systematiseras*, varvid det skall uppvisas, att intet fattas i systemets fullständighet. Emellertid giva de nödvändiga skiljaktigheter, som all mänsklig föreställningsförmåga medför och som inga bekännelseskriterier kunna förebygga, åt varje disciplin en *historisk* karaktär. Då ju teologien även kan och bör vändas till det praktiska, offentliga, livets tjänst, får den ännu en disciplin: *tillämpad* (adplicata) teologi. I denna ingår emellertid mer praktisk förfarenhet (ars) än egentlig vetenskap. — Thomander sidoordnar alltså det exegetiska, dogmatiska och historiska betraktelsesättet.

Thomanders schema över teologiens olika grenar får följande utseende:

1. *Exegetisk* (filologisk) *teologi*:
 - a) Hermeneutisk teologi.
 - b) En del av critica sacra.
2. *Systematisk* (logisk) *teologi*:
 - a) Tetisk teologi.
 - b) Antitetisk teologi.
 - c) Moralisk teologi.
3. *Historisk teologi*:
 - a) Kyrkans, dogmats, gudstjänstens, heresiernas o. s. v. historia.
 - b) En del av critica sacra.

4. *Tillämpad teologi:*

- a) Pastoralteologi.
- b) Kasuistik.
- c) Homiletik.
- d) Kateketik.
- e) Asketik.
- f) Kyrkorätt.

För den systematiska teologien, själva läroframställningen, redogöres närmare i avhandlingen *De articulis fidei primariis* (§ 1 st. 2). Vissa huvudpunkter befinnas vara gemensamma för alla historiska religioner, då de ju hava ett gemensamt ursprung. Varje religions lära kan fördelas på trenne avdelningar, för så vitt den nämligen behandlar dels själva gudsbegreppet, dels människosläktets tillstånd, dels slutligen umgänget mellan människorna och gudomen. De mot övertygelsen om *gudomens* tillvaro, *människornas* underlägsenhet och beroende därav samt möjligheten av ett lyckligare liv genom *förbindelsen* därmed svarande delarna av religionsläran benämner Thomander *teologi*, *antropologi* och *teantropologi*. Här återfinnas således de förnämsta artiklarna — absolute primarii¹ — i all religion.

Vad de specifikt *kristna* trosutsagorna — huvudartiklarna om det »något i lära», som genom kristendomen tillkommit², benämnas relative primarii¹ — beträffar, så äro de inbördes icke likvärdiga (a. a. § 3). De skiljas från varandra dels så, att somliga äro mer, andra mindre eller icke alls nödvändiga för den vetenskapliga formen, dels så, att somliga äro mer, andra mindre tillförlitliga (obestridliga), dels slutligen så, att några förklara de andra. Somliga äro *primära*, andra *sekundära*. (Thomander tar avstånd från åtskillnaden mellan fundamentala och icke fundamentala artiklar, vilken åtsadkommit så mycken ofruktbar strid i kyrkan.) Det centrala i kristendomens läroframställning är den soteriologiska förkunnelsen, detta, att *Gud vill genom Kristus försätta människorna i ett bättre, evigt förblivande tillstånd*.³

¹ De art. fidei prim. § 9.

² Parallellställan etc., Skr. II, s. 50.

³ De art. fidei prim. § 2 st. 4; § 6.

Huvudmomentet i den kristna trosläran innehålles enligt Kristi och hans lärjungars uttalanden i den satsen, att *Jesus är Kristus*.¹ Läran om Jesu messianitet och särskilt idén om den till mänsklighetens frälsning lidande Messias är kristendomens förnämsta lära.² Den är också den äldsta, av apostlarna framställda, liksom den antages av alla kristna samfund.³ Här föreligger det för kristendomen säregna, »individuella», som gör den till något för sig i religionshistorien.⁴ Dock behöver icke, när fråga är om ett teologiskt *systems* uppbyggande, det primära och det originella sammanfalla. Kanske kan en förnuftsan- ning bättre ägna sig som det förstnämnda. »Ett lärosystem är något begränsadt . . . Det christliga systemets diagnostikon kan lika lätt råka vara beläget vid periferien som i och omkring medelpunkten.» Det primära — konstitutiva och regulativa — i kristendomens system kan utrönas endast genom betraktande av systemet självt och dess material.⁵ Härvid måste också hänsyn tagas till det faktum, att varje olika riktning (secta) inom kristendomen betonar en särskild fundamentallära. Av de artiklar, vilka äro relative primarii, framstå därför somliga som *universella*, andra som *partikulära*. För den evangelisk-lutherska kyrkan är det säregna läran om människans rättfärdiggörelse och frälsning av Guds nåd genom tron för Kristi förtjänsts skull. Detta betyder, att lutherdomen bäst uttrycker kristendomens huvudinnehåll. Den följer också helst Paulus, »vilken framställer läran tydligast och fullständigast».⁶

I sin såsom systematisk indelningsgrund avgörande grundsyn på religionen, enligt vilken ett visst innehåll är gemensamt för alla religioner, men därjämte kristendomen är ensam om en särskild förkunnelse, visar sig Thomanders beroende av romantiken,

¹ De art. fidei prim. § 5.

² Parallellställena etc., Skr. II, s. 53 f.

³ De art. fidei prim. § 7.

⁴ Jfr Tal vid Lutherfesten 1846, Skr. II, s. 162; Parallellställena etc., Skr. II, s. 48 f., 52.

⁵ Parallellställena etc., Skr. II, s. 50 f.

⁶ De art. fidei prim. §§ 8, 9.

vilken även här tillämpade idén om »den heliga uniteten». (Görres visade vägen med sin teori om en gemensam urreligion.¹ Schleiermachers första indelningsgrund för dogmatiken är motsatsen mellan det att vara och det att icke vara förlossad genom Kristus. Dogmatiken börjar först där, varest människan äger detta frälsningsmedvetande. Men vad som ingår i all religion — känslan av absolut beroende av den makt, från vilken allt kommer — finnes kvar även på det kristna stadiet.) Här talar jämväl Thomanders starka humanistiska intresse och syftning. På samma gång han framhåller läran om försoningen som den djupa skillnaden mellan kristendomen och den klassiska hedendomen, gör han gällande den senares höga värde.² Med sina »Parallellställen till den christna sede- och trosläran, hemtade ur den klassiska hedendomens skrifter», vill han uppvisa lärornas om försynen, treenigheten, gudsbelätet, synden, själens odödlighet, ja, Guds uppenbarelse i Kristus förkristlighet.³ Kristendomen utgör visserligen icke en omflyttning av förut befintliga religiösa element, utan betecknar tillkomsten av nya dylika, en surdeg till den gamla degen⁴; men i det frälsningshistoriska utvecklingsförloppet har det funnits en »christenhet före Kristus». Om denna heter det: »Läran om en barmhertig Gud som, om än på ett för människorna obekant och outgrundligt sätt, frälsar och försonar människorna med sig, är det muntliga evangelium som ifrån människosläktets begynnelse fortgått ifrån fäder till barn. Guds ord har varit ett muntligt ord i långt flera rum och tider än det är ett skriftligt. Fromma fäder hafva dött saliga i Jesu namn, ehuru Jesu namn icke var uttaladt i deras dagar och i deras bygder. De som hafva lefvat och dött i tron på Guds, om än för dem namnlösa, barmhertighet, de hafva dött saliga för Jesu skull, och äfven dem har han gjort saliga, icke för rättfärdighetens gärnings skull som de gjort hade, utan efter sin barmhertighet.» I gamla teologers

¹ Även enligt Ahlman hör — ehuru från en annan utgångspunkt — den s. k. allmänna uppenbarelsen i hela dess omfång med till kristendomen.

² De art. fidei prim. § 9 st. 2.

³ Skr. II, s. 60 ff.

⁴ Gamla satser etc., Skr. II, s. 275.

påstående, att den gudomliga sanning, som förefunnes i heden-
domen, vore en stöld från bibeln, låge den sanningen, att detta
gudomliga vore en kvarleva av det första evangelium.¹ Till
denna historiska konstruktion torde med de romantiskt-humanis-
tiska förutsättningarna² hava samverkat Luthers teori om ur-
uppenbarelsen. (Det florilegium av uttalanden av resp. tänkare
och skalder, som Thomander framvisar, har tydligen även haft
ett starkt litterärt intresse att tacka för sin tillkomst.³)

När det gäller att systematisera det kristna läroinnehållet på
grundvalen av såväl de absolut som de relativt primära trosar-
tiklarna och med den lutherska partikulärartikeln som grund för
urskiljandet (principium dignoscendi), så bör den artikel, som är
primär för hela kristendomen — den om Jesu messianitet — läg-
gas till grund för *teantropologien*, vilken innehåller det för kristen-
domen väsentliga.

Thomanders teologiska system ter sig alltså på följande sätt⁴:

I. *Teologi i egentlig mening.* (Om Gud.)

1. Det absoluta gudsbegreppet (notio Dei absoluta):
om de vilande attributen.
2. Guds förhållande till världen, de verkande attributen,
skapelsen.
 - a) Den första skapelsen: världens, människornas, de
goda och onda änglarnas.
 - b) Den andra eller fortsatta skapelsen: om försynen
och om förutbestämmelsen.

3. Treenigheten.

¹ Gamla satser etc., Skr. II, s. 279.

² Jfr Novalis' liknelse, enligt vilken antiken och kristendomen förhålla
sig till varandra som tvenne vingar, vilka »båda hålla universum, såsom
ängelns kropp, i evigt svävande, i evig njutning av rum och tid». (Huch:
Die Romantik I, s. 182.)

³ Thomanders vidsträckta religionshistoriska intresse får en stark be-
lysning av hans förslag till L. J. Hierta 31/7 1848 om utgivandet av utdrag
ur Koran, Veda eller Zend-Avesta.

Wingårds kritik av Knapps dogmatik, vilken i dogmhistorien ginge till-
baka, parallelliserande, »till Homerus och hedniska urverldens religionsbe-
grepp», kan tillämpas även på Thomander. Se Wingård till Tegnér 2/5
1833 (Ur Es. Tegnér's Papper, s. 352).

⁴ De art. fidei prim. § 9 st. 1.

- II. *Antropologi*. (Om människan i hennes syndighet.)
1. Det primära begreppet människa (notio hominis primaria): om den fullkomliga människan, gudsbelätet.
 2. Synden såsom originans, originalis och actualis.
- III. *Teantropologi*. (Om Kristi gudamänsklighet: försoningen med Gud genom Kristus på grund av hans förtjänst, mot-tagen i tron.)
1. Kristi jordiska levnad, hans naturer, tillstånd, ämbeten.
 2. Kristus såsom styrande kristenheten (res christianas) medelst den från himlen sända Anden: Kristus i kyrkan.
 - A. Kyrkan betraktad i hennes realitet (realiter spectata):
 - a) Materiellt:
 - α) Kyrkans hjälpmedel: Guds ord = lag och evangelium; sakramenten = dopet och nattvarden.
 - β) De i kyrkan förnumna verkningarna (operationes) = upplysningen (vars början kallel-sen är), pånyttfödelsen och rättfärdiggörelsen samt helgelsen. (I överensstämmelse med Kristi trenne ämbeten.)
I läran om kyrkan, materiellt betraktad, kan den kristna etiken inneslutas.
 - b) Formellt: om de tre stånden, det kyrkliga, det borgerliga och det politiska (status ecclesiasticus, laicus et politicus).
 - B. Kyrkan betraktad i hennes idealitet (idealiter spectata): om kyrkan såsom osynlig, allmän, en, helig = den gudomliga treenighetens mystiska enhet med de heligas gemenskap (unio mystica trinitatis divinæ cum sanctorum communione).
Läran om de icke kristna släktenas frälsning hör till läran om kyrkan, ideellt betraktad; den stöder sig på utsagorna om nådens, både den försonande (reconsilians) och den tillämpande (adplicants) allmänlighet, »om det eljest är möjligt att fastställa något i dessa ting».

3. Kristi ankomst, den profetiska förkunnelsen, de dödas uppståndelse, den yttersta domen, det eviga livet och döden, tidens fullbordan etc.

Uppställandet av andra primärartiklar avvisas med hänvisning dels till de läror, vilka Kristus och hans lärjungar främst avhandlat, dels till lärornas systematiska sammanhang. Treenighetsläran anser Thomander icke vara en primärartikel. Den är icke för kristendomen särskilt utmärkande, i det att den hos enskilda hedniska tänkare nått nästan lika stor klarhet som föreställningarna om Guds tillvaro och egenskaper. Dess uppkomst angives så, att »lärarena, till att utmärka något som af evighet är i Gudomsväsendet, nämna tre personer i Gudomen, hvilket ingalunda får uttydas såsom man räknar tre personer ibland menniskor».¹ Denna lära är icke heller nödvändig till den systematiska grundläggningen, om den än hör med till systemets fullständighet. Historien bekräftar dess sekundära betydelse — ingen kan ju förneka, att t. ex. swedenborgare och socinianer äro kristna. De som antaga denna lära som den förnämsta trosartikeln omläda filosofiska meningar i kristliga ord (t. ex. Schelling).² Lika litet är Hegels påstående riktigt, att kristendomens grundlära vore satsen om Gud såsom den absolute anden. Denna lära är nämligen icke särskilt utmärkande för kristendomen, ej heller inskräpes den särskilt starkt av Kristus, då ju ingen av hans lärjungar tvivlade därpå; den saknar också grundläggande betydelse för övriga läror. Även Schillers definition av kristendomen som skönhetens religion är oriktig. (Enligt S. ersätter kristendomen det kategoriska imperativet med den fria böjelsen.) Thomander erkänner, att »det människorna hålla för mest vördnadsvärt, det önska de föreställa sig på ett skönt sätt». Han opponerar mot Schleiermachers sats, att kristendomen merendels förnekade det sköna. Varje religion innehåller något av skönhet och konst allt efter vederbörande folks kulturstadium. Men under det att den grekiska anden talar i *framställningens* skönhet, verkar

¹ Kateches st. 104.

² De art. fidei prim. § 10. Jfr Anti-Vandalskrift, s. 8 ff., 21 ff., 34.

kristendomen *sinnets* skönhet. Lika litet får kristendomens väsen förläggas till det sedliga livets område. Slutligen avvisas även läran om den heliga Skrift som primärartikel. Att Skriften är dogmatikens kunskapskälla (*principium cognoscendi*) betyder ej, att läran om Skriften vore dogmatikens högsta sats (*principium constitutivum*). — Vad *symbolum apostolicum* beträffar, opponerar Thomander mot Delbrück och Grundtvig, vilka anse detta *symbolum* vara gudomligt inspirerat samt innehålla alla de huvudpunkter, utan vilkas antagande ingen kan anses som kristen. Det vore ett orimligt antagande, att genom gudomligt förutseende allt gudomligt vittnesbörd samlats i en enda skrift. Ej heller vore det sannolikt, att apostlarne föreskrivit denna huvudsymbols uppläsande.¹ (Uttalandet bestyrker Thomanders historiskt-kritiska syn på traditionen.)

Den som uppställde andra primärartiklar än de ovan angivna ansåg Thomander ej rätt iakttaga nödvändigheten av ett minimum av den kristna trons omfång.² Sin ståndpunkt härutinnan har han sammanfattat i den satsen: »Christendomen är dels en lära dels ett lif. Så vidt den är lära, må hvar och en heta christen som i någon mening bekänner Christus för sin herre och mästare, äfven om han skulle på ett helt förvridet sätt för sig tyda de christliga läror han förmenar sig bekänna.»³

Thomanders framställning av teologiens system, sådan den föreligger i hans specimen *De articulis fidei primariis*, blev strax livligt diskuterad. Till grund för den teologiska fakultetens utlåtande lades Reuterdahls yttrande.⁴ (Ahlman hade vädjat till R. om ett dylikt, då ämnena för specimen »icke kunde hänföras till de vetenskaper, som tillhörde hans profession».) Om själva ämnet heter det här bl. a.: »I en tid då såväl theologer som icke-theologer sätta i fråga hvad christendom är, då några göra den till en talrik, men fullkomligen sluten samling af satser, af hvilka ingen kan umbäras, men bland hvilka också ingen ny kan upptagas,

¹ De art. fidei prim. § 11.

² A. a. § 10. Jfr Anti-Vandalskrift, s. 28 ff.

³ Anti-Vandalskrift, s. 25.

⁴ Teol. fak. prot. 9/9 1830 § 3. Jfr Anti-Quartalskrift, s. 6 ff.

hväremot den efter andras mening är något så allmänt, att den utesluter intet, men kan stå tillsammans med allt, utan att upphöra att vara christendom, i en sådan tid är visserligen en undersökning om christendomens väsende, om det som egentligen konstituerar densamma, fullkomligt lämplig.» Vad själva utförandet beträffar, framställas emellertid några kritiska anmärkningar, bl. a. angående Thomanders definition av religionen, varvid han gjort sig skyldig till samma »förblandning» av begreppen conscientia och sensus, som lagts Schleiermacher till last. (Reuterdahl ville snarare kalla conscientia ultimum än primum scientiæ, »enär den förutsätter, men ingalunda förutsättes av scientia».) Över huvud rörde den filosofiska inledningen »mindre omvårdnad». Slutomdömet lyder: »Oaktadt således arbetet icke kan kallas i allo fulländadt, kan Faculteten dock icke förneka dess Författare en stor klarhet i ämnets uppfattande och behandling, en lika stor skarpsinnighet och redighet i utförandet, samt en insigt i teologiska ämnen, som bevisar, att han känner sin tids teologiska problem och kan deltaga i deras lösande». — Brunius' yttrande i akademiska konsistoriet 18/9 1830¹ besvarar Thomander i en bilaga till sin besvärsskrivelse 9/10 1830², vari han på det bestämdaste avvisar B:s påstående, att i avhandlingen »mindre evangeliskt-lutherska framställningar» omväxlade med renläriga och att en fast teologisk ståndpunkt saknades. Kahl gjorde i sitt svaromål på Thomanders besvär över förslaget till domprostbefattningen³ gällande, att han förryckt den evangeliska principen om Skriftens supremati. De till ett religionssystems bildande nödvändiga lärorna hade han allt för mycket begränsat; till primärartiklarna hörde läran om själens odödlighet, om treenigheten, om bättringen, förnyelsen, omvändelsen, helgelsen och kärleken. Det nya i hans framställning vore icke sant och det sanna vore icke nytt.⁴ Pettersson kritiserade i en lång inlaga Thomanders

¹ Anti-Quartalskrift, s. 10 ff.

² A. a., s. 98 ff. Brunius' genmäle återfinnes s. 171 ff.

³ A. a., s. 140 ff.

⁴ Thomander fann denna sin kritiker med hans »sjelfupptäckta källa till all dogmatisk systematik» hava »gått för tidigt ifrån mästaren eller åtminstone ifrån skole-mor». Anti-Vandalskrift, s. 28 ff.

av honom ofta karikerade satser från extremt ortodoxa förut-sättningar.¹ P:s beskyllning för »breda och vacklande» om-dömen bemöter Thomander i några helt korta, »smala och sta-diga», svar.² Bergqvist gjorde sig i Quartalskriften till målsman för dem, vilka »endast i den Evangeliskt-Lutherska Orthodoxien» funne »den Bibliska Sanningen helt och ostympadt sammanhäng-ande föreställd» och vilka därför måste betrakta artiklarna i symbolum apostolicum som primo-primarii. Thomanders egen princip att låta Skriften avgöra troslärorernas vikt hade bort för-må honom att icke stanna endast inför läran om Jesu messia-nitet. Dock fann B. i avhandlingen ett »verkligan förträffligt bidrag till den Theologiska Systematikens utbildning».³

Läran om Gud.

Såsom förut nämnts, fann Thomander det för kristendomen vä-sentliga innehållas i den s. k. teantropologien. De tvenne första av teologiens delar har han också endast sparsamt behandlat. Vad *läran om Gud* beträffar, har han föreläst över till densamma hörande frågor.⁴ Ett till stor del av hänvisningar till bibel-ställen bestående utkast, avhandlande gudsbegreppet, ger vid handen följande uppställning: Gud såsom den absolute anden — Guds enhet — Guds »natur» (egenskaper). Guds härlighet defini-eras som högsta graden av Hans allestädesnärvaro, allmakten som oändlig verksamhet och oändlig vila. Över huvud synes uppgiften vara att från gudsbegreppet utesluta de begränsningar och antinomier, vilka höra det betingade mänskliga till. Det är således mer spekulativt än religiöst fattat — för den romantiska åskådningen framstod ju Gud såsom den självklara grunden till allt tänkande och varande. Kärleksbegreppet kommer emeller-tid till sin rätt, så till vida som det göres gällande, att Guds vilja (väsen) uttryckes icke blott i Hans helighet, utan även i Hans

¹ Bihang till Anti-Quartalskrift, s. 13 ff.

² Anti-Vandalskrift, s. 54 ff.

³ Quart. 1830 H. 3, s. 77 ff.

⁴ Bland av Thomander till specimen för teol. adjunktur föreslagna ämnen märkes *De personalitate Dei*. Teol. fak. prot. 21/5 1847 § 4.

godhet och barmhärtighet.¹ — Änglarna definieras som skapade andar (= begåvade med förnuft, känsla, vilja och odödlighet) med större förmågenheter än människan. De utgöra en församling, ett rike, med särskilda grader. De goda änglarna äro de som blivit sin bestämmelse trogna; de äro i himmelen och på jorden, och de kunna uppenbara sig. De onda änglarna äro de som icke behållit sitt ursprungliga goda; de äro i helvetet och på jorden och kunna såsom bundna i mörkrets bojor icke uppenbara sig annorlunda än genom onda verkningar, onda fantasier, tankar, begär (såsom syndens orsak). — I ett utkast över skapelsen talas om Guds omvårdnad och styrelse i följande punkter: »1:o Att tingen fortfara, beror af Gud. 2:o Gud är deras herre och egare till följande af skapelsen. 3:o Alla förändringar bero af Gud. 4:o Gud behöfver intet — tingen behöfva honom. 5:o Intet är för Gud för stort eller för ringa. 6:o Alla varelser få allt de kunna emottaga. 7:o Omvårdnaden gör Gud ingen möda.»² — Treenighetsläran säger sig Thomander icke hava »förnekat» eller »förvrängt», ehuru han icke ansåge den vara en primärartikel.³ Den finge sin belysning av andra läror, främst läran om skapelsen (varvid den satsen åvvisas, att Sonen vore ett verktyg⁴) och om Kristus.

Läran om människan.

Vad *antropologien* beträffar, framstår för Thomander i enlighet med de evangeliska bekännelseskriterierna förbindelsen med Gud såsom något för människan ursprungligt och väsentligt. Guds bild, heter det i ett utkast, är allt det, varigenom människan skiljer sig från den övriga skapelsen. Hennes ursprungliga full-

¹ Quart. 1839, s. 376 f. Tydligare framträder givetvis detta drag i predikningarna.

² Att Thomander föreläst över urhistorien framgår av brev till P. G. Ahnfelt (22/11 1846), varuti det bl. a. heter: »I dag har jag föreläst om paradiset, emnar ock dermed fortsätta i öfvermorgon och på fredag. Kanhända hinna jag ända till fallet, ty huru lätt hinna man inte dit?»

³ Anti-Vandalskrift, s. 14.

⁴ Jfr dock Kateches st. 197: »Himmel och jord . . . har Fadren i begynnelsen frambragt af intet genom Sonen».

komlighet synes emellertid på skolastiskt vis hava fattats mer som ett tidligt begränsat tillstånd än som ett från början nedlagt anlag till gudsmedvetandets utveckling och suveränitet.¹ Synden karakteriseras som laglöshet, som ett missförhållande till lagen såsom uttrycket för mänsklighetens idé. Dess ursprung anges sålunda: »Den första människan lät den onda fienden förloda sig till olydnad mot Guds bud, och deraf blef mörker i hennes förstånd, onda lustar i hennes hjerta, hon fick oro och missnöje inom sig, en förbannad jord omkring sig och en evig fördömdelse framför sig, och alla hennes efterkommande ärfde hennes onda och förkofra sitt arf.»² Arvsyndens tillräknas alla dels på grund av Adams naturliga målsmanskap, så att hela släktet därigenom lider, vad annars ej behövt lidas, dels villkorligt, så att var och en hemfaller under syndens straff, så framt han ej vill låta frigöra sig därifrån. Tillräknandet blir fullständigt, därigenom att Kristus kommit i världen och valfriheten genom honom blivit återställd. I en kritik av en avhandling om arvsyndens tillräknelighet³ påpekar Thomander i en juridisk och dogmhistorisk utredning, att »gamla renläriga theologer anmärka, att i denna lära någon öfvertygelse hvarken hos lutheraner eller reformerta någonsin varit så samlad att den ena meningen varit med symboliskt anseende befastad och den motsatta förkastad». Frågan om sättet för arvsyndens tillräknande vore alltså enligt dessa teologer en öppen fråga. För sin del stannar han inför uttalandet i Augsburgiska bekännelsens 2. artikel, enligt vilket den hos människan medfödda sjukdomen eller ursprungliga felaktigheten verkligen är synd, fördömande dem, som icke födas på nytt genom dopet och den Helige Ande. F. ö. kan ingen »bottna arfsynds lärans djup». I sin katekes (st. 94) uttalar han sig helt försiktigt på denna punkt, i det att han besvarar frågan: »Är arfsyndens också synd?» sålunda: »En medfödd sjukdom är icke mindre sjukdom än en åsamkad.» Att han principiellt mätte graden av tillräknelighet efter graden av medvetenhet framgår

¹ Jfr Kateches st. 112. — Jfr N. J. Göransson a. a. I, s. 78.

² Kateches st. 113.

³ De kyrkliga frågorna, Skr. II, s. 482 ff.

bl. a. av hans glädje över att hava katekesen på sin sida vid sitt förkastande av läran om alla odöptas och alla hedningars fördömmelse.¹ Liksom reformatörerna, för vilka det praktiska intresset — i detta fall syndakännedomens djup — vida övervägde det teoretiska, grep Thomander tillbaka till Augustinus. Med denne avvisar han den ytliga optimismen i fråga om människonaturen. Det onda är radikalt: det »är icke så lätt undanröjdt; det har rötter».² »Sjelfva de naturliga fallenheterna måste gifva tappt, om den nya människan skall blifva upprättad . . . Syndagiftet lefver såsom blod i ådrorna och såsom mærg i benen och den mördade själens jämmer . . . smakar lifvet såsom en ständig dödskamp».³ Kristendomen är icke heller något lovtal över mänskligheten, utan ett klagotal över henne.⁴ Ja, understundom bryter fram en dov misantropi: »Allt hvad helvetet har qvar af vredeskraft, af lögn och hot, af orenhet och ångest, det brukar han (nml. mörkrets makt) ännu i dag emot människors barn, såsom han i förstone brukade det emot människors föräldrar. Det ser ej heller bättre ut än som om hans onda verk skulle lyckas honom med den rysligaste fullständighet: den der heter djäfvul och satan, bedrager hela världen.»⁵ Liksom å människornas sida sällan något är uraktlåtet, som kunde tjäna till att motarbeta och omintetgöra Guds avsikter, så har den som söker efter Guds rike och hans rättfärdighet föga deltagande och hjälp att vänta av dem.⁶

Thomander godtar således icke heller den romantiska optimismen mot bakgrunden av människans som mikrokosmos bitter-ljuva Weltschmerz inför de tillfälliga störningarna i utvecklingsförloppet. På romantikens grund står han dock med sitt tal om själens »jämmer» såsom en outrotlig läng-

¹ Thomander till Hartmansdorff 14/4 1836. Cit. Kyrkohist. Årsskr. 1915, s. 324.

² 5 S. e. Trett., Skr. I, s. 249 ff.

³ Skriftetal (P. N.).

⁴ Trettondedag Jul (P. N.).

⁵ 25 S. e. Tref. (P.).

⁶ 19 S. e. Tref.; 1 Böndagen (P.).

tan efter oändlighet, fullkomlighet, »den högre inflytelsen», från vilken människan aldrig kan helt frigöra sig. Synden är icke människans innersta väsen — då vore föreningen av gudomligt och mänskligt en omöjlighet. Men »Gud är en mennisko-blifven Gud», uppenbarande och erbjudande i det historiska frälsningsfaktum försoningen, enheten mellan Gud och människan. Det faktum, att världen principiellt är frälst, försonar med det låga och lumpna i livet: det låter ana det högres närvaro i det lägre, den inre, andliga skönheten även hos det ofullkomliga.

Läran om Kristi person.

Antropologien för, som synes, omedelbart över i *teantropologi*. Här kommer kristocentriciteten i Thomanders teologi till ett starkt uttryck. Den andra trosartikeln går som en röd tråd genom hela hans teologiska verksamhet. Hans första större vetenskapliga arbete gällde Kristi person och samma ämne sysselsatte honom under hans senare år som akademisk lärare.¹ Ännu mot slutet av sitt liv förberedde han en kristologisk apologi.²

Med sin skrift Gifves det tillräckliga grunder för antagandet af Jesu absoluta fullkomlighet, då man icke erkänner honom såsom Gud och icke anser Skriftens ord som Guds eget vittnesbörd?³ vänder sig Thomander mot försöket att förklara Kristi person ut ifrån enbart etiska kategorier. Han drives härvid av det äkta reformatoriska intresset: försonings- och förlossningsvissheten såsom ett resultat av Kristi återlösningsverk. Då det soteriologiska momentet är det centrala i kristendomen, blir, emedan släktet som sådant är en massa perditionis, satsen om Kristi gudom, resp. messianitet, såsom villkor för frälsningens genomförande ett *conditio sine qua non*.⁴ Det står för Thomander liksom för Lu-

¹ Jfr Thomander till fr H. Westman 27/3 1847: »Efter påskhelgen skall jag begynna föreläsa om Christi person och verk». — Bland föreslagna ämnen till specimen för teol. adjunktur var *De proprietatibus humanæ Christi naturæ singularibus*. Teol. fak. prot. 21/5 1847 § 4.

² Se S. G. Cavallin: Minnesteckning vid prästmötet i Lund 1870. Jfr Sv. Akad. Handl. 1866, s. 50. ³ Skr. II, s. 1 ff.

⁴ Jfr Tal vid S. J. Cavallins jordfästning, Skr. I, s. 595; Fastlagssöndag

ther fast, att hela evangelium går förlorat utan artikeln om Kristi gudom — den guda-mänskliga Kristus är både villkoret för, medlet till och ändamålet med människans saliggörande: »Christi lära förbereder menniskorna till den egentliga försoningen, Christi lidande och död utgör denna försoning, hans uppståndelse beseglar den, och genom hans himmelsfärd, såsom hans intåg till sitt himmelska rike och det fästade villkoret för den helige Andes utgjutelse, utbreddes och bevaras på jorden försoningens välsignelse».¹ Thomander vill nu uppvisa, hurusom antagandet av Jesu moraliska fullkomlighet icke täcker innebörden av hans messianitet och alltså icke gör till fyllest som förklaringsgrund till kristendomen. Redan själva ämnet och greppet därpå visar hans lyhördhet för tidens röster. Det gällde i själva verket den gryende historicismen, sökandet av en historisk grundval för uppfattningen och uppskattningen av Kristus. Supranaturalismen fann denna grundval i Skriftens vittnesbörd som sådant (främst det om profetians uppfyllelse och om underverken) och den s. k. neoterismen förlade den (med jämväl psykologisk motivering) till kristendomens fortsatta historia såsom en oförliknelig inspirations- och kraftkälla, ytterst härflytande ur Jesu sedligt-andliga karaktär.² Det är mot denna senare bevisföring Thomander vänder sig, fränkännande den allt objektivt värde. Lika litet som Jesu egen syndfrihet utgör ett bevis för hans läras sanning, lika litet bevisa kristendomens historiska verkningar hans sedliga fullkomlighet. Allt blir emellertid lagt till rätta med antagandet a priori av hans messianitet. Den anstöt, hans ord och lära kunna väcka, får då hänföras till den obegriplighet, som utmärker allt Guds historiska framträdande och handlande. Om enbart den mänskliga moralens måttstock lägges på Jesus, blir

(P.); Juldagen (P.), 1 S. i Adv. (Skr. I, s. 266 ff.); Kr. himm. f. d. (P. N.); Påskdagen (P.).

¹ Kr. himm. f. dag. (P. N.).

² Detta betraktelsesätt har förberett såväl Ritschls som Herrmanns teologi. Jfr N. J. Göransson a. a. I, s. 19 ff., 128, 272; II: 39 f., (102, 146), 186 f. (197); densamme: Teologiens normerande princip etc. i Skrifter tillägnade P. G. Eklund, s. 232 f.

i själva verket besvikelsen ganska stor. Han bröt nämligen själv icke sällan med gängse föreställningar, sed och lag. (Såsom exempel anföres frestelseberättelsen, förhållandet till föräldrar och syskon, de s. k. skadeunderverken, svaghetsstunderna, främst i Getsemane och på korset, samt yttranden, vilka måste framstå som hädiska.) Längre kan man på denna väg icke komma än till »den förmodan, att den berömde Jesus lär hafva varit en rätt aktningsvärd och förträfflig människa». Med den måttstocken kunde mången ställas vid hans sida. Ja, Jesus kunde rent av komma att stå tillbaka icke blott för »store konungar, hjeltar och statsmän, utan också andra vise, hvilka blifvit födda under lyckligare samhällsförhållanden.» (Såsom exempel nämnes Socrates.)

Som en »subjektiv öfvertygelsegrund» kan läran om Jesu syndfrihet såsom en blott människa få gälla, vad den kan. Men som något därutöver blir den »en ny lära» vid sidan av den en gång lagda grunden. Nya testamentet självt lägger också föga vikt på bevisen för Jesu syndfrihet, men väl på hans messianitet. För egen del kunde ju icke heller de nytestamentliga författarna yttra sig om Jesu handlingars moraliska värde, endast om deras legalitet. Blott om man utan vidare antar messianiteten, få utsagorna om den absoluta moraliteten en djupare betydelse. Där tron på Messias förefinnes, är övertygelsen om hans syndfrihet också given. Och hela kristendomens historia ger snarare vid handen, att dess verkningar härröra icke från en mänsklig person, utan från den bortgångnes all sanning lärande och i all sanning ledande ande. Kristendomen är alltså för Thomander i främsta rummet icke en historisk, utan en *överhistorisk* verklighet.

Thomanders skrift om Kristi gudom uppkallade Ahlman till en protest i Quartalskriften.¹ A. såg det rationella momentet i sin supranaturalism hotat. »Supernaturalisten», säger han, »kan tro det som är öfver förnuftet, men vill dock hafva grunder för denna sin tro.» Han menar, att »äfven rationalisten kan hafva någon tro på Jesus utan att förneka sin prin-

¹ Quart. 1830 H. 1, s. 1 ff.: Om Jesu syndfrihet, ett polemiskt fragment. Thomanders svar återfinnes s. 58 ff. och Ahlmans duplik s. 66 ff.

cip».¹ Thomander har också brukat större våld, än nöden krävde, skjutit över målet.² Därunder hamnar han stundom själv i en konventionalism, gent emot vilken han eljest icke spar sin kritik. Sin starkaste tillspetsning får denna tendens i tillämpningen av satsen om den hel. Skrift såsom »bokstaflig sanning» sålunda, att kristendomen utan vidare antar »Jesus af Nazareth såsom i biblisk mening Guds Son». Det visar sig till sist, att Thomander med Luther på denna punkt utan vidare övertagit den skolastiska traditionen, vilken är orienterad ut ifrån en äldre naturbunden, mytologiskt betonad synpunkt. — Det skolastiska draget framträder än starkare i framställningen av den lidande Messias och hans verk, försoningen, vilken i regel fattas mekanistiskt. Denna framställning återfinnes i Thomanders homiletiska förkunnelse, vars centrala ämne den utgör.

Läran om Anden och kyrkan.

Liksom i fråga om kristologien behärskar det hävdvunna betraktelsesättet även Thomanders *pneumatologi*. I hans skrift *De donis Spiritus Sancti* har det organiska sambandet mellan Andens och Kristi verk icke tillräckligt betonats. I sin exeges av 1 Kor. 12: 4 ff. säger han nämligen, att den andra personens i gudomen medverkan icke vidare framträder: det är Fadern och Anden, som samverka. (»De cooperatione secundæ divinitatis personæ nihil amplius occurrit; de prima vero et tertia diserte adfirmatur: Deum omnia efficere in omnibus, et spiritum omnia hæc dona efficere.»³) Även utläggningen av treenighetsläran i skriften *De articulis fidei primariis* pekar i samma riktning. I anslutning till sin sats om en tvåfalds av personer tillräcklighet för uppställandet av ett teologiskt system säger Thomander här: »Om antingen villfarelsen om den hel. Ande såsom blott beteck-

¹ Om Tegnér's sympati för Ahlmans ståndpunkt se Aulén: Ahlman-Bring, s. 20 f. (not).

² Agardh karikerade Thomanders bevisföring i brev till Tegnér april 1832. Se Aulén: Ahlman-Bring, s. 22 (not).

³ De donis Sp. S. § 2 st. 1.

nande en gudomlig kraft eller den icke mindre bedrägliga föreställningen, att Anden vore detsamma som Kristus, tänkt i hans himmelska regering över församlingen, antoges, skulle, ehuru hela treenighetsläran på detta sätt vore förstörd, lärans övriga delar kunna bestå och systematiskt sammanbindas. Och om man även tvärt emot Skriftens vittnesbörd oriktigt antog Sonens och Andens inferioritet i förhållande till Fadern, skulle det övriga systemet, även med tillsats av denna villfarelse, kunna bestå.» Också betonas »skilnaden emellan den andra och den tredje trosartikelns lärobestämningar», resp. det objektiva frälsningsverket (genom den historiske Kristus) och den subjektiva frälsningsprocessen (Andens tillämpning av detsamma): den försöande och den tillämpande nåden. Det finnes, säger Thomander, »ganska många så okunniga och enfaldiga personer, att man kan inbilla dem att Christi återlösning, som gäller för alla människor, och den helige Andes pånyttfödande nåd, som gäller dem som helgas, är ett och detsamma».¹ Det teologiska intresset är den gamla dogmatikens: Andens individuellt-personliga verkande.

Emellertid saknas icke bevis på den äkta reformatoriska intention, enligt vilken Anden är identisk med den intill nu verkande Kristus. Tydligast talar den i avhandlingen *De justa dispositione theologiæ practicæ*, där den helige Ande framställes som fullgörande Kristi ämbeten (*officia*) här på jorden. Han undervisar om allt och vittnar främst om Kristus. Han är liksom Kristus parakleten. »Såsom Kristus regerar, så bjuder även Anden hans egna, vad de skola göra, varest fråga är om Kristi välde, fördelar han gåvorna och uppgifterna, såsom han vill.»² Enligt schemat över teologiens systematik handlar ju också teantropologiens andra del om Kristus i kyrkan (*de Christo per spiritum de cœlis demissum res christianas moderante, s. de Christo in ecclesia*).

Ett klart utformat *kyrkobegrepp* föreligger ej hos Thomander. Liksom vid det sydsvenska universitetet de lågkyrkliga tendenserna gingo sida vid sida med en extrem högkyrklighet, så mötas

¹ Om barndopet, *Skr. II*, s. 270.

² *De justa disp. theol. pract.*, s. 27 f.

hos honom det pietistiskt-individualistiska och det ortodox-sociala intresset på denna punkt. Förbindelsen kommer till stånd tack vare hans starka realism. Å ena sidan är kristendomen en rent individuellt-personlig angelägenhet, något utmärkande för dem som omvända sig till Kristus. Dess syftemål är den enskilda själens frälsning. »Kristus, som säger, att det blir glädje i himmelen över en syndares omvändelse, vill icke, att den yttre kyrkan (*externa ecclesia*) för oss skall vara allt.» Kristendomen fanns också till före kyrkan, i det att den innebor i det första »omvänden eder och tron evangelium!» Först med den första skaran av troende kom kyrkan till stånd. Å andra sidan ligger det i fromhetens natur att yttra sig i, vila ut vid det sociala momentet. Kyrkan är en viss författning (*status*), den med nödvändighet framväxande gestaltning, där kristendomen har blivit fleres gemensamma egendom.¹ »Vår Frälsare har utträttat att när han lefver i en menniska och hon lefver i honom, så liksom sammanvexer hon med alla andra sanna trogna».² »Hjertat erfar att det undfått den helige Andes gåfva, då det i andans enhet genom fridens band känner sig förenadt med Christi församling.»³ (Här föreligger ännu en beröringspunkt med Schleiermacher.) Kyrkan är också uttrycket för kristendomens oförgänglighet; dess evighet består däruti, att »Christi och församlingens himmelska förening till ett tempel Herranom är utom, det vill säga på en gång före, under och efter alla tidsförhållanden, allt jordiskt, allt förgängligt».⁴ Alltså består icke kristendomen i kyrkan, men kan icke heller vara henne förutan.¹ Här möter en motsvarighet till Thomanders grundsyn på statens idé, varvid det naturrättsligt-individualiserande betraktelsesättet överflyglas av det romantiskt-organistiska. Synnerligen belysande är hans anförande vid riksdagen 1840—41 beträffande Konstitutionsutskottets memorial (n:r 38) angående nationalrepresentationens ombildning. Han ger här personlighetsprincipen dess rätta innebörd och

¹ De justa disp. etc., s. 27.

² Kateches st. 133.

³ Pingstdagen (P. N.).

⁴ 5 S. i Fastan (P. N.).

vederbörliga begränsning. Till frågan »Hvad är ett folk?» gemämler han: »Individer, svarar man. Utan tvifvel. Men hvar som helst en massa individer befinner sig på en fläck tillsamman, är icke derföre genast ett folk. Om 100 000 man stå på en slätt, är icke derföre genast ett folk. Ett folk lærer känna sig såsom sådant endast derigenom, att de individer, hvaraf det utgöres, befinna sig i en hop organiserade associationer, medelst hvilka folket lefver och verkar såsom ett folk, medelst hvilka individerna hvar för sig medverka till uppfyllande af Statens ändamål och bestämmelse.»¹ Så har Thomander också öppen blick för den helige Ande som en socialt verkande kraft, för kyrkans över-individuella moment.

Av det sagda framgår, att det för Thomander är angeläget att på reformatoriskt vis hävda det kyrkliga samfundets principiellt andliga karaktär. Han talar om kyrkan såsom till sitt väsen bestående av de utvalda, Kristi kropp, det templum symbolicum, som uppbygges av Anden.² Enligt Luther måste man ju tro på närvaron av de heligas gemenskap; vilka som tillhöra den, kan man icke avgöra. Men såsom ett begynnande Gudsherravälde i vår värld och verksam i yttre livsformer är kyrkan ej absolut invisibilis: hon är en gemenskap av, i och genom ordet. Så gör också Thomander gällande, att »varest det gudomliga rätt läres, rätt övas och rätt utföres, där är kyrkan»³ och att den utvärtes församlingen, där Guds ord rent och klart läres och sakramenten förvaltas, är »en integrerande del af Guds nåderike».⁴ Men ofelbar är hon icke. Gent emot »det donatistiska eländet» med dess »helighetsmakeri»⁵ hävdas nödvändigheten av »den stridande kyrkans» blandade tillstånd. Församlingens helighet betyder icke de enskilda medlemmarnas sedliga fullkomlighet.⁶ »Den utvertes gemenskapen» har en uppgift även gent emot de onda

¹ Riksd. 1840—41 Pr. pr. IX, s. 145 ff.

² De donis Sp. S. § 2 st. 2. Jfr Kateches, st. 164.

³ De justa disp. etc., s. 27.

⁴ Quart. 1830 H. 3, s. 74. Jfr Kateches, st. 162.

⁵ De kyrkliga frågorna, Skr. II, s. 467.

⁶ A. a., s. 479.

människorna. Så länge de »någorlunda troget» hålla fast vid densamma, kan något av det andliga gudsriket komma dem till del. Man vet då ej, »i hvilket ögonblick det stålsatta tveeggade svärdet slår så starkt emot det stålhårda hjertat, att en gnista uppfar derutur».¹ (Med denna sin pedagogiska grundsyn på församlings- och gudstjänstlivet står Thomander närmare Luther än Schleiermacher, för vilken den omkring ordet samlade församlingen ter sig som en församling av troende.²)

Närmandet till ortodoxien även på denna punkt blir särskilt tydligt, när det gäller hävdandet inom det konstituerade kyrkosamfundet av den gällande trosnormen. Avgörande för tillhörigheten till kyrkan »i hennes realitet» och således även för hennes enhet är fasthållandet vid bekännelsen i trons huvudstycken.³ På denna punkt kritiserar Thomander Bunsen, vilken bestrider enheten i läran som det all annan kyrklig enhet betingande. Ja, han ifrågasätter, huruvida den inbördes splittringen mellan de evangeliska i Tyskland medgäve deras betraktande som våra trosförvanter.⁴ Trosläran har också en legal innebörd.⁵ Thomander påtalar det förhållandet, att kyrkans auktoritet ofta framhölles i fråga om riterna, t. ex. dopet, men icke i fråga om troslärorna.⁶ »Man får icke slå ut den christna kyrkans väggar och så utvidga hennes skepp, att hon inrymmer icke allenast rationalister utan äfven judar och muhamedaner», även om hon »genom denna rymligare lokal svårligen äfventyrar att i sitt sköte emottaga sämre subjecter än dem hon redan icke allenast upphöjt till sina högsta värdigheter utan ock stundom kanoniserat och tillbedit.»⁷

¹ Skriftetal 1830 (Skr. I, s. 379 ff.).

² B. Wadström anklagar Thomander för att (i en predikan 1854) hava sammanblandat den synliga kyrkan med den osynliga. Ur minnet och dagboken I, s. 359.

³ Jfr Herdabref, Skr. I, s. 771.

⁴ Tal vid Lutherfesten 1846, Skr. II, s. 170 ff.

⁵ Denna Thomanders med ortodoxien överensstämmande ståndpunkt får en starkare belysning av hans grundsyn på förhållandet mellan stat och kyrka samt på prästämbetet.

⁶ De art. fidei prim. § 11.

⁷ Om Jesu abs. fullkoml., Skr. II, s. 1 f.

Nådemedlen.

Med den nämnda grundsynen på det historiska kyrkliga samfundet följer givetvis en hög uppskattning av kyrkans »hjälpmedel», *nådemedlen*. De tillskrivas understundom en nästan magisk-mekanisk kraft, såsom då det heter: »Ordet och sakramentet äro inga blott yttre Christi närwarelses tecken, utan der är sjelfva hans väsentliga närvaro, dem kan du icke till en tid bruka och sedan lemna dem obegagnade, dem kan du icke taga eller låta vara efter ditt godtfinnande.»¹ Visserligen är Guds verksamhet icke bunden vid yttre medel: »Lagen är nyttig och god, sakramentet är den heligaste handling i församlingen, men lagen är icke allenast på stentaflor utan äfven i hedningens hjerta, och om ingen församling är och intet sakrament, gifver Guds barmhertighet den trogna själen en ersättning i det andeliga dopet och den andeliga nattvarden. Evangelium allena kan själen icke undvara utan att dö. Sakramentet i den troendes hjerta är icke alldeles detsamma som sakramentet i församlingen, men Christi evangelium gömdt i ett troget hjerta är alldeles detsamma som i Skriften läses och i församlingen förkunnas.»² Normalt gör dock icke det »inre ordet» till fyllest. Kristus kan icke bliva erkänd för allt, vad han är, med mindre Guds ord icke hålles bundet, utan »går omkring och slår och helar, och väcker och stillar, hvar det behagar».³ Detta erbjudande genom ordet sker oberoende av människans sinnesförfattning för tillfället, eller rättare, det talar till varje själsstämning och situation.⁴ Icke heller räcker det med hjärtats bön och sång. »Den tro, som icke vågar tala, förlorar slutligen målet. Derföre är det angeläget, att tron framträder äfven uppenbarligen i ord och handlingar.»⁵

¹ 1 S. e. Påsk (P.). Jfr Skriftetal 1830 (Skr. I); Klagodagen 1859 (Skr. I).

² 2 Dag Pingst (P.).

³ 1 S. i Adv. (P.).

⁴ 11 S. e. Tref. (P. N.).

⁵ 1 S. e. Tref. (P.).

Vad *Guds ord* beträffar, redogöres i »Gamla satser»¹ för sambandet mellan lag och evangelium. Religionshistoriskt sett är kristendomen »en ombildad judendom: Christus är i Moses och Moses i Christus». Därför klandras Schleiermachers förbiseende av Gamla testamentet. Lag och evangelium äro lika nödvändiga, de »äro ett och äro tvenne: ingen af dessa två sanningar kan strafflöst förbises. Det gifves en andelig trädömslära som gör allt Guds ord till lag; det gifves en andelig vällustlära som gör allt Guds ord till evangelium.» Lagen pekar på Kristus, liksom evangelium pekar på synden. De båda stå också allt ifrån början vid varandras sida. Före lagen i bokstäver gick samvetslagen. Och redan i urhistorien möter evangelium som profetia, liksom det som förkunnelse om den barmhärtige Fadern alltid gått genom släktets historia. Båda äro de Guds levande ord; men allt liv rymmer »skilda egenheter i en och samma företeelse», förenar motsatser till ett organiskt helt. — Ett starkt uttryck åt detta sidoordnande av lag och evangelium ger Thomander i sin katekes, vilken han indelar från denna synpunkt.²

»Urkunden är hela sanningen för alla tider. För hvar särskild tids fordringar behöfver den öfversättas, tillämpas. Vetenskapen, predikan är en sådan öfversättning.» Dessa ord i ett manuskript³ låta förstå Thomanders tidiga instämmande i kravet på en ny *bibelöversättning*.⁴ Planen på deltagande däri synes han hava uppgjort 1826. Detta år föreslog han nämligen Reuter-dahl, att denne och han själv, »understödda af biskoparne Faxe och Tegnér och Münster i Köbenhavn, samt af theologie faculteter etc.», skulle erbjuda K. M:t eller bibelkommittén en

¹ Skr. II, s. 273 ff.

² Jfr Kateches st. 2, 8—10, 102.

³ Föredrag i Stockholms Bildningscirkel 25/11 1855.

⁴ Ang. strävandena för en dylik se bl. a. Handlingar angående Prestmötet i Göteborg 1821, s. 10 ff.; Lunds stifts Prestmöteshandlingar 1826, s. 31 f.; Theologisk Quartalskrift 1828 H. 3, s. 20 ff., H. 4, s. 55; 1836, s. 121 ff.; 1840, s. 86 ff.; 1841, s. 70 ff.; 1842, s. 27; H. Reuterdahl: Inledning till theologien. s. 239 ff.; C. Fr. af Wingård: Christna kyrkans senare händelser, s. 142 ff.; A. E. Knös: Skrifter I, 2, s. 193 ff.; G. Lizell: Kyrkliga böcker (i Vår Kyrka III, s. 474 f.).

redaktion av bibelöversättningen inom två eller tre år. (Ärkebiskopen hade vid riksdagen förklarat, att den nya bibelöversättningen skulle dröja ännu femtio år.) Arbetet skulle vara så beskaffat, att »ingen väsentligare i bibelkomiténs plan ingripande omdaning företages, inga sådana ord och talesätt införas, som i anseende till sitt nyare ursprung skulle mindre väl stå tillsammans med det gamla värdiga språket, och att likväl alla uppenbart missförstådda ställen förändras».¹ Thomander påbörjade omedelbart arbetet på egen hand — han talar om »sitt» bibelverk — ehuru med föga hopp om framgång.² Att han, i den mån han ansåg sig motarbetad, gjord till »en odugling» — främst av Rosenstein och Kullberg —, siktade längre än till blott en revision är lätt förklarligt. Hans hopp stod till Tegnér, vilken ville hava allting nytt och icke något lappande på det gamla. »Detta», fortsätter han, »skall icke bli ett lappande, utan, om min idé anammar mandom, ett estetiskt helgjutet verk.»³ Uttalandet visar, att Thomander betraktat sitt företag jämväl som ett led i sin vid denna tid livligt pågående skönlitterära verksamhet.⁴

Under Thomanders besök i Stockholm 1831 bragte Wallin frågan om en revision av Nya testamentet på tal. Han hade önskat, att en dylik skulle verkställas av Thomander och Rogberg, båda dock arbetande var för sig.⁵ Till Thomander skriver Wallin i slutet av nämnda år (30/12): »Här blir intet af, om icke en enda af egen god och kraftig vilja griper sig an med saken. Att räkna på understöd af det allmänna är föga värdt. Bäst är att arbeta i stillhet, med råds råde, själf pröfva allt och behålla det bästa — samt derefter låta arbetet tala för sig sjelft, stå eller

¹ Thomander till Dahlgren 23/4 1826 (T. o. l., s. 57 f.).

² Brev till densamme 24/8 1826 (T. o. l., s. 59).

³ Brev till densamme 1/10 1826 (T. o. l., s. 64). Ang. Dahlgrens gillande och understödjande av Thomanders planer se hans brev till Thomander 1/9 1826 (T. o. l., s. 151); jfr brev 10/11 1828 (T. o. l., s. 168).

⁴ Scheutz gjorde 4/9 1826 Thomander ett erbjudande att översätta den för ett tiotal år tillbaka till engelska översatta Enochs bok.

⁵ Thomander till Rogberg 16/8 1832.

falla för egen räkning. Så tänkte jag, då fråga var om Psalmboken, och det gick bättre än jag vågade hoppas, ja bättre än det i sanning förtjente; men framgången låg deri att verket med alla sina ännu åtföljande brister likväl var helgjutet. Då var jag ung och modig, och allt gick lätt. Sådan är nu Tit. i långt eminentare grad, och har en vida större apparatus af de till det nu ifrågavarande företaget erforderliga egenskaper. Jag hvarken af- eller tillstyrker; men jag vet hvad jag skulle göra i Tit:s ställe. Då hade jag Novum öfversatt och tryckt inom 2:ne år, således till nästa riksdag. Om någon annan äfven gör försök dermed, så mycket bättre. Så kunna vi äntligen få en Bibel.» Thomander fortsatte också på den av Wallin anvisade vägen. Sina synpunkter på företaget utvecklar han i ett brev till Rogberg 1832 (2/9), vilket visar, i huru hög grad han nu låtit de litterära hänsynen vika för de exegetiska, resp. dogmatiska. Han betonar arbetets karaktär av en »samvetssak»¹ och framhåller svårigheten att »träffa den rätta tonen»; han tror, att hans verk icke blir annat än ett förarbete.² »Jag nästan fruktar», fortsätter han, »för att jag blir icke blott för profanum vulgus, efter hvilket ingen vis rättar sig, utan äfven för de bäste, för männer sådana som Wallin och Dig alltför gammalmodig. Min afsigt är att gå ännu vida längre i ordagrannhet än sjelfve Luther och hans svenska efterbildare, och detta, så vidt sig göra låter, utan begagnande af de tillgångar vårt språk i sednare tider vunnit. Då ingen prick anses ligkiltig, blifva naturligtvis ändringarna talrika: nästan ingen vers blir derifrån fri. Utan hårdheter och upptagandet af ännu flera idiotismer än vårt bibelspråk redan har, aflöper detta icke. En sådan revision hade under förutsättning af vår tids philologiska apparater lika beqvämligen bort kunna gå för ett eller annat århundrade sedan för sig: och en på detta sätt öfversatt Bibel skulle komma att låta så att den som väl kände den gamlas ton och språk, men icke erinrade sig de enskilda ställena, icke skulle tro någon annan ändring vara gjord än t. ex. de som skilja Gustaf den Förstes och Bi-

¹ Jfr Thomander till Wieselgren 26/6 1832.

² Jfr företal till övers. av N. T.

bellsällskapetets upplagor ifrån hvarandra. Att efter möjligheten med samma ord återge hvart ord och hvar phras så ofta den i texten förekommer är en af mina uppgifter, hvilken jag i den hälft af N. T. som jag redan har färdig kunnat lösa vida mera consequent än jag i början hoppades. Mödan är dock större än jag förestälde mig.» Arbetet vore ämnat att vara den motsatta polen till de flesta dittills utgivna provöversättningar, ehuru det riktiga måhända låge någonstades emellan de båda polerna.

Thomanders ögonmärke vid försöket att fylla behovet av en förbättrad kyrkobibel¹: iakttagandet av en »diplomatisk ordagrannhet»², utgör en protest mot extravaganser under filologisk eller spekulativ förevändning hos föregående företag.³ De utkomna provöversättningarna vore, säger han, mera att betrakta som »populärt exegetiska omskrifningar, hvilka kunde medföra sina fördelar, men dock hade den olägenheten, att de gäfvé åt de i grundtexten befintliga allmänna uttrycken en både för homiletiska och vetenskapliga ändamål menlig inskränkning».⁴ Tydlighetskravet finge icke heller förtyligas därhän, att det ansåges kunna tillfredsställas på annat sätt än genom ett inträngande i den i Skriften meddelade »lärans» sammanhang.⁵

Thomanders översättning utkom 1835.⁶ Som regler för sitt arbete anger han i företalet: 1:o det gamla bibliska språkets behållande; 2:o strävan att för vart ord söka den »bemärkelse», som tydligast innefattar de övriga, i vilka det kan förekomma; 3:o ordföljdens överensstämmelse med grundtextens, där den på något sätt kan inverka på meningen; 4:o angivandet av avvikelser

¹ Jfr Thomander till N. M. Lindh 13/10 1833; till Hartmansdorff 7/6 1832.

² Se de anförda breven samt förordet till övers. av N. T.

³ Jfr H. Wijkmark a. a., s. 132 ff., 152, 219.

⁴ Särskilt 1816 års — främst genom Wallins ingripande avvisade — provöversättning var ju flackt parafraserande och estetiserande.

⁵ Se a. br. till N. M. Lindh och Hartmansdorff samt förord.

⁶ Jfr Thomander till Hartmansdorff 7/6 1832, till N. M. Lindh 24/10 1833, 21/9 1834, 30/4 1835, 4/7 och 27/8 1850.

i läsarter och tolkningar¹; 5:o särskild beteckning av influerna, i grundtexten icke förekommande ord. Han medger, att härigenom all »omsorg om språkets skönhet och prydlighet» måst träda tillbaka och att översättningen präglas av »en hårdhet och oledighet, som åtminstone till en början torde förekomma ömmare öron betänkelig». Viktigare krav än det på en flytande översättning måste dock här gälla. T. o. m. hänsynen till de troendes önskan att återfinna oförändrade de ord, som i heliga stunder talat till deras hjärtan, måste stå tillbaka för själva principen.²

Några exempel på denna översättnings språk må meddelas. Matth. 5: 3 ff.: »Salige de fattige i andanom, ty deras är himmelriket . . . Salige de frid stifta, ty de skola kallas Guds söner . . . Glädjens och fröjden eder att eder lön mycken [är] i himlarna . . . I ären jordens salt, men om saltet varder slött, hvad skall det då saltas med?» Luc. 1: 1 ff.: »Efter många hafva försökt att författa en berättelse om de saker som ibland oss fullvisse äro, såsom de oss öfverantvardat hafva som af begynnelsen ögonvitnen voro och ordets tjenare (annan övers.: sakens befrämjare); syntes ock mig godt, sedan jag alltsamman ofvaneftter granneligen följt hafver, skrifva dig det efter hvartannat, ädle Theophile, att du må känna de ordens säkerhet om hvilka du undervist är.» Rom. 8: 1 ff.: »Alltså är ingen fördömdelse nu för dem som äro i Christo Jesu 'hvilka icke efter köttet vandra utan efter andan'. Ty frigjort mig hafver lifvets andas lag i Christo Jesu ifrån syndens och dödens lag. Ty hvad för lagen omöjligt var i det hon vardt försvagad

¹ Om lingvistiska svårigheter yttrar Thomander i ett utkast: »Der ett ord har flera erkända betydelser, är det ofta ganska svårt att bestämma hvilkendera är den egentligaste (t. ex. *rätt*). När ett språk länge varit brukadt, händer det att ett ord, äfven om man vet dess ursprungliga betydelse, icke bör i denna betydelse förstås (t. ex. begripa, förlåta, lärare, mästare). Samma handling kan på olika tider verkställas ganska olika och likväl både benämnas och vara samma handling (t. ex. dansa, spela tårning).»

² Angående den av Thomander tillämpade principen jfr hans uttalande vid riksdagen 1840—41 med anledning av bokhandlare Gleerups anmälan av en jubel- och kyrkobibels utgivande: en *korrekt* bibelupplaga vore nödvändigare än en praktupplaga. Pr. pr. XI, s. 751.

genom köttet, gjorde Gud sändande sin Son i syndens köttets likhet och för syndens skull fördömde (annan övers.: likhet, hafver ock för syndens skull fördömt) synden i köttet.» Uppenb. 14: 1 ff.: »Och jag såg och si lammet stående på berget Sion . . . och rösten som jag hörde [var] såsom harpospelares . . . Och jag hörde en röst af himmelen sägande till mig: Skrif: Salige de döde som i Herranom dö härefter; ja, säger Anden, att de skola hvila sig ifrån sina arbeten, men deras verk följa med dem . . . Och jag såg och si en hvit sky och på skyn satt en som lik var menniskones Son och hade på sitt hufvud en guldkrona och i sin hand en skarp lia . . . Och han som satt på skyn kastade sin lia på jorden och uppskuren vardt jorden.»

Redan dessa exempel motivera Reuterdahls ifrågasättande, huruvida denna, visserligen med skicklighet och fyndighet tillämpade, rigorism vore riktig.¹ Knös kallar arbetet en översättningskuriositet² och intygar, att det vunnit föga bifall.³ Thomander insåg också själv, att de av honom följda principernas stränga tillämpning icke kunde tillfredsställa mer än ett begränsat intresse. Han skriver nämligen i företalet, att under arbetets fortgång den övertygelsen hos honom mognat till visshet, att en bättre kyrkobibel kunde åstadkommas endast genom fleres medverkan på den väg, han valt (d. v. s. det fria initiativets, icke kommittéarbetets).⁴ Han uttalar också en önskan om sakkunnigt bidrag till ändring och rättelse av felaktigheterna.

Vid sitt företag torde Thomander hava haft i tankarna den av Griesbach förfäktade satsen, att en enda bibelöversättning icke kunde motsvara alla behov och uppfylla alla önskemål. G. uppställer trenne slag av bibelöversättning: en till offentligt bruk vid gudstjänsten, en till grundtexten så nära sig anslutande, att den läte läsa sig som original, och en omskrivande, syftande till bibelordets förklaring — motsvarande kravet på resp. orda-

¹ Quart. 1838, s. 46.

² Knös till Kamp 14/3 1842.

³ Knös till Fahlcrantz 19/12 1835.

⁴ Ang. C. A. Agardhs företag se brev från A. till Tegnér 31/3 1839 (Ur Es. Tegnér's Papper, s. 414 f.)

grannhet, språkrenhet och tydlighet.¹ Thomander har tydligen sökt i sitt verk förena de två förstnämnda intressena. S. G. Cavallin finner hans översättning hårdare och strängare, än att den kunde tillfredsställa en enklare fromhets eller några estetiska krav. Men den vore ett viktigt hjälpmedel till kännedomen om de heliga skrifternas verba formalia.²

Det dominerande intresset blev för Thomander allt mer avgjort »månheten om ordets rättigheter», d. v. s. hävdandet av det pietistiskt-ortodoxa receptet: »Så står det skrivet». Emellertid är den känslige språkmannens identifierande av texttrohet och ordagrannhet ägnat att förvåna. Icke heller vinnes ju på detta sätt verklig bibelstil. Thomander har frångått sin föresats att följa den gamla översättningens »ton och stil».³ Han har icke sett, att högtidligheten och värdigheten icke ligger i själva det grekiska koine-språket, utan i Nya testamentets *andliga* habitus, i dess *innehåll*. Vad han åstadkommit är ett arkaiserande dokument, tyvärr icke heller som sådant alltid tillförlitligt, i det att hans kunskaper om grundspråket stundom visa sig ej vara djupa nog.

Vid riksdagen var Thomander verksam för påskyndande av bibelkommissionens arbete. 1840—41 stannade han vid ironiska anmärkningar över dröjsmålet.⁴ Positivt uttalade han sig vid riksdagen 1847—48 i anslutning till H. G. Lindgrens motion om bibelkommissionens upplösning och lämnande av uppdraget att varsamt revidera 1541 års översättning och förse den med förklarande noter icke åt »en Committé med flera, sins emellan

¹ Jfr Quart. 1828 H. 3, s. 21 ff.

² Cavallin: Minnesteckning vid prästmötet i Lund 1870.

³ Thomander till N. M. Lindh 13/10 1833. Jfr brev till Hartmansdorff 7/6 1832.

Av intresse är utgivandet hos B. M. Bredberg i Stockholm 1830 av Nya Testamentet efter Stora Kyrkobibeln (av 1703) som en protest mot de nyare översättningarna på »detta under Svenska Academiens osvenska inflytande tillkomna tungomål, som nu börjat i sjelfva Församlingen uttränga . . . det gamla andaktsspråket». (Jfr Quart. 1831 H. 1, s. 69 ff.)

⁴ Riksd. 1840—41 Pr. pr. XVI, s. 341 f., 462 f. — Ang. motion vid denna riksdag om utgivandet av en »jubel- och kyrkobibel» se Pr. pr. XI, s. 747 ff.

i detaljfrågor alltid dissenterande ledamöter», utan åt en enda, »för lärdom och smak och christligt sinnelag aktad och vördad man inom Kyrkan».¹ Vid diskuterandet av Pastoralutskottets avstyrkande utlåtande (n:r 1)² yttrade Thomander, att han funne varken någon arbetets onödighet eller ledamöternas oskicklighet motivera kommissionens upplösning. Men vad som kunde och borde åstadkommas ansåg han nu vara icke en ny bibelöversättning, ej heller någon omarbetning av den gamla, utan helt enkelt ett rättande av de större uppenbara felaktigheterna i gällande kyrkobibel. (Fullständiga översättningar borde däremot ombesörjas av enskilda lärde.) Dylika rättelser kunde verkställas blott av en enda person. Men väl utfört borde arbetet granskas av flere, d. v. s. av kommissionen. Till trycket borde kommissionen befordra endast själva rättelserna.³ — Motionen avslogs emellertid.⁴

Som *sakrament* anger Thomander i sin systematiska uppställning liksom i sin katekes⁵ dopet och nattvarden. Han beskriver sakramentet som Guds framträdande i en levande sinnbildlig handling. Men det är förbehållet »de högre sabbatsstunderna», under det att ordet är »liksom det dagligare nödvändigare näringsmedlet». Icke heller är sakramentet oundgängligen nödvändigt till andens meddelande: den med sakramentet förbundna Kristi förbön »kan dock uträtta, hvad behof göres, äfven utan någon jordisk brunns eller källas vatten».⁶ »Tron kan icke vara utan Christi ord, men han kan i nödfall sakna sakramentet utan att aflida . . . Gud har bundit oss men icke sig vid sina medel . . . Har Gud gifvit dig ett medel i hand och sagt dig, att det skulle evigt gagna dig att bruka det efter hans föreskrift,

¹ Riksd. 1847—48 Pr. pr. I, s. 78 ff.

² A. a., s. 334 ff., 414 ff.

³ A. a., s. 417 ff. — Om den fortsatta vidlyftiga diskussionen se Pr. pr. III, s. 364 ff.

⁴ Utsk. Saml. VIII, s. 38. — Då bibelfrågans lösning alltjämt uppsköts, föreslog Wieselgren Thomander 1864 (II/1) utgivandet jämte Melin av en översättning i gottköpsupplaga.

⁵ Kateches st. 166.

⁶ S. e. Nyår (P.).

följer väl derutaf att han har dermed uttömt hela sitt förråd på utvägar, eller att han sjelf kan ingenting uträtta derest du icke hjälper honom med det medlet?»¹ Det som dömer en människa är icke frånvaron av sakrament, utan deras ägande under förakt för dem. Redan i Gamla testamentet har Gud gjort många utan lag saliga, liksom säkerligen de barn, vilka dogo oomskurna, blevo saliga. (Men där lagen fanns, skulle den hållas vid straff av evig förbannelse.) För den som förkunnar de odöpta barnens eviga fördömelse, stå, säger Thomander, alla symboliska böcker till trots, därhusets portar öppna.² 1823 (17/4) skriver han till Winberg angående vid riksdagen väckta frågor: »Blott de odöpta barnens välfärd har ingen tänkt på». Läran om de odöptas och hedningarnas fördömelse betecknar han som »ochristlig och ursinnig» och åberopar sig därvid på katekesen.³ Också är en daglig bättring och en trofast lydnad mot Gud på ordets grund ett dop för Gud även utan bekräftelsen av ett dop i vatten.⁴

I det kristna *dopets* historia särskiljes dopet före och efter Kristi uppståndelse och Andens utgjutelse. Åtskillnaden vore densamma som den mellan lärjungarnas predikan före och efter dessa tilldragelser. Den uppståndne Kristi dop åter är »ett folkdop, ett hednadop, en allmän rening, hvarifrån ingen är utesluten», heter det i ett utkast. I sin framställning av dess uppgift sidordnar Thomander den gamla dogmatiska åskådningen om sakramentet som en direkt gudomlig nådeshandling, vilken skapar nådestilläggnelsen och tillika verkar samfundsbildande, och den av Schleiermacher hävdade, enligt vilken dopet betyder ett insättande i de heligas gemenskap (resp. ett uttryck för kyrkans vilja att utbreda sig) och den enskildes upptagande i livsgemenskapen med Kristus. Dopet säges nämligen vara instiftat: till

¹ S. e. Nyår (P). Jfr Om dopet, Skr. II, s. 236; Om barndopet, Skr. II, s. 254.

² Quart. 1829 H. 4, s. 67.

³ Thomander till Hartmausdorff 14/4 1836. Jfr riksd. 1853—54 Pr. pr. VIII, s. 62, 67.

⁴ S. e. Nyår (P).

ett inträde i församlingen (Joh. 3) — till en rening ifrån synden genom Jesu blod (Apg. 2: 38; 22: 16; Ef. 5: 25 f.; Apok. 1: 5) — till ett tillräknande av Jesu död, frihet från syndens skuld och herravälde (Rom. 6: 3 f., 12) — till en uppväckelse till ett nytt levnadssätt (Rom. 6: 4; Kol. 2: 12) — till gemenskap med Fadern, Sonen och Anden (Gal. 3: 26 f.; Tit. 3: 5 f.; 1 Petr. 3: 21).¹ Med denna grundsyn på dopet som en begynnelseakt: »ett renings- och invigningsinsegel»² följer också den lutherska betraktelsen därav såsom inneslutande en uppgift för hela livet. (Luther framställer ju bl. a. boten som ett dagligt återvändande till dopet.) I anslutning därtill betonar Thomander det andliga livets utveckling och mognad på dopets grund särskilt med hänsyn till de psykologiska momenten.³

I sina med anledning av den växande baptismen 1855 utgivna tvenne skrifter *Den heliga Skrifts lära om dopet och Försvar för barndopet* emot dess nyare vedersakare liksom i *Gamla satser* etc. stannar Thomander inför det objektiva momentet: Guds gåva såsom det väsentliga. Dopet är på en gång bön och bönhörelse, ett löfte — »ett högtidligt anbud af Guds vänskap och inneboende» — men tillika en fullbordan, en verklighet, ett meddelande av gudsrikets salighet. Då det icke kommer an på graden av medvetenhet vid mottagandet, kan dopet föregå undervisningen, liksom det i den äldsta församlingen meddelades efter erkännandet av »det stora mysterium, Christus som Guds Son, Messias», u. d. a. det övriga kungjordes under hand.⁴ »Utan att uppenbarligen strida mot Guds ord kan man icke påstå hvarken att syndernas förlåtelse, bättring, tro och den helige Andes förnyelse ej heller ens undervisning och förmaning af Guds ord till den som i Guds nådesförbund upptages, alltid måste nödvändigt föregå det högtidliga upptagandet; ej heller tvärtom att döpelsen nödvändigt måste föregå eller medföra alla dessa förmåner.»⁵

¹ Utkast i manuskript. Jfr *Kateches st. 167; Om barndopet, Skr. II, s. 253.*

² Om barndopet, *Skr. II, s. 253.*

³ Jfr *Kateches st. 169, 170.*

⁴ *Gamla satser etc., Skr. II, s. 277.*

⁵ Om dopet, *Skr. II, s. 233.*

Det objektiva momentet betraktas emellertid icke närmast som ett över den döptes framtid svävande löfte, utan som en verkamt närvarande gåva från synpunkten dels av välsignelsen i och med fullgörandet av en Herrens befallning (innefattande även barndopet), dels åtnjutandet av de i sakramentet inneslutna nådens krafter. Dessa framställas stundom hart när som magiskt verkande. »I dopets heliga böljor renar Gud den nyfödde på jorden, liksom ville han med dess vatten uppmjuka de råa jordiska ämnena, att de ej må lägga sig för tungt och stenhårt kring om det unga hjertat.»¹ Det är framför allt *mysteriet* i sakramentet, varom Thomander vill värna. Upprinnelsen av allt liv, lekamligt och andligt, kan icke begripas. »Att vatten kan genom Jesu nåd blifva ett nya födelsens bad, är hvarken mer eller mindre outgrundligt än att en menniska kan födas på nytt genom ordet.»²

Då visserligen dopets frukter äro betingade av tron, men Guds i detsamma uttalade nåd är oberoende av allt mänskligt-subjektivt, har Kristus icke heller undantagit de små barnen från dopet och himmelriket, lika litet som Gud bestämt, att en människa skall hava en viss ålder, innan han vill förbarma sig över henne. (Med en fyndighet, som dock gränsar till advokatyr, gör Thomander gällande, att med samma rätt som det sades, att därest Kristus velat barndopet, han skulle hava nämnt ett ord därom i sin dopbefallning, kunde man påstå, att därest han önskat kvinnors deltagande i nattvarden, han skulle hava antingen nämnt ett ord därom i instiftelseorden eller låtit någon av de troende kvinnorna få deltaga i denna måltid.³) Från det gammaltestamentliga dopet var ingen ålder utesluten. I Nya testamentet framstår detta som något självklart, utan att det behövde uttryckligen påbjudas. Ja, ett barndop fanns i antiken, innan ännu något kristligt dop var föreskrivet.⁴ Med exegetiska, språkliga och historiska bevis vederlägger Thomander

¹ II S. e. Tref. (P. N.). ² Om dopet, Skr. II, s. 234.

³ Om barndopet, Skr. II, s. 255.

⁴ Om barndopet, Skr. II, s. 248. — Jfr De art. fidei prim., s. 8 ff., varest meddelas en kort historik över läran om barndopet.

der »ett baptist-dop, där hufvudsakerna förmenas vara en in-vertes förut för handen varande tro som ingen kan känna, och utvertes hvartenda hårs och hvarenda hufvudpunkts neddop-pande i vatten». Det sistnämnda kallar han avgudakärlek till utvärtens ting och uppvisar ohållbarheten av varje försök att kopiera de äldsta kristnas bruk. Det leder också till en träl-dom, ovärdig de kristna.¹

Då emellertid tron är villkoret för all delaktighet av Guds nåd och det ju icke gives tvenne vägar till saligheten, den ena för barn och den andra för fullvuxna, ingår Thomander även på frågan om barnets tro. Såsom en Guds gåva kan tron förefinnas även hos ett barn. »Att hvila med ro i Guds barmhertighets famn och likväl intet ord kunna säga om honom, utsträcka sina händer efter honom och likväl icke rätt veta hvart man skall räcka dem, är visserligen en skröplig och bristfällig tro, men kan dock vara en tro för Jesu skull.»² Man kan icke heller a priori fränkänna ett barn all självverksamhet och allt medvetande. Gudsrikets salighet meddelas här den människa, som icke stöter den bort; »hon vinner i Christi dop antingen sitt andliga lifs begynnelse, om hon icke tillförene utan dop (!) fått Guds ande, eller ock sitt andliga lifs tillväxt och förkofran, om hon redan lefver i andanom». Det som gör dopet verksamt på det späda barnet är emellertid framför allt bönen. Gud vägrar ej en from moders bön, då hon bär fram sitt barn inför honom. Och under alla förhållanden är där församlingens bön, men framför allt Kristi egen förbön.³ Thomander följer här Luther, vilken än talar om barnets tro, än om faddrarnas tro (i st. f. barnets), än om att en gåva till att framdeles tro nedlägges i barnets själ; han har tydligen tagit intryck även av ortodoxiens hänvisning till faddrarna i egenskap av församlingens representanter. Han synes över

¹ Skriften Försvaret för barndopet etc. är närmast riktad mot A. Wiberg. — Mot antagandet av någon »värdighet» å människans sida uttalade sig Thomander under diskussionen angående kyrkohandboks-förslaget vid riksdagen 1853—54. (Se Pr. pr. VIII, s. 62.)

² Om dopet, Skr. II, s. 235.

³ Palmsöndag (P. N.).

huvud även i sin framställning av dopet hava syftat till en harmonisering av ortodoxiens och pietismens uppfattningssätt, en organisk förbindelse på god evangelisk grund mellan betonandet av det objektiva, av Gud satta, i församlingen verksamma momentet och den subjektiva, mysteriösa tillägnelsen och upplevelsen.

Nattvarden anger Thomander i sin katekes såsom inrättad »till de fullvuxna människornas bevarande i tron».¹ Den betecknar icke det första steget från Guds sida till människans salighet; hon måste vid dess begående på något sätt vara en Kristi lärjunge. Den omvända människan erhåller här försäkran om sina synders förlåtelse samt en därmed följande försmak av det eviga livet.² Här läkas själens sår, när människan genom ordet lärt känna sitt tillstånd »och den tårfulla blicken skymmer sig sjelf, så att människan icke ser, hvar någon hjälp är att finna»; här genomlever själen på nytt all den glädje, som hon tillförene åtnjutit i Jesu gemenskap allt ifrån dopet.³

Hävornas kraft härflyter av att de helgas genom Guds ord⁴, liksom villkoret för deras rätta åtnjutande är tro på, en rätt »angelägenhet om Guds ord».⁵ Men liksom Luther tenderar Thomander även här till ett magiskt uppfattningssätt, enligt vilket Kristus och elementen sammansmälta och det romerska schemat (parallellen med människoblivandet) inträder. I ett skriftetal göres gällande, att sakramentet är »intet blott tecken, utan det är han sjelf. Sacramentet är såsom ett Guds tabernakel, deri sjelf Herren bor». Dock betonas, att så är förhållandet blott för det troende hjärtat.⁶

Thomander betraktade nattvarden som en väsentligen offentlig angelägenhet, alltså med kyrkorummet såsom ordinarie lokal. Privata kommunioner ville han väl icke se förbjudna, men reserverade till fall av sjukdom och ålderdomssvaghet.⁷

¹ Kateches st. 171.

² Kateches st. 174.

³ Palmsöndag (P. N.). Angående Thomanders uppfattning om en rätt »värdighet» jfr E. J. Ekman: Den inre missionens historia II: 2, s. 1256.

⁴ Kateches st. 172.

⁵ A. a. st. 175, 176.

⁶ Skriftetal (P. N.).

⁷ Jfr Riksd. 1853—54 Pr. pr. VIII, s. 120.

Av de i anslutning till sakramenten försiggående kyrkliga handlingarna yttrade sig Thomander vid riksdagen om såväl *konfirmationen* som *skriftermålet*. Den förstnämnda finge icke allt för mycket betonas, varken så, att den framstode allt för »*pathetisk*», eller så, att den komme att anses som ett nödvändigt bihang till dopet. Vid konfirmationen finge icke fästas den vikt, att den förringade dopets sakramentala betydelse.¹ Detta vore så mycket mer angeläget, som här föreläge en skiljaktighet mellan den evangeliska och den romerska kyrkan. (Denna admonition är tillika riktad mot den rationalistiska — även pietistiska — tendensen att i konfirmationen se dopets obligatoriska bekräftelse och förnyande.) Huruvida Thomander f. ö. med pietismen väsentligen inställt konfirmationen i dopets riktning, eller, i enlighet med det äldsta lutherska (kyrkorättsligt orienterade) betraktelsesättet, i densamma sett en förberedelse till den första nattvardsgången, framgår icke av hans uttalanden. — Vad skriftermålet beträffar, yttrade sig Thomander vid riksdagen 1853—54 med anledning av handboksförslaget särskilt över avlösningsformuläret. Ett dylikt, innehållande en ovillkorlig avlösning åt hela församlingen, sade han sig anse som en hädelse.² Skriftermålsliturgien borde anordnas med hänsyn till den evangeliska kyrkans sats, att »*evangelium är själva avlösningen*». För den enskilda avlösningen åter borde en verklig avlösningsformel upptagas att användas efter omständigheterna.³ Den enskilt skriftade borde infinna sig även till det allmänna skriftermålet i kyrkan.⁴

Såsom ett nådemedel framställer Thomander ofta i anslutning till *Schartau bönen*. Den uppräknas jämte evangelium och sakramenten bland Jesu »stiftelser till arma själers hjälp och hug-svalelse».⁵ Med sakramentet delar bönen egenskapen att vara på en gång heligt ord och helig handling.⁶ Den sätter själen i

¹ Riksd. 1853—54 Pr. pr. VIII, s. 130 f.

² A. a., s. 462.

³ A. a., s. 99.

⁴ A. a., s. 120 f.

⁵ Om dopet, Skr. II, s. 236. — Jfr Kateches st. 160.

⁶ S. e. Nyår (P.).

omedelbart förhållande till Kristus: »Själens bekantskap med Frälsaren underhålles och förökas genom bönen, der själen genom sin ödmjukhet och sin tillförsigt, som hon der ådagalägger, gör sig rätt innerligt känd af Jesus och lär känna tillbaka, hurudan han är. Skillnaden imellan den kännedom om Frälsarens person, hvilken förvärfvas genom ordet, och den, hvilken genom bönen är att vinna, liknar skillnaden imellan en lefvande och sann beskrifning af en människas lynne och den personliga bekantskapen. I bönen lärer själen att få känna Jesus hurudan han är i sitt dagliga umgänge: uti ordet framträder han i allt sitt majestät och herrlighet. Det vittnesbörd, som Skrifterna lära om Christus, erhåller först sitt lif och sin klarhet, då själen sjelf kommer i förhållande till honom.»¹ Bönen aktualiserar också möjligheterna inom människan. Hon beder om det som redan är till utan hennes bön, »men utan hennes bön blifver det icke till för henne».² »I hvar strängaspel ligger en oändlig rikedom af härliga sånger. Det väntar blott honom, som framlockar dem.» — I detta betraktande av bönen såsom uttrycket för viljans anslutning till Guds gärning, såsom å människans sida över huvud den enda inrättningen till hennes frälsning, överensstämmer Thomander med Schartau.

Andens verksamhet genom nådemedlen motsvarar och aktualiserar i kyrkan Kristi verk i hans trenne ämbeten: den uppbygger kyrkan. Härom handlar skriften De donis Spiritus Sancti (1 Kor. 12: 8—10), i vilken de av Anden i nämnda syfte meddelade gåvorna betraktas från synpunkten av de i urförsamlingen förefintliga karismerna. Flera gåvor än dessa finnas emellertid. Alla äro de inneslutna i kärleken som den yppersta.

Vid framställningen av verkningarna av Andens gåvor genom nådemedlen på den enskilde³ visar sig Thomander med Schartau

¹ Palmsöndag (P. N.).

Om bönen såsom det normala uttrycket för gudsförtröstan heter det: »Vi upphöra att hafva rätt, om vi anse oss med våra räkningar hafva kommit till slut med alla Guds oräkneliga medel och utvägar». Bönsöndag (P.).

² 4 S. e. Trett. (P.).

³ Jfr Kateches st. 146 ff.

dela ett utomordentligt stort intresse och en skarp blick för det psykologiska sammanhanget i den s. k. nådens ordning. Såsom exempel härpå må anföras följande uttalande i skriften om Henrik Suso: »Det är märkligt huru mycket alla omvända människors själfbiografier likna hvarandra. Man skulle vara blind för att icke inse att det är en och samma anda som verkar allt sådant. Ånger- och bättrings-proceduren följer visserligen lika bestämda lagar som något annat menskligt eller naturligt fenomen. Afvikelserna äro icke större än att de i olika individualiteter utan svårighet finna sin förklaring. Somliga människor kastas ifrån den krassaste praktiska materialism med ens öfver till en andelighet, hvilken i sin begynnelse måste vara konvulsivisk. Andra åter öfvergå ifrån ett aldrig fullkomligen öfvergifvet andeligt sken till andelig verklighet. De activa, dithyrambiska, pietistiska bättringspredikanterna höra gemenligen till det förstnämnda slaget: de kontemplative, episke, quietistiske, stundom visionära evangelisterne vanligen till det sistnämnda. Här såsom uti allt menskligt äro naturligtvis gränserna icke så bestämda i verkligheten som de af tanken uppfattas. De förra uppskaka lättare de oomvända; de senare innehålla mera näring för dem som kommit till andelig stadga och förkofran.»¹ Detta intresse får givetvis sitt starkaste uttryck i Thomanders homiletiska och poimeniska verksamhet.

Etik.

Såsom av den systematiska uppställningen framgår, kan den kristna *etiken* inneslutas i kapitlet om kyrkan, materiellt betraktad. Motiveringen för det etiska stoffets upptagande i trosläran har Thomander givit i skriften *De articulis fidei primarii* (§ 2 st. 1) under opposition mot Hunnius' sats: »Moralia . . . numquam merentur adpellari articuli fidei». Dels är allt, vad Kristus och apostlarna lärt, »kristligt», dels består ett djupt inre sammanhang mellan credenda och agenda. Det är att så stenar, det är en tom gest, när en människa i kristendomen ser något, som hon kan taga

¹ Skr. II, s. 131 f.

upp eller låta vara, något vid sidan av övriga företeelser, »icke såsom grundläggning för hela tänkesättet, sinnelaget och lefnaden, utan endast såsom den ena beståndsdelens af ett angenämt och anständigt lif».¹ Den kristna läran förelägger också plikter (officia), om vilka hon är ensam. Det intresse, som driver Thomander vid hans framställning av etiken, är alltså reformationens och romantikens i dess opposition mot försöket att isolera moralen från religionen och antasta dennas suveränitet.² Han opponerar också bestämt mot dem, som »nedsätta religionen till en blott moral»³, »en rå gerningslära, en afgudisk verkhelighet»⁴, och således förvandla moralteologien till en profan moralfilosofi.⁵ I kritiken av det moralistiska betraktelsesättet heter det bl. a.: »Att ha förvärfvat en ringa tillökning i den gemenligen icke stora summa af ens vetande medför en innerligare och varaktigare fröjd än sjelfva utöfningen af en god gerning. Detta sistnämnda slags tillfredsställelse står lägre än man skulle föreställa sig . . . Jag är viss derom att månget barn är sällare än mången dygdig man.»⁶ För det kalkborgerliga schemat, enligt vilket »dygden sätter sig till bords, när först lasten fått stut», hyser han ingen respekt.⁷ Han ironiserar över Brunius' angivande av kristendomens väsen såsom bestående i »uppfyllandet af våra pligter emot Gud, nästan och oss sjelfva».⁸ Jesu förkunnelse innehåller också »annat än

¹ Trettondedag (P.).

² Jfr A. Werin: C. J. L. Almquist, s. 102 f.; A. Nilsson: Svensk romantik, s. 60 f.; R. Huch: Die Romantik I, s. 154 f.

Jfr N. J. Göransson's klargörande varning: »Använder man etiska och religiösa synpunkter om vartannat, så blir det slutligen omöjligt att förstå kristendomens väsen. Det kan ej nekas, att just evangeliets karaktär av verklig frälsningsuppenbarelse för mänskligheten kräver en klar boscillnad mellan det, som uteslutande är av Gud, och det, i vilket människan genom sin frihet och etiska syften är meddelaktig. Hopblandar man dessa två saker, så åstadkommer man en ödesdiger oklarhet» (Dopet, s. 202 f.).

³ Om Jesu abs. fullkoml., Skr. II, s. 5.

⁴ Gamla satser etc., Skr. II, s. 279.

⁵ De donis Sp. S. tes 5.

⁶ Thomander till sin fästmö 2/11 1832.

⁷ Jfr Thomander till Winberg 22/10 1819.

⁸ Anti-Vandalskrift, s. 2.

sådant, som under det mänskliga lifvet kan bringas till utöfning».¹ (Jesu egen etiska fullkomlighet utgör ju icke heller någon borgen för hans förkunnelses sanning.)

Emedan moralteologien, lösgjord från dogmatiken, är »moderlös» och sjunker ned till en moralfilosofi², få de moralbud, vilka uttrycka den specifikt kristna sedligheten, icke uppställas i ett särskilt vetenskapligt system. Icke heller har moralteologien någon bestämd högsta princip och ledande idé, utan fluktuerar mellan alla de vanligen uppgivna, liksom de satser, vilka lagts till grund för de moralfilosofiska lärosystemen, hava sina motsvarigheter bland de kristna lärobuden. (Såsom överordnad sats skulle måhända bäst erbjuda sig helt enkelt för moralfilosofien budet: var förnuftig, och för moralteologien budet: var kristen.) Vidare komme en dylik systembildning att lida av ofullständighet i kasuistiskt hänseende. Ur den hedniska litteraturen skulle kunna sammanföras ett förråd av sentenser, i omfattning och fullständighet överträffande bibeln. Särskilt gäller detta med avseende på det sociala livet: »historien vittnar att under den bildade världens christendomsperiod de borgerliga förhållandena icke fullkomnat sig i samma mån som det enskilda lifvets». (Såsom en lucka i den kristna individuella moralläran pekar Thomander på frånvaron i Nya testamentet av omnämmandet av självmord.³)

Genom hänvisandet till den naturliga sedligheten har Thomander brutit med sin egen reformatoriska grundsyn på människonaturen. Under det att Luther fränkänner den naturliga människan etisk kompetens, antar Thomander sedlighetens ursprunglighet hos henne. »Christendomens moral är den renaste som gifves och kan gifvas; men i mångt mänskligt individ som icke haft annat än sitt förnufts ljus att tillgå har den eviga och oförvanskliga sedelagen lefvat lika skön och obefläckad.»⁴ Här äger en motsvarighet rum till hans »rationella supranaturalism», liksom denna helt säkert inspirerad av Ahlman. Det är ju

¹ Om Jesu abs. fullkoml., Skr. II, s. 40 f.

² De donis Sp. S. tes 5.

³ Parallellställen etc., Skr. II, s. 55 ff.

⁴ A. a., s. 58.

också ytterst Kant som här talar. I dennes grundsyn på och utformning av sedelagen möter något rationalistiskt »allmänt». Hos Thomander motsvaras denna hållning därav, att han, ehuru han betonar, att det icke finnes någon kristlig moral, lösryckt från den kristna trosåskådningen, icke klargjort, varuti den kristna moralen egentligen består; han nöjer sig med att bestämma den som grundad på »den eviga och oförvanskliga sedelagen». Hans exemplifikation av de specifikt kristna sedebuden: vördnaden för Jesus, fruktan för synd mot den helige Ande, bruket av sakramenten¹ säga ju ej mycket. Angelägenheten att framhålla, att kristendomen icke får dragas ned till moralitet, har i förening med den positiva betraktelsen av det naturligt sedliga anlaget kommit honom att förbise den kristna moralens originalitet. Härtill har givetvis även hans svårighet att frigöra sig från den ortodox-intellektualistiska grundsynen på kristendomen som en »lära» bidragit. En del av densamma utgör moral-läran. Försöket att förena det kanteanska imperativa betraktelsesättet (helighetens tanke) med det reformatoriskt-romantiska (nädestanken), enligt vilket kärleken med nödvändighet skapar sitt eget sedliga uttryck, har här upphävt sig självt.² Det organiska sambandet mellan sinnelag och leverne har ej genomförts. För Thomander blir sedeläran närmast kasuistik, såsom redan företaget att uppställa utomkristna »parallellställen till den kristna sede- och tros-läran» utvisar.

Enligt sina systematiska anvisningar synes Thomander med morallära hava förstått väsentligen den individuella etiken. Den sociala etiken betecknas som läran om kyrkan, formellt betraktad. Liksom tros-läran har fått s. a. s. uppsluka sedeläran, så är på förhand ett nära samband, resp. plikt till samarbete mellan kyrkan och de naturliga, världsliga, sociala bildningarna antaget. Det är ju också en romantikens trosartikel, att religionen, denna det ändligas förhållande till det oändliga, känslans till universum, överskyggar *all* verklighet. Liksom »ingen människa är rätt och slätt

¹ De art. fidei prim. § 2 st. 1.

² Jfr E. Lehmann: Tvedräkt och endräkt, s. 265 ff.; J. Norring: Luthers religiösa subjektivism, Studier, tillägnade M. Pfannenstill, s. 125 ff.

människa, utan kan och skall verkligen och i sanning även vara hela mänskligheten» (Athenæum), så har allt liv, även det sociala, religionen till grund och mål. Emedan staten så på förhand har en religiös valör, kan politiken icke helt skiljas från religionen. (Redan J. J. Wagner hade framhållit, att sedan staten bragts till överensstämmelse med »världslagens allmänna form», tillhörde den icke mer den mekaniska ordningen; skillnaden mellan inre, sedlig, och yttre, politisk, lag måste försvinna.¹) Denna romantikens motivering motsvarar det från »upplysningen» fortlevande politiska och sociala intresset, inspirerat av tanken på den etiska gemenskapen, de sociala plikterna, som en religiös angelägenhet.² Thomander kan icke antaga en religionslös stat. »Det vore», säger han, »utan tvifvel alltför physiokratiskt tänkt och således en orättvisa emot statens idé att låta staten hufvudsakligen vara till för att trygga den yttre lefnaden eller för utvertes gerningar allena. Man skulle ha mera rätt i det påståendet, att äfven staten förnämligast afser gudaktighets- och samvetspligter.» Ty staten syftar till *humanitet*³ och detta ändamål kan icke nås endast genom de yttre förhållandenas och gärningarnas främjande, utan tarvar en pedagogisk verksamhet: uppväckandet och odlandet av rätta bevekelsegrunder.⁴ Kristendomen betecknar också ett särskilt, högre, slag av humanitet, syftande till det innersta och djupaste i människan.⁵ Det kan alltså icke vara likgiltigt för staten, huruvida »det religiösa elementet» saknas eller förefinnes hos medborgarna.⁶ Men därför behöva och få icke sedelag och borgerlig lag sammanblandas, såsom det skedde i lagstiftningens barndom. Den gudomliga oföränderliga lagen är den enda normen för samvetet. Den borgerliga lagen åter har med tiden lösts från sin gudomliga eller eljest utomordentliga

¹ R. Huch: Die Romantik II, s. 350 f.

² Om »upplysningens» politiska och sociala idéer jfr H. Wijkmark a. a. s. 325, 336 ff.

³ Jfr De justa disp. etc., s. 25.

⁴ Quart. 1828 H. 4, s. 65.

⁵ De justa disp. etc., s. 25.

⁶ Quart. 1832 H. 3, s. 75.

helgd, och ett sjunkande anseende kan den icke återvinna genom råd och uppmaningar, vilka icke genom något yttre medel kunna göras effektiva.¹

Såsom syftande till samma mål måste stat och kyrka träda i en nära växelverkan med varandra. Staten kan och skall inträda för de religiösa värdena och syftemålen, för Guds rike, dels negativt: genom undanrödjande av yttre hinder, dels positivt: genom framkallande och understödjande av kyrklig verksamhet. (Såsom exempel på dylik positiv verksamhet nämnes byggande av kyrkor, belöning av renlärighet (!), utsändande av missionärer.) Den förra åtgärden är tillräcklig, där medborgarna i allmänhet nått den kultur, att det religiösa medvetandet är vaket och de religiösa anstalternas bestånd tryggt. Där åter detta icke är fallet, måste staten begagna sig av sin makt och bereda de tillfällena till religiöst uppväckande, som medborgarna själva i sin rähet icke eftersträva. Den religiösa uppfostrans villkor och rätt är densamma som all annan uppfostrans: staten har att bekosta den, där den icke kan åstadkommas på enskild väg, men behöver icke inskrida, där de enskilda kunna och vilja ansvara därför. På invändningen, att staten icke kan omvända, helga, saliggöra, kan svaras, att icke heller kyrkan såsom kyrka, d. v. s. ett utvärtes samfund, förmår detta.²

Vid utvecklandet av sitt program för samverkan mellan stat och kyrka till folksjälens fostran till sann humanitet³ karakteriserar Thomander kristendomen som »den största, ändamålsenligaste, varaktigaste bildningscirkeln» och gör gällande, att »den bräckligaste kyrka icke är att förkasta så länge hon 1:o erbjuder och utvidgar undervisningstillfällen, 2:o uppehåller föreställningen om allas jemlikhet inför lagen och allas lika rätt att söka och vinna all den fortkomst samhället kan uppmuntra eller förskaffa,

¹ Quart. 1828 H. 4, s. 66.

² Quart. 1832 H. 3, s. 74 f.

³ Thomander framstår som de »psykologisk-politiska» faktorernas store målsman i samtida svensk offentlig diskussion. Jfr riksd. 1840--41 Pr. pr. VII, s. 181 ff.; Lilliecrona a. a., s. 430; Thomander till Winberg 30/1 1823; till Hierta 7/11 1843.

3:o erkänner och utöfvar sin pligt att upprätthålla insigter och rättskaffenhet hos sina tjenare, 4:o framkallar och skyddar ett menniskovänligt sinnelag, barmhertighet i lagstiftning, lagskipning och undsättningsanstalter, vänlighet och renhet i sammanlefnaden.»¹ Som de verksamhetsgrenar, genom vilka stat och kyrka gemensamt böra bedriva folkuppfostran, pekar han främst på skola, fattigvård och nykterhetsarbete.² »Förbättringsmedlen äro undervisning och uppfostran, öfvertygelsers bibringande och ledning i deras tillämpning», heter det i ett nykterhetstal.³ I utkast till ett dylikt betonas nödvändigheten av att 1:o familjens helgd bevaras och förökas och i synnerhet en rätt vård och fostran kommer barnen till del, 2:o hälsan bevaras: arbetskraften är »den rätta grundegendomen», 3:o egendomen skyddas och förkovras, 4:o människan läres att bruka sitt förstånd, 5:o sedligheten och vad därmed sammanhänger utbildas. Som villkor för bildning anger han »frihet och lefvande ordning». När åter fråga blir om vilka nya medel till »arbetsklassens» bildning kristendomen medfört, pekar han på »1:o nödig själfkänsla, att icke ge sig förlorad, 2:o ett rätt uppskattande af det yttre lifvets olika villkor såsom de der ingenting verka i hufvudsaken, 3:o aktning för sitt kall såsom af en högre makts uppdrag; ingen är mer, ingen mindre än tjenare, 4:o kärlek till våra andliga rättigheter och till de borgerliga såsom de förras hjälpmedel».⁴ — Utom de nämnda socialpolitiska frågorna utgjorde representationsfrågan det huvudsakliga föremålet för Thomanders verksamhet vid riksdagen. (Även för bank- m. fl. ekonomiska frågors lösning var han ivrigt verksam.)

Ett stöd för den nära förbindelsen mellan kyrka och stat icke blott »i idéen», utan även reellt, »såsom phenomener», fann

¹ Föredrag i Stockholms Bildningscirkel 25/11 1855: Om christendomens inflytelse på arbetsklassens bildning.

² Se bl. a. Om kyrkan och skolan, Skr. II, s. 393 ff.; De kyrkl. fråg., Skr. II, s. 499 f.; Försvar för Nykterhets-Sällskaperna, Skr. II, s. 282 ff.; Herdabref, Skr. I, s. 773 ff. Jfr H. Wijkmark a. a., s. 344 ff.

³ Tal i Svenska Nykterhets-Sällskapet 29/4 1843.

⁴ Föredrag i Stockholms Bildningscirkel 25/11 1855.

Thomander i det avskräckande hos »de transatlantiska inrättningarna».¹ Men samma hänsyn till de faktiska förhållandena kom honom även att framhålla vådan av att nämnda förbindelse missbrukades av staten, såsom den en gång missbrukats av kyrkan: det att religionen löpte fara att dragas ned till ett politiskt maktmedel. (Den heliga alliansen utgjorde ju ett avskräckande exempel därpå.) För Thomander stod det klart, att kristendomens »grundtanka och slutpunkt» vore en teokrati, ehuru icke i papistisk eller cæsareopapistisk mening. Inför faran i sistnämnda avseende yttrar han: »Man talar i våra dagar mycket om den christliga staten . . . Man har visst vackert ordat om en christlig politik, men hittills har det i grunden endast gått ut på en politisk christendom. Och af politisk christendom har menskligheten smakat sig mätt och är ännu långt ifrån vederfådd efter sin öfverlastning.»² Han kommer därför att lika mycket som arbetsföreningen betona arbetsfördelningen mellan det borgerliga och det kyrkliga samfundet. Det frihetsmoment, som låg inneslutet i själva romantiken, framträder allt starkare: det gäller att under beaktande av det helas organiska enhet låta delarnas rätt göra sig gällande.

Under socialetikens på nämnt sätt formulerade rubrik inrymmer Thomander åtskilliga eljest svårplacerade ämnen. Han talar om den »orthodoxa gästfrihet», som tillät de gamla dogmatiska författarna att upptaga en eller annan artikel, »hvilken just icke var så oundgängligen nödvändig för det helas afrundning».³ Omdömet kan tillämpas på honom själv. Hans motivering för det kristna lärosystemets stora omfång särskilt med hänsyn till gränsområdet mellan kyrka och stat är helt enkelt denna: »De hithörande lärosatser må nu anses tillhöra dogmatiken, eller icke: något innehålla de dock, och någonstädes måste de väl vetenskapligen afhandlas».⁴

Det sagda gäller främst läran om *äktenskapet*. Ty »familjen har varit den första församlingen, den af Gud sjelf invigda och

¹ Jfr Quart. 1832 H. 3, s. 75.

² Tal vid Lutherfesten 1846, Skr. II, s. 173 f.

³ Quart. 1829 H. 2, s. 1. ⁴ A. a., s. 2.

välsignade, hufvudfader har varit den första församlingens profet, evangelist och apostel, den muntlige öfverlemnaren af det första evangelium». ¹ Emellertid ser Thomander i äktenskapet såsom intagande en mellanställning mellan gudomlig och mänsklig rätt — »äktenskapet har en religiös och en borgerlig sida» ² — en väsentligen borgerlig institution, vilken lagstiftningen har att ordna så, att intet Guds ord stötande moment inträder däri. ³ Han betonar också huvudsakligen äktenskapets sociala betydelse, mindre synpunkten av personligheternas komplettering och fullkomning. ⁴ Ut ifrån denna grundsyn ter sig engiftet för honom såsom icke utan vidare hörande till äktenskapets idé. I sin skrift om äktenskapet ⁵ stannar han under hänvisning till såväl Skriften som historien — främst uttalanden av Luther — inför frågan engifte—månggifte såsom fallande under den borgerliga ordningens domvärjo: »tvegifte är icke brott emot kyrkan i annan mening än den, hvaruti hvar och ett borgerligt brott så kan anses». Faktiskt hava icke heller de föreskrifter, vilka Moses, Kristus, apostlarna eller Luther givit angående monogami, förbudna leder och skilsmässa, blivit normerande i det kristna samhället. Här gälla även för de kristna den allmänna sedelagens bud; de hava avseende i synnerhet på de förbudna leden. Thomander påtalar den svenska äktenskapslagstiftningens »ochristliga» stränghet härutinnan, större än t. ex. såväl den mosaiska som den tyska. En särdeles liberal ståndpunkt intar han även i fråga om äktenskap med främmande trosbekännare samt mellan äktenskapsbrytare. I sistnämnda avseende heter det: »Straffa synd och last med andra straff, men icke med äktenskapsförbud och nya synder»! ⁶

¹ Gamla satser etc., Skr. II, s. 279.

² Quart. 1829 H. 2, s. 2.

³ Ang. Thomanders benägenhet att inordna hithörande frågor i den allmänna lagen se Hippel a. a., s. 342.

⁴ Jfr Kateches st. 85.

⁵ Quart. 1829 H. 2, s. 1 ff.

⁶ Ang. Thomanders angelägenhet om att äktenskap komme till stånd jfr riksd. 1853—54 Pr. I, s. 73 (ang. äktenskapsålder), 1856—58 II, s. 334 (ang. giftorätt: »att kringskära giftorätten och dymedelst hindra äktenskap är ej att föröka sedligheten»).

Det som konstituerar ett rätt äktenskap är blotta överenskomelsen parterna emellan. Överheten har att pröva förbindelsens lagenlighet. Religionens välsignelse bör icke vara för andra än dem, som själva begära den: »Christus har icke sändt sina apostlar till att sammanviga människor».¹ — Samma synpunkter utvecklas i skriften om De kyrkliga frågorna: »Stat och äktenskap äro lekamliga ting, men christendomen är ett andeligt».² Kristi evangelium får icke göras till en världslig lag. Anspråk och fordringar, vilka gälla på ett högre plan, få icke heller tillämpas på timliga förhållanden. Det finns ett kristligt äktenskap — och det är oupplösligt — men »det hörer icke till äktenskapets kännetecken, att det skall vara christligt». Vigselformuläret bör vara avfattat i enlighet med denna princip.³

I fråga om äktenskapsskillnad göres (under hänvisning till Matt. 19: 4 ff.) ej samma rätt därtill gällande för man och för kvinna. I strid mot såväl Luthers som den kyrkliga uppfattningens stränghet bedömes nämligen resp. parter otrohet olika. Man är icke heller berättigad att »koppla sådana människor tillsamman, som tydligen mörda hvarandras kropp och själ, emedan sådant, i stället att vara en efterlefnad af det sjette budet, är ett brott emot det femte; icke heller . . . skall den anses lefva i äktenskap, hvilken i sjelfva verket icke har någon maka».⁴

¹ Jfr Thomanders yttrande vid riksdagen 1853—54: »Äktenskap kan lagligen uppkomma äfven utan vigsel, och barn, äfven af ett sådant äktenskap, äro berättigade till arf efter sina föräldrar». Pr. pr. III. s. 495.

² De kyrkl. fråg. Skr. II, s. 507.

³ Vid 1853—54 års riksdag kritiserade Thomander formuläret för kyrklig vigsel enligt 1811 års handbok, emedan det fattade äktenskapet endast »ur en ethisk-physisk synpunkt» och kunde begagnas »lika väl vid sammanvigning af Muhamedaner som af Christna» (Pr. pr. VIII, s. 111). Jfr Genbergs omdöme om sagda formulär såsom »platt och innehållslöst» (Dagbok 24/6 1848).

⁴ Quart. 1829 H. 2, s. 41 ff. Om sin uppsats om äktenskapet och dess mottagande skriver Thomander till Dahlgren 19/10 1829: »Du (har) sjelf dertill varit en oskyldig anledning. Du skref någon gång, att Peterssons motion i äktenskapsvägen var af den platta beskaffenhet, att den icke bordt kunna flyta ur en presterlig penna. Då beslöt jag, att om han hade tuktat Dig med gisslar, skulle jag undfäga med skorpioner. Tillika

I Thomanders framställning av äktenskapet talar samma sunda realism som hos reformatörerna. Den personliga kärleken och böjelsen mellan man och kvinna framstår hos dem mer som en tyst förutsättning, under det att pliktmomentet och synpunkten av skydd mot frestelse starkare framhållas i ord. Detta betraktelsesätt har ju också i det praktiska livet visat sig mer hållbart än romantikens sköna, men spröda mystik, vilken, säger A. Werin, för till »moralisk illusionism».¹ Redan den unge Thomander talar både som den förfarne själasörjaren och som den blivande lagstiftaren.

Under rubriken kyrkan, formellt betraktad, i Thomanders schema över teologien måste *den praktiska teologiens* plats tänkas, för så vitt det kyrkliga ståendet på mångfaldigt sätt träder i förhållande till de båda övriga. Därmed har han tillika gjort gällande den praktiska teologiens nära samband med etiken, främst med reglerna för det sociala handlandet.

Kyrkans idealitet. Eskatologi.

Vad kyrkans *idealitet* — såsom osynlig, allmän, en och helig — beträffar, kan denna icke klart framträda under det timliga blandningstillståndet. Detta gäller särskilt kyrkans *enhet*. Thomanders syn på denna framgår av hans bön vid prästsällskapsmötet i Stockholm 1854: »Låt ingenting söndras som ännu kan med fridens band förenas, och låt ingen föreställa sig att allt är förenadt, allenast det med yttre band tillsammanhålles».² Främst tillkomme det ekumeniska sinnet den kyrkliche ämbetsinnehavaren. Han bör vinnlägga sig om saktmod och hovsamhet, »var-

ha alla Lunds damer och stiftets prostinnor studerat quartalskriften, och för detta förvett ha de nu fått en eftertrycklig näsknapp, och fattat den öfvertygelsen, att jag på fullt allvar vill införa månggifte ibland dem . . . Bergqvist har jag anmodat om en vederläggning.»

Om Thomanders strängare praxis vid förevarande äktenskapsskillnads-mål, än vad hans angivna ståndpunkt kunde synas giva vid handen jfr Lunds domkap. prot. 30/7 1834 § 4; 24/4 1844 § 32; 1859 9/2 § 2 och 16/11 § 22.

¹ A. Werin: C. J. L. Almquist, s. 106 ff.

² Skr. I, s. 535.

samhet och vishet».¹ I sitt herdabrev uppmanar Thomander till tålmodigt och förståelsefullt förhållande i tidens söndringar och misshälligheter.²

Även i de ämnen, som höra till teantropologiens tredje del, de *eskatologiska*, yttrar sig Thomander sparsamt. På Kahls invändning, att han uteslutit läran om själens odödlighet från primärartiklarna³, svarar han med en hänvisning till satsen om det i all religion lika och gemensamma såsom omfattande även övertygelsen om att gudomen håller ett saligare liv i beredskap åt de dödliga.⁴ Odödlighetsläran vore emellertid endast en »modifikation» av denna »religiösa idé». Ty »om en själens odödlighet såsom i denna begreppsform allmänt religionselement kan imellan folk af allmän bildning icke vara fråga.» I all hedendom förefinnes nämligen varken begreppet själ eller begreppet odödlighet. Odödlighetstro är icke heller identisk med uppståndelsetro: »Ett lif efter döden i hvilket hela menniskan med hull och hår på obestämd tid får må väl och pläga sig, är dock något annat än själens odödlighet».⁵ Även opponeras mot Kahls sats, att endast ateister kunde förneka nämnda lära, under hänvisning till att teologer av olika skolor icke vore övertygade om eller framställde densamma.⁶

Thomander fattar således noga i sikte odödlighetstrons karaktär av ett antagande, ett föremål för *tro*: »Läran om odödligheten är ingen förnufts-, utan en erfarenhetssanning; således kan man endast genom tron derom komma till visshet. Hvad är då att göra? Jo, att implanta hos människorna *känslan* af odödlighet . . . Nu blir frågan: Har menniskan ingen sådan känsla af sin odödlighet? Eller hvad vitna historien och psykologien? Hvad vitna religionssystemerna?» Odödlighetshoppet är icke ett oundgängligt, men ett översvinneligt gott. (Däremot anser han »före-

¹ Tal vid jordfästning 1862, Skr. I, s. 627 ff.

² Jfr Skr. I, s. 771.

³ Anti-Quartalskrift, s. 148 f.

⁴ Jfr De art. fidei prim. § 1 st. 2.

⁵ Jfr Thomander till N. O. Ahnfelt 24/8 1832 (?), vari han tar avstånd från läran om den lekamliga uppståndelsen.

⁶ Anti-Vandalskrift, s. 26 f.

ställningen om odödlighetslärans oundgänglighet för moraliteten» betydligt överdriven.¹⁾ Detta antagande rymmer möjligheten av ett misstag — den risk, med vilken tron alltid måste räkna, men som också ger den dess storhet. Om sina personliga känslor inför dödstanken skriver han: »Att dö förekommer mig mycket sällan, endast en och annan vacker vårdag, såsom något svårt. Huru det i sjelfva verket smakar, det vet ingen, kanske icke ens den som druckit bägaren till botten . . . Hvad man såsom prest kan hinna iakttaga, är att menniskor kunna på fullt alvar bli mätta af lefvande och att ganska få dö med motspänstighet . . . Nog af att döden såsom det starkaste, synbaraste och omutligaste ingripandet i de mänskliga skickelserna ger åt hela lifvet sitt rätta utseende och åt religionen . . . den säkraste borgen för ett oafbrutet fortfarande.»² Och i anslutning till sin grundsyn på tillvaron såsom en organiserings- och harmoniseringsprocess genom ständig upplösning och uppdelning skriver han vid ett annat tillfälle: »Oordningen är icke annat än villkoret för och uttrycket af en högre lefvande ordning, aftynandet är icke annat än villkoret för och uttrycket af en högre lifsyttning (t. ex. djurets aftynande efter och af att hafva producerat ett djur), döden är icke annat än villkoret för och uttrycket af ett annat lif».³

Med detta antagande är Thomander också principiellt kulturop-timist. Han tvekar ej vid besvarandet av frågan, huruvida mänsklighetens fortskridande går i cirkel eller i spiral. Tron på en världsordning medför insikten om att »ur hvart kaos framgår en verld och ur hvart skenbart verldshistoriskt sämre ett bättre tillstånd».³ Men denna historiebetraktelse förmår honom ej att antaga läran om alltings återställelse, vilken han finner sakna stöd i bibeln och alltså även i bekännelseskriterierna. Den är

¹ Thomander till sin fästmö 12/10 1832.

² Thomander till Hierta 22/5 1846.

³ Henrik Suso, Skr. II, s. 126. Ang. Hegelianismens »optimistiska pan-logism» se A. Herrlin: Det omedvetnas filosofi etc., Under Lundagårds kronor II, s. 306 ff.

En värdefull anmälan av J. B. Bury: The idea of progress; an inquiry into its origin and growth har A. Werin lämnat i Svenska Dagbladet 29-30/9 1921.

en »i mer än ett hänseende mensklig» villfarelse¹, bottnande i ett underkännande av det radikala onda. Han ogillar Martensens »fraser om Kristus såsom satans äldre broder, om alltings återställelse m. m.»² Thomander delar således icke den romantikens uppfattning, enligt vilken synden såsom »den största lockelsen för gudomens kärlek» (Novalis) är ett villkor för utvecklingen till harmoni. Om Schellings framställning av synden yttrar han: »Att säga, att ett positivt ondt uppstår ur grunden till det godas existens, är att snarare tillbakakasta än att lösa uppgiften.»³ — Om de yttersta tingen uttalar han sig f. ö. icke. Han varnar för »en otidig nyfikenhet» på denna punkt och kritiserar i en starkt ironisk ton samtida försök att intränga på »detta fridlysta område».⁴ (Hans skrift *De Antichristo primæ ecclesiæ* utgör också endast ett referat av bibliska och patristiska uttalanden.)

3. Den praktiska teologiens system.

Den praktiska teologiens i mening av en självständig vetenskaplig disciplin grundare är Schleiermacher.⁵ Den framstår för honom såsom teologiens toppunkt och tillämpning. Denna moderna synpunkt, som betecknar ett betydelsefullt steg utöver 1700-talets pastoralteologi⁶, delar Thomander. Dock gillar han icke någon av de samtida definitionerna och indelningarna. Större delen av hans avhandling *De justa dispositione theologiæ practicæ* upptages av kritik av Deylings, Hartmanns, Gräffes, Kaisers, Hüffells, Kösters, Hemsens, Schleiermachers, Rosenkranz', Reuterdahls, Nitzschs och Klees uppställningar. De nämnda författarna anser han icke nå fram till en organisk disposition, emedan de göra definitionens omfång antingen allt för

¹ Quart. 1829 H. 4, s. 64 f.

² Thomander till H. Hamilton 12/7 1860.

³ Thomander till Dahlgren 16/5 1824 (T. o. I., s. 13 f.).

⁴ De kyrkl. fråg., Skr. II, s. 438 ff.

⁵ Fr. Schleiermacher: *Kurze Darstellung des theologischen Studiums*.

⁶ Jfr Chr. Palmers framställning om förhållandet mellan praktisk teologi och pastoralteologi m. m. i hans *Pastoraltheologi* (övers. av P. G. Ahnfelt), s. 3 ff.

vidsträckt eller allt för ringa. Mot Kaiser och Köster anmärkes, att de med åsidosättande av kyrkan som sådan stanna inför den enskilde prästens gärning. Mot Schleiermachers uppställning — till Schleiermachers definition anslöt sig Reuterdaahl — anföres, att indelningsgrunden icke är »naturenlig», i det att den mer har avseende på föremålets kvantitet än dess kvalitet. Även Reuterdaahl sökte förena allt för disparata element. Icke heller Nitzsch vore mäktig adekvata bestämningar. Den praktiska teologiens föremål är enligt N. det kyrkliga handlandet. Detta omfattar dels fundamentala, dels konserverande funktioner. Thomander godkänner icke denna åtskillnad; han anför Schleiermachers ord: »Jedes geschichtliche Ganze nur durch die selben Kräfte fortbestehen kann, durch die es entstanden ist».

Den praktiska teologien definieras som vetenskapen om kristendomens aktualisering, dess tillämpning på det praktiska livet. (*Theologia practica est ars christianismum promovendi.*) »Vi skulle», fortsätter han, »säga konsten att uppfostra till kristendom och i kristendom, om icke begreppet uppfostran så allmänt och så oegentligt hänfördes endast till barnåldern.»¹ — Liksom Nitzsch gör han uppfattningen av den praktiska teologien beroende av ett rätt fattande av det kristliga församlingslivet i dess egenart. Detta syftar, säger Thomander, till *den enskildes* frälsning. I enlighet med sitt kyrkobegrepp gör han också gällande, att den praktiska teologiens uppgift avser icke blott det offentliga, utan även det enskilda, privata. Därför opponerar han mot betraktandet av denna uppgift såsom avseende endast kyrkans administration, m. a. o. mot angivandet av kyrkan såsom det religiösa handlandets objekt (Schleiermacher).

Med sin utgångspunkt i det kyrkliga livet och dess uppgift uppställer Thomander en dubbel indelningsgrund för den praktiska teologien: en *psykologisk* och en *dogmatisk*. När fråga är om sättet för kristendomens aktualisering, måste i första rummet hänsyn tagas till människosjälén, alltså till det psykologiska momentet. Indelningsgrunden här blir därför de olika själsförmögenheterna:

¹ De justa disp. etc., s. 24.

förstånd, känsla och vilja. »Erfarenheten lär också, att religionen ter sig icke blott medels känslan, utan även medels tankeprocesser och viljeyttringar.»¹ I det kyrkliga livet åter motsvaras dessa förmögenheter av Kristi, överherdens, trenne ämbeten: det profetiska, det översteprästerliga och det konungsliga, vilka ämbeten alltjämt förvaltas i kyrkan genom den helige Ande. Allt verk i Kristi tjänst måste alltså hänföras till Kristus själv; hans tjänare få icke taga något av sig själva. Kristus har också själv instiftat olika kyrkliga ämbeten (Ef. 4: 11—14). De gåvor och uppgifter, Anden fördelar i kyrkan, äro icke desamma för alla. (Den del av ämnet, som handlar härom, är av dogmatisk-exegetisk art.)

Den praktiska teologiens system får följande utseende:

I. Framställningen om *läroämbetet* (*Didactica sacra*).

1. Universell del.

- a) Lärostoffet.
- b) Läroformen.

2. Speciell del.

- a) Ars academica.
- b) Asketik.
- c) Homiletik.
- d) Kateketik (Det religiösa samtalets konst, för så vitt det har avseende på flere).
- e) Idiotik (Det religiösa samtalets konst, för så vitt det har avseende på en enskild människas själstillstånd).

II. *Liturgik* (*Liturgica*).

- 1. De heliga handlingar, vilka konstituerar kulten. (Innehållas i Guds ord.)
- 2. De heliga handlingar, vilka demonstrera kulten. (Innehållas i mänskliga stadganden.)
 - a) Kronologi (Högtidsdagarnas cykel).
 - b) Plastik (Kyrkobyggnaden, de heliga kärlen, kläderna och bilderna).

¹ De justa disp. etc., s. 25.

c) Musik.

d) Taktik (Ordlandet av kultens olika delar).

III. Läran om kyrkoregementet. (*Politica sacra*).

1. Universell del (Fastställandet av principerna).

a) Kyrkans inre enskilda tillstånd.

b) Kyrkans yttre, offentliga beskaffenhet.

2. Speciell del (En viss kyrkas stadgar).

a) Kyrkans inre, enskilda tillstånd.

b) Kyrkans yttre, offentliga beskaffenhet.

Om denna disposition yttrar Thomander, att den framför de övriga av honom omnämnda har det företrädet, att allt likartat stoff står tillsammans, att den alltså är organisk. Ahlman betecknar avhandlingen om den praktiska teologiens indelning som ett självständigt fortsättande av Nitzschs »revision» av denna vetenskap.¹ Däremot kritiserar han framställningen på den punkt, där Thomander dock övervunnit begränsningen hos Nitzsch, för så vitt denne anger kyrkan som det religiösa handlandets subjekt. (Denna föreställning hade i hög grad bidragit till att grumla uppfattningen av den praktiska teologiens innebörd och uppgift genom att indraga det ideala kyrkobegreppet i denna vetenskap.²) Ahlman vänder sig emot parallellen mellan det kyrkliga ämbetets huvuduppgifter och Kristi ämbeten. Den vore att anse som »mera skön och för den Christelige läraren uppmuntrande» än strängt vetenskaplig. Emellertid har Thomander med detta sitt grepp i den ortodoxa terminologien — vilken ju i och för sig är vetenskapligt anfäktbar — angivit den enda fruktbara utgångspunkten för klarläggandet av den praktiska teologiens betydelse: kristendomens eget väsen. »Vi hänföra allt till Kristus själv, icke såsom somliga till kyrkan», säger han³, medveten om att kyrkobegreppets utredande och fixerande tillhör dogmatiken och etiken.

¹ Teol. fak:s utlåtande 28/6 1833; jfr Teol. fak. prot. 21/6 1833 § 1, Akad. konsist. prot. 27/7 1833 § 2.

² Jfr E. Chr. Achelis' disposition. (Lehrbuch der praktischen Theologie, 3. Aufl. 1911.)

³ De justa disp. etc., s. 27.

Däremot måste försöket att parallellisera den ur hänsynen till det med kristendomens väsen givna kyrkliga livets egenart härflutna indelningsgrunden med en psykologisk — en motsvarighet till parallellen mellan de trenne leden i nådens ordning och Kristi trenne ämbeten¹ — underkastas kritik. Av sitt betonande på pietistiskt vis av den enskilda själen och sitt starka pedagogiska och psykologiska intresse² har Thomander låtit förmå sig till uppställandet av en individualistisk utgångspunkt, som dock a priori bör hållas borta från detta område, där fråga är om en social faktor: ett ordnat handlande i en organisk gemenskap.³ Hur konstlat och skevt detta försök till parallellisering i själva verket är, framgår särskilt av hänvisningen till det översteprästerliga ämbetet såsom det främst till känslan vädjande. Sammanhanget mellan det historiska och det psykologiska momentet framställs så, att då Kristi såsom den högste översteprästen offer kommer de troende till godo, framträda hos dem de ljuvligaste känslor av frid och barnaskap hos Gud. I enlighet härmed vore ju kultens såsom afficerande känslan närmaste uppgift framställandet av Kristi offer. Men detta antagande liksom själva satsen om kulten såsom representerande främst ett stämningsvärde leder ju till ett oevangeliskt resultat. Då vidare hänsynen till viljan såsom själsyttring gör definitionen av kyrkoregementet så vidsträckt som »det rätta sättet att, efter de yttre förhållandenas rätta ordnande, leda människornas fria handlingar så, att kristendomen därigenom befordras», har den praktiska teologien kommit betänkligt nära risken att förvandlas till tillämpad etik. Vad läroämbetet beträffar, var Thomander själv den förste att sätta uppbyggandets mål framför upplysandets. (Kristi egen profetiska gärning var ju icke heller filosofens eller föreläsarens.) — Att den psykologiska synpunkten, om den än icke lämpar sig till

¹ De art. fidei prim. § 9 st. 1.

² Såsom ämne för specimen för docentur i praktisk teologi uppgav Thomander »Psykologiens förhållande till den praktiska theologien». Teol. fak. prot. 12/2 1834 § 3.

³ Jfr i senare tid Fr. Zimmers utgångspunkt i »fromhetens» eller »trons» begrepp. (Die Grundlegung der praktischen Theologie.)

indelningsgrund för den praktiska teologiens system, kan på ett fruktbart sätt göras gällande inom dess olika delar, säger sig självt och har särskilt beaktats av senare författare på resp. områden.¹

Det är emellertid anmärkningsvärt, i huru hög grad i bästa mening modern Thomanders betraktelse av den praktiska teologien är. Han har klargjort dess självständiga värde som en verkligt *praktisk* vetenskap vid sidan av den systematiska teologiens discipliner. Dess uppgift är en verkligt ordnande och vägledande. För den praktiska teologien över huvud gäller, vad Thomander yttrar om katekesen: den skall icke »framhäfva något nytt», endast »upprätta sitt inventarium».² Den har att organisera formerna för ett givet materials aktualisering, meddela de mest ändamålsenliga tekniska reglerna för arbetet inom de historisk-empiriska kyrkliga verksamhetsgrenarna och organisationsformerna till gudsrikets främjande. Den skall icke taga någon annan hänsyn än den till själva *livet*. Därför bör den också ständigt näras från erfarenhetens värld: den praktiske teologen ex professo bör »bredvid sin vetenskapliga bearbetning af konstheterierna låta fortlöpa homiletiska, katechetiska, liturgiska och kyrkligt juridiska productioner».³ Flera fakultetsprotokoll intyga Thomanders strävanden i denna riktning. Vid tillsättande av docentur i praktisk teologi yttrade han bl. a.: »För att fulltyga skickligheten till en lärarebefattning i pastoral theologi anser jag academiska specimina icke tillräckliga. Dessa utgöra i sådana fall en *conditio sine qua non*, och sedan denna är uppfylld, återstår den angelägna frågan om sökandes anlag och intresse för den presterliga tjänstgöringen.»⁴ Den akademiske lärarens i praktisk teologi uppgift fattade han ju också såsom helt ägnad präst-

¹ Jfr F. Niebergall: *Wie predigen wir dem modernen Menschen?*; G. Rietschel: *Lehrbuch der Liturgik*.

² Quart. 1839, s. 370.

³ A. a., s. 367 f.

⁴ Teol. fak. prot. 18/6 1834 § 2. (Jfr 8/1 1834 § 2.) Sökanden, H. Hellman, föreläste över de av Thomander angivna ämnena Om protestantiska kyrkans liturgiska grundsatser och Läran om den homiletiska undervisningen. Teol. fak. prot. 4/5 1834 § 1.

utbildningen.¹ Den kunde icke fyllas utan en tillräcklig tids utövning av prästämbetet i alla dess viktigare delar. Erfarenheterna från ett prebendepastorat vore härvid icke till fyllest.²

Det kyrkliga ämbetets karaktär härleder Thomander från det kyrkliga livets över huvud idé. Kristi tjänare hava Andens tjänst: de äro delaktiga i Kristi ämbeten.³ Därmed följer det ovillkorliga kravet på bekännelsetrohet. Detta ger sig också ut ifrån kyrkans framträdande i hennes blandningstillstånd: den som skall kunna medverka till trons väckande, bevarande och förverkligande måste själv hava tron. Prästen får icke sväva på målet i fråga om den församlingsmässiga bekännelsen. Detta vore särskilt nödvändigt i en tid, »då de otrogne inom kyrkans sköte äro utan all öfvertygelse . . ., men deremot de trogne ännu i själ och hjerta hylla den öfvertygelse som bekännelsen uttalar».⁴ Mot »den absoluta predikofriheten» uttalar han sig på det bestämdaste: »Det är dock svårt att inse, till hvilken uppbyggelse för menigheten ett läroembete skall tjena, om från samma predikstol förkunnas den ena dagen herrnhutiska och den andra dagen swedenborgska lärosatser, eller ännu mer om hela församlingen är swedenborgsk och presten luthersk, eller tvärtom. I sådant

¹ Jfr K. br. 17/9 1831 § 4.

² Teol. fak. prot. 5/12 1846 § 5. Jfr Akad. konsist. prot. 7/1 1847 § 3. — Jfr Teol. fak. prot. 16/11 1848 § 1, enligt vilket Thomander vid uppgörande av förslag till teol. adjunktur satte sökandena Hammar och Sporsén framför Sundberg, »emedan de länge och på ett utmärkt sätt bestridt själavård». (Vid Thomanders egen ansökan till professur 1833 räknades honom till godo utom teologisk lärdom hans »förtroliga bekantskap med den ascetiska litteraturen» och den erfarenhet, han samlat under 5 1/4 års utövning av prästämbetet. Akad. konsist. prot. 27/7 1833 § 2.)

Thomander ansåg domprosteriet alltid böra vara förenat med professuren i praktisk teologi. Brev till Rogberg 5/1 1834. (I sin kanslersskrivelse 12/9 1856 gör han gällande, att St. Bjellerup och Råby borde utgöra prebende åt förste teol. professorn, men själva domprosteriet i Lund med dess »ganska ömtåliga» själavård erhålla särskild pastor i vanlig ordning. Teol. adjunkt borde fortfarande vara försedd med prebende.)

³ De justa disp. etc., s. 28.

⁴ Pred. på Jubeldagen 1830, Skr. I, s. 420. Jfr riksd. 1853—54 Pr. pr. V, s. 415.

fall synes hvarken läroembetet behöfvas, ej heller den inskränkning, som förbunde presten att nödvändigt bekänna sig till Bibeln . . . Den som icke vill bruka det språk, hvilket församlingen förstår och hvarmed den är belåten, må tala sin rotvälska för sig sjelf, men församlingen kan icke erkänna honom för sin tolk.» Däremot vore avläggande av ed från prästens sida mindre maktpåliggande: även därförutan vore han menedare, därest han bröte sin förbindelse.¹

Såsom en kristens och främst såsom en kyrkans tjänares kännetecken anger Thomander »en kraft som har en skärpa med sig», bestående i »öppenhjertighet» och »urskiljningsgåfvans bestämdhet» och tjänande till att »uppfryska, att väcka hunger och törst, att bevara ifrån förruttnelse, att bidraga till helbregdagörelse».² Till denna krafts rätta brukande i församlingens tjänst krävdes emellertid ett vetenskapligt studium.³

Däremot är nådemedlens verkan icke betingad av förvaltarens värdighet. »Så länge Guds rena ord i församlingen framställles, är ju den rätta och sanna kyrkan der tillstädes, ehuru hon beklagligtvis betjenas äfven af falska och lögnaktiga predikanter.»⁴ I sin undersökning av Augsburgiska bekännelsen⁵ stannar Thomander inför den 8:e artikeln såsom behandlande frågan om en endast »kallad» (ännu »oomvänd») lärares förkunnelse. Framgången därav kan icke förnekas. I fråga om det skrivna Guds ord gäller ju, att det kan verka på oss, utan att vi äga någon visshet om sinnesbeskaffenheten hos dem, som nedskrivit det. Detsamma måste då gälla det hörda ordet. Ännu mindre befogad är den donatistiska uppfattningen i fråga om sakramenten. Ty här har det objektiva momentet all vikt. Thomander sammanfattar sin ståndpunkt så: »För att räcka andra en gåfva, behöfves blott att man räcker den, om än man icke smakar den. Anden

¹ Quart. 1829 H. 1, s. 101 f.

² Tal vid prästsällskapsmöte 13/6 1854, Skr. I, s. 533.

³ Jfr hälsningstal till ridderskapet och adeln 1856, Skr. III, s. 45. — Jfr Quart. 1828 H. 4, s. 89 f.

⁴ De kyrkl. fråg., Skr. II, s. 479.

⁵ A. 2., s. 466 ff.

blir icke utdrifven ur församlingen deraf att en eller annan prest eller lekt drifver honom ifrån sig. Det är icke presten som är den Christi lekamen hvars hufvud är Christus, utan det är församlingen, och ande är i församlingen ehvad presten vill det eller icke.» Det donatistiska betraktelsesättet leder alltså till ett upphälvande av både Guds ord och sakrament och församling.¹

Varje hierarkisk-sakramental betraktelse av ämbetets karaktär är Thomander främmande. Gent emot tendenser i riktning mot Kliefoth förfäktade han ivrigt den evangeliska satsen om det allmänna prästadömet.² Med Melanchtons Loci i handen polemiserade han i riksdagen mot E. G. Brings satser, att det icke funnes någon allmän lekmannarätt att utlägga bibeln, att herdeämbetet rycktes ur prästernas händer, därest lagförslaget om gemensam andaktsövning under annan än vederbörande prästerskaps omedelbara ledning antoges, och att prästerna hade att »ansvara för det sätt hvarpå den åt dem anförtrordda hjorden varder andeligen bespisad». För egen del fruktade han på det högsta för att åtaga sig ett sådant ansvar eller ett sådant »förvarande af nyckeln till ordets förråd»: det vore nog och mer än nog att ansvara för den predikan, man själv åstadkomme. Det vore tvärt om varje fullmyndig församlingsmedlems både rätt och plikt att efter yttersta förmåga själv rannsaka skrifterna och att vara s. a. s. en kontrollant över prästen och hans förkunelse. Det vore varje husfaders plikt att såsom präst leda till bön och att såsom lärare förmana, varna, uppmuntra och trösta de sina. Predikoämbetet såsom förvaltningen av ordet och sakramenten vore en gudomlig stiftelse. »Men att Kyrkoherdar, Biskopar, Capellaner tillsättas, det är en menskelig stiftelse.» Nödvändigheten av ett ordinarie predikoämbete i församlingen upphävdes emellertid icke genom lekmännens rätt att förklara bibeln.³ — Thomander gjorde alltså fullt allvar av den evangeliska kyrkans egen princip, enligt vilken det kyrkliga livet och

¹ A. a., s. 471 f.

² Jfr a. a., Skr. II, s. 459.

³ Riksd. 1853—54 Pr. pr. V, s. 317 f.

handlandet måste tänkas mer vidsträckt representerat än genom det officiella kyrkliga ämbetet.¹

I synnerhet genom det omfång, Thomander ger åt begreppet *politica sacra*, har han velat visa, hurusom den praktiska teologiens område icke kan göras nog vidsträckt.² Emedan han icke tar sin utgångspunkt i ett visst kyrkobegrepp, undgår han den snäva begränsning, som i senare tid R. Sohm³ uppställt genom satsen, att varje rättsordning stode i strid mot kyrkans andliga väsen. Hänförande allt omedelbart till Kristus och betraktande hans verksamhet i och genom kyrkan såsom ett begynnande Guds herravälde i vår värld, ser han i de kyrkliga organisationsfrågorna i vidsträcktaste bemärkelse ett viktigt föremål för den praktiska teologien. Det kan ej heller vara annorlunda enligt själva den ordning, som råder i världen: »i allt hvad menskligt är finne vi det andeliga och det lekamliga helt nära hvartannat, om än icke sammanvuxet».⁴ Detta blir klart i synnerhet vid det juridiska utformandet av förhållandet, resp. samverkan mellan kyrka och stat.

4. Förbindelser.

✓ Thomanders teologi utgör ej en fast sluten, enhetlig storhet. Den har upptagit stoff från alla samtida företeelser: ortodoxi, neologi och romantisk teologi. De olika linjerna dragas ej rätt ut, de korsas stundom plötsligt av sidolinjer, ägnade att grumla och förvirra. Brunius' förebråelse för avsaknad av en fast teologisk ståndpunkt är icke obefogad. Reuterdaahl förklarar — visserligen i bitter fiendskap — att han efter mer än trettio års bekantskap icke visste, huruvida Thomander ägde några bestämda teologiska meningar och vilka de vore.⁵ Thomanders

¹ I senare tid har A. Eckert gjort den praktiska teologiens område beroende av teorien om »det kyrkliga ämbetet» och därmed återvänt till ett äldre betraktelsesätt.

² Jfr i senare tid J. Boehmer (»P. Th.»): *Praktische Theologie im Grundriss*.

³ R. Sohm: *Kirchenrecht I.*

⁴ Herdabref, Skr. I, s. 774.

⁵ Reuterdaahl: *Memoarer*, s. 98. Reuterdaahl, som av Thomander benämnes »vår Philippus Melanchton» (brev till Wieselgren 13/3 1837), fann

författarskap betygar emellertid ett sovrande kritiskt-vetenskapligt sinne.¹ Den vetenskapliga hållningen störes dock främst av grundsynen på dogmat såsom betingande kyrkans enhet och den därmed givna benägenheten att med den s. k. repositionsteologien inläsa en färdiglagad dogmatisk åskådning — ortodoxiens — i bibeln. Här ligger den djupaste förklaringsgrunden till sidoordnandet hos Thomander av politisk liberalism och kyrkligt-religiös konservatism. Han rycktes med av den realistiska tidsströmningen, och inflytandet från pietismen kom (liksom hos Almquist²) att färga hans liberalism med en viss radikalism. Några liknande konsekvenser drog han emellertid lika litet som pietismen för det kyrkliga dogmats vidkommande. Orsaken här till åter var djupast sett den omedelbara förnimmelsen av att ortodoxien bäst bevarat arvet från Luther, sådant det talar även i Thomanders ställande av soteriologien och vad därmed sammanhänger i dogmatikens medelpunkt. Han avsåg också med sin teologiska verksamhet intet annat än lutherdomens förnyande.³ Sålunda praktisk kyrkoman fattade han även i allt fastare sikte det *auktoritative* momentets betydelse jämväl inom religionen.⁴ Luther framhåller f. ö., att tron själv rymmer ett auktoritativt drag, att den utgör en viljeyttring gent emot Skriften eller den kyrkliga bekännelsen, ett instämmande (assensus). Han talar även om trosinnehållet som en »doctrina evangelii».⁵ Men lika litet som hos Luther får hos Thomander formen och systemet

i Thomanders litterära verksamhet endast, att han åtnöjt sig med att »sophistera, dialectisera och, särskildt i sina kritiker, att persifflera».

¹ Jfr Quart. 1830 H. 1, s. 66.

² Jfr A Werins framställning, a. a.

³ I dec. 1826 talar Thomander i brev till Dahlgren om sin plan att översätta patristisk poesi och ett urval av Luthers skrifter.

Pehr Eklund berättade, att Tegnér, då han efter sin utnämning till biskop hos Thomander begärde anvisning på teologisk litteratur, av denne hänvisades till — Luthers lilla katekes.

⁴ Jfr Parallellställen etc., Skr. II, s. 47 f.

⁵ N. J. Göransson: Luthers reformation, s. 249. Göransson hänvisar till Luthers yttrande om »Zufall des Willens, dass das Herz gewiss dafür hält, es sey also, wie ihm das Wort aubent und sagt».

förkväva livet, bokstaven våldföra anden. Principen om sanningen som en inre egendom tillerkänner den kristne rätten och plikten till en personlig övertygelse, »etiamsi sensus hac de re orthodoxus non rectus sit».¹ Han kritiserar — liksom Luther — vissa dogmatiska formuleringar, varnar för dogmats pressande och betonar dess tidshistoriska karaktär. Han erkänner »vetenskapens rätt att göra processen kort med våra dogmer», att de icke bleve »för unkna»², och pekar på lärofrihetens faktum inom den svenska kyrkan trots symboltvånget.³ Han är således icke ortodox i en Hengstenbergs eller en Kliefoths mening. Mot »den gamla petrificerade hyperorthodoxien» sätter han den sanna, »lutherska», ortodoxien. Sin sats om »den egentliga christendomen» som antagandet av de heliga böckerna såsom »bokstaflig sanning»⁴ mildrade han därhän, att den bibliska uppenbarelseurkunden »genom gudomligt tillgörande innehåller den bästa möjliga framställning af det objectiva i religionen . . . de bästa möjliga symboler».⁵ I själva verket menar Thomander med rätt ortodoxi alldeles detsamma som Ahlman i dennes replik till honom: den lutherska grundåskådningen. Lika litet som A. avsåg han systemets som sådant auktoritet. »Det är sannt att den scholastiska lärdomens murkna ställningar icke längre bära den som på denna väg skulle vilja klifva upp till himmelen», säger han härom. (Att emellertid hans försiktighet i det praktiska förhållandet gent emot dogmat var välgrundad, framgår bl. a. av Ahlmans erkännande, att han (A.) gent emot detsamma begagnat större våld, än nöden krävde. Han säger sig senare hava »nyttjat en god del af de gamla termerna och sökt visa, att åtskilliga rum i den bristfälliga byggnaden kunna genom någon reparation blifva beboeliga».)⁶ Men i fråga om annan kyrklig

¹ De donis Sp. S. § 1.

² Jfr T. o. l., s. 218.

³ Förhandl. vid det skandin. kyrkomötet 1857, s. 37.

⁴ Jesu abs. fullkoml., Skr. II, s. 2.

⁵ Henrik Suso, Skr. II, s. 157.

⁶ Ahlman: Theol. Skrifter s. 274. Jfr A:s kritik av ortodoxien Quart. 1830 H. 1, s. 24 ff.; Ahlman till Hartmansdorff 13/9 1832. Jfr Reuterdahls omdöme om A:s konfessionalism Quart. 1841, s. 319 f.

litteratur än den vetenskapliga, främst den till uppbyggelse syftande, medgives ingen avvikelse från bekännelsen: »den fordran på öfverensstämmelse med vedertagna läror, hvilken för vetenskapliga skrifter är af ett ganska underordnad värde, är af högsta vikt i fråga om de icke vetenskapliga».¹ Den renlärighet, efter vilken vetenskapen icke behöver fråga, är obligatorisk för och i kyrkan.²

Om den teologiska grundsyn, som han iakttagit under hela sitt liv, skriver Thomander 1860: »Medan en stor del af våra nu varande goda nitälskare antingen kämpade i andra läger eller ock som bäst nötte sina barnskor, hade jag för min del ofta och bestämdt uttalat mig för luthersk bekännelse som då var på många håll rätt illa anskrifven: jag gör mig den säkra förhoppning att ingen nu mera skall kunna göra mig misstänkt för ljumhet eller köld i denna del.»³ Redan som 30-årig hade han inför Tegnér berömt sig av en renlärighet, som eljest plägade självmant infinna sig först »vid ett bestämdt stadium öfverallt, der doctorshatten och kräklan föregått», och av att hava beslagit »stiftets renlärigaste theolog» (L. P. Wählin) med kätter.⁴ Han säger sig hava blivit i en utländsk teologisk tidskrift återopad som »en man som icke kan misstänkas för något slags ultratänkesätt»⁵ och vet sig icke hava talat något emot de symboliska böckerna. Att han, när hans renlärighet sattes i fråga, skulle känna sig djupt kränkt såsom inför »en uppenbart sanningslös tillvitelse» är därför naturligt. Särskilt var detta förhållandet under domprosttiden. Mot Brunius' insinuanta påståenden försvarede han indignerad sin »presterliga heder».⁶ Av redogörelsen

¹ Quart. 1830 H. 3, s. 73 f. Jfr 1829 H. 4, s. 65, H. 1, s. 68. Den kyrkliga litteraturen över huvud indelar Thomander i trenne klasser: den ortodoxa, med bekännelsen fullständigt överensstämmande, den heterodoxa, vars läror äro i strid med de vedertagna, och den udenodoxa, som icke företer några läror i egentlig mening. Quart. 1829 H. 4, s. 64.

² Jfr Quartalskriftens program; Akad. konsist. prot. 7/1 1847 § 3.

³ Thomander till H. Hamilton 12/7 1860.

⁴ Thomander till Tegnér 5/8 1828 (Ur Es. Tegnér's Papper, s. 290 ff.).

⁵ Thomander till sin fästmo (u. å.).

⁶ Se i synnerhet Anti-Quartalskrift, s. 104 ff.

för ett långt samtal med Hartmansdorff framgår, hur ivrigt han värt sig mot misstanken att icke befinnas ortodox. (Han visste, att ärkebiskop v. Rosenstein ansåge honom som »kättare och jacobin», och han fann sig förolämpad av att hans teologiska meningar av honom underställts A. Z. Petterssons »purifications-dom».) Visserligen toge han icke allt i »Gerhards folianter» för sitt, men åberopade sig på Bergqvists godkännande omdöme, vilket H. själv inhämtat, och på Tegnér's ovett på hans ortodoxi samt vädjade till »orthodoxerna» i allmänhet. (Härtill hade Hartmansdorff genmält, att det icke vore något ovanligt, att man dömde på rakt motsatta sätt om en person, vilken framträdde i det allmänna och visade sig vara eller göra någonting.¹) Med samma förtrytelse tillbakavisade Thomander angivelsen mot honom och Reuterdaahl för bristande renlärlighet några år senare (ett led i Agardhs strid mot den teologiska undervisningen vid akademien). Även här säger han sitt teologiska bemödande hava varit »att vindicera lutherska systemet» och vädjar till renlärlige män, som kände honom sedan barndomen, ja, till »den om renlärlighet kunnigaste församling i riket, Lunds domkyrkoförsamling».² Reuterdaahl uttalade sin förvåning över att beskyllningen i fråga drabbat även Thomander, vilken vore »hardt när orthodoxare än Luther själv», och begärde icke bättre än att i detta hänseende bliva ställd vid hans sida. »Kan icke han bestå, så rädes jag för våra Biskopar och Theologie doctorer», tillägger R.³ Ahlman å sin sida förklarade, att den uppmaning till försiktighet vid teologiens behandling, vilken Hartmansdorff meddelat hans båda medhjälpare, varit mer befogad gent emot honom själv. Han säger sig nämligen hava gjort och göra »critiska, ehuru för det mesta blott logiska, anmärkningar mot det så kallade Orthodoxa Systemet, hvarom alla med krage käckt dömma, men hvilket få, äfven bland de med Theologiens insig-nier på hufvud eller bröst decorerade, grundeligen känna». Sin

¹ Thomander till N. O. Ahnfelt 24/8 1832 (?).

² Thomander till Hartmansdorff 14/4 1836. Jfr Kyrkohist. Årsskr. 1915, s. 324.

³ Reuterdaahl till densamme s. d.

solidaritet med de anklagade betygar han åter i de orden: »Få vi tillfälle att förklara oss, då befara vi af Närvarande Styrelse intet».¹

Föreningen hos Thomander av segt fasthållande vid det gamla och en »rabulistisk» ivran för det nya, hans ställning som på en gång ortodox och liberal förbryllade redan hans samtid. Den såg häruti ej blott »opålitlighet», utan rent av oärlighet.² För honom själv var denna förening av bundenhet och frihet det självklara uttrycket för den evangeliska personlighetsreligionen. Över huvud vände han sig på det bestämdaste mot allt teologiskt etikettsväsen. Införandet av ett dylikt stred mot hans princip, att det icke gäves någon renlärighet i vetenskapen.³ Det är också helt naturligt, att han med sin grundsyn på religion och teologi icke kunde helt godtaga någon av de samtida stora kontinentala teologiska företeelserna. Hans starka beröring med den romantiska teologiens heros, särskilt i fråga om hävdandet av religionens nödvändighet, ursprunglighet och suveränitet, överflyglas av den kritiska hållningen.⁴ Han finner såväl Schleiermachers som Hegels skola strida mot »lutheranismen» i lika hög grad som själva katolicismen. Bland skolor, vilka ämnat »alldeles omgöra den gamla enfaldiga lutherdomen», men redan varande »ganska avtynande», ja, »i själåtåget», nämner han utom

¹ Ahlman till Hartmansdorff 9/6 1836; jfr 13/9 1832, 24/10 1833.

² Jfr Knös till Kamp 19/3 1843. Med rätta anmärker Hippel, att en teologisk och en kyrkopolitisk liberalism ingalunda betinga varandra (a. a., s. 163).

³ Jfr Akad. konsist. prot. 7/1 1847 § 3. Här protesterar Thomander även mot Reuterdahls beskyllning mot den Hegelska skolan för »hyckleri och själfbedrägeri». Dylika synder kunde vidlåda anhängare av vilken skola som helst, »såväl den Schleiermacherska och den Hegelska som ock den Lutherska», vilken han trodde sig själv tillhöra.

⁴ Som ämne för specimen för teologisk adjunktur uppsatte Thomander bl. a. Schleiermachers dogmatici expositio critica. Teol. fak. prot. 21/5 1847 § 4. — Om Thomanders uppskattning av Schleiermacher vittnar bl. a. den omständigheten, att han gent emot Bergqvists beskyllning mot S. för allt för stor subjektivism framhöll hans »skarpsynta uppmärksamhet för det varande». Quart. 1832 H. 3, s. 67.

de Wette-Schleiermacher Bretschneider-Wegscheider och Marheineke-Martensen.¹ Av nämnda teologer synes särskilt *de Wette* hava varit föremål för hans intresserade, ingående studium. Han kritiserar starkt denne samtidens mest radikale teologs allmänna ståndpunkt, såväl hans av J. F. Fries inspirerade spekulation som hans »atomistiska kritik, genom hvars åtgärd man af Guds ord får mycket smulor, men intet lifsens bröd».² Men han uppskattar den »af ingen öfverträffade ordningen, noggrannheten och saktighet» hos de Wette. Ja, än mer: han överensstämmer med denne i framhållandet av religionens ständiga förbindelse med hela människolivet, främst uttryckt genom den religiösa känslans såsom det djupaste sättet att vara övertygad nära relation till förnuftet, samt i grundsynen på teologien såsom ägande både ett filosofiskt och ett historiskt föremål och såsom ytterst syftande till »att leda och bilda människorna till religion» och på dogmatiken såsom ägande sitt föremål i det aktuella trosinnehållet (»det i övertygelsen upptagna resultatet av dogmhistorien».³ För båda är den äkta lutherska synpunkten på dogmat gemensam, enligt vilken ingen symbolisk norm får inskränka teologiens rörelsefrihet, men å andra sidan enheten i läran måste tryggas.⁴ Båda betona också den organiska förbindelsen av gammalt och nytt i det historiska religiösa verkningssättet. Än mer framträder emellertid överensstämmelsen i grundläggningen och uppställningen av det dogmatiska systemet — hos de Wette grupperat omkring läran om Gud, om människan och om frälsningen — liksom i framställningen av de dogmatiska detaljfrågorna. Karakteristisk är härvid Thomanders väsentligen historiskt orienterade framställning av Jesu messianitet⁵, vilket ämne Reuter-dahl hellre hade sett behandlat till dess »innehåll och egentliga mening».⁶ Påfallande är överensstämmelsen i fråga om den prak-

¹ Om kyrkan och skolan, Skr. II, s. 328; De kyrkl. fråg., Skr. II, s. 476.

² Quart. 1831 H. 1, s. 86 ff.

³ De Wette: Religion och Theologie, Övers., s. 1 ff., 140 ff., 217 ff.

⁴ Jfr Quart. 1831 H. 4, s. 83 f.

⁵ De art. fidei prim. § 5.

⁶ Teol. fak. prot. 9/9 1830 § 3.

tiska teologiens behandling. De Wettes utgångspunkt, det av Jesus stiftade gudsrikets idé såsom dels en evig, andlig idé, dels ett sedligt-politiskt ideal, är ju liktydig med Kristus i hans trenne ämbeten. Och ehuru med annan motivering (näml. kyrkans enhet) stannar även de Wette inför schemat lära, kult, författning. Än starkare än Thomander betonar han det nära förhållandet mellan stat och kyrka: kyrkostyrelsen utgör »en gren av den allmänna statsregeringen».¹ Det vittnar emellertid gott om Thomanders kritiska förmåga, att han vände sig mot det godtyckliga upplösandet av historien och dogmat i estetiska (symboliska) idéer.²

I sin strävan till och för en sann lutherdom ägde Thomander en motsvarighet i *A. G. Rudelbach*, vilken i Danmark, som ju ägde vida mindre än Sverige av äkta reformatoriskt arv, yrkade på ett återvändande till urkristendomen och till Luther. För R. framstodo den lutherska kyrkans särtecken som kritisk kraft och historiskt sinne: det »at sammanbinde Aabenbarings-Ordet med Aabenbaringen og Kirkens Vidnesbyrd med begge Dele og endelig lade de Troendes kristelige Erfaring træde til». Han såg i lutherdomen medelvägen mellan den romerska kyrkans falska objektivitet och den reformerta kyrkans ensidiga subjektivism. Den lutherska kyrkans organiska samband med hela gudsrikets uppenbarelse på jorden, vars evighetskrafter fortverka i Skriften,

¹ De Wette a. a., s. 256 ff.

² Vad kunskaps- och visshetsgrunden beträffar, opponerade Ahlman mot Bergqvists karakteristik av de Wette som rationalist. Quart. 1828 H. 1, s. 54 ff.

Tegnér såg i de Wette en övergång från »den blotta förstånds- eller reflexionspunkten» till ett fördjupat, supranaturalistiskt uppfattningssätt, men fann hans »Friesiska filosofi och hans esthetiska idéer använda på religion» allt för dunkla. [Brev till af Wingård 18/4 1833 (s. 34).] Schleiermacher inrangerar T. i »den Schellingska skolan» och kallar honom »en stor och skarpsinnig dialecticus». S:s Glaubenslehre har han emellertid funnit »hårdläst och mörk». Han klandrar S:s »min af att försvara orthodoxien i symbolisk mening». Brev till M. Lagerlöf 22/12 1833 (Eft. Skrifter II, s. 425 f.); till af Wingård 18/4 1833 (s. 34 f.) — Wingård betvivlade nyttan av Tegnér's »vandring genom Marheinekes, Schleiermachers och de Wettes irrgångar». Brev 2/5 1833 (Ur Es. Tegnér's Papper, s. 352.)

medför på en gång ett fast slutet lärobegrepp och ett kritiskt förhållande såväl till det som rör sig inom henne själv som till andra kyrkosamfund. Det innebär också dels hennes demokratiska, dels hennes ekumeniska karaktär, främmande för allt såväl hierarkiskt som sekteriskt väsen.¹ Vad förhållandet mellan stat och kyrka beträffar, ansåg Rudelbach en »abstrakt skilsmässa» emellan såsom icke blott omöjlig att verkställa, utan även stridande mot den gudomliga hushållningen. Men med hänsyn till förhållandena i Danmark, i vilka han såg en kyrkans egyptiska fångenskap, yrkade han kraftigt på »en saadan Søndring af Sphærerne, at hver kan tilkomme Sit».² — Att Thomander mottagit starka impulser från Rudelbach är visst. Redan i sitt samtal med Hartmansdorff 1832 om sin »irrlärlighet» återopade han sig på denne.³ Någon personlig beröring mellan de på många punkter kongeniala och väsensbefrýndade männen synes emellertid icke hava kommit till stånd förrän på de skandinaviska kyrkliga mötena.⁴ Till fördjupat umgänge och korrespondens kom det ej.⁵ Betecknande är det intresse och den beundran för *Schartau*, båda lade i dagen.⁶ Med honom förbundos de genom föreningen av mystik och realism, pietism och ortodoxi.⁷ Av sin lärare *M. E. Ahlman* har Thomander tagit i arv

¹ Förhandl. vid det skandin. kyrkomötet 1857, s. 48 ff., 66 ff., 80 ff., 167 ff.; 1859, s. 102 ff.

² Rudelbach till Kalkar 8/10 1849; jfr 14/7 1856, 10/7 1858.

³ Thomander till N. O. Ahnfelt 24/8 1832 (?).

⁴ Jfr Rudelbach till Wieselgren 16/11 1838; Rudelbachs dagbok 2/9 1859; brev till Thomander 10/9 1859.

⁵ Av lundences korresponderade med Rudelbach Bergqvist, Bring, Holmbergsson och Wieselgren. Den förstnämnde såg i R. »en själsfrände, en andlig trosförvandt», som han länge önskat sig. (Brev till R. 1/11 1827; jfr 3/5 1827.) Bring, hos vilken R. bodde under mötet 1859, omtalas av denne som »alte Freundschaft». (Av Genbergs dagbok 11/6 1847 framgår, att R. gästade Bring d. å.) — Reuterdaahl ansåg Rudelbach vara »för mycket prisad» (Thomander till Wieselgren 13/3 1837).

⁶ Jfr Holmbergsson till Rudelbach 25/10 1827, 15/7 1828.

⁷ Att Thomander icke tagit något starkare intryck av *Grundtvig* framgår redan av hans nära samhörighet med Rudelbach. (Jfr Rudelbach till Kalkar 14/7 1856; till Hjorth 10/7 1858.) G. å sin sida satte stort värde

främst en stark impuls till allmän reformvilja, till vaket aktgivande på tiden och dess krav.¹

I Thomanders teologi avspeglas det rörliga, sökande draget hos kulturlivet under 1800-talets förra hälft, de stora problems tidsålder i tecknet av strävan att förena gammalt och nytt. Han är också närmast en exponent för den på »väckelsens» grund uppvuxna s. k. förmedlingsteologien, främst sådan den avser ett modus vivendi i förhållandet mellan teologi och filosofi och betecknar en fortsättning av den gamla supranaturalismen. I den strävan till en organisk förening mellan det objektivt-historiska och det subjektiva momentet i religionen, vilken Thomander delar med den »teologiska pietism», vilken främst representeras av den s. k. repristinationsteologien — tänkandet har att förbinda tron, den inre erfarenheten, med den auktoritetsbestämda »läran» i bibeln och traditionen — närmar han sig understundom dels en mer extrem konfessionalism, i vilken pietismens okritiska hållning gent emot den kyrkliga traditionen talar, dels en modern historiskt-kritisk ställning till såväl bibel som dogma. Han har gjort allvar av evangeliet om den historiske Kristus såsom fromhetens källa och norm och såsom dogmatikens utgångspunkt. Därmed har han nalkats Ritschls teologiska princip. Men hans exeges blir aldrig enbart historisk, utan städse tillika pneumatisk, såsom hans betraktelsesätt över huvud är det historiskt-religiösa. Idén betyder för honom också mer än historien. Och framför allt: verkligheten, saken, betyder mer än

på Thomander. Då denne under den gudstjänst, som han förrättade i Frue Kirke vid det skandinaviska kyrkliga mötet 1857, flyttade ett av ljusen på altaret, utbrast G.: »Han vet, var ljuset skall stå!» (H. Rosendal: N. F. S. Grundtvig, s. 196.)

¹ Något direkt inflytande synes den första svenska av tyska förebilder oberoende dogmatiken, *Sven Lundblads*, ej hava övat på Thomander. Han är på en gång mer försiktig och mindre obestämd i sina uttalanden. En viss likhet i såväl grundsyn som detaljer förefinnes emellertid. (En anmälan av Lundblads arbete av Reuterdaahl återfinnes i Quart. 1828 H. 3, s. 66 ff. Jfr Ahlman till Hartmansdorff 13/9 1832.)

Av lärare i praktisk teologi rekommenderar Thomander Pontoppidan, Hüffell, Harms och Schott. Brev till Rogberg 2/9 1832.

namnet, vilket så ofta utgör blott en skyddande förklädnad.¹ Ortodoxi och pietism förebrår han resp. död tro samt ett livlöst åberopande av Kristi namn under det gamla väsendets bibehållande och en konstrik produkt av människostadgar, där »föga fattas, att de ju kunna räkna efter på länkarna, huru långt de hafva hunnit in i Guds rike. Det är förunderligt att se, huru ottron kan nästla sig in uti allt.»² (I nämnda avseende syndade ju även rationalismen.)

H. Martensen såg den religiösa uppgiften såsom den att med kristendomens ande och liv fylla de nya begrepp, vilka vid sekelskiftet allt klarare framträtt som kulturens ledstjärnor: *sanning* och *frihet* såsom avlösande de gamla begreppen *tro* och *kärlek*.³ Thomanders uppsåt och strävan att försona och identifiera tron med sanningen och kärleken med friheten var att låta religionen framstå som något icke ringare än hela kulturlivets grundval och slutmål. I ortodoxien fann han kristendomens värdighet bäst tillgodosedd och delade därför dess grundsyn, likväl utan att svära på dess eller något annat system: »sanningen ligger emellan två öfverdrifter; man kan fara vilse genom att vika af antingen till den högra sidan eller till den venstra».⁴ Denna försiktiga hållning låter det nya och djärva i hans betraktelsesätt te sig väsentligen endast som tendens och ansats — hans teologiska författarskap liksom hans verksamhet som akademisk lärare fick också sin största betydelse såsom väckande och inspirerande.⁵

De framtidsdiga vetenskapliga intentionerna hos Thoman-der buros emellertid icke vidare av svensk teologi under de närmaste årtiondena. Den jäsning därinom, som han själv så kraftigt bidragit till att framkalla, ledde ej till den klarhet, vars nödvändighet han påpekat.⁶ Denna teologis uppgift blev i stället

¹ Jfr 2 Dag Påsk (P.); 22 S. e. Tref. (P. N.).

² Trefald:söndag (P.).

³ H. Martensen: Nutidens religiösa crisis, Quart. 1842, s. 194 ff.

⁴ Gamla satser etc., Skr. II, s. 275.

⁵ Jfr Nya Dagl. Alleh. 13/7 1865.

⁶ Jfr De kyrkl. fråg., Skr. II, s. 405.

att, såsom Aulén uttrycker det, »göra bevakningstjänst gent emot farligheter av allehanda slag».¹ Det praktiska intresset tog också, liksom hos Thomander själv, allt mer överhanden, i den mån den kyrkliga krisen blev akut.

¹ G. Aulén: Reuterdahls teol. åskådning, s. 271.

KAP. IV.

Den praktiske kyrkomannen.

»Svenskens hufvudsakliga och caracteristiska själs egenskap är . . . det, hvad man kallar godt vett, eller förmågan att säkert, skarpt och med träffande egentlighet bedöma förekommande ämnen, och i följd deraf en förkärlek för den praktiska sidan af hvarje vetenskap.»
Kometen 1826 nr 78.

». . . den praktiskt kristliga verksamheten, hvilken jag betraktar som viktigare än den teoretiska.»

N. J. Göransson: Gudsförhållandets kristologiska grund.

»Skolan är en god skola, men lifvet en ännu bättre.»

Thomander: De kyrkliga frågorna.

I. Återvändandet till det praktiskt-kyrkliga livet.

Tiden omkring seklets mitt karakteriserar P. G. Ahnfelt sålunda: »Lärdomens och vetandets aristokratiska stadium är passeradt . . . Intelligenen har nu ingått i den demokratiska tidsåldern . . . Vårt tidevarf är företrädesvis praktiskt».¹ Thomanders intressen och verksamhet bekräfta denna sats. Beslutsamt trädde han ut på det arbetsfält, där frukterna från revolutionens sådd begynte allt hastigare mogna: de demokratiska, politiska och sociala, brytningarnas värld. Att åt den rädda kristendom och kyrka blev nu hans livsmål. Härvid eggades han ytterligare av hänsynen till det oroliga och sökande i »rörelsens» tidevarv²

¹ Ahnfelt: Studentminnen II, företal. Jfr C. A. Hagberg till Reuter Dahl 28/12 1857.

² Jfr Samtiden 1858, s. 441 ff.

liksom till den snabba utvecklingen av de krafter i det naturvetenskapliga århundradet, vilka representerade misstron till andens suveränitet. Han uttryckte sin farhåga i detta hänseende vid 1856 års riksdag: »I ingen tid har den stora industrien varit högre aktad än i våra dagar. Faran är icke nu att hon skulle undertryckas utan den att hon skulle för mycket minnas sig sjelf och alltför litet det myckna som behöfver lefva både öfver och bredvid henne.»¹

Intrigerna omkring domprostvalet i Göteborg (efter C. A. Ullman) synas hava varit mycket livliga. I brev till Thomander (21/5 u. å.) redogör Betty Ehrenborg »med mycket sqvaller» för situationen i »den polerade staden» med hänsyn till vakansen. Angående omdömena om Thomander heter det: »Professorn väcker å ena sidan enthusiasm, å andra misstroende såsom 'tillhörande ett Consistorium, ryktbart för sina intriger' — och slutligen är Prof. ej personligen känd, ej känd som hufvudman för något religiöst parti, hvilket sednaste synes vara hufvudsaken». Befattningen karakteriseras som »en ytterst besvärlig plats»: mellan prästerna inbördes rådde misshälligheter, konsistoriet saknade fast ledning, bland allmänheten härskade förutom parti-väsen en stark materialism.

Resan för avläggande av predikoprov företogs landvägen. Ressällskapet utgjordes av C. W. Skarstedt och prosten H. F. Cedergren i S:t Peders Kloster. Hos Wieselgren gjordes besök. Skarstedt meddelar, att provpredikan — den hölls den 16 maj 1850 — särskilt fägnat Linderots få kvarlevande vänner »för likhetens skull i föredraget».² I pressen framhöllos Thomanders förtjänster icke blott som andlig talare och ledare, utan även på grund av hans vidsträckta intresse och förfarenhet på det praktiska livets områden. Det vädjades till både de bildade och »arbetsklassen».³ I valet (28/6 1850), som i denna församling skedde enligt allmän och lika rösträtt, deltog 1400 personer. Thomander

¹ Skr. III, s. 46.

² Skarstedt till Thomander 29/6 1850.

³ Göteborgs Handels- och Sjöfartstidn. 17/6 1856; Göteborgs-Posten 27/6 1856.

erhöll därvid 715 röster.¹ Den 7 maj 1851 företeddes i domkapitlet hans fullmakt (av 28/9 1850) såsom domprost i Göteborg och kyrkoherde i Fässbergs prebende.² Biskop A. Bruhn hälsade honom med ett tal, däri han lyckönskade domkapitlet till att med sig få förena »ej endast en utmärkt vetenskapsman, utan också en Embetsman, som länge tjenstgjort inom kyrkan och den högre skolan, med grundlig kännedom af vår kyrkas lagar och stadgar, med utmärkta arbetsgåfvor och varm vårdsamhet om Christna sanningens helgd». Han emotsåge stor vinst av Thomanders deltagande i överläggningar och beslut samt hoppades för egen del i sin höga ålder på hjälp och råd av hans erfarenhet.³

Verksamheten blev också synnerligen mångsidig och krävande. Thomander vittnar själv därom i brev till G. Andersson (28/10 1852): »Predikningar alla helgdagar, förrättningar alla dagar, läsning alla aftnar, ledighet alla somrar, mycket inkomster, mera utgifter, det är horoskopet. Mycket stor uppmärksamhet och välvilja emot mig, det är vinden för dagen. Hvad jag på detta år åstadkommit eller bidragit att åstadkomma är: anslag af 1000 Rdr, fria husrum, ljus och ved af Carnegie till en prest (Glasell) för porter- och sockerbruksbarnen; anslag af Carnegie af 25000 Rdr till en kyrka i Haga; 9000 Rdr af en annan till samma ändamål; enhälligt beslut af Carl Johans församling att anställa och aflöna en prest till; medgifvande af Carnegie, som der har pluralitet, att församlingen får rösta per capita vid den prestens utväljande; enhälligt beslut af Mölndalsborna att i underdanighet söka få komma under Göteborgs polis; total ombyggnad af prestgården på landet; ny instruktion för all kyrkobetjeningen i domkyrkan; 100 förhör af katecheten, hvilka bevistas, i ställe för hittills 12, som ingen bevistade; 120 förhör och ordentlig självvård åt 400 fattighjon som hittills haft 2 förhör och ingen egen prest; ny instruktion för katecheten; nära enhälligt beslut af fabriksföreningen om insättandet af ordentlig skola för fabriksarbetare: kyrkogång för folkskolebarnen; plan för ordnandet af

¹ Närmast i röstetal kom G. D. Björck med 401 röster.

² Eden hade avlagts inför Stockholms konsistorium 8/4.

³ Göteborgs domkap. prot. 7/5 1851 § 2.

stiftets elementarläroverk; beredandet af ökade lönetillgångar åt de sämst lottade lärarne utan statens betungande; anskaffande af skollocaler; värmapparat af engelsk entreprenör i domkyrkan, förberedande åtgärder för att ordna de särskilda stadsförsamlingarnas folkskoleväsende i ett sammanhang: mer får ej rum här på papperet.»¹

Av denna långa förteckning framgår, i vilken stark utveckling staden befann sig och hurusom särskilt det tillströmmande proletariatet i dess utkanter ställde nya problem.² De områden av det kyrkligt-kommunala livet, där Thomanders verksamhet satte sina djupaste spår, voro den kyrkliga indelningen och organisationen samt skolväsendet. Den 30 juni 1852 meddelade han domkapitlet, att i Mölndal och Fässberg icke var 50:de person hade bänkrum i sin kyrka samt frågade: »Hvad bör göras?» Ärendet uppsköts t. v.³ Thomander vilade emellertid icke, utan inlämnade 1853 en lika bestämt som känsligt vädjande skrivelse med förslag om byggande av en ny kyrka på den s. k. Sprängkullen (Hagakyrkan). Masthugget och Hagorna borde avskiljas såsom en blivande församling. Han erbjöd sig att, därest på grund av bristande medel kyrkoherde ej skulle kunna anställas, själv utan lön här predika och bestrida själavården f. ö. Domkapitlet biföll hans förslag och tackade honom för det nit och den uppoffring, varmed han bevakade kyrkans och församlingens bästa.⁴ Beslutets verkställande synes emellertid hava stött på svårigheter.⁵

¹ Jfr Thomander till Wieselgren 19/10 1853, 27/2 1857; till P. G. Ahnfelt 10/1 1852: han hade på ett år haft 470 barndop och 144 bröllop; till L. V. Henschen 22/4 1855: av 8 dagar kunde de 7 för honom medföra undervisning i templet. Jfr brev till J. G. Richert 23/4 1855.

² Om stadens tillväxt vittnar Wieselgrens meddelande till Thomander (15/6 1865), att folkmängden i Domkyrkoförsamlingen, som 1856 utgjorde c:a 18,000 personer, 1864 uppgick till 29,359. Tillsammans med Fässberg utgjorde pastoratets folkmängd sistnämnda år c:a 40,000 personer. Jfr brev 15/10 1860.

³ Göteborgs domkap. prot. 30/6 1852 § 24; jfr 4/2 § 2.

⁴ Göteborgs domkap. prot. 4/5 1853 § 21.

⁵ Den 22 nov. 1854 (§ 29) föredrogos alla handlingar rörande den nya kyrkan, utan att något beslut vidare fattades.

Vid domkapitlets sammanträde den 3 jan. 1855 (§ 41) meddelade Thomander, att då han icke kunde vinna prästerskapets i hela staden medverkan vid den nya kyrkans tillkomst, han ansåge sig desto mer förpliktad att på domkyrkans prästerskap överflytta skyldigheten att skaffa gudstjänsttillfällen åt de c:a 4,400 personerna i Masthugget och Majorna. »Det vore», yttrade han, »samvetslöst handladt, om jag undandroge mig besväret med ordnandet af denna angelägenhet. Man har sagt att ändamålet icke torde uppnås genom de medel, hvilka nu försökas, men det anstår icke mig att tala på samma sätt, enär min pligt i detta hänseende icke blifvit minskad utan tvärtom ökad.» Den 7 jan. s. å. (§ 30) hemställde han efter ytterligare undersökning i mantalslängder och folkmängdstabeller, att pastorsämbetena i Christinæ församling och Garnisonsförsamlingen skulle höras, vilket bifölls. Ärendet fortskred nu i hastigare tempo och den 28 febr. (§ 40) ingav Thomander en skrivelse med fullständigt förslag till gudstjänstordning för den nya kyrkan, under förutsättning att denna bleve annex till domkyrkan. Den 5 sept. s. å. (§ 24) inlämnade han förslag om domprosteriets delning.¹

Samma pastoralala nit talar i Thomanders genomdrivande av anställandet av en stadskateket, vartill kallades pastor J. Colliander från Stockholm. Instruktionen för kateketen innehöll bl. a. åliggandet att »på de fem Söndagarna i Fastan ifrån altaret i domkyrkan afhandla de fem catechesens hufvudstycken».² Även hemställde han om ordnande av predikoturer för stadens fattiga.³ Det hade nämligen hänt, att budet från Baracken fått gå från

¹ Vad Garnisonsförsamlingen beträffar, bestred Thomander den laga grunden för dess civila avdelning. Den 22 nov. 1854 (§ 28) anmodade domkapitlet honom att inkomma med förslag till frågans ordnande. Den 14 febr. 1855 (§ 3) vidtogos åtgärder för avskiljandet av den omstridda församlingsdelen och den 28 febr. (§ 38) åtog sig Thomander att upprätta förslag till skrivelse till K. M:t därom, vilken skrivelse inlämnades den 14 mars (§ 31).

² Göteborgs domkap. prot. 15/10 1851 § 20. Vid instruktionens uppgörande förbehöll sig Thomander själv nattvardsbarnens undervisning och konfirmation.

³ Göteborgs domkap. prot. 28/9 1853.

präst till präst, innan någon åtagit sig att hålla gudstjänst. Vid sammanträde med prästerskapet 3/10 1853 erbjöd sig den som predikant å Baracken med tjänstgöringsskyldighet varannan söndag anställde pastor J. Colliander att predika, även då i tur varande predikant vore förhindrad. Därefter fastställdes tur för 11 prästmän.¹

Om Thomanders ivran för skolväsendet vittnar bl. a. hans övervakande av att barn icke anställdes vid fabriker utan att hava inhämtat föreskrivet kunskapsmått.² Över huvud lade han med sina åtgärder till skolväsendets förbättring den fasta grund, på vilken Wieselgren kunde bygga vidare.³ Till föreläsningar för arbetarebefolkningen tog han initiativ. — Däremot önskade Thomander icke folkskollärareseminarium förlagt till Göteborg såsom varande en allt för »stor, dyr och på frestelser rik stad». Vid frågans diskuterande i domkapitlet 1855⁴ hänvisade han till sitt utlåtande i Lunds domkapitel, vilket låge till grund för K. M:ts beslut rörande folkskollärareseminariet i Lund. (De städer, till vilka Thomander önskade seminarier förlagda, voro: Skara, Växiö, Lund och Härnösand.)

Sin politiska bana fortsatte Thomander.⁵ Hans betydelsefulla insatser på det alltjämt vidgade praktiska verksamhetsfältet kom hans namn att snart nog sättas i förbindelse med kyrkans högsta värdighet. Som en förberedande åtgärd i denna riktning får det tidiga försöket att återbörda honom åt Lund be-

¹ Jfr Göteborgs domkap. prot. 5/10 1853.

² Jfr Göteborgs domkap. prot. 7/1 1852 § 17.

Till ledamot av styrelsen för Kjellbergska skolan utsågs Thomander 1851. Domkap. prot. 26/11 § 13.

³ Jfr Thomander till Richert 15/3 1856; Wieselgren till Thomander 15/6 1865.

⁴ Jfr Göteborgs domkap. prot. 7/1 1855 § 28.

⁵ Jfr Göteborgs domkap. prot. 31/8 1853 § 1; 5/10 s. å. § 3; 6/12 1854 § 2; 5/9 1855 § 46.

Med anledning av Thomanders förestående avresa till Göteborg höll borgarståndet en middag för honom den 27 april 1851. Genberg anför Agardhs meddelande därom: »der hade varit blott *en* af preteståndet — neml. Agardh — för ofrigt blott Borgare — Thore Petre och ofriga rabulister — jemte Lars Hierta» (Dagbok s. d.).

traktras. På uppmaningen att söka domprosteriet svarade han emellertid avböjande.¹ Det angivna skälet därtill, löneskillnaden av 9000 Rdr Rgs var väl icke det enda eller det avgörande. Vid W. Faxes död uppfördes Thomander på det andra förslagsrummet till Lunds biskopsstol.² Reuterdaahl, som säger sig här hava haft »bestämda önskningar»³, utnämndes 9/3 1855. Emellertid öppnade han genom sitt antagande av ärkebiskopsstolen vägen för Thomander till Lund.⁴ Den livliga agitationen för och emot denne gav starkt återljud i pressen. Vid sammanräkandet av de olika valkollegiernas röster befanns Thomander hava erhållit 139, Agardh 123 och Bring 104 st.⁵ Thomander utnämndes den 6 juni 1856.⁶ Han avlade ed och intog sin plats

¹ Jfr Thomander till P. G. Ahnfelt 10/1 1852.

² Jfr Göteborgs domkap. prot. 20/12 1854 § 27. — Vid valet 6/12 1854 erhöll Reuterdaahl 211, Thomander 99 och A. Z. Pettersson 77 röster.

³ Reuterdaahl: Memoarer, s. 354.

⁴ Jfr a. a., s. 363 f., 396 f.

Reuterdaahl utnämndes 31/1 1856. Vid ärkebiskopsvalet erhöles på det allmänna förslaget Butsch 14, Reuterdaahl 12 och Anjou 9 röster. I ärkestiftet erhöles Anjou 197, Butsch 169, Knös 130, Thomander 48 och Reuterdaahl 41 röster. Att Thomanders kallande ej varit uteslutet, därest Reuterdaahl ej ställt sig till förfogande, synes framgå av meddelande från excellensen G. A. Sparre till Reuterdaahl 14/12 1855 (Memoarer, s. 397).

Om Reuterdahls utsikter till ärkebiskopsstolen 1851 skriver Genberg 12/10 (Dagbok): »Till Erkebiskop vore icke Reuterdaahl så säker i Upsala — man ansåg honom ändock hafva gamla rationalistiska sympatier» (!). — Vid omröstningen till ärkebiskopsvalet i Göteborgs domkapitel 17/12 1851 (§ 1) erhöles Butsch 7, Thomander 6 och Holmström 4 röster; Reuterdaahl och Wieselgren erhöles var sin röst.

⁵ Lunds domkap. prot. 21/4 1856 § 1. Av de i domkapitlet avgivna fyra valsedlarna upptogo tre Thomanders namn främst. På den fjärde förekom det ej alls.

Vid valet till biskop i Göteborg 1856 gjorde 10 röstande den artiga gesten att giva Thomander sin röst. Björck erhöles 90 röster. Domkap. prot. 17/5 1856 § 1.

⁶ Vid Göteborgs domkapitels sammanträde 11/6 1856 (§ 4) anmälde Thomander sin resa till Lund, avsade sig kontraktsprostbefattningen (han hade 2/7 1851 utnämnts till prost över domprosteriets södra kontrakt), men förbehöll sig att, när han därtill vore i tillfälle, deltaga i pastoralvården inom domkyrkoförsamlingen.

i Lunds domkapitel den 7 juli.¹ Biskopsvigningen ägde rum den 6 juli 1856.²

Vad den gamla Thomanderska kretsen hoppades av hans gärning såsom stiftschef, framgår bl. a. av P. G. Ahnfelts uttalande i

¹ I skrivelse till Thomander 9/6 1856 tillönskade Reuter Dahl honom välsignelse och framgång, tillika önskande stiftet välsignelse av utnämningen. Han fritar sig från beskyllningen att hava varit verksam vid tillsättandet av sin efterträdare. Dock hade han på direkt tillfrågan, vem han ansåge som lämplig kandidat, »efter samvete och pligt» svarat: Bring. — Själv ansåg Thomander sin utnämning vara »just den rätta medelvägen» (Brev till Anjou 13/6 1856).

² Biskopsstav måste lånas från Kalmar. (Jfr Thomander till Anjou 13/6 1856.)

Vid installationen höll Reuter Dahl följande tal:

»Gud, vi förbida Din godhet i Ditt tempel! Särskildt vilja vi i dag så utropa, då, såsom vi till Gud önska och hoppas, ett nytt godt stöd skänkes åt detta tempel. Såsom ett sådant helsa vi dig, ärade broder! Var välkommen såsom en af de styrande männen på Zions murar! Vare din styrelse af Guds nåd rikeligen välsignad! Den plats du från och med i dag intager var en kort tid min. Den var mig kär genom den kärlek och det förtroende, hvaraf jag var i åtnjutande. Jag hade gerna, om det varit Guds vilja, någon längre tid behållit den. Jag afträder den utan knot, då sådant är Guds vilja. Herren gifve dig vishet och styrka att till Guds namns ära och Hans församlings bästa den intaga! Ovanligt stora gåfvor har upphofsmannen af alla goda gåfvor åt dig förlänat. Framför de flesta är du med rik och herrlig snillekraft utrustad. Med densamma kan du så mycket bättre verka, som den genom omfattande insigter och mångfaldig erfarenhet blifvit luttrad och öfvad. För ingen i denna ort är, sedan du här hade ditt arbetsfält, din utmärkthet obekant, och minst är den obekant för mig, som så länge var din stallbroder och medarbetare. Vi hafva åter ett gemensamt arbetsfält. Enahanda plats på Zions murar är oss anförtrodd. Herren skänke oss insigter att rätt förstå hvad oss åligger, och krafter att det på bästa sätt uträtta! Herren uppfylle våra hjertan med kärlek till vårt tempels Herre och upphofsmän, med kärlek till den menighet, som i templet församlas, och med kärlek till de tjenare, som jemte oss i templet arbeta! Vi vilja härom särskildt för dig, värde broder, enligt församlingens anvisning, sålunda bedja . . .» (Predikn. och kyrkl. tal.)

Att Thomander önskat och varit verksam för att som sin efterträdare i Göteborg erhålla Wieselgren framgår av de båda vännernas korrespondens från denna tid. Se t. ex. Thomander till Wieselgren 4/6, 1/7, 9/12 1856; Wieselgren till Thomander 3/3 1857.

brev till honom 7/2 1856: »Välkommen nu åter till ditt gamla Lund. I dina händer bör det ännu en gång kunna bli nytt, ungdomsfriskt och lefvande. Så för universitet som stift kan rörelsen nu blifva i någon mon fortskyndad och det cimmeriska, tunga, grågula, matta och tvinsjuka, med ett ord vandaliska lefvernet hjälpas undan.» Mycken slentrian och gammal surdeg var också att utrensa. Den kyrkliga krisen uppställde allt mer trängande problem. För kyrkopolitikern med den vittskådande blicken erbjöd sig en lång rad av uppgifter. Såsom »de viktigaste ämnena, som från början af år 1822 till slutet af 1830 blifvit föremål för en allmännare uppmärksamhet och dels såsom förbättringar, dels såsom förslag till förbättringar, dels såsom institutioner för fromma och Christliga ändamål redan ingått i den Svenska Kyrkan eller dermed ega gemenskap», angåvos vid prästmötet i Göteborg 1831 följande ämnen: kyrkolagen, prästeden, nya psalmboken, en ny evangeliebok, katekesen, bibliska historien, en ny bibelöversättning, bibel- och missionssällskapen, undervisningsväsendet, sede-, fattig-, fång- och hälsovård.¹ På alla dessa områden, ständigt utökade med nya frågor och problem, har Thomander varit verksam.

Till de estetiska idrotterna återvände Thomander ej. Vad han där presterat fick sin fortsättning närmast i hans homiletiska produktion. År 1855 invaldes han i Svenska akademien. Av B. v. Beskows brevväxling med Reuterdahl angående valet av Atterboms efterträdare² framgår, att han förut förslagits till inval. R. hade emellertid anfört vissa »betänkligheter» och »skrupler», bl. a. för att man kunde befara — en avsägelse. Härpå svarade B., att Thomander kvitterat medaljen med »ett så artigt svar, som hade det varit från Gustaf III:s dagar».³ Vid valet 22/11 1855 erhöll Thomander 14 röster (av 16 avgivna).⁴ Hans inträdestal (29/5 1857) är lika mycket en

¹ Jfr Quart. 1832 H. 2, s. 79.

² Aulén: Brev till Henrik Reuterdahl, s. 34 ff.

³ Beskow till Reuterdahl 1/11 1855, a. a., s. 37 f.

⁴ Enligt Böttigers meddelande till Beskow (27/11 1855, a. a., s. 40 f.) skulle »på sista tiden ett godt förhållande hafva inträdt mellan Atterbom

självbekännelse som en analys av och en hyllning till den svenska romantikens främste.¹ I sitt svar angav Isr. Hwasser såsom motiv för Thomanders inval hans ställning som den främste bland Sveriges samtida andliga talare.²

2. Homiletiken.

Den samtida svenska predikan.

»Sveriges sjelfständiga theologiska litteratur är utan tvifvel den homiletiska», säger Thomander 1828.³ Han finner den hava växt sig stark ut ifrån de på inhemsk botten givna förutsättningar. Varken franska — katolska och reformerta — eller engelska impulser hade påverkat den. Inflytandet från den tyska pietismen hade främst inspirerat till biblicism. Neologiens förkunnelse hade icke förmått uttränga bekännelsetroheten och »dispensera ifrån den gamla salighetsordningen»; icke heller hade den filosofiska och retoriska predikan vunnit något större insteg.³

Att den svenska predikan icke i större utsträckning för sig uppställt utländska förebilder torde hava sin förklaring utom i det av Thomander anförda motivet, prästerskapets bristande språkkännedom, i frånvaron av utpräglade ensidigheter i de olika religiösa och theologiska tidsrörelsernas utformning i vårt land. Det äkta reformatoriska arvet förblir utvecklingens röda tråd. På predikans område talar det främst som bundenhet vid Skriften. Olaus Petri hade här ställt uppgiften såsom en finalt bestämd skriftutläggning. Pietismens anspråk på predikan fann en i synnerhet genom Jesper Svedbergs verksamhet beredd jordmån. Svedberg uppställer och förverkligar kravet på en mot personlig kristendom svarande enkel och praktisk biblisk förkunnelse av ett starkt realistiskt kynne, yttrande sig även som ett fördjupande

och efterträdaren. Denne nämnde äfven att de varit goda vänner, då Atterbom, under sitt besök i Göteborg, varit ute på landet hos Thomanders.

¹ Sv. Akad. Handl. 1856—57 s. 173 ff.

² A. a., s. 232. Jfr E. G. Brings omdöme Quart. 1842, s. 90; Göteborgs Handelstidning 17/6 1850.

³ Quart. 1828 H. 2, s. 27 ff.

av den psykologiska betraktelsen. Han har därmed väsentligen förberett den syntes av den konfessionalistiska och den praktiska ortodoxien, vilken vid 1700-talets mitt i Sverige blev till den s. k. kyrkliga pietismen. Han är, säger Lizell, »på en gång den konsoliderande ortodoxiens, det reformerande sekelskiftets och det subjektivt individualiserande nya århundradets man».¹ Thomander sammanfattar Svedbergs homiletiska betydelse sålunda: »Redan i Svedbergs postilla har den mesta lärdomen dragit sig åt sidan och skyldrar i brädden. Föredraget blef mera praktiskt. Några nitälskare gjorde dermed början, och sedan de förföljda meningarna vunnit folket för sig, följde äfven de nitlöse exemplet. Sålunda har det praktiska föredraget blifvit inom vår kyrka mera utbildadt och bearbetadt än i sin hemort.»² Samma villighet på ifrågavarande område att lära av det nya, vilken utmärkte ortodoxiens representanter i Sverige, återfinnes hos de principiellt pietistiska förkunnarna. Samtidigt som dessa kämpa mot den annalkande rationalismen, idka de filosofisk demonstration och vinnlägga sig om begreppsreda samt formens genomskinliga enkelhet och klarhet. Av stor betydelse blev härvid Johan Möllers Afhandling om ett rätt predikosätt (1779). Denna vår första i modern mening vetenskapliga homiletik — redan i själva uppställningen har det psykologiska intresset tonvikten — utgör en syntes av det bästa i de stora samtida kyrkliga rörelsernas intentioner. Starkt framhålles predikans bibliska karaktär. Bland övergångsmännen till det nya skedet märkas f. ö. Abr. Pettersson och Sven Bælter. Den senare är en typisk representant för den homiletiska krets, vilken påverkats av det positiva i samtliga tidsföreteelser: Arndts mystiskt färgade practicium, pietismens individualism och biblicism, ortodoxiens traditionalism och församlingsmedvetande samt det filosofiska skedets klarhetsbehov och allmänna kulturmedvetande. Även där — under 1700-talets sista årtion-

¹ G. Lizell: Uppsatser i praktisk teologi, s. 211; jfr densamme: Svedberg och Nohrborg, s. 247. Jfr Wieselgrens karakteristik Quart. 1831 H. 4, s. 64 ff.

² Quart. 1828 H. 2, s. 29.

den — rationalismen definitivt inträngde i den svenska förkunnelsen, medförde den ej så mycket nya tankar som fastmer dels det bibliska stoffets användning i avgjort praktisk syftning, dels yrkandet på såväl begreppens som formens klarhet. Thomander beskriver sagda förkunnelse omkring sekelskiftet sålunda: »En viss entonighet, formella bristfälligheter, skefva omdömen om verldsliga angelägenheter och karakterer är icke något sällsynt. Ämnena äro icke synnerligen djupt tagna. Samma indelningsgrunder begagnas ofta, t. ex. efter de 10 buden, de 3 artiklarna, de 5 nådeverkningarna, de 3 åldrarna, de 3 andeliga tillstånden, det säkra, väckta och benådade, de 3 yttre tillstånden, medgång, motgång, död, de båda själsförmögenheterna och deras product, förnuft, vilja och gerningar; menniskans 3 olika verksamheter, tankar, ord och gerningar; o. s. v. När ämnets afdelningar uttryckas i serskilta satser, händer det, att en eller annan kan tilläggas eller fråntagas, utan att det hela dervid förlorar. I afhandlingen svara början och slut, premisser och conclusioner icke alltid så noga mot hvarandra; och i afseende på språket lemna i synnerhet de äldre och sakrikare åtskilligt att önska. Deremot är innehållet apostoliskt-christligt, föredraget enkelt och okonstladt, ingen annan grund lägges än den som en gång är lagd, och äfven den olärdaste får veta, hvad han har att tro och göra.» Han finner den svenska predikans vid denna tid företråde vara, att den vore »den minst värtaliga, den enfaldigaste, den mest okonstlade och populära».¹ Emellertid framträdde det neologiska draget snart nog starkare även i den svenska förkunnelsen. I synnerhet begynte det retoriska kravet att allt bättre tillgodoses. »Den verldsliga värtalighetens inverkan på predikostilen, hvilken, såsom man vet, hufvudsakligen leder sin upprinnelse från den snillrike Lehnberg, är synbar hos de fleste af våra sednare homileter», säger Thomander 1828.² Även kunde predikan icke sällan avhandla »den allmänna, stora moral, som uppehåller samhällen» — han finner de »känslofulla predikastolstalen» över spannmålspriser, penningbrist, stränga

¹ Quart. 1828 H. 2, s. 30 f.

² Quart. 1828 H. 2, s. 32.

vintrar, kroniska sjukdomar, utsot etc. nog så många.¹ Men varken blev denna förkunnelse i egentlig mening spekulativ — »tänkandet faller sig besvärligt och man gråter här heldre à la Lafontaine än man speculerar, om det också icke skulle vara högre än Garve eller Knigge flyger», säger Thomander² — ej heller blev det till regel, att den handlade om »de rebus omnibus et nonnullis aliis». Förtjänsten för måttfullheten i neologiserandet tillkommer i stor utsträckning Samuel Ödmann, vilkens Anvisning till ett christligt predikosätt (1807) företer en efter hans rationellt-supranaturalistiska förutsättningar organisk förbindelse av intellektualism och biblicism.³ Klart har han också hävdad, att predikan tillika är »en beständig dogmatik». Ty »om det sedeliga skall härledas från lärosatsernas tillämpning, huru vill man då förvisa det dogmatiska från predikstolarna?»⁴ I neologiens retorik och sentimentalitet ser Ödmann ett överskylande av brist på innehåll och tankar.

Av ännu större betydelse för den svenska, enkannerligen den sydsvenska, predikans historia blev Henric Schartau. Att placera honom såsom religiös och homiletisk företeelse är svårt. Ty lika visst som alla de stora samtida rörelserna lämnat bidrag till hans förkunnelse, lika visst står han i en klass för sig, helt originell och helt svensk som han är. Han är vår kyrkas klassiske homilet. Den »Schartauska läroformen», säger P. G. Ahnfelt, »talade till hela menniskan. Der var både mystik för känslan, dialektik för begreppet och gymnastik för viljan . . . Hos honom var ljus och eld, visdom och kraft, anda och lif, i rikaste mått förhanden.»⁵ — Såsom god ortodox ser Schartau i en falsk lära det största hindret för ett rätt religiöst förhållande. Den homiletiska uppgiften är därför väsentligen pedagogisk. Förnuftets upplysning

¹ Quart. 1836, s. 73 f. — Jfr S. Cavallin: Ur skånska presthusens häfder, s. 92 f. Ang. Tegnér's hårda omdöme om 1820-talets predikan, särskilt den i Stockholm, se brev till Brinkman 24/4 1824 (Eft. Skrifter I, s. 222).

² S. st.

³ Jfr H. Wijkmark a. a., s. 201 ff.

⁴ S. Ödmann: Strödda försök II, Företal.

⁵ Ahnfelt: Studentminnen II, s. 4. Jfr I, s. 85.

är nödvändig för viljans omdaning: »Emedan människan är en förnuftig varelse och nåden icke upphäver naturen, utan endast förbättrar den, så börjar all andlig förkofran i människans förstånd, så att den omvända människan måste hafva begrepp om en sak, innan hon kan verkställa den . . . Okunnighet är alltid det första hindret, emedan nådens verk börjas i förståndet.»¹ Den intellektuella klarheten tjänar ytterst visshetsbehovet och yttrar sig därför främst såsom det psykologiska intresset. Till frälsningsvissheten fordras klarläggandet av det andliga livets utveckling, så att var och en tydligt ser sin ställning på salighetens väg. (Typiskt för Schartaus grundsyn på kristendomen är detta ämne för en predikan: »Om det mycket saliga tillståndet, då en människa fröjdar sig med bäfvan».²) Schartau har gjort allvar av förkunnandet av den tredje trosartikeln, under det att neologien stannat inför den första och övergångsmännen inför den andra. »Nådens ordning» blir åter det aktuella ämnet. Det stora homiletiska intresset blir människoskildringen såsom ett medel till människoförbättringen. Mot den pedagogiska uppgiften svarar en strängt schematisk, saklig framställningsform. Icke sällan genombrytes den dock av en originell vändning eller en viss poetisk fläkt. »Så mycket djup i tanken och egendomlighet i formen har aldrig förefunnits tillsammans hos någon svensk homilet». (Skarstedt.)

Övergångstiden från neologiens till restaurationens och den egentliga »väckelsens» epok är ett av de intressantaste skedena i den svenska predikans historia. Här börja trådarna definitivt löpa samman.³ Det goda i arvet från naturalismen börjar utnyttjas, i den mån illusionerna och konstruktionerna angående människan och kulturen ramla, ej minst genom de politiska hän-

¹ 24 S. e. Tref. 1809.

² 4 S. i Adv. 1818.

³ Karakteristiskt är redan Wallins uttalande (till J. A. Lindblom 1814): »Det är tid, att det gamla återfår sin förlorade aktning. Man har länge nog hört Voltaire predika; det är tid att Lutherus åter tager till ordet . . . Jag läser ofta Pettersson och Bælter, innan jag uppstiger på predikstolen.» — Jfr Faxes mening till det yngre prästerskapet vid prästmötet 1814 (Förhandl. s. 77 f.) att predika bibliskt-praktiskt samt hans hänvisning till Bælter.

delsernas lärdomar. Det är karakteristiskt, att den pietistiskt orienterade »väckelsen» bröt igenom i Sverige samtidigt med intresset för de stora allmänna frågorna. Verklighetssinnet talar på det religiösa området främst i den nyktra blicken för det mänskliga som sådant — icke minst för »gudsgemenskapens natursida» — samt i den fördjupade uppfattningen av historien, yttrande sig jämväl som »bibelrealism». Den svenska predikan erhöi nu de tvenne riktningar, vilka C. G. Rogberg hade sagt sig där sakna: dels den rent *bibliska*, där predikanten »nyttjar det bibliska läroordet såsom ensamt i och för sig både uti renhet och kraft tillräckligt att uppfylla människans religiösa behof, att lifva och leda hennes erfarenhet, att upplysa de andliga tingens hela område», dels »den i anthropologisk eller psykologisk mening *praktiska*, som närmare och djupare ser in i de christnas lif, folkets allmänna, det husliga och enskilda hjertans lif, som deröfver tänder en sanningsstråle, upplysande äfven tidsförderfvets mörka och djupa afgrund».¹ Reuterdaht intygar, hurusom i den svenska predikan inemot seklets mitt spåren av neologi allt mera begynte utplånas: »De saftlösa moralpredikningarne hafva försvunnit. Likaledes har den falska och äckliga retoriken försvunnit . . . Man predikar nu en mera från djupet hämtad och en mera till det menskliga sinnets djup nedträngande christendom.» (R. varnar tillika för väckelsepredikans risker, främst ensidigheten.)² Under alla förhållanden måste vid denna tid en predikant i Sverige för att göra lycka helt stå på kyrkolärans sida.³ Reuterdaht fann den samtida svenska homiletiska produktionen tillika i stort sett befinna sig på en särdeles hög litterär nivå och fördelaktigt utmärka sig framför den profana skönlitteraturen.⁴

Prästmötesuttalanden från slutet av 1700-talet fördöma pre-

¹ Sv. Litteraturfören. Tidning 1833, n:r 4.

² Quart. 1841, s. 232 ff.

³ Quart. 1838, s. 61.

Det är karakteristiskt, att de gamla uppbyggelseförfattarna i översättning lästes i Sverige under årtiondena före och efter 1850 i upplaga efter upplaga.

⁴ H. Reuterdaht: Om det theol. studium, s. 71

dikandet ex tempore och mana till korthet. Av prästerskapets ämbetsberättelser till visitationer vid 1800-talets mitt synes framgå, att predikningarna vid denna tid i genomsnitt sträckt sig över en tidrymd av $3/4$ —1 timme. Utarbetat koncept synes hava varit allmänt.¹

Predikans teori.

Uppgift och föremål.

»Guds ords offentliga predikan samt sakramenternas högtidliga förvaltning är och förblifver läroembetets heliga hufvudsak», säger Thomander i sitt herdabrev.² Han definierar med Ödmann predikan som ett fortlöpande religiöst *tal* (*oratio religiosa continua*).³ Som dess uppgift anger han på äkta reformatoriskt sätt den praktiska: att *uppbygga*, att »verka till människans omvändelse och salighet». ⁴ Predikans syftmål är frälsningsvisshet och ett där- emot svarande liv. Då den vill grundlägga för hela livet avgörande beslut eller åtminstone »tendensen» till sådana, får den icke såsom det politiska talet åtnöjas med ett resultat för ögonblicket eller en tillfällig yttre gärning.⁵ Emedan dess uppgift är denna praktiskt-religiösa, stannar Thomander inför människan i hennes totalitet som dess objekt. Samma synpunkt som i fråga om den praktiska teologien i dess helhet — den psykologiska — blir avgörande för betraktelsen av detta objekt. På samma gång han delar Schartaus uppfattning om det religiösa förhållandet såsom bestående i »visshet, stadga och frimodighet», gör han med S. även gällande nödvändigheten av det intellektuella momentets tillgodoseende för denna hållnings uppnående. Det didaktiska elementet i predikan får icke förbises. Thomander anger som reformationens särmärke, att den satte predikstolen

¹ Jfr Vexjö domkapitels cirk. n:r 289 (24/2 1830). Jfr Ahnfelt: Studentminnen II, s. 329 ff.

² Skr. I, s. 777 f.

³ De justa dispos. etc., s. 29. Jfr Quart. 1828 H. 2, s. 31.

⁴ Quart. 1829 H. 1, s. 79.

⁵ Thomander till Hierta 18/11 1848.

och katedern, sorgfälligt sammantimrade, mitt på valplatsen.¹ (Här föreligger givetvis ett motiv till hans starka hävdande av det intellektuella momentet i prästbildningen.) Till läroutvecklingen hör emellertid icke en dogmatisk undervisning eller en abstrakt diskussion. Över huvud gäller, att »hvert och ett vädjande till folket, hvert och ett försök att popularisera stridsfrågorna för att i denna hackelseform göra dem för gemene man begärliga och njutbara, är ett förräderi både emot saken och emot den enfaldiga hopen, ehuru god afsigten må vara».² Lika bestämt som den ortodoxa intellektualismen underkännes rationalismens docerande och moraliserande: »Då man förut vet hvad man tror, är det stundom angenämt nog att gå till en erfaren man, som något umgåtts med världen, och höra hans sunda ärliga omdöme om de yttre tingen; men vill man veta något om högre ting, så är det icke alltid honom man söker.»³ Tillika avvisas i fråga om känslomomentet i förkunnelsen all falsk sentimentalitet. Väl är där »ett slags måtta och medelväg i christendomen, ett halft bedöfvadt, vällustigt tillstånd som drager många andeligt förslappade och klemiga sinnen med sig». Men det är farligt att på Kristi bröllopsjungfrurs vis låta sig nöja med »ljufva förnimmelser och halffärdiga drömmar».⁴ Om den fromma idyllen heter det: »Religiösa och idylliska produkter» kunna vara »liksom ett stilla vatten med blomsterstånd och löfrika träd omkring sig på en klar sommardag: man står på en bro och ser deruti en stund med obeskreflig glädje; men en dag bör man icke stå der.»⁵ — Predikans uppgift är att på en gång undervisa och »beveka».⁶ Den är övervägande icke en förstånds-, utan en »erfarenhetssak».⁷ I Thomanders egen förkunnelse överväger det motivbildande momentet det kvietivgivande.

¹ Tal vid Lutherfesten 1846, Skr. II, s. 163.

² Om Jesu abs. fullkoml., Skr. II, s. 2 f. Jfr k. br. 12/1 1726.

³ Quart. 1828 H. 2, s. 38.

⁴ 27 S. e. Tref. (P.).

⁵ Thomander till Hierta 12/12 1848.

⁶ Quart. 1828 H. 2, s. 39; 1829 H. 4, s. 71. Jfr 1836, s. 77.

⁷ Thomander till Hierta 18/11 1848. Här talas även om svårigheten att iakttaga »en riktig fördelning af det paränetiska och det undervisande».

Genom sin realistiska hållning frestas ej Thomander att liksom Schleiermacher idealisera sin publik, såsom bestode den i stort sett av en verkligt kristen församling. Inför en »blandad» åhörarkrets gäller det att föredraga den kristna tros- och sedelärans första grunder, att icke dela »det beklagansvärda undseendet för att allt för ofta komma tillbaka till salighetens grund och ordning».¹ Å andra sidan betonas nödvändigheten av att från »den första undervisningen» fortskrida till »den christliga lärans och det christliga livets detaljer». Även framhålls nödvändigheten av att hänsyn toges till den hos resp. åhörare befintliga bildnings- och kunskapsgraden.

Källa och subjekt.

Predikans subjekt är enligt Thomander kyrkan, församlingen. Allt, vad hon äger, öser hon ur *Skriften*, vilken således är även predikans källa. Det främsta homiletiska kravet är det på bibelenlighet. Här möter den reformatoriska grundåskådningen i fråga om predikan såsom ett återgivande och ett tillämpande av direkt bibelinnehåll. Reformationstidevarvets homiletiska förkunnselse hade också varit strängt textuell. Med tillämpandet av ortodoxiens vetenskapliga metod på predikan hade man emellertid icke ens hunnit fram till en ur texten hämtad grundtanke, ett samlande ämne, än mindre en uttömmande textutläggning. (Redan Laurentius Petri hämtar ur texten en läropunkt med förbigående av de övriga.) Texten blev närmast en förevändning för allmän dogmatisk undervisning. Pietismen uppställde väl kravet på texttrohet, men praktiskt kom det även här till scha-blon. Ämnet blev, ehuru av central innebörd, schematiskt hållet: varje predikan skulle giva en uttömmande behandling av »nådens ordning». (Jfr redan titeln till A. Nohrborgs prediko-

¹ Quart. 1828 H. 2, s. 43.

Jfr B. Wadströms uttalande under ett visst beklagande efter att hava hört en predikan av Thomander, att prästerna i allmänhet av hänsyn till de »blandade» åhörareskarorna »måste se mera på att kunna undervisa, väcka och leda dessa skaror till korset» än att kunna »gifva mat i rätt tid åt de redan födda barnen». A. a. s. 344 f.

samling. Om Schartau säger Söderblom, att han halvt urskuldar de bibelställen, vilka ej låta sig tolkas som berörande nådemedlen och nådens ordning.) Med neologiens grundsyn på predikan som ett tillfällighetstal, ett moment i den stora »kulturuppgiften» och alltså tjänande ett »nyttigt» ändamål, följde en praktisk tendens med kasuella och speciella temata. I själva verket är emellertid rationalismen »allmän» i lika hög grad som ortodoxien, då den stannar i de stora allmängiltiga förnufts- och moralsanningarnas dogmatism. Och härvid sidoordnas de bibliska och de filosofiska bevisningsgrunderna. Om texttrohet är ej fråga; snarare skall textens trohet mot förnuftsschemat uppvisas. Supranaturalismen förändrar intet väsentligt häri. Icke heller Schleiermacher, den romantiska predikans store utformare, känner sig hårt bunden vid texten. (Predikans uppgift är ju en demonstrerande: att åskådliggöra, lugnt och reflekterande utreda det kristligt fromma medvetandets innehåll. Texten blir även här närmast en förevändning.) Först med »väckelsen» är den bibliska grundvalen åter fast lagd: kravet på verklig texttrohet och uttömmande textutläggning reses och förverkligas. Vid textens utnyttjande dröjer dock en från såväl pietism som rationalism stammande lust till allegorisering kvar (jfr Schartau); särskilt gent emot Gamla testamentet röjer sig brist på historiskt sinne. Den bibliska tonen präglar ofta även själva predikospråket, allt för ofta på ett slaviskt arkaiserande sätt. Betecknande för situationen är Faxes förmaning främst till de unga prästerna vid 1814 års prästmöte: »De tillförordnade texterna böra tydeligt och fattligt ligga till grund för afhandlingssättet af hvarje predikan, äfven af det skälet, att Jesu och hans Apostlars tal och skrifter innehålla det yppersta efterdömet för Religionssanningarnas framställande.»¹

För Thomander var det angeläget, att bibelordet användes icke blott som »motto», utan som »verklig grundläggning». Han klagar över att predikanterna ofta lade evangelium å sido, så snart det hunnit uppläsas.² Wadström betygar också, att han

¹ Prästmöteshandl. 1814, s. 78.

² Quart. 1828 H. 2, s. 48.

»klart utredde texten och gaf nya goda tankar öfver den».¹ En väsentlig orsak till det rådande missförhållandet på predikstolarna såg Thomander i den starka begränsningen av perikoper.² Vid diskussionen angående ny evangeliebok uppträdde han med kraft emot »bibelordets undandragande från den allmänna gudstjensten».³

Predikans bibelenlighet innefattar för Thomander dess överensstämmelse med *det kyrkliga symbolum*. I bekännelsetroheten ligger en garanti för att »det egentligt christliga» kommer till sin rätt.⁴ (Han förebrår en utgivare av predikoutkast, att åtskilliga dogmer blivit honom »en alltför varm gröt».)⁵ Kravet på bekännelsetrohet innehålles också i predikans egenskap att återgiva endast vad som rör sig i det allmänna religiösa medvetandet: församlingens trosenhet får icke våldföras.⁶ Gent emot Grundtvig gör han gällande omöjligheten av att »på en gång kunna följa statskyrkans föreskrifter och undvika att »inspärta sig i en gammal theologisk lärobyggnad». Sagda föreskrifter måste nämligen betraktas som en lag och den, som åtagit sig att i församlingen tolka den hel. Skrift enligt de symboliska böckerna, måste anses förpliktad att iakttaga icke blott deras ordalydelse, utan även allt, som per bonam consequentiam därur kan dragas.⁷ Men detta senare utgör kyrkans theologiska system.⁸ Thomander ville också bibehålla predikantens renlärighet kyrkorättsligt garanterad. Hans förslag till kyrkoordning stadgar härom: »Läras och predikas skall Guds rena ord efter församlingens bekännelse på så-

¹ B. Wadström: a. a. s. 344.

² Jfr en klagan i Quart. 1839 (s. 151) över »de ännu faststående perikoperna, mot hvilkas onaturliga tvång sekler förgäfves höjt sitt nödrop».

³ Jfr riksd. 1840—41 Pr. pr. XVI, s. 462 ff.; jfr VIII, s. 83, 88 f.; XVI, s. 423 ff.

⁴ Jfr Quart. 1830 H. 4, s. 66; Jubeldagen 1830, Skr. I, s. 420.

⁵ Quart. 1828 H. 2, s. 126.

⁶ Quart. 1829 H. 2, s. 82; jfr H. 4, s. 65.

⁷ Jfr k. br. 12/1 1726: »Predikan skall öfverensstämma med Bibelordet och de Symboliske Böckerne». Jfr k. resol. på prästerskapets besvär 20/II 1786.

⁸ Quart. 1828 H. 2, s. 130.

dant sätt att det till uppbyggelse tjenar och icke till gäckeri eller förargelse. Och må i Guds ords förkunnande intet inblandas som till läran icke hör, minst sådant hvarigenom antingen andeliga tvifvelsmål eller borglig orolighet eller personliga tråtor kunna väckas eller också uppmärksamheten vändas på förut obekanta villfarelser eller synder.» (Kap. 2, st. 8.)¹ — Redan i företalet till sin första predikosamling uttalar Thomander sin avsikt att, därest flera årgångar predikotexter antoges, i en ny samling framställa »hela lärobyggnaden i systematisk utförlighet».²

Att kyrkan ytterst är predikans subjekt innebär emellertid icke, att predikantens personlighet skulle liksom enligt ortodox uppfattning (jfr Schartau) försvinna bakom det objektiva lärosystemet. Avvisandet av allt »sjelfsvåld» i dogmatiskt avseende³ betyder icke det personliga momentets dödande. Thomander delar pietismens av »väckelsen» förnyade äktlutherska syn på predikan som ett personligt *vittnesbörd* (jfr Schleiermacher). Över huvud är i religionen allt värdelöst, som icke har framgått ur den egna upplevelsen.⁴ Hur strängt han, med Bælter i friskt minne, tidigt reste detta krav för predikantens vidkommande framgår av hans uttalande till Winberg 1820 (6/11): »Hvad nu predikningar beträffar, så, om man mäter dem med den estetiska alnen för vältalighetsstycken, må jag väl tillstå, att jag i detta afseende sett de fordringar, man skäligen kan göra, om icke fullkomligen uppfyllda dock icke sällan erkända och accepterade med en viss benägenhet och bemödande att fullgöra dem. Men väcker man åter fråga om den andeliga afhandlingar ensamt tillhörande egenskap, som Fransoserna kalla onction och Tyskarna Salbung, men Svenskarne icke kalla någonting, efter de icke ega den, denna outsägliga innerlighet och ljufhet, den himmelska mu-

¹ Quart. 1837, s. 361.

² Denna föresats förverkligades blott så till vida, att Thomander efter förordnandet av tvenne årgångar nya predikotexter (K. kung. 26/10 1860; jfr Lunds domkap. cirkulär 1860 n:r 565) föranstaltade utgivandet av en samling högmässopredikningar däröver (till förmån för änkekassan). Jfr Lunds domkap. cirkulär 1863 n:r 579.

³ Jfr Quart. 1828 H. 2, s. 130.

⁴ 4 S. e. Påsk, Skr. I, s. 176 ff.

*siken, att jag så må kalla den*¹, så tyckes den visst icke ligga inom kretsen af våra vanliga Religionslärares förmåga. Utan att vidare ingå i detaljer, hvilka, såsom blott mina subjectiva ideer, icke kunna hafva något allmännare värde, ville jag endast be om tillåtelse att säga, att der inre allvar och religiositet fattas, der fattas också något i predikan, om också alla tekniska föreskrifter vore följda efter måtsnöre. Liksom en till utseendet god gärning kan hafva alla yttre criterier af lagmässighet och rätthet, och icke desto mindre vara himmelsvidt skild ifrån dygd, genom en brist i subjectet, så kan också ett väl arbetadt uppbyggelseal, genom en brist af samma beskaffenhet, vara rentaf förkastligt.» Samma synpunkter utvecklar han i Quartalskriften. Liksom blott vatten icke är någon döpelse, så är ett blott talande icke någon predikan. Där åter talet kommer ur ett fullt hjärta, där förmå även de enfaldigaste ord utan någon djupare teoretisk kunskap bakom uträtta mycket.² Till kravet på individualitetens rätt hör även varningen för imitatorum servum pecus.³

Såsom Thomanders ideal i ifrågavarande avseende torde kunna angivas, vad han själv kallar ett »anderikt scholastiskt-evangeliskt framställningssätt».⁴

Predikans innehåll.

De objektiva frälsningssanningarna.

Vid undersökningen av innehåll och form hos Thomanders homiletiska förkunnelse är det av vikt att minnas, att de av honom utgivna predikosamlingarna icke äro ett troget återgivande av denna förkunnelse. Han plägade i allmänhet icke fullständigt på papperet utarbета en predikan, som han skulle hålla. (Jfr företalet till Predikningar och Nattvardstal.) Den senare samlingen dikterade han med sin hustru som sekreterare. Om dess tillkomst skriver han till förläggaren, L. J. Hierta (18/11 1848):

¹ Kurs. av N. A.

² Quart. 1828 H. 2, s. 33. Jfr 4 S. i Adv. (P.); Jubeldagen 1830, Skr. I, s. 393 ff.

³ Quart. 1830 H. 4, s. 62.

⁴ Jfr Quart. 1832 H. 1, s. 54.

»En sådan abandon som på en predikstol inför ett par tusende åhörare kan man näppeligen lämna rum i en huslig krets hvilken jag alltid tänker mig vid nedskrifvandet. Tillika bör mellan det ord som talas och det som sättes på papperet visa sig en skillnad härrörande deraf att det senare kan bättre och lugnare öfvervägas.» Dessa predikningar innehålla också säkerligen mer av utförd dogmatisk reflexion än vad fallet plägade vara med de muntligen utförda.

I enlighet med sin grundsyn på det egenartade och centrala i kristendomen såsom bestående av dess *soteriologiska* innehåll rör sig Thomander på »väckelsens» linje, där de centrala frälsningssanningarna åter träda i förgrunden, i det att »Andens nådeverkningar i samband med de s. k. frälsningsfakta utgjorde de stående ämnena» (E. Rodhe). Synd och nåd, »syndens djup och försoningens verklighet», är det stora föremålet för hans förkun- nelse.¹

I framställningen av försoningen utgör efter ortodoxt-pietistiskt mönster Kristi lidande medelpunkten. »Den som icke rätt förstår Christi lidande är blind för hela Christi evangelium.»² Korset blir uppenbarelsens höjdpunkt, försoningens borgen. Och härvid har satisfactio vicaria tonvikten. »Christi lidande och död utgör försoningen . . . Offerblodet talar ljufvare än Abels blod, och då hämnnden ropar ifrån jorden, kallar barmhertigheten till himmelen.»³ Flera gånger anføres Ziporas klagan inför Moses: »Du är mig en blodsbrudgumme», tillämpad på själens rop till Kristus. »Och han svarar och säger: Se, det är dina synders skull, att jag så plågad varder.»⁴ Men även tanken på den i troheten in i döden uppenbarade kärleken träder starkt fram. Denna trohet lät sig icke nedslå av att de onda människorna icke kunde uthärda en sådan bestraffning, som en ren och helig levnad innebär⁵: »Nedåt korsets stam flyta purpurvägorna i ymnigt mått: hjertat, derifrån de flöto, svällde öfver af gudomlig kärlek och sjelfva hjertebloodet har den högsta kärleken och barmher-

¹ Jfr Sv. Akad. Handl. 1866, s. 46.

² Fastlagssöndag (P.).

³ 22 S. e. Tref. (P. N.).

⁴ Skriftetal (P. N.).

⁵ Fastlagssöndag (P.)

tigheten icke spart.»¹ Vid beskrivandet av huru det oroliga samvetet stillas inför »de kärleksvarma såren», vid »det öppnade hjertat», användas stundom ord och tonfall, vilka komma den herrnhutiska sentimentaliteten nära: »Som en paradiström utgjuter sig blodet ifrån Golgatha och friskar upp de förvissnande blommor, som ville tråna bort i sandöknarna, och de kranka dricka af de röda bäckarna och varda helbregda . . . och i den klara källan speglar sig Guds himmel så röd som en evig morgonrodnad.»¹ Dock frossar icke Thomander i fysiska detaljer — allt ordande om kroppslig smärta och vanställdhet plågade och upprörde honom.

Vid sidan av Kristi gärning för människan betonas med pietismen hans liv i människan. Den försoning, han åstadkommit, skall »tillämpas och inympas på menniskan».² »För en Christi lärjunge sammansmälter korset mer och mer med hans innersta väsende.»³ Endast den som medupplever Kristi kors kan rätt förstå dess innebörd.⁴ Hjärtat skall upplåtas, att försoningsblodet, »det milda, varma, stillande och vederkvickande», må ingjutas i ådrorna.⁵ Och Jesu offerande liv och död skall efterbildas i hans bekännare, genomlevas, återupplevas.⁶ Samma mystiskt-romantiska Kristusförhållande kommer till synes i framställningen av Jesu uppståndelse: ett historiskt faktum tolkas till sina verkningar väsentligen som en inre process, detta, att Gud har uppväckt och levandegjort oss med Kristus.⁷ Kristi uppståndelse försiggår alltjämt i uppståndna människor, i ett nytt, himmelskt väsende i hjärtat. »Det går den trogna själen icke annorlunda än Christus . . . och hafva vi en gång fått det eviga lifvet och behålla vi det vi fått hafva, så låta vi ingen taga vår visshet ifrån oss, ty det lefver alltsammans inom oss.»⁷

¹ Skriftetal (P. N.).

² 1 S. e. Påsk (P. N.).

³ Långfredag (P.).

⁴ Fastlagssöndag (P.).

⁵ 12 S. e. Tref. (P. N.).

⁶ Kristi himm. f. dag (P. N.).

⁷ Påskdagen (P.).

Frälsningssanningarnas tillämpning på den enskilda människan.

I det, att predikan åsyftar frälsningsvisshet, ligger inneslutet, att den är övervägande subjektivistisk. Frälsningssanningarnas tillämpning gäller framför allt den enskilda själen. »I ett enda stort hänseende har ingen människa rätt att glömma sig sjelf: ingen människa får glömma sin egen själ och sin salighet.»¹ »Den stora jemlikheten i Guds rike på jorden» består däruti, att »der är aldrig så härligt, att ju själar kunna förtryckas; der är aldrig så uselt, att ju själar kunna blifva saliga».² Det duger ej att låta sig nöja med Kristi evangeliums allmänlighet. Det är av allt enskilt det mest enskilda.³ Det utgör »det gladaste budskap på jorden och rycker upp det nedtryckta sinnet, utvidgar bröstet, gör blicken klar och hjertat öfverflödande, så att hvad svårt var blifver lätt, och hvad människan ej vågade hviska för sig sjelf när hon var innestängd, det kan hon, när hon anammat dess vittnesbörd, predika öfverljuddt på torg och gator om det gäller».⁴ Med pietismen delar Thomander också tendensen att låta själsanalysen träda framför fördjupandet i de objektiva faktorerna. Dessa sättas omedelbart i förhållande till den invärtes människan, vilket kommer till uttryck vid själva ämnesvalet. I huru hög grad han är bestämd av det psykologiska intresset visar även hans lust att tillämpa den psykologiska analysen redan på de i en text förekommande personerna. Jesu själsliv under nattvardsmåltiden skildras med livliga färger.⁵ Om de nio spetälskes tankar under vägen till prästerna uttalas en förmodan.⁶ Efter en skildring av den förlorade sonens psyke blir den självfallna frågan denna: »Är nu någon ibland eder, som känner igen sig på dessa anletsdrag?»⁷ Den psykologiska skarpblicken röjes framför allt i begravningstalen, där Thomanders förmåga att

¹ 1 S. e. Påsk (P.).

² Septuagesima (P.).

³ 2 dag Pingst (P. N.).

⁴ 4 S. i Adv. (P.).

⁵ Skriftetal (P. N.).

⁶ 14 S. e. Tref. (P.).

⁷ 11 S. e. Tref. (P. N.).

tolka det skildrade föremålets väsen, vilken tillvann honom samtidens stora beundran, röjer mästaren i kunskap om människohjärtat.

Frälsningsprocessen är från början till slut ett Guds verk: Gud utkorar. Gent emot Hans initiativ har människan att förhålla sig passiv, mottagande.¹ Redan det, att lusten och glädjen åt något annat än de vardagliga tankarna och sysslorna vaknar i en människosjäl, är Hans görande.² Och Gud söker människorna, innan de ännu tagit ett steg till att söka Honom.³ Nåden är allmänlig, den tillbjudes alla. Men mot allmänligheten i erbjudandet svarar »enskiltheten» i tillämpningen, då Gud tar människan avsidet⁴ och »öppnar ett förtroende mellan sig och den han utkorat».⁵ Grunderna till Guds olika förhållande till olika människor med avseende på nådens tillämpning kunna icke av oss utforskas.⁶ Vi veta emellertid, att allt liv till en början har något utanför sig självt att tacka för sin tillvaro: »det hör till den ordning, som Herren har fastställt för allt lefvandes utveckling, att hvarje varelse begynner med ett bundet tillstånd, och det som har förmåga att blifva fritt det befriar sig endast småningom».⁷ Det andliga livet är i oavbruten rörelse. I Guds rike finnas olika åldrar, barndom, ungdom och mogen mandom, och varje ålder har sina kännetecken.⁸ Det bundna, omedvetna tillståndet strävar till klarhet och Andens verkningar bliva allt mer uppenbara. På ett visst stadium inträder också den medvetna själv-iakttagelsens viljebetonade process. Ett val måste komma till stånd: »der Jesus kommer, der måste det snart komma till afgörande på det ena sättet eller det andra». Ett skenbart »mellan-tillstånd» betyder i själva verket redan ett val till det onda.⁹ Om den fortsatta nådestillägelsen gäller det: »Allt det Guds barmhertighet kan göra med dig, det blifver evigt ogjordt, om

¹ Skriftetal (P. N.).

² 5 S. e. Tref.; jfr 14 S. e. Tref. (P.).

³ Septuagesima (P.).

⁴ 12 S. e. Tref. (P. N.).

⁵ Skriftetal (Skr. I, s. 379 ff.).

⁶ 6 S. e. Tref. (P.).

⁷ 2 Bördagen (P.).

⁸ Kyndelsmässodagen (P.).

⁹ Nyårsdagen (P.).

du vill, att det skall vara ogjordt.»¹ Ej heller den kvietistiska mystikens ro gör till fyllest. Där rörelse ej är å färde, där är död: »när den stilla insjön trognast och varaktigast afspeglar den klaraste, varmaste himmel, då vaknar all ruttenhet i sitt ymnigaste mått». ² Och lika bestämt avvisas den reformert orienterade predestinationstanken. Det lönar sig: för den uppriktige låter Gud det lyckas.

Medvetenheten om det andliga tillståndets utvecklingsgrad spelar alltså en avgörande roll. »Är medvetandet, viljan, salighetens förnimmelse undertryckt, så är lifvet undertryckt och hämmadt. När själen på ingen punkt ser eller vet något att lofva Gud för, då är intet andligt lif till för henne.»³ Men har Kristus en gång åtagit sig en syndig människa, så kommer hon icke så ifrån honom, att hon icke skulle märka, att något försiggår med henne.⁴ Ett karakteristiskt predikoämne är detta: »På hvilka tecken hjertat känner, att det undfått den helige Ande». ⁵ Dock får denna fordran på de andelivets utveckling åtföljande kännetecknen icke pressas enligt det metodistiska receptet. Väl skall där märkas ett väsentligt avbrott, en fullständig omvälvning i själen, när omvändelsen, utan vilken det icke gives någon frälsning⁶, är för handen. »Men hvar och en som är omvänd kan icke alltid derföre angifva och bestämma tid och stund då denna saliga förändring försiggått.»⁷

»I allt hvad Gud verkar, är en ordning.»⁸ Den begynner därmed, att den i det kristna samhället levande människan icke kan undgå att erfara en särskild Guds kallelse till sig, för så vitt hon någorlunda troget bibehåller den utvärtas gemenskapen med de gudomliga nådesinrättningarna.⁹ Denna kallelse kan människan emellertid skatta både för ringa, då hon låter därvid bero, och för högt, då hon låter sig nöja med dess första ljuvlighet och

¹ 3 S. e. Tref. (Skr. I, s. 225 ff.).

² 4 Böndagen (P.).

³ 5 S. i Fastan (P. N.).

⁴ Böndagspredikan (P. N.).

⁵ 1 S. e. Påsk (P. N.).

⁶ 1 S. i Adv. (Skr. I, s. 266 ff.).

⁷ 3 S. i Adv. (P.).

⁸

förberedande insikt. Hennes strävan blir då gudsnytning: »att hon må kunna till det högsta uppjaga de gudomliga känslorna». Hon menar sig omedelbart vara »i alla stycken redo att ikläda sig skruden och förrätta Guds tjänst samt berättigad att anse sig intagen i hans fullkomliga vänskap och gemenskap».¹ Men kallelsen syftar till »den gudomliga förskräckelsen», till sorg över och misströstan om det egna jaget: »en fullkomlig fattigdom och hjälplöshet», vilken i världens ögon ter sig som »en sjuklig och vidrig författning».² Det vore en illusion att mena, att själens sjukdom icke vore till döds.³ Men i denna död bor livet: »der Herren Christus skall blifva uppenbar, der blifver en oro, en slitning och en sönderbrytning; blif icke bedröfvad för den kamp som förestår; visserligen blifver dervid mycket förloradt, men det är godt att den förlusten inträffar».⁴ Här framträder nu lagens betydelse: »menschligheten behöfver Guds lag, på det att det må komma till en dom med henne».⁵ Ja, allt vill bliva människan till en väckelse: »Varningen läser du på bibelns blad och i missdådarens förställda anletsdrag, varningen hör du i yrans jubelskrän och i den döendes suck. Hon möter dig, om du går på vägen, och om du sluter dig in i din kammare, så sluter hon sig in med dig. Hon är med i andaktsstunden och i verldsbullret, i nattens tystnad och i dagens hvimmel. Hon ropar högt i hvarje lefvande bröst, och på läppar som förstummat är hon ännu väl-talig. Hon är öfverallt som Gud, ty det är Gud som varnar öfverallt».⁶ — Det psykologiska förloppet i denna fruktan och bävan, när »människans innersta blifver uppskakadt, oron fattar hennes djupaste väsende»⁷, beskrives med en fin iakttagelseförmåga. Syndasorgen »griper människan på ett eget underbart sätt, det är som om hon hvarken vakade eller drömde, vore hvarken lefvande eller död, hvarken på jorden eller derifrån borttagen».⁸ Eller med utförligare ord: »Före hvart och ett lifs uppenbarelse yttrar

¹ Skriftetal (Skr. I, s. 379 ff.).

² 1 S. e. Tref. (P.).

³ 14 S. e. Tref. (P.).

⁴ Trettondedagen (P.).

⁵ 2 Dag Pingst (P.).

⁶ 25 S. e. Tref. (Skr. I, s. 198 ff.).

⁷ 1 S. e. Tref. (P.).

⁸ 14 S. e. Tref. (P.).

sig en oro, en rörelse, ett tillstånd af brytning och uppskakning. Ett andeligt lif tillkommer icke utan der ett naturligt redan är för handen. Det är således i den naturliga människans tillstånd och förhållanden som en mer eller mindre våldsamt förändring försiggår nyss före det andeliga lifvets utbrott . . . Fullkomligt andelig är denna förändring icke, fullkomligt naturlig är den icke heller. Den är ett öfvergångstillstånd, således hvarken så helt andelig att det andeliga lifvet derigenom vore fullt gifvet, ej heller så blott naturlig att något Guds Andes verk icke tillkommit.»¹

Förskräckelsen öfver själens sjukdom leder till ett djupare inträngande i Guds ord, vilket även uppenbarar Guds nåd. När själen därvid kommit till ro inför Kristus, vunnit frid, når hon fram till helgelsens stadium. Nu får människans hela tillvaro en ny färg och ton; även »sådant som i sig sjelft är ett naturligt godt förhållande, förvandlar sig till ett andeligt och heligt».² Hon fortskrider på den dagliga bättringens väg. Hon har verklig tro.

I tron ligger allt inneslutet, från tron kommer allt. Detta gäller redan i fråga om det timliga: såsom en övertygelse eller ett sinnelag är tron nödvändig för varje världs- och livsåskådning och -förhållande. »Sjelfva otron uppgör sig ett slags åsigt af verlden och händelserna, hvarefter hon förfar eller menar sig förfara, ehuru en världsåsigt, som är grundad på tvifvel, i sjelfva verket icke har någon grund eller något sammanhang, ty om tviflet skall vara rätt grundligt, så måste det ju tvifla äfven på sig sjelft, och hvad är det då att bygga uppå?»³ Tron tarvas ock till varje gärning; hon är »den andeliga människans innersta lifsgrund, den öfvertygelse hvarefter hon handlar, den kraft som sätter henne i rörelse».⁴ För den kristne betyder tron den orubbliga visshetens klara blick på Gud, på själen och på världen. Den som är lika viss om sin gemenskap med Gud i Kristus som om sitt naturliga liv⁵ har också en trygg förvissning om de närvarande

¹ Påskdagen (P.).

² Marie Beb:dag (P.).

³ Jfr 4 S. e. Påsk (Skr. I, s. 176 ff.); 1 S. i Adv. (Skr. I, s. 266 ff.); Nyårsdagen (P.).

⁴ 21 S. e. Tref. (P.).

⁵ Jfr 2 S. i Adv. (P.).

tingens ordning och uppgifterna där. Tron är det eviga livets begynnelse i tiden.

Här är dock Thomander angelägen att i pedagogiskt-poimeniskt intresse göra en varning. Det kristliga förhållandet är icke beroende av trons intensitet för tillfället. Det helgade livet får icke byggas på »de fromma känslorna och förnimmelserna», på den hos den omvände »stundom uppflammande glädjen af de himmelska tingen». Tron har en svår kamp att kämpa: hon kan vara »svag såsom lejoninnans nyfödde och såsom en döende örn, ja, stundom så svag, att hon sörjer sig sjelf såsom afliden».¹ Men Guds nåd är icke beroende av växlingarna hos själens kamp. Starkt betonas också trons paradoxala karaktär: »Det gäller alltid vid emottagandet af Guds rikes hemligheter att hafva en viss förlåtelse på det man hoppas och icke tvifla om det man icke ser . . . Herrens evangelium drifver i alla stycken ett fröjdefullt, himmelskt och barnsligt begabberi med menniskorna, så att af allt hvad som kunde ske i nådens rike, sker just det som menniskorna minst förmoda och som de icke ens kunna tänka sig huru det skall gå eller vara möjligt.»² — För sanningen av den kristna frälsningssvågen hänvisas emellertid icke blott till det inre livets, utan även till historiens vittnesbörd. Det lönar sig icke att arbeta mot Kristus.¹ Framställningen på denna punkt kan stundom få ett hårt, lagiskt, om det enkla vedergällningsschemat minnande tonfall.

Thomanders förkunnelse kan alltså karakteriseras väsentligen som pietistisk omvändelse- och helgelsepredikan.

Frälsningssanningarnas tillämpning på de yttre förhållandena.

Predikans aktualitet betyder hos Thomander även dess tagande av hänsyn till det praktiska livet. Här når han ut över såväl ortodoxien, vilken rörde sig på de dogmatiska allmänningarna, som pietismen, vilken i sitt ensidiga betonande av människan

¹ 4 S. e. Påsk (Skr. I, s. 176 ff.).

² 5 S. e. Trettondedagen (P.).

som »fallen» och det nya livet såsom asketiskt avskurit förbindelsen med den omgivande verkligheten. Det är dock att märka, att denna rörelse i Sverige icke gick till subjektivismens ytterligheter. Redan hos Svedberg möter ett starkt realistiskt kynne. (Han behandlar icke så mycket det nya livets genombrott — dess uppkomst ser han med ortodoxien såsom liggande utanför allt medvetande och erfarenhet, genom dopet och dess magisk-mystiska förening med Kristus — som fastmer dess utgestaltung.) Den svenska praktiska läggningen motsvarade neologiens, lusten till ofruktbar abstraktion brytande, diesseitsstämning.¹ (Dock, säger Thomander, övergav den svenska kyrkan sin protestantiska fostermoder i tillräckligt god tid för att undvika att med henne genomgå hela skalan av hennes förvillelser, såsom då hon undervisade om lanthushållning, kokoppympning, levnadsvett o. s. v.²) »Väckelsen» avkortade den expansiva tendensen hos denna predikan. Kulturlivet betraktas åter med misstänksamma blickar; för samhällsfrågor röjer själva förkunnelsen föga intresse. Thomander delar icke denna »väckelsens» apati. Liksom Schleiermacher har han som homilet satt kristendomen i förbindelse med det bästa i tidens praktiska strävanden.³

Till det att religionen har hela människan till föremål hör, att den skall förhjälpa henne till en sluten livsåskådning. »Egentligen att tala gifves icke mer än ett enda rätt hemligt och outrannsakligt, och detta enda är lifvet. Visste du rätt, hvad lifvet är, så visste du ock allt det öfriga. Det gifves också icke mer än ett enda stort undervisningsämne; detta enda är lifvet . . . Christendomen är icke allenast ett ljus utan den är ett ljus i samma mån och på samma gång som den är ett lif: en kristens lif är det högsta och det ljufvaste lif på jorden.»⁴ Starkt betonas

¹ Till de »rhetoriska» homileterna räknar Thomander utom »stilisterna» även »moralisterna», emedan »frågan om nytta och skada, trefnad och otreflighet, alltsedan Demosthenes dagar ansetts vara en rhetorisk ingrediens». Quart. 1828 H. 2, s. 37.

² Quart. 1828 H. 2, s. 29.

³ Jfr A. Quennerstedts omdöme i Lunds stifts Julbok 1912 (s. 33 ff.)

⁴ Juldagen (P.).

detta livs aktiva syftning, dess uppgift att vara ett ferment i tiden. »Christendomen skall än i dag vara orolig och sträfva framåt som ynglingen, den skall utvidga sig och ådagalägga sin förmåga att skapa och omskapa.»¹ Det stora, allt överskyggande ämnet synd och nåd betyder ett omfattande av »himmelen och jorden tillika». Guds ord är »på en gång troslära och en gerningslära».² Lika väl som endast ett rätt förhållande till Kristi evangelium genom omvändelsen kan medföra ett rätt etiskt förhållande³, lika nödvändigt blir det sistnämnda i och med det förstnämnda aktuellt.⁴ »Trons och kärlekens oskiljaktiga sammanhang» utgör ämnet för en predikan.⁵ »Den som sviker när han kallas till att bevisa sin tro med goda gerningar, han har dermed svikit i sjelfva bekännelsen.»⁶

Tron, vilken ser världen såsom principiellt återlöst, gör varje dualistisk tankegång främmande. »Jorden är Herrens, och han skapade henne till att vara hans tempel.»⁷ Att vara till och att avfalla från Gud är icke detsamma.⁸ Liksom i det närvarande livet utkorelsen når människan och Gud handlar med henne, så skall hon här öva sitt nådastånd.⁹ Hennes synd förmår icke heller göra Guds verk om intet. Denna försynstro framställes även enligt evolutionstankens schema.¹⁰ Världen drives av fullkomningens lag. Väl kunna tiderna växla, så att det stundom förefaller, som om från högre synpunkt ingenting skedde; men just då »röra sig himmelrikets underbara krafter uti verldens innanmäte».¹¹ Stundom åter går det stormigt och oroligt till; men »ju svårare den födslovända är, hvaruti ett tidehvarf är stad, ju mera uppskakande och feberlika alla dess drömmar, dess ångest och dess förhoppningar äro, desto sällsammare bilda sig alla dess förhållanden».¹² Gud älskar världen i Kristus och visar

¹ Missionsbön, Skr. I, s. 679.

² 4 S. e. Tref. (P.). ³ Bönsöndagen (P.).

⁴ Pingstdagen; 2 Dag Pingst (P.).

⁵ 18 S. e. Tref. (P.).

⁶ 13 S. e. Tref. (P.). Jfr 4 Böndagen; 12 S. e. Tref. (P.).

⁷ 10 S. e. Tref. (P.). ⁸ Juldagen (P.).

⁹ Marie Beb: dag (P.). ¹⁰ 3 S. i Fastan (P.).

¹¹ Kr. himm. f. dag (P.). ¹² 3 S. i Fastan (P.).

människan sitt finger i världshändelserna och i levnadens skickelser.¹ Även bedrövelsen, lidandet och döden måste bidra till fullkommandet.² »Hela mensklighetens stora arbete är ett arbete i Christi tjänst; men arbetet har sin ordning och sin tid: först är fränskiljandets, afsöndringens stora tid, så är den striden, der det dör som dö skall: derpå är föreningens, sammansmältningens tid, sammansmältningens evighet, då allt har evigt funnit hvart annat som evigt hör tillhopa. De onda och de goda, Lammet skall vinna dem båda. Det onda och det goda, till hans ära skall det alltsammans bidra. Der måste vara seger, derför måste der vara strid.»³ Mörkrets gärningar komma allt mer i förlägenhet för gömställen, det andligen och lekamligen goda utbreddes alltmer med kristendomens gång genom tiderna.⁴ »Så må hvar och en sörja öfver menskligheten, men ingen må förtvifla. Det gifves ett hopp som tusen dolkar kunna sära, men tiotusenden ej mörda.»⁴ Så kan Thomander i en predikan över ämnet Lifvet och döden utropa: »Är det icke ett härligt lif, detta timliga lif, denna nådens tid, sänningens tid, der allting kan blifva så nytt och friskt och fullt af hopp och löfte . . . Är det icke ett härligt lif, så flygtigt och förgängligt det synes, denna behagliga tid, denna salighetens dag, då hvar och en kan få glädje till fyllest.»⁵

Med den dualistiska tankegången är den passivt asketiska hållningen inför livet principiellt avvisad. Intet timligt är värdeöst eller betydelselöst. Från denna synpunkt karakteristiska ämnen äro: »Huru Christus förhåller sig emot detta lifvets obetydligheter⁶; Huru menniskornas umgängelse med det verldsliga ådagalägger, att allt är rent för de rena och intet rent för de orena⁷; Ingenting jordiskt behöfver vara ett salighetshinder, men allting jordiskt kan dertill förvandlas.» »Det jordiska är i sig hvarken andeligen godt eller andeligen ondt . . . Tager detta

¹ 4 S. e. Påsk (Skr. I, s. 176 ff.). Jfr Inträdestal i Sv. Akad.

² 3 S. e. Påsk; 16 S. e. Tref. (P.).

³ 1 S. i Adv. (Skr. I, s. 266 ff.).

⁴ 4 S. e. Påsk (Skr. I, s. 176 ff.). Jfr Inträdestal i Sv. Akad.

⁵ Fastlagssöndag (P.).

⁶ 2 S. e. Trettonded. (P.).

⁷ 9 S. e. Tref. (Skr. I, s. 300 ff.).

jordiska dig fången, så är det ditt eget val . . . Tager menniskan denna jordens glädje såsom den är, såsom en rätt barnslig fröjd, så kan hon också vara ett Guds barn dervid.» — Med försynstron följer kallelsetanken: »Gud har icke velat att vi skulle tjena hans rikes sak utanför vår kallelse, utan i och genom vår kallelse skola vi tjena honom. Från kallelsen afviker menniskan, så att det jordiska blir henne ett salighetshinder, då hon i oträngdt mål ger sig in med världen eller då hon för jorden icke ser himmelen eller då hon icke vill från sin timliga verksamhet lösgöra några stunder för sin själs salighetssak eller då hon icke förstår att låta äfven det i yttre hänseende ogynnsamma såsom en pröfning blifva till salighet.»¹

Predikans på nämnt sätt praktiska stoff och syftning får emellertid icke äventyra dess karaktär av religiös uppbyggelse. Thomander varnar för upptagande däri av de stora frågorna angående politik och »den allmänna hushållningen». Han klandrar L. P. Wählin, emedan denne i sin andaktsbok inlåtit sig på polemik i dylika ting, varvid han även gjort utfall mot pressen. Det hade varit lyckligare, säger han, om förf. mer sysselsatt sig med lyxartiklar än med tidningsartiklar, om vilka den allmänhet, som läste honom, hade föga eller ingen kännedom. Icke heller borde deras sinnen, vilka sökte en stunds undflykt undan detta levernets omsorger, belastas med ekonomiska problem.² Här överensstämmer Thomander med Möller, enligt vilken det filosofiska och moraliska området bör beträdas och behandlas med måtta, urskillning och försiktighet samt acromatica, problematica, curiosa, polemica och casuistica i möjligaste mån undvikas. »Ingen politik på predikstolen och ingen predikstol i politiken» var hans lösen.³ Men de stora samtida praktiska frågorna bilda i stor utsträckning bakgrund till hans förkunnelse. Den återspeglar såväl det oavbrutet stegrade allmänna intresset för det offentliga livet som hans eget allt starkare indragande däri. Klart framträder mången gång tidens karaktär av att vara en

¹ 2 S. e. Tref. (P.).

² Quart. 1829 H. I, s. 62 ff.

³ Tal vid Lutherfesten 1846, Skr. II, s. 174.

övergångstid med en dyliks skarpa brytningar mellan gammalt och nytt. Liksom förkänslan av en andlig kris talar i ett sådant ämne som tvivlet i tron och tron i tvivlet¹, så stå de politiska händelserna som bakgrund för ett uttalande som detta: »Den oroliga världen skall kasta sig ifrån det ena samhällsskicket till det andra, såsom en febersjuk kastar sig på sitt hyende, och kanhända till slut vilja bortkasta det alltsammans; men Christi rikes ordning . . . och Christi rikes förmåner . . . de skola blifva bergade såsom den sista klenoden ifrån en osläcklig eldsvåda».² Särskilt i talen vid jordfästning möta små essayer över livet och tiden.³

Emedan Gud är med i den naturliga och den borgerliga ordningen⁴, blir de sociala förhållandenas beskaffenhet ej likgiltig. De kunna befordra antingen frihet eller trældom och de båda äro ej likvärdiga med hänsyn till det kristna ståndet.⁵ Emedan det borgerliga samhället är ett Guds tempel, »byggdt för Guds rikes eviga ändamål», betonas starkt det sociala ansvaret och den medborgerliga lojalitetens plikt.⁶ Väl är intet folk ett Guds folk i den meningen, att majoriteten därav skulle vara rättfärdig, liksom gudsfruktan hos en stor mängd icke är annat än »vidskepelse». Detta hindrar dock icke, att lagarna äro »uttryck af kärlek och välvilja» och lydnaden för dem alltså en helig plikt: »det är sorgligt att menniskor hafva hjerta till att sönderskära, sönderslita, sönderstinga, sönderplocka, tråd för tråd, de heligaste, ljufvaste band, äktenskapets, barnakärlekens, fäderneslandets band, ack det kära, det oersättliga fäderneslandets band.»⁷ Vid flera tillfällen framställes i gripande ordalag patriotismens heliga bud mot bakgrunden av folkindividualitetens rätt och folkfrihetens plikt.⁸

¹ 1 S. e. Påsk (P.).

² 2 S. i Adv. (P.).

³ Se t. ex. talet vid J. Ahnfelts jordfästning 1846, Skr. I, s. 709 ff.

⁴ 14 S. e. Tref. (P.).

⁵ Midfastosöndag (P.).

⁶ 25 S. e. Tref. (Skr. I, s. 198 ff.). Tal vid jubelhögtiden 1841 (Skr. I, s. 455 ff.).

⁷ 1 Böndagen (P.).

⁸ Jfr predikan på 25 S. e. Tref. över ämnet Huru det tillgår, när ett folk skall förgås. (Skr. I, s. 198 ff.)

Där de moderna sociala frågorna och rörelserna anmäla sig, för Thomander ivrigt medborgarplikternas talan. I en predikan över Vårt folks synder klagas över att den största delen av folket vore »helt obenägen att göra något för de fallna» (varmed här förstås de socialt nedkomna). Snarare kunde man spåra »ett bemödande att tillskapa ett nytt slags trældom, som skulle göra hedendomen fullständig och utvidga den stora klyftan emellan dem som ega denna jordens goda och dem som nödgas umbära det.»¹ Om rättfärdighet i egendomsförhållanden heter det vid ett tillfälle: »Rättvisan är det högsta inför Gud och menniskor, och det vittnar icke ringa om vår tids förderf, att man så ofta talar om mildhet och välgörande, der man blott borde nämna rättfärdighet och rättvisa.»² Å andra sidan gläder han sig över att det svenska folket mer än något annat kulturfolk »erkänt fattigdomens och ringhetens rättigheter».³ Samma beröm kommer det emellertid icke till del med avseende på dess förhållande till nykterhetsfrågan: »Dryckenskapen är den last som förderfvar och förföljer oss i alla riktningar och som har blifvit den rätte äktenskapsdjefvulen ibland detta olyckliga folk. Den välbesutne inbyggaren på Sveriges jord frågar i sin maklighet och i sin vinningslystnad föga derefter, huru många äktenskap han upplöser, huru många hustrur och barn han utsvälter, huru mycken lefnadsglädje och huru många lif han mördar genom det sätt hvarpå han hushållar med den frukt på jorden, hvaröfver han menar sig vara enväldig herre utan ansvar inför Gud och menniskor. Den förste brodermördaren ursäktade sig inför Gud: Skall jag taga vara på min broder? Och den siste bland hans stallbröder lär svårligen finna bättre ursäkt än den.»⁴

¹ 1 Böndagen (P.).

² 22 S. e. Tref. (P. N.). Jfr 23 S. e. Tref. (P.).

³ Klagodagen 1844 (Skr. I, s. 475 ff.).

⁴ 1 Böndagen (P.).

Som ännu en belysning av Thomanders månhet om de små i samhället må nämnas det om fint förstående och kongenialitet vittnande omdömet om C. J. L. Almquists författarskap: »Oöfverträffad är Almquist i sin konst att framställa de ofta så hånfullt ansedda lägre folkklassernas lif icke såsom något lågt, tokroligt och löjligt, utan såsom i full sanning

Även det från omvärlden och dess förhållanden hämtade stoffet får emellertid ytterst en personlig-individuell vändning och syftning, avsedd att belysa någon sida av tros- eller sedelivet, alltså läändande till uppbyggelse.¹ Värde av sociala och ekonomiska reformer är också i sista hand ett relativt. Det är på sinnelaget, allt kommer an. Därför misslyckas arbetet på de nämnda reformerna så ofta: »Man vill förbättra och man kan icke, man vill förändra och man försämrar tillika. I föresatserna saknas ståndaktighet, i utförande brister förmåga».² Det är till fyllest att vara gripen av sanningen, ty sanningen är »sjelfva lifvet, väsendet och kraften».³

Predikans form.

Allmän karakteristik.

Thomander har indelat den homiletiska litteraturen i trenne klasser: biblisk, retorisk och biblisk-retorisk. Hans egen produktion tillhör avgjort den sistnämnda.⁴ Han har emellertid även på detta område lärt av samtliga de föregående och samtida rörelserna. Hans predikan är, för att följa den vedertagna terminologien, både didaktisk, estetisk och retorisk. Liksom med avseende på innehållet stor vikt lägges på det konfessionella momentet, så går mycket av ortodoxiens förebild igen även i det formella, i själva det arkitektoniska uppbyggandet av predikan. Men detta är uppmjukat genom tonviktens läggande på uppbyggelsemomentet, genom kravet på verklig texttrohet och självvittnes-

uppenbarande all den tropiska både höjd och djup hvartill man hittills ansett guldbroderi och purpurmantel såsom oundgängliga accessorier. I de hittills tryckta skrifterna är den lager, han på detta fält skördat, utan all tvifvel hans skönaste» (Skr. III, s. 52 ff.).

¹ Jfr 4 S. e. Påsk (Skr. I, s. 176 ff.); 3 S. i Fastan (P.).

² Midfastosöndag (P.). ³ 2 Dag Pingst (P.).

⁴ Quart. 1828 H. 2, s. 42. Såsom utgångspunkt i Sverige för denna grupp av predikan räknar Thomander C. P. Hagberg.

A. G. Rudelbach faller om Thomanders predikan (Luc. 11) vid det skandinaviska kyrkomötet 1859 omdömet: »stark rhetorisch . . . stehend auf dem Bekenntnisse» (Dagbok 31/8 1859).

börd, som gör det hela levande och mänskligt. Från pietismens vårdslöshet och ensidigheter åter räddar inslaget av det mot det svenska kynnet svarande neologiska kravet på logisk klarhet, ordning och metod samt uppfyllandet av retorikens allmänna krav. (Mosheim hade verkat även genom en sorgfällig disposition, en utförlig tillämpning, en klar begreppsutveckling.) Thomander klagar över oredan i omsägningarna, bristen på överskådlighet och genomskinlighet i de vanliga »mystiska» skrifterna, vilken brist icke överskyldes av deras större värme och anderikhet.¹ Också hänför han till kapitlet om läroformen åtskilligt lånegods från grammatiken, logiken och retoriken.² Han prisar den världsliga vältalighetens inverkan allt ifrån den »snillrike» Lehnberg på predikostilen. Det vore icke heller möjligt att skriva en biblisk predikan utan att taga hänsyn till retorikens anvisningar.³ Å andra sidan vore den andliga vältaligheten på grund av sin bundenhet på förhand vid bibeln såsom konst betraktad icke den högsta.

Emellertid står Thomander främmande för allt snävt regeltvång. Friheten är honom dyrbar även i förkunnelsens utförande: »lyckligtvis är ännu ingen form uppfunnen, i hvilken alla predikningar skola stöpas».⁴ Det gäller även här, att »den som fordrar, att alla, som förkunna Guds ord, skola tala enahanda tungomål han synes önska, att densamme anden icke mera ville utdela åt hvar och en sitt efter trons mått». Redan själva ärligheten förbjuder dock allt överdåd, alla manér: »Det gäller sanning främför allt, alla rhetoriska öfvertalningsmedel måste försmås och förkastas, då man vill göra menniskorna bättre och icke blott förmå dem att taga ett visst slags voteringsedel.»⁵ Thomander förblev också trogen sitt löfte från ungdomen: »Äfven då jag beundrar, äfven då jag lyfts af förtjusning ända upp till Ura-

¹ Quart. 1830 H. 3, s. 72.

² De justa disp. etc., s. 29.

³ Quart. 1828 H. 2, s. 32.

⁴ Quart. 1830 H. 1, s. 34.

⁵ Thomander till Hierta 18/4 1848. Jfr Quart. 1828 H. 2, s. 33 f.; 1832 H. 1, s. 54 f.

nus, skall jag trycka fingret på min mun och säga: tig, profana själ, och kackla icke gås-fraser om de gudomliga mysterierna!»¹

Thomander prisar hos den svenska predikstolsvältaligheten, att den i stort sett avgjort närmade sig »den äldre församlingens homilier och de i detta hänseende så fördelaktigt utmärkta methodisternas suada».² Men han klagar även över att »uppgörandet af planer icke är våra predikanter starkaste sida».³ Själv följer han en tydligt utstakad plan.

Uppställningen och dess genomförande.

Ehuru predikanten förklaras icke vara förpliktad att begagna sig av något *ingångsspråk*, möter hos Thomander regelbundet ett dylikt. Här talar ett arv från ortodoxien, där dikterat närmast av predikans ringa beroende av texten. (Reformationstidevarvets predikan hade mellan text och tema blott en kort transitus.) Även den neologiska förkunnelsen lade stor vikt vid exordium och lät det ofta utgöras av en rätt fristående utläggning av ett bibelord. Bruket att begynna med ett bibelspråks förklaring anser Thomander vara »bättre än de öfriga sätt, som blifvit försökta för att inleda en predikobetraktelse». I regel hämtat från Gamla testamentet eller breven siktar det till det historiskt förebildliga. Att hämta det från dagens eller från andra kyrkoårets evangelier vore olämpligt av hänsyn till perikopernas knapphet.⁴ Strängt nagelfares det utländska bruket att såsom inledning begagna en lång bön: »bland alla den asketiska litteraturens alster finnas inga så tröttande och så föga uppbyggliga, som dessa uttänjda utstuderade haranger till vår Herre.»⁵ Thomanders exordium är i hög grad psykologiskt beräknat, ägnat att göra åhörarna attentos och dociles — det skall också ofta hava gjort en utomordentlig effekt. På ett organiskt sätt är alltid ingångsspråket förbundet med själva ämnet.

¹ Thomander till Munthe 8/10 1819.

² Quart. 1828 H. 2, s. 31.

³ Quart. 1829 H. 4, s. 71.

⁴ Quart. 1830 H. 1, s. 34.

⁵ Quart. 1828 H. 2, s. 46 f.

Därför förekommer icke heller det dubbla exordiet. Inledningen avslutas med bönen Fader vår. Någon annan bön än denna godtages ej.¹

Metoden för predikans vidare utförande är den *tematiska*. Även här har exemplet från ortodoxien och neologien följts. Båda hade emellertid ingalunda uppfyllt kravet på ämnets karaktär som simplex et perspicua, liksom de gärna »begagnat texten till att deraf draga en anledning till sitt ämne». Det samma gällde ju pietismen. Hos Thomander talar texttroheten även däruti, att den bibliska tonen ofta nog klingar med i temats formulering. Som exempel må nämnas: Christi försäkran: Mina ord skola icke förgås²; Jag måste verka Guds verk, medan dagen är³; Farer icke ville, Gud låter icke gäcka sig⁴. Det subjektivistiskt-psykologiska intresset talar i temata som dessa: Den förlorade sonen⁵; Den visshet, hvartill människan kan komma i afseende på sin omvändelse⁶; På hvilka tecken hjertat känner, att det undfått den helige Ande⁷; Omvändelsen såsom det yttersta ändamålet af alla Guds budskap till människan⁸; Menniskornas olikhet i sökandet efter Christus⁹; De olika åldrarna i Christi rike¹⁰; Den fara som en stor andelig nöd kan medföra för sjelfva Jesu trognaste¹¹; Begynnelsen är icke slutet lik i Guds andes verk med människan¹². Även det konfessionella intresset talar i åtskilliga formuleringar: Dopets välsignelser¹³; Otrons motstånd emot Christi under¹⁴; Christi Anda i sitt läroembete¹⁵. Som synes, delar Thomander Ödmanns krav på ämnet, att det skall vara hämtat ur texten, klart och kort. Av ett särskilt intresse såsom belysande den homiletiska personligheten äro de temata, vilka med äkta Thomandersk fyndighet hava antitesens prägel. Om Kristi evangelium heter det, att det är på en gång

¹ Quart. 1830 H. 3, s. 72.

² 2 S. i Adv. (P.).

⁴ 20 S. e. Tref. (P.).

⁶ 1 S. e. Påsk (P. N.).

⁸ Böndag (P. N.).

¹⁰ Kyndelsmässodagen (P.).

¹² 5 S. e. Tref. (P.).

¹⁴ 3 S. i Fastan (P.).

³ 12 S. e. Tref. (P.).

⁵ 11 S. e. Tref. (P. N.).

⁷ Pingstdagen (P. N.).

⁹ Trettondedagen (P.).

¹¹ 25 S. e. Tref. (P.).

¹³ S. e. Nyår (P.).

¹⁵ 4 S. e. Påsk (P.).

det klaraste och det outgrundligaste, det allmännaste och det enskildaste, det trösterikaste och det tröstlösaste.¹ Andra dylika ämnen äro: Tviflet i tron och tron i tviflet²; Lifvet och döden: ett val och intet val³; Ingen kan se Gud och lefva, ingen kan se Gud och dö⁴; Den minstes stora betydighet i himmelriket⁵; Syndarens stora betydighet i himmelriket⁶. Här talar en äktluthersk nådesvisshet mot bakgrunden av den spänning mellan idé och stoff, som hör världen och människan till; ett dylikt tema är jämväl färgat av den humor, som i paradoxens form vill säga det förlösande ordet. Härtill kommer, att aforismen — dessa temata bära ju allt igenom sentensens prägel — var omhuldad av tiden.⁷

Ehuru Thomander icke anser en strängt genomförd *indelning* absolut nödvändig — särskilt där predikanten har möjlighet att göra sin predikan till vad den »egentligast» bör vara: textförklaring, kan indelning undvaras⁸ — betraktar han dock en sådan som »en helsosam surdeg i en tid då man så ofta talar om allt och ännu något mera, utan reda, sammanhang och följdriktighet».⁹ Thomanders ställning på denna punkt erbjuder en stor likhet med Svedbergs, vilken åter går tillbaka på reformationstidevarvets. Hans metod utgör en förening av den analytiska och den syntetiska. Det av »väckelsen» förnyade kravet på texttrohet kommer till synes i själva dispositionen och dess genomförande. Predikans uppställning bestämmes av texten. Men härvid spelar även den logiska partitionen en stor roll. Det gäller att jämväl i formellt hänseende iakttaga ett rätt förhållande mellan det allmänna och det enskilda.¹⁰ Dock varnas för det hårda slag av systematik, som möter hos Schartau. Där icke en så överlägsen andlig erfarenhet som dennes står bakom, fram-

¹ 2 Dag Pingst (P. N.).

² 1 S. e. Påsk (P.).

³ 16 S. e. Tref. (P.).

⁴ Pingstdagen (P.).

⁵ Mikaelidagen (P.).

⁶ 3 S. e. Tref. (P.).

⁷ Jfr Bergqvists uppsats om »Aphorismer, eller, om man så vill, Paradoxer» om förnuft och uppenbarelse i Quartalskriften 1828 H. 2, s. 1 ff.

⁸ Quart. 1836, s. 76.

⁹ Quart. 1836, s. 84.

¹⁰ Quart. 1836, s. 74.

hålles faran av hans predikosätt: »Konsten att predika om salighetslärans första grunder efter det lilla schem man fått åt sig uppgjordt eller uppgöra, är, när den mekaniskt drifves, icke större än konsten att predika om ödet, våren, dygden eller förruttnelsen. Fullgjorde man endast derigenom en evangelisk predikares verk att man nödtorftligen sammanpassade en förelagd text med de allmänna momenterna om Frälsarens förtjenst eller nådens verkningar, så kunde detta med en någorlunda god seminari-exercis icke vara så svårt att inlära, om än det medgifves att det vore något bättre än att predika om tiggarestafven eller den misskända oskulden.»¹ Emellertid omväxlar hos Thomander själv den rent textuella indelningsgrunden med den av hänsyn till »nådens ordning» logiskt bestämda; eller rättare, dessa båda synpunkter äro som oftast samarbetade, med tonvikten på den ena eller den andra. Under alla förhållanden kräves iakttagande av de logiskt-formella hänsynen. Ämnet skall koncist återgiva innehållet och de ifrågavarande »hufvudföreställningarna» måste organiskt i inbördes oantastlig ordning låta subsumera sig under den översta enheten.² Den logiska uppställningen är särskilt framträdande i de äldre predikningarna. Som exempel må nämnas predikan på Marie Beb.-dag över ämnet Den stilla ödmjukhetens värde: 1:o i afseende på begynnelsen af vår salighets sökande; 2:o såsom en näring för vår helgelse; 3:o såsom ett stöd emot frestelsen³; ottesångspredikan på Kr. himm. f. dag öfver ämnet Huru Christus genom sin himmelska regering bevarar sina trogna till salighet: 1:o under hvad villkor, 2:o genom hvad medel, 3:o till hvad ändamål denna hjälp tillkommer.

Hur starkt kravet på bundenhet vid texten fasthålls och genomföres framgår av t. ex. predikan på 6 S. e. Tref. (P.) över 1 Joh. 3: 15 med ingångsspråket: »Hvar och en som hatar sin broder, han är en mandråpare». Det heter här efter textens uppläsande: »Vår Frälsares förklaring af begreppet mord efter gudomlig lag skall med Guds nåd föranleda oss att betrakta En Christi lär-

¹ Quart. 1836, s. 78.

² Quart. 1836, s. 75 f.; 82, 84. Jfr 1830 H. 1, s. 28.

³ Manuskr. (1825).

junges förhållande till sina fiender. Vi böra i första rummet be reda oss en klar föreställning om det sammanhang, hvaruti vår Frälsares lära (!) om den gudomliga lagens rika andeliga innehåll förekommer.» Här uttalas alltså tillika kravet på 'rohet mot textens objektiva, historiska sammanhang. Härom heter det vid ett annat tillfälle: »Vill man försöka att göra sig fullständig reda för den vigt och betydenhet som bör tilläggas ett uttaladt ord, så gör man ofta väl om man dervid betraktar icke endast ordets innehåll utan äfven de omständigheter af hvilka det blifvit framkalladt.»¹ Emellertid genomrytes denna tanke på mångfaldigt sätt av det subjektiviserande, individualiserande schemat. Såsom redan nämnts, framstår ett historiskt faktum som betydelsefullt, i den mån det avslöjar ett drag hos själens liv eller kan bilda prototypen för en inre, mystisk, tillägnelse. Predikans individualiserande tendens hade kommit »väckelsen» att behålla den från såväl pietismen (resp. Arndt) som rationalismen ärvda vanan att allegoriserar. Hos Thomander sammanträffa på ett egendomligt sätt kravet på bibelordets enkla förstående ut ifrån dess historiska sammanhang, hänsynen till den kyrkliga bekännelsens formuleringar (en hänsyn som under en beundransvärd logisk skärpa icke sällan hamnar i skolastisk dialektik) och sagda vana. Såsom ett karakteristiskt exempel på det historiska momentets i uppenbarelseordet omtolkande till en bild av det inre skeendet, av själens liv, må anföras tillämpningen av Matth. 9: 18—26, där det talats om Den enda hjälpen: »Förrän det i det andeliga har tillgått med dig på ett sätt som liknar något af dem vårt evangelium företer, förr är du icke hulpen till din själ».² Tendensen till allegorisering bottnar hos Thomander jämväl i en flödande poetisk inspiration, för vilken bilden, liknelsen, osökt infinner sig. Den frestar till ett pressande av texten liksom till ett betonande av detaljer, vilket kan bliva till ett verkligt våldförande. Några exempel må anföras. Orden i Ps. 121 »Herren bevare din utgång och ingång» utläggas så, att den enskilda människan för att kunna

¹ 1 S. i Adv. (P.).

² 24 S. e. Tref. (P.). Jfr 13 S. e. Tref. (P.).

gå in i sin Herres glädje måste försaka världen: »utgången måste föregå».¹ Händelserna i samband med Jesu födelse göras till ett paradigm för världshistoriska förlopp.² I en biblisk liknelse kunna ytterligare liknelsemoment inskjutas för att göra effekten än starkare, såsom då vid utläggningen av Luc. 15: 1 ff. den reflexionen göres: »När en förvillad medlem af den gode herdens hjord har kommit rätt långt ifrån honom, så komma de vilda djuren uti öknen fram och förfära henne».³

De olika delarnas antal är mycket växlande. Övergångarna dem emellan äro ofta rätt omärkliga, så mycket mer som de i den senare predikosamlingen icke äro på något sätt typografiskt utmärkta. Det strängt logiska utförandet av ämnet korsas också, såsom nämnts, av andra synpunkter och intressen. Det homilieartade draget träder gärna fram — Thomander betonar predikans »paraphrastiska egenskap».⁴ Det torde hava framstått ännu mycket starkare i hans extemporerade muntliga förkunnelse än i den skriftliga.

Liksom avhandlingens olika delar icke äro strängt markerade så icke heller *avslutningen*. En dylik är dock obligatorisk — redan den finalt anlagda textutläggningen gör den nödvändig. Emellertid är slutbetraktelsen ofta rätt allmänt hållen och alltid eskatologiskt färgad. Här möter ett arv från retorikens epok — förkärleken för det dramatiska — liksom ett romantiskt moment, omhuldat redan av pietismen. (Jfr Nohrborg och Lehnberg.) Liksom hos sistnämnda rörelse står det i regel i väckelsens tjänst. I allmänhet fritt från sentimentalitet, gömmer det lika mycket en etisk udd som en kvietistisk tröst.

Stil.

Ut ifrån antagandet av kyrkan som predikans subjekt ger sig för dess språkliga dräkt samma grundsats som med avseende på innehållet: talarens person skall träda tillbaka. Detta betyder,

¹ Kr. himm. f. dag (P. N.).

² 1 S. i Adv. (Skr. I, s. 266 ff.).

³ 3 S. e. Tref. (Skr. I, s. 225 ff.).

⁴ Quart. 1830 H. 1, s. 35.

att allt tal i 1 pers. singularis bör undvikas: »åhöraren vill ogärna påminnas om talarens personlighet».¹ (Även det direkta tilltalet i 2 person är hos Thomander sällsynt.²) Till det objektiva draget hos predikan hör också, att hänsyn skall tagas till åhörarnas allmänna förutsättningar: stilen bör vara enkel, naturlig, folklig. Därför skola sådana ordalag väljas, vilka »förklara sig själfva».³ Uttrycket skall vara exakt.⁴ Vidare få inga extra kryddor t. ex. i form av anekdoter tillsättas⁵ Över huvud rekommenderas ett lagom, ett tempo moderato, »utan bombast och utan lågheter», i predikotonen.⁶ Men denna objektivitet betyder icke heller här personlighetens förkvävande. Om än varje predikant dels är bunden av bibeln-dogmat, dels är barn av sin tid, bör han dock sträva till en personlig stil. Om hithörande ting heter det i en recension: »Såsom man finner, då man gör sig den mödan att genomläsa vältalighetsprodukter ifrån olika tider, har hvar tid sina ord för dagen, af hvilka hvar och en reglerad karl betjenar sig. För tjugo år sedan hade man sällheten, lycksalighetsbegäret, himlaläran, gudaläran, religionen. I dessa samlingar finner man ännu den sistnämnda, ehuru allmogen visserligen i allmänhet icke vet hvad religion betyder, lika litet som den vet besked på gamla historien eller grekiska frihetskriget . . . Nu deremot är allting 'betydelsefullt', af en 'djup betydelse', med mycket 'englar', 'skyddsenglar' och 'vårdenglar'; religionen är en engel, redligheten en ditto o. s. v. De, som företrädesvis ibland våra homileter värdera Schartau, hafva gemenligen 'insigt på Guds ord' m. m., under det andra menniskor göra anspråk på insigt i tingen, för att icke hafva vårt goda modersmål emot sig. Sådana schibboleth kunna visserligen vara ganska oskyldiga; men de äro dock onödiga, om icke såsom ett bevis mer, huru benägna menniskor äro att i allting hålla sig vid det utvertes,

¹ Jfr till det följande Quart. 1830 H. 1, s. 26 ff.

² Jfr 25 S. e. Tref. (Skr. I, s. 198 ff.); 5 S. e. Trettond. (Skr. I, s. 249 ff.); Skriftetal (P. N.).

³ Thomander ivrade för språkets rensning från främmande lån.

⁴ Jfr Quart. 1829 H. 1, s. 81 f.

⁵ Quart. 1831 H. 3, s. 78.

⁶ Quart. 1828 H. 2, s. 43.

så att äfven store mäns tanke-, språk- och skriffel kunna tjena till ett sammanbindningsmedel emellan deras anhängare.»¹ Till det utvärtas tvånget och skenet hör ock den uppfattningen, att predikans biblicitet bestode i ett anhopande av bibelcitater.

Thomander var den borne talaren, språk- och ordkonstnären, med framför allt ordets rytm levande i sina ådror. En kraftig och ståtlig retorik, fri från all känslsamhet och falskt patos, är uttrycket för det glänsande, dristiga och slående i hans begåvning. Mot den satsen, att de medel, av vilka anden företrädesvis betjänar sig, vore de enfaldigaste utan alla yttre företräden, uppställs den, att så är förhållandet, »icke derföre att det enfaldiga, såvida man dermed förstår det med mindre skicklighet sammansatta, föredraget skulle vara ett tjenligare substrat för det gudomliga än det med större förmåga och skicklighet sammansatta, utan derföre att de flesta menniskor äro enfaldiga och föredraget alltså genom en formal accommodation måste lämpas derefter . . . Petri predikan på pingstdagen, om hållen af hvem som helst, skulle icke omvända på en gång 3,000 menniskor».² Hos Harms klandras »en icke så sällan ända till snack nedstigande ton i föredraget och stundom en pjoskighet och ett ordlekande, som synes affekteradt.»³ Lika högt som Thomander skattar innehållet i Schartaus predikningar, lika högt sätter han Wallins stil.⁴

Som ett retoriskt hjälpmedel användes rätt ofta det anaforiska förfarandet. Som exempel må anföras temat i ett skriftetal: Se, brudgummen kommer, går ut emot honom (upprepat 6 gånger); 4 S. e. Trett.: Du är i en svår storm, det är ett under om du blifver frälst (5 ggr); 6 S. e. Påsk: Förundra dig aldrig öfver någon ond gärning på jorden! (3 ggr); 7 S. e. Tref.: Huru mycket himmelrike kunde här gifvas på jorden? (5 ggr); 25 S. e. Tref.: Huru det tillgår, när ett folk skall förgås (7 ggr). Dylika satser, så upprepade och från olika sidor belysta, måste med aforismens en vishet hava bitit sig fast i åhörarnas minne.

¹ Quart. 1830 H. 1, s. 37.

² Quart. 1830 H. 3, s. 76.

³ Quart. 1830 H. 4, s. 61.

⁴ Jfr Quart. 1830 H. 1, s. 27.

Det retoriska kravet liksom det för predikan ställda syftemålet medför, att den skall vara *kort* och innehålla korta ord och meningar. Thomander anmärker mot såväl Schartau som Bergqvist, att de »mindre sällan än önskligt varit uppförfat den genom mångordigheten åsyftade tydligheten och begreppsbestämningen för den korthet, som är nödig för den, hvilken vill vara i minnet bibehållen».¹ Väl bröt han själv icke sällan mot denna regel, om än mindre på grund av en uttömmande begreppsbestämning än på grund av månhet om klarläggandet av själens tillstånd. Om sin inträdespredikan i Göteborg skriver han: »Jag hade föresatt mig att predika blott en timma (!), men glömde mig alldeles på samma sätt som i Katharina h. 1840 och predikade liksom der i 7 qvart».² (Det bör observeras, att de tryckta predikningarna icke heller giva en exakt föreställning om längden av Thomanders föredrag. Han säger själv: »Mina tryckta predikningar bli endast hälften så långa som dem jag håller.»)³ Men om än både det satta syftemålet och det egna temperamentet kunde locka till vidlyftighet, äro dock enligt måttfullhetens princip i regel satserna korta, satsfogningen enkel och osökt. Det hela flyter ledigt, jämnt och lugnt och kryddan utgöres mer av fyndigheten i en bild eller en vändning än av en retorisk affektation.⁴ Det sagda utesluter icke det förhållandet, att genus grande ofta begagnas. Ett verkligt vältalighetsprov möter t. ex. i provpredikan i Stockholms storkyrka 1842⁵ och i

¹ Quart. 1836, s. 79. Vid redogörelsen för arbetet på sin predikosamling skriver Thomander till Hierta (18/11 1848) bl. a.: »Annandagens (Jul) evangelium har pathetiska motiver. Sådana visor böra icke vara långa, minst där många vis-dagar komma tätt på hvarandra; därför är annandagspredikan kortare än någon annan.»

² Thomander till fr. H. Westman 13/5 1854.

³ Brev till densamma 10/2 1849. På Hiertas invändning, att predikningarna vore allt för korta, svarade Thomander, att de vore »längre än de nyare danska, tyska, norska, och lika långa med de fransyska» (Brev 23/1 1849).

⁴ Thomanders fyndighet i valet av kasuella texter framträder starkt i minnestalen. Jfr även »Sändebrefven» (Skr. I, s. 786 f.).

⁵ 25 S. e. Tref. (Skr. I, s. 198 ff.)

predikan på Klagodagen 1844¹. I den förstnämnda heter det bl. a.: »I evigt guldregn spela strålarna kring den Allsvåldiges thron, och när saliga andar der böja sig ned i tillbedjan bada vågor af ljus deras menlösa bröst, och han insveper dem samt med alla himlars himlar i sin härlighets sken såsom uti lindakläder.»² Som ett karakteristiskt exempel på en ståtlig avslutning må anföras slutorden i predikan på 12 S. e. Tref. (P.): »Ju mer menniskors verk icke vore deras utan Guds verk, desto mer skulle alla deras välgörenhetsanstalter åsyfta att ledsaga menniskor till Gud, alla deras samfundsinrättningar, deras allmänna värf, deras enskilda fröjder, äktenskap, uppfostran, allvar, vederqwickelse, arbete och hvila, allt skulle gå den samma vägen till det samma målet. Dagen skulle visserligen äfven då vara kort, ganska kort, ty han vore lycklig; men det vore dock en rik dag, liksom sommardagen är rik på dagg och blomster, och sjelfva natten skulle icke vara fattig, liksom den klara vinternatten icke är fattig på stjernors guld och vintergators silfver. Arbetet vore ljuft, men hvilan, tro mig du kämpande själ, hvilan är heller icke bitter. Saliga äro de döde som i Herranom dö härefter; ja, Anden säger att de skola hvila sig ifrån sitt arbete, och deras gerningar följa dem efter.»

Det romantiska temperamentet, den poetiska ådran, flödar starkt. Bakom bildrikedomen och den suggererande gestaltningsskickligheten står ett intuitivt upplevande, som reproducerar en stämning i mot densamma fullt svarande ord. Mästerligt tolkas själens fångenskap och kvidan, liksom dess jubel i känslan av sin salighet eller i hoppet om den kommande härligheten. Den oavbrutna motsättningen i Thomanders förkunnelse mellan människans nöd och Guds barmhärtighet, världens och tillvarons ljusa bestämmelse och dess faktiska elände, har givit det djupaste motivet till predikans regelbundna utmynnande i en eskatologisk vändning, en profetia om det tillstånd, där motsatserna slutgiltigt uppgått i en högre enhet.

¹ Skr. I, s. 475 ff.

² Sagda predikan kallar C. Adlersparre i brev till Thomander (17/11 1843) en »våldsam flod af välljud och glänsande ideer».

Med avseende på stilen råder en viss olikhet mellan den äldre och den yngre predikosamlingen. G. Ljunggren har påvisat det vekare tonfallet och den större månheten om detaljen i den förra¹ gent emot den senares kraft och hårdare klang.²

Det homiletiska framträdandet. Samtidens omdöme.

Med vilken glädje Thomander fyllde predikarens uppgift, framgår av hans brev till P. G. Ahnfelt på sin 34 födelsedag: »Lef emellertid väl med Dina näktergalar och Din evangeliibok! Jag får gräla med lagboken och utgifvarne. Lycklig Du som får vara prest! Kunde jag vara det helt, den lotten blefve min ljufvaste. Ack, hvad jag ville predika! Jag hör liksom orgeltoner huru verldsklotet svänger kring sin axel, och stjernorna klinga tillsamman som cymbaler. Nu vill jag vara en dag i Herrans gårdar, sjunga och spela Honom (icke allenast Illi, utan Illum) i mitt hjerta, jag vill bedja och åkalla, neddigna och drömma. Sedan åter det hvardagliga . . .» Denna hänförelse talar även i improvisationen såsom formen för hans homiletiska framträdande. Grundsatsen, att »tal, och i synnerhet andeliga, i allmänhet icke böra skrivas och från papper utföras»³, förblev han trogen.⁴ Hans koncept utgjordes av en helt liten lapp med några angivna riktlinjer. A. Lysander erinrar om att Thomanders

¹ 1828 (10/8) skriver Thomander till Dahlgren: »Mitt predikosätt, som håller ganska strängt fast uti formerna, kittlar föga Stockholmspublikens öron . . . För att kunna göra lycka, är jag för ovig och för litet kompotibel». (T. o. l., s. 88: Dahlgren hade föreslagit Thomander att söka lektorat vid Karlberg.)

² Sv. Akad. Handl. 1866, s. 46 f. — Thomanders senare predikosamling utkom på danska (övers. av Th. Schorn) 1857.

³ Företal till P. N.

⁴ Jfr Quart. 1828 H. 2, s. 31. I brev till Dahlgren 12/4 1824 heter det bl. a.: »Profpredikan? Menar du att jag gitter skriva predikningar? Jag har icke tillverkat mer än en sådan sedan vi taltes vid, och predikar ändå hvarannan söndag.» (T. o. l., s. 9.) Till sin fru skrifer Thomander 1858, att han icke visste mer än texten till ett installationstal, han skulle hålla följande dag. Vid nedskrivandet av sina predikningar mindes han ej heller, vad han sagt på predikstolen (Brev till Hierta 18/11 1848). Jfr Under Lundagårds kronor II, s. 3; Ahnfelt: Studentminnen I, s. 233.

tal från predikstolen aldrig framstod så som i de tryckta predikningarna, beräknande, finslipat och duggande: »det föll som ett störtregn öfver de själar, som törstade efter Guds ord».¹ Därvid blev understundom den strängt logiska följdriktigheten lidande: tankarna stormade med sådan makt in på honom, att deras inbördes sammanhang avkortades. I gengäld undvekos »alla slappande fyllnadsuttryck».² »Inom hela skalan af grundstämningens skiftningar rörde han sig fritt . . . Allt hvad Thomander yttrade bar ursprunglighetens friska färg», säger G. Ljunggren.³ Hans impulsivitet kunde även lägga humorns och satirens ord på hans tunga på ett sätt, som ådrog honom beskyllningen för »självsvåld», »lättsinne». Han bar förebråelsen med ro: den glädje åt eller förakt för tingen, vilken han uttalade, hade en djupare grund än lust att för stunden behaga eller utmana.

Fantasiens lätta, rörliga spel understöddes af stämmans böjlighet. Thomanders röst ägde alla uttrycksmöjligheter. Mest beundransvärd var dess nyansrikedom, varvid ägaren understöddes av sin djupa musikaliska begåvning. Hans tal klingade än kraftigt som domsbasuner, än mildt och fridfullt, buret av en stilla hänförelse.⁴ Hans förmåga att gripas av och med hela sin varelse vibrera med sitt ämne skildrar Ljunggren i följande målande ord: »Mången gång, då han om detta under (näml. försoningens) som en gudaingifven siare talade till församlingen, greps han af en sådan hänförelse, att han tycktes förgäta allt som omgaf honom, det öppna ögat såg utan att se, det var som hvilade blicken på högre, öfversinnliga syner, tårarne rullade utåt kinden, stämman

¹ Cavallin-Lysander: Smärre skrifter, s. 161.

² Nya Dagl. Alleh. 13/7 1865.

³ Sv. Akad. Handl. 1866, s. 43 f. Jfr A. Quennerstedts uttalande i Lunds stifts julbok 1912, s. 35. Genberg säger om en predikan av Thomander i Uppåkra, dit han begivit sig i sällskap med Chr. Toll, Warholm, J. Agardh, Flensburg, Cavallin och Cederschöld, att den var »enkel och skön. Fritt föredrag, utan ringaste besvär.» (Dagbok 26/12 1845.) — Jfr även S. G. Cavallins omdöme: »In templo, in auditorio vel doctorum vel studiosorum, in comitiis, in curia vox ejus animos, prout opus erat, docebat, movebat, delectabat». (Minnesteckn. vid prästmötet i Lund 1870.)

⁴ Nya Dagl. Alleh. 13/7 1865.

darrade af rörelse, och lågan i hans inre spred ett förklaradt sken öfver anletet. I sådana ögonblick skulle man se och höra honom för att vinna rätta måttet att uppskatta hans storhet.»¹ — Betecknande för intensiteten i hans framträdande är, att ehuru under talandet kroppen hölls stilla och inga gester övades, han vid nedstigandet från predikstolen badade i svett.

Bland Thomanders åhörare syntes talrika bildade (i Lund t. ex. Holmbergsson, Ahlman, Bergqvist och Sandberg²), men han var lika uppburen av alla bildnings- och samhällsklasser.³ Enligt meddelande från P. G. Ahnfelt till Wieselgren (29/6 1839) hade Thomanders predikan vid magisterpromotionen i Upsala 1839⁴ uppväckt en »stormande och fullkomligt allmän» förtjusning, varom det heter: »Sjelfva Geijer och Fahlcrantz föllo till. Franzén grät de sällaste tårar. Atterbom låfsjöng öfverljudt och Elias triumpherade öfver Lundasonen . . . Hartmansdorff var med och njöt en slags fadersglädje.» (I en väldig guldkedja hade promoti sökt uttrycka sin erkänsla.) Predikan vid promotionen på samma plats 1854⁵ fann Wadström »mästerlig, oförgätlig».⁶ Om de pictistiskt färgade kretsarnas stämning på avstånd vittnar f. ö. ett uttalande av komminister J. Vadman i brev till L. V. Henschen (24/10 1837): »Du kan icke tro, och jag kan icke beskrifva, hvad andens njutning och innerlig glädje Thomanders likpredikan öfver Hellman⁷ gjort mig. Jag har tillförene i Thomanders skrifter icke tyckt mig finna annat än en studerad theologi, ett

¹ Sv. Akad. Handl. 1866, s. 46.

² Ahnfelt: Studentminnen I, s. 223.

³ Jfr C. W. Lilliecrona till Thomander 2/8 1841.

⁴ Skr. I, s. 440 ff. ⁵ Skr. I, s. 494 ff.

⁶ B. Wadström a. a., s. 349.

Om en viss reservation vittnar däremot Wadströms omdöme vid omnämmandet av en predikan av Thomander i Maria kyrka i Stockholm 16/4 1854 och en i Storkyrkan 30/4 s. å. (a. a., s. 344, 359). — Enligt meddelande från Thomander till Hierta (18/11 1848) skulle »en ultraconservatif baron» vid utgåendet efter en predikan i S:t Jakobs kyrka 1847 hava yttrat: »Han blott lyser, men värmer icke». — Jfr J. Dillner till Thomander 18/1 1849.

⁷ Skr. I, s. 578 ff.

förnuft, som af Christendomen tillegnat sig och antagit allt hvad förnuftet kan tillegna sig deraf; men ingen erfarenhets-Christendom. Här i denna predikan tycker jag att hvarje rad vittnar om en levande Christendom, och det på ett sätt, att jag tycker det vara omöjligt, att ingen [någon] kunnat skriva något sådant, som icke själf varit och är fattad af Christi Anda, och det grundeligen och på längre tid . . . Han är ett Guds redskap på hvad ort som helst.»

Homiletisk plats och betydelse.

Under utarbetandet av sin predikosamling skrev Thomander till Hierta (12/12 1848): »Jag har omkring 700 postillor (af hvilka jag dock ej har stulit ett ord eller en tanke); jag tycker att alla 700 äro sådana, att jag icke skulle velat skriva dem. Luther med all sin grofhet och osmaklighet är kanhända den bäste, kanhända dernäst Massillon.» I homiletiskt liksom över huvud i religiöst-teologiskt avseende erkände han icke någon annan mänsklig auktoritet än Luthers. Sin meditation över texten anknöt han gärna till en predikan av reformatorn, vilken predikan han då genomläste på söndagsmorgonen. »Luther var för honom icke blott ett namn, utan en person blifven grundsats, protesten mot hvarje stelnad form, som förhindrade en sant kristlig utveckling af det religiösa lifvet», säger Ljunggren träffande.¹ Detta betyder, att Thomander, stående på centralt luthersk — vilket ju för honom utan vidare betydde ortodox — grund, under aktgivande på sin tids samtliga homiletiska rörelser fritt utvecklat sin egenart. Han är en fortplantare av den ortodoxiens svenska gren, som representeras främst av *Svedberg*. Med renlärig pietism har han även förbundit det neologiska kravet på realism och esteticism. Såsom en annan hans inhemska homiletiska auktoritet framstår, ehuru icke av honom själf angiven, *Ödmann*. Erinras må om dennes grundsyn på predikan såsom ägande en praktisk uppgift: jämte och genom förståndets upplysning hjärtats, d. v. s. viljans förbättring², om hans hänsyns-

¹ Sv. Akad. handl. 1866, s. 36.

² S. Ödmann: Anvisning etc. kap. 1—3.

tagande till olika psykologiska tillstånd (oomvända, väckta, benådade, lidande)¹, om hans råd angående predikans »uppställning» enligt tematisk metod och detaljerna i dess genomförande, varvid betonas logikens krav², och predikans »utarbetning» med visa vinkar och klok beräkning³ samt om hans krav på predikostilens uppfyllande av de retoriska lagarna.⁴ Ödmann förkastar både innanläsning ur koncept och extemporerering utan utkast.⁵ Alla »konstens uppfinningar» äro dock gagnlösa, om talarens hjärta är »kallt, stelnadt och orördt»; predikan skall alltså hava vittnesbördets karaktär. Men därvid får predikanten icke onödigtvis framhäva sitt eget jag, »så sällan smakligt»: talande i 1 person singularis bör undvikas och talaren skall vara »mästrare af sin känsla».⁶ Det finns ingen av dessa regler som Thomander icke gör gällande och tillämpar; endast mot den sista synes han någon gång hava brutit.

Av lundenses har Thomander måhända i någon mån rönt inflytande av *C. P. Hagberg*, vilken i sin ungdom hade tagit starka intryck av Lehnberg och flitigt umgåtts i de till Leopold anslutna kretsarna, men senare säger sig »icke tveka att erkänna bristerna i sitt fordna föreställningssätt».⁷ Som homiletisk grundsats uppställer Hagberg, att predikan skall befordra allmän uppbyggelse och fördenskull vara grundad på försoningsläran och hänvisa till Skriften samt vara enkel till sin form. Med detta program överensstämman ju helt Thomanders intentioner. Vida betydelsefullare är emellertid den inverkan, han fullt medvetet mottagit från *Schartau*. Ahnfelt säger sig hava observerat den unge, originelle studenten på Schartaus fredagsförhör.⁸ Inflytandet från denne talar i bibliciteten, i lärotroheten, i det regelbundna stannandet inför det centralt kristliga, »det enda nöd-

¹ A. a. kap. 3 § 4 ff.

² A. a. kap. 4. Ödmann tillstyrker här det anaforiska förfarandet.

³ A. a. kap. 5.

⁴ A. a. kap. 6.

⁵ A. a. Tillägg § 2.

⁶ A. a. kap. 5 § 20.

Om Ödmanns grundsyn på predikan se H. Wijkmark: a. a., s. 260 ff.

⁷ C. P. Hagberg: *Predikningar* (1814), företal.

⁸ Ahnfelt: *Studentminnen* I, s. 118, jfr ang. Schartau s. 85 f., 97 f., 127, 260. (Jfr Molbech: *Breve* I, s. 26 f.)

vändiga», i den logiska redan och i det starka subjektivt-psykologiska intresset.¹ I huru hög grad Schartau fängslat Thomander, därom vittnar bl. a. följande uttalande till Dahlgren (10/8 1828): »Schartau, som jag nästan icke tycker mig kunna nog upphöja, så när som hvad stilen beträffar, är, så vidt sig göra låter, min föresyn». Och han är förvissad om att S. är ett lämpligare föredöme för eftersägarna än Wallin.² Han vet över huvud icke något bättre »predikomanér» att hos de yngre prästerna rekommendera »till behjertande och fri efterföljd».³ Hur helt Thomanders förkunnelse rör sig i Schartaus anda, därom vittnar utom förut anförda ämnen t. ex. predikan på 4 S. e. Påsk (P.) över ämnet Christi Anda i sitt läroembete. Här utvecklas bl. a., hurusom »den gode läraren iakttagert en helsosam ordning i sin undervisning». Däremot kritiseras hos Schartau själva språket: det »är gammalt, saknar icke en viss juridisk bestämdhet, lider stundom af provincialismer och ett af tautologi besväradt bemödande om tydlighet. Någon gång ser man språkfel . . . Någon gång förekomma enskiltheter, dem vi icke gerna af någon annan än en man med stadgad utmärkt anseende skulle vilja höra från predikstolen.»⁴

Det för Thomander såsom homilet originella framstår icke i hans tryckta predikningar så klart, som man måhända med hans starka individualitet kunde vänta. Vad innehållet beträffar, rådde ju i dogmatiskt avseende ingen frihet. Därmed överensstämmer hans egen sats, att »en rätt original åsigt af christendomen vore på predikstolen otjenlig».⁵ Om tankarnas rika omväxling och rörliga spel giva emellertid även nämnda predikningar en

¹ Jfr Quart. 1828 H. 2, s. 25; 1836, s. 79, 84.

² T. o. l., s. 88. Jfr Quart. 1828 H. 2, s. 39, där Thomander jämför Schartaus och Wallins predikosätt.

³ Quart. 1828 H. 2, s. 36. Thomander anmärker i en anmälan av predikoutkast av Bergqvist, att »några af de modificationer i Förf:s manér, hvilka blifvit en följd af hans närmare förhållande till Schartaus stora och öfvermåktiga personlighet, blifvit tillika ett hinder för utvecklingen af Förf:s individualitet». Quart. 1836, s. 79.

⁴ Quart. 1828 H. 2, s. 35 f.

⁵ Quart. 1828 H. 2, s. 38.

föreställning. Där är en bländande mångfald, men också enhet i mångfalden. Båda finna sin förklaring icke blott i själva föremålet, utan även i det sällsynt levande temperamentet.

Thomander har givit ett klart uttryck åt den svenska predikans förblivande adelsmärke: det att vara personligt-praktisk i en form, som förenar omedelbarhet med högtidlighet. Han har bidragit till att befästa denna predikans bestående kännetecken: föreningen av innerlighet och utåtvänd realism samt av analytisk och syntetisk framställning. Däremot har den av honom hävdade konfessionalismen a priori oroats av nya tidsrörelser och en ny teologi och gör icke längre till fyllest. Betydelsefullare än denna blev för framtiden hans kraftiga bidrag till försoningen mellan positiv kristendom, sådan den talade i »väckelsens» renaste form, och modernt medvetande. Thomanders förkunnelse är ett uttryck för och har varit ett medel till bevarandet av den nära samhörigheten mellan svensk kultur och svensk kyrklig fromhet.¹

3. Kateketen.

Katekesfrågan.

Då biskop Faxe vid prästmötet i Lund 1814 riktade uppmärksamheten på »de förbättringar inom Svenska Kyrkan i allmänhet, hvilka gjort tiderymden emellan detta och näst föregående Prestmöte märkvärdig» och som »för Religionens tjenare ... öpnat de gladaste utsigter åt kommande tider», stannade han inför kyrkohandboken av år 1811, Lindbloms katekesförklaring, kyrkolagsförfattningarnas samlande i ett verk (tryckt 1813), en ny bibelöversättning och en ny psalmbok.² Alla dessa företag blevo dock icke sådana utlovade glädjekällor. Reuterdahl yttrar (1838), att bland svenska kyrkans böcker lagboken och katekesen utan tvivel vore de sämsta, dock kunde den senare åtminstone tills vidare vara en nödhjäl.³ Den tilltagande »väckelsen»

¹ Jfr Edv. Leufvén: J. A. Eklund som predikant, s. 85 ff.

² Prästmöteshandl. 1814, s. 14 f.

³ Quart. 1838, s. 24.

satte också som en av de första punkterna på sitt program de kyrkliga böckernas grundliga revision.¹

Sedan redan undervisningskommittén i sitt betänkande 1828 yttrat sig om missnöjet med 1810 års katekes, anhöll ständerna i skrivelse 18/7 1834 om nådig befallning till prästerskapet att efter den nya bibelöversättningens antagande inom sig utse en eller flera deputerade att utarbета förslag till de ändringar och förbättringar i sagda lärobok, vilka kunde befinnas nödiga.² Vid riksdagen 1840—41 väcktes i prästeståndet flera motioner i ärendet. Den om utfästandet av belöning för en förbättrad förklaring över Luthers katekes bifölls.³ Under diskussionen uttalade Thomander önskemålet, att med avseende på bibelspråken valfrihet lämnades mellan den gamla och den nya bibelöversättningen. (Han sade sig icke hava läst någon sämre bibelöversättning än den i den svenska privilegierade katekesen.)⁴ Emellertid inlämnades endast ett försök.⁵ (Förf. var prostén D. Zielfeldt, Värmdö.) Det diskuterades vid riksdagen 1844—45 och befanns otillfredsställande.⁶ Till 1847—48 års riksdag inlämnades fyra förslag (av U. Lundgren, A. Almqvist, Assar Lindeblad och J. M. Lindblad). Intet av förslagen befanns helt tillfredsställande, men värdefulla bidrag till frågans lösning

¹ Jfr Thomanders anförande på det skandinaviska kyrkomötet 1857 (Förhandl., s. 38); B. E. Malmström: Saml. Skr. IV, s. 450, 455 ff. (ang. Polyfems reaktionära ståndpunkt). — Ang. J. O. Wallins lärobok se riksd. 1840—41 Pr. pr. II, s. 220. W. skriver därom till Thomander 1831 (30/12): »Ett försök till omarbetning af Katechesen, som jag måst göra för Elementarskolan, skulle jag gerna vilja lemna till Tit:s granskning.»

² Riksd. 1834—35 Ad. pr. III, s. 39; Pr. pr. V, s. 294; VII, s. 313; R. St. skriv. n:o 74.

³ Riksd. 1840—41 Pr. pr. II, s. 214 ff.; jfr s. 219 ff., 586 ff.; XVI, s. 329 ff. I brev till Heurlin 1839 (5/2) uttalar Tegnér önskemålet om att »några tusen Rdr utsattes som premium för ett sådant arbete». (Eft. Skrifter II, s. 317.)

⁴ Pr. pr. XVI, s. 339 ff., 349; jfr II, s. 219 f. Jfr riksd. 1844—45 Pr. pr. XI, s. 97 ff.; XII, s. 28 ff.

⁵ Jfr Wingård: Christna kyrkans senare händelser, s. 149.

⁶ Riksd. 1844—45 Pr. pr. IV, s. 405 f.; VII, s. 17 f.

hade givits. Tävlan skulle fortfarande anses stå öppen.¹ — Thomanders deltagande i dessa och följande diskussioner bör ses mot bakgrunden av hans eget kateketiska arbete.

Katekes. Kateketisk verksamhet.

Thomander intresserade sig tidigt för katekesfrågan. Hos neologiens arbete på detta område kritiserar han, att de många orden skulle överskyla rädslan att gå till grunden med någon troslära och ersätta bristen på egen erfarenhet och tro.² På det kateketiska värvet ställes alltså samma krav som på det homiletiska: bekännelsetrohet och karaktär av vittnesbörd. Det definieras som det religiösa *samtalets* konst, för så vitt det rör sig om flera (*ars colloquendi, ubi cum compluribus colloquium institutum fuerit*). (Den skillnad mellan homiletik och kateketik, enligt vilken den förra hade avseende på något som försigginge inför hela församlingen såsom de redan undervisade, den senare på något som gällde en del därav, de okunniga, godtages ej.) Det är därför icke beroende av lärarens tal i samma grad som det homiletiska, utan till den icke minsta delen även av de undervisades: uppgiften är väsentligen icke en retorisk, utan en pedagogisk. I detta hänseende lägges vikt vid klarhet, fullständighet, ordning och ändamålsenlighet. Thomander säger sig härutinnan hava hos Schartau funnit den största fullkomlighet. S:s katekesmanuskript betecknar han som »en alldeles mästerlig, gedigen, väl uttänkt, klart framställd lärobok med åtskilliga rena absurditeter».³ Ett vanligt fel hos kateketer vore, att någon omständighet bleve förbisedd eller aktad för ringa.⁴

Sitt kateketiska program har Thomander närmare utvecklat på flera ställen i Quartalskriften. Vad *innehållet* beträffar, har undervisaren icke närmast att producera, utan att reproducera, att ordna och sovra ett redan förefintligt stoff. I uppsatsen om Några allmänna frågor rörande ideen af en Luthersk Kateches i

¹ Riksd. 1847—48 Pr. pr. I, s. 73; VIII, s. 393 ff.; IX, s. 118 ff.

² Kometen 1826, nr 71.

³ Thomander till Dahlgren 8/8 1827 (T. o. l., s. 76).

⁴ De justa disp. etc., s. 29 ff.

våra dagar¹ heter det härom: »Katechesen liksom bekännelse-skriften skall icke framhafva något nytt, den skall blott up-rätta sitt inventarium, den skall föra till protocollet hvad som förefinnes och tilldrager sig. Trosläran, bekännelsen finnes redan förut och förekommer der icke på annat sätt ny än den klara afspegligen, det fullt uttalade och utredda meddelandet alltid förekommer sig som ett slags nyhet emedan den är en ny-vaknad och lefnadsfrisk lifsyttning.» Den kateketiska *metoden* ger sig ut ifrån kravet på erfarenhet, verklighet, sanning. All mekanisering avvisas, främst den som låter den kateketiska läro-boken komma till användning som ett slags »lathund».² Den metod, som inskränker kristendomsundervisningen till »upp-läsande af katekesfrågorna och lungornas hvilande medan svaren uppradas», ogillas.³

Att med denna grundsyn på kateketikens innebörd Svebilius' och Lindbloms arbeten måste underkännas är tydligt. Kritiken av dem finner ej nog starkt fördömande ord. Det senare vore ännu saftlösare och andefattigare än det förra.⁴ Det vore oredigt, ofullständigt och tillika tack vare upptagandet av mycket oväsentligt stoff allt för vidlyftigt; formen vore lika ofullkomlig som innehållet, språket obibliskt och ofolkligt.⁵ Att man fortfore med att obarmhärtigt pina både barn och vuxna med dessa arbeten betecknade en sorglöshet, vilken kyrkan skulle få dyrt umgälla.⁶ De svenska kateketiska arbetena av yngre datum åter karakteriseras som goda förarbeten, mången gång utmärkta av skarp praktisk blick, enfald och anderikhet. Högst sättes Schartaus verk, därefter Bergqvists, båda stödjande sig på Luthers.⁷ Vad

¹ Quart. 1839, s. 366 ff. Thomander bemöter här Knös' kritik av hans Kateches i Ecclesiastik Tidskrift 1839 H. 1, s. 48 ff.

² Quart. 1828 H. 2, s. 57 ff.

³ Quart. 1832 H. 1, s. 47 ff. Thomander rekommenderar L. P. Gagners arbete även med hänsyn till bristen på ett skollärareseminarium, där de pedagogiska grunderna kunde inhämtas.

⁴ Quart. 1839, s. 368.

⁵ De kyrkl. fråg., Skr. II, s. 504.

⁶ Quart. 1839, s. 379. Jfr Lunds domkap. prot. 5/12 1860 § 6.

⁷ Quart. 1839, s. 369.

det sistnämnda beträffar, kritiseras dess uppställning. Indelningen i fem huvudstycken vore icke tanke- och sakriktig. Katekesen är ju intet annat än ett sammandrag av Guds ord.¹ Men innehållet av Guds ord utgöres av lag och evangelium, vilken åtskillnad alltså här bör vara indelningsgrund. Särskilt kunna de s. k. psykologiska läroavdelningarna — om troslivet — icke tilläggas betydelse som huvudstycken; de ingå såsom underavdelningar i tros- och sedeläran. Icke heller kunna historiska skäl åberopas för femdelningen — en tredelning av stoffet: buden, trosartiklarna och Herrens bön, är ännu äldre och alltså mer »historisk». Luther själv praktiserade en dylik uppställning, till dess att vissa dogmatiska stridigheter föranledde dess utvidgande med sakramentsläran.²

Thomanders katekes är ett uttryck för de ovan angivna principerna och riktlinjerna. Den systematik, för vilken han eljest icke hade mycken respekt, är här genomförd.³ Han har härvid drivits dels av sin grundsyn på katekesen som ett kompendium i troslära, dels av sitt pedagogiska nit.⁴ Det första huvudstycket, Lagen, inledes med en framställning av Guds väsen och egenskaper. I behandlingen av dekalogen äger en nära anslutning till Luthers tankar och ord rum. (Jfr st. 30: »Hvad är att hafva andra gudar?» »När en menniska har mera fruktan, kärlek eller lit till något annat än till Gud, då är detta hennes afgud» etc.) Ofta är dock konkretionen större än hos Luther, liksom det tidshistoriskt färgade hos denne har erhållit en mer aktuell omskrivning. (Jfr st. 49 angående missbruk av Guds namn till bedrägeri.) Bönen behand-

¹ Jfr Kometen 1826 n:r 71.

² Quart. 1839, s. 370 ff. — Reuterdahl bemötte utförligt Thomanders kritik av de föregående stora kateketiska arbetena. Se Quart. 1840, s. 25 ff.

³ Det är egendomligt att se den f. ö. nyktert ordningsamme Reuterdahl i sin kritik av Thomander på denna punkt föra systemlöshetens talan. Det vore icke på skelettet, utan på dess fyllande det komme an.

⁴ I brev till Dahlgren 1827 säger sig Thomander kunna prestera både officiella och icke officiella vittnesbörd av den amplaste beskaffenhet om duglighet till pedagogiserande. Jfr Kometen 1827 n:r 34. (Enligt meddelande till Dahlgren 9/10 1825 har Thomander uppgjort reglementet för den nyinrättade realskolan i Karlshamn.)

las i anslutning till det andra budet. Till bönen Fader vår fogas ingen utläggning. Detta uraktlåtande motiveras dels därmed, att innehållet är evangeliskt — det ingår också i olika delar av evangelium — och alltså icke bör behandlas i samband med lagen, dels därmed att en förklaring däröver icke bör göras till en utanläxa. Om efter inhämtandet av katekesens ord ytterligare någon förklaring behövdes, borde den meddelas i en sammanhängande form, utan avbrott av frågor, varvid Luthers förklaringar anbefallas. Därest tredje huvudstycket i Luthers lilla katekes lästes, borde det dock liksom innehållet över huvud i »denna älskvärda folkbok» översättas vida begripligare och mindre slaviskt än som dittills skett. De i bönen Fader vår innehållna lärorna ingå, säger Thomander, i det evangeliska stoffet på det sätt, att Guds faderskap, himmelska härlighet och namn höra till läran om Guds egenskaper, Guds rike sammanfaller med Kristi rike, Guds vilja med hans egenskaper, icke blott med heligheten (jfr Luther), utan även med godheten och barmhärtigheten; begreppet dagligt bröd tarvar icke något större utrymme i en katekes; begreppet förnöjsamhet och tacksamhet hör till lagens första tavla; läran om syndaförlåtelsen hör till andra och tredje trosartikeln; frestelsen bör avhandlas i samband med de andliga fienderna; det onda framställs i anslutning till synden och dess följder.¹

Övergången från det första till det andra huvudstycket, Evangelium, förmedlas genom framställningen av frälsningsbehovet, sådant det framträder för människan genom hennes oförmåga att hålla lagen.

Trosläran framställs i anslutning till trosartiklarna. Ehuru treenighetsläran icke utgör en primärartikel, har den av historiska och pedagogiska skäl bibehållits såsom indelningsgrund. Däremot får själva ordalydelsen av artiklarna icke läggas till grund för innehållet av det andra huvudstycket, vilket skulle strida mot den kateketiska grundregeln om att företrädesvis det till undervisningen viktigaste och förklaring mest tarvande skall utvecklas.² Kristi »förnedring» och »upphöjelse» behandlas också summariskt

¹ Quart. 1839, s. 375 ff.

² Jfr Quart. 1839, s. 377 f.

i tvenne avslutande stycken (142 och 143). På samma sätt redogöres för Kristi »ämheten» (st. 144).

I behandlingen av den första trosartikeln är världens hänsyftning på Kristus det centrala: »Gud vill genom sin barmhertiga styrelse förmå människorna att komma till Jesum och blifva i honom» (st. 115). I fråga om Jesu person ligger all tonvikt på hans gudom (st. 116). Hans verk skildras i anslutning till Luthers ord såsom frälsning från synden, döden och djävulens våld med målet: evig rättfärdighet, oskuld och salighet. Klart framställes, hurusom allt detta är givet i och med tron: »Vår Frälsare har uträttat att när en människa låter omvända sig till tron på honom» etc. (st. 122 ff.). Starkt framhållles också Kristi persons och verks etiska betydelse såsom ledande till kraft att uppfylla Guds lag (st. 129). Redan i framställningen av Kristi verk och dess betydelse hänvisas till Anden och människans delaktighet i honom samt hennes förmåelser därvid. Här anmäler sig alltså det psykologiska intresset, vilket är med allt ifrån början av den tredje trosartikeln behandling, i spetsen för vilken sättes nådens ordning: »Den Helige Ande helgar människan, det är: han kallar, upplyser, pånyttföder och förnyar» (st. 146). De olika själstillstånden härvid beskrivas. Samma intresse behärskar framställningen av sakramenten. Karakteristiska frågor äro: »Hvaraf skulle en människa kunna sluta att hon icke låtit bevara sig i sin döpelsenåd?» (st. 169); »Huru kan en människa efteråt förstå att hon värdigt begått Herrans nattvard?» (st. 177). — De tre sista styckena behandla eskatologien. Grundtemat: lag och evangelium klingar ut i slutorden om en evig fördömdelse och ett evigt liv och salighet.

De talrika beläggen med bibelord äro givna i form av hänvisningar till resp. bibelställen. Att de ej in extenso anförts torde hava berott på striden om den lämpligaste översättningen. Även har väl därmed avsetts färdighet i lokalisering i bibeln. Såsom ett tillägg är bifogad »En liten Kateches, tagen ur den Svenska Psalmboken» och utgörande hänvisningar till vederbörande stycken i katekes och psalmbok.

Vad *formen* för katekesen beträffar, ser Thomander i en olämp-

lig sådan den väsentliga orsaken till missnöje med katekesens utanläsning.¹ Språket får ej vara sådant, att barn och enfaldiga icke fatta det eller de mindre omyndiga avskräckas därav.² Knös erkänner också en väl avpassad enkelhet och en osökt naivitet på flera ställen i Thomanders lärobok.³ Vid förordandet av den erotematiska uppställningens bibehållande pekar Thomander dels på den bristande utbildningen hos lärarna, vilken omöjliggjorde någon annan, dels på nödvändigheten av »den för egentlig religionsundervisning föga förmonliga vixelmethodens» utsträckande i och med folkmängdens tillväxt.⁴ Såväl frågor som svar utmärkas i allmänhet av korthet och klarhet. Såsom exempel på förverkligandet av principen, att en kateketisk läroboks form bör så mycket som möjligt vara tänkespråkens⁵, må anföras svaret på frågan: »Hvilket går längst, synden eller straffet?»: »Syndens följd går längre än syndaren» (st. 97). En hälsosam respekt för allvaret i Gudsförhållandet är denna kärva beskrivning av Guds rättfärdighet ägnad att inskräpa: »Som Gud säger, så är det; hvad han lofvar, det håller han, och när han hotar, blifver det allvarligt» (st. 26). Stundom spåras en mnemoteknisk fint. Lätt inlärd är ju beskrivningen på den »oskuld», Kristus förlänar: »Vår Frälsare har uträttat att den omvända menniskan får barnasinne emot Gud och brödrasinne emot menniskor» (st. 126). Än tydligare är denna avsikt vid det anaforiska förfarandet (t. ex. st. 122 ff.). Gent emot beskyllningen, att detta skulle innebära ett psykologiskt missgrepp, hänvisas till Luther och Schartau samt till erfarenheten vid memorerandet av predikningar, nämligen att »minnet erhåller en lindring derigenom att formerna icke onödigtvis omvexla»; även antyder Thomander stundom in i föreläsningens eller predikans form och det i synnerhet i de mest svårtillgängliga partierna, t. ex. nådens ordning. (Se bl. a. st. 151 och 176.) Fullständighetens krav

¹ De kyrkl. fråg., Skr. II, s. 504.

² Quart. 1839, s. 379.

³ Eccles. Tidskr. 1839, s. 50.

⁴ Quart. 1832 H. I, s. 48.

⁵ De kyrkl. fråg., Skr. II, s. 504.

⁶ Quart. 1839, s. 378.

överflyglar här överskådlighetens, klarhetens. — Enligt Thomanders eget meddelande hade hans lärobok i stort sett visat sig fylla den föresatta uppgiften. Små barn läste den med nöje och visade sig tydligen fatta dess innehåll, då de vid bristande minneskunskap omskreve dess ord med egna.¹

I sin egen kateketiska praxis överdrev Thomander ej den mekaniska utanläsningen. Han siktade främst till lärjungens självverksamhet, ställde s. k. förståndsfrågor och visade ett stort tålamod vid deras utredande. (Vid den sokratiska metodens bedrivande har han tydligen haft för ögonen Schartaus värdefulla råd.²) — Ett principuttalande angående utanläsning av katekesen avgav han vid prästmötet 1858 med anledning av prästerskapets inom Albo och Jerrestads härader utlåtande angående ändamålsenligaste sättet för kristendomsundervisningens meddelande.³ Utlåtandet avsåg en inskränkning av utanläsningen till förmån för den personliga tillägnelsen samt bekantskapen med bibel och psalmbok. Prästmötets majoritet ansåg, att all utanläsning ej kunde undvikas och att Luthers lilla katekes ej kunde utmönstras. Thomander uttalade som sin åsikt, att det vore lika fåfängt att förbjuda barnet utanläsning som att förbjuda det att andas. Ej heller uteslöte det att minnas något och att förstå det vartannat. I alla händelser stode tills vidare intet bättre till förfogande än denna metod.

Thomanders lärobok intar en särställning i den samtida ganska rikhaltiga kateketiska litteraturen.⁴ Såsom sina förebilder anför han främst Luther, Spener och Schartau.¹ Ställningen till den förstnämnde kan betecknas som på en gång bundenhet och frihet. Utom Luthers uppställning äro även hans »förklaringar» som sådana uteslutna; åtskilligt material ur dem är dock medtaget i texten. Säkerligen har Thomander här drivits av känslan av

¹ Quart. 1839, s. 379.

² Se Schartau: Frågor etc., s. 1 ff. Jfr Utgifvarens Erinran, s. 77 f. — Enligt Schartau borde blott Luthers lilla katekes och möjligen även Laurelii Spörssmål läsas utantill.

³ Handlingar rörande prestmötet i Lund 1858, s. 1 ff.

⁴ Jfr Quart. 1840, s. 382.

den tunga belastning, dessa stycken utgöra, då de, såsom dittills skett, uppfattas som en särskild text, i sin tur tarvande förklaring. Även torde han härvid hava påverkats av Schartaus exempel. Såväl Schartaus som Bergqvists arbeten vore dock mer kommentar än text, snarare katekisationer än katekeser. Mot innehållet kunde anmärkas, att de understundom upptoge måhända skriftenliga, men i en folkbok olämpliga läroutvecklingar, vilka ännu icke ingått i den allmänna kyrkoläran, utan alltjämt tillhörde »det speculativt theologiska området».¹ Thomanders arbete har icke heller samma omständlighet som Schartaus. (Den förres Kateches innefattar 180 stycken, den senares Undervisning för barn 366.) Med Schartau delar Thomander den höga uppskattningen av Gamla testamentet och i anslutning därtill framhävandet av det positiva momentet i buden. Tydligast framstår anslutningen till S. i behandlingen av Kristi verk, där han dels med denne delar själva indelningsgrunden i anslutning till Luthers förklaring av den andra trosartikeln, dels upprepade gånger från honom hämtar ordalagen, bl. a. själva inledningsformeln: »Vår Frälsare har uträttat, att . . .»² I mindre utsträckning än väntat är däremot framställningen av nådens ordning beroende av Schartaus. Dels har här Luthers terminologi i den tredje artikeln förklaring övertagits³, dels äro de subjektiva förloppen icke tillnärmelsevis så utförligt tecknade som hos S. Sin ställning till Schartau anger Thomander som ett bekännande till hans grunder, »men med större modificationer».⁴ — Även Lindbloms verba formalia anföras på flera ställen, givetvis i ett praktiskt syfte: bokens användbarhet för en äldre generation. Anslutningen är särskilt påtaglig i inledningen och i framställningen av det första huvudstycket.⁵ Även här lägges emellertid en stor frihet i dagen. Ett

¹ Quart. 1839, s. 369.

² Jfr Thomanders Kateches st. 122 ff. och Schartaus Undervisning st. 175 ff. — Om upptagande av verba formalia från Schartau jfr f. ö. resp. st. 78 och 74, 75.

³ Jfr st. 146.

⁴ Thomander till Rogberg 2/9 1832.

⁵ Jfr hos Thomander och Lindblom resp. st. 1—1; 8, 9—11; 10—12; 47—31; 67—50; 85—73.

exempel på utfyllnad är tillägget till L:s svar på frågan »Hvilken är vår nästa?»: »Hvar och en menniska . . ., vän eller ovän, känd eller okänd, fattig eller rik, *så snart han behöfver vår kärlek eller hjälp*» (st. 66).¹ Ett exempel på förening av Schartau och Lindblom i samma stycke erbjuder svaret på frågan »Hvad är Gud?»: »Gud är en ande (L.: ett osynligt väsende, med alla de högsta fullkomligheter:) evig, oföränderlig, *sjelfständig* (Th. och S.), *omätlig* (Th. och S.), allestädes närvarande, *allsalig* (S.: den aldra lycksaligaste), allvetande (ej hos S.), allvis, allsmäktig, helig *samt således tillika* (Th.) rättfärdig, sannfärdig, god och barmhertig.»² — Ett modernt drag i Thomanders arbete är den genomförda kristocentriciteten samt det praktiskt-konkreta intresset. Att jämte bibelordet psalmboken tagits i tjänst vid sammanfattandet av den i ett stycke demonstrerade sanningen betecknar tillmötesgående av ett i senare tid allt starkare framfört krav.

Såsom i allt för hög grad brytande med den hävdvunna ordningen kunde Thomanders lärobok icke nå fram till att bliva allmänt antagen, ehuru den i stort sett rönt ett fördelaktigt mottagande.³ Då alltjämt intet antagligt arbete utkom, verkställde han en »öfversedd» upplaga av Lindbloms katekes 1850. Han säger i brev till förläggaren, att de egentliga rättelserna vore få och sträckte sig endast till »de i läran alldeles felaktiga ställena». Tillsammans hade några och tjugo frågor och ungefär hälften så många svar rättats eller omarbetats. Styckenas ordningsföljd hade bibehållits (med hänsyn till bokens ev. användande jämte den oförändrade upplagan). Språken hade anförts i enlighet med den gamla kyrkobilabeln. Att han emellertid betraktade företaget som en nödfallsåtgärd framgår med all tydlighet av slutorden: »Jag är bestämdt öfvertygad, att vi skola äta ut den gamla från alla håll, äfven af Presteståndet vid flera riksdagar öfverklagade Lindblomska oredan. Det vore just ingen så ringa sak. Blir någon gång en ny kateches, så bör åtminstone aldrig någon

¹ Jfr Lindblom: Kateches, st. 49. Kurs. av N. A.

² St. 13; jfr Lindblom: Kateches, st. 115; Schartau: Frågor etc., st. 4; Undervisning etc., st. 2.

³ Jfr Quart. 1839, s. 379; Reuterdahls omdöme: Quart. 1840, s. 32.

hvarken förändrad eller oförändrad Lindblomiad därför läggas till grund.»¹

Emellertid fortsattes aktionen vid riksdagen. Vid 1850—51 års riksdag inlämnades åtskilliga katekesförslag² och väcktes flera motioner.³ Den som avsåg utgivandet av en normalupplaga av katekesen avlogs, ehuru från många håll uttalades förvissning om att en ersättare av den Lindblomska katekesen ännu på länge icke vore att vänta. Thomander instämde i A. Grafströms motion om föranstaltande av en lärobok i full överensstämmelse med Skriften och bekännelseböckerna.⁴ Pastoralutskottets förslag om skrivelse till K. M:t angående skyndsamt omarbetning av katekesen och handboken bifölls.⁵ En kommitté tillsattes, vars förslag förelades 1856—58 års riksdag utan att bliva antaget.⁶ Då alltjämt intet avgörande träffades⁷, förordade Thomander (1860) ett stannande tills vidare vid Luthers lilla katekes.⁸ (»Vi hafve», hade han förut (1855) skrivit, »en väl bekant och lyckligtvis ganska högt värderad skrift som heter Doct. Martin Luthers lilla katekes.»⁹) Jämte denna borde man i kristendomsunder-

¹ Thomander till B. Cronholm 19/2 1850.

² Jfr Fahlerantz till Anjou 13/12 1850.

³ Riksd. 1850—51 Pr. pr. I, s. 234 ff.; II, s. 10, 458; III, s. 131 ff., 152; XI, s. 78 ff., 81 ff. ⁴ Pr. pr. II, s. 266 ff.

⁵ Utsk. Saml. VIII n:r 78; Pr. pr. II, s. 356 ff., 393; V, s. 236, 396; IX, s. 508; X, s. 361 ff.

⁶ Riksd. 1856—58 Pr. pr. VII s. 361, 392 ff.; VIII, s. 134; 153 ff.; Suppl., s. 47 ff., 69 ff. — Kommitténs för en ny redaktion av kyrkohandboken och den Lindblomska katekesen medlemmar voro Th. Annerstedt, A. E. Knös, C. O. Björling, E. G. Bring och Th. Wensjoe.

C. A. Agardhs utlåtande angående förslaget återfinnes i Carlstads Stiftstidningar 1857 n:r 3 (Bihang). — I brev till den nyutnämnde ecklesiastikministern L. A. Anjou 1855 (11/4) klagar Agardh över den rådande oredan på ifrågavarande område.

⁷ Jfr Thomanders meddelande vid det skandin. kyrkomötet 1857, Förhandl. s. 39.

Ang. åtgärderna vid 1859—60 års riksdag se Ad. pr. II, s. 106; Pr. pr. I, s. 128, 134; III, s. 130, 186; VII, s. 438; Utsk. VIII n:r 28, 145.

⁸ De kyrkl. fråg., Skr. II, s. 505.

⁹ Försvar för barnopet, Skr. II, s. 261.

Vid prästmötet i Lund 1858 föreslog Thomander, att ett kateketiskt

18—24141. N. Algård; J. H. Thomander.

visningen åtnöja sig med biblisk historia, någon nytestamentlig bok och bevisande språk.

I fråga om en *biblisk historias* uppgift och uppställning säger sig Thomander ansluta sig till U. Lundgrens satser i dennes prisskrift: ett dylikt arbete skall 1:o framställa kristendomen från dess ursprung, så att Kristus är den ledande idén för det hela; 2:o vara författad i bibelns egna ord; 3:o vara kort; 4:o likväl icke utgöra ett register av namn och händelser, utan framställa det huvudsakliga i dess helhet.¹ Hans egen verksamhet på detta område inskränkte sig till en bearbetning av J. Hübners lärobok (1849) såsom en ny upplaga av den av A. J. Cnattingius utgivna översättningen (1821).² Från denna skiljer den sig genom ett moderniserat språk, rättandet av några dogmatiska oegentligheter (t. ex. utbytande av attributet »fullkomlighet» mot »oskyldighet» om tillståndet i paradiset), ett något utvidgat stoff samt ett rikhaltigt illustrationsmaterial. Det av Cnattingius författade bihanget »Kort sammandrag af christna kyrkans historia sedan apostlarnes tid» har Thomander bibehållit. Med den kyrkliga krisen inför sina ögon har han emellertid ändrat C:s optimistiska förhoppning angående sekternas närmande till »den sanna christendomen» i kärlek och frid därhän, att »ju mer Guds ord blifver känt, desto säkrare skall sanningen behålla segern».

4. Själasörjaren.

Till idiotiken såsom läran om den enskilda själavården (ea quæ de cura animarum specialissima vulgo dicuntur³) hänför

arbete borde utarbetas av biskop Björck till vinnande av erfarenhet om den lämpligaste framställningsformen. (Handl.'s. 9.)

Vid diskuterandet i Lunds domkapitel av R. St. skriv. 15/9 1860 angående inskränkning av katekesens utanläsning m. m. ingav Thomander en skrivelse, i vilken han säger sig icke känna någon annan lärobok än Luthers, som under rådande förhållanden kunde till allmänt bruk föreskrivas. Att den borde läsas utantill, därom vore alla överens. Domkap. prot. 5/12 1860 § 6.

¹ Quart. 1830 H. 3, s. 82.

² Jfr Thomander till Wieselgren 7/7 1848.

³ De justa disp. etc., s. 31.

Thomander föreskrifterna för uppträdandet vid enskilda människors olika belägenhet, antingen *yttre* (t. ex. oenighet, även mellan äkta makar, fångenskap, dödsläger) eller *inre* (t. ex. tvivel, vidskepelse, villfarelse, separation): odlandet av den enskildes tillstånd genom det direkta tilltalandet. Icke retorikens, utan pedagogikens och psykologiens normer gälla här. Vad som f. ö. plägar hänföras till läran om den enskilda själavården: den kyrkliga disciplinen eller sedernas och livets övervakande, bör dels hänföras till kyrkorätten, dels alldeles utsöndras såsom varande av borgerlig, icke kyrklig, karaktär. Med idiotik förstår Thomander alltså vad som eljest plägar kallas poimenik och vars föremål är den enskilda församlingsmedlemmen (Schleiermacher).

Att även här församlingen betraktas som det handlande subjektet framgår av den regel, som uppställs för prästens ingripande. Härom heter det: »En prest eger icke rätt att gå in hvarken med bestraffning eller med tröst inom ett område som icke genom Guds kallelse hörer honom till och dit ej heller någon menniska kallat honom. I sin offentliga verksamhet talar han till alla, enskildt skall han endast tala till dem som begära honom och dem som tillhöra hans vård. Der blir skada och icke gagn af ett motsatt förfarande. Hvad vill en människas ord säga, der Gud talar genom så tydliga och kraftiga gerningar?»¹ Här möter en motsvarighet till det homiletiska kravet, att talaren icke skall onödigtvis framhålla sig själv, utan låta de objektiva frälsningsanstalterna verka. (Inflytandet från Schartau är ju även här påtagligt.)

På allt sätt ivrade Thomander för anstalter till att Guds ord skulle nå den enskilde. I hans kyrkolagsförslag stadgas om anordnande av ungdoms- och predikoförhör, vardera minst sex gånger om året, nattvardsförhör söndagen före nattvardsgång samt årligt förhör hemma i husen med hela församlingen ävensom förhör i prästgården med in- eller utflyttande.² Vid 1850—51 års riksdag yttrade han sig om »denna angelägna del af själavården» jämte åtskilliga andra anstalter därtill med anled-

¹ Thomander till fr. H. Westman 24/3 1849.

² Quart. 1837, s. 362.

ning av J. E. Forssells motion angående förbättrad själa-vård i huvudstaden.¹ Han framhöll bl. a. nödvändigheten av att ökade möjligheter till gudstjänstbesök bereddes de många barnen därstädes. Dessa gudstjänster borde anordnas i särskild lokal (Thomander föreslog Engelska kapellet).² Även i De kyrkliga frågorna kritiserar han de bristfälliga anordningarna för ungdomsgudstjänster.³ I skriften *Om kyrkan och skolan* tar han till orda för beredande av själavård åt arbetarna vid de stora industriella företagen o. d., åt fattighjon m. fl.⁴ Han instämde i biskop Fahlcrantz' motion vid 1856—58 års riksdag angående beredande av religions- och sedlig vård åt personalen vid större arbeten, statens eller bolags⁵, samt tillfogade en önskan om förnyande av förbudet mot arbete å söndag.⁶ Med anledning av detta förslags gynnsamma mottagande samt motioner av C. O. Björling och G. D. Björck om åtgärder till befrämjande av sabbatens helgd⁷ betonade han det nämnda arbetsförbudets karaktär av »en den mest fullkomliga frihetsinstitution» just för de lägre folkklasserna och manade till »en medelväg till undvikande af intolerantismens och indifferentismens ytterligheter». Ett fariseism uppammande yttre tvång strede mot bekännelseskriteriernas anda. Man måste syfta till den inre sinnesförfattningen, så mycket mer som umgänget med Gud ingalunda borde inskränkas till vissa dagar, utan vara dagligt.⁸

I fråga om det enskilda bibelstudiet delar Thomander icke Schartaus åsikt om läsning »utan själfklokt urval, i ordning och sammanhang». Icke den yttre ordningen, utan det inre behovet bör här falla utslaget. Just emedan tron betecknar en kunskap och ordet skall påverka förståndet, måste här den naturliga urskillningen användas; dess åsidosättande innebär ett högst betänkligt sätt att fresta Gud.⁹ Med avseende på uppbyggelse-

¹ Ang. motionen se riksd. 1850—51 Pr. pr. II, s. 75 ff., 112 ff.

² Pr. pr. V, s. 201 f. Jfr *Om kyrkan och skolan*, Skr. II, s. 339 f.

³ Skr. II, s. 505. ⁴ Skr. II, s. 338 f.

⁵ Riksd. 1856—58 Pr. pr. I, s. 120 ff.; II, s. 401 f. (III, s. 369 ff.)

⁶ Pr. pr. I, s. 123; jfr II, s. 401. ⁷ Pr. pr. I, s. 501 ff., 589 ff.

⁸ Pr. pr. III, s. 475 f. ⁹ Quart. 1828 H. 4, s. 30 f.

litteratur för enskilt bruk uppställer han det även för predikan gällande kravet, att den icke bör innehålla annat än vad som hör egentlig uppbyggelse till.¹

Vad beträffar den själavårdande verksamheten med hänsyn till vissa yttre tillstånd möter ett karakteristiskt uttalande angående oenighet i äktenskap i Lunds domkapitels protokoll 1857 (4/11 § 2). Sedan Thomander konstaterat makarnas mycket stora »kallsinnighet» för varandra, förmanade han dem att »besinna det ochristliga uti deras förhållande och det ansvar de derigenom både i timligt och andligt afseende sig ådraga samt söka genom Guds ords flitiga nyttjande och betraktande bättra sitt lefverne så att det icke med detta ords föreskrifter står i synbar strid».² Det gäller alltså även här den omedelbara konfrontationen med Guds ord. Sitt intresse för själavården i fängelset visade han bl. a. genom att överse Fjellstedts Andaktsbok för fångar.³ Över huvud präglades Thomanders offentliga yttranden och åtgärder med hänsyn till yttre ställningar och förhållanden av själasörjarenit. I fråga om de poimeniska föreskrifterna med avseende på människors inre tillstånd, beklagar han, att i den evangeliska kyrkan den enskilda bikten förlorat sin helgd och sin betydelse. Absolutionen vore dock i viss mening att betrakta som det tredje sakramentet. Hans synpunkt framstår här till en början såsom väsentligen bestämd av Schartau. Han gör bl. a. gällande, att vederbörande församlingslärare vore att anse som den ordinarie biktfadern⁴, och han uppmanar sina åhörare att med förtroende uppsöka sin lärare.⁵ Ju längre desto mer vill han emellertid icke i bikten se en fast institution, ett obligatoriskt åliggande. (Hans kritik av sockenbandet har inverkat, även här.)

Thomanders poimeniska verksamhet präglas av en stor öm-

¹ Jfr kritiken från denna synpunkt av L. P. Wählin's Andaktsbok för enskilt Gudstjenst, Quart. 1829 H. 1, s. 62 ff.

² Jfr Lunds domkap. prot. 18/8 1858 § 22.

³ Thomander till Wieselgren 7/7 1848; E. v. Troil till Thomander 1848 och 1850 (odat.).

⁴ Quart. 1828 H. 4, s. 27 ff.

⁵ 5 S. i Fastan (P. N.).

sinthet och varsamhet gent emot människosjälarna.¹ All byråkratism var honom främmande.² Han var en tröstare som få, men också en oförliknelig ingjutare av nytt livsmod och ny livs- och handlingskraft. Härtill bidrog icke minst hans personliga hängivenhet i varje enskilt fall.³ Han identifierade sig med den råd- och hjälpsökande. Betecknande härför är hans uttalande redan som 19-åring: »En öm mor, som sörjer förlusten af sitt barn, behöfver säkert mera, att man gråter med henne än att man med kall blod för henne anatomiserar varje stoisk tröstegrund. Också utgör denna syn ett så rörande uppträde, att ingen person af känsla kan förneka den sin gärd af tårar . . . Men den första rörelsen har sin tid och sin öfvergång; dernäst söker den lugnare öfverläggningen göra sina anspråk gällande.»⁴ Här samverkade hans stora psykologiska intresse och hans brinnande pastoralanit.⁵ Hans personlighet ingav också omedelbart auktoritet och inbjöd till förtroende.⁶ Betecknande härför är Betty Ehrenborgs yttrande: »Jag vet . . . blott att jag stärkes, glädes, göres rik och lycklig i Er närvaro. Der gifves mig ord för hvad jag söker, så mycken oro lugnas, läkes, så mycket mörker måste fly, både ur tanken och hjertat.»⁷ Sven Nilsson, vilken av Thomander begärt råd i en praktisk angelägenhet, säger, att dennes svarsskrivelse på honom haft en »magisk» verkan och medfört »själslugn och fred».⁸ Thomander synes i själva verket hava ägt en omed-

¹ Jfr Quart. 1830 H. 3, s. 79; Thomander till sin fru 3/8 1838; Jordfastningstal Skr. I, s. 711 f.

² Jfr Lunds domkap. prot. 17/9 1851 § 4; 1/12 1852 § 16; 26/8 1857 § 12.

³ Jfr Thomander till sin fru 2/6 1842 (ang. af Tannströms sjukdom och död).

⁴ Thomander till Winberg 18/12 1817. Ett mästestycke av poimenisk takt och vishet är det brev av 3/1 1839, vari Thomander förbereder fröken Carolina Winberg på underrättelsen om hennes trolovades, dr G. Billberg, död. Jfr tröstebreven till fr. H. Westman.

⁵ Jfr S. G. Cavallins Minnesteckning vid prästmötet i Lund 1870.

⁶ Thomander säger sig redan i brev till Munthe 11/10 1821 hava blivit tidigt invigd i livets allvar även genom besök hos döende.

⁷ Betty Ehrenborg till Thomander 4/10 (u. å.).

⁸ S. Nilsson till Thomander (odat.). Jfr P. G. Ahnfelt till Thomander 1860 (odat.).

veten hypnotisk förmåga, ytterligare förstärkt av hans egen lätthet att gripas av — och behärska — stundens stämning. Redan hans sätt att fatta en sörjande människas hand och betrakta henne såges hava haft ett förunderligt lugnande inflytande. Hur vitaliserande hans närvaro kunde verka framgår av den nästan legendartade berättelsen om hans besök vid vännen N. O. Ahnfelts dödsbädd (1/1 1837). Då Thomander tog honom i handen, skedde liksom ett uppvaknande ur det enligt d:r Flormans utsago redan begynta dödsarbetet och A. talade redigt en lång stund. Strax sedan Thomander avlägsnat sig, avled Ahnfelt.

För Thomander kommo plikterna som själasörjare alltid i främsta rummet. Intet fick avhålla honom från besök hos sjuka och döende.¹ Men denna villighet att ställa sig till förfogande i förening med förmågan av personlig medupplevelse tärde givetvis på hans egen kraft. Redan 1826 skriver han: »Bekymmersamma sjukbesök nedstämma mitt lynne. Hvarje sådan döende är en vampyr, som om nätterna suger lif utur mig.»² Andras nöd tryckte honom alltid vida tyngre än hans egen. Svårast brände honom medlidandet, då den ömsinte själasörjaren kom i en pliktcollision med den ansvarige kyrkliche ämbetsmannen (t. ex. vid avgörandet av frågan om avvisandet av allt för okunniga läsbar, vilka av ekonomiska skäl måste söka påskynda sin konfirmation). Dylika konflikter kunde så pressa honom, att han måste intaga sängen. Det är därför ej förvånande, att han med åren icke så ivrigt som i yngre dagar uppsökte människor och deltog i deras förhållanden. Även gjorde de ständigt ökade göromålen detta svårt för honom. Men aldrig vägrade han att vänligt och tåligt lyssna och att råda, där råd begärdes. Och aldrig gjorde han sitt handlingssätt mot en människa, som sökte hans hjälp, beroende av andras omdöme om henne.³ Hans tränade psykologiska skarpblick och djupa människokännedom

¹ Jfr H. G. Trolle-Wachtmeister till Fr. Gyllenborg 24/3 1829.

² Thomander till Dahlgren 26/1 1826 (T. o. l., s. 55). Jfr brev till Wieselgren (odat.) angående N. O. Ahnfelts död.

³ Jfr red. F. T. Borg till Thomander 4/12 1859; Quart. 1832 H. 3, s. 76.

svek honom också sällan, såsom i synnerhet hans oerhört omfattande korrespondens intygar.¹

5. Liturgen.

Kultens innebörd och uppgift.

Liturgiken, den praktiska teologiens andra huvudavdelning, definierar Thomander som »läran om den heliga konsten», d. v. s. konsten att sinnligt, för *känslan*, åskådliggöra kristendomen: in cultu divino ac religioso religio ob oculos ponitur. Denna lära har, menar han, av teologerna allt för mycket försumrats.²

Av de i den kristna kulturen ingående momenten äro somliga till på grund av gudomlig instiftelse, andra på grund av mänsklig stadga. De förstnämnda konstituera kulturen. Gudomligt instiftade äro *sakramenten* (Matt. 28 :19; 1 Kor. 11: 24 f.), gudomligt sanktionerad är den religiösa *diktningen* (carmina) (Matt. 26: 30; Kol. 3: 16), antingen den metriska, såsom hymner, psalmer, oden, eller den ometriska, såsom böner och uppläsning ur den heliga Skrift. I alla dessa moment ingår också Guds ord. De mänskligt stadgade handlingarna, vilka hava demonstrerande karaktär, avse den heliga *kronologien* (högtidsdagarnas cykel), den heliga *plastiken* (kyrkobyggnaden, de heliga kärlen, kläderna och bilderna), den heliga *musiken* och den heliga *taktiken* (det rätta ordnandet av kulturens olika delar). Thomander uttrycker sin förvåning över att detta sistnämnda kapitel förbigåtts av alla liturgiska författare.³

Motsvarande själva det liturgiska subjektets, kyrkans, karaktär, är gudstjänsten så väl en yttre som en inre. »Med Christi kyrkas instiftelse är tiden kommen att tillbedja Gud i andan och sanningen.» Men under det närvarande livets villkor, då det inre icke kommer till uppenbarelse annat än genom det yttre, gives det och måste givas »en utvertes gudstjänst för andeliga väsenden».⁴ Därför bör icke heller den utvärtes gudstjänsten

¹ Jfr omdömet om Tegnér i brev till Dahlgren 1/10 1826 (T. o. l., s. 61); brev till densamme 8/8 1827 (T. o. l., s. 77 f.). Se f. ö. jordfästningstalen.

² De justa disp. etc., s. 31.

³ A. a., s. 31 f.

⁴ Pingstdagen (P.).

försummas.¹ Men genom den skall förverkligas den inre gudstjänsten, där Herrens ande håller själen sällskap och »sakta far fram öfver harpans strängar, så att hon sjunger och spelar Herran om uti sitt hjerta».² »Då har du altaret och skruden och böneboken och sången alltid med dig, och hela den osynliga församlingen beder och sjunger med dig äfven utan ord och utan toner.»³ (Denna Guds och Kristi, änglarnas och den osynliga församlingens närvaro är också den ensamme troendes tröst.)⁴

Gent emot påståendet, att den kristna gudstjänsten vore »helt och hållet anda» och borde hava få eller inga ceremonier, gör Thomander gällande, att den protestantiska kyrkan snarare hade för få än för många dylika. Redan den första kristna kyrkan stode härutinnan framför en protestantisk landskyrka.⁵ Icke heller hade han någonsin sett »den andeliga vältalighetens största triumf»: en god ritual.⁶ Det rådde en stor skillnad mellan t. ex. ett kasualtal och »ett stillastående formulär för en helig handling, hvilket måste vara kort, lugnt och starkt, såsom der Skriften sjelf välsignar eller förmanar». Själva Luthers kyrkoagenda vore icke fri från »allt ovärdigt snack, såsom då han i prestvigningsförmaningen erinrar ordinandi, att det icke är suggor och grisar, utan Herrans hjord, som de skola vakta o. s. v.»⁷ Detta krav, att de rituella formulären icke skola innehålla onödigt många människoord, inneslutes även i fordran på deras överensstämmelse med sanning och samvete.⁸ De få icke på något sätt göras till självändamål. Därför skall den yttre gudstjänstens anordning bestämmas av evangelisk frihet. Med ett äkta lutherskt tonfall heter det: »Icke behöfver något utkastas utur vårt hus endast därför, att det icke kom till oss på samma gång som Jesu namn». Allt utvärtes har också endast ett relativt värde: »verl-

¹ 1 S. e. Påsk (P.).

² Pingstdagen (P. N.).

³ Pingstdagen (P.).

⁴ 19 S. e. Tref. (P.).

⁵ Quart. 1830 H. 3, s. 79 f.

⁶ Jfr Reuterdahls åsikt, att den svenska kyrkan hade »en ädel, ehuru från plattheter icke alldeles ren liturgi». Quart. 1838, s. 24.

⁷ Quart. 1829 H. 4, s. 71 f.

⁸ Jfr riksd. 1840—41 Pr. pr. XII, s. 10.

den förgås icke för de breda klädesfällarna och de klingande tänkespråken; men med dem allena håller hon sig aldrig uppe.¹

Till Thomanders evangeliskt frihetsbetonade grundsyn på kyrkoceremonierna har säkerligen studiet av Bælter bidragit.

Inlägg i handboksfrågan.

Sin liturgiska ståndpunkt har Thomander närmare utvecklat i sitt deltagande i diskussionen angående handboksfrågan. Kyrkohandboken bör avhandla »allt hvad som angår presten stadd uti Gudstjenst».² På samma gång nödvändigheten att följa dess ordning inskärpes³, betonas vikten av att i största möjliga utsträckning giva utrymme i gudstjänsten åt frihets-, personlighetsmomentet. Avgörande är härvid grundsynen på den kyrkliga enheten såsom bestående i enhet i *läran*.⁴

För åstadkommande av rörlighet och omväxling i gudstjänstlivet motionerade Thomander vid riksdagen 1840—41 om en viss valfrihet i högmäsoordningen. Han sade sig själv hava vidtagit och medgivit smärre förändringar däri, utan att den beprisade enheten blivit störd.⁵ Framför allt finge emellertid varken prästens eller församlingens samvete kränkas. I förstnämnda hänseende finge icke »det rakt orimliga» begäras.⁶ I sistnämnda avseende skärptes ju frihetskravet i mån av den kyrkliga krisens fortskridande.⁷

¹ Allhelgonadag, Skr. I, s. 283 ff.

² Quart. 1828 H. 4, s. 64.

³ Jfr Lunds domkap. cirk. 1859 n:r 535; biskop Faxes förmaning vid prästmötet i Lund 1814 mot »afvikelser eller undantag» från handboken (Handl. § 12).

⁴ Ang. de liturgiska föreskrifternas kyrkorättsliga ställning jfr Hippel a. a., s. 132 f., 220 ff., 297, 336, 339, 344; E. Rodhe: Kyrkolag och kyrkohandbok (s. 110 f.).

⁵ Riksd. 1840—41 Pr. pr. XVI, s. 532 ff.

⁶ Pr. pr. XII, s. 10.

⁷ Betecknande för Thomanders krav med avseende på prästens frihet är hans yttrande vid Lunds domkapitels behandling av frågan om predikotextens uppläsning från predikstolen under det kyrkoår, då den tillika utgör altartext. Han ansåg kyrkohandbokens anvisning genom sin tystnad på denna punkt tydlig. Predikanten hade frihet att antingen ånyo uppläsa

Under diskussionen av A. Sandbergs motion vid riksdagen 1844—45¹ med anledning av de norrländska läsarnas begäran om större liturgisk frihet föreslog Thomander medgivanden närmast i fråga om dopritualet.² Vid ärendets behandling i Lunds domkapitel³ ingav han en lång skrivelse, i vilken han till en början kritiserar de sökandes dogmatiska ståndpunkt. Antagandet, att de barn, vilka döptes efter 1811 års handbok, icke döptes till kristna, vore oförenligt med kyrkans bekännelse-skrifter liksom med kyrkans hela betraktelsesätt ifrån äldsta tider. Uteslutande av exorcism och abrenuntiation, borttagande eller tilläggande över huvud av något genom församlingen eller dess ombud, upphävde icke handlingens karaktär av dop. Thomander hänvisar efter en intressant kyrkohistorisk exposé till Luther, vilken tillät sig och de sina en ganska stor frihet vid dophandlingen. I fråga om det av sökandena till återinförande anbefallda korstecknet hade det visserligen icke behövt borttagas 1811, men Thomander erinrar om att det enligt företalet till 1693 års handbok redan då praktiskt taget varit ur bruk. Vad beträffade nattvardsgång i en församling, där en lärare uppträdde, vilken icke förkunnade evangelium rent och klart, innebure den ingalunda en stadfästelse av deras lära, vilka bröte mot bekännelsen. Även kritiseras förkastandet av den villkorliga absolutionen och påståendet, att vid skriftermål bindenyckeln vore borttagen. Då skriftermålet vore en mänsklig inrättning, kunde ingen gudomlig befallning om vad som borde ingå däri åberopas. För

texten, hel och hållen eller till den del, som skulle utgöra anledning till predikans betraktelseämne, eller också alldeles underlåta dylik uppläsning. Minst ändamålsenlig vore en återuppläsning av en lång text. Domkapitlet ansåg emellertid, att texten borde ånyo uppläsas. Lunds domkap. prot. 26/10 1864 § 20. — Vad församlingens frihet beträffar, må bl. a. hänvisas till Thomanders förslag, att med avseende på bönegudstjänsternas ordnande, resp. omordnande till bibelförklaring, beslut skulle fattas av prästerskap och församling, vilket beslut skulle underställas vederbörande domkapitel. Lunds domkap. prot. 18/1 1865 § 13. Jfr 11/1 § 29, 15/2 § 33.

¹ Riksd. 1844—45 Pr. pr. X, s. 137.

² Pr. pr. XII, s. 389.

³ Lunds domkap. prot. 6/2 1846 § 1.

sin del ansåge han, att en häntydning på bindenyeckeln vore lämplig i skriftermålsritualet liksom att absolutionsformeln borde bringas till närmare överensstämmelse med »Christi och Luthers eget formulär»; men detta innebure icke, att absolutionen borde göras ovillkorlig. Total omarbetning vore däremot icke blott onödig, utan även vådlig. Mot det under diskussionen framställda förslaget, att revisionsarbetet borde uppdragas åt endast en person, reserverade han sig. Även reserverade han sig mot utlåtandets slutliga redigering.¹

Efter ytterligare motioner vid 1850—51 års riksdag² tillsattes 1852 (9/7) en kommitté för kyrkohandbokens (och katekesens) revidering. Dess handboksförslag av 1854 förelades 1853—54 års riksdag. Diskussionen i prästeståndet blev synnerligen livlig.³ Efter Pastoralutskottets tillstyrkande utlåtande⁴ hemställde ståndet hos K. M:t om förslagets ytterligare handläggning och jämkning samt uttalade önskvärdheten av dess »hänskjutande till allmänhetens fortgående bedömande». I avvaktan på frågans lösning väcktes vid riksdagen motion om rättighet efter begäran av enskilda eller av en hel församling till användande vid gudstjänsten eller andra prästerliga förrättningar av de äldre »andaktsböckerna».⁵ Vid frågans behandling i prästeståndet efter Besvärs- och Ekonomiutskottets avstyrkande — med hänsyn till dels önskvärdheten av liturgisk enhetlighet, dels den omständigheten, att nytt handboksförslag föreläge och katekesförslag väntades⁶ — framhöll Thomander det oevangeliska i tvång på ifrågavarande område. Han hänvisade dels till den frihet, som rådde i fråga om psalmbok och katekes, dels till Luthers egna handboksalternativ. *»Episcopalia eller Pontificalia må inom de serskilda församlingarna icke vara olika, men*

¹ Lunds domkap. prot. 11/3 1846 § 1. Jfr kap. III, 2: Sakramenten.

² Riksd. 1850—51 Ad. pr. III, s. 313 ff.; Pr. pr. II, s. 266 ff.; jfr X, s. 361 ff.

³ Riksd. 1853—54, Pr. pr. VIII, s. 3 ff., 60 ff., 110 ff., 441 ff.; IX, s. 444 f. Jfr Bd IX, s. 447, 644; Suppl., s. 97 ff.

⁴ Pr. pr., Suppl.

⁵ Ad. pr. II, s. 318.

⁶ Bihang till Riksståndens prot. Saml. VIII nr 90.

deremot böra församlingarna ega fritt bestämma, hvilka läroböcker skola begagnas vid deras gudstjänster.»¹ Friheten angående adiafora kunde så mycket hellre utsträckas, som det här vore fråga icke om separatister, utan om för renlärighet nitälskande medlemmar av kyrkan. Det vore klokt att giva efter för de framställda önskningarna, varvid man också borde betänka, att handboken påbjudits, utan att de olika församlingarna blivit hörda. Motionen avslogs emellertid (med 32 röster mot 6).²

Sedan av A. Sandberg vid 1856—58 års riksdag väckt motion om tillåtelse att begagna gamla handboken, psalmboken och katekesen till bevarande av den kyrkliga enheten framför »den liturgiska bokstafsenheten»³ icke lett till något resultat, varnade Thomander ytterligare i skriften om De kyrkliga frågorna för tvång i detta hänseende. Det »myckna och omständliga» arbetet för handbokens reformering vore förfelat, därest det hade avsett ett maktspråk.⁴

I diskussionen angående handbokens innehåll deltog Thomander livligt. Vid 1844—45 års riksdag beklagade han de dittills vidtagna åtgärderna för liturgiska reformer. Ständerna hade bort avhålla sig från alla beslut därutinnan. I Vaktaren skärskådar han grundligt förslaget av 1854.⁵ Han erkänner här de principer, främst renlärighetens, vilka i allmänhet sorgfälligt följts.⁶ Kommittén hade välbetänkt »för det mesta afhållit sig ifrån allt för-

¹ Kurs. av N. A.

² Pr. pr. V, s. 121 ff., 142, 145, 147.

³ Riksd. 1856—58 Pr. pr. I, s. 348 ff.; IX, s. 518 ff.

⁴ Skr. II, s. 503 f.

⁵ Vaktaren 1854 nr 25, 26, 31. Jfr B. Wadström: a. a., s. 354.

⁶ Såsom »den högsta ledande grundsatsen» anger kommittén »afsigten att i liturgien gifva lärobegreppet ett klarare och bestämdare uttryck». Vidare, heter det, hade förslaget i möjligaste måtto ställts »på rent fosterländsk grund». Slutligen hade 1811 års handboks omfattning, uppställning och indelning i stort sett bibehållits. Visserligen hade genom sagda handbok den liturgiska ordningen blivit mer än önskligt och nödigt förändrad, men den innehölle även avsevärda förbättringar, vilka med all sorgfällighet borde bevaras. Över huvud borde varje liturgisk förändring undvikas, vilken icke framkallades av ett allmännare insett och erkänt behov.

fattareskap». Arbetets stil hade emellertid blivit lidande genom diverse rättelser, förkortningar och tillägg. (Vid riksdagen 1853—54 instämde Thomander i kravet, att verba sollennia borde bibehållas oförändrade, sådana de förekommo i 1811 års handbok.¹) Vad ottesången beträffar, förfäktas nödvändigheten av katekespredikningar. Anledningen till att dessa mångenstädes voro klen besökta vore att söka på annat håll än i Luthers lilla katekes. I högmässoritualen kunde 1811 års introitus omöjligen bibehållas. Lämpligast syntes den föreslagna ps. 124: 8 vara. I diskussionen vid riksdagen gjorde Thomander gällande, att det medvetande, i vilket gudstjänsten skall begynna, vore det av skuld. Med det föreslagna citatet från Jesaias infördes ett moment, som gjorde själva syndabekännelsen till en bisak. I den sistnämnda borde enligt principen om undvikande av varje liturgisk förändring, som icke framkallades av ett mer allmänt insett och erkänt behov, intet enda ord ändras. Tillåtelsen att omväxlande med *Te Deum* använda andra lovsånger borde utsträckas till flera än ps. 24: 1 och 194: 5. (Ps. 54: 4 och 58: 7 föreslås.) Återupptagandet av det gamla svaret »Så ock med dinom anda» i salutationen avvisas såsom icke ens från översättningens synpunkt oantastligt. Ingressen till läsningen av resp. epistel och evangelium gjorde på ett otillbörligt sätt skillnad mellan det ena och det andra skriftordet. Vid sjungande av credo vore särskild psalm till predikstolen oliturgisk. Medgivandet att icke uppläsa predikotexten från predikstolen, när den förut upplästs från altaret, borde skärpas till en föreskrift, att så icke borde ske; en så viktig angelägenhet finge icke lämnas åt liturgens gottfinnande. Åt tacksägelsen för avlidna samt åt lysningen till äktenskap borde givas en starkare prägel av bön med minskande av bismaken av kungörelse. I nattvardsliturgien kritiseras formuleringen av *sursum corda*. Det efter engelsk förebild (*We lift them unto the Lord*) översatta svaret »Vi upplyfte dem till Herren» återgäve icke urskriftens, en pelagiansk tolkning uteslutande »*Habemus ad Dominum*». (Den engelska översättningen åter-

¹ Riksd. 1853—54 Pr. pr. VIII, s. 14, 16 f.

gåve Elevamus ad Dominum.) Den rätta översättningen hade Siegel angivit med sitt: »Haben wir zum Herrn» (ej: »Erheben wir zu dem Herrn»). Formeln ville enligt grundtexten uttrycka, att de svarande genom Guds nåd kommit till att kunna vända sina hjärtan till Gud och att dessa nu befunno sig inför Honom. Kommitténs översättning åter uttryckte den tanken: vi äro just stadda i bemödandet att upplyfta våra hjärtan till Gud. Församlingens svar på uppmaningen till lovsägelse: »Det är rätt och tillbörligt» vore visserligen en urgammal form, vilken dock genom gängse språkbruk blivit allt för platt. Litanian borde till alla sina delar bibehållas oförändrad. Detsamma gällde bönen efter passionspredikan samt bönen för frukten på jorden, vilken bön troligen näst syndabekännelsen vore den mest bekanta i den svenska församlingen. Vad aftonsången beträffar, föreslås för folkrika stadsförsamlingar dess (eller ottesångens) ritual före predikan bragt till överensstämmelse med högmässans. I förslaget för övriga gudstjänster föreslås smärre ändringar.¹

En särskilt ingående framställning ägnar Thomander i sin kritik av 1854 års förslag *sakramentsliturgien*. I *dopritualet* önskar han ett starkare betonande av människans naturliga fördärv.² Mot bönerna och flera uttryck i detta formulär framställas anmärkningar från såväl dogmatisk som liturgisk synpunkt.³ I Väktaren (n:r 26) gör han gällande, att de två delarna av dopritualet, vilka avsåge den negativa sidan — avsägelse och besvärjelse — borde antingen fullständigt upptagas eller alldeles uteslutas. Han talar för det sistnämnda alternativet under hänvisning till det väsentliga: Guds ord och själva döpanDET. (Särskilt i den romerska kyrkan hade en mängd tillfogade liturgiska ord och handlingar fått undanskymma själva dopet.) Avsägelse och besvärjelse vore visserligen mycket gamla bruk, men hade lika litet som korstecknet någonsin av församlingen erkänts som väsentligt. Då de en gång avskaffats, utan att egentligt

¹ Pr. pr. VIII, s. 43 f.; jfr s. 445 ff. Jfr riksd. 1850—51. Pr. pr. V, s. 202 f.

² Riksd. 1853—54 Pr. pr. VIII, s. 62 f.

³ Pr. pr. VIII, s. 62 f., 67 f., 73 f., 78, 87.

missnöje däröver uppstått, tillhörde det »själavårdsinsigten» allena att efter uttrycklig begäran medgiva deras återupptagande. Det rätta förfarandet vore då varken dessa akters intagande i kyrkohandboken eller deras tillåtande vid dop i kyrkan, utan medgivande åt barnets föräldrar eller målsmän av begagnande enligt 1693 års handbok vid dop i enskilt hus. Detta alternativ borde intagas i en not. Även här hävdas en sådan liturgisk frihet, som följer av Augsburgiska bekännelsens uttalande om likformigheten såsom väl nyttig, men icke nödvändig, och skadlig, om samveten därav besväras. Hänvisning göres också till flera lutherska agendor.¹ — Med avseende på *konfirmationen* gör Thomander gällande, att den icke får allt för mycket betonas, varken så, att den får ett övervägande patetiskt drag, eller så, att den framstår som ett nödvändigt bihang till dopet och inkräktar på dess »sacramenterliga betydelse». Motsatsen till den romerska kyrkan på denna punkt bör med all makt upprätthållas.² Konfirmationsförhöret bör framställas såsom avseende icke så mycket ådagaläggandet av försvarlig kristendomskunskap, utan varje barns för sig bekännelse med egna ord av något av Kristi lära. Förslaget om att prästen skulle utsträcka sina händer välsignande över barnen avböjes såsom icke överensstämmande med svenskt lynne, det svenska prästerskapets ställning och övriga svenska kyrkobrök.³ — I *skriftermålet* bör, då »evangelium är sjelfva aflösningen», avlösningsformeln beledsagas av löftesord ur Skriften. Anvisning därtill gives.⁴ Denna angelägenhet utvecklar Thomander närmare i Våktaren: den allmänna aflösningen är intet annat än »ett blott allmänt förkunnande af evangelium».

¹ En liknande ståndpunkt intar Thomander till den »menschliga ordning», som kyrkotagningen representerar. Han säger sig hava varit präst i trettio år, innan han tagits i anspråk för »en så föga kyrklig förrättning». Ett återgående till lagens bokstavliga krav skulle här »förråda en alltför ringa grad af kristeligt själasörjareförstånd och äfventyra vida väsentligare ting».

² Riksd. 1853—54 Pr. pr. VIII, s. 130 f.

³ Våktaren 1854 nr 31.

⁴ Pr. pr. VIII, s. 99 f., 462.

Thomander lämnar här den kyrkohistoriska notisen, att »de två hufvudriktningarne i kristendomen, hvilka man, så länge de icke öfvergå till herrnhutism å ena och pelagianism å andra sidan, kan betrakta såsom paulinska och jakobska inom kyrkan, komma på aflösningens område aldrig öfverens: Luther ansåg vilkorlig och Spener ovilkorlig aflösning för en styggelse». En högre enhet för den sanning, som vardera å sin sida uttrycker, kunde givas endast genom användande av Skriftens egna oemotsägliga ord. Sin ståndpunkt sammanfattar han sålunda: »förkunnandet af syndernas förlåtelse har sin plats i det allmänna, och försäkran om syndernas förlåtelse sin plats i det särskilda skriftermålet». Det sistnämndas nödvändighet göres starkt gällande under hänvisning till reformatörernas uttalanden.¹ (Med avseende på ordningen f. ö. för sakramentens användning framhåller Lunds domkapitels cirkulär n:r 529 (1858) nödvändigheten av att handbokens föreskrift med avseende på nattvardens plats i högmässan (efter och icke före densamma) iakttages och manar cirkuläret n:r 587 (1863) till barndops förrättande mer allmänt i kyrkolokalen.) — Om *vigsselformuläret* yttrar Thomander, att säkerligen ingen agenda hade en så otillfredsställande inledning till ett dylikt som 1811 års svenska handbok. Den fattade äktenskapet endast ur en etisk-fysisk synpunkt och kunde begagnas lika väl vid sammanvigning av muhammedaner som av kristna.² Den av kommittén föreslagna vore emellertid icke heller lycklig.³

¹ Jfr Pr. pr. VIII, s. 120 f.

² Pr. pr. VIII, s. 111 f., 117.

³ Thomanders livliga deltagande i diskussionen om kyrkohandboken motiverades jämväl av hans ledamotskap i Pastoralavdelningen. Dess förslag (Ensk. Utsk. Past. Avd. Bet. n:r 2, Pr. pr. Suppl., s. I ff. Jfr Vaktaren 1854, n:r 70) antages av P. G. Ahnfelt vara författat huvudsakligen av honom (Prestmötet i Christianstad 1856, s. 38). Under hänvisning till den inom kyrkan bestående motsatsen mellan en antinomisk och en anti-evangelisk (resp. på Paulus och på Jakob sig stödjande) riktning göres i detsamma gällande omöjligheten — och obehövligheten — av en absolut liturgisk enhet. Hos kommittéförslaget kritiseras icke själva principerna, utan deras tillämpning. I enlighet med denna kritik föreslås, att syndabekännelsen, salutationen, bönerna: Barmhertige Gud, o. s. v., Dig, allsmäktige, evige Gud, o. s. v., Svedbergs nattvardsbön, de s. k. verba sol-

Thomanders allmänna ståndpunkt i fråga om gudstjänst-ritualet kan sägas vara innefattad i hans hänvisning dels till *vetenskapen* (den praktiska teologien såsom avseende närmast det estetiska och det psykologiska momentet), dels till *den kyrkliga traditionen* (evangeliet och reformationen). Båda dessa hän- syn krävde den största varsamhet. Vid tvist på detta område gjorde man bäst i att gå tillbaka till de äldsta auktoriteterna.¹

Insats i evangelieboksfrågan.

Om de i bihanget till 1854 års arbete intagna »förslag till änd- ringar uti några af de i evangelie-boken förekommande collecter

lennia: Upplyfter edra hjertan till Gud! Gud upplyfte våra hjertan, lita- nian samt passionsbönen må bibehållas oförändrade efter 1811 års hand- bok, att trosbekännelsen, inledningen till döpelseakten och bönen efter brudvigseln likaledes må bibehållas enligt 1811 års handbok, dock med de i bilagan föreslagna smärre ändringarna, samt att såsom inledning till hög- mässogudstjänsten må näst det vanliga votum och adjutorium antagas det korta företal, som bilagan innehåller. (En lovsång före syndabekännelsen vore liturgiskt oegentlig.) Då inga andra kyrkbruk än de redan veder- tagna borde införas i församlingen, avstyrkas flera av kommitténs förslag: avsägelsefrågans och bekännelsefrågans återinförande vid dophandlingen, biktfrågans intagande under det allmänna skriftermålet, procession vid kyrkoinvigning, prästens händers utsträckande under uttalandet av en apostolisk välsignelse vid konfirmationshandlingen. Om vådan av dylika åtgärder heter det med en klarsynt psykologisk motivering: »Dessa svårig- heter kunna ökas genom sjelfva folklynnets obenägenhet för symboliska åthäfvor och genom misstanken om en återgång till förhållanden, hvilkas brytande kostat stora uppoffringar och förvällat i sin början icke obetyd- liga oredor och missnöjen». Flera nya kyrkoböner föreslås. Även övriga förslag till förändringar i kommittéförslaget överensstämma helt med Tho- manders egna. — Ahnfelt, vilken karakteriserar Pastoralavdelningens för- slag såsom »med äkta liturgisk konst i alla detaljer utfördt» och »i en äkta protestantisk anda författadt», förutsätter, att det öde, som kommit Tho- manders kyrkolagsförslag till del, varit orsaken till att han icke insatts i kyrkohandbokskommittén. (A. a., s. 38. Ang. diskussionen vid präst- mötet av det »katolicerande» kommittéförslaget se s. 5, 33 ff.)

¹ Riksd. 1853—54 Pr. pr. VIII, s. 43 (jfr s. 454), 73 (jfr s. 99); riksd. 1856—58 Pr. pr. IV, s. 132 f.

Det förslag, vilket de gamla kommitterade utarbetade på grundvalen av prästeståndets beslut 1854, diskuterades vid riksdagen 1856—58. Det

och böner» säger Thomander, att det låge stor vikt uppå, att de, ehuru i och för sig goda, icke antoges. Genom deras fastställande bleve nämligen en ny evangeliebok av nöden. Och vilket förslag som helst till en dylik skulle röna ett stort motstånd främst hos allmogen.¹ Mot de båda frågornas sammanknipande yttrade sig även Pastoralavdelningen vid 1853—54 års riksdag.²

Frågan om en ny evangeliebok hade stått på dagordningen sedan 1809—10 års riksdag. Thomander hade även i denna fråga tidigt sin ståndpunkt klar. Han anslöt sig till Wieselgrens »Förslag till ingen Evangeliibok».³ Till Dahlgren skriver han 1828 (23/11): »Af Evangeliiboks-förslager är Wieselgrens . . . , på få omständigheter när, det sundaste. Således: ingen Evangelii-bok, utan Nya Testamentet. Evangeliibokskomitén uppdrages att derur göra så många årgångar, som kunna åstadkommas.»⁴ Hans program är alltså ett rikare tillgodogörande av skriftordet genom nya årgångar perikoper. Han yrkar även på harmonisering av epistel- och evangelietext, mellan vilka sammanhang ofta alldeles saknades.⁵

Det blev just det av Thomander resta kravet på bibelordets systematisering och harmonisering, som förde evangelieboksfrågan framåt, sedan den stagnerat genom att sammankopplas med frågan om ny bibelöversättning.⁶ Vid riksdagen 1840—41 motio-

blev ej antaget. Vid 1859—60 års riksdag antogos smärre delar därav, närmast i samband med förändringarna i evangelieboken.

¹ Våktaren 1854 nr 31.

² Riksd. 1853—54 Pr. pr. Suppl., s. VI. — Se Evangeliebokskommittens betänkande 1920, s. 5 ff.

³ Eckles. Tidskr. 1827 H. 4, s. 1 ff.

⁴ T. o. l., s. 93. — Ang. Dahlgrens åsikt om evangelieboks-förslaget se brev till Thomander 13/10 och 26/11 1823 (T. o. l., s. 103 f., 107). Tegnér's ståndpunkt framgår av brev till C. P. Hagberg 3/4 1823 (Eft. Skrifter II, s. 58) och hans yttrande till prästeståndets protokoll 2/3 1829 (a. a. III, s. 346 ff.). Reuterdahl fann Wieselgrens framställning om hela Nya testamentets bruk vid gudstjänsten innebära en medelväg mellan den svenska kyrkans starka begränsning och en icke tillräddlig fullständig frihet med avseende på predikotexter (Quart. 1828 H. 4, s. 56).

⁵ Quart. 1828 H. 2, s. 47 f. Jfr 1829 H. 1, s. 63, varest L. P Wåhlins försök att söka konstruera fram ett dylikt sammanhang bemötes.

⁶ Jfr Evangeliebokskomm. betänkande 1920, s. 6 f.

nerade Thomander om medgivande för församling att efter med minst $\frac{2}{3}$ därom fattat beslut få vid högmässa- och annan gudstjänst begagna hela Nya testamentet till såväl predikotexter som s. k. epistoliska lektioner. Han gjorde gällande, att predikan bör vara »den egentliga sammanhängande skriftförklaringen i församlingen». Likväl förekomme ingestädes så litet av det skrivna ordet vid gudstjänsten som just i den lutherska kyrkan. Detta berodde på perikoptvånget, som vore menligt även för predikanten själv. Dock vore ett fritt val av texter icke tillrädligt, bl. a. emedan det yngre prästerskapets täta ombyten av tjänst på detta sätt skulle omöjliggöra »reda och sammanhang». En uppdelning av Nya testamentet i särskilda lektioner kunde verkställas på flera olika sätt. Thomander erbjöd sig att, om så påfordrades, förete en dylik, som han för länge sedan utarbetat med särskild hänsyn till festcykeln. I en åtgärd av detta slag såg han en varsam förberedelse till en ny anordning av predikotexter. Kyrkan hade också i dröjsmålet med en ny evangeliebok iakttagit en riktig hållning: med en dylik vore ej mycket vunnet, »då hon har fjorton, femton gånger mera i det Nya Testamentet». Han sammanfattade sin ståndpunkt i de orden: »Den önskan, som för 23 år sedan var min, är det än i dag. Mätte Svenska Församlingen få sitt Nya Testament!»¹ Vid diskussionen om Pastoralavdelningens avvisande utlåtande (n:r 10) — motiverat av hänsynen till enhetligheten i kyrkoväsendet och frågan om en ny bibelöversättning — pekade Thomander på att hans förslag icke rubbade kyrkans kalendarium och att bibelöversättningen säkerligen skulle låta länge vänta på sig. De båda frågorna borde icke sammankopplas. Enhetlighet vunnes ej heller genom den bestående ordningen, vilken gjorde det nödvändigt att »taga Evangelium till måtto i stället för att lägga det till grund för föredraget». F. ö. vore detta slags enhetlighet redan bruten, vad ottesången beträffade. Icke heller vore bruket att från

¹ Riksd. 1840—41 Pr. pr. VIII, s. 132 ff. Jfr VIII, s. 88 f.; XVI, s. 423 f. A. Sæve motionerade om förslag till en ny årgång predikotexter ur såväl Gamla som Nya testamentet jämte eller omväxlande med de gamla perikoperna. Pr. pr. VIII, s. 140 ff.; jfr s. 83.

predikstolen (före det tysta Fader vår) uppläsa och förklara även annan text än den föreskrivna perikopen sällsynt. Svårigheten att finna ett sammanhang mellan de tvenne olika texterna skulle upphävas genom tillåtelsen att sätta ett annat skriftstycke i den ordinarie perikopens ställe.¹ (Emellertid hade, såsom den senaste evangeliebokskommittén uttrycker situationen, intet förslag utsikt till framgång, vilket förband en utökning av evangelieboken med ett, låt vara begränsat, fritt val av text.²)

Trött på de ständigt återkommande byråkratiska synpunkterna och klavbindandet utifrån av en inomkyrklig fråga, föreslog Thomander vid riksdagen 1844—45 efter avstyrkandet av J. Ostermans motion om tvenne eller flera årgångar predikotexter ur Nya testamentet till valfritt bruk jämte de gamla³, att intet borde i saken åtgöras vid riksdagen. Han bestred dess kompetens i denna fråga, vilken ej heller fölle under kyrkolagen. (Denna uppfattning var kyrkolagskommitténs egen.) Exemplet från kyrkohandbokens och katekesens historia avskräckte. Han hemställde till motionären om att, hellre än att genom frågans remitterande till lagutskottet riskera att få den avgjord »i sällskap med strafflagen», låta motionen förfalla. Remiss yrkades emellertid, men ståndet fann motionen till ingen åtgärd föranleda.⁴ Även vid riksdagen 1847—48 opponerade sig Thomander mot frågans remitterande (efter förnyad motion av Osterman⁵) till Lagutskottet. Mot Pastoralutskottets påstående, att antagandet av nya predikotexter skulle kräva införandet av nya kollektor och böner, gjorde han gällande, att man kunde av de förhandenvarande välja några för resp. högtider och ett mindre antal därutöver, vilka kunde intagas i kyrkohandboken. Nya evangelieböcker undvekes genom texternas angivande i almanackan.⁶

¹ Pr. pr. XVI, s. 462 ff.

² A. betänkande 1920, s. 23.

³ Riksd. 1844—45 Pr. pr. I, s. 71 ff.; VII, s. 313.

⁴ Pr. pr. IX, s. 249 ff., 262 f., 265.

⁵ Riksd. 1847—48 Pr. pr. I, s. 387 ff.

⁶ Bondeståndet hade i skrivelse till K. M:t reserverat sig mot införande av tvenne årgångar nya predikotexter av farhåga, att »allmänheten skulle derigenom nödsakas inköpa icke mindre än tvänne nya Evangelieböcker».

Slutligen avvisade han allt användande av tvång i förevarande fråga och hänvisade till praxis i hans egna församlingar, där det predikades över både epistel och evangelium, det ena före och det andra efter det tysta Fader vår. Intresset för predikan hade därigenom betydligt stegrats.¹ Ständerna föreslogo ombesörjande av tvenne nya årgångar predikotexter att begagnas jämte de gamla samt utarbetande av därtill hörande kollekter och böner.²

Det 1850—51 års riksdag förelagda kommittéförslaget behandlades i samband med A. Sandbergs motion — med hänsyn till de uttalade betänkligheterna mot tvenne årgångar av nya predikotexter — i form av en tryckt »Anvisning till begagnande af det Nya Testamentet såsom Evangeliibok».³ Prästeståndet anslöt sig till Pastoralavdelningen, vilken helt delade kommitténs ståndpunkt och liksom den avstyrkte införandet av nya kollekter och böner.⁴ Däremot uttalades i samband med önskvärldheten av handbokens revidering lämpligheten av en revision av de ev. bibehållna kollekterna och bönerna i evangelieboken.⁵ Vid riksdagen uttalade ärkebiskop af Wingård, med betygande av sin aktning för det kloka sätt, varpå kommitterade löst uppgiften, som sin åsikt, att den ringa liturgiska förändring, förslaget föranledde, när som helst kunde vidtagas utan hänsyn till frågan om kyrkohandbokens revidering. Emellertid trängde den sistnämnda frågan av i det föregående angivna kyrkopolitiska skäl allt mer i förgrunden. Pastoralavdelningen vid 1853—54 års riksdag ansåg ej heller yttrande angående evangelieboken erforderligt i samband med uttalande om handboksförslaget. Med partiella ändringar i den förstnämnda kunde tills vidare anstå.⁶ Thomander delade denna syn på det i den rådande situationen olämpliga i båda frågornas parallella behandling: det gällde att ej äventyra

¹ Pr. pr. VIII, s. 87 f. Jfr I, s. 387 ff.; VII, s. 153 ff.

² R. St. skriv. nr 223: Bih. Saml. X Avd. 1; Bd 1 s. 560 f.

Med anledning av detta beslut avråder Thomander B. Cronholm (1849) från att trycka den gängse evangelieboken.

³ Riksd. 1850—51 Pr. pr. II, s. 108 f.; jfr s. 136; IV, s. 465 f.

⁴ Pr. pr. X, s. 264 ff.

⁵ Pr. pr. X, s. 394 f.

⁶ Riksd. 1853—54 Suppl. s. VI.

handboksfrågans snara lösning. Frågan om de nya predikotexterna återupptogs emellertid vid riksdagen 1856—58 (genom motion av J. P. Emanuelsson¹), men föranledde ingen åtgärd. Årkebiskop Reuterdahl meddelade, att dröjsmålet med frågans avgörande föranletts dels av nödvändigheten att i ämnet höra Rikets Ständer, dels av dess samband med kyrkohandboksfrågan. Pastoralavdelningen hänvisade till att prästeståndet sannolikt komme att vid riksdagen avgiva slutgiltigt yttrande över handboksförslaget.² De nya texterna antogs först vid riksdagen 1859—60, då jämväl de därav föranledda smärre förändringarna i handboken genomfördes. Resultatet blev de facto en ny evangeliebok.³ Thomander betraktade givetvis åtgärden som en halvmesyr. I de kyrkliga frågorna gör han gällande församlingens »ostridiga rätt att få hela sitt Nya Testamente i någon skälig ordning föredraget och förklaradt vid sina offentliga gudstjänster», tilläggande: »När Nya Testamentet nu läses i alla hus, huru länge skall det räcka innan det äfven läses i Guds hus? Nu bjuder man oss omkring 180 smådelar av evangelium; det är klart att församlingen hellre bör taga 180 än 60.»⁴ Förtjänsten av att ens denna utsträckning äntligen kom till stånd måste emellertid till mycket stor del betraktas som Thomanders.

Verksamhet på den kyrkliga diktningens och musikens område.

Thomanders första bidrag till Quartalskriften — över huvud det första, som trycktes däri — utgöres av en översättning av ett antal Sånger ifrån den äldsta Kyrkan.⁵ Detta ämnesval är symboliskt icke blott med avseende på hans litterärt-estetiska intresse, utan även för den sant reformatoriska grundriktningen i all hans kyrkligt-religiösa strävan: ett återvändande »närmare invid sjelfva källorna». Normen för hans verksamhet på den kyrkliga diktningens område var densamma som för all hans

¹ Riksd. 1856—58 Pr. pr. I, s. 135.

² Pr. pr. Suppl., s. 29 ff.

³ Jfr a. betänkande 1920, s. 30 f.

⁴ Skr. II, s. 503 f.

⁵ Quart. 1828 H. I, s. 1 ff.

kyrkliga gärning: att låta Guds ord komma till ett så troget och fullständigt uttryck som möjligt. Tydligast framträder denna strävan i hans åtgärder med avseende på *psalmboken*.

1819 års psalmbok¹ genomfördes i mycket olika tempo i olika delar av riket. Vid Lunds stifts prästmöte 1826 kunde biskop Faxe »med verklig förnöjelse» meddela, att den användes i 160 av stiftets pastorat och att de övriga snart skulle följa efter.² Tegnér, som skildrar situationen i Växiö stift på liknande sätt, yrkade på psalmbokens snara införande i hela landet genom ett k. påbud. Han framhöll dels arbetets ypperliga beskaffenhet, dels faran av dröjsmål med hänsyn till »läsarne». På detta håll betraktades den gamla psalmboken som ett palladium: »Förlora de den, så ha de derigenom förlorat sin ordensfana. Bibehålles åter den liturgiska skiljaktigheten ännu längre, så torde schismen med tiden ännu mera utbilda sig.»³

Den från ortodoxt-pietistiskt håll utgångna oppositionen fortsatte också för att växa sig allt starkare med »väckelsen».⁴ Schartaus rigorösa kritik bar frukt.⁵ Thomander fann somliga av Schartaus anmärkningar »öfverdrifvet grannlaga». Å andra sidan företedde 1815 års psalmboksförslag flera vida väsent-

¹ Ang. förarbetena till denna se H. Wijkmark a. a., s. 281 ff.

² Handl. s. 38. ³ E. Tegnér: Eft. Skrifter III, s. 324 ff.

⁴ Jfr Korta granskningar af Svenska församligens nya Kyrkopsalmbok m. m., s. 9 ff.

Ang. den nya litterära skolans ställning till psalmdiktningen över huvud se Polyfem V n:r 11, 12. Jfr B. E. Malmström: Saml. Skr. IV, s. 460 ff.

⁵ Ang. Schartaus förhållande till den Wallinska psalmboken jfr A. Kahl: Tegnér och hans samtida i Lund, s. 210 ff.

Om situationen i Schartaus egen landsförsamling meddelar J. Holmbergsson i brev till Rudelbach 15/7 1828: »I Schartaus Landsförsamling blef under hans tjenstetid den nya psalmbokens antagande aldrig satt i fråga. Nu har Prosten vid en visitation väckt den frågan. Men bönderne, anförde af en ibland dem, som varit Riksdagsman och då lärt, att det ej är farligt att vara af annan tanka än de förnåme, afböjde på ett klokt sätt motionens upptagande till slutelig öfverläggning.» — I samma brev meddelas, att till Schartaus anteckningar till bibeln skulle fogas hans klassifikation av psalmerna i den nya psalmboken »eiter deras större eller mindre bibliskhet och andelighet».

ligare bristfälligheter än de av S. anmärkta.¹ Bestämmande för hans hållning blev de norrländska läsarnas kritik även av psalmboken. Han gjorde här gällande samma princip som i fråga om katekes och handbok: valfrihetens.² Och här, liksom överallt, där det blott diskuterades, handlade han på eget bevåg. Jämte P. Wieselgren m. fl. utgav han 1849 en »öfversedd» upplaga av den Wallinska psalmboken.³ I förordet tar Thomander ansvaret för verket helt och hållet på sig ensam. Syftet vore en noggrannare överensstämmelse med Skriften och bekännelsen. Att i detta syfte rätta ett eller annat felaktigt ord innebure intet anspråk på mästerskap. Betecknande är, att Thomander i denna sak hänvände sig till hovpredikanten J. Dillner. Denne svarade, att han visserligen under tjugu år hade arbetat på en förbättring av psalmboken — han hade en gång däruti varit »så tapper, att Wallin måste blekna för sin quinopredikan» — men att han icke längre tålde vid en dispyt i ämnet. Han beklagar, att »okunnigheten, på grund af vittra gåfvor, men mager Dogmatik, vågat göra en ny psalmbok för 3 millioner menniskor». Vägen vore skrivandet av en psalmbok »för Guds verkliga barn, utan allt hänseende till Ecclesia mixta».⁴ Wieselgren gav visserligen det Wallinska verket sitt varma erkännande⁵, men behjärtade än mer den pietistiska kritiken. Han hade redan förut hänvisat till att »psalmsångaren Linderot länge varit älskad af det fromma folket i Sverige».⁶

Några exempel på vidtagna ändringar må belysa denna litterära verksamhet med det för all dylik på förhand ödesdigra dogmatiskt-kyrkopolitiska intresset. Udden är främst riktad mot det rationaliserande-pelagianiserande stoffet i 1819 års psalmbok. Typisk i detta hänseende är ändringen av:

¹ Quart. 1828 H. 4, s. 44.

² Jfr Lunds domkap. prot. 6/2 1846 § 1.

³ Jfr Thomander till Wieselgren 27/7 1847; 7/7 1848; 28/12 1848. Om Kahls m. fl. omdöme om arbetet se hänvisningarna i Hippel a. a., s. 164.

⁴ Dillner till Thomander 18/1 1849.

⁵ Wieselgren: Sveriges sköna litteratur I, s. 666 f.

⁶ Wieselgren till Rudelbach 1828 (odat.).

42: 4 (Åström):

En evig lag naturen
 I tvångets fjettrar slöt;
 Du är till frihet buren,
 Du högre kärlek njöt.
 Ej må på spel du sätta
 Det värde, himlen gaf:
 Välj, ack, men välj *det rätta*,
 Och var ej lustans slaf!

30: 3 (Ödmann):

Nåden, som naturen riktar
 Utur blomman doftar fram.

199: 6 (Wallin):

Naturen skall, af nåden stödd,
 Sig för allt godt bemöda.

Th.-W.:

En evig lag naturen
 I tvångets fjettrar slöt;
 Du var till frihet buren
 Och fritt Guds lag du bröt
 Men lösas syndabanden,
 Så är du fri i Gud,
 Och för den nya anden
 Är nytt *det Rättas bud*.¹

Th.-W.:

Dig jag i det doft välsignar,
 Som ur blomman stiger fram.

Th.-W.:

Den nya menskan, af dig stödd;
 Sig för allt godt bemöda.²

Neologiens obligatoriska naturliga »dygd» och »vishet» bliva systematiskt avvisade. T. ex.:

14: 5 (Ödmann):

Fader, må ditt hjertelag
 Dig ett tacksamt bröst bereda!
 Må din kärlek dag från dag
 Mig till dygd och vishet leda!

Th.-W.:

Fader, må Ditt hjertelag
 Dig ett tacksamt bröst bereda!
 Må din Ande dag från dag
 Mig i tro och kärlek leda!

30: 7 (Ödmann):

I ett bröst, der dygden bor.

Th.-W.:

I ett bröst, der Herren bor.³

Kristocentriciteten göres på allt sätt gällande. Och i Kristi gärning har det ställföreträdande lidandet tonvikten:

3: 5 (Münter—Wallin):

Din Ande för och rena gör
 De hjertan, som din kärlek rör.

Th.-W.:

Din Ande för och rena gör
 Dem Sonen lidit döden för.

42: 3 (Åström):

Upp, Herrens verk betrakta,
 Hans under känna lär,
 På himlens vilja akta
 Och sök din vishet der!

Th.-W.:

Upp! nådens verk betrakta,
 Guds under känna lär,
 På korsets lära akta,
 Och sök din vishet der.

¹ Jfr 42: 1, 2; 6: 8; 40: 2, 4; 45: 3—6; 92: 5; 412: 2.

² Jfr 16: 4; 34: 5; 40: 1; 42: 5, 8; 49: 3; 63: 3, 4; 128: 6; 434: 4; 461: 3; 5: 500: 2.

³ Jfr 30: 5; 211: 3.

273: 5 (Wallin):

Att blifva fri de brister vid mig
låda,
Med daglig flit jag göra vill mitt
bästa
Och så med hopp till Gud i höj-
den skåda,
Med kärlek till min arma, svaga
nästa.

Th.-W.:

Hvad är väl jag? Blott synder
vid mig låda
O Herre, du allena vill mitt
bästa.
För Jesu skull allena kan jag
skåda
Med hopp till dig, med kärlek
till min nästa.

294: 2 (Wallin):

Utan helgelse kan ingen
Skåda Herren Gud i höjden;
Minns det, själ, som lyfter vin-
gen
Trängtande till himlafröjden!
Intet orent väg kan finna
Till lycksalighetens rike:
Menskan för att himlen vinna
Måste blifva englars like.

Th.-W.:

Utan helgelse kan ingen
Skåda Herran i det höga.
Dock är ej i englaringen
Någon ren inför hans öga.
Ho vill finna då den rena,
Som för Herran dristigt träder?
Jesu blod förmår allena
Rentvå själens bröllopskläder.¹

Sakramentets (dopets) objektiva betydelse understrykes i
ändringen av:

341: 4 (Franzén):

ej en menlös själ förderfva.

Th.-W.:

ej en helgad själ förderfva.

En annan grupp av ändringar utgöra de av litterärt-språkliga,
resp. logiska skäl dikterade. Som exempel må nämnas:

1: 3 (Wallin):

Han är din brudgum blifven,
Att frälsa dig från fall,
Och är för dig utgifven,
Att han dig helga skall.

Th.-W.:

Han är för dig utgifven,
Att frälsa dig från fall.
Han är din brudgum blifven,
Att han dig helga skall.²

v. 5:

Och tjust från jorden höjer
Sin blick till himlen opp.

Och frälst från jorden höjer
Sin blick till himlen opp.

3: 2 (Hedborn):

Med friden vördsamt månan nal-
kas.

Th.-W.:

Med milda strålar månan nalkas.

¹ Jfr 19: 9; 24: 3, 4; 44: 5, 7; 63: 3; 273: 3, 4; 461: 3, 4, 6; 481: 6, 7.

² Jfr ps. 9.

44: 3 (Franzén):
 Borta är det Eden,
 Der jag menlös var;
 Bort med samvetsfreden
 All min glädje far.
 Om ock lyckan mäter
 Mig sitt öfverflöd,
 Skild från Gud jag äter
 Blott med sorg mitt bröd.

Th.-W.:
 Tidigt flydda Eden,
 Dopets nåd jemväl,
 Glädjen, Samvetsfreden
 Fins ej i min själ.
 Om ock lyckan mäter
 Mig sitt öfverflöd:
 Skild från Gud, jag äter
 Ett olyckligt bröd.¹

Åtskilliga ändringar synas emellertid alltför rigorösa eller rent av meningslösa, t. ex:

28: 3 (Afzelius):
 Och bönhör hvarje fromt begär

Th.-W.:
 Och hör hvad minsta barn begär

v. 4:
 ett tröstfullt ord

ett vänligt ord

89: 4 (Geijer):
 Då är min själ
 Förvarad väl
 Och lefver i din kärlek.

Th.-W.:
 Då är min själ
 Förvarad väl
 Uti din kärleks armar.²

I det brev till förläggaren, vari Thomander uttalar sina önskemål med avseende på psalmbokens tryckning, avstyrker han medtagande av evangelieboken under hänvisning bl. a. till den sittande evangeliebokskommittén, vars förslag snart skulle föreligga.³ (Frågan löstes så, att en särskild upplaga av evangelieboken av lika format som psalmboken trycktes.) Hans förväntningar med avseende på företagens framgång⁴ uppfylldes ej. Wieselgren antyder, att en bidragande orsak härtill varit det boken åsatta allt för höga priset. Han meddelar även, att arbetet trycktes i Amerika för därvarande svenska församlingars (med omkr. 50,000 medlemmar) räkning.⁵

Motivet till sitt företag angav Thomander klart genom sitt

¹ Jfr 3: 3; 28: 5; 19: 9; 40: 1, 8; 500: 2.

² Jfr 102: 1; 323: 3; 420: 3.

³ Thomander till B. Cronholm 21/9 1849.

⁴ Jfr brev till densamme 19/2 1850.

⁵ Wieselgren till Thomander 11/1 1864.

instämmande i A. Grafströms motion vid riksdagen 1850—51 om tillsättande av en kommitté för omarbetning av handboken och revidering av psalmboken.¹ G. gjorde gällande, att den kyrkliga separatismen väl hade djupare grunder än missnöjet med läroböckerna, vilket stundom fått tjäna endast som en förevändning, men att prästerskapet å sin sida borde söka avlägsna allt, som kunde giva lastarenom rum. Thomander beklagade, att ifrågavarande åtgärder icke för längesedan blivit vidtagna, varigenom man skulle kunnat undvika att sakerna kommit till den punkt, där de stode.² Han har därmed bekräftat Rudelbachs sars, att »Psalme-Opstandelsen» från ett allmän-religiöst stadium utvecklats till ett individuellt-konfessionellt. »Psalme-Kampen er tillige en Troes- og Bekjendelses-Kamp; det er fra de Troendes Side ikke nogen forgængelig Skjønhed, her strides for, men netop Identiteten med den gamle, den sande Kirkes Tro og Livs-Rørelse i Sang», säger R.³ Emellertid är ett sådant företag som Thomanders på förhand dömt att misslyckas: där misstanken och missnöjet en gång äro väckta, båta icke från någon synpunkt några halvmesyrrer. Att hans litterära samvete tillåtit företaget kan förklaras endast ut ifrån den förutsättningen, att psalmen utgör icke främst ett historiskt dokument, utan en hela församlingens egendom att förfara med efter behag. Också är den kyrkliga karaktären starkt framträdande i det psalmboksarbete, för vilket han iklätt sig ansvaret. — Under debatten i riksdagen sade sig S. Lundblad hava genom Thomanders och Wieselgrens arbete ytterligare fått blicken öppnad för bristerna i lärohänseende i 1819 års psalmbok. Reuterdaahl åter ansåg det innehålla »både mer och mindre än tjenligt kan vara». Pastoralavdelningen fann frågan om psalmbokens revidering kunna tills vidare anstå. Ståndet biföll dess yttrande.⁴

Ett arv från pietismen var även i Sverige intresset för *kyrko-*

¹ Riksd. 1850—51 Pr. pr. II, s. 266 ff.

² Pr. pr. II, s. 269.

³ Se A. G. Rudelbach: Om Psalme-Literaturen etc., s. 174 ff.

⁴ Se ang. dessa förhandlingar riksd. 1850—51 Pr. pr. X, s. 395 ff.

sången och kyrkomusiken. Detta intresse talade bl. a. i motion vid riksdagen 1828—30 angående orgelbyggeriets befrämjande och upprättande av ett institut för kyrkosång¹, vilken emellertid avlogs.² Vid samma riksdag motionerade J. O. Wallin om införande av J. Dillners metod för psalmmelodiernas inlärande.³ (Motionen understöddes av Geijer.) Prästeståndet avlät en underd. skrivelse i motionens syfte.⁴ Vid 1844—45 års riksdag anhöll ständerna om åtgärder till främjande av Dillners verk.⁵ Även bifölls E. S. Ödmanns hemställan om skrivelse till K. M:t angående utvidgande av den officiella förteckningen över psalmmelodier med dels åtskilliga av de Hæffnerska, dels de 11 ur Dillners arbete, vilka under 15 år utan klander begagnats.⁶

Vilken vikt Thomander fäste vid psalmsången framgår bl. a. av hans meddelande, att han under flera år vid sidan av sitt predikande anförte kyrkosången.⁷ Därom vittnar även hans utomordentliga samvetsgrannhet vid utväljandet av psalmer för gudstjänsten. Sång och predikan borde med avseende på innehållet nära ansluta sig till varandra. Även opponerar han mot det vanliga bruket med stående s. k. predikstolsvers, vilket vore »mera beräknadt på den tjenstgörandes bekvämlighet än på andaktens lifvande». Dessutom funnes i vår allmänna gudstjänst tillräckligt många stationära element.⁸ — Vad orgelmusiken beträffar, avsåge den »uppbyggelse, ett högre lifvande af andakten». Därför finge den icke heller undandragas ett så viktigt gudstjänsttillfälle som nattvardsgång.⁹

¹ Riksd. 1828—30 Pr. pr. I, s. 296 ff.

² Saml. VIII nr 93, 144; Pr. pr. V, s. 213 ff.; IX, s. 555.

³ Pr. pr. VII, s. 561 ff. En anmälan av Dillners Psalmodikon återfinnes i Quartalskriften 1831 H. 2, s. 42 ff.

⁴ Pr. pr. IX, s. 54, 524; XIV, s. 93.

⁵ Riksd. 1844—45 Pr. pr. I, s. 103 f., 139 f.; III, s. 337; R. St. skriv. nr 63.

⁶ Pr. pr. IX, s. 594 ff.; X, s. 134 ff., 145. Jfr riksd. 1840—41 Pr. pr. XVI, s. 44 ff., 528 ff.

⁷ Riksd. 1850—51 Pr. pr. IV, s. 38.

⁸ Quart. 1832 H. 1, s. 46.

⁹ Lunds domkap. prot. 21/6 1837 § 12.

Ställning till övriga kultfrågor. Det liturgiska framträdandet.

Den heliga *kronologien* berörde Thomander vid diskuterandet (1847) av reglerandet av gudstjänsterna i Karlskrona.¹ Han ansåg som de stora högtidsdagar, på vilka enligt k. br. 21/6 1839 ottesångsgudstjänst skulle liktidigt hållas i bägge kyrkorna, böra räknas: de trenne jul-, påsk- och pingstdagarna, 1 söndagen i advent, nyårsdagen och h. trefaldighetssöndag.

Till uttalande angående den h. *taktiken* gav diskussionen om uppläsning av kungörelser i kyrkorna anledning. Frågan hade berörts vid 1809—10 års riksdag.² Vid riksdagen 1815 väcktes motion om att kungörelse från predikstolen ej måtte uppläsas under själva gudstjänsten.³ Aktionen fortsattes vid följande riksdagar⁴, till dess att 1840—41 motion väcktes (av L. Ch. Tunelius) om att endast rubrikerna angåves av »den predikande Presten», men att de fullständigt avkunnades av »på Predikstolen åter uppträdande *Prest*». Under diskussionen gjorde Thomander gällande, att prästerskapets skyldighet att biträda överheten med publikationers meddelande icke ifrågasattes, men att frågan, om och när världsliga kungörelser finge förekomma vid pågående gudstjänst, vore rent liturgisk, »ritual», och således icke av sådan kyrkolags natur, att statsmakterna därvid kunde utöva annan myndighet än sanktionsrätt. (Kyrkohandboken, dit föreskrifterna om kungörelsens uppläsande överflyttats, hade med rätta icke heller antagits enligt ordningen för kyrkolagsfrågors behandling.) Ärendet borde enligt sin natur remitteras till Enskilda utskottet.⁶ (Det hänsköts emellertid till

¹ Lunds domkap. prot. 16/6 1847 § 18.

² Riksd. 1809—10 Pr. pr. I, s. 421 f., 475. Se Hippel a. a., s. 16.

Redan 1719 och 1720 hade prästerskapet anhängit om inskränkning av kungörelseläsandet. (Se riksd. 1844—45 Lag- m. fl. utskotts memorial, Saml. VII Avd. 1 nr 114. Jfr Handl. vid prestmötet i Lund 1826, s. 114.)

³ Riksd. 1815 Pr. pr. III, s. 1549.

⁴ Jfr riksd. 1817—18 Pr. pr. I, s. 90, 95, 516; II, s. 855; k. prop. 31; riksd. 1823 Ad. pr. II, s. 327; Pr. pr. I, s. 628; III: 9; riksd. 1828—30 Ad. pr. I, s. 256; Pr. pr. I, s. 321, 470; IV, s. 137, 289; riksd. 1834—35 Pr. pr. I, s. 260; II, s. 25; V, s. 227.

⁵ Riksd. 1840—41 Pr. pr., s. 77 ff. * Pr. pr. I, s. 86 f.

Lagutskottet.¹⁾ Motionen avlogs.² Samma öde vederfors Thomanders förslag om en skrivelse till K. M:t med begäran om bemyndigande för domkapitlen till ett liturgiskt stadgande i ifrågavarande angelägenhet.³ Motionen förtydligades därhän, att, där församling så önskade och vederbörande konsistorium funne lämpligt, akten på predikstolen måtte avslutas med läsning av böner, inklusive välsignelsen, varefter förordningar och kungörelser skulle uppläsas. Gent emot Pastoralavdelningens betänkligheter mot att välsignelsen skulle läsas från predikstolen⁴ erinrade Thomander om att i den lutherska kyrkan altaret icke vore den enda offerplatsen. Då redan de flesta bönerna och vid andra gudstjänster även välsignelsen lästes från predikstolen, skulle denna praxis' tillämpning i högmässan endast giva ökat sammanhang åt gudstjänsten. Det funnes vidare tvenne slag av välsignelse: den »aronska» och den apostoliska, den förra för predikstolen, den senare för altaret. Thomander sade sig för sin del alltid läsa välsignelsen från predikstolen. Det föreslagna bruket vore också redan antaget inom Lunds stift, utan att därför den så ivrigt åberopade kyrkliga enheten blivit störd.⁵ Vid 1844—45 års riksdag återkom ärendet i en motion av J. Hardin.⁶ Lagutskottet avstyrkte under hänvisning dels till de möjligheter, gällande kyrkolag erbjöd, dels till det väntade kyrkolagsförslaget.⁷ Motionen avlogs.⁸ Vid riksdagen 1847—48 motionerade A. J. Cnattingius i anslutning till det nya kyrkolagsförslaget, enligt vilket endast de i grundlagen eller av konungen till uppläsande påbjudna kungörelserna skulle meddelas, innan prästen ginge ned från predikstolen, de övriga åter omedelbart efter högmässogudstjänstens slut.⁹ Efter Lagutskottets tillstyrkande¹⁰ biföll ståndet motionen¹¹ och ständerna

¹ Utlåt. n:r 28.

² Pr. pr. IV, s. 167.

³ Pr. pr. IV, s. 161 f.

⁴ Utlåt. n:r 13.

⁵ Pr. pr. XVI, s. 532 ff.

⁶ Riksd. 1844—45 Pr. pr. I, s. 516 f.

⁷ Bet. n:r 114. Ang. kyrkolagskommitténs yttrande i frågan jfr Hippel a. a., s. 262 ff.

⁸ Pr. pr. XII, s. 149.

⁹ Riksd. 1847—48 Pr. pr. I, s. 316 ff.

¹⁰ Bet. n:r 14.

¹¹ Pr. pr. VII, s. 165 ff.

avlåto skrivelse till K. M:t.¹ Då K. M:t ej vidtog åtgärder, väcktes vid följande riksdagar motioner jämväl i de övriga stånden.² Frågan rann emellertid ut i sanden; ett alla partier och intressen tillgodoseende förslag kunde icke utfinnas. När frågan hårdragits till att bliva ett spörsmål om »på hvilken spik votiv-tavlan skulle hängas», ansåg Thomander för sin del ett fortsättande av diskussionen lönlöst.³ Hans pessimistiska syn på hela denna sak framgår också av hans ironiserande behandling av motion (av A. Sandberg) vid riksdagen 1850—51 om ett nytt och bättre redigerat sammandrag av de författningar, vilka årligen borde uppläsas från predikstolen.⁴ Sedan Ekonomisk-utskottet föreslagit förnyad skrivelse till K. M:t⁵, yttrade han: »För min del lägger jag ingen synnerlig vikt derpå om Rikets Ständer skrifva eller icke skrifva. Ha de ingenting bättre att göra för tillfället, så kunna de gerna göra en skrivelse . . . Annars är det minst inom detta Högst. Stånd en hemlighet att stadgarna om årlig uppläsning i en ganska ringa mån efterleivas. Sedan sättet för kungörelsens uppläsande blifvit förändradt, lär man i allmänhet icke ha mycken uppmärksamhet för detta slags repetitionscurser att påräkna. Detta förhållande påminner om en professor i Lund som icke föreläste af den anledning att han ingen åhörare hade: Canzlern ålade honom att föreläsa likväl, och han anhöll då att få läsa tyst. Dermed var lagen dock fullbordad.»⁶

Den av Thomander förfäktade principen med avseende på ordnandet av gudstjänstens olika delar är således den kyrkliga enhetens och enhetlighetens fattande och tillämpning icke som en yttre, mekanisk, utan som en inre, andlig. Anmärkningsvärd är f. ö. hans benägenhet att avkorta altarliturgien. Här talar

¹ R. St. skriv. 120.

² Se riksd. 1850—51 Bd pr. I, s. 433; Pr. pr. II, s. 318, 373; V, s. 235, 395; XI, s. 103, 174; riksd. 1853—54 Bg. bil., s. 480; Pr. pr. II, s. 281; riksd. 1856—58 Ad. pr I, s. 400; Pr. pr. IX, s. 460.

³ Riksd. 1840—41 Pr. pr. XVI, s. 534.

⁴ Riksd. 1850—51 Pr. pr. II, s. 334 f.

⁵ Utlåt. nr 55.

⁶ Pr. pr. IV, s. 249 f.

hans starkt reformatoriska bestämdhet: allt hänger därpå, att det personligt fattade och upplevda Guds ord varder förkunnat.

Vid den kyrkliga bönsens utformande och utförande fäste Thomander stor vikt. En bön vore något annat än en »transposition af triviala reflexioner». Därför ogillade han bruket att begynna predikan med en lång bön, som föga skilde sig från en avhandling. Om de svårigheter, som här möta, säger han: »Konsten att författa böner, om den är någon konst, synes i våra dagar icke mindre ha gått förlorad än konsten att måla på kyrkfönster och konsten att componera choraler. Sjelfva det moderna språket, de konstigare ordfogningarna, de rundare perioderna, den finare poluren, lägga hinder i vägen. Ju mera man uteslutande tillegnat sig dessa, desto mindre kan man skriva böner.» Han hänvisar till i synnerhet Speners och Franckes böner. Även några av Schartaus vore »i den rätta andan».¹ Hur starkt kravet på personlig sanning även här gjordes gällande framgår av följande uttalande i brev till fästmän (8/10 1832): »Har du aldrig hört mig läsa syndabekännelsen? Der kan äfven en döf höra huru ohelig han är som behöfver taga orden så djupt ifrån inelfvorna».

Thomanders sätt att förrätta den liturgiska tjänsten blev tack vare hans starka sanningssinne, hans förnämliga estetiska skolning och hans utomordentligt imponerande utrustning med avseende på röst och utseende sällsynt värdigt och gripande. (Han klagar över att mången bland de bästa liturgerna inom den svenska kyrkan icke läste så väl som en engelsk klockare.²) På *plastikens* område gav han form åt det liturgiska idealet genom lancerandet av en ny typ av prästkappa: en hela gestalten insvepande, om Lutherrocken starkt påminnande dylik — ett uttryck för personens trädande bakom förkunnelseordet.³ Såsom biskop fick han från lågkyrkligt och kulturradikalt håll uppbära

¹ Quart. 1828 H. 2, s. 46 f.

² Riksd. 1856—58 Pr. pr. IV, s. 132 f.

³ Thomanders prästkappa förvaras å Kulturhistoriska museet i Lund. Angående prästdräkten skriver Dahlgren till Thomander 13/10 1823: »Nyaste modet bland prester är nu en art bonjourer, gjorda opptill med en kaftanskrage och annars som Vermlandsrockar.» (T. o. l., s. 105.)

klander för användandet av den medeltidsartade skruden. Mitran bar han emellertid icke, emedan såväl dess form som dess tyngd besvärade honom.

6. Deltagande i kyrkolagstiftningsarbetet.

Kyrkoregementets allmänna förutsättningar.

Om en särskild evangelisk-luthersk kyrkoförfattning kan man ej tala. Då med full avsikt från Luther och hans krets icke stadgades någon viss rättslig ordning, kom den evangeliska kyrkans organisation att påverkas av de varandra avlösande regeringssystemen. För germansk åskådning var från början det världsliga regementet ansvarigt jämväl för folkets sedligt-religiösa fostran. Det redan av Karl den store utformade programmet för furstens uppgift som en i vidsträcktaste mening pedagogisk, av Olaus Petri framställd hart när som en teokratisk, blev på luthersk mark episkopal-systemets grundtanke. Överheten betraktas här på medeltida sätt såsom a priori kristlig. Fursten utövar dock endast den rättsliga makten i kyrkan. I frågor angående läran fordras det kyrkan representerande konsistoriets medverkan. Blev emellertid detta faktiskt ett annex till den custodia utriusque tabulæ förvaltande furstemakten, så hotades kyrkan av det efterföljande territorialsystemet att kvävas i statens famn. För detta betraktelsesätt framstår hon som ett samfund inom staten, ett statsorgan. Prästerna betraktas rätt och slätt som statstjänstemän. Den nya läran om folksuveräniteten medförde även ett nytt kyrkligt författningssystem, det kollegiala. Det kräver föreningsfrihetens tillämpning jämväl på kyrkan: hon förvaltar själv sina iura collegialia. Statens befogenhet gent emot henne inskränker sig till uppsiktsrätt. Där statsöverhuvudet innehar den högsta kyrkliga makten, är det endast emedan den kyrkliga föreningen ej vill eller ej kan själv utöva den.

I Sverige hade tack vare säregna nationella förutsättningar¹

¹ Se härom Hj. Holmquist: Är kyrkan i Sverige statskyrka? i Samtal om kyrkan, s. 25 f.; Den svenska reformationens begynnelse, s. 7 ff.

redan genom besluten i Västerås 1527 kyrkoregementet delats mellan de tvenne högsta organen: K. M:t och episkopatet. Utan att något närmare stadgas om fördelningen av potestas regiminis och potestas magisterii, fastslås den av biskopsämbetet representerade kyrkans självständighet gent emot staten. Kyrkoordningen av 1571 gör också gällande grundsatsen, att överhetens och det kyrkliga ämbetets tjänst icke finge sammanblandas. De närmare bestämmelserna om gränserna mellan kyrka och stat gävos dock icke heller här. De utformades i prästerskapets postulat 1593, vilka göra gällande dels, att episkopatet med de därtill anslutna domkapitlen utgör kyrkans centrala ledning, dels att ett kyrkomöte ensamt besluter i kyrkans inre angelägenheter samt jämte staten stiftar lag för kyrkan. Den kommande utvecklingen medförde emellertid tvenne former av kyrklig lagstiftning: dels den genom ständer och K. M:t givna kyrkolagen, dels de privilegier, till vilka prästeståndet och konungen samverkade. En svaghet blev dock, att kyrkostyrelsen själv gjorde sig skyldig till en konfusion, i det att den upptog en mångfald mål av rent borgerlig beskaffenhet. Karl XI underordnade å andra sidan de kyrkliga myndigheterna under statsmakten. Kyrkolagen stadfästes också av konungen utan kyrklig medverkan, liksom han övertog den högsta kyrkliga maktutövningen. Prästerskapets privilegier upphörde i verkligheten att gälla. Genom deras förnyande 1723 erkändes prästeståndet som representant för kyrkan och bekräftades episkopatets och domkapitlens ställning som organ för kyrkostyrelsen. Genom regeringsformen av 1809 (§ 114) erhöles privilegierna av 1723 grundlags karaktär. Kyrkans frihet var nu stadfäst.

Härmed lät man sig länge nog nöja. Därtill bidrog, att ortodoxiens kyrkobegrepp och kyrkliga ideal i Sverige länge förblev orubbat. Intresset för kyrkoidén var ringa, emedan den icke framstod som ett problem. De andliga rörelserna under århundradets första hälft stå principiellt på folkkyrkans sida — vad de opponera emot är att kyrkostyrelsen överskridit sin befogenhet närmast i fråga om de kyrkliga böckerna, ingripande i den enskilda församlingens rätt. Där bakom åter skymtar hela den

dogmatiska frågan, resp. motsatsen mellan neologi och ortodoxi-pietism. Och när vid seklets mitt den kyrkliga krisen blir akut, blir själva kyrkobergreppet till ett problem, det centrala teologiska problemet.¹ Därunder växer sig den kollegialistiska tanken allt starkare. Med sitt härledande av kyrkomakten från församlingen själv övertog den det presbyterianska, »lågkyrkliga», betraktelsesättet från den reformerta kyrkan. Därmed har också kravet på en verkligt kyrklig överstyrelse liksom på lekmännens representation i en dylik framträtt allt starkare.

Enligt svensk ortodox tradition utgjorde folket, staten och kyrkan en och samma storhet. Med denna självklara förutsättning berörde sig hos Thomander dels hans starka humanism, resp. hans grundsyn på den naturliga sedligheten, dels hans romantiska betraktelsesätt, enligt vilket religionen är allt kulturlivs både grund och ändamål.² Det vore ovedersägligt, att staten icke hade någon viktigare uppgift än att besörja intellektuell, moralisk och religiös bildning.³ Såsom ägande en gemensam etisk uppgift äro de båda samfunden koordinerade. (F. ö. skulle staten själv aldrig vilja ställa sig till kyrkan i ett förhållande av fullständig likgiltighet.⁴) Vad denna samverkan betyder för kyrkan, framgår med all tydlighet av följande yttrande: »Staten är en christlig stat, och i vårt land ege vi det lyckliga företrädet af enhet i läran framför många andra länder». ⁵ Men i icke mindre grad fann han upprepad anledning betona, att den yttre ordningsmakten ej kan vara högsta instans i samvetsfrågor⁶ liksom att kyrkan icke får bliva »rent af eller uteslutande ett statsinstitut». ⁷ Ty i och för sig är staten en naturprodukt,

¹ Ang. det lundensiska och det uppsaliensiska kyrkobergreppet se Aulén: Den lutherska kyrkoidén, s. 153 ff.

² Jfr till det följande kap. III, 2: Etik.

³ Riksd. 1840—41 Pr. pr. VII, s. 192.

⁴ Prästsällskapsmötet 1854; Vaktaren 1854 nr 51.

⁵ Riksd. 1840—41 Pr. pr. IV, s. 151.

⁶ Jfr riksd. 1840—41 Pr. pr. I, s. 86; IV, s. 134; XVI, s. 338 f., 349; riksd. 1847—48 Pr. pr. I, s. 418; II, s. 28 f.; riksd. 1853—54 Pr. pr. V, s. 121 f.; Om kyrkan och skolan, Skr. II, s. 323.

⁷ Riksd. 1856—58 Pr. pr. IV, s. 576.

»en verldslig sak»; det är gott och nödvändigt att stat och öfverhet finnas, även om de ej äro kristliga.¹ I egna, inre angelägenheter är kyrkan suverän.² De separatistiska rörelsernas framgång tillskriver han också den omständigheten, att de ömtåliga religiösa angelägenheterna förvaltats av oerfarna och ovana händer.³

I anslutning till nämnda förutsättningar liksom sin psykologiskt orienterade uppställning av den praktiska teologiens schema säger Thomander läran om kyrkoregementet avhandla påverkandet av människornas viljeliv genom en riktig kyrklig organisation. (*Doctrina de regimine ecclesiastico seu de recta ratione rebus externis rectis dispositis liberis hominum actiones ita moderandi, ut inde christianismus promoveatur.*)⁴ Han anser emellertid kyrkoförfattningen intaga »den underordnade plats som kyrkans utvertes skick i jämförelse med kyrkoläran bör intaga».⁵ Sin grundsyn på resp. kyrkans och statens befogenhet i fråga om sagda författnings ordnande har han klart uttryckt vid 1840—41 års riksdag: »Ingen lär bestrida, att ju Predikoembetet är en Kyrkan tillhörig institution. Nu kan det hända, att en Stat, der Christlig Kyrka finnes, anser för sig förmånligt, att Predikoembetet begagnas för borgerliga eller ekonomiska ändamål. Om Kyrkan, såsom billigt är, när Kyrkans och Statens medlemmar äro alldeles samma personer, härtill, utan gensträfvighet, beqvämar sig, så följer dock icke derutaf nödvändigt, att stadgarna som vilkoren och sättet för Predikoembetets utöfning skulle ingå i den borgerliga eller ekonomiska lagstiftningen, eller att denna skulle få ändra något, som hörer till Predikoembetets väsende, såsom lärosätt, Gudstjenst, Sacramentshandling eller dylikt. Deremot hvad beträffar det oväsentliga, det, hvarom Kyrkan ifrån sin ståndpunkt kan stadga på det ena sättet eller på det andra,

¹ De kyrkl. fråg., Skr. II, s. 506.

² Jfr ang. religionsundervisning Lunds domkap. prot. 5/12 1860 § 6.

³ Om kyrkan och skolan, Skr. II, s. 330. Jfr riksd. 1853—54 Pr. pr. V, s. 408.

⁴ De justa disp. etc., s. 32.

⁵ Tal vid Lutherfesten 1846, Skr. II, s. 168; jfr s. 173.

kan Staten med rätta fordra, att sakerna ställas så som bäst lämpar sig efter dess afsigter, när Kyrkans dervid ingenting lida.»¹

Verksamhet för och i kyrkolagskommittén.

Thomander visade tidigt, redan innan den kyrkliga krisen anmälde sig, ett stort intresse för kyrkolagstiftningsarbetet. Väckt och närt av de rörelser i tiden, vilka länge rest kravet på en revision av den svenska kyrkolagen och vilka ledde till tillsättandet av 1824 års kommitté², erhöll detta intresse bidrag dels av hans juridiska kompetens, dels av hans motvilja mot resonerande utan handling. Redan 1826 uttrycker han sin önskan att taga frågan om kyrkolagen i egen hand. Han ber Dahlgren söka skaffa honom uppdrag att uppgöra ett fullständigt förslag till kyrkolag inom bestämd tid. Han vore mycket hågad, hade en hel del juridisk beläsenhet m. m.³ Dahlgren önskade icke utföra uppdraget, då ett sådant förslag skulle av vederbörande upptagas illa: »det skulle stöta alltför mycket deras ambition».⁴ Saken fick bero, till dess att kommittéförslaget förelåg 1828. Thomander underkastade i Quartalskriften detta arbete en efter hans eget omdöme »grundlig, moderat och opartisk» granskning.⁵ Han uttalar där sin glädje över att kommittén »icke låtit missleda sig af något otidigt nyhetsbegär», och prisar motiveringarna för de föreslagna huvudsakliga förändringarna, främst för så vitt dessa avsågo »en billig aktning för samvetsfriheten». Han anser, att förslaget kunde betydligt förbättras genom ännu en omar-

¹ Riksd. 1840—41 Pr. pr. VII, s. 184.

² Se härom Hippels framställning, a. a., s. 22 ff.

Om kyrkolagsrevisionens beslutande se riksd. 1823 Pr. pr. I, s. 280; V, s. 64, 300; Bg. bil., s. 536; Utsk. Saml. 7 n:r 126; R. St. skriv. n:r 260. Jfr Hippel a. a., s. 34 ff., 361 ff. (Om situationen före 1823 se Hippel a. a., s. 3 ff. Jfr Thomanders framställning Quart. 1828 H. 4, s. 58 ff.)

Jfr Thomander till Dahlgren 27/11 1828 (T. o. l., s. 94 ff.).

³ Thomander till Dahlgren 10/9 1826 (T. o. l., s. 60); jfr 27/11 1828 (s. 94 ff.).

⁴ Dahlgren till Thomander 13/10 1826 (T. o. l., s. 153).

⁵ Thomander till Dahlgren 23/11 1828 (T. o. l., s. 92).

betning.¹ Han återupptog nu med förnyad styrka planen att knytas till företaget. Närmast vände han sig i detta syfte till Wallin (1831). Denne, som själv fann kommittéförslaget odugligt, framförde hans önskan till Hartmansdorff, vilken, skriver Wallin, ej syntes vara obelåten med att »en så skarpsynt och kunnig man» kunde på något sätt användas för detta ändamål. Han uppmanar Thomander att vända sig direkt till Hartmansdorff, i synnerhet med avseende på medlen, nervus rerum.² Thomander följde rådet och erbjöd sig att »på eget äfventyr» och bekostnad utarbета ett förslag i avsikt att råda bot på den gamla kyrkolagens »högst orediga och alldeles förkastliga» form.³ Hartmansdorff svarade, att ännu intet vore närmare bestämt, men att det vore honom kärt att veta, var »en så kunnig och skicklig bearbetare af det ifrågavarande ämnet» vore att tillgå.⁴ Då Hartmansdorff eftersommaren 1832 besökte Lund, hade Thomander ett 3—4 timmar långt samtal med honom, varunder han förnyade sitt erbjudande. Enligt vad han meddelar N. O. Ahnfeldt, hade Hartmansdorff haft för avsikt att låta Rogberg omarbета kyrkolagsförslaget och att åstadkomma en ny kommitté, bestående av P. Thyselius, som ej ville avgå och som ansågs kunna kvarstå såsom den gamla kommitténs ombud, C. G. Rogberg och någon präst från Skåne. H. hade ännu icke vidtalat justitieministern (M. Rosenblad), men det vore icke uteslutet, att Thomanders irrlärlighet och »skriften mot Kahl» gjorde denne obenägen att begagna honom i så maktpåliggande värv. Därest Thomander icke nu kunde tagas i anspråk, förbehöll sig Hartmansdorff att få saken uppskjuten och önskade hans löfte att framdeles skriva kyrkolagen, så mycket mer som han förut mot-

¹ Quart. 1828 H. 4, s. 57 ff.

Ang. förslagens diskuterande vid 1828—30 års riksdag se Pr. pr. I, s. 257, 381, 610; III, s. 384; IV, s. 335, 422; VI, s. 142. Domkapitlens utlåtanden återfinnas i Quart. 1838, s. 285 ff.; jfr 1839, s. 1 ff.

² Wallin till Thomander 30/12 1831.

³ Thomander till Hartmansdorff 11/1 1832.

⁴ Hartmansdorff till Thomander 31/1 1832. Jfr Hartmansdorff till Tegnér 25/5 1832.

Hippel a. a., s. 152.

sagt H:s mening om Rogbergs lämplighet härför. Thomander hade härför svarat undvikande.¹

Emellertid kom Thomander att automatiskt knytas till kyrkolagskommittén. Tidpunkten därför anger han själv i sin meritförteckning vid anhållan om tjänstgöringsbetyg för avläggande av prov till domprostbefattningen i Göteborg. Han säger sig här hava »deltagit i k. kyrkolagscomitén» enligt förordningen av 27/12 1833.² (Sagda dag justerades statsrådsprotokollet av 21/12, enligt vilket till ledamöter utsågos jämväl professorerna i praktisk teologi i Uppsala och Lund.³)

Thomanders önskemål inför arbetets långsamma fortskridande framgår tydligt av hans skrivelse till Hartmansdorff på nyåret 1835 med förslag om åtnöjande t. v. — i väntan på »en corpus att discutera öfver» — med uppgörande av plan för det blivande kommittéarbetet och uppdragande åt någon av kommitténs ledamöter att redigera ett kyrkolagsförslag. »Faller detta förtroende på mig», fortsätter han, »så skall jag emottaga det . . . Kanhända skulle jag snart nog vara färdig att inför Herrar Comiterade stå min examen. Graderna som landtprest, stadsprest, krigsprest, pastorsadjunct, vice pastor och capitularis har jag genomgått.»⁴ (Följande år framställde han en förfrågan, huruvida han komme att »inbefallas» till kommittén eller icke.⁵) Hartmansdorff

¹ Thomander till N. O. Ahnfelt 24/8 u. å. Om sitt sammanträffande med Hartmansdorff skriver Thomander till Rogberg 2/9 1832: »Hartmansdorff tillbragte för 14 dagar sedan en natt på det landställe der jag vistas. Han vill nog gerna begagna oss båda till kyrkolagen, hvartill jag för 3/4 år sedan erbjöd mig. Du må icke vara förfärad för tanken på en möjlighet för oss att arbeta tillsammans. Fråga hvem som helst af dem som haft med mig att göra, och jag vet att de skola säga dig att jag är hvarken häftig eller kinkig, utan glad, munter och hogad att göra menniskor nöjda med mig.» Jfr brev till densamme 5/1 1834.

² Lunds domkap. prot. 17/4 1850 § 9. Jfr Thomander till Wieselgren (odat. brev): »Om Comitén vet jag icke mer än Minervas af Ag[ardh] inspirerade ovett emot mig samt att jag af Kungl. Mt är i kraft af min innehafvande profession i past. theol. förordnad till ledamot».

³ Jfr Hippel a. a., s. 158 ff.

⁴ Thomander till Hartmansdorff 8/1 1835.

⁵ Brev till densamme 14/4 1836.

sade sig emellertid på grund av arbetets läge icke kunna villfara hans önskan.¹ Vid sitt besök i Stockholm augusti—september 1836 erhöi dock Thomander H:s enskilda uppdrag av ett förslag till kyrkolag. Till detsamma fogade kommittén (1/12) närmare föreskrifter om kyrkolagens uppdelning. På försommaren 1837 säger sig Thomander ämna »flytta på landet och på en gång sköta lag och helsa».² Det förslag, som han detta år framlade, blev utgångspunkten för den 1838 åter sammanträdande kommitténs arbete.³ Hans farhåga för dröjsmål med avgörandet⁴ besannades. Med Hartmansdorffs avgång från statssekreterareposten inträdde helt nya förhållanden.⁵ De nya tongivande kommittéledamöternas (Heurlin, Wingård och i synnerhet Tegnér) politik, som gick ut på att arbetet skulle göras om från början, medförde Thomanders frivilliga tillbakaträdande 1839.⁶ Det egentliga kyrkolagsarbetet avstannade nu.

Det hade allt ifrån kyrkolagsrevisionens början varit klart, att arbetet skulle försvåras genom motsättningen mellan dem, vilka ville blott en lindrig retuscheri, och dem, vilka önskade en genomgripande reform.⁷ Kommitténs instruktion lydde på »förslag till de rättelser och förbättringar, hvilka, vid förändrade tider och förhållanden, kunde pröfvas vara af nöden». Thomander hade redan 1826 (10/9) skrivit till Dahlgren: »Du känner mig

¹ Hartmansdorff till Thomander 20/5 1836.

² Thomander till Hartmansdorff 20/5 1837.

³ Jfr Lunds domkap. prot. 17/4 1850 § 9.

Jfr Hippel a. a., s. 180 ff. (Se i sht s. 188 f.)

Om Thomanders deltagande i kommitténs arbeten 1838 och 1839 jfr Akad. konsist. prot. 26/6 1838 § 2 och 22/4 1839 § 3.

⁴ Till sin fru skriver Thomander 7/8 1838: »Ännu ser det dock långt ut med slutet». Jfr brev till Hartmansdorff 1/6 1838.

⁵ Jfr Hippel a. a., s. 194 ff.

⁶ Jfr a. a., s. 197 ff., 208 f., 229 f.; Lunds Domkap. prot. 21/8 1839 § 9.

Tegnér skriver till Wingård 2/5 1839: »Thomander tänka vi att dethronisera, och jag begriper icke hur komitén så blindt kunnat underkasta sig hans ledning» (Bref till Wingård, s. 74). — Ang. Tegnér och Wingårds ställning till 1828 års förslag se Tegnér: Eft. Skrifter III, s. 384 ff.; Bref till Wingård, s. 21 f.; Ur Es. Tegnér's Papper, s. 331.

⁷ Jfr Lunds stifts Prestnöteshandl. 1826, s. 39 f.

väl för så klok, att fråga icke kan bli om någon total omstörning af kyrkoväsendet».¹ I sin anmälan av 1828 års förslag finner han, att den svenska kyrkolagens system icke behövde rubbas genom »en förnuftig och efter tidens behof afpassad omarbetning af den egentliga kyrkolagen».² I hans kyrkopolitiska självdeklaration inför Hartmansdorff 1832 (11/1) heter det: »Mina meningar . . . äro i kyrkans som i statens angelägenheter doctrinära . . . Liksom all lag der samhälle redan lefver, måste en svensk kyrkolag hafva aktning för det existerande och förhålla sig till detta såsom ett godt porträtt till sitt goda original . . . Bland (den närvarande) lagens innehåll är mycket som icke blifvit antiqveradt, men blott försummadt, och hvilket således behöfver upplifvas».³ Och till Heurlin skriver han nyårsdagen 1842: »Jag har trott, att det endast vore fråga om en alldeles förändrad form för sjelfva kyrkolagens kodex, en sådan form, hvarmed tidehvarfvets formlystnad kunde finna sig tillfreds, men i saken endast varsamma förbättringar . . . Jag är i afseende på kyrkan en af de mest conservative, och befinner mig i det fallet till höger om alla biskoparne med undantag af Franzén och kanhända Wingård. Det förrådde jag nogsamt vid riksdagen . . . och jag fann serskildt ett tillfälle att med underrättelse derom förundra våra vänner Expeditionschefen Koch och Lars Hjerta.»

Av föremål för kyrkolagstiftning i Sverige anger Thomander fyra grupper: 1:o de frågor, som hava egenskap av grundlag och som avgöras av konungen och tvenne riksdagens ständer; 2:o privilegiefrågor, vilka avgöras av konungen och alla fyra stånden enhälligt; 3:o frågor av allmän lags karaktär, i vilka beslut fattas av konung och ständer med minst 3 stånds pluralitet; 4:o episkopala frågor samt allmänna besvär- och ekonomi-

¹ Jfr Thomanders erinran med avseende på den borgerliga lagstiftningen om Montesquieus ord, att man endast med bävande hand bör vidröra lagen. Quart. 1829 H. 3, s. 63. — Jfr O. Wallquists uttalande: »Jag förmodar fråga mindre böra väckas om en ny kyrkolag, än att göra den gamla känd, brukbar och verkande» (Eccl. Saml.).

² Quart. 1828 H. 4, s. 58.

³ Jfr brev till Hartmansdorff 26/8 1837.

mål, i vilka konungen beslutar.¹ Redan i sin kritik av 1828 års förslag² har han vidrört själva kyrkolagsbegreppet. Han godkänner i princip kommitténs betraktande av kyrkolagen såsom omfattande blott sådant, varöfver konung och ständer gemensamt hava att besluta, men ej tillämpningen därav såsom varande i ett avseende för vidsträckt, i ett annat för snäv.³ *I kyrkoordningen skall avhandlas allt, som angår kyrkans ordning, för så vitt den ombesörjes av de ecklesiastika myndigheterna.* Därför ogillar han bl. a. utsöndrandet av det administrativa: »Vill man ifrån kyrkolagen afsöndra det administrativa, huru många capitel komma väl då att bibehållas?» Och vidare: »En kyrkolag kan omöjligen undgå att i det väsendtligaste vara en prestinstruction».⁴ Där emot skall vad som angår prästens uppgift, för så vitt staten funnit för gott att använda honom såsom civil ämbetsman, avhandlas i den borgerliga lagen. Allt som har avseende på prästen såsom stadd i gudstjänst avhandlas i församlingens liturgi, kyrkohandboken. Allt tydligare framstod emellertid för honom svårigheten på grund av det nära sambandet mellan kyrka och stat såväl de facto som med hänsyn till deras resp. uppgift att draga gränsen skarp mellan kyrkolag och annan lagstiftning.⁵ På Hartmansdorffs uttalande, att mer torde vara att taga ifrån än att tillägga i den gällande kyrkolagen — kommittéförslaget borde delas, så att den av konungen allena utfärdade och föränderliga kyrkoordningen eller kyrkostadgan, motsvarande det reglementariska stoffet i skolordningen, fördes för sig⁶ — svarade han med att under erkännande av att en dylik skillnad faktiskt föreläge hänvisa till nämnda svårighet: »När man borttager, hvad som

¹ Quart. 1836, s. 283.

² Quart. 1828 H. 4, s. 57 ff.

³ Vid 1823 års riksdag hade Chr. Beckman i borgarståndet väckt motion om ett särskiljande av det rent juridiska och det administrativa elementet i kyrkoförfattningen. (Bg. bil. VIII, nr 219, s. 536.) Detta innebar en principiell åtskillnad mellan *lag* och *stadga*.

⁴ Jfr Hippel a. a., s. 134 f., 212 ff.

⁵ Jfr riksd. 1853—54 Pr. pr. I, s. 300.

⁶ Hartmansdorff till Thomander 31/1 1832. Rogberg hade yrkat på ett arbetsprogram som skilde mellan egentlig kyrkolag och kyrkostadga.

tillhör grundlag, privilegier, bürgerlig lag, kyrkohandbok och pastoralkollegier, är kyrkolagens omfång visserligen icke stort. Men gränsen mellan lagen och författningarna blir utan tvivel svårast att träffa, och jag misströstar att den logiskt strängt kan uppfinnas. Ett försök dertill måste dock göras, så framt man icke skall intrassla i stället för att utreda och iordningställa.»¹ Försöket genomfördes emellertid ej och det ligger något berättigat i Tegnér's förebräelse, att Thomander icke klart begreppsmässigt bestämt kyrkolagen.² Han nådde härutinnan ej längre än till ett pekande på att förordet till och själva tablån i hans förslag, närmare besett, utgjorde en förklaring till kyrkolagsbegreppet. (Thomander hade emellertid ingen anledning att i sitt förslag närmare utreda kyrkolagens begrepp. K. M:t hade nämligen i skrivelse 27/12 1833 förordnat, att det kommande förslaget borde indelas i *kyrkolag*, innefattande ämnena för konungens och ständernas gemensamma lagstiftning, och *kyrkostadga*, innefattande övriga föreskrifter, som befunnas nödiga med avseende på kyrkoväsendet.³ Kommittén uppdrog också åt honom att uppdelat kyrkolagen enligt sagda princip (1/12 1836) och att uppgöra ett särskilt förslag till kyrkostadga (aug. 1838.⁴)

I nämnda förord erinrar Thomander om R. F:s föreskrift (§ 87), att konung och ständer gemensamt skola stifta kyrkolag. I en dylik kan således endast det juridiskt-administrativa bliva föremål för en lagstiftning i samma ordning som den borgerliga. Härvid kan avseende ej fästas vid, huruvida något moment synes mer eller mindre viktigt, reglementariskt eller oregle-

¹ Thomander till Hartmansdorff 1/3 1832.

I detta brev pekar Thomander på nödvändigheten av biträde av en skänning vid kyrkoförfattningarnas utarbetande.

² Jfr Tegnér till Wingård 2/5 1839 (s. 71).

³ Hartmansdorff hade 1832 (25/5) meddelat Tegnér, att förslaget borde delas i tvenne enligt nämnda princip.

⁴ Se Thomander till Hartmansdorff 26/8 1837. (Jfr Hippel a. a., s. 176 f.)

I Hartmansdorffs av Rogberg inspirerade anvisningar förelåg en parallell till den i den stora allmänna lagrevisionen följda principen. (Jfr Hippel a. a., s. 219 f.)

mentariskt.¹ Från den egentliga *kyrkolagen*, som således bör omfatta endast »det som är af rent eller öfvervägande kyrklig beskaffenhet och har lags egenskap», avskiljes dels allt parenetiskt och liturgiskt stoff, ehuru varande av kyrklig karaktär — över detta stoff bestämmer församlingen själf — dels det som ingår i grundlag, privilegier, civillag eller brottmålslag, »emedan grundlag och privilegier stiftas i annan ordning, men civil- och brottlag böra behålla hvad dem tillhör». De i grundlagen innehållna bestämmelserna angående kyrkans och statens förhållande till varandra böra bibehållas på denna »främre och förmonligare» plats. Vad religionsbrott beträffar, höra de till samma kategori som andra brott, vadan alltså deras bestraffande hör till den världsliga överhetens skydds- och uppsiktsrätt med avseende på kyrkan. Dit bör också hänföras kyrkoegendomens skyddande liksom skyldigheten att bygga kyrka, kyrkogård, prästgård m. m. Frågorna om andra prästerliga rättigheter åter äro av privilegii natur.²

Det *borgerliga elementets*, de kyrkliga *stadgandenas*, fogande till

¹ Här har emellertid kommittén stannat vid en laxare uppfattning än Thomander, i det att den såsom norm för ett kyrkligt stadgande över huvud betraktar just betydelsemomentet och därmed kan sägas hava upphöjt det subjektiva godtycket till princip. Thomander har en skarpare blick för att det är art- och icke gradskillnaden hos en rättsnorm som avgör dess karaktär.

² Hos kyrkolagsförslaget av 1828 kritiserar Thomander, att en rad kristliga förmaningar medtagits. Vad de som avse lärarna beträffar, återfinnas de bättre i Pauli pastoralbrev; de som hava avseende på åhörarna höra hemma i ett praktiskt pastoralkollegium.

Thomander erinrar i förordet till sitt förslag om att redan revolutionsriksdagen icke kunnat göra varje lagdetalj i fråga om kyrkan till föremål för bägge statsmakternas behandling. Så hade förhållandet varit t. ex. med handboken. Den grund, efter vilken kyrkoärenden behandlats vid följande riksdagar, hade varit mycket skiftande. En tendens till särskiljande av de olika ämnena för de kyrkliga bestämmelserna gjorde sig också allt mer märkbar. Vid riksdagen 1840—41 framhöll han, att handboken med rätta ej beslutats och antagits i den ordning, grundlagen stadgade för kyrkolagsfrågors behandling. (Pr. pr. I, s. 86.) Jfr Thomander till Hartmansdorff 1/3 1832; Quart. 1836, s. 279 ff.; E. Rodhe: Kyrkolag och kyrkohandbok (i sht. s. 51 ff., 76 ff.).

kyrkolagen motiveras förutom med det nära sambandet och samverkan mellan stat och kyrka — båda samfunden sträva till koordination och räkna samma medlemmar — jämväl med avseende på prästens ställning såsom tjänande båda. (Det bör för prästen vara tjänligt att på ett ställe hava tillgängliga de föreskrifter, han har att ställa sig till efterrättelse.¹) Hit föras dels de inom den borgerliga lagens sfär liggande punkter, där kyrka och stat träffas, dels de av konungens beslut beroende polis-, ordnings-, hushålls-, förvaltnings- och uppfostringsärenden, vilka, om än stundom avlägset, stå i förhållande till det kyrkliga. De av mer borgerlig beskaffenhet äro dels *ekonomiska*, dels *polisstadganden*. De förstnämnda avse bl. a. kyrkoegendomens förvaltning. Bland de sistnämnda märkas de närmare bestämmelserna angående främmande trosbekännares religionsfrihet och församlingsmedlemmarnas enskilda gudstjänstfrihet samt förordningar rörande allehanda publikationer, prästbevis m. m. Hit föras också föreskrifterna för fattigvården, för så vitt de förbehålla prästerskapets delaktighet däri. I fattigvården ser nämligen Thomander ett kristligt institut, vilket icke får förvaltas endast efter finansiella hänsyn. De stadganden, vilka hava en mer kyrklig karaktär, omfatta dels föreskrifter angående *undervisningsverket*, dels *episkopala* stadganden. De förstnämnda — inklusive dem som avse prästbildningen vid universiteten — äro föremål för konungens egen lagstiftning. (I detta sammanhang beklagas frånvaron av förordning rörande folkundervisningen i riket.) De sistnämnda utgöras av sådana stadganden, »hvilkas laglighet beror på konungens egenskap af kyrkostyrelsens högste förvaltare». I vilken bemärkelse Thomander fattar detta begrepp framgår tydligt av hans uttalande vid ett annat tillfälle: konungens lagstiftningsmakt tillkommer honom icke på grund av »de allmänna majestätsrättigheterna i kyrkoangelägenheter», utan fastmer som »svenska kyrkans högste biskop».² Såsom »högste förvaltare i allmänhet» bestämmer konungen den ordning, i vilken mål få hos honom förekomma och böra expedieras. Så-

¹ Jfr Tegnér till Wingård 2/5 1839 (s. 72).

² Quart. 1836, s. 283. Jfr riksd. 1856—58 Pr. pr. IV, s. 576.

som »förvaltare af kyrkofabriken» kan han utstaka viss ordning för företagande av kyrkobyggnad och kyrkoreparation. Såsom »förvaltare och disponent af annaterna» kan han föranstalta om lediga pastoraliers användande till skolhusbyggnad; dock få därvid prästerskapets privilegier icke trädas för nära. Såsom »högste vårdare af skick och ordning inom församlingen» kan han bl. a. bestämma formen för uppbärandet av prästerskapets inkomster. Och såsom »högste förvaltare af de liturgiska angelägenheterna» kan han stadga om ordningen för nya liturgiars uppgörande, för kyrkoprydnader, skrudar och klädedräkter. Kyrkostadgans »slipprighet», d. v. s. svårigheten att draga gränsen mellan den och kyrkolagen, blir särskilt tydlig i fråga om de episkopala bestämmelserna.

Thomanders schema för kyrkoförfattningarna får således följande utseende: A) Kyrkolag; B) Föremål för särskilda k. stadganden (s. k. förordningar: frågor angående undervisning samt sjuk- och fattigvård); C) Liturgiska anordningar, som äro föremål för k. sanktion; D) För kyrkolagstiftningen främmande såsom tillhörigt antingen grundlag, civillag, brottmålslag, pastoralteologi eller prästerskapets privilegier (frågor angående religionsfrihet, äktenskap och undervisning). På samma gång han ansåg kyrkolagen genom denna uppdelning, resp. avsondring, vinna enhet och sammanhang, fann han därmed dess korthet möjliggjord.¹ Vid sitt förslags översändande till ärkebiskop Wingård ger han det själv denna rekommendation: »Det här lagförslaget har en god egenskap, hvaraf jag dristar berömma mig, emedan den utrönes, så snart man tager det i handen: det är en lätt lag».² Han höll också före, att man ej finge pressa fullständighetens princip. Till Heurlin skriver han nyårsdagen 1842: »Låt oss icke göra alltför stort anlopp och för båla rustningar för ett i sig sjelft

¹ Tendensen hos Thomander till utvidgning av konungens makt på ständernas bekostnad till den kyrkliga lagstiftningsprocedurens förenkling torde hava ett motiv i denna strävan till kyrkolagens korthet. Jfr Hippel a. a., s. 274.

² Thomander till Wingård 19/4 1842. W. fann Thomanders förslag »tvärhugget». Brev till Tegnér 22/5 1839 (Hippel a. a., Bil. IV).

så ringa företag. Comité har funnits sedan 1824, har haft 4 ordförande. Hvad blir vårt slutliga herculesarbete? En författning af några få sidor. Och huru mycket omak, resor, brev, växlingar, sammanträden, tal, middagar och afskedsskålar för en enda författning . . . Svenska kyrkan lär icke falla tillsamman om än i samlingen vore förgäten någon föreskrift om hvem som skall gå med håfven i någon kyrka i finnmaken. Skulden för ofullständigheten drabbar väsendtligen auctoriteterna som blifvit befalda att inkomma med fullständiga uppgifter af sådana specialiteter. Vigtigare är att efterse huruvida något *nödigt* stadgande i 1686 års kyrkolag är i vårt förslag förbigånget innan man tillstyrker den förras upphäfvande. Jag har gjort mitt bästa för att komma under fund dermed.» Och i hans motion om kommittéförslagets antagande vid 1853—54 års riksdag heter det: »Sedan en gång materialierna äro ordnade, innefattar det ingalunda något ovanligen vidlyftigt eller besvärligt arbete att granska en Svensk Kyrkolag. Lagarnes mängd bestämmer icke en Stats, än mindre en Kyrkas förträfflighet. Här är fråga att vårda och befästa en kyrka som är, och icke att konstigt sammanflicka en ny. En stor del stadganden äro i ett reglemente — och ett sådant är ju till större delen detta — så vida af underordnad vikt att det angelägna är *att* och icke *hvad* man stadgar.»¹ Vad stilen beträffar, har Thomander vinnlagt sig om den »klassiska lagstil», som han anger i de orden: »Med manligt allvar och bestämdhet skola ju männer vinnas».² Tegnér prisar hos hans förslag dess »precision, korthet och bestämdhet».³ Dessa egenskaper härflyta dock icke ur en extrem juridisk ton. »Se efter huru litet egentlig juridik det förekommer i vårt förslag», skriver Thomander i det nämnda brevet till Heurlin. (Han har också framhållit, hurusom hos Luther näst intill den högsta papistiska fakulteten ingen far så illa som den juridiska.)⁴

¹ Riksd. 1853—54 Pr. pr. I, s. 300.

² Quart. 1828 H. 4, s. 67.

³ Tegnér till Wingård 2/5 1839 (s. 74). Jfr brev till Heurlin 14/3 1839 (Hippel a. a., Bil. IV).

⁴ Tal vid Lutherfesten 1846, Skr. II, s. 172 f.

Kommitténs arbete återupptogs ej förrän på våren 1842. Läget hade nu förändrats till förmån för de av Thomander förfäktade synpunkterna. Redan i slutet av år 1841 hade Heurlin slagit till reträtt. Det var nu ej längre tal om att göra om verket från början: man måste tillsvidare nöja sig med några förbättringar.¹ Thomander var våren 1842 sysselsatt med fullgörandet av uppdraget från 1838: utarbetandet av en kyrkostadga, under det att kommittén f. ö. arbetade på kyrkolagen.² Väl klagar Knös över att Thomanders »liberalism», vilken vore »oerhördt stor», förbittrade hans vistelse i kommittén; men i stort sett synes enigheten hava varit god — man längtade också till ett slut på arbetet.³ Att Thomander under sådant förhållande icke gärna såg en eventuell förändring i kommitténs sammansättning, säger sig självt. Härom skriver han till P. G. Ahnfelt 1843 (13/1): »Heurlin vill afträda från comitéordförandeskapet, hvarvid jag anhöll att på samma gång han sådant anmälde, han tillika ville i underd. anmäla att såvida K. M. fann ännu en gång comitén böra med nya ledamöter förses, skulle jag taga i öfvervägande huruvida mitt qvarblifvande vore till någon nytta och derom göra underd. hemställan.» Arbetet fick emellertid ostört fortgå. I huru hög grad Thomanders förslag var bestämmande därför, framgår av kommitténs eget uttalande, att den i flera väsentliga delar gillat och antagit detsamma.⁴ P. E. Bergfalk meddelar, att inga principiella ändringar däri vidtagits.⁵ Thomander själv yttrade vid 1853—54 års riksdag om kommittéförslaget: »Utom hvad Rättegångs-Ordningen i Dom-Capitlen och några

¹ Heurlin till Thomander 17/12 1841. Jfr Hippel a. a., s. 271 ff., 301 f.

² Till sin fru skriver Thomander 27/5 1842: »470 ark författningar ligga på bordet framför mig. Jag rakar mig icke, kläder mig icke och går icke utom dörren. Den 6 juni skall jag vara färdig med mitt arbete.»

³ Jfr Hippel a. a., s. 312 ff. Om samarbetet skriver Thomander till Wieselgren (odat. brev.): »Mina §§ om kyrkotukten äro redan antagne: detta hindrar dock icke att jag gerna hör och lyder. Heurlin hör och lyder mig, sedan vi så pass besörjt hvarandras upptuktelse.»

⁴ Kommittéförslaget 1846, s. 4 f.

⁵ Bergfalk till Thomander 21/11 1843.

likartade delar beträffar, må ingen finnas mera vållande än jag till förslaget tillkomst i öfrigt».¹

Kommittébetänkandet är daterat den 29 dec. 1846. Det betecknar K. M:ts uppdragande av gränsen mellan de båda huvudavdelningarna av kyrkolagstiftningen som »det första steget till vinnande af reda i denna del af lagstiftningen». Emellertid pekas på svårigheten att strängt upprätthålla denna skillnad, vilken också vore omstridd.² Thomander hade för sin del allt mer känt det ohållbara i densamma. I brev till Heurlin (1/1 1842) förnekar han helt enkelt i irriterad ton kyrkostadgans existens: »Jag känner icke till detta underting; jag vet icke och har aldrig vetat hvad förnuftigt begrepp man skall fästa vid det ordet kyrkostadga. Detta har jag icke en utan tio gånger sagt i Comitén, jag har sagt att en kyrkostadga är ett oting och en onödighet; jag har sagt det under tvenne ordförande. Att ordförande med så många och så viktiga befattningar kunna glömma något så obetydligt, förvånar mig icke, icke heller att jag emot en sådan min mening fick uppdrag att skriva ett sådant mästestycke. Hvad som ensamt skulle förundra mig, vore det om någon verkligen ville göra ett sådant försök. *Vi kunna föreslå upphäfvandet af hela 1686 års kyrkolag i fall vi vidblifva vårt eget förslag.*»³ — Kritiken ifrågasatte värdet av särskiljandet av kyrkliga och borgerliga lagar⁴ samt opponerade mot utsöndrandet ur kyrkolagen av ämnen, vilka ansågos självklart höra dit: äktenskapet, folkundervisningen och fattigvården.⁵ Den vände sig även mot det forensiska och lakoniska tonfallet, varigenom kommittéförslaget skilde sig från Thomanders.⁶

Då ärendets behandling fortskred långsamt⁷, väckte Thomander,

¹ Riksd., 1853—54 Pr. pr. I, s. 317.

² Ang. Tegnér's och Wingårds kritik av åtskillnaden mellan lag och stadga se Hippel a. a., s. 217 ff.

³ Kurs. av N. A. ⁴ Cnattingius: Jemförelse etc., s. 7 f.

⁵ Jfr Hippel a. a., s. 342 f.

⁶ Jfr Hippel a. a., s. 336, 345 ff.

⁷ I Lunds domkapitel inlämnades förslaget för utlåtande 14/4 1847 (§ 18). Då dylikt dröjde, uppmanade Thomander till snar behandling 14/2 1849 (§ 20). Svaret härpå blev snävt avvisande och Thomander avgav

efter vid 1850—51 års riksdag anført klagomål över dröjsmålet¹, vid riksdagen 1853—54 motion om förslagets granskande och antagande.² Han hänvisade till det kritiska kyrkliga läget, karakteriserat »af inre skador och af yttre anfall» och föreslog för att underlätta antagandet själv vissa jämkningar i förslaget. På invändningen, att förslaget fått röna stark kritik från deras sida, som haft att yttra sig däröver, vilken kritik gjort gällande, att själva principen vore oriktig och stilen icke nog exakt, svarade han: »Man kan då genast inprotokollera, att intet förslag så ofullkomligt som det förevarande någonsin sett dagsljuset. Men huru odugligt det än må vara, så må det ju framhafvas för att gifva anledning till något bättre. De förständigare få då taga sig saken an. Kommer på detta sätt ett lyckligt resultat att vinnas, så må det gå med den enskilde personens egenkärlek huru som helst.»³ Efter Lagutskottets avstyrkande⁴ avslogs motionen.⁵

Den förnämsta orsaken till förslagets fall måste ses i det allmänna intrycket av dess alltför radikala åtgärder gent emot den gamla kyrkolagen. Det förefaller dock ej rättfärdigt, att Thomander, som en gång utträtt ur kommittén för sin konserverande hållnings skull, häcklades för en radikalism, vars proportioner

21/2 (§ 16) en reservation mot dröjsmålet. (Reuterdahl förbehöll sig att få hava protokollet öppet för motanmärkningar med avseende på sina ämbetsåtgärder. Dessa anmärkningar inlämnades 28/2 (§ 25).) Först 19/9 1849 avgavs utlåtandet. Thomander var icke närvarande.

Om domkapitlens dröjsmål, möjliggjort genom att utlåtande icke inforrats inom bestämd tid, skriver Thomander till Hierta 1848 (4/11): »Planen är att först söka fördröja saken, så att den ej kan genomgå högsta domstolen och conseljen vinna nästa riksdag, och om detta ej låter sig göra, så skola de två första stånden afslå lagen en bloc och i stället föreslå en skrifvelse med anhållan att mindre genomgripande förslag må i stället uppgöras».

¹ Riksd. 1850—51 Pr. pr. III, s. 261.

² Riksd. 1853—54 Pr. pr. I, s. 299 f.

³ Pr. pr. I, s. 317 f.

⁴ Utsk. Saml. VII Avd. 1 n:r 32.

⁵ Pr. pr. V, s. 305.

Ang. kritiken av förslaget och anledningarna till dess fall se Hippel a. a., s. 334 ff.

avsiktligt förstörades.¹ Att biskoparnas och domkapitlens samt Cnattingius' kritik² behöll det sista ordet berodde ytterst därpå, att, när det gällde, önskan om en revision av kyrkolagen icke varit så allmän, som Thomander och flere med honom antagit.³

Det bestående värdet av sitt kyrkolagsarbete har Thomander själv angivit i följande ord till sin hustru (3/8 1839): »Hela min inledning till kyrkolagen, de viktigaste besluten, äro af comitén antagna. Detta är för mig hedrande och angenämt, ehuru jag ändå icke tror att hvarken min kyrkolag eller någon annan blir af Ständerna godkänd. Det oaktadt är min möda icke förspild, enär det erkännes, att jag väckt det första lifvet i svenska kyrkolagsmedvetandet». Reuterdahl intygar, att Thomander brutit det förutvarande »blinda omkringfamlandet» i fråga om kyrkolagens idé och innehåll, där man avgjort det ena och det andra »efter nyck, efter ett dogmatiskt, kyrkligt, borgligt tycke».⁴ Wingårds omdöme lyder: »En sådan man är nyttig såsom idé-magasin».⁵ Det är också sant, att Thomanders insats i kyrkolagstiftningsarbetet väsentligen var idé- och impuls-givande. Fullt klara äro icke linjerna hos honom själv. Det har ej lyckats honom att organiskt förena den vid tiden för hans kritik av 1828 års förslag avgörande synpunkten på kyrkan som »en statsinrättning, en integrerande del af statskroppen», och den i hans förslag betonade tanken på hennes självständighet. Han har

¹ Med rätta framhåller Hippel, att Thomanders motståndare i kyrkolagsarbetet icke låtit sig ledas av enbart sakliga motiv. A. a., s. 208 f.

² Riksd. 1853—54 Pr. pr. I, s. 314 ff.

³ Thomanders stora förväntningar på en allmän önskan om reformer på detta område framgå tydligt av uttalanden i hans anmälan av 1828 års förslag (Quart. 1828 H. 4, s. 58 f.). Hur obenägen i själva verket den allmänna opinionen var att draga konsekvenserna av det förändrade religiösa och kyrkliga läget ger bl. a. Reuterdahls uppsats Om rörelse och stillastående i några af fäderneslandets viktigare angelägenheter (Quart. 1839, s. 193 ff.) vid handen. »Vår tid», säger han, »är säkert en dålig lagstiftare, en dålig organisatör. För att vara en god, behöfver den mera lugn, mera besinning, och framför allt, mera själförsakelse och mera kärlek än den eger.» Jfr Hippel a. a., s. 22 ff., 28 ff., 205 f.

⁴ Quart. 1838, s. 57 f.

⁵ Wingård till Tegnér 22/5 1839 (Hippel a. a. Bil. IV).

dock på ett avgörande sätt fattat i sikte den kollegialistiska principen, där kravet på kyrkans självständighet ingått förbund med intresset för hennes enhet.¹

I huru hög grad den kollegialistiska principen bestämt Thomanders praktiskt kyrkliga verksamhet — och det ju mer, desto mer den kyrkliga krisen nalkades — framgår av hans insats till de olika kyrkopolitiska frågornas lösning.

Uppträdande i olika kyrkopolitiska frågor.

Nyhetera i kyrkolagstiftningsarbetet.

Thomander särskiljer i sitt system för politica sacra principerna för kyrkans inre tillstånd och för hennes yttre framträdande. Hans månhet om kyrkans självständighet gav kritiken av 1846 års kyrkolagsförslag anledning till anmärkning mot bristande fullständighet i behandlingen av vartdera av dessa moment. Särskilt riktades den mot åsidosättandet av det kyrkliga samfundets inre liv och gudaktighetsövningar, som dock borde vara det centrala, eftersom kyrkan hade sin egentliga uppgift förlagd hit. För Thomander åter framstår på äkta evangeliskt sätt kyrkans lära och liv såsom styrt av *Guds ord*. Kyrkoförfattningen är endast ramen omkring den religiösa uppgiften. Bland anmärkningarna mot förslagets behandling av kyrkans yttre förhållanden märkes den, att stadganden saknades i fråga om religionsfrihet, separation o. s. v.² Att Thomander icke upptagit dessa ämnen visar, att han tagit ad notam Lunds domkapitels anmärkning mot förslaget av 1828, att dissenterlagen såsom åsyftande de utanför kyrkans område varande mer hörde hemma under borgerlig lag.

I enlighet med sin grundsyn på den gamla kyrkolagen såsom varande mer i formellt än i reellt hänseende antikverad omnäm-

¹ Även på ifrågavarande område överensstämmer Thomanders betraktelsesätt med A. G. Rudelbachs. Denne skriver till Kalkar 8/10 1849: »Jeg driver icke paa naagen abstract Skilsmisse af Kirke og Stat — en ei blot ugjærlig men i Guds Husholdning ikke grundet Standpunkt — men vel paa en saadan Søndring af Sphærerne, at hvær kan tilkomme Sit, og saaledes en virkelig, paa Sandhed og Ret bygget, Forbindelse grundfæstes.»

² Cnattingius a. a., s. 6, 24, 27 f., 33; jfr Hippel a. a., s. 250, 341.

ner Thomander 1837 endast trenne punkter, på vilka han funnit nödigt göra väsentliga förändringar: pastorexamen, kyrkotukten och visitationsväsendet.¹ I det under beredning varande nya förslaget pekar han 1842 på trenne nyheter utom strävan att inskränka antalet av de stadganden, vilka enligt R. F. borde anses för kyrkolag: att göra alla gäll regala, att införa sammanhang och ordning i visitationsväsendet samt att fullända synodalförfattningen.² Vilka kyrkolagsfrågor han ansåg stå i förgrunden angav han vid riksdagen 1853—54 sålunda: »Tio eller tolf stora frågor utgöra snart sagdt hela Kyrkolagen, och dessa äro icke först idag bragta på tal. Och deras innehåll är ej heller så obekant, att man behöfver en så utarbetad lista deröfver. Conventikelfrihet, kyrkotukt i stället för kyrkoplikt, en ofantligt större enkelhet i Prestvalet, ändrad Pastorexamen, bestämda förslagsförfattningar, större valrätt för församlingarna, Dom-Capitels-Ledamöters val med afseende på skicklighet för befattningen, generalvisitationer, varnings och suspensions afskaffande, se der de hufvudsakliga förändringarna. Kyrkomöte anbefalles också, men denna nyhet är äldre än all Svensk Kyrkobalk och Kyrkolag.»³

Religionsfrihet.

Mellan den kyrkliga krisen och de samtida politiska företeelserna förenigges en parallell. I båda gällde det ett dragande av den evangeliska personlighetsreligionens konsekvenser.⁴ Gei-

¹ Thomander till Hartmansdorff 26/8 1837.

² Thomander till Heurlin 1/1 1842.

³ Riksd. 1853—54 Pr. pr. I, s. 300. Jfr rubrikerna i avhandlingarna om Svenska kyrkans och skolans angelägenheter och de kyrkliga frågorna.

⁴ Genberg berättar om ett samtal mellan honom och Reuter Dahl om representationsfrågan, varunder G. gjort gällande, att de moderna politiska teorierna icke vore något annat än en tillämpning av reformationens religiösa grundsatser, vilket R. förnekade. Dagbok 26/12 1847.

Såsom exempel på Thomanders hävdande av den rätt fattade personlighetens princip på det politiska området må anföras hans uttalande i brev till Hierta 1847 (26/1): »Det synes mig klart att om något nytt lif skall vinnas och i nationens ådror ingjutas genom en ny representation, så skall den tala till innehafvarna af någon af tidens idéer . . . Vill man gå åt

jers »avfall» var en profetia om samgåendet mellan liberalismen och väckelsen. För Thomander står det fast, att »ibland alla rättigheter äro samvetets de heligaste».¹ Redan i avhandlingen *De donis Spiritus Sancti* heter det härom med tydliga ord: »Omne verum nec ante nos fuit, nec nobiscum natum est . . . Quodcunque . . . christiani carissimum habent, id habere liceat, etiamsi sensus hac de re orthodoxus non rectus sit».² Ett härmed beslätat uttalande är detta: »Det skulle illa öfverensstämma med sanningen om man ville påstå eller misstänka, att alldeles ingen omtänka röjer sig i ett sådant bemödande för Guds rike, hvilket vi nödsakas fränkänna de rätta andeliga egenskaperna».³ Därför är också användande av våld i andliga ting orimligt: »Barbarisk och blodtörstig är den lära som påstår, att religionens helgd under något förhållande skulle behöfva bevaras med bödelsyxan».⁴

Det verkar vid första påseendet förvånande, att Thomander blev den, som vid 1840—41 års riksdag i prästeståndet frambar motion — hans första — om skärpning av förbudet mot religiös

ett annat godt håll, så är det att tillfredsställa personlighetsprincipens förfäktare, hvilken princip i representationsfrågan är myndighetsprincip, lika rösträtt åt hvar myndig svensk undersåte; denna rösträtt måste då vara för stad och land indirect . . . En efter myndighetsprincipen vald kammare är ännu min tanke, och vore den en klok och fast regerings, så vore den realiserad efter 2 å 3 riksdagar, och icke allenast mycket, utan i sjelfva verket allt vore dermed vunnet.» — Jfr Thomanders uttalanden ang. kvinnas myndigförklarande vid viss ålder: riksd. 1853—54 Pr. pr. IV, s. 303 f., 308, 311; ang. kvinnan i offentlig tjänst: Lunds domkap. prot. 9/1 1861 § 13; Tal vid Lutherfesten 1846, Skr. II, s. 175. Jfr P. G. Ahnfelt: Prestmötet i Christianstad 1856, s. 40; Genberg, Dagbok 24/5 1848; den-
samme: Skrifter I, s. 16 ff., 19 ff., 65.

¹ Riksd. 1840—41 Pr. pr. VIII, s. 133.

² *De donis Sp. S.*, s. 3.

³ 11 S. e. Tref. (P.).

⁴ Quart. 1829 H. 3, s. 56.

1828 års kyrkolagsförslag innehöll *principen* om tvångsmedlens avskaffande i religiösa ting.

Jfr Grundtvigs princip: tillhörigheten till staten och åtnjutandet av de medborgerliga rättigheterna och förmånerna få icke göras beroende av en viss religiöst-dogmatisk åskådning (Förhandl. vid det skandin. kyrkomötet 1861, s. 117 f.).

propaganda.¹ H. Wieselgren har också låtit förleda sig till antagandet av »ett ständigt fortskridande hos Thomander på denna punkt» fram till hans försäkran vid det skandinaviska kyrkliga mötet i Köpenhamn 1857, att i hans stift ingen bleve förföljd av religiösa orsaker.² Denna försäkran kunde emellertid lika väl hava avgivits år 1840. W. sammanblandar nämligen, vad Thomander noga åtskiljer, nämligen frihet *inom* och frihet *utom* kyrkan. Denne talar om religionsfrihet i mening av dels »oinskränkt religionsfrihet för alla landets invånare, eller ock för alla medborgare i riket», dels frihet för renläriga (!) medlemmar av kyrkan med avseende på sammankomster och kyrkliga böcker.³ I båda fallen gällde samvetets, d. v. s. ärlighetens, princip. Men just denna omöjliggjorde en oinskränkt frihet såväl inom som utanför kyrkans murar. I sistnämnda avseende finge ej friheten förblandas med friheter gent emot de troende, ägnade att oroas deras tro och samvete. Även må erinras om hans sats, att det vore i statens intresse, att de religiösa splittringarna (dissensus) bleve så obetydliga och så ofarliga som möjligt.⁴ Erfarenheten visade, att mycket extra muros vore direkt eller indirekt fientligt mot och skadligt för den svenska kyrkan, i vilken han ju såg jämte den svenska staten folkets fostrarinna. Vad Thomander ville förhindra var ett illojalt och ur alla synpunkter obefogat och obehövt proselytmakeri närmast från *den romerska kyrkans* sida. Den gamla spänningen mellan den svenska kyrkan och påvekyrkan hade åter skärpts genom den senares energiska, om än försiktiga frammarsch, gynnad av romantiken och eggad av hoppet om bistånd från högre ort.⁵ Men just i romantikens begrepp om fri-

¹ Riksd. 1840—41 Pr. pr. I, s. 465 ff.

² Förhandl., s. 186. — H. Hildebrand: Ur vår samtid, s. 3. Jfr A. Ahnfelt: Tankar och löjen, s. 220.

³ Om kyrkan och skolan, Skr. II, s. 347.

⁴ De art. fidei prim. § 12.

⁵ Ang. den romerska propagandan i Sverige se bl. a. Freja 1842 n:r 6, Corsaren 1851 n:r 3, 1852 n:r 4, Väktaren 1854 nr: 33, 34, 35, 39, 41, Samtiden 1858, s. 441 ff.

Synnerligen upplysande för papisternas framfart i Sverige är P. Genbergs redogörelse för J. P. Müllers förehavanden, Dagbok d. 10, 14 och

heten såsom kvalificerad fann Thomander ett vapen mot främmande propaganda. Detta vapen vände han även mot de inomkyrkliga frihetsrörelserna, för så vitt de genom impulser från reformert lågkyrklighet gjorde gällande det vulgärliberala atomistiska frihetsbegreppet. Därför fick han från både politiska och religiösa kretsar uppbära förebråelser för smitta från biskopskåpan, ja, för oberäknelighet och förräderi.

Faran från den romerska kyrkans sida hade Thomander tidigt uppmärksammat. I sin avhandling om Jesu absoluta fullkomlighet ger han en stark belysning åt dess »gyckelspel» och »vidunderligheter», dess kulturfientlighet och »halsstarriga oböjlighet».¹ I skriften Om äktenskapet talar han om »den enerverade och bigotta babyloniska skökan» och gör gällande, att äktenskap med en romersk trosbekännare, som ivrar för en enda saliggörande kyrka, vore betänkligare än ett dylikt med en turk eller en jude.² Hans sunda realism och historiska sinne försmådade de romantiska kulisserna och dekorationerna vid skönmålningarna av medeltiden. Han är härutinnan helt på det svenska lynnets grund. Om den allmänna folkstämningen vittnade han vid det skandinaviska kyrkliga mötet 1857: »Hos oss är man ännu färdig att något våga för den tro, för hvilken Gustaf Adolf blödde, som äfven, om än den icke hos alla svenskar är hjertats fulla, medvetande tro, dock icke är detsamma som likgiltighet».³ Han intygade också, att strävandena för utvidgad religionsfrihet motverkades av denna stämning.⁴ Mot en sådan bakgrund framstår Thomanders

16 maj 1849. Jfr Sv. Dagbl. 20/11 1921. — Att resultatet av den romerska propagandan var klen i Lunds stift framgår bl. a. av visitationsprotokollet från Malmö S:t Petri 30—31/10 1858.

Enligt meddelande från G. Andersson till Thomander 1857 (12/5) förefunnos också katolicerande tendenser hos en och annan av »driftapredikanterne»; ansatser till Mariakult skulle hava gjorts.

¹ Skr. II, s. 3 ff.

² Quart. 1829 H. 2, s. 1, 38.

³ Förhandl. s. 39 f.

⁴ Ang. striden mellan Allmänna Journalen och Svensk Litteraturlitidning på denna punkt se B. E. Malmström: Saml. Skr. V, s. 263 ff. Om *Atterboms* »katholska utflykt, mera ett verk af fantasien än af hjertat», se samma arbete s. 82. Till Fahlerantz skriver Atterbom 6/7 1836, att han nu, vid

nämnda motion om tillägg och ändringar i k. kungör. 24/1 1781 snarast som ett uttryck för strävan till sann religionsfrihet. Dess formulering var emellertid efter en senare tids sätt att se allt för drastisk. Thomander fordrar icke blott, att de vid främmande religiös kult tjänstgörande icke finge tillhöra någon andlig orden, utan även att vid romersk eller judisk gudstjänst ingen medlem av den svenska kyrkan skulle få närvara utan polismyndighets skriftliga tillstånd. Vidare borde mom. 5 av ständernas förbehåll med avseende på judar återupplivas och offentlig förteckning på främmande religionsbekännare årligen utfärdas. Under diskussionen hänvisade han till »det förledande i hela den katholska kyrkans sätt att verka, dess ritus icke undantagen» och betonade nödvändigheten av ett skydd för de svaga och enfaldiga gent emot »vilsefarande lärors erkänt skadliga inflytelse».¹ Då Lagutskottet avstyrkte motionen², utvecklade Thomander närmare dess innebörd. Han fastslog, att även Sverige hade fått sin katolikfråga. Proselytmakeri låge i katolicismens väsen. Det talet hade icke heller blivit vederlagt, att barn, tillhörande den svenska kyrkan, dels upptoges av romerska trosbekännare, dels inbjödes att deltaga i romersk undervisning.

46 års ålder troligen skulle på ort och ställe betrakta katolicismen »med skarpare ögon», än han gjort vid 28. Han anför emellertid en del förmildrande omständigheter hos själva de romanska folken och förhållandena, främst i Italien, och önskar, »att vår Herre af sin nåd täcktes förskaffa detta herrliga lands invånare en religion, som hvarken vore *dess* nuvarande Katholicism eller *vår* nuvarande Protestantism, utan långt mera *moralisk* än den förra och långt mera poetisk än den sednare».

Exc. H. G. Trolle-Wachtmeister ger ett starkt uttryck åt faran av »den klara, logiskt orubbliga» religionsfrihetsprincipens tillämpande på »den i bakhåll lurande, aldrig hvilande ljusets gamla fiende, på hvilken de svarta vingarna, en gång något naggade af adertonde seklets vaknande förnuft, nu återväxt». (Elof Tegnér: Valda Skrifter IV, s. 525 f.) Han kritiserar också Svensk Kyrkotidnings omdöme om den romerska kyrkan såsom den där »befordrat den allmänna bildningen och varit ett stöd för den borgerliga friheten». (G. Andersson till Thomander 2/11 1856. A. besvär Thomander »vid allt hvad Sveriges forntid och framtid heter» att sörja för att den blivande dissenterlagen hindrade påvekyrkans proselytmakeri.)

¹ Riksd. 1840—41 Pr. pr. I, s. 471 f.

² Bet. nr 35.

En särskild fara utgjorde härvid indifferentismen i tiden. Den kännetecknades, säger han, av »en viss andelig klemighet och slapphet», en »sjuklig sinlighet», som skydde protestantismens klarhet, enkelhet och stränga allvar. Han hänvisar också till kyrkohistoriens lärdomar samt understryker betydelsen för staten av enhetlighet i det allmänna tänkesättet i synnerhet med avseende på de meningar, vilka »bestämma hela personligheten». I intet annat land vore den religiösa enheten så stor som i Sverige. Det gällde att bevara »en måhända unik politisk fördel», för att icke tala om den religiösa.¹ Mot ståndets bifallande av utskottsbetänkandet reserverade han sig.²

Vid 1844—45 års riksdag väckte komminister J. Janzon motion om vidtagande av vissa försiktighetsmått och ordningsföreskrifter (i synnerhet i fråga om ordningen för äktenskaps ingående) gent emot den romerska kyrkan. De farhågor, vilka vid föregående riksdag ansetts överdrivna, hade på allt sätt be-sannats.³ Under diskussionen framhöll Thomander, att varken han själv eller motionären avsett ett inskränkande av religionsfrihetens grundsats gent emot katolikerna, endast »att så cernera Catholicismen, att vi icke sjelfva deraf lida intrång eller falla offer för vår sorglöshet».⁴ Efter Lag- och Ekonomiutskottets tillstyrkande⁵ avlät ständerna en skrivelse angående ytterligare kontroll över vissa föreskrifters efterlevnad inom den katolska församlingen i riket.⁶ — Thomander fortsatte aktionen vid riksdagen 1856—58 i en motion om stadgande, därest landsförvisningsstraffet upphävdes, angående utländsk proselytmakares utvisning ur riket.⁷ Under diskussionen av k. propositionen angående utvidgad religionsfrihet m. m.⁸ yttrade han bl. a.: »Jag kan ej inse, att det är en fordran af den allmänna civilisationen,

¹ Pr. pr. XIV, s. 425 ff., 446 ff. Jfr De art. fidei prim. § 12.

² Pr. pr. XIV, s. 487 f.

³ Riksd. 1844—45 Pr. pr. I, s. 496 ff.

⁴ Pr. pr. IV, s. 463.

⁵ Bet. n:r 7. ⁶ R. St. skriv. n:r 53.

⁷ Riksd. 1856—58 Pr. pr. I, s. 522 ff. Jfr III, s. 94 f.

⁸ K. prop. n:r 104.

att man skall låta hvem som helst inkomma i landet och predika galenskaper så länge, till dess man med lagen i hand kan säga, att han förleder enfaldiga, barn eller dylikt . . . Jag tror ej, att detta land bör efterskänka rättigheten att blifva qvitt främmande skadliga orostiftare . . . Man landsförvisar ju icke, man expatrierar icke en Spanior för det man låter honom återvända till sitt fädernesland.»¹

Sin »konservatism»² ådagalade Thomander även utanför riksdagen. Betecknande för dess innebörd är hans yttrande i Göteborgs domkapitel 1852 med anledning av en romersk trosbekännares ansökan att få anses kompetent till musiklärarebefattning vid Göteborgs läroverk. Han sade sig icke finna en sådan förändring av gällande stadgar betänkelig, enligt vilken även främmande trosbekännare kunde antagas till musiklärare vid elementarläroverk, endast skolordningen innehölle garantier mot gäckeri med eller missaktning av den inhemska religiösa bekvännelsen. Vore åter fråga om en enskild undantagsförmån, så föreslog han undantag även från vissa åligganden för vederbörande, då en tillåtelse för katolsk man att officiera och således deltaga i prästämhetets utövning inom församling, vars läror han måste såsom kätterska förakta, icke torde ingå i K. M:ts befogenhet. »Och dristar jag», fortsatte han, »i underdånighet hoppas, att jag icke skall kunna sättas i nödvändighet att vid Domkyrkan tjenstgöra tillhoppa med andra än dem som hafva och värdera vår församlings bekvänelse.» (Domkapitlet tillstyrkte emellertid ansökan.³)

¹ Pr. pr. IV, s. 579.

Bland handlingarna angående Religionsmål 1853—1859 finnes (9/6 1857) ett frågeformulär beträffande landsförvisning för proselytmakeri, vilket formulär tillkommit på initiativ av präster i Villands och Göinge härader. Svaren skulle vara blott ja eller nej, men äro ofta åtföljda av motiveringar. (Så fogar prostén D. Nilsson i Backaryd till sitt »ja» orden: »vi få behålla andeliga spöken nog ändå».) Ja-svaren blevo mer än 200 mot 21 nej-svar, en mycket sägande tidsbild.

² Jfr Thomander till Heurlin 1/1 1842.

³ Göteborgs domkap. prot. 21/7 1852 § 13. Jfr 28/7 § 12. Ett motsvarande fall förelåg 7/7 s. å. (§ 5) med en judes ansökan att få anses kompetent till teckningslärarebefattning vid Göteborgs läroverk, varvid Thomander uttalade sig på enahanda sätt.

Även här visar sig den formella konservatismen vid närmare betraktande icke vara något annat än ett medgivande åt den andra partens egna förutsättningar — i detta fall nödvändigheten för en god papist att göra propaganda¹ — samt månhet om både dess och det egna samfundets värdighet. Liberaliteten fick för Thomander icke heller bli den orättfärdighet, som kommer av lätt-sinnig sorglöshet.

I skriften Om kyrkan och skolan har Thomander pekat på den romerska faran med ord, som synas ånyo hava fått full aktualitet: »Här lefver i Europa med icke så litet lif en romersk-katholsk kyrka som gör sig om Sverige icke de sämsta förhoppningar. Utrustad med stora rikedomar, mycken kraftfullhet, klar människokänedom, god beräkningsförmåga, skulle hon icke dröja länge innan hon, först i de rikare och folkrikare städerna, sedermera på tjenliga ställen å landsbygden anlade sina omvändelseanstalter. Utlefvade och nervsvaga förmänheter i första rummet, fabriksarbetares och fabriksflickors barn i det andra, skulle snart förslå att fylla de första kapellen, och det skulle efter all sannolikhet icke dröja länge innan framför våra ögon stode en icke så oansenlig påfvisk befolkning uppvuxen som svampar ur jorden.»² En lättrogen eftervärld skulle även hava gott av att besinna hans erinran i De kyrkliga frågorna med anledning av kardinal Wisemans herdabrev: »Romerska stolen själf och hennes förtrognaste vänner ha ofta förlorat mycket men de ha aldrig förlorat modet», liksom hans hänvisning till vissa anglikanska företeelser: »Ingen lär väl föreställa sig att England så upptager de romerska vingårdsarbetarens tankar att Skandinavien der-vid skulle bli alldeles försmådt eller förgädet».³

Vad *judefrågan* beträffar, stannar Thomander huvudsakligen inför det formella momentet däri, emedan hotet mot landets egen religion här vore ringa eller intet.⁴ Lunds domkapitels yttrande med anledning av ständernas skrivelse 1834 angående

¹ Jfr riksd. 1840—41 Pr. pr. XIV, s. 431 ff.

² Skr. II, s. 359 f. ³ Skr. II, s. 502 f.

⁴ Ang. judefrågans utveckling i Sverige se Hugo Valentin: De svenska judarnas historia. (M. Ehrenpreis—A. Jensen: Judarna, s. 34 ff.)

judars tillträde till skolor, gymnasier och akademier¹ anslöt sig till hans mening, att tillträde borde medgivas till akademier, men ej till skolor och gymnasier.² Sin ståndpunkt motiverade han närmare i akademiska konsistoriet följande år. Med hänsyn såväl till gällande lära och kyrkoförfattning³ som till den nödvändiga vördnaden för statsreligionen — »vida angelägnare än enskilda personers nog ofullständiga införlifvande med samfundet» — vore det olämpligt, att för kristendomen likgiltiga individer deltog i undervisningen därom. Andra möjligheter än de offentliga skolorna förefunnes också. De idoga, i allmänhet välsituerade judiska familjerna i de få upplåtna städerna borde lätteligen kunna anställa huslärare. Även funnes enskilda undervisningsanstalter. Vad åter universiteten anginge, tillhörde det allmän mänsklig plikt, då intet judiskt universitet funnes eller kunde av enskilda anläggas, att låta judar studera och promoveras inom de trenne världsliga fakulteterna, till äventyrs efter dokumenterad insikt i den judiska religionen.⁴ (Konsistoriet instämde emellertid i Uppsalakonsistoriets utlåtande 7/1 1835).⁵

Även vid frågans diskuterande i riksdagen blev hänsynen dels till gällande lag, dels till statsnyttan i vidsträcktare bemärkelse för Thomander avgörande. Vid behandlingen av förslaget om restriktioner i judarnas rättigheter vid 1840—41 års riksdag⁶ ansåg han, att, då skäl talade för dylika, närmast en begränsning av inflyttningsrätten borde vidtagas. Dittills hade inga europeiska ryktbarheter i konst eller vetenskap begagnat sig av denna rätt. Vad man kände om judarna i Polen, Holland m. fl. länder

¹ Riksd. 1834—35 R. St. skriv. n:r 64.

² Lunds domkap. prot. 29/10 1834 § 10.

³ Enligt båda borde antingen barndopet föregå kristendomsundervisningen eller också denna, därest den ifrågasattes vid mognare ålder, meddelas av församlingens prästerskap.

⁴ Enligt meddelande från Knös till Kamp 13/6 1843 skall Thomander i kyrkolagskommittén hava föreslagit utsträckande av befrielsen från eden på de symboliska böckerna även till professorer av katolsk trosbekännelse. Majoriteten hade dock varit av annan mening.

⁵ Akad. konsist. prot. 25/2 1835 § 6.

⁶ Riksd. 1840—41 Ekon. Utsk. Bet. n:r 49 och 54.

vore ej ägnat att önska dem till Sverige; de bästa elementen ibland dem åter hade ingen anledning att önska sig förflyttade dit. Lyckligast vore, att varje land väl behandlade och så vitt möjligt med sig införlivade de judar, det redan hyste.¹ Ständerna anhöll att judar icke måtte tillåtas nedsätta sig i riket och att 1782 års judereglemente åter måtte tillämpas.² I diskussionen angående fullständig medborgarrätt för i Sverige födda judar vid riksdagen 1847—48 deltog ej Thomander. Däremot hade han ett långt yttrande vid riksdagen 1850—51 med anledning av motionen om utvidgning av mosaiska trosbekännares rättigheter.³ Han lägger här först till rätta frågans innebörd såsom avseende icke judars inflyttning i riket, icke heller en utsträckning av politiska förmåner, utan endast en utvidgad rätt att ärligen försörja sig. Därefter skärskådar han närmare den judiska religionen i dess höghet och dess ofarlighet för den svenska staten. Icke heller hade judendomen, trots den ortodoxa riktningsen där inom kristendomsfientlighet, gjort sig känd för proselytmakeri eller teologiskt skriftställereri. Han ville därför gå ännu längre än utskottet och bevilja judarna rättighet att bosätta sig åtminstone i vilken stad som helst i riket. Ja, han ansåg intet hinder förefinnas för äktenskap mellan kristna och judar.⁴ Motionen avslogs emellertid. Då rätten för infödda eller naturaliserade judar att bosätta sig i rikets alla städer blev föremål för motion vid riksdagen 1853—54⁵, bemötte Thomander talet om det betänk-

¹ Pr. pr. XV, s. 132 ff.; jfr V, s. 274.

Se f. ö. Thomanders reservation till utskottsbetänkandet. Ang. Thomanders delaktighet i detta betänkande se Lilliecrona a. a., s. 467 f.

² R. St. skriv. n:r 319.

³ Riksd. 1850—51 Ekon. Utsk. Bet. n:r 53 och 104.

⁴ Pr. pr. IV, s. 312 ff. Jfr Thomanders åberopande (s. 345 f.) av Luthers ord: »Gleich wie ich mit einem Juden essen, trinken und schlafen kann, so kann ich auch mit ihm heiraten». Ett i utlandet ingånget äktenskap mellan en kristen och en jude måste också betraktas som giltigt. — Vid riksdagen 1862—63 antogs en författning om giftermål mellan kristen och mosaisk trosbekännare. (R. St. skriv. n:r 12.)

⁵ Riksd. 1853—54 Pr. pr. I, s. 517 f. Ekon. Utsk. Bet. n:r 37, 79, 104.

Lektor J. Söderberg inledde sin motion med en historik av judefrågans förlopp i Sverige.

liga i att den kristna staten i sig upptog det judiska elementet med dess åtföljande handel m. m. Det vore de kristnas plikt att intill Israels återupptagande med kärlek fördraga det och så medverka till dess omvändelse. Han framhöll judarnas goda egenskaper och sade dem i allmänhet vara kristna på samma sätt som många s. k. kristna. (I Göteborg besökte också åtskilliga judar stadens kyrkor.) En utsträckt bosättningsrätt borde emellertid åtföljas av bestämmelser angående naturalisering, så att icke vid ett eventuellt fördrivande av judar från ett annat land hit måtte komma »hela skeppslaster af utfattiga och måhända demoraliserade medlemmar af denna nation».¹ Ständerna avlätto skrivelse i anslutning till motionen.² K. förordn. 9/11 1854 gav med inhemsk nationalitet födda judar rätt att bosätta sig i alla rikets städer. Thomander har således kraftigt bidragit till detta beslut.³

Bland övriga främmande religionsbekännare i landet vållade i synnerhet *baptisterna* oro. Deras antal i Sverige var år 1857 2,105 st.⁴ Med vilken fanatisk yra rörelsen kunde uppflamma på en ort framgår av meddelande från excellensen H. G. Trolle-Wachtmeister till rektor G. Andersson 1857: »Baptismen har här i orten tagit en fart, hvars hastiga utveckling och vida omfattning äro i sanning förvånande. Det är icke mera individer, utan skaror, som kastas i vattenpölarne för att helgas genom dopet.»⁵ Mot det häftiga uppflammandet svarade emellertid ett lika hastigt

¹ Pr. pr. IV, s. 342 f. Jfr Thomanders yttrande vid riksd. 1840—41, att det ej kunde vara regeringens uppgift att understödja denna nations kringvandringslust. Pr. pr. XV, s. 134.

² R. St. skriv. nr 82.

³ Jfr Reuterdahls syrliga anmärkning härtill Memoarer, s. 319.

Genom k. förordn. 26/10 1860 tillerkändes de svenska judarna rätt att bosätta sig och förvärva fastighet var som helst i riket.

Att Thomander väl förstod att uppskatta det positiva fromhetsmomentet i såväl katolicism som judendom visar hans recension av en romersk predikosamling Quart. 1831 (H. 3, s. 77 ff.) och en judisk Quart. 1830 (H. 4, s. 52 ff.).

⁴ Enligt meddelande av L. A. Anjou till Thomander.

⁵ Jfr G. Andersson till Thomander 12/5 1857.

avmattande.¹ Rörelsen synes hava nått sin kulmen i Lunds stift åren 1857—58.² B. E. Cavallin ansåg den enda renhet, den åsyftade, vara ett avskiljande från kyrkan.³ Domkapitelsprotokollen giva också ett starkt uttryck åt baptisternas styvsinta förhållande.⁴ — Vid sitt uppträdande mot den nya vederdöpparrörelsen utgick Thomander från att här föreläge icke en juridisk fråga, utan en själavårdsangelägenhet gent emot villfarande bröder, »okunniga i Lutherska kyrkans lärosatser».⁵ Därför vederlade han irlärarna i offentliga föredrag och skrifter.⁶ P. M. Elmlblad intygar, att Thomanders skrift om dopet visade sig hava »en förtorkande inverkan» på baptismen i landet.⁷ Fahlcrantz säger sig hava skickat exemplar av den till prästerna i Dalarna med uppmaning att rekvirera efter behov.⁸ Såsom biskop synes Thomander hava på egen bekostnad utsänt ambulerande föredragshållare (»sadelfasta resenärer») till baptisternas centra i stiftet.⁹ Som ledamot av och ordförande i domkapitlet hänvisade han ständigt till stadgan om de villfarandes undervisning (20/3 1735) — först sedan deras själasörjare misslyckats, borde ärendet gå vidare.¹⁰ En pastor uppmanas att hålla förbön vid den offentliga gudstjänsten samt »flitigt och saktmodigt» fortfara med undervisning.¹¹ (Själv var han outtröttlig i att under hän-

¹ Jfr C. Bergman till Thomander 22/12 1856; Förhandl. vid det skandin. kyrkomötet 1861, s. 58.

² Jfr Lunds domkap. prot. 20/10 1857 § 14.

³ Förhandl. vid prästmötet i Lund 1858, s. 39 ff.

⁴ Se t. ex. Lunds domkap. prot. 1858 20/1 § 2, 29/9 § 33, 13/10 § 5, 20/10 § 1; 1860 7/3 § 18. ⁵ Lunds domkap. prot. 3/11 1858 § 12.

⁶ Jfr Thomanders uttalande vid prästmötet 1858: »Då de sprida andliga skrifter — vi skola då också göra det; då de predika, skola vi ock predika» (Handl., s. 42). — En »disputationsakt» med baptisterna av Thomander i Engelska kyrkan i Stockholm den 14 aug. 1854 omtalas av B. Wadström (Ur minnet etc. I, s. 384). Jfr Vaktaren 1854 n:r 70.

⁷ Elmlblad till Thomander 31/1 1856.

⁸ Fahlcrantz till Thomander 1/12 1855.

⁹ Thomander till Fahlcrantz 23/12 1858.

¹⁰ Se t. ex. Göteborgs domkap. prot. 6/2 1856 § 17; Lunds domkap. prot. 1858 10/3 § 24, 2/12 § 25. Jfr Lunds domkap. cirk. 1858 n:r 520.

¹¹ Lunds domkap. prot. 29/9 1858 § 33; jfr 3/11 1858 § 12.

visning till Skriftens ord upplysa och förmana.¹⁾ Förbönen enligt nämnda stadga borde formuleras och verkställas på ett möjligast skonsamt sätt. Thomander författade själv ett formulär till dylik bön.²⁾ (Snart avstod man från uppräknandet av de avfälligas namn³⁾; med utgången av år 1858 upphörde själva bönen läsande.⁴⁾ Då K. Bef.-havande i Kristianstads län vägrat lämna begärd handräckning till barns av tredskande baptister befordran till dopet, föreslog Thomander med anledning av k. förordn. 23/10 1860 hänvändelse till K. M:t med förfrågan, huru man härvid skulle förhålla sig.⁵⁾ Dylik skrivelse avläts (28/5 1862) och besvarades endast med ett uttalande av tillit till »fortsatta trogna bemödanden genom allvarlig förmaning och kärleksfull undervisning».⁶⁾ Baptismens sega fortlevande framgår av meddelandet vid prästmötet i Lund 1870, att baptisternas antal i stiftet utgjorde 800—900 st. Deras utmanande hållning gjorde situationen »alldeles outhärdlig».⁷⁾

»Andra sekter, såsom methodister och qvåkare, finnas alls icke», yttrade P. Welinder i sin redogörelse för de kyrkliga förhållandena i Sverige vid det skandinaviska kyrkliga mötet 1861.⁸⁾ En främmande rörelse däremot, som fick ett häftigt akut förlopp, var *mormonismen*. Den synes hava lokaliserat sig allt efter agitationens intensitet. Efter vissa framgångar i Lund och dess stift⁹⁾ synes den hava dragit sig till Göteborg för att förena sig med trosfränder därstädes.¹⁰⁾ Vid nämnda möte med-

¹⁾ Se t. ex. Lunds domkap. prot. 1860 7/3 § 18, 18/4 § 26, 5/9 § 1, 19/9 § 32, 21/11 § 21.

²⁾ Se Lunds domkap. cirk. n:r 519, Bil.

³⁾ Jfr Lunds domkap. prot. 1858 27/10 § 5 och § 16, 3/11 § 12.

⁴⁾ Lunds domkap. cirk. n:r 532. Jfr Lunds domkap. prot. 2/12 1858 § 24.

⁵⁾ Lunds domkap. prot. 1861 16/1 § 31, 15/5 § 20, 25/9 § 2.

⁶⁾ Se Lunds domkap. cirk. n:r 580.

⁷⁾ Handl. vid prästmötet i Lund 1870, s. 5 ff.

⁸⁾ Förhandl. s. 59.

Ang. diskussionen om metodismen se bl. a. Quart. 1840, s. 1 ff., 328 ff., 370 ff.; 1841, s. 241 ff.; 1842, s. 65 ff.

⁹⁾ G. Andersson till Thomander 3/3 1854.

¹⁰⁾ Wieselgren till Thomander 6/4 1857.

delade Welinder, att i församlingar, där mormonismen flera år tillbaka räknat över femtio anhängare, ingen funnes kvar. J. Colliander ville dock göra ett undantag för Landskrona, dit agitatorer ankommit från Danmark och med icke ringa framgång verkade bland den okunniga arbetarklassen.¹ (Å andra sidan gjorde N. G. Blædel vid mötet 1859 gällande, att mormonernas ivrigaste och mest framgångsrika präster vore svenska lekmän.²)

Till det skandinaviska kyrkliga mötet 1857 inlämnade Wieselgren ett förslag, att mötet ville yttra sig om, huruvida mormonismen vore att betrakta som en kristen sekt, eller uttala bifall till den norska teologiska fakultetens förklaring, att religionsfrihetslagen icke vore tillämplig på dem. Frågans behandling medhanns emellertid ej. — Thomander anlade vid sitt uppträdande mot den mormoniska villfarelsen en helt annan synpunkt än i fråga om den baptistiska. Dels erkände han den icke som en kristlig företeelse³, dels framstod ju äktenskapet för honom som en väsentligen borgerlig angelägenhet och missförhållanden därvid som fallande under världslig myndighets dom. Sedan rörelsen 1856 nått Göteborg, föreslog han irrlärarnas inkallande till förhör⁴ och erhöll fullmakt att »förfara efter eget bepröfvande».⁵ (Thomander var ordförande efter biskop Bruhns frånfälle.) Han förklarade, att han ansåge varning inför domkapitlet vara »den andra förmaningen, hvilken de efter apostelns ord (Tit. 3: 10) böra undfå, innan de för alltid från församlingens gemenskap afskåras». I protokollet över förhöret med de tvenne mormonapostlarna intogs Thomanders broschyr Fem och tjugi Mormonska Lärosatser, jämförda med den Hel. Skrifts utsagor, vilken en av de anklagade sade sig hava läst »med stort ynk».⁶ (I broschyrens slutord heter det bl. a.: »I läran om barndopet göra

¹ Förhandl. s. 58, 139.

² Förhandl., s. 63. — Om mormonerna i Sverige se Vaktaren 1854, nr 29.

³ Jfr riksd. 1856—58 Pr. pr. IV, s. 575.

⁴ Göteborgs domkap. prot. 9/4 1856 § 27.

⁵ Göteborgs domkap. prot. 16/4 1856 § 1.

⁶ St. st. § 2.

Mormonerna gemensam sak med Baptisterna. Lärorna om arfsynden, om försoningen, om rättfärdiggörelsen äro sådana som de ofta förut förekommit i rationalistiska lärobyggnader.») Saken hänsköts till K. Bef.-havande. 1858 beslöt Lunds domkapitel anmälan till K. B. om konventiklar av kringresande mormonpredikanter i Landskrona samt uppmaning till samtliga polismyndigheter i länet att hålla noggrann uppsikt över och att avlägsna dylika predikanter. Prästerskapet i Landskrona skulle sinsemellan fördela och undervisa de villfarande.¹

Thomanders *program* med avseende på religionsfrihet för främmande samfund kan sägas inrymmas i den sista av hans Gamla satser etc. Han gör här gällande, att den mänskliga friheten fortskrider med kulturen, men att den alltid måste vara begränsad. »Huru stor religionsfriheten kan och således äfven bör vara i en bestämd tid och hos ett visst folk, är en praktisk fråga . . . Icke blir en kyrka reformerad genom religionsfrihet, ej heller en stat genom fiendens inkallande i landet, om också det sker i afsigt att få se huru många landsförrädare man har ibland sig.»² Det vore i det rådande läget riskabelt att öppna famnen för »alla de ränker och dårskaper», vilka dittills trivts förträffligt på egen grund, men kunde för framtiden finna det förmånligt för sig att bekosta sin hitresa över havet.³ »Det är icke så på idel rosor man dansar när man insläpper på valplatsen mot hvarandra fiendtliga religioner.»⁴ Till den praktiska hänsynen träder här som alltid månheten om att ej vara i strid mot Skriften. I uppsatsen Om kyrkan och skolan gör Thomander gällande, att bibeln ej talar till förmån för en oinskränkt religionsfrihet. Det Gamla testamentets förhållande till avvikelser i lära och författning sammanfattas i den satsen: »jemlikhet är det icke, men proselytmakeri och förföljelse icke heller». I Nya

¹ Lunds domkap. prot. 22/9 1858 § 44: Jfr 13/10 § 5.

Mormonernas antal i Lunds stift var 1870 160 st. Metodisterna hade tillväxt och voro omkring 200 st. Handl. vid prestmötet 1870, s. 5 ff.

² Gamla satser etc., Skr. II, s. 280 f.

³ Riksd. 1856—58 Pr. pr. I, s. 523.

⁴ De kyrkl. fråg. Skr. II, s. 501.

testamentet möter i anslutning till såväl Kristus som apostlarna principen om att avfall från församlingen medför även yttre påföljder. Så måste bliiva förhållandet, i synnerhet där kyrkligt och världsligt regemente äro koordinerade. Han upptar här även frågan om den omtvistade § 16 R. F. Dess tal om »allmän förargelse» tillämpar han på utspridandet av vilsefarande meningar och brukande av anstötliga ordasätt mot den rena evangeliska läran. Lagstiftaren hade icke bildat sig en klar uppfattning om vad som borde förstås med allmän religionsfrihet. Faktiskt vore det icke lyckligt, att varje svensk medborgare ägde rätt att tillhöra vilket religiöst samfund som helst, icke ens bland dem som kallade sig kristna.¹ Det måste härvid ihågkommas, att 1809 års R. F. själv är bestämd av uppfattningen om kyrkan såsom sammanhållen väsentligen av »den rena evangeliska läran». Thomander fattar också strängt i sikte den från reformationen fortlevande synpunkten på den religiöst-dogmatiska bundenheten såsom uttryck för en *rättslig* enhet.² (Den fordran på oinskränkt samvetsfrihet, som inneslutes i reformationens egen evangeliska princip, korsas hos Luther själv av ett medeltida betraktelsesätt.) Den statsrättsliga synpunkten gällde som god ortodoxi; för Thomander framstod den som ett axiom. (Han kallar den svenska kyrkan omväxlande »statskyrka» och »kyrkostatat».)³ Främmande trosbekännelse framstod för honom a priori som något endast tolererat. Härom heter det med ord, vilka kunna sägas alltjämt äga sin djupa betydelse: »Trosbekännelsens enhet inom ett land medför oskattbara fördelar . . . för statslifvet, för umgängeslifvet och för familjelifvet. Är bekännelsen tillika en så klar och öppen som den evangeliska, hvilken ytterst går tillbaka till bibeln, det erkänt största af alla Andens alster; har den kastat bort alla legender, allt jesuitiskt

¹ Om kyrkan och skolan, Skr. II, s. 347 ff.

² Jfr 1634 års regeringsform, vars första § bl. a. innehåller satsen, att »enighet i religionen och den rätta gudstjänsten är den kraftigaste grundval till ett lovligt, samdräktigt och varaktigt regemente».

³ Om kyrkan och skolan, Skr. II, s. 330, 356. Ang. termen »statskyrka», ett »väckelsens» slagord, se Samtal om kyrkan, s. 21 ff.

qualm, all munkhelighet, alla ofelbarhetsanspråk af menniskor; befrämjar den all frihet, frimodighet, människovänlighet i sinne- lag och företag; fins inom hela staten ingen enda själ som, om hon får vara i frid, hungrar eller törstar efter att bli katolik, grek, mormon, jude, muhamedan, soldyrkare eller ormdyrkare: hvad i all verlden skall beveka oss att öppna portarna för dessa och alla andra nämnda och onämnda, sinliga eller ursinniga bekän- nelser som uppröra och förvrida en redan tillräckligt upprörd och förvriden mensklighet? Förböner må vi väl göra för dessa olyck- saliga andar; men hvarför skola vi frammana dem? hvad hafva de med oss att skaffa förr än tid är?»¹ Åt denna tanke gav han vid riksdagen det träffande uttrycket: »Jag är icke ibland dem som bestå ett famntag åt myriader eller som räcka handen åt månans åbo utan att tillförene hafva efterforskat huruvida åbons önsksningar i närmaste byhem icke kunde förtjena något afseende».²

I *separation* ser Thomander väsentligen ett uppror under in- flytande av den onda makt, som regerar i denna värld, köttslig begärelse och högmod, i ett »sjelfklokt sinne» mot bestående ord- ning, vilken förut tillfredsställt så många.³ Den finge dock icke mötas med tvångsåtgärder, vilka väl frampressade blodsvett, men icke övertygelser. Därför talade han — i sitt sista anförande i riksdagen — till förmån för den k. propositionen om bortta- gande av landsförvisnings- och arvlöshetsstraffet för övergång till annat trossamfund.⁴ En medborgares ställande av sig själv vid sidan av den officiella kyrkan fritoge honom emellertid ej från förpliktelser gent emot henne. Dissenters borde icke befrias från prästrättigheters och kyrkoutskylders utgörande. Han hänvisar till den omständigheten, att den som hölle enskild lärare åt sina barn därför icke finge undandraga sig deltagandet i kost- naderna för det allmänna skolväsendet.⁵

¹ A. a., s. 356 f. Jfr G. Andersson till Thomander 7/3 1853.

² Riksd. 1840—41 Pr. pr. XV, s. 134.

³ Lunds domkap. prot. 5/9 1860 § 1.

⁴ Riksd. 1856—58, k. prop. n:r 104; Pr. pr. I, s. 522 ff.; IV, s. 477 ff.

⁵ Quart. 1828 H. 4, s. 70. Jfr Thomander till Hartmansdörff 11/1 1832:

Om Regeringen uppmuntrar dissenterande prester, så är ingenting lättare

Samtidigt med den politiska spänningens kulminerande genom reflexerna från februarirevolutionen¹ blev *den kyrkliga krisen* i Sverige och därmed frågan om inomkyrklig religionsfrihet akut.² 1859 skildrar Thomander situationen sålunda: »Vårt folk lik-som hela vår tid ligger vid en gränsskilnad: de som äro vakna, de vaka såsom förposter».³ Spänningen mellan hög- och lågkyrkö-rörelse blev i Lunds stift synnerligen stark. En av de främsta representanterna för den förstnämnda, A. N. Sundberg, ger i sin korrespondens med L. A. Anjou starka uttryck åt vådan av det kyrkopolitiska problem, som här erbjöd sig.⁴ (Ett framträdande tvisteämne var P. Fjellstedts verksamhet. Under det att Sund-berg beskärmar sig över F:s »suckan och pust»⁵, betecknar Wie-selgren hans gärning som ett räddningsverk för kyrkan: ett ointetgörande av planen att underlägga hela landet sekteris-men, så att statskyrkan skulle behålla endast sina »spel- och svär-jarechristna».⁶) Thomander intygar i sitt herdebrev de dittills »oer-hörda» förhållanden, i vilka den svenska kyrkan genom dessa stridig-heter råkat. Ett skämtsamt uttryck däråt gav han vid det skandi-naviska kyrkliga mötet 1857, där han karakteriserade de båda

än att få en dissenterande kyrka på benen, och i sådant fall behöfva helt andra anstalter vidtagas än landsförvisning o. d. För att förskona efter-verlden ifrån frukter af en Irländsk bitterhet torde det då finnas nödigt att i tid yrka all tiondes egenskap af statsegendom, hvilket den kan bevisas vara alltsedan Gustaf den förstes tid. Såsom en följd häraf komma blif-vande dissenters att betala all tionde till staten, hvilken om fördelningen förfogar efter statsmagternas beslut.»

Hur nära Thomander även i religionsfrihetsfrågan står Rudelbach fram-går bl. a. av R:s uttalande på det skandin. kyrkomötet 1859, Förhandl., s. 12 ff.

¹ Jfr Ahnfelt: Studentminnen II, s. 359 ff.

² Jfr E. Rodhe: Kyrka och stat, s. 3 ff.; H. Martensen: Nutidens reli-giösa crisis, Quart. 1842, s. 194 ff.; C. A. Agardhs framställning vid prästmötet i Karlstad 1847, Handl., s. 3 f. Ang. religionsfrihetsmötena jfr Vaktaren 1854, nr 54.

³ Tal vid magisterpromotion 1859, Skr. III, s. 50.

⁴ Se t. ex. Sundberg till Anjou 19/12 1854, 10/1 1862.

⁵ Sundberg till Anjou 19/12 1854; jfr Agardh till densamme 11/4 1855.

⁶ Wieselgren till Thomander 16/4 1857.

riktningarna inom kyrkan såsom ägande sina målsmän, den ena i den teologiska fakulteten i Lund, vilken stödde sig på Kliefoth, den andra i kyrkoherde H. B. Hammar, vilken stödde sig på sig själv.¹ Vid samma möte särskilde C. A. Bergman och P. Welinder trenne riktningar inom det skånska läseriet: förutom den s. k. nyevangelismen, anknuten till den evangeliska alliansen, (1846) dels den herrnhutiska (i vissa avseenden nära besläktad med den nyevangeliska), dels den lagiskt betonade Schartauanismen, vilken ju emellertid förkastade allt konventikel- och föreningsväsen (även i form av missions- och bibelsällskap).² Vid det skandinaviska kyrkliga mötet 1859 prisade Hammar myndigheternas »moderation och mildhet» gent emot de andliga rörelserna och omtalade det vid prästmöten över hela landet resta kravet på utvidgad kyrklig frihet.³ Att en större livaktighet inträtt inom kyrkan med motsvarande tillbakagång för de separatistiska rörelserna, intygade Welinder vid det skandinaviska kyrkliga mötet 1861. Kyrkorna vore talrikt besökta, likaså de varje vecka återkommande bibelförklaringarna. Spridningen av bibeln och annan uppbyggelselitteratur vore utomordentligt stor. Missionen, i synnerhet den inre, åtnjöte mycket intresse.⁴

Thomander ställde sig från början på den lågkyrkliga linjen.

¹ Förhandl. s. 36 ff.

² P. G. Ahnfelt beklagade vid mötet, att den schartauanska riktningen, som väckt både känsla, förstånd och vilja till nytt liv, hölle på att överflyglas av den feminina nyevangelismen, med dess sjukliga pjunkighet. Han hoppades dock, att ett återvändande till Schartau skulle ske, liksom han gladdes över att hos den sundare riktningen bland läsarna se ett bemödande att återgå till Skriften och till Luther. Förhandl., s. 131.

Bergman och Hammar försökte till en tid att i den evang. alliansens anda samarbeta med baptisterna, men måste övergiva detta försök. Jfr Bergman till Thomander 22/12 1856.

³ Förhandl. s. 12.

⁴ Förhandl. s. 52 ff. Jfr biskop Flensburgs ämbetsberättelse vid prästmötet 1870, enligt vilken lekmanarörelsen växt sig starkare, men vore mindre kyrkofientlig än förr. Den hade sina centra omkring Kristianstad och Hälsingborg, där traktatsällskap funnos. S. k. missions- och arbetsföreningar hade bildats i många församlingar. Handl., s. 5 ff., 17 ff.

Hans personliga sympatier voro på dennas sida. Redan 1829 skriver han: »Man må anse läsarne för hvad man vill; men deras samveten må man varsamt behandla».¹ Han beklagar också »den handtverksmässiga bönhasjagten» på denna rörelses målsmän.² Förutom av religiöst motiverad övertygelse drevs han härvid av klokhetshänsyn. Skulle kyrkan kunna hävda sin ställning utåt, fick icke enigheten i det inre brista. Denna åter kunde vinnas endast genom givande av största möjliga rätt åt samvetet. Thomander var realpolitiker, vilket icke betyder, att han var opportunist, om han än förstod vikten av att »ha folket med sig».³ Han fullföljde i all praktisk framfärd en idé. Liksom i den politiska striden förde han i den kyrkliga personlighetstankens talan.⁴ Det vore »fara värdt att christenheten blir föga hulpen med en högkyrka sådan man skulle kunna i våra dagar upptimra eller förbättra henne. Fastheldre behöfver kyrkan kanhända numera än någonsin göra sig rätt låg och ringa, så låg att den som bor under det lägsta taket kan finna sig hemmastadd med henne. Kyrkofurstar bjuda ingen bot, de arma själarna behöfva själs-sörjare.»⁵

Svårigheten att bryta udden av de separatistiska tendenserna var dubbelt svår i konventikelplakatets förlamande skugga. Det första kravet på religionsfrihet inom kyrkan blev också det som avsåg *konventikelfrihet*. Redan 1824 (10/12) hade kyrkolagskommittén avgivit ett förslag till dettas tolkning och framtida tillämpning i en friare anda: genom plakatet förbjödes endast sådana andaktsövningar vid sidan av de officiella, som hade offentlig karaktär; straffen för överträdelse borde vara milda; även positiva åtgärder föreslås: bygghandlet av kyrkor,

¹ Thomander till Winberg 8/2 1829.

² Quart. 1829 H. 2, s. 29.

³ Om kyrkan och skolan, Skr. II, s. 332. Jfr De kyrkl. fråg., Skr. II, s. 405 f.

⁴ Om Thomanders framträdande som Reformsällskapets ordförande se bl. a. Elof Tegnér: Valda Skrifter IV, s. 510; Ahnfelt: Studentminnen II, s. 365 f.

⁵ Tal vid Lutherfesten 1846, Skr. II, s. 174.

tillsättandet av dugliga präster m. m.¹ Kyrkolagsförslaget av 1828 går än längre i medgivanden. Det syftar till intet mindre än rätt för dissenters att bilda eget samfund. Dess argument mot tvångsmedels begagnande understryker Thomander i Quartalskriften.² Hans eget kyrkolagsförslag innehåller intet angående konventiklar eller separation — ämnet tillhörde ju den borgerliga lagstiftningen. Då det emellertid blev allt tydligare, att tolkningen av religionsplakatet mångenstädes icke var den mildare, utan man ansåg även husandakten förbjuden, upptog kommittén frågan till förnyad behandling 1839 och inkom med ett betänkande angående plakatets upphävande.³ Författaren därav synes hava varit Thomander.⁴ (Härför talar från innehållets synpunkt bl. a. framhållandet av de andliga rörelsernas betydelse som ett värn mot katolicismen.) Att förslaget föll trots Högsta domstolens tillstyrkande (21/11 1839) berodde på den klerikala fruktan för sektväsen. (Domkapitlen kritiserade i synnerhet det svävande sätt, på vilket husandakten omtalades.)⁵ Kyrkolagsförslaget av 1846 uppmuntrar till husandakt. Dess paragraf därom (kap. 2 § 5) har Thomander författat.⁶

De polärt motsatta åskådningarna på denna punkt representerades av Reuterdaahl och Thomander. Den förre förfäktade i sin skrift om Svenska kyrkans och skolans ifrågavarande angelägenheter konventikelplakatets nödvändighet för bevarande av den av enheten mellan kyrka och stat betingade enheten inom kyrkan.⁷ (Det måste emellertid härvid ihågkommas, att Reuterdaahl

¹ Uppdraget av granskning av författningarna rörande »pietistiska oroligheter» gavs redan före kommitténs sammanträdande, genom k. skrivelse 27/12 1823. — Angående diskussionen vid 1823 års riksdag om de »separatistiska oordningarna» se Pr. pr. I, s. 117 ff.; VI, s. 150 ff., 365; VII, s. 400 ff.

² Quart. 1828 H. 4, s. 62.

³ Jfr Om kyrkan och skolan, Skr. II, s. 381.

⁴ Jfr Hippel a. a., s. 251 ff.

⁵ Jfr Hippel a. a., s. 254 f.

⁶ Jfr riksd. 1847—48 Pr. pr. II, s. 99.

⁷ Reuterdaahl a. a., s. 43 ff. Jfr Herdabref och Afskedshelsning till presterskapet.

delade den 1824 uttalade friare tolkningen av plakatet.¹⁾ I sin motskrift *Om svenska kyrkans och skolans angelägenheter* talar Thomander ut ifrån enhet i läran såsom det avgörande inom kyrkan: ett vore att vägra fri religionsövning åt katoliker och mormoner, ett annat att vägra fri religionsövning åt egna trosförfäranter.² Reuterdahls friare tolkning underkänner han fullständigt. Icke heller hade plakatet bidragit till enheten inom kyrkan — denna hade ju tvärtom försvagats under den tid, det ägt bestånd. Ja, själva pietismen hade oftare uppträtt för än mot detsamma, så befästad hade den begynt att känna sig inom kyrkans område. En oersättlig förlust hade det medfört i och med husandaktens avskaffande. Härvid hade det samverkat med dryckenskapen, industrialismen, stattparväsendet, hantverkarnas likgiltighet gent emot sin verkstadspersonal samt de förnämares levnadsvanor. Dessa sistnämnda faktorer gjorde en andlig hälsovård mer nödvändig än någonsin. Men till en rationell dylik vore det ordinarie prästerskapet ej nog talrikt.³

I skriften *Om kyrkan och skolan* hänvisar Thomander till diskussionen vid riksdagen och fastställandet därunder av att man konventikelpakatet förutan hade författningar nog mot irrläror.⁴ Den vid riksdagen 1840—41 av A. Sandberg väckta motionen i ämnet föranledde ingen åtgärd, då ju kommittén avlämnat sitt förslag.⁵ Under diskussionen av förslaget till förordning emot olovliga folksamlingar kritiserade Thomander formuleringen, att offentlig sammankomst skulle vara tillåten blott för »menighet». Därmed förstodes vanligen invånarna i en kyrksocken; men även enskilda personer borde hava rätt att sammanträda. (Han erinrade om missions-, bibel-, nykterhetsm. fl. föreningar och sällskap.) Vid 1847—48 års riksdag väckte A. P. Traneus motion om en omarbetning av religionsplakatet⁶ och fortsatte A. Sandberg sin aktion genom att motionera om dess

¹ Jfr Hippel a. a., s. 92 ff., 250 f.

² Om kyrkan och skolan, Skr. II, s. 360.

³ A. a., s. 379 ff.

⁴ A. a., s. 391.

⁵ Riksd. 1840—41 Pr. pr. I, s. 513 ff., XIV, s. 543 ff.

⁶ Riksd. 1847—48 Pr. pr. I, s. 576 ff.

upphälvande i anslutning till kyrkolagskommitténs förslag.¹ Thomander uttalade sig å ena sidan mot en så stor liberalitet, att den medgäve en religionsfrihet, som icke kände någon borgerlig eller politisk påföljd av avfall från den allmänna beaktelsen²; å andra sidan framginge det orimliga i gällande lag bäst av den omständigheten, att den icke kunde tillämpas i sina fulla konsekvenser — den användes också mer som »en juridisk krigslist», icke för själva konventiklarnas skull, utan för något annat, som man ville komma till livs.³ Han bekände sig själv hava bevistat flera konventiklar och stå i begrepp att redan samma afton öfvervara en sådan. Vål hade i alla tider oordningar och ofog, »köttslig uppblandning i andeligheten», jämte andligt högmod förekommit vid de kristnas gudstjänster, för vilka konventikeln vore den äldsta formen. Men de som komme tillsammans till konventiklar drevos av ett större behov av gemensam andakt. Invändningen, att kyrkolagskommittén ej nog tydligt förklarat begreppet husandakt, bemötte han därmed, att det i allmänhet ej vore lämpligt att i en lag uppställa definitioner. F. ö. vore oreda och oordning i fråga om offentlig och enskild gudstjänst föremål för åtgärder dels genom strafflagen, dels i den enskilda själavården. Han slutade sitt långa anförande med att framhålla vikten av att icke genom samvetstväng äventyra kyrkans enhet.⁴

¹ Pr. pr. I, s. 623 ff. Jfr II, s. 8 ff., 47 ff., 66 ff.

² Pr. pr. II, s. 20. Jfr s. 108: R. F. § 16 hade icke upphävt all lagstiftning mot avfallingar.

³ Jfr Thomanders uttalande i skriften Om kyrkan och skolan: »Folket tror icke mer att den som anställer religionsförföljelser gör sådant för det högsta namnets äras skull; man tillskrifver helt andra bevekelsegrunder de åtgärder som i denna syftning vidtagas». Skr. II, s. 373.

⁴ Pr. pr. II, s. 99 ff. Jfr Thomanders uttalande i skriften Om kyrkan och skolan: »Måtte enkannerlig gudstjänst bli tillåten lika så väl i bondens stuga som i frimurareordens salar, och det fria svenska folkets kyrka vara en fri kyrka utan dissidenter!» (Skr. II, s. 402.)

Ang. biavsikterna med konventikelpakatets tillämpning jfr G. Bjerkanders yttrande i bondeståndet vid riksd. 1853—54 (Bd pr. I, s. 562 f.). Om de världsliga myndigheternas »moderation och mildhet» i lagens tillämpning jfr H. B. Hammars redogörelse vid det skandin. kyrkomötet 1859, Förhandl., s. 9.

— Sedan A. Sandberg vid riksdagen 1850—51 förnyat sin motion¹, väcktes vid 1853—54 års riksdag motioner om konventikelplakatets upphävande, förändring eller förklaring.² Under diskussionen i prästeståndet fastslog Thomander, att opinionen emot det dubbeltydiga plakatet stadgats, samt betonade lekmännens rätt att utlägga bibeln enligt den reformatoriska principen om det allmänna prästadömet. Hänvisningar till Augsburgiska bekännelsens 14 artikel med dess föreskrift om rite vocatus fölle också till marken inför det faktum, att det i konventikelförfattningarna icke vore fråga om publice, utan privatim docere.³

Först vid riksdagen 1856—58 nåddes ett resultat. A. Sandberg föreslog ett stort antal åtgärder till de separatistiska rörelsernas lugnande, bl. a. konventikelförbudets upphävande och anställande av extra medhjälpare i församlingsarbetet, s. k. läsare-präster.⁴ Thomander avgav en rad motioner, utgörande hans testamente till riksdagen.⁵ I inledningen till dem beklagar han den utveckling, religionsfrihetsfrågan tagit i Sverige, vars resultat han sammanfattar i de orden: »Skeppet är i bränningen och alla magneter missvisa».⁶ En av hans motioner innehåller förslag till en författning angående konventikelväsendet. Sedan avgivandet av kyrkolagskommitténs förslag (1839) hade tvenne faktorer tillkommit, ägnade att försvåra frågans lösning: dels ett allt livligare diskuterande av själva kyrkobegreppet, varmed följde en schism i teorien angående konventikeln, dels en praxis på församlingslivets område, i det att lekmän predikade utan att därtill vara av församlingen kallade och utan tillförlitligt intyg om insikter och skicklighet (i strid mot kyrkolagens kap. 19 § 5, som

¹ Riksd. 1850—51 Pr. pr. II, s. 336 f. Jfr s. 385 ff.; VI, s. 285 ff.; VII, s. 4 ff.; XI, s. 421 ff.

Petitionen rörande religionsfrihet 1852 återfinnes i Aftonbladet s. å. n:r 102.

² Riksd. 1853—54 Ad. pr. I, s. 292 ff.; II, s. 317 f. Jfr Bd pr. I, s. 562. Ang. motionen se Thomander till Wieselgren 24/2 1854.

³ Pr. pr. V, s. 317 ff. (Jfr s. 305 ff., 315 ff., 342 ff.)

⁴ Riksd. 1856—58 Pr. pr. I, s. 348 ff., 391 ff.

⁵ Pr. pr. I, s. 522 ff.

⁶ Jfr riksd. 1853—54 Pr. pr. VII, s. 48.

varken vore upphävd eller föreslagen till upphävande). Han pekar därför åter på nödvändigheten att samtidigt med konventikellagarnas upphävande värna om kyrkodisciplinen. Kyrkorådets roll härvid vore klargjord genom k. förordningen den 29 aug. 1843, vilket däremot icke vore fallet med kyrkoherdens. Hans förslag till författning på denna punkt innehåller föreskrifter om husandaktens upprätthållande och befrämjande samt andliga lärares och ledares uppträdande. (Bl. a. fordras intyg om godkända teologiska insikter).¹ Vid föredragandet av den k. propositionen om konventikelpakatets upphävande² kritiserade Thomander uttrycket »rättighet» att sammankomma till andaktsövningar. Ett vore också att erkänna, ett annat att medgiva en rättighet.³ Lagutskottets tillstyrkande betänkande understryker kyrkorådets myndighet i hithörande ting.⁴ Efter hemställan av ständerna⁵ upphävdes konventikelpakatet den 26 okt. 1858. I De kyrkliga frågorna uttalar Thomander med hänsyn till bl. a. »den nya halfpåfviska läran om kyrkan» sin förvåning över att »rätt och klokhet» så snart vunnit denna seger.⁶ Emellertid hade ju marken under konventikelpakatet länge varit underminerad — och Thomander hade därvid icke varit den minst verksamme.⁷

¹ Pr. pr. I, s. 525 f.

Ang. övriga motioner i religionsfrihetsfrågan se Pr. pr. I, s. 537 f., 633 f., 634 f., 644 ff.

² K. prop. nr 104.

³ Pr. pr. IV, s. 579.

⁴ Saml. VII nr 46, 61.

⁵ R. St. skriv. 236 § 55.

Den 23 okt. 1860 upphävdes landsförvisningsstraffet för avfall från den lutherska läran och tillätos främmande kristna trosbekännare att med bibehållande av medborgerliga rättigheter förena sig i församling med egna funktionärer.

⁶ De kyrkl. fråg., Skr. II, s. 497.

⁷ Jfr F. Carlsson till Thomander 27/10 1857. Reuter Dahl intygar Thomanders verksamhet på denna punkt i den ironiska anmärkningen: »I sådana saker lemnade Thomander gerna en hjälp; derigenom blef något gjort för de fasta kyrkobandens lossande» (Memoarer, s. 320). S. G. Cavallin säger i sin minnesteckning vid prästmötet 1870: »... neque dubium est, quin vox ejus magna sonans lateque audita multum valuerit ad mentes legesque a prisca illa severitate abducendas».

Sammanställandet av religionsfrihetsförslaget 1856 och *sakramentallagen* av 7/3 1855 ger Thomander anledning till en betraktelse över den »angliserande» inkonsekvensen i den offentliga behandlingen av dylika frågor.¹ Under diskussionen vid riksdagen 1853—54 om förslaget till denna lag, som förbjöd sakramentens utdelande av annan än ordinerad präst², framhöll han, att det här vore fråga icke om heresi, utan endast om schism: de separatister, det gällde, menade, att det av Melanchton omnämnda fallet, att kyrkostyrelsen icke mer vore lämplig att utöva officium vocandi, hade inträtt, och hade därför själva tagit detta om hand. De kunde icke genom en lagstiftning som den föreslagna övertygas om sitt misstag. Den skulle snarare förvärra det onda. Endast ordets och kärlekens makt vore i en schism på sin plats.³

Ännu ett moment i strävandena för religionsfrihet var rättigheten för varje församling att använda *de äldre kyrkliga böckerna*.⁴ Wieselgren gjorde i en skrivelse till det skandinaviska kyrkliga mötet 1857 gällande, att 1811 års handbok och »den neologiska papsmen» blivit det första kyrkliga »upplösningsmotivet», och yrkade på samma frihet med avseende på handboken som i fråga om psalmboken.⁵ Thomander klagade vid samma tillfälle över den liturgiska ofriheten i Sverige; friheten vid valet av psalmer, vilket betydde så mycket för det hela, vore därvid en inkonsekvens.⁶ I skriften *Om kyrkan och skolan* gör han gäl-

¹ De kyrkl. fråg., Skr. II, s. 409. Jfr P. Welinders uttalande på det skandin. kyrkomötet 1861, Förhandl., s. 61.

² Riksd. 1853—54 Lagutsk. Bet. n:r 35, 50.

³ Pr. pr. V, s. 408 f., 415. (Jfr s. 399 ff.; IX, s. 424 ff.)

⁴ Se till det följande kap. IV: 5: Inlägg i handboksfrågan.

⁵ Förhandl. s. 199 ff.

Agardh klagar i brev till Anjou 11/4 1855 över den rådande oredan på detta område: handbok, katekes och psalmbok förklarades otjänliga, utan att något bättre i stället erbjödes. Detta ogillande innebure ett misstroende till hela den svenska kyrkans organisation liksom till hennes prästerskap samt öppnade inom henne ett fält för »svärmeri och vidskepelse».

⁶ A. a., s. 37 f.

Ang. diskussionen vid riksdagen se riksd. 1844—45 Pr. pr. XII, s. 389

lande, att »läsarnes» påstående, att en sann evangelisk lära icke kunde bestå med de nya böckerna, icke vederlades med böter och med vatten och bröd-straff, och återvänder till satsen, att kyrklig enhet icke kan sägas bestå i något annat än enhet i läran.¹

Religionsfrihetsprogrammet för »den närmaste framtiden» sammanfattar Thomander 1860 i följande punkter: »ingen förföljelse, intet uppgifvande af nödigt sjelfförsvär, bekännelsefrihet och gudstjenstfrihet utan annan inskränkning än den som 16 § regeeringsformen just med afseende på det nyssnämnda sjelfförsvaret innehåller, all saktmodighet och fördragsamhet med hvarje svensk medborgare af hvad bekännelse som helst, förbud emot proselytmakeri såsom åstadkommande allmän förargelse, samt slutligen särskilda försigtighetsmått emot utländingar i denna punkt».² Till dessa mer negativa punkter kom kravet på direkt samverkan med det inomkyrkliga läseriet. Han delade här G. Scotts synpunkt, då denne säger: »Att uppmuntra en kraftig 'pietism' inom kyrkan och befrämja alla lämpliga tillfällen för dess nitiska öfningar, är rätt och nödvändigt för den svenska kyrkans egen säkerhet. Om sådan frihet ej medgifves, skall andens verk slutligen spränga alla konstgjorda skrankor, och nationalkyrkan skall då blifva en af de många sekterna i detta land.»³ Gent emot Schartaus snäva tolkning av begreppet

(jfr s. 379 ff.; X, s. 137, 187; XII, s. 203, 379); riksd. 1853—54 Pr. pr. VII, s. 48.

¹ Skr. II, s. 347, 360 ff.

Ang. den fortsatta diskussionen av denna fråga jfr riksd. 1856—58 Pr. pr. I, s. 348 ff.; VII, s. 140 ff.; IX, s. 518 ff.; Lagutsk. Bet. n:r 46.

² De kyrkliga fråg., Skr. II, s. 500 f.

³ G. Scott till C. O. Rosenius 1856 (Wadström: Ur minnet etc. II, s. 217). Jfr Vaktaren 1856 n:r 34.

I nämnda brev återopar Scott ett yttrande av Thomander: »Lika mycken frihet som svensken har att på sabbaten gå på värdshus och suppa sig full, lika mycken frihet bör han också ha att gå till något annat hus och läsa bibeln». — Om de kyrkliga förhållandena i Sverige yttrar Scott bl. a.: »Jag är ej en bland dem, som i fråga om den svenska kyrkan skulle vilja ropa: 'nedrif den, nedrif den!' Hellre vill jag säga: 'Upplifva den, upplifva den!' Ty såsom kyrklig organisation står den framom många andra. Och i fromma och gudfruktiga presters'händer bilda den svenska kyrkans

sekt gjorde han gällande, att pietismen icke vore att betrakta annorlunda än som en »schism» inom den lutherska kyrkan.¹ Han gör gällande, att om en svensk medborgare offentligen bekände sig till alla pietismens satser, ja, benämnde sig pietist, så skulle icke på någon rättsgrund någon av de borgerliga förmaner, som någon annan lutheran åtnjöte, kunna berövas honom.² Invändningen mot enskild läsning bemöter han med frågan, huruvida föreläsandet vore skadligare, avhört från bordsbänken än från kyrkbänken. I hela kyrkans historia hade också det skrivna ordet gått vid sidan av det muntliga. På denna punkt vänder han sig på det bestämdaste mot Schartau: »Hvad som i 1800 år befunnits välsignelserikt, det skulle nu efter Schartaus tider hafva blifvit till en förbannelse. Nej . . ., hela den öfriga christenheten tillsammansantagen må vi dock tro mer än den mannen.»³

I lågkyrkliga kretsar satte man sitt hopp till Thomander.⁴ Emellertid intog han till rörelserna på det praktiskt-kyrkliga området samma ställning som till dem på det teologiska: parti-löshetens. I De kyrkliga frågorna har han angivit den sålunda:

inrättningar ett fridsamt maskineri, hvilket kan tjena som ett medel till en betydlig andlig förkofran, under det att ingen inom Sverige införd sekt förer med sig den häfdvunna aktning, som denna kyrka äger.»

¹ Quart. 1828 H. 3, s. 42.

Jfr O. Ahnfelts betonande av att hans verksamhet icke tjänade ett visst partis intresse, utan hade »något mera betydelse». A. hänvisar också till denna verksamhets framgång även bland de bildade. (O. Ahnfelt till L. W. Henschen 21/11 1853.) Att sistnämnda kretsar kunde vara sympatiskt stämda gent emot väckelsen framgår t. ex. av exc. H. G. Trolle-Wachtmeisters ställning därtill. (Se Elof Tegnér: Valda Skrifter IV, s. 525 f. Jfr G. Andersson till Thomander 12/5 1857.)

² Quart. 1836, s. 281 f.

³ Quart. 1830 H. 4, s. 51 f. Den »evangeliska» rörelsen skilde sig allt mer från Schartauanismen. Se t. ex. Wieselgren till Thomander 24/2 1861.

⁴ Jfr Reuterdaahl om de norrländska »läsarnes» hänvändelse till Thomander, Memoarer, s. 320; C. O. Rosenius till Thomander 22/7 1842. (Anmärkas kan, att Rosenius efter uppmaning av Thomander att låta prästviga sig underhandlade med denne om avläggande av teologisk examen. Planen förföll emellertid.) Med Owen och hans krets synes Thomander hava umgåtts rätt intimt. Jfr Thomander till sin fru 2/6 1842.

»Detta är nu för tiden det säkraste, att vara god vän med alla som Jesum kär hafva, och att i öfrigt hålla sig fri ifrån allt anhängareväsen.»¹ Helt naturligt kände man sig därför på detta håll understundom besviken, så mycket mer som Thomander icke delade den där allena saliggörande lagiskheten — kulturfientligheten.²

Prästämбетet.³

Med Thomanders grundsyn på förhållandet mellan kyrka och stat följer en tredelning av den prästerliga uppgiften. Han anger det prästerliga ämbetet såsom förvaltande: 1:o ordet och sakramenten, »religionens mysterier», 2:o den ordning, som är ett villkor för deräs framgång, 3:o vissa i anseende till lokala förhållanden åt detta ämbete uppdragna rent borgerliga bestyr. Prästen kan med andra ord betraktas som *Guds, församlingens* och *statens* tjänare. Under den förstnämnda rubriken — här tagen i speciell bemärkelse, »emedan i annat fall alla slags pligter kunna subsumeras under denna egenskap» — hör allt, som angår prästen stadd i gudstjänst. Detta material framställes i församlingens liturgi, kyrkohandboken. Vad som angår prästen stadd i statens tjänst hör hemma i den borgerliga lagstiftningen.⁴

Till utövandet av de kyrkligt-prästerliga funktionerna tarvas vissa *kvalifikation*er, inre och yttre. I förstnämnda hänseende betonas utom sinnets fromhet och sedernas renhet bekännelse-troheten. De yttre betingelserna kännetecknas främst av de höga kraven på prästbildningen. — Både kyrkolagsförslaget av 1828 och det av 1846 sysselsätter sig åtskilligt med prästbildningen.⁵ Det förstnämnda stadgar examen inför biskop och

¹ Skr. II, s. 511.

² Jfr Reuterdahls kritik av pietismens tendens till isolering från kulturlivet Quart. 1840, s. 280 f.

³ Jfr till det följande kap. II: Verksamhet vid universitetet och kap. III: 3: Den praktiska teologiens system.

⁴ Quart. 1828 H. 4, s. 63 f.

⁵ Ang. det förstnämndas motivering härav se D. Fehrman: Lunds teologiska fakultet etc., Skrifter till P. Eklund, s. 72; Hippel a. a., s. 108 ff.

konsistorium i såväl teologiska som filosofiska ämnesgrupper. (Stor vikt fästes vid den humanistiska bildningen.) Läroverkskommitténs förslag 1828 åter innehåller examen inför fakultet.¹ Thomanders kritik av kyrkolagsförslaget går i denna riktning. Han finner det märkligt, att endast i den teologiska fakulteten — vilken dock på den ortodoxa fot, varpå den vore ställd, syntes vara till endast för kyrkans ändamål — ingen ämbetsexamen funnes.² Vad kunskapsfordringarna beträffar, vore deras skärpande något annat än ökandet av examensämnenas antal.³ (Han föreslår uteslutandet av fysik, astronomi, naturalhistoria, psykologi, logik, sedelära och medicin.) Från teologisk präst- (ämbets-) examen borde ingen annan befrias än teol. licentiatier och teol. kandidater, därest »denna öfverflödiga halfgradighet» skulle bibehållas. Icke heller teologisk disputation borde medföra dylik befrielse; om likväl så skedde, borde den motiveras genom teser i särskilda delar av teologien. »De ömkliga pastoralteserna» borde däremot avskaffas.⁴ — Thomanders kyrkolagsförslag (kap. 5) stadgar för prästexamen intyg om förkovran i akademiska studier, grundligt förhör inför domkapitel, en provpredikan i domkyrkan och ett enskilt undervisningsprov. Intet underbetyg medgives och den som för andra gången bli underkänd skall »för alltid» avvisas. Från förhör inför domkapitel liksom från pastoralförhör skall frikallas dels teologie licentiat, dels den som avlagt godkänt teologiskt disputationsprov. — Kyrkolagsförslaget av 1846 följer de av Thomander angivna linjerna. Emellertid göres examen inför teologisk fakultet obligatorisk. »Pastoralprof» (Thomander: pastoralförhör) — såsom villkor för sökande av kyrkoherde-, krigspräst-, fångspräst- eller stadskaplanstjänst — skulle undergå inför teologisk fakultet eller domkapitel; avhandlingen — över ett dogmatiskt ämne — skulle författas på svenska eller latinska språket, teserna — i exegetiska och dogmatiska ämnen — på svenska.

Vid riksdagen 1853—54 väcktes motioner om åtgärder till

¹ Se E. Rodhe: Kyrka och skola etc., s. 180 ff.

² Quart. 1828 H. 4, s. 76.

³ A. a., s. 89.

⁴ A. a., s. 77.

prästbildningens förbättrande (av C. O. Björling)¹ samt om ändringar med avseende på pastoralexamen (av A. P. Traneus, N. Nordlander och J. I. Melén).² Ständerna biträdde sistnämnda önskemål.³ Vid föredragandet i Göteborgs domkapitel av K. M:ts resolution (16/11 1854) tillstyrkte Thomander den föreslagna modifikationen med avseende på disputationsväsendet. I fråga om pastoralexamens utsträckande även till sökande av andra än kyrkoherdebefattningar vidblev han kommitténs förslag. Synnerlig vikt borde läggas därpå, att lantkaplaner icke måtte åläggas pastoralexamens undergående.⁴

I enlighet med sin grundsyn på kyrkan såsom ställd vid sidan av staten och i fri samverkan med den betonar Thomander nödvändigheten av att *de rent borgerliga bestyren* icke få växa prästen över huvudet. I den sjätte tesen till skriften *De donis Spiritus Sancti* heter det: »Hos oss synes folket såsom lagstiftare hava förväntat åtskilligt gott av prästerna. Men man har icke alltid förebyggt, att de dragas från det mer väsentliga till det mindre väsentliga och sätta omsorgen om de himmelska tingen tillbaka för omsorgen om de timliga.»⁵ I Quartalskriften återvänder han flera gånger till detta ämne. Han avvisar kyrkolagsförslägets av 1828 engagerande av prästerskapet i juridiska värv och yttrar i samband därimed: »Sedan man af vårt fäderneslands

¹ Riksd. 1853—54 Pr. pr. I, s. 181 ff., 231; Past. Avd. Bet. n:r 1 (Suppl., s. 1 ff.); Pr. pr. IX, s. 133 ff.

² Pr. pr. I, s. 217 ff., 294 ff., 307 ff.; VIII, s. 482 ff., 505 ff.; Utsk. Saml. VII Avd., 2, n:r 26.

³ R. St. skriv. n:r 155.

⁴ Göteborgs domkap. prot. 24/1 1855 § 11.

Om den fortsatta diskussionen angående prästbildningen jfr E. G. Brings uttalande till Reuterdahl 19/3 1859. Förutom »det gamla önskningsmålet, en förberedande allmän humanistisk curs för theol. studiosi», pekar B. på »ett egentligen practiskt Bibelstudium» — alltså det som för Thomander framstod som själva kärnan i den teologiska undervisningen (Aulén: Brev till H. Reuterdahl, s. 87 ff.). Sundberg klagar i brev till Anjou 10/1 1862 över »huru få de krafter i vårt land äro, som till ett någorlunda dugligt theologiskt eller kyrkligt skriftställer i kunna användas». Jfr A. Afzelius till densamme 25/4 1854.

⁵ De donis Sp. S., s. 55.

presterskap försökt bilda cameralister, mantalsskrifvare, kronofogdar, läkare, och nu slutligen också jurister, tyckes intet annat återstå än att äfven använda dem till beväringsskildningens exercerande, i fall presterskapet bör genomgå alla slags tjenstemannagrader . . . Våra prester äro, ehuru ofta de af staten blifvit anlitade, så oviga och, till deras heder vare det sagdt! i allmänhet så olustiga för alla rent civila embetsmannabestyr, att vi icke tilltro oss tillstyrka någon utvidgning af hvad dem i detta fall redan åligger.»¹ Han konstaterar, att det bland alla svenska ämbetsmän icke funnes några med så olikartade åligganden som kyrkoherdarna. De hade en »tolffaldig skicklighet», i det att de å ämbetets vägnar vore talare, barnalärare, polismästare, sjukvårdare, fattigföreståndare, domare, uppbördsmän, räknemästare, mantalsskrifvare, advokater, protokollsförare, ekonomer. Och åliggandenas antal ökades ständigt: »I dessa tider och dessa stater som, till åtminstone en bruksrörelses förkofran, med papper regeras, under detta luntornas tyranni, der all den svett och möda, som fordom offrades åt de theologiska spitsfundigheternas Momus, med en lika fanatisk löjlighet egnas åt föga bättre förstådda statsangelägenheter, är för det här öfverklagade onda ingen förbättring att förvänta, ej heller sådana anstalter möjliga att vidtaga, hvarigenom man skulle kunna berga sig något bättre undan den politiska vattunöden än förr undan de religiösa vålderna. Men ho vet? Tilläfventyrs skola de stridiga elementerna en dag temperera hvarandra, och en bättre tingens ordning derigenom komma till lif. Emellertid är intet annat att göra än att finna sig i sin ställning samt flitigt pumpa, excerpera, quintessentiera.»² Han emotsåg långtansfullt den tid, då »anden för

¹ Quart. 1828 H. 4, s. 80.

² Quart. 1830 H. 2, s. 55 f.

Jfr skriften Om kyrkan och skolan, vari Thomander påtalar prästernas användande som »mantalsskrifvare, mönsterskrifvare, kokoppypmare, lösdrivarefogdar, råf- och vargskinnspröfvare, magasinsförvaltare, jagtuppsyningsmän, väfproberare, värfvare och uppsigtshafvare för det hos regeringen rådande politiska partiets räkning m. m.» (Skr. II, s. 325). Jfr hans åberopande av Luthers ståndpunkt i Tal vid Lutherfesten 1846, Skr. II, s. 173.

municipalrättningar» skulle vakna och prästerskapet få ägna sig åt sina egentliga värv, Guds ords förkunnande, undervisning, sede- och fattigvård.¹ I skriften *Om kyrkan och skolan* antecknar han också tacksamt den goda början, som gjorts, och pekar på kyrkolagsförslagets strävan därtill.²

Bland åtgärder till det svenska kyrkoväsendets förkovran nämner Thomander »billiga befordringslagar».³ Vid framställningen av principerna för *prästerlig befordran* söker han främst harmonisera förhållandet mellan lärdomsmeriter och praktisk förtjänst, mellan de båda kategorierna hos prästämbetet, enligt vilka det vore dels ett lärt, dels ett direkt prästerligt stånd.⁴ Denna hans strävan understöddes ju av den bestående indelningen av pastoraten i klasser. I sin kritik av kyrkolagsförslaget av 1828 gör han gällande, att denna indelning aldrig kunde göras fullt rättvis. Detta betydde dock icke så mycket, ty »det är icke nödvändigt att lärdomen, enär den ger de tidigaste befordringsanspråken, tillika alltid skall förvärfva sin innehafvare de festaste gällan . . . Angelägnare är att antalet jemt fördelas, så att hvarken kunskaper eller oförtrutenhet i lång tjänstgöring sakna uppmuntran.»⁵ I fråga om pastoratens indelning kritiserar han emellertid de vaga bestämmelserna angående förslag till andra klassens pastorat.⁶ — I sitt kyrkolagsförslag (kap. 6 mom. C) uppställer han såsom villkor för kompetens till första klassens pastorat högre lärdomsprov. (Där dylikt ej föreläge, avgjorde betygsenheter i pastorexamen summa förslagsrätten.) Vid ansökan till andra klassens pastorat skulle en be-

¹ Quart. 1832 H. 1, s. 88.

² Skr. II, s. 336. Jfr riksd. 1850—51 Pr. pr. V, s. 201.

Ang. Thomanders ställning till frågan om s. k. klockarepräster se riksd. 1850—51 Pr. pr. IV, s. 37 f. Jfr Lunds domkap. cirk. 1858 nr 533, 1859 nr 551.

³ Quart. 1828 H. 4, s. 89.

⁴ Riksd. 1840—41 Pr. pr. XII, s. 161. Jfr riksd. 1850—51 Pr. pr. III, s. 280.

⁵ Quart. 1828 H. 4, s. 88 f.

⁶ Quart. 1828 H. 4, s. 88; 1838, s. 137. Jfr 1837, s. 399. Jfr Thomander till Hartmansdorff 11/1 1832.

tygsenhet räknas lika med ett tjänsteår. För tredje klassens gäll skulle tjänstgöringstiden vara avgörande. I sitt yttrande i Lunds domkapitel 1/3 1837 föreslår han noggrannare bestämmelser i fråga om resp. meriters avvägande och sammanfattar sin ståndpunkt sålunda: »Är så mycket upplåtet åt åldern, så bör väl något stå öppet för annan skicklighet än den blott oklandrade tjänstgöringens och således inom detta område tjänstår icke räknas förr än den ådagalagda skickligheten i alla sina lagliga detaljer är lika».¹ I städerna borde prästerskapet tillsättas uteslutande med hänsyn till skickligheten, ådagalagd främst genom predikogåvorna. Här förefunnos nämligen en bildning, som, om den än icke vore fullständig, därigenom endast så mycket mer försvårade den prästerliga ämbetsutövningen. »Med de fullt bildade och med de enfaldige tager själsörjaren sig alltid lättare ut än med de halfbildade.»² — Vid riksdagen 1850—51 underströk han ytterligare de gällande prästerliga befordringslagarnas svävande karaktär liksom den godtyckliga praxis vid lärdomsmeriters bedömande.³ Vid 1856—58 års riksdag framhöll han gent emot den av E. G. Bring hävdade »dynamiska» befordringsgrunden en oförvitlig prästmans rätt att bliva *objektivt* bedömd, att »gå fram i befordran efter bestämda lagar». I prästämbetet vore plikten och arbetet enahanda, endast lönen och namnet olika. Varken biskops eller domkapitels makt på ifrågavarande område borde ytterligare ökas. Den förre hade redan rätt att vägra prästvigning; och domkapitlet finge icke ombildas till »ett slags jury», vartill deras organisation vore olämplig.⁴ Däremot ansåg han, att processen borde kunna göras kort med en olämplig ämbetsinnehavare: »en prest måste vara lätt att afsätta: derom äro äfven de mest venstersinta numera

¹ Quart. 1838, s. 137. Jfr riksd. 1850—51 Pr. pr. III, s. 280. Jfr Thomanders yttrande vid riksdagen 1840—41 angående företrädesrätt vid juristers befordran. Pr. pr. V, s. 437 ff.

² Quart. 1838, s. 137 f. Jfr riksd. 1850—51 Pr. pr. V, s. 203.

³ Riksd. 1850—51 Pr. pr. III, s. 259 f.

⁴ Riksd. 1856—58 Pr. pr. I, s. 432 ff. Jfr riksd. 1850—51 Pr. pr. III, s. 280.

ense».¹ — Mellan tillträdet av en befattning och ansökan av en annan borde en viss tidrymd förflyta: det vore oskickligt, att en präst, som högtidligen utfäst sig att ägna alla sina kropps- och själskrafter åt en viss församlings vård, strax därefter stode färdig att söka transport till en annan.² Den princip, Thomander här förfäktar, har ju sedermera lagfästs.

Av månhet om så väl kyrkans som pasterkapets bästa talade Thomander ivrigt emot den genväg till väl avlönad kyrklig tjänst, som det »skandalösa» prebendeväsendet innebar.³ Liksom jämvikten mellan prästämbetets båda kategorier, teori och praktik, icke finge äventyras genom att avseende fästes uteslutande vid lärdomen, så finge ännu mindre detta ske i fråga om sådan lärdom, vilken icke vore teologisk. »Skolans högre beföringsrätt inom kyrkan» på grund av »allt slags lärdoms förmenta sammanhang med den theologiska» bleve än mer orimlig genom rätten till dubbel tjänsteårsberäkning, varigenom icke prästvigda akademiska lärare finge »gälla för dubbelt så mycket Prester som Presterna sjelfva». Visserligen vore de världsliga vetenskaperna i och för sig ingalunda religionsfientliga; men de garanterade ej vare sig teologisk grundlighet eller prästerliga egenskaper och sinnesstämning. »Kyrkan får icke anses såsom en invalidinrättning eller en pensionsanstalt för lärde eller annars förtjente män, hvilka Staten icke vill bestå de nödiga emulumenterna. Kyrkans anseende och förmåga att uppfylla sin bestämmelse uppehålles endast derigenom, att dess Functionärer äro i sann mening andeliga och icke världsliga personer.»⁴ Hur långt Thomander kunde driva det, när han på denna punkt ansåg kyrkans fördel och ära hotad, framgår av den theologiska fakultetens skrivelse till K. M:t 8/3 1847, tydligen författad av

¹ Thomander till Hartmansdorff 11/1 1832.

² Lunds domkap. prot. 6/10 1863 § 14. Jfr en insändares klagomål i Aftonbladet 7/10 1848 över det myckna transportsökandet inom kyrkan, hvilket medförde en »förderflig ostadighet».

³ Quart. 1828 H. 4, s. 89.

⁴ Riksd. 1840—41 Pr. pr. XII, s. 159 ff., 172 f. Jfr riksd. 1850—51 Pr. pr. III, s. 260 f.

honom. På förslag till Hardeberga och Sandby pastorat hade filosofiska fakulteten uppfört prof. B. M. Bolméer, ehuru denne varken avlagt pastorexamen eller något däremot svarande prov, fastän särskild tid för behörigt specimens framläggande varit utsatt. Under hänvisning till gällande föreskrifter (k. br. 27/7 1762 och 21/7 1825) anhöll den teologiska fakulteten dels om den vidtagna »ovanliga» åtgärdens underkännande, dels om målets överlämnande till kanslersämbetet, på det att den teologiska fakulteten, i händelse dess gjorda »onekligen ganska hårda» beskyllning befundes ogrundad, måtte erhålla den näpst, den förskyllt, men också i vidrigt fall »den förolämpade lagen icke måtte beröfvas sin helgd eller sakna sin upprättelse».¹

Sina principer med avseende på prästerlig befordran tillämpade Thomander noggrant vid uppgörande av förslag i domkapitel. Protokollen giva ett starkt uttryck åt hans strävan till objektivitet. Hans »enskilda öfvertygelse» fick träda tillbaka för sakskal.² Vid riksdagen 1856—58 sade han sig hava medverkat vid väl 100 förslags upprättande, men endast 4 å 5 gånger begagnat sig av rättigheten att efter uppsatt förslag yttra sig om en persons lämplighet.³ Men till objektiviteten hörde också att icke hava anseende till personen, när de personliga kvalifikationerna uppenbart saknades. (Blotta anklagelser vore icke nog skäl för vägran av förslagsrum.⁴) Såsom exempel på Thomanders stränghet härutinnan må nämnas hans uteslutande från förslag av en sökande, hos vilken han ej funnit den »tillförlitlighet», som han ansåg k. rescr. 21/8 1786 förutsätta.⁵ Emellertid var han ej sen att lyssna till förmildrande omständigheter och låta sitt goda hjärta tala.⁶ Över gällande författningars iakttagande även på ifråga-

¹ Teol. fak. prot. 8/3 1847 § 1. Prof. J. G. Ek, vilken uppförts å andra förslagsrummet, erhöll befattningen.

² Jfr Lunds domkap. prot. 14/1 1836 § 23.

³ Riksd. 1856—58 Pr. pr. I, s. 433.

⁴ Jfr Quart. 1828 H. 4, s. 90; Jfr Lunds domkap. prot. 25/4 1860 § 1.

⁵ Lunds domkap. prot. 15/2 1837 § 12. Jfr 27/8 1834 § 11.

⁶ Se t. ex. Lunds domkap. prot. 2/9 1835 § 12; 24/4 1839 § 4; 26/1 1842 § 6; 27/3 1850 § 22.

varande område vakade han noga.¹ Vilka hänsyn som för honom dock voro de avgörande framgår av hans yttrande vid upprättande av förslag till Fridlefsstad: som ifrågavarande pastorat vore »i afseende på själavården ett af de mest grannliga i Lunds stift», vore det skäl, att mer vikt lades vid »den utmärktaste skicklighet att styra en församling och bestrida en högst ömtålig själavård» än vid antalet tjänsteår.² Detta yttrande visar, att Thomander långt ifrån att vara någon principryttare sökte taga alla i ett befordringsärende föreliggande faktorer och intressen med i räkningen.³

Thomanders program för tillsättandet av prästerliga tjänster är bestämt av hänsynen till prästämbetets trennehanda uppgift. Den första, den att direkt vara en tjänst åt Gud, låter han bestämma sin framställning i den sjunde tesen till avhandlingen *De donis Spiritus Sancti*, där han ser denna angelägenhet uteslutande från synpunkten av Skriftens anvisningar. Han åberopar dess tal om kallande genom lottkastning. Det vill synas, som hade han härvid haft i tankarna en skrift »Om tillsättning af prestsysslor med anledning af förslaget till ny prestvalsförordning» (1825).⁴ Förf:s yttrande om lottning betyder emeller-

¹ Om en rigorös tillämpning därav vittnar Thomanders första kontrovers med Lunds domkapitel. Han förklarade en sökandes pastoralexamen ogiltig, bl. a. emedan den i domprosten Wåhlins ämnen avlagts några dagar före dennes död då han »blifvit . . . alltför mycket upptagen till sina själskrafter» för ett dylikt värv, samt emedan den ej hållits i konsistorium. Domkapitlet godkände emellertid examen. Lunds domkap. prot. 20/5 1835, § 15. Jfr 29/11 1848, då Thomander yrkade avslag på patronus' kallande av präst, som vid ansökningstidens utgång icke avlagt pastoral-examen. Se f. ö. 27/7 1835 § 7; 1836 15/8 § 5, 16/11 § 2; 30/10 1839 § 5 (även k. br. 12/1 1757 och 21/8 1786 åberopas); 15/12 1841 § 5 (P. G. Ahnfelts ansökan till Ronneby); 7/2 1849 § 7; 5/6 1850 § 12; 20/5 1863 § 14; riksd. 1850—51 Pr. pr. III, s. 260.

² Lunds domkap. prot. 19/6 1844 § 11. (Fridlefsstad hade varit P. Murbecks församling.) Jfr 10/2 1847 § 16.

Ang. tvist vid tjänsteårsberäkning jfr Lunds domkap. prot. 23/2 1842 § 5; 17/2 1847 § 19; 24/1 1849 § 9.

³ Jfr Lunds domkap. prot. 21/4 1858.

⁴ Kommittén för prästvalsförordning tillsattes 1821.

tid icke ett definitivt förslag.¹ Så är icke heller förhållandet med Thomanders framställning. Han vill endast göra gällande, att kallelse icke bör ske uteslutande genom människor. Hans exeges är också den, att det nytestamentliga utväljandet icke skedde genom lottkastning rätt och slätt, »utan genom lottkastning sökte man utforska, vem som vore utsedd av Gud, såsom på den tiden sedvänja var i fråga om det levitiska ämbetet». Hans sammanfattning blir denna: »Vilken princip för kallelsen som har företrädet framför de övriga, fråga vi här icke efter. Men vi tro, att erfarenheten lär, att folkets röst i denna sak ofta är snarare djävulens än Guds röst.»²

I sin kritik av kyrkolagsförslaget av 1828 gör Thomander gällande, att kyrkoherdar och kaplaner borde förordnas antingen av konungen eller genom lottning, sedan förslag på trenne blivit upprättat, för stadspastoraten av församlingen, för de övriga av konsistorium. Motivet till denna olikhet anger han sålunda: »I stadsförsamlingarna har man icke exempel på så skandalösa prestval, som de, hvaröfver allmän klagan föres». (Tempora mutantur!) Rätt att gå utom förslag borde ej meddelas.³ — I sitt eget kyrkolagsförslag söker han harmoniera församlingens och statens rätt vid tillsättande av prästerliga tjänster (kap. 6 mom. D). Kyrkoherdeval skall försiggå å sockenstämma, varvid till en början skall utrönas, huruvida de röstägande åtnöjas med de trenne föreslagna provpredikanterna. Till kal-

¹ I sin recension av nämnda skrift instämmer Reuterdaahl i förf:s kritik av prästvalen, övertygad om att de »hvarken i principen äro nödvändiga eller i utförandet nånsin kunna motsvara hvad kyrkan och lagen dermed åsyftat». Dock delar han icke förf:s uppfattning av lottkastning såsom »icke alldeles olämplig»; ty ett avgörande utan medvetande vore icke tillbörligt i ett välordnat samhälle. R. stannar för sin del inför kommitténs alternativa förslag: alla prästerliga tjänsters tillsättande av konungen inom ramen av konsistoriets förslag, med bifogande likväl av församlingens yttrande. Quart. 1828 H. 4, s. 50 ff.

² De donis Sp. S., s. 56. Thomanders farhågor härutinnan få belysning genom en sådan kulturbild som den Hippel anför, a. a., s. 56. Jfr Tegnér's uttalande vid prästmötet i Växiö 1836, Eft. Skrifter III, s. 420 ff.

³ Quart. 1828 H. 4, s. 88 f.

lande av fjärde förslagsman erfordras minst $2/3$ av de avgivna rösterna.¹ Befinnes den kallade kompetent (till levnadsåren icke yngre än den yngste bland de föreslagna samt med undergången pastoralförhör), skall de röstandes begäran på stället beviljas. Därest provpredikan icke önskas, skall valet mellan de fyra föreslagna omedelbart försiggå. Handlingarna rörande laga kraftvunnet kyrkoherdeval skola av domkapitlet jämte dess utlåtande insändas till konungen; domkapitlet skall därvid äga rätt att »bestämdt» yttra, vem det finner vara den lämpligaste. Utnämningen skall så ske enligt regeringsformen. Vid kaplansval skall tillgå så som vid kyrkoherdeval, med undantag av att valförrättaren äger 20 röster samt att fjärde förslagsrum icke får begäras. Fullmakt å tjänsten skall av domkapitlet utfärdas för den, vilken erhållit de flesta rösterna.

Av det föregående framgår, att Thomander från början hyst misstro till den empiriska, blandade, församlingens kompetens i fråga om prästerliga tjänsters tillsättande. Begränsningen av risken av ovidkommande synpunkters och intressens inflytande fann han ännu genom att på ifrågavarande område utöka konungamaktens befogenhet.² Han uttalar emellertid sin förvisning om att ett ev. försök att göra alla gäll regala vore dömt att misslyckas.³ Förordningen 1/4 1843 konfirmerade också den hävdvunna praxis.⁴ Kommittéförslaget av 1846 (kap. 6, om-

¹ Jfr Lunds domkap. prot. 20/10 1861 § 25. Vid kallandet av fjärde provpredikant till Billeberga hade en pastor N. av 69 avgivna röster erhållit 27. Domkapitlets pluralitet ansåg mer än hälften av alla avgivna röster erfordras. Thomander åter ansåg N. kallad, då hans medtävlare erhållit resp. 24 och 18 röster, samt önskade, då domkapitlet ålade valförrättaren att fortsätta valproceduren, att utslag i målet skulle utfärdas med besvärshänvisning till K. M:t.

² Jfr Anmärkningar till hans kyrkolagsförslag Quart. 1837, s. 400.

³ Thomander till Hartmansdorff 1/1 1842.

⁴ Hur föga utsikt strävan att lägga all utnämningssmakt i konungens hand hade att kunna övervinna ett traditionsbundet demokratiskt tänkesätt visar t. ex. P. A. Sondéns skrivelse till Wingård 30/8 1836. S. påvisar betydelsen av att de kyrkliga befordringsangelägenheterna lades i konungens hand, men säger samtidigt, att detta önskemål icke kunde genomföras. »Mig förefaller det ock betänkligt», fortfar han, »att afhända för-

fattande 115 paragrafer) ansluter sig till nämnda förordning. Det understryker på det starkaste församlingens rättigheter särskilt med hänsyn till kallande av fjärde provpredikant, vilket skulle få äga rum även vid tillsättandet av regala gäll.

Denna ståndpunkt blev under inflytande av den kyrkliga krisen även Thomanders. I skriften *Om kyrkan och skolan* säger han, att det visserligen vore konsekvent, att i en statskyrka alla prästerliga tjänster tillsattes av regeringen. (Den inkonsekvens, som rådde i Sverige genom tillvaron av patronella och konsistoriella gäll, ersattes endast ofullständigt därmed, att en stor del av dessa gäll tillhörde en s. k. andra klass, att församlingens val vore inskränkt inom ett trenne namn upptagande förslag och att författningarna angående förslags upprättande vore så vaga, att en icke välsinnad regering kunde efter behag gilla eller ogilla besvär.) Men han pekar tillika på faran härav: där omsorgen om det andliga och det världsliga lägges i samma händer, blir det andliga lätt mer och mer »verldsliggjort»: religionen kan där uppskattas och handhas endast från statsnyttans synpunkt. Faktiskt hade också den svenska regeringens bristande kompetens på det religiösa området framkallat dels en växande kallsinnighet och intresselöshet, dels en radikaliserande reformiver. Så hade helt naturligt församlingens anspråk att själv få välja sina själasörjare stegrats. Vissa ställen i Nya testamentet kunde också anföras till dess förmån.¹ I De kyrkliga frågorna säger han, att folkets medverkan ägde rum redan i apostlarnas dagar. Kyrkorätten hade också »strängt hållit på förbudet att påtruga någon församling en lärare som den icke ville vid». Detta berodde givetvis icke på folkets överlägsenhet i kunskaper och omdömesförmåga framför de kyrkliga myndigheterna, utan på

samlingarna sin valrätt, der de ega den. Måhända vore det ett korrektiv, om församlingens val, endast då det vore enhälligt, medförde fullmakt, men att när rösterna voro delade, konsistorierna egde att nämna. Atminstone borde en större öfvervikt af röster, t. ex. $\frac{2}{3}$ eller $\frac{3}{4}$, fordras för att utgöra pluralitet, icke såsom nu ett litet bråk, som ofta förorsakar mycket bråk.* Jfr Hippel a. a., s. 282.

¹ Skr. II, s. 324 ff.

en riktig känsla av den stora roll, sympati och antipati spela i förhållandet mellan en själasörjare och hans församling.¹ Med kyrkolagskommitténs förslag ansåg han ett första steg taget till utsträckande av församlingens rätt.² Även i riksdagen gjorde han denna synpunkt gällande. Vid riksdagen 1850—51 yttrade han, att vad kyrkolagsförslaget innehölle till förökande av församlingens rättigheter väl icke vore allt, vad rätt och billighet krävde, men så mycket som under rådande förhållanden kunnat åvägbringas.³ Det presbyterianska inslaget i den svenska kyrkoförfattningen finge icke äventyras genom en återgång till den hierarkiska anordningen, enligt vilken biskopen efter domkapitlets hörande tillsatte de prästerliga befattningarna. Lika litet finge avgörandet av vad som vore för församlingen nyttigast läggas hos domkapitlet.⁴ Vid riksdagen 1856—58 angav han ånyo såsom en riktig strävan hos kommittéförslaget utvidgandet av församlingarnas kallelserätt.⁵ Förslagets bestämmelse om rätt att vid val till regala pastorat kalla fjärde provpredikant, om även ej med de föreslagna jämförlig, upptog han såsom motion under hänvisning till att anspråket på ett utsträckande av kallelserätten vore en av anledningarna till »de pågående rörelserna och missnöjena» inom församlingen.⁶

Vad röstningsgrunden beträffar, var Thomanders betraktelsesätt från början det individualistiska. Under diskussionen angående sockenstämma vid riksdagen 1840—41 — kyrkolagskommittén hade föreslagit samma rösträtt vid sockenstämma i allmänhet som den, vilken vore eller bleve stadgad för prästval⁷ — yttrade han, att därest det varit tillständigt, att kommittén åter upptagit frågan om rösträtt vid prästval, så hade det lätteligen kunnat hända, att han vid bestämmande av rösträtt i mer än ett slags frågor gått lika mycket till vänster som prästeståndets

¹ A. a., s. 443.

² A. a., s. 324 ff.

³ Riksd. 1850—51 Pr. pr. III, s. 262.

⁴ Pr. pr. III, s. 280. Jfr riksd. 1856—58 Pr. pr. I, s. 432 ff.

⁵ Riksd. 1856—58 Pr. pr. I, s. 434. Jfr De kyrkl. fråg., Skr. II, s. 435.

⁶ Pr. pr. I, s. 530 f.

⁷ Riksdagens 1828—30 beslut väntade ännu på K. M:ts sanktion.

talman (C. Fr. af Wingård), vilken vid riksdagen 1828—30 förklarar sig för omröstning *per capita* vid prästval.¹ I skriften Om kyrkan och skolan framhåller han det olämpliga i att det världsliga och i världsliga mål riktiga omröstningssättet efter förmögenhet här brukades.² Och i De kyrkliga frågorna gläder han sig över att det icke kunde dröja länge, innan präst måste väljas av alla församlingens hufvudmän med lika röst.³

Thomanders ställning till prästvalsfrågan har undergått en märkbar förskjutning. Denna har sin grund dels i en viss oklarhet i hans egen teori, bottnande väsentligen i hans uppfattning om summepiskopatet, dels i de faktiska förhållandena med deras starkt demokratiska krav. Inför den hotande krisen tystnar hans tal både om summepiskopatet och om folkets inkompetens. Det blir honom fastmer klart, att »folket måste vara med: detta är demokratiens sanning i despotier så väl som i republiker».⁴ Han slutade även på detta område med att stanna inför det konkreta under åsidosättande av teori a priori: stanna inför livet självt.

Till den *extra ansökningsrätten* ställde sig Thomander absolut avvisande. Vid prästmötet 1856 uttalades på hans förslag en önskan om dess största möjliga begränsning.⁵ I domkapitlet framhöll han, att denna rätt borde upphöra på grund av svårigheten för stiftets egna präster att nå befordran till regala pastorat.⁶

Kyrkolagskommittén hade föreslagit *indigenatsrättens* upphävande. (Heurlin, som av en dylik reform under rådande för-

¹ Riksd. 1840—41 Pr. pr. II, s. 185.

² Skr. II, s. 330.

³ A. a., s. 436.

Om prästvalsfrågans historik se Hippel a. a., s. 259 ff., 276 ff.

⁴ Om kyrkan och skolan, Skr. II, s. 332 f. Jfr Quart. 1828 H. 4, s. 59.

⁵ P. G. Ahnfelt: Prestmötet 1856, s. 3 f.

⁶ Lunds domkap. prot. 16/3 1859 § 12; Jfr 22/10 § 31; 1/2 1860 § 8.

Jfr Thomanders utlåtande ang. flera obefordrade prästmäns begäran om upphörande av eller inskränkning i den extra ansökningsrätten (Statsrådets prot. 11/7 1862). Han uttalar här bl. a. önskvärdheten för Lunds stifts vidkommande av en mer vidsträckt pastoratsdelning än den hittills påtänkta (med hänsyn till bristen på konsistoriella gäll).

hållanden väntade oskick och oordningar, ansåg sig kunna bifalla den endast under förutsättning, att konungen finge rätt att tillsätta de ordinarie tjänsterna.¹⁾ Att Thomander ogillade indigenatsrätten framgår av hans uttalanden vid flera ansökningar därom. Han ansåg den lämplig att bevilja endast i tvenne fall: då församlingsvärden i stiftet ej kunde bestridas utan främmande hjälp och då sökande vore särskilt förtjänt därav.²⁾ Han var emellertid övertygad om att för Lunds stifts vidkommande tillkallande av krafter utifrån icke vore av nöden.³⁾

Patronatsrätten förutsätter Thomander bibehållen. Hans kyrkolagsförslag stadgar därom (kap. 6 mom. E): »Patronrätt kan ingen annan beviljas än säteriegare som sjelf bekostat kyrkobyggnad, och jord af minst ett halft mantal till prestbol skänkt». Vid riksdagen 1844—45 väcktes (av J. H. Wallman) motion om undersökning rörande patronatsrätten.⁴⁾ Lagavdelningen, av vilken Thomander var medlem, tillstyrkte anhållan om åläggande av anmälan och styrkande inom viss tid av anspråk på patronatsrätt till K. M:ts prövning och avgörande. Man ansåg, att därigenom skulle å ena sidan adeln tillförsäkras okvald besittning av sin privilegierade rätt, å den andra ett obehörigt utsträckande av denna rätt och framtida förvecklingar förekommas.⁵⁾ Kyrkolagsförslaget av 1846 stadgar också, att patronatsrätt icke kan förvärfvas, ej heller överlåtas (kap. 6 § 96). Thomanders uttalanden i domkapitlet gå i samma riktning. En ansökan om patronatsrätt avstyrker han huvudsakligen på den grund, att vederbörande ej vore adelsman.⁶⁾ Vid behandlingen av frågan om baron C. F. Blixen-Fineckes på Näsbyholm patronatsrätt avfattades reso-

¹⁾ Se Hippel a.a., s. 315.

²⁾ Lunds domkap. prot. 18/6 1834 § 8.

³⁾ Lunds domkap. prot. 4/3 1835 § 17; 20/4 1836 § 7; 22/3 1837 § 7; 14/11 1838 § 6.

⁴⁾ Riksd. 1844—45 Pr. pr. I, s. 310 f.

⁵⁾ Bet. nr 23; Pr. pr. XII, s. 336 ff.

⁶⁾ Lunds domkap. prot. 11/5 1836 § 7. Jfr 9/12 1857 § 9, då Thomander tillstyrkte en ansökan, emedan vederbörande företett ett k. bytesbrev angående patronatsrätten. Majoriteten önskade emellertid ytterligare utredning. (Kallelsen, till Axelvold, gällde kateketen J. Colliander.)

lutionen ordagrant efter Thomanders yttrande, i vilket B.-F. såsom utlänning fränkännes denna rätt (enligt kyrkolagens kap. 19 §§ 12 och 16, jämförda med ridderskapets och adelns privilegier, samt k. kung. 23/11 1855).¹ Ius plenum patronatus ansåg Thomander icke innefatta rätt att tillsätta klockare.²

Vad prästerskapets *ekonomiska förhållanden* beträffar, åberopar Thomander Luthers krav på en bekymmerfri utkomst för läroämbetets innehavare, icke för att inblanda dem i det världsliga, utan för att afhålla dem därifrån.³ Han vet, att arbetaren är värd sin lön: »Vi uppbära lön såsom sedlighetens och religionens vårdare och förkunnare, och för min del ämnar jag hädanefter som hittills med ganska stadiga händer mottaga mina inkomster, hvilka jag anser hafva sin nytta med sig». Icke ens med införande av en fullständig religionsfrihet bleve man kvitt prästers och biskopars löner: även frikyrkopräster hava ju mage. Ja, ett genomfört frikyrkoväsen bleve dyrbarare än det rådande systemet: »Om till de Lutherska Biskoparne komma Catholska Erkebiskopar och Biskopar, om till det Lutherska presterskapet komma flere presterskap af andra trosbekännelser och af alla denominationer, visserligen få alla mindre, men mer kostar det, och vi finge då flera stora corporationer att underhålla». — I fråga om avlöningssystem håller han fast vid det hävdvunna. Han anlägger därvid även den psykologiska synpunkten, att bestämda pålagor verkade mer påkostande än frivilliga gåvor. »Nationens temligen klara medvetande härutaf skall», säger han,

¹ Lunds domkap. prot. 29/3 1859 § 4. Vid baron Blixen-Fineckes anförande av besvär ansåg sig Thomander böra lämna en fullständig utredning: 18/5 § 2.

² Lunds domkap. prot. 19/4 1837 § 30. Jfr Thomanders kyrkolagsförslag (§ 82): »Kyrkopatron kan få till kyrkobetjente kalla behörig person om patronbref derpå lyder».

³ Tal vid Lutherfesten 1846, Skr. II, s. 178.

Ang. det svenska prästerskapets ekonomiska ställning jfr Reuterdahls reflexioner i Quart. 1838, s. 25 f.

⁴ Riksd. 1850—51 Pr. pr. VI, s. 28. Jfr riksd. 1856—58 Pr. pr. III, s. 46.

⁵ Riksd. 1856—58 Pr. pr. III, s. 48.

»visserligen ännu länge återhålla en förändring hvartill prästerskapet med rätta hyser föga förtroende.» I synnerhet gällde detta prästtiones förvandling i fast lön, varpå alla parter skulle bli lidande. Vad de skattedragande beträffade, skulle tiondebeloppet, reducerat till penningar, icke visa sig så ansenligt, att någon avprutning på allvar kunde ifrågasättas. Prästerskapet skulle lida ruinerande förluster, emedan uppbörds- och förvaltningskostnaderna samt handelsförlusten på tiondesäden skulle reducera löningsandel, och »staten sjelf skulle icke få skäl att lyckönska sig åt detta nya slags transactioner».¹ Samma konserverande ståndpunkt intog han vid diskuterandet i riksdagen av frågan om förändring i lönevillkoren för pastorsadjunkter. Han talade här för bibehållande av s. k. offer, vilka förekomme allmogen i södra Sverige »ingenting mindre än förargelse väckande». »Att afskaffa allt offrande vore på ganska många ställen att alldeles onödigtvis, ja till verklig skada göra det välvilliga folket rätt mycket emot.» Han hänvisade även till denna form av understöd såsom vedertagen i fråga om obemedlade studerande. Den finge icke avlägsnas, utan att något sattes i stället.² Han framhöll, att den skånska allmogens olust för nya konventioners uppgörande för någon längre tid icke berodde på »afgifternas tyngd», utan på »det städse återkommande opererandet i ämnet». Vad det skånska prästerskapet beträffade, uppbure det i allmänhet endast $\frac{1}{2}$ eller $\frac{1}{3}$ av vad det rätteligen skulle tillkomma. (För egen del hade han senast nöjt sig med $\frac{1}{4}$.)³ I denna Thomanders ståndpunkt ligger för visso något mer än ett romantiskt betonande av torvan och dess frukt. Även hans praktiska sinne har här sett klarare än en senare tids mekanisering jämväl av sättet för bestämmande av den mest andligt betonade kallelsens

¹ Quart. 1832 H. 1, s. 84 ff.

² Riksd. 1840—41 Pr. pr. XV, s. 246 ff.

Angående avlöning av klockare se s. 242 f.

³ Riksd. 1856—58 Pr. pr. IV, s. 303 f. Jfr s. 299 f.

Angående 1856 års prästmötes beslut beträffande s. m. adjunkters avlöning samt revision av pastoraltaxan se Lunds domkap. cirk. n:r 529 och 530.

i samhället materiella underlag. — Nådårets avskaffande ansåg Thomander med regeringen vara »en god sak», av betydelse icke blott för den efterträdande prästmannen, utan även för församlingen. Sistnämnda synpunkt finge emellertid icke pressas: »Vi må icke påstå, att våra församlingar under den tid, vi äro från dem aflägsnade, vårdas mindre väl än annars».¹

Ett vackert uttryck åt sin grundsyn på prästämbetet som en i folk- och kulturlivet organiskt infogad faktor gav Thomander i sitt hälsningstal till bondeståndet vid 1856—58 års riksdag: »Svensk Prest och Svensk Bonde äro väl skickade och väl vane att med hvarannan samråda om gemensamt väl. Hvar deras bo ligger icke långt ifrån den andras, ser ej heller den andras så olika ut, ofta skiljer man dem ej på annat åt, än att den ene har några steg närmare till den sista hvilokammaren. Är än deras klädebonad något skiljaktig, så känner dock den Svenske Bonden ofta sin egen son igen under den allvarsamma embetsdräkten. Ingendersa koja är nu mera den lägsta i landet; men till den som lägre är, hitta de båda rätt väl vägen, och den öfvade hjessan stöter sig icke på den låga ingången, der den fattige bor. Gäller det att vidkännas fädrens gamla tro, så är heller ingendera senfärdig eller vacklande. Blifva någon gång deras meningar mycket delade, så röra de gemenligen en hushållsfråga; men en hushållsfråga kan ju vara ett litet tvisteämne de trognaste vänner emellan, utan att husfriden därför förjagas.»²

Den kyrkliga representationen.

Kyrkomötet.

Genom Laurentius Andreæs åtgöranden stadgades i Sverige uppfattningen om provinssynoden, kyrkomötet, som det obligatoriska uttrycket för kyrkans rätt att själv bestämma över sina inre angelägenheter: sin tro, kult och författning. Med kyrkomötets sporadiska karaktär kom emellertid genom ståndsrepresentationens genomförande det vid riksdag samlade präste-

¹ Pr. pr. III, s. 203 f.

² Riksd. 1856—58 Pr. pr. I, s. 16 f. (Jfr Skr. III, s. 47.)

ståndet att känna sig och faktiskt också erkännas som högsta instans för kyrkliga frågor, till dess att Karl XI förbjöd både namnet och saken »consistorium regni». Återvinnandet av erkännandet av prästeståndet som representant för kyrkan (genom privilegierna av 1723 och regeringsformen av 1809 § 114)¹ var endast ägnat att stärka känslan av en rent kyrklig överstyrelses nödvändighet. O. Holmdahl har klargjort, hurusom efter Karl XI:s åtgärder återvinnandet av den kyrkliga självständigheten jämte ortodoxiens bevarande blev ett huvudmål för prästeståndets kyrkliga politik.² Sedan grunden väl var lagd, mognade den med 1800-talet segrande folkkyrkolinjens idé om ett av både präster och lekmän sammansatt nationalkoncilium, framställd redan under 1600-talet.³ Härtill bidrog i synnerhet det stegrade kravet på de kyrkliga böckernas reformerande, till dess att den politiska motiveringen ut ifrån dels religionsfrihetens konsekvenser, dels frågan om prästeståndets vid riksdagen ersättning av en församling med rent kyrkligt intresse och uppgift trädde till.⁴ Men sistnämnda synpunkt var icke avgörande i den meningen, att kyrkomötesinstitutionen framkonstruerades som ett slags politisk bytesvara — den har sin egen, självständiga förhistoria oberoende av dess sammanställande med representationsfrågans lösning. S. Hansson har klargjort, hurusom tanken på en särskild kyrklig representation framförts genom tvenne rent kyrkliga motiveringar: dels förfäktandet, främst från högkyrkligt håll och ut ifrån inhemsk tradition, av kyrkans *enhet*, dels det ytterst från de skotska företeelserna stammande och av den kyrkliga oppositionen hävdade kravet på hennes *självständighet*. Härvid blev även religionsfrihetsfrågan av stor betydelse: genom den religiösa toleransens nya

¹ Jfr Hartmansdorff: a. a., s. 34; O. Holmdahl: Prästeståndets kyrkopolitik II, s. 108 f.

² O. Holmdahl a. a. I, s. 206, 258.

³ Jfr Hj. Holmquist a. a., s. 29 f. R. Holm: Stat och kyrka i 1600-talets Sverige, Studier tillägnade M. Pfannenstill, s. 352 f.

⁴ Jfr O. Holmdahl: Kungl. Maj:t och kyrkomötet i Studier, tillägnade M. Pfannenstill, s. 540 ff.; Hj. Holmquist a. a., s. 46 f.; A. E. Knös: Beträktelser öfver egenheterna i Svenska kyrkoförfattningen, Skrifter I, s. 418 ff.

utformning hade ju staten avsakat sig sin kompetens på det religiösa området. Enheten mellan stat och kyrka var faktiskt bruten. Den förra kunde få behålla överhögheten över kyrkan, men den egentliga kyrkomakten ville hon själv förvalta. Ståndsrepresentationens kyrkliga inkompetens kunde endast stärka det så på flerfaldigt sätt motiverade kravet på de kyrkliga ärendenas självständiga behandling.¹

Thomanders första uttalande i frågan om kyrkomöte är föranlett av den artikel i *Ecclesiastik Tidskrift* 1827, varigenom denna fråga för första gången i litteraturen drogs inför allmänheten.² I nämnda artikel föreslås en synod för hela kyrkan till upprätthållandet av enhetligheten i den kyrkliga utvecklingen. Denna universalsynod skulle sammanträda ungefär vart tionde år efter en riksdags slut och utgöras av biskoparna, en präst från varje stift samt vissa av konungen utsedda lekmän. Thomander säger sig för sin del icke kunna finna dylika sammankomster vare sig »rätt nödiga eller rätt ändamålsenliga». De skulle komma att lida av brist på uppgifter, och framkonstruerade sådana skulle medföra en fluktuation i kyrkoväsendet, lika litet önskvärd som den rådande stagnationen. Prästeståndet vore representerat i den lagstiftande församling, åt vilken även kyrkolagen uppdragits; det hade rätt att tillsätta eget utskott; dess ledamöter torde under de långa riksdagarna finna tid att sysselsätta sig med ärenden, med vilka de förut i sin dagliga tjänstgöring blivit förtrogna; vid behov av utredning av någon mer maktpåliggande ecklesiastik angelägenhet kunde ju en kommitté tillsättas. Intet annat prästmöte behövdes än det i församlingen hävdvunna.³ Fyra år senare säger han en synodalförfattning kunna i den svenska kyrkan förverkligas helt enkelt medelst ett genomförande av förefintliga tendenser inom henne: kyrkorådet motsvarade fullständigt det s. k. presbyterium, prosteriindelningen kunde när som helst uppfylla

¹ S. Hansson: Den svenska kyrkomötesinstitutionen, s. 7—29. Jfr P. O. Gränström: Prästeståndets sista strid, s. 1—80.

² *Ecclesiastik Tidskrift* 1827 H. 4, s. 151. Jfr P. O. Gränström a. a., s. 16.

³ *Quart.* 1828 H. 4, s. 93.

kretssynodernas bestämmelse, om årliga prästmöten vore stadgat, ehuru biskoparna beklagligtvis icke efterkomme förordningen; minst vart femte år komme också ståndets deputerade tillsammans såsom integrerande del av landets korporationsmöten.¹ Ännu var således Thomanders tro på möjligheten av en harmonisk samverkan mellan statens och kyrkans organ på den politiska plattformen orubbad. Som synes, var tanken på kyrkans enhet ensam icke i stånd att klart utforma och genomföra kravet på kyrkomötesinstitutionen. De krafter, som gjorde Thomander till kollegialist, trädde emellertid till även här: självständighetstanken blir för honom dominerande. Hans tilltro till statsmaktens kyrkliga kompetens rubbades dels genom det hotande fastlåsandet av frågan om de kyrkliga böckerna, dels genom den kyrkliga krisens ytterligare konsekvenser samt representationsfrågans utveckling. I hans kyrkolagsförslags stadgande om kyrkomöte (kap. 6 § 146) har hänsynen till de kyrkliga böckerna tonvikten.² Emellertid pekar han även på en generalsynods nödvändighet, i den mån de ifrågasatta representationsförändringarna kunde medföra de kyrkliga intressenas tillbakasättande.³ Alltjämt ser han dock i en dylik synod en huvudsakligen prästerlig representation. Den benämnes »allmänt prestmöte». Dylikt skulle sammanträda i Uppsala under ärkebiskopens ordförandeskap, när konungen så funne nödigt eller prästeståndet eller minst sju domkapitel hemställde därom. Såsom deltagare däri angivas biskoparna, konungens föredragande i kyrkoärenden, överhovpredikanten, pastor primarius i Stockholm, de ordinarie teologie professorerna samt i egenskap av församlingens valda ombud en präst och en lekman från varje stift ävensom från huvudstaden. Prästerskapets ombud skulle tillsättas i den ord-

¹ Quart. 1832 H. 1, s. 88.

² Jfr förordet, Quart. 1837, s. 333.

³ Jfr Thomanders nyårsbrev till Heurlin 1842, vari han reserverar sig mot »den lättsinnighet som, när en representationsförändring inbryter, hvilken nödvändigt medför en förminskning i presteståndets politiska inflytelse, icke har andra institutioner i beredskap genom hvilka kyrkan kan upprätthållas». Jfr Gränström a. a., s. 21.

ning, som var stadgad för biskopsval, lekmännens genom å sockenstämma utsedda elektor. Mötet skulle äga att besluta 1:o i sådana av konungen till dess avgörande överlämnade mål, vilka icke vore föremål för den i grundlagen stadgade kyrkolagstiftningen, 2:o i sådana hela riket rörande mål, i vilka stiftsprästmöte kunde fatta beslut för resp. stift, 3:o om antagande av allmän andakts- eller undervisningsbok. (Dock skulle varje enskild församling hava rätt att bibehålla de förutvarande.) Allmänt prästmötes beslut härom skulle stadfästas av konungen.¹ — Kyrkolagskommitténs förslag ansluter sig, stundom med förtydligande ordalag, till Thomanders. Namnet är dock här »kyrkomöte». (Kap. 9 §§ 14—20.)² Den kyrkliga självständighetstanken är nu införd i den offentliga diskussionen om dylikt.

Domkapitlen instämde i allmänhet i princip med kommittéförslaget. Lunds domkapitel framhöll nödvändigheten av en särskild kyrklig representation, då prästeståndet, vilket likväl vore en representation mer för staten än för kyrkan, i en framtid såsom stånd försvunne från riksdagen. Däremot gillade domkapitlet ej kyrkomötets ställning som en *beslutande* myndighet, vilken det fann vara allt för presbyteriansk. Konungen måste alltjämt såsom summus episcopus få behålla den högsta kyrkliga makten och kyrkomötet tillerkännas endast egenskapen av en *rådslående* församling. I annat fall tarvades en omgestaltning av församlingens författning.³

Under det att frågan förhalades, fann Thomander frånvaron av en särskild kyrklig representation förhindra de nödvändiga kyrkliga reformerna samt alstra dels likgiltighet för kyrkan, dels separatism.⁴ Samtidigt bröt hans princip om »demokratiens sanning» även här igenom: »Kyrkomötet kan, om det skall något uträtta, icke längre bestå af prester allena: så mycket förtroende

¹ Quart. 1837, s. 396 ff.

² Ang. kommitténs motivering jfr Cnattingius a. a., s. 348.

Ang. Knös' och Thomanders verksamhet jfr S. Hansson a. a., s. 32 ff.

³ Se Cnattingius a. a., s. 350 f. Om den lundensiska högkyrklighetens roll vid denna kritik se Hippel a. a., s. 299 f.

⁴ Jfr Om kyrkan och skolan, Skr. II, s. 327 ff.

behåller aldrig presterskapet i en kyrkostat». ¹ Ett förstärkt prästsällskap kunde ej heller åtnjuta samma anseende som ett behörigt sammankallat och ordnat kyrkomöte. Det blev honom även allt mer klart, att prästeståndet vid riksdagen icke kunde nog effektivt tillvarata kyrkans intressen, så mycket mer som till prästerskapets representanter vid riksdagen utsåges icke de mest kyrkliga, utan snarare »de med verldsliga mål och ärender mest bekante». ² Avgörande för honom blir emellertid den omständigheten, att prästeståndet vid riksdagen över huvud icke kunde sägas representera den svenska kyrkan. ³ Ständerna som sådana vore »vårt enda i lag föreskrifna kyrkomöte». ⁴ Men riksdagen vore lika litet som regeringen och som ett enskilt riksstånd kompetent att fatta avgöranden i religiösa angelägenheter. ⁵ Riksdagens karaktär hade genom göromålsens mängd och beskaffenhet allt mer avlägsnat sig från det andliga ⁶; men församlingsstyrelsen borde icke ligga i »dermed alldeles obekanta och dertill alldeles icke fallna» personers vård. ⁷ Utan att kyrkan upphörde att vara statskyrka, borde henne beredas en representation, vilken antingen upphävde statens befattning med hennes angelägenheter eller också läte prästerna upphöra att utgöra ett särskilt riksstånd, ehuru de alltjämt borde vara representerade i riksdagen. ⁸ Faktiskt voro också de många, vilka önskade kyrkomötes inrättande såsom en rent inomkyrklig reform. ⁹ Vad Tho-

¹ A. a., s. 333 f.

² A. a., s. 323 ff. Jfr Quart. 1837, s. 333; Hartmansdorff a. a., s. 48. Jfr Thomanders påpekande: »Kyrkan behöfver en *prest* till målsman hos Konungen» (brev till Hartmansdorff 20/3 1838).

³ De kyrkl. fråg., Skr. II, s. 446. Jfr riksd. 1840—41 Pr. pr. XVI, s. 338. ⁴ Lunds domkap. prot. 5/12 1860 § 6.

⁵ Om kyrkan och skolan, Skr. II, s. 323 f., 330 f. Jfr riksd. 1847—48 Pr. pr. II, s. 28.

⁶ Riksd. 1840—41 Pr. pr. XVI s. 398 f. Jfr 1844—45 Pr. pr. IX, s. 263.

⁷ Lunds domkap. prot. 11/5 1864 § 24.

⁸ Om kyrkan och skolan, Skr. II, s. 336 f. Jfr Thomanders uttalande i Lunds stifts prästsällskap 28/8 1863, Folkets Tidning 1863 nr 68.

⁹ Jfr Wieselgrens och Knös' ståndpunkt, för vilken Hippel redogör a. a., s. 291 ff., 294 ff. Jfr även Wingårds yttrande i debatten angående religionsfrihet vid riksdagen 1840—41, Pr. pr. XIV, s. 487.

mander syftade till var vad som nu kallas folkkyrkodöme (gent emot såväl rent statskyrkodöme som klerikalism och episkopalism): en praktisk demokratisk organisation. Han anslöt sig här till tidsrörelserna på det politiska området. I kyrkomötet såg han icke heller ett nyskapande, utan ett återinförande av en gammal institution.¹

Thomanders ståndpunkt har utvecklats under de stora principfrågornas diskuterande och genom personliga rön vid riksdagen. Här bragtes frågan om kyrkomöte på tal första gången genom A. J. Bromans memorial 1844, varuti denne i cirklade och försiktiga ordalag framför tanken på ett organ, genom vilket den svenska kyrkan kunde »uttala sin öfvertygelse och sprida sina tankar», och föreslår sammanträddandet av en synod av ombud för kyrka och skola vart 5 eller 10 år växelvis i rikets universitetsstäder.² Pastoralavdelningen upptog förslaget välvilligt. I väntan på kyrkolagskommitténs förslag fick saken emellertid bero.³ Då nämnda förslag förblev vilande, återupptogs frågan vid riksdagen 1853—54. Thomanders motion om antagande av kyrkolagsförslaget av 1846 innefattade införande av kyrkomöte.⁴ Hartmansdorff motionerade emellertid dels om inrättande av en gemensam överstyrelse för kyrkliga ärenden (ecklesiastikkollegium), dels om införande av kyrkomöte av en mer utvidgad sammansättning än det av kyrkolagskommittén föreslagna och till sin verksamhet omfattande icke blott kyrkans, utan även skolans angelägenheter. Motiveringen för sistnämnda krav var den hotade enheten inom kyrkan, ställd i belysning av det allt mer bestämda kravet på religionsfrihet. Ekonomikutskottet tillstyrkte den förstnämnda motionen.⁵ Gent emot satsen, att den innebure ett försök att införa statens kontroll på ett obehörigt område — Fahlcrantz erinrade om 1600-talets consistorium generale — hävdade Thomander nödvändigheten

¹ Riksd. 1853—54 Pr. pr. I, s. 300; 1856—58 Pr. pr. I, s. 526.

² Riksd. 1844—45 Pr. pr. I, s. 523 ff. Jfr Hansson a. a., s. 31 f.; Gränström a. a., s. 16 f.

³ Bet. n:r 1; Pr. pr. V, s. 114 ff.; VII, s. 16 f.

⁴ Riksd. 1853—54 Pr. pr. I, s. 299 f.

⁵ Bet. n:r 117.

av en större kontinuitet och stadga i de kyrkliga ärendenas behandling, något som den föreslagna åtgärden skulle medföra, utan att kyrkan därigenom skulle förvandlas till en statsinstitution.¹ Med anledning av den andra motionen föreslog Lagutskottet efter en kort översikt av synodinstitutets historia en Förordning angående allmänt kyrkomöte, vilken emellertid på väsentliga punkter avvek från motionärens. Endast kyrko-, icke undervisningsfrågor borde föreläggas ett kyrkomöte. Vidare borde ett dylikt sammanträda endast på förordnande av konungen och ej upptaga andra än av honom förelagda ärenden. För att mötet skulle vara en verklig församlingsrepresentation, borde halva antalet ombud utgöras av lekmän.² Thomander tillstyrkte utskottets förslag, »icke just derföre», sade han, »att det öfverensstämmer med mina åsikter, utan endast derföre att jag i en fråga, der något måste göras, vill taga hvad som kan fås». Vål vore det sant, att ett möte enligt utskottets förslag bleve endast en kommitté, som det berodde på regeringsmakten att låta eller icke låta sammankalla. Men här vore icke fråga om en förändring i förhållandet mellan stat och kyrka, utan endast om beskaffenheten av en rådsförsamling till regeringens hjälp. Och för en dyliks sammankomst tarvades en fast ordning, för att dels regeringen icke måtte kunna beskyllas för att kalla endast efter sitt eget intresse, dels mötet icke frestas att överskrida sin befogenhet. Förslaget vore gott även med hänsyn till inhämtande av allmänhetens tänkesätt, »som icke bero utaf syllogismer». Vad tagande av initiativ beträffade, funnes nog medel att förmå regeringen därtill. Däremot vore det av vikt, att ingen fråga förekomme, som icke förberetts av regeringen, och att ansvaret påvilade den.³

Sedan förslaget godtagits av prästeståndets majoritet⁴, men borgare- och bondestånden givit rent avslag — man ansåg dess

¹ Pr. pr. VII, s. 362, 379 ff. Jfr Göteborgs domkap. prot. 22/5 1855 § 15; 12/6 § 5.

² Utsk. Saml. VII Avd. I n:r 42. Jfr Hansson a. a., s. 37 ff.; Gränström a. a., s. 17 f.

³ Pr. pr. VIII, s. 180 ff.

⁴ Pr. pr. VIII, s. 197.

innehåll dels skadligt, dels överflödigt — fördes det vidare främst av de kyrkligt liberala med Thomander i spetsen. Det allmänna svenska prästsällskapsmötet, som sammanträdde i Stockholm i juni 1854 under hans ordförandeskap, gjorde självständighetskravet gällande och tillsatte en kommitté för utarbetande av förslag till bestämmelser angående det blivande kyrkomötets befogenhet och organisation.¹ Detta förslag, som gör gällande självständighetskravet och stadgar om regelbundet sammanträdande samt motionsrätt, men avstår från beslutanderätt², framlades i väsentligen oförändrat tillstånd av Thomander såsom motion vid riksdagen 1856—58, vid vilken ju k. proposition om religionsfrihet förelåg. Han utvecklar här först de allmänna principerna för sitt förslag. Ordandet av en kyrklig representation kunde med hänsyn till den kyrkliga krisens starka stegring och religionsfrihetsfrågans utveckling icke längre utan den allra största våda uppskjutas. Dess befogenhet kunde enligt grundlagen bestå endast i avgivande av utlåtanden och omdömen. Den vore emellertid därför icke mindre betydelsefull, då ju den moraliska makten vore starkare än den juridiska. (Ja, det vore synnerligen gott, att ett koncilium med befogenhet att lagstifta om vad som finge tros eller icke varken behövde eller kunde inrättas.) Till ordförande borde ärkebiskopen vara självskriven. Valmekaniken måste vara lätt, mötestiden kort och ingen vikt finge läggas därpå, om tillfälligtvis prästernas eller lekmännens antal någon dag vore överskjutande. Till arvode eller annat vederlag skulle ledamot icke hava rätt. Själva förslaget stadgar såsom dag för sammankomst varje sådan 20 juni, som följer närmast efter avslutad riksdag. (Under den följande diskussionen gjorde Thomander det tillägget, att för den händelse riksdagen fortsatte så länge, att val av kyrkomötesombud ej medhunnas, mötet skulle uppskjutas till följande år.) Platsen för sammankomst

¹ Mötets förhandlingar kunna följas i Vaktaren 1854 n:r 44, 48—53.

Till kommitténs ledamöter utsågos Thomander, hovpred. Hasselroth, kyrkoherde Ekdahl, aktuarien frih. Posse, bruksidkare Wahlström och riksdagsman P. Jönsson i Träslända.

² Se Vaktaren 1855 n:r 59.

skulle vara Stockholm. Självskrivna ledamöter skulle vara konungens föredragande i ecklesiastikärenden, biskoparna och pastor primarius. Prästerskapet skulle välja sina ombud till det antal och i den ordning, som vore stadgad för kyrkoherdarnas riksdagsmannaval; dock skulle varje prästman vara röstberättigad och valbar. Vardera teologiska fakultet skulle välja tvenne ombud. Lekmannaombuden skulle utses genom elektor, valda å sockenstämma enligt principen om lika rösträtt. Vid inträffande olikhet i antalet av präster och lekmän skulle vad som bruste å ena sidan fyllas genom val av de närvarande valmännen från Stockholms stad inför mötets ordförande. Kyrkomötet skulle äga att besluta utlåtanden och framställningar i kyrkliga angelägenheter. Fråga om granskning av de kyrkliga böckerna skulle efter gemensam rådplägning hänskjutas till de prästerliga ledamöternas handläggning. Omkostnaderna för mötet skulle bestriidas genom kollekt, upptagen i rikets alla kyrkoförsamlingar.¹ — Lagutskottet, som ej ville erkänna religionsfrihetens grundsats, särskilt med hänsyn till de för Sverige egendomliga förhållandena, ansåg det rådande missnöjet böra avlägsnas genom möjliggörandet av ett friare liv inom kyrkan och såg i en kyrkomötesförordning ett medel därtill.² Det gav emellertid företrädare åt det vid föregående riksdag utarbetade förslaget. Det ville alltså göra mötets sammanträdande beroende av konungens kallelse och inskränka dess verksamhet till de av honom förelagda ärendena. Det huvudsakliga ändamålet med en dylik kyrklig organisation måste vara, att tillfälle bereddels församlingen att uttala sin mening i ämnen av ifrågavarande beskaffenhet, dels konungen »att med visshet få erfara denna mening». Arvoden skulle utgå av allmänna medel. F. ö. anslöt sig utskottets förslag nära till Thomanders.³ Efter en långvarig debatt i präteståndet godkändes utskottets uttalande. Ständerna avlätto 6/3 1858 skrivelse om författning angående kyrkomöte.⁴ K. M:t

¹ Riksd. 1856—58 I, s. 526 ff.; II, s. 20.

² Utsk. Saml. VII Avd. 1 n:r 46.

³ Utsk. Saml. VII Avd. 1 n:r 47. Jfr utlåt. n:r 62, Pr. pr. IX, s. 250, 269 ff.; n:r 77, Pr. pr. IX, s. 366, 393 ff.; n:r 87, Pr. pr. IX, s. 495, 516.

⁴ R. St. skriv. 257; Riksd. besl. § 57.

fann sig efter inhämtande av domkapitlens och högsta domstolens mening icke kunna, huvudsakligen på grund av formella brister, godkänna densamma.¹

I skriften *Om kyrkan och skolan* beklagar Thomander, att vid det första allmänna prästsällskapsmötet, »en petition på 340 ben rörande kyrkans angelägenheter och särskildt rörande kyrkomöte», ecklesiastikministern såväl som samtliga biskopar och domprostar uteblivit och därmed hela prelaturen givit sitt ogillande till känna.² Enahanda var förhållandet vid det andra mötet. För frågans behandling vid riksdagarna 1853—54 och 1856—58 redogöres helt kort i *De kyrkliga frågorna*. Motståndet hade där dikterats väsentligen av ekonomiska synpunkter. Vad åter kritiken från vissa myndigheters, i synnerhet domkapitlens, sida beträffar, anföres främst den invändningen, att riksdag och kyrkomöte allt för lätt riskerade att råka i konflikt och stanna i olika beslut. Thomander pekar på att kyrkomötets beslutanderätt enligt förslaget inskränkte sig till att besluta — utlåtanden. Summan av konflikter i världen åter skulle icke märkbart ökas genom de skiljaktigheter i omdömet, som kunde uppvisas råda mellan »den petitionerande allmänheten» (kyrkomötet) och den beslutande myndigheten. Och vad beträffade eventuella verkliga oenigheter, komme det väl knappast att gå till handgripligheter, om en eller annan av kyrkomötets petitioner även i viktigare angelägenheter bleve avslagen av vederbörande statsmakt — det svenska folket vore icke heller i detta avseende bortskämt. Talet om att kyrkomötets »motionsrätt» i mening av de enskilda ombudens rättighet att föreslå petition eller föremål för dylik skulle framkalla en mängd mindre viktiga överläggningsämnen fölle till marken inför medlemmarnas fåtalighet och verksamhetsområdets begränsning. För egen del ansåge han ett olika antal av präster och lekmän hava varit det bästa, men ville ej bidraga

¹ Ang. förhandlingarna vid riksd. 1856—58 och deras resultat jfr Hansson a. a., s. 40 ff.

Ang. H. B. Hammars kritik av förslaget se *Förhandl. vid det skandin. kyrkomötet 1859*, s. 11.

² *Skr. II*, s. 333 f.

till att den ena parten kanske skulle på förhand känna sig undertryckt. Vid kravet på noggranna bestämmelser för ordningen vid mötet håller han däremot fast. Invändningen, att konungen hade andra utvägar att inhämta noggrann kännedom om församlingens tillstånd och behov — t. ex. sammankallande av riksdag — och att allt komme an därpå, att kyrkans lemmar, såväl präster som lekmän, verkligen fattade sin uppgift i sikte, kommer honom att erinra om drottning Ulrika Eleonoras råd under en allmän hungersnöd, att man borde äta sill och bröd. Man visste ju också, hur det vore ställt med de kyrkliga frågorna vid en riksdag. Med klagan över att intet funnes stadgat angående lekmannaombudens kompetens och med önskemålet om att synoden komme att »organiskt framgå ur de särskilda funktioner och embeten som i sjelfva församlingarna förefinnas», raljerar han sålunda, att därmed tydligen förstodes begränsning till kretsen av dem, som beklätt eller beklädde kyrkorådsbefattning, måhända med tillägg av klockare och kyrkovaktare. Men, fortfar han, »man skall hysa en ganska rörande vördnad för dessa hedersmän eller också förråder man en mindre sannolik obekantskap med det sätt hvarpå val af kyrkoråd i en mängd församlingar gå för sig, när man af en sådan inskränkning i valordningen väntar sig en någorlunda säker 'garanti' för hvad det må vara af det som i denna fråga kan behöfva garanteras».¹ — Vid Lunds domkapitels behandling av riksdagens 1856—58 förslag, varvid Bring, Melin, Sundberg och Flensburg ogillade såväl lagen i allmänhet som de särskilda paragraferna, uttalade Thomander med en viss otålighet sitt kraftiga tillstyrkande: sedan det svenska prästerskapet för andra gången bifallit lag om lekmäns deltagande i viktiga kyrkliga överläggningar, vore det »en olycksalig blindhet» att vilja längre uppskjuta denna eftergift.²

¹ Skr. II, s. 407 ff.

² Lunds domkap. prot. 9/6 1858 § 9. Ang. motståndet mot kyrkomötetanken från förkämparnas för den lundensiska kyrkoteorien sida jfr Hansson a. a., s. 40.

Ständernas förslag förordades endast av Linköpings, Karlstads och Göteborgs domkapitel.

Genom konventikelplakatets upphävande 1858 och genom förändret vid riksdagen 1859—60 av religionsfrihetens grundsats mojnade den kyrkliga krisen av och frågan om en särskild kyrklig representation miste sin udd. En motion om kyrkomöte vid nämnda riksdag blev ej behandlad.¹ Tanken kunde emellertid ej dö. Den återupptogs av Louis De Geer, närmast på det kyrkliga självständighetskravets grund, men givetvis även till underlättande av antagandet av hans representationsförslag. Vid riksdagen 1862—63 framlades k. proposition med förslag till Förordning om Allmänt Kyrkomöte. Av särskild betydelse är här, att om än kyrkomötet icke kunde tillerkännas beslutanderätt, det uttryckligen angives såsom deltagande i stiftandet av kyrkolag.² Ehuru Lagutskottet betonade den kyrkliga synpunkten, var dock faktiskt för detsamma den politiska dominerande. Ständerna beslöto i huvudsaklig överensstämmelse med propositionen. K. förordningen angående allmänt kyrkomöte gavs den 16 nov. 1863.

Påståendet, att Thomander »gjort» det svenska kyrkomötet kan anses befogat, så till vida som han har förtjänsten av dels att förslag därom upptogs i betänkandet av 1846, dels att detta förslag, sedan frågan om kyrkolagen i dess helhet stagnerat, gick sin egen väg framåt. Om hans framsynthet vittna de senare försöken i olika länder att åstadkomma ett motsvarande kyrkligt organ.

Stiftsorganisationen.

Domkapitel.

Den av Johan III återupplivade domkapitelsinstitutionen blev ett ovärderligt stöd för den svenska kyrkans självstyrelse. Den var här något väsentligt annat än det tyska konsistoriet, som framstod som furstens organ för hans kyrkliga regering. Vad förhållandet mellan domkapitel och biskop beträffar, iaktogs ej under 1500-talet det av Laurentius Petri givna direktivet av deras sidoordning. Den episkopala maktfullkomligheten gav

¹ Riksd. 1859—60 Bd pr. II, s. 255.

² Riksd. 1856—58 k. prop. nr 33. Jfr L. De Geer: Minnen I, s. 234.

kapitlet karaktär av en blott rådgivande församling. Dess bistånd påfordrades främst vid kyrkotuktens upprätthållande. Efter antagandet av 1571 års kyrkoordning tillväxte så småningom dess betydelse och befogenhet. Denna tendens främjades av Gustaf II Adolf. Under 1600-talet bestämdes närmare biskopens ställning till övriga konsistoriales. Kapitlet fick bestämmanderätt gent emot biskopen. I postulaten av 1593 krävdes domkapitlens erkännande genom lag som organ för kyrkostyrelsen, vilket efter Karl XI:s inskränkande åtgärder gavs genom privilegierna 1723.¹ Betydelsefullt blev, att lekmanneelementet automatiskt, allt eftersom lektorerna upphörde med att låta prästviga sig, blev så starkt framträdande. (Ett k. brev 1799 gav »lectores både clerici och laici» säte och stämma i konsistorium. Ett nytt av 1806 bestämde, att i varje domkapitel åtminstone fyra lektorer skulle vara präster.) Genom skolväsendets hastiga utveckling under 1800-talet kom allt mer tyngdpunkten i domkapitlens verksamhet att fästas vid skolärendena. (Särskilt blev detta förhållandet genom 1842 års stadga angående folkundervisningens ordnande.) — Frågan om domkapitlens omorganisering bragtes på tal vid riksdagen 1823.² Under diskussionen av O. Hultins motion angående bl. a. revidering av kyrkolagen samt k. förordningen om rättegång i domkapitlen³ sade sig Hedrén önska en reformation därhän, att konsistorierna skulle befatta sig endast med skol- och akademiska ärenden samt av de pastorala med dem, som anginge religionens och kyrkans vård, tillsättande av lärare och tillsyn över deras tjänstgöring. Det administrativa borde överlämnas åt biskopen och det juridiska »förvisas till sin rätta plats».⁴ I kyrkolagsförslaget av 1828 reserverar sig Hedrén mot bestämmelsen,

¹ Jfr O. Holmdahl: Prästeståndets kyrkopolitik II, s. 108.

² Angående biskop Bjurbäcks föregående kritik och initiativ se Hippel a. a., s. 38, not.

Om domkapitlens historia i Sverige se Hj. Holmquists redogörelse i Underd. betänkande med förslag ang. organisation af stiftsstyrelse m. m.

³ Riksd. 1823 Pr. pr. I, s. 261 ff.

⁴ Pr. pr. I, s. 288 f.

att konsistorium skulle utgöras av domprosten och de vid gymnasium tjänstgörande lektorerna, i de stift åter, där akademi finnes, av teologie fakultetens ordinarie professorer och adjunkter; han anser kyrkoherdar vara mer skickade än gymnasielärare till bisittare.¹ Thomander instämmer i sin kritik av kyrkolagsförslaget i kravet på förändring av konsistoriernas organisation. Att låta dem bestå av sju eller åtta ledamöter vore att »onödigt förspilla literatörers tid». Alla de inom ett stift i biskopsval deltagande borde inom sig för en tid av fyra år utse fyra medlemmar i konsistorium, vilket skulle sammanträda varannan onsdag. De så valda skulle icke åtnjuta arvode. Han anser det vara av vikt, att även lärare vid akademien eller gymnasium åtog sig de konsistoriella göromålen, så mycket mer som tid därtill icke torde saknas tack vare att en betydande del av ärenden enligt förslaget överlämnades åt biskoparna.²

I Thomanders kyrkolagsförslag handlar kap. 7 Om domcapitel. Medlemmar däri skola vara stadens kyrkoherde eller kyrkoherdar ävensom teologie professorer och adjunkter eller ock lektorer vid läroverket. I Stockholms stads konsistorium skola stadens kyrkoherdar vara bisittare. Om uppsikten över det k. hovets samt arméns prästerskap och själavård skall konungen äga förordna. Ordinarie sammanträdesdag för konsistorium skall vara varje onsdag. För beslutsmässighet erfordras tre ledamöters närvaro; frågor angående tjänstefel måste dock avgöras av minst fem ledamöter. Flere än fem behöva ej på en gång närvara. Är antalet ej fullt, äga de närvarande att tillkalla kyrkoherde, professor, skolrektor, akademi- eller gymnasieadjunkt. Om åliggandena heter det: »Domcapitel tillhör att hafva uppsigt öfver presterskapets förhållande i lära och lefverne samt öfver församlingarnas vård och angelägenheter, att förhöra dem som i predikoembetet vilja ingå och i församlingen söka sin befordran, att draga försorg om ledige embetens och tjensters

¹ Bjurbäck instämde häri. Se hans Granskning af Förslaget till kyrkolag etc., s. 46 f. Sonden åter fann denna reform olämplig. Jfr Hippel a. a., s. 107, även not 2.

² Quart. 1828 H. 4, s. 86 f.

tillsättande i församlingen, att efter lag och rättegångsordning ransaka och döma öfver prestmäns förseelser samt afgöra de mål och besvär som i laga ordning under dess pröfning dragas, att varna och förmana oenige makar som dit hänvisas, att med råd och dåd söka bidraga till kyrkans inrättnings vidmakthållande och förbättring samt i allmänhet befrämja allt hvad som till god ordning och denna lags verkställighet leder». Thomander ser alltså i domkapitlet en rent kyrklig institution. Han går tillbaka till den svenska reformationens stora princip om kapitlets uppgift såsom den att jämte biskopen hava uppsikt över och vård om stiftet. (»Kanikämbetet är inrättat för att styrka biskopen i hans ämbete och vara hans medbiskopar och tillsynesmän med honom», säger Laurentius Petri.) Han har här även tillämpat sin grundsyn på förhållandet mellan kyrka och skola: den sistnämnda vore väsentligen en statens angelägenhet, till vars lyckliga genomförande kyrkan visserligen borde medverka, men vilken det icke vore hennes sak att direkt leda.¹ — Kyrkolagsförslaget av 1846 (kap. 7) låter domkapitels ledamöter, fem till antalet, väljas för en tid av fem år. Valbara äro endast kyrkoherde i stiftet samt lektor vid gymnasium i stiftsstad eller vid där belägen lärdomsskola. En av ledamöterna måste vara bosatt i stiftsstad. Bisittare i Stockholms stads konsistorium skola vara tre kyrkoherdar vid församlingar med egen kyrka inom staden samt två ledamöter, utsedda bland ordinarie hovpredikanter eller pastorer bland i staden förlagda regementen eller kårer. Hovkonsistorium skall upphöra. Ordförande är den i förslaget (kap. 6 § 12) omnämnda superintendenten. »Stockholms domkapitel» har att fullgöra alla de åligganden, som tillkomma ett stifts domkapitel, utom det att antaga någon till prästämbetet: »Stockholm varde som stiftsstad ansedd». All självskriften utom den för ordföranden skall upphöra. Den utförliga motiveringen härav utmynnar i satsen: »I sjelfva verket lär in tet, presterligt eller icke presterligt, embete finnas, i och för sig, innebära nödig garanti för de egenskaper, som fordras

¹ Jfr Om kyrkan och skolan, Skr. II, s. 393; Lunds domkap. prot. 11/5 1864 § 24.

af en domcapitelsledamot; och man lär derföre annorstädes nödgas söka den». Den söktes utom i villkoren för valbarhet i de väljandes kvalifikation. Rösträtt tillkommer den, som innehar fullmakt å ordinarie prästerligt ämbete eller tjänst i stiftet och i vissa fall vikarie för sådan samt, vid val av ledamot av domkapitel utom Stockholm, kapitlets egna ledamöter, ändå att de ej innehava dylik fullmakt. (Att Thomander författat motiveringen mot självskrivenhet framgår med all tydlighet av hans uttalande i De kyrkliga frågorna.) Tid för sammanträde skall vara andra och fjärde onsdagen i varje månad, i Stockholm dock efter domkapitlets eget gottfinnande. Angående antalet närvarande stadgas såsom i Thomanders förslag.¹ Om domkapitels uppgift stadgas, att det skall hava uppsikt över det i stiftet varande prästerskapets lära och leverne, antaga värdiga män till prästämbetet, draga försorg om lediga ämbetens och tjänsters tillsättande samt om deras bestridande under ledighet, utfärda fullmakt för stiftets ombud till kyrkomöte, »arbета med råd och dåd på vidmakthållande och förbättrande af kyrkans inrättningar», befrämja allt som hör till förevarande lags verkställande och avgiva till konungen före den 1 maj varje år berättelse om sin ämbetsförvaltning under det sistförflutna året samt till prästmöte underrättelse om vad sedan näst föregående prästmöte tilldragit sig i stiftets styrelse. I domkapitlens såväl sammansättning som instruktion låg alltså uttalat, att de icke skulle hava någon befattning med skolverket, för vilket särskilda skolkonsistorier borde upprättas. Denna frågas närmare utredning ansåg dock kommittén icke ingå i dess uppgift.

Då kyrkolagsförslaget förblev vilande, framlade K. M:t, sedan genom k. förordn. 6/7 1849 stadgats, att gymnasium skulle förenas med lärdoms- och apologistskola till ett sammanhängande helt, vid riksdagen 1850—51 förslag om förändring av domkapitels sammansättning i stift, där akademi ej fanns, främst med hänsyn till att det icke kunde anses behöfligt eller lämpligt att inrymma

¹ Ang. Heurlins ståndpunkt se Cnattingius a. a., s. 267 f.

Om de olika förslagen angående stiftsstyrelse — 1823, 1837 och 1846 års — se Betänkande med förslag etc., s. 200 ff.

säte och stämma åt alla lärarna vid det nya läroverket, även om dessa benämndes lektorer. Ledamöternas antal föreslås till fem, varav självskrivna skulle vara domprosten, där sådan funnes, läraren i teologi vid läroverket i stiftsstaden och den bland de övriga lärarna därstädes, vilken längst innehaft prebendepastorat; övriga ledamöter skulle av konungen utses bland de ordinarie prästerna i stiftet eller lärarna vid läroverket i stiftsstaden.¹ Lagutskottet framförde ett eget förslag, vilket dock företedde endast smärre förändringar av K. M:ts.² Utskottets betänkande bifölls av borgare- och bondestånden, under det att de båda andra stånden avslogo såväl K. M:ts som utskottets förslag.³

I sin motion vid 1853—54 års riksdag om granskning och antagande av kyrkolagsförslaget yttrade sig Thomander även om domkapitlens sammansättning. Sedan det k. br. 6/7 1849 gjort skolordningen »något sväfvande», föreslog han, att orden i kyrkolagsförslagets kap. 7 § 1: »lector vid gymnasium i stiftsstaden, så ock rector vid der belägen lärdomsskola» ersattes av: »lärare i språk eller vetenskap vid det fullständigaste elementarläroverket inom stiftsstaden». Ordförandeskapet i huvudstadens domkapitel borde i händelse av lagförslagets antagande bestridas på sätt som tillförene, till dess att nödiga tillgångar till den föreslagna superintendentsbefattningen yppades.⁴

Läroverksreformen 1849—56⁵ ger vid handen en strävan att förlägga tyngdpunkten för domkapitlets verksamhet från undervisningsväsendet till de rent kyrkliga uppgifterna. En rad motioner vid de följande riksdagarna instämde häri. Thomanders syn på vad utvecklingen krävde visade sig vara riktig och har ju blivit nogsamt bestyrkt.

Vid riksdagen 1856—58 väckte biskop Björck motion om domkapitlens omorganisation. Sedan läroverkens lönestat gjort det möjligt att betrakta befattningarna där icke som exspektans-

¹ Riksd. 1850—51 k. prop. n:r 67.

² Bet. n:r 36. ³ Jfr Pr. pr. IX, s. 459 ff.

⁴ Riksd. 1853—54 Pr. pr. I, s. 300 f.

⁵ Thomander har enligt sin meritförteckning 1850 författat betänkandet i läroverksfrågan 1848 (Lunds domkap. prot. 17/4 1850 § 9).

platser för övergång till kyrkans tjänst, utan som självständiga framtidsplatser, kunde man icke längre hos skolans män på förhand antaga håg och skicklighet till förvaltande av kyrkliga angelägenheter.¹ Lagutskottet tillstyrkte beslutandet av en förordning, enligt vilken av de fem ledamöterna domprosten, där sådan finnes, teologie lektorn vid läroverket i stiftsstaden eller, om universitet där finnes, äldste teologie professorn skulle vara självskrivna. De övriga skulle genom val utses bland kyrkoherdarna i stiftet samt rektor och lektorer vid läroverket i stiftsstaden.² Ständerna avlätto skrivelse i enlighet med detta förslag.³ — Under diskussionen i prästeståndet talade Thomander för en omorganisation, emedan av flera anledningar de erforderliga kvalifikationerna icke kunde antagas vara för handen hos alla ledamöterna. Då man emellertid ej kunde förutsätta något anslag från statens sida, borde befattningen såsom ledamot i domkapitel betraktas endast som ett nobile officium utan arvode. Vad beträffade erinran om att föreskriften i k. br. av 1806, att minst fyra av ledamöterna i varje domkapitel skulle vara präster, icke iakttagits, sade han sig ingalunda vara missnöjd med denna uraktlåtenhet, emedan ett tvång i nämnda avseende skulle hava varit högst beklagligt.⁴ — Prästeståndet framlade i en särskild underdånig skrivelse sina betänkligheter gent emot ständernas förslag.⁵

Vid Lunds domkapitels avgivande av yttrande över ständernas skrivelse hänvisade Thomander till sin i kyrkolagskommittén och i riksdagen manifesterade avvikelse från förslaget. Likväl tillstyrkte han detta, emedan domkapitlens organisation vore »så oklok och så orättvis att den icke kan utan märkelig skada bibehållas». (Bring, Sundberg och Flensburg hade ett gemensamt avstyrkande yttrande.)⁶

¹ Riksd. 1856—58 Pr. pr. I, s. 373 ff.

² Bet. n:r 66.

³ R. St. skriv. n:r 237.

⁴ Pr. pr. I, s. 409, 411 f.

⁵ Pr. pr. IX, s. 366 ff., 384 ff.; Lagavd. Mem. n:r 16; Pr. pr. IX, s. 466 ff.

⁶ Lunds domkap. prot. 9/6 1858 § 8.

Jfr Thomanders inlaga i Svensk Kyrkotidning 1858, s. 143 f.

För frågans utveckling och sin egen ståndpunkt redogör Thomander närmare i De kyrkliga frågorna.¹ Han vänder sig här icke mot lekmannaelementets som sådant majoritet², men mot den bristande kompetensen hos vissa ledamöter, vilka hade att åberopa sig endast på »en disputation på latin eller svenska rörande naturvetenskap, matematik, profangrekiska, latin, ja en gång bland åtta äfven i theologi, men för ingen del i kyrkolag», jämte en skolundervisning med sjunde klassen i en lärdomsskola — fränsett det fall, att vederbörande vore religiöst indifferent eller rent av en föraktare av kristendomen. Å andra sidan borde icke kyrkan utöva eforalmyndighet över skolan — elementarläroverken borde erhålla sin särskilda styrelse — liksom de valda domkapitlen givetvis icke kunde förrätta lärda examina. De skäl, vilka anförts till förmån för självskrivet ledamotskap, gendrivas i tur och ordning, varmed Thomander således frångått sitt eget tidigare förslag. Det vore rent av obarmhärtigt emot »hederliga och lärda män» utan erforderliga kvalifikationer för domarevärv och förvaltningsbestyr att vilja påtvinga dem dylika, liksom det innebure en orätt gent emot både prästerskap och församlingar. (Roande exempel härpå från Lunds stift anföras.³) Arvodes uteblivande motiveras främst med hänsyn till »de penninggifvande stånden» sålunda: »Blir endast tillika arfvode begärdt för flere eller färre ledamöter af kapitlet, så kan man vara temligen trygg emot alla omhvälfningar i saken äfven denna gång». — Även på detta område förhalades avgörandet. Thomander klagar 1864 över det bristande allvar och nit, varmed frågan om »de erkänt felaktiga» domkapitlens ombildning behandlats.⁴

Det framtidsdiga i Thomanders program på ifrågavarande område framgår bl. a. av kommittéförslaget 31/12 1906.⁵

¹ Skr. II, s. 419 ff.

² Skolstadgan av 1856, som närmare utformar 1849 års stadga, nödvändiggjorde en återgång till 1687 års förordning och gav alltså lekmannaelementet majoritet, då flertalet lektorer saknade prästvigning.

³ Skr. II, s. 423 ff.

⁴ Lunds domkap. prot. 11/5 1864 § 24.

⁵ Se Betänkande med förslag etc., s. V ff., 245 ff.

Biskopsämbete.

Med reformationens genomförande i Sverige kom biskopen som stiftschef, organ för kyrkostyrelsen, att framstå som representant för folkets självstyrelse i religiösa ting. Även här betydde privilegierna av 1723 ett åsidosättande av Karl XI:s åtgärder. (Landshövdingeinstruktionen av 1687 hade givit landshövdingen såsom konungamaktens representant uppsiktsrätt över biskop och domkapitel.) Biskopens makt inskränktes emellertid väsentligt genom hans ställning i domkapitlet, vilket kunde överrösta honom.¹ Thomander konstaterar också ämbetets begränsade betydelse.² Om dess samtida representanter yttrar han: »Huru många biskopar ha vi väl, hvilkas omdöme är hörddt i andeliga mål? Det är ju lätt att uppgifva pastorsadjunkter och kaplaner, för att icke säga prostar och kyrkoherdar, som i detta hänseende betyda mer inför svenska församlingen än en mängd biskopar tillsammansagna.»³ Bakgrunden till denna kritik är det biskopliga politiserandet: liksom de lägre kyrkliga tjänstemännen av staten tagits i anspråk för diverse världsliga uppdrag, så återstode »för de högre förmågorna och de högre löntagarna ett högre fält, en ännu världsligare världslighet: statskloketens». De svenska biskoparnas inflytande i politiskt hänseende vore övermåttan stort. Deras självskrivnenhet i folkrepresentationen gjorde regeringen angelägen om deras ynnest. Varje biskop kunde också med sitt kapitel göra sig nästan hur oberoende som helst av regeringen.⁴ Att domkapitlet icke åtnjöt tillbörlig aktning och förtroende vore väsentligen biskoparnas fel. Deras hårda konservatism, särskilt utmanande genom »det ständiga knektehåll som kallas sjelfskrifne riksdagsmän», hade alstrat ett allmänt missnöje: »icke så som skulle dessa kyrkofurstar, såsom man utan all vidskeplig vördnad benämner dem, i allmänhet skattas såsom odugligare, olärdare eller på annat sätt obetydligare än alla andra vederbörande, utan väl snarare därför att man

¹ Jfr Hartmansdorff a. a., s. 11.

² Quart. 1829 H. 2, s. 66 f.

³ Om kyrkan och skolan, Skr. II, s. 326.

⁴ A. a., s. 325 ff.

anser dem dels för kyrkan umbärliga, dels för det borgerliga samhällets utveckling hinderliga».¹

Det allmänna missnöjet och misstroendet i förening med ekonomisk beräkning hade vid flera riksdagar gått till storms mot biskopsbefattningarna. N. Insulin avsåg även dem i sin motion vid riksdagen 1823 om indragning av »sådana embeten, hvilkas tillvarelse ingalunda gagnar det allmänna, men väl är af stor nytta och begärlighet för vissa enskildte personer», och vilkas löneanslag vore att anse som blotta pensioner.² Om indragning av biskops- och domprostämbetena motionerades vid riksdagen 1834—35.³ Efter förnyad framställning härom vid riksdagen 1840—41⁴ tillstyrkte Stats- samt Besvärsutskottet indragning av biskopsämbetena.⁵ Under diskussionen i präteståndet yttrade A. Sandberg, att de återkommande motionerna om prästerskapets reducering och biskopsämbetenas indragning gäve vid handen, att »både Biskopar och Prester måste annorlunda uppfatta och utöfva sitt kall samt på ett mera genomgripande sätt ådagalägga vigten och inflytelsen af deras Embeten».⁶ Vid riksdagen 1844—45 väcktes motioner dels om biskopsämbetenas indragning, dels om reglering av biskoparnas löner.⁷ I präteståndet framförde Sandberg en motion i sistnämnda syfte, tillika betonande nödvändigheten av en undersökning, huruvida de högsta kyrkliga ämbetena verkligen kunde undvaras utan men för kyrkan och skolan eller om deras utövning icke uppfyllde sitt ändamål på ett mot tidens krav svarande sätt.⁸

¹ De kyrkl. fråg., Skr. II, s. 431; jfr s. 407. Jfr Hartmansdorffs lika motiverade och lika hårda kritik, enligt vilken biskoparna på det politiska området toge igen, vad de av sin urgamla myndighet förlorat till sina underlydande konsistoriales. (A. a., s. 12.)

² Riksd. 1823 Bd Pr. II, s. 868; Utsk. Bet. n:r 4; Pr. pr. VI, s. 48.

³ Riksd. 1834—35 Bd Pr. I, s. 485; II, s. 533; III, s. 70; Utsk. Bet. n:r 35, 102; Pr. pr. IV, s. 419; IX, s. 239.

⁴ Riksd. 1840—41 Ad. pr. III, s. 281, 378; Bd pr. III, s. 105, 137, 168, 302. ⁵ Bet. n:r 21.

⁶ Pr. pr. VII, s. 509; jfr s. 501 ff.

⁷ Riksd. 1844—45 Bd I, s. 188; III, s. 168, 342; Utsk. Bet. n:r 83.

⁸ Pr. pr. I, s. 357; X, s. 245; XI, s. 6.

Lika litet som de nämnda hade de vid de följande riksdagarna framförda motionerna i samma syfte någon framgång. Att Thomander med sin starka kritik av det sätt, på vilket biskopsämbetet i allmänhet utövades, ingalunda avsåg detta ämbetes upphävande, framgår ju redan av hans kyrkolagsförslag. En organisation av över- och underordning inom det kyrkliga ämbetet ansåg han nödvändig. Gent emot H. B. Hammars kritik av rang- och titelväsendet gjorde han gällande, att fåfängan, vilken inkommit i världen med Adams fall, skulle fortfa, även om all yttre rang upphävdes. Den skulle då endast byta form. Demagogen kunde vara lika fåfäng som någonsin aristokraten och snilletts fåfänga vore icke den minst farliga.¹ Med anledning av vid 1856—58 års riksdag väckt motion om indragning² yttrade han: »Man kunde säga: Biskoparne äro öfverflödiga, deras göromål kunde bestridas af Domprostarne; ja det är sannt. Man kan ju ock säga: Domprostarne äro öfverflödiga. Men man kan ock anse Öfverstar kunna umbäras, och att det vore tillräckligt, blott man hade Öfverste-lieutenanter. Ja äfven dessa kunde man säga vara öfverflödiga, och att Majorer eller Capitainer kunde uträtta alltsammans. På det sättet kan man gå hela vägen ned. Men med samma fog kunde man ock säga: det behöfs ingen verkmästare i en fabrik, det behöfs ingen familjefader; hvar och en bör få råda sig sjelf och sköta sig bäst han gitter.» Vad en undersökning av biskoparnas löner beträffade, trodde han ej på något större ekonomiskt resultat därav: det överskott, som tilläventyrs kunde uppstå, bleve ej storartat. Emellertid borde en undersökning komma till stånd främst till avlivande av de fabulösa uppgifterna angående biskopslöner. Man borde även söka bereda biskoparna pension, »på det församlingarne måtte kunna häfva något gagn af dem, som i embetet bibehållas».³

Vad biskopsämbetets ställning och uppgift beträffar, betonar Thomander dess karaktär av *läroämbete*. En biskop vore att

¹ Prästsällskapsmötet 1854, Vaktaren 1854 nr 51.

² Riksd. 1856—58 Bd pr II, s. 56; Utsk. Bet. nr 52; Pr. pr. III, s. 41.

³ Pr. pr. III, s. 45 ff.

betrakta mindre som »en med embetsskrud beklädd kyrkopatron» än som »en med andeliga gåfvor företrädesvis utrustad församlingens tjenare».¹ På grund av ämbetets rent pastorala karaktär uttalar han nödvändigheten av biskopsprebendernas bibehållande.² Vid val av biskop borde också all vikt läggas på de rent andliga kvalifikationerna. Den föreställningen vore högst skadlig, att biskop borde väljas med hänsyn till politiska egenskaper e. d.³

Enligt kyrkolagsförslaget av 1828 skall biskopen utöva högsta tillsynen över församling och läroverk och därvid biträdas av domkapitlet. Sådana mål, vilka fordra skyndsam handläggning eller innehålla »blotta och egentliga styrelse-åtgärder», skola avgöras av biskopen ensam. Vad han sålunda avgör skall av notarien antecknas, för att vid konsistoriets nästa sammanträde anmälas och intagas i protokollet till dess fastställelse. Alla övriga mål skola avgöras i konsistoriet och med dess samråd. (Kap. 10 § 20.) Thomander anmärker en del brister hos dessa bestämmelser. De mål, vilka skulle tillhöra biskopen allena, borde noggrannare angivas. Olämpligt vore även stadgandet om fastställelse, enär den logiskt innebure även möjligheten av ogillande.⁴ I själva det faktum, att några av »de consistoriella fogdebestyren» lades i biskopens händer, fann han däremot ingen fara.⁵

Om biskopsämbete stadgas i Thomanders kyrkolagsförslag (kap. 6): »I hvar stift skall en biskop hafva högsta inseedet öfver presterskapets förhållande samt församlingarnas och undervisningsverkets angelägenheter». Kyrkolagsförslaget av 1846 säger: »I hvar stift skall biskop hafva öfverinseedet öfver prester-

¹ Om kyrkan och skolan, Skr. II, s. 340.

² Riksd. 1856—58 Pr. pr. III, s. 47.

³ Om kyrkan och skolan, Skr. II, s. 340.

Om den gängse föreställningen vittnar Tegnér's yttrande i brev till Agardh 30/7 1829 angående af Kullbergs biskopskandidatur: »Mot hans utnämning möta ej samma hinder af opinionen som mot Themptander, ty en statssekreterare för ecclesiastiken är mera prest, än man behöfver som biskop».

⁴ Quart. 1828 H. 4, s. 87.

⁵ Quart. 1829 H. 2, s. 67.

skapet och församlingsvården». Förslaget ingår på frågan, huruvida den ecklesiastika styrelsen borde anses tillhöra domkapitlet eller biskopen såsom kyrkans högste styresman i stiftet. Kommittén säger sig hava, dock först efter åtskillig tvekan, stannat vid det förstnämnda antagandet. Att Thomander för sin del icke tvekat, är tydligt bl. a. av anmärkningen i förordet till hans eget förslag: »Frågan är huru mycken lagstiftningsrätt skall delegeras åt biskopen eller åt andra församlingsrepresentanter och är, för att påminna om förhatliga namn, den på en annan botten och i en annan form fortsatta tvisten mellan ultramontanism och gallicanism, mellan påfve och kyrkomöte». Han ifrågasätter t. o. m., att varje biskop vore kompetent till praktisk styresman, i det att han gör gällande, att olägenheterna av självskrivnenhet över huvud till deltagande i domkapitlets förrättningar drabbade även ordföranden-biskopens självskrivnenhet. Det vore långt ifrån säkert, att han alltid dugde till de göromål, vilka därvid ålåge honom: »Exempel hafva visat att en biskop kan vara utmärkt skicklig i en stor del af sina angelägna förrättningar, men derjemte ganska klen och overksam både vid domkapitelsbord och vid andra bord än skrifbordet. De anspråk som på honom göras, äro alltför många, alltför stora och olikartade för att ens någon kan tillfyllestgöra dem alla.»¹

Sin uppfattning av förhållandet mellan biskop och domkapitel har Thomander slutgiltigt utformat i sitt svar på Lunds domkapitels välkomsthälsning (16/6 1856). Det är här icke fråga om ett antingen-eller, utan ett både-och. Han anser det som ett av vår kyrkas många företräden, att samverkan dem emellan vore icke av blott rådgivande, utan av beslutande karaktär.² Principen om en dylik samverkan förblev han städse i det praktiska förhållandet trogen.³

Mot Thomanders grundsyn på biskopsämbetet såsom ett rent

¹ De kyrkl. fråg., Skr. II, s. 423.

² Brevkoncepter (Lunds domkap. arkiv).

³ Jfr Lunds domkap. prot. 25/2 1835 § 12, 5/12 1860 § 1. Vid sistnämnda tillfälle sade sig Thomander hava utövat sin adjungeringsrätt med förringande av sin egen rösträtt.

pastoralt kyrkligt ämbete svara hans principer för *biskopsval*.¹ Detta borde avgöras genom prästerskapets deltagande och icke genom »den för dagen blåsande vinden» å mer eller mindre ovidkommande håll.² I sin kritik av 1828 års kyrkolagsförslag anser han, att i biskopsval borde få deltaga varje präst med ordinarie beställning samt alla vid skolorna tjänstgörande ecklesiastika tjänstemän.³ Enligt hans kyrkolagsförslag skola i valet deltaga: domkapitlets ledamöter, alla stiftets med fullmakt försedda kyrkoherdar, kaplaner, krigspräster, rektorer vid lärdomsskolor samt vice pastorer vid lediga gäll. I Uppsala och Lunds stift skall även det akademiska konsistoriet välja. I val av ärkebiskop skola samtliga domkapitel inklusive Stockholms stads konsistorium deltaga. Utnämning skall ske enligt regeringsformen. Enligt 1846 års förslag skola i biskopsval deltaga: innehavare av fullmakt å ordinarie prästerligt ämbete eller tjänst i stiftet — vid inträffad ledighet vikarie — samt domkapitlets ledamöter. Vid ärkebiskopsval skola samtliga domkapitel i riket rösta. Till förslaget anförde Thomander den reservationen, att han ansåge varje präst, som tjänstgjorde eller innehade befattning inom stiftet, böra deltaga i biskopsval, liksom att alla präster i riket borde med lika rösträtt välja ärkebiskop. Han motiverar sitt förslag därmed, att den, som av församlingen erhållit förtroendet att på sitt ansvar undervisa och leda människor till evig salighet, icke utan motsägelse kunde förvägras det ringare förtroendet att vid slutet omröstning under edligt ansvar nämna de trenne personer, han ansåge mest skickliga till ett visst prästerligt ämbete. I synnerhet torde ingen kunna neka till att ett större anseende tillfölle en av ett helt rikets prästerskap kallad ärkebiskop.

¹ Kyrkoordningen av 1571 hade berövat domkapiteln deras gamla kanoniska valrätt vid biskopsval. De fortsatte emellertid vid upprepade tillfällen att jämte stiftets prästerskap rösta. Konungen utnämnde dock tämligen egenmäktigt. 1868 års kyrkolags föreskrifter angående biskopsval äro svävande hållna.

² Riksd. 1840—41 Pr. pr. I, s. 351 f.

³ Quart. 1828 H. 4, s. 86.

Ett stolt vittnesbörd om det svenska biskopsdörets principiellt rent kyrkliga karaktär och självständighet gent emot staten avlade Thomander vid det skandinaviska kyrkliga mötet 1857, då han framhöll som ett av den svenska kyrkans företräderna framför systerkyrkorna, att en biskop icke kunde avsättas av politiska skäl (såsom skett med D. G. Monrad i Danmark). Han stode själv i kyrkan såsom »oafsättlig biskop» och »låge icke gömd bak låsen i någon ministers portefölj».¹

Prästmöte och prästsällskap.

Den samverkan, Thomander gör gällande med avseende på biskop och domkapitel, betonar han även i fråga om förhållandet mellan biskopen och stiftets prästerskap. En verksam främjare därav ser han i prästmötet. (Historiskt har ju också detta framgått ur det biskopen omgivande presbyteriet.) Han beklagar, att kyrkolagens föreskrift om årliga prästmöten snarare tolkades så, som borde prästmöten varje år underlätas.²

I sin kritik av 1828 års kyrkolagsförslag föreslår Thomander följande stadgande: »Hvart tolfte år hålles prestmöte med stiftets presterskap, på det sätt, att hvarje år ett prestmöte är i något af stiftet. Dervid följes den ordning, som för stiftet fastställd är, så att första året är möte i Upsala, det andra i Linköping, det tredje i Skara, och så vidare. Ordförande vare biskopen eller den främst i capitlet sitter.» Stiftets prästerskap skulle tillsätta en prästmötesberedning. Mötestiden borde utsträckas till minst fyra dagar. För den teologiska avhandling, som skulle vara föremål för disputation, skulle biskopen föreslå ämne »med fästadt afseende på stridsfrågorna för dagen». Det teologiska förhöret avstyrkes på det bestämdaste »i stöd af erfarenheten». Icke heller borde protokoll föras över disputationsakten: det bleve snarare en anledning till åtlöje än till uppbyggelse. Partes vid prästmöte borde icke få gälla som lärdomsprov och merit vid ansökningar.³

¹ Förhandl. s. 186.

² De kyrkliga fråg., Skr. II, s. 498 f. Jfr Quart. 1832 H. 1, s. 88.

³ Quart. 1828 H. 4, s. 91. Jfr Eccles. Tidskr. 1828 H. 4, s. 143 ff. Reuterdahls recension och kritik av denna artikel återfinnes i Quart. 1828 H. 4, s. 55 f.

— I Thomanders kyrkolagsförslag stadgar kap. 9 Om prestmöten. Dylikt bör sammanträda i varje stift minst en gång vart femte år å av biskop utsatt tid och under hans omedelbara inseeende. Ett beredningsutskott, bestående av tre kyrkoherdar och tre andra prästmän, skall väljas av stiftets prästerskap; dess ordförande utses av biskopen. Denne skall även utse funktionärer och såsom disputationssämne förelägga »en af dogmatikens artiklar». Disputationen skall försiggå den ena dagen på latin, den andra på modersmålet. De tvenne sista dagarna skola handläggas ärenden rörande församlingsvården och stiftets angelägenheter samt ärenden, föranledda av visitationshandlingar, biskopens förslag, domkapitlets beslut eller en eller flera prästmäns framställning. Beslutande befogenhet äger prästmötet i mål angående prästerskapets rättigheter; denna deras karaktär prövas av domkapitlet. Sin tro på prästmötets betydelse för den fortsatta prästbildningen har Thomander här betygat utom genom bestämmelsen angående disputationssämne genom återinförandet av förhör (på modersmålet) med det yngre prästerskapet.¹ — Kyrkolagsförslaget av 1846 (kap. 9) följer i allt väsentligt Thomanders förslag. Beredningsutskottet skall dock bestå av ett eller två ombud från vart prosteri. Ett ämnes karaktär av att angå stiftets prästerskap bestämmes av biskopen.

Den kyrkliga krisen medförde förslag även till prästmötets reformerande. Och även här anmälde sig först det kyrkliga enhetsintresset. Vid riksdagen 1853—54 motionerade biskop Fahlerantz, hänvisande till »den alltmer vexande associationsbøjelsen», om disputation- och examinationsformernas upphävande vid prästmöten. Varken kyrkolagens eller det föreliggande kyrkolagsförslagets bestämmelser ledde till sina syftemål: livandet och vidmakthållandet av andan, nitet och studierna hos prästerna själva och därmed också medelbart en stimulerande inverkan på församllingslivet. Särskilt skulle förhandlingarnas förande

¹ Jfr Reuterdahls uttalande: »Det är i sanning tid att en i tvenne dagar varande latinsk disputationssact afskaffas och något bättre sättes i dess ställe». Quart. 1828 H. 4, s. 55.

offentligt och på modersmålet utgöra ett gott medel mot separatismen.¹ Thomander föreslog de förändringarna i Lagutskottets förslag², att prästmöte skulle hållas minst vart femte (sjätte) år i varje stift och att med disputation skulle förhållas efter biskops förordnande i varje särskilt fall.³ Då Fahlcrantz av en dylik bestämmelse fruktade dels en stor olikhet inom de olika stiftet, dels ytterligare näring och förevändning för »den redan högt uttalade invidia mot den Episcopala makten», avstod han från sitt yrkande till förmån för Fahlcrantz' förslag, enligt vilket i stället för disputationsakten teoretiskt eller praktiskt viktiga teologiska ämnen, uppsatta av preses och gillade av biskopen, måtte på modersmålet offentligen avhandlas.⁴ Ständerna beslöto skrivelse till K. M:t angående ändring av 25 kap. kyrkolagen.⁵ K. br. 7/3 1855 stadgar, att prästmöte skall hållas minst vart sjätte år, att det skall vara tillåtet att i stället för disputationsakten avhandla teoretiskt och praktiskt viktiga teologiska ämnen, angivna av preses och gillade av biskop, samt att förhöret med det lägre prästerskapet skall upphöra.

I sitt herdabrev säger Thomander, att prästmötena vore allt för upptagna av olika sysselsättningar, för att de skulle göra till fyllest som prästerliga sammankomster. Han anbefaller deras komplettering genom upprättande av *prästsällskap*. Det vore biskopens skyldighet att föranstalta sammankomst av dylikt på bestämd dag varje månad, då visitationer icke påginge; han vore »icke lemnad utan utvägar att besörja och förfoga hvad i detta hänseende kan vara af nöden».⁶ I De kyrkliga frågorna

¹ Riksd. 1853—54 Pr. pr. I, s. 163 ff.

Jfr Hartmansdorffs motivering för kyrkomöte, vari framhålls den olämpliga formen för prästmöten. A. a., s. 34 f.

² Utsk. Bet. n:r 43. Utskottets förslag stadgade prästmötes sammankommande vart tredje år. Vad disputation beträffar, skulle biskopen äga att inskränka tiden därför. Dessutom skulle under gemensam överläggning kunna komma sådana allmänna, för det kyrkliga livet viktiga frågor, som av biskopen eller med hans tillåtelse framställdes.

³ Pr. pr. VIII, s. 210 f., 213.

⁴ Pr. pr. VIII, s. 259 f.

⁵ Riksd. beslut § 54; R. St. skriv. n:r 160.

⁶ Skr. I, s. 779.

göres gällande, att det vore fördelaktigare, att mellantiden mellan prästmöten utfylldes med dylika sammanträden, än att prästmötena gjordes oftare återkommande. De senare krävde en större apparat; det vore också skadligt, att beslutande församlingar sammanträdde, när de just ingenting hade att besluta.¹

Visitationsväsende.

Visitationsväsendet hade mångenstädes råkat i djupt förfall. Thomander intygar ännu 1860, att i flera stift biskopsvisitationer hörde till sällsyntheterna.² Och prostvisitationerna synas hava nästan alldeles upphört.³ För visitationsväsendets återupprättande var Thomander ivrigt verksam i enlighet med sin grund-sats: »Biskop är detsamma som en Visitor, och jag ser honom aldrig heldre än vid ett sådant tillfälle».⁴ Redan i sin kritik av 1828 års kyrkolagsförslag — om visitationer uttalar sig förslaget i korthet under kapitlet om kyrkostyrelsen — påyrkar han en noggrann tillsyn över prästerna och tätta visitationer.⁵ Inför Hartmansdorff nämner han såsom exempel på sådant stoff i kyrkolagen, vilket borde återupplivas, »den så högst nödiga stränga uppsigten öfver presterskapets sedlighet samt prest-mötes- och visitationsväsendet». Varken pastorats egenskap av prebende eller innehavarens ämbete eller prostititel borde berättiga till frihet från visitation. Vid dylik borde gästabud ej få hållas.⁶ Vid ett senare tillfälle skriver han: »Som visitationer äro så högst angelägna, kunde Herrar Biskopar under riksdagen gerna erinra sig om föreskriften i Påbudet d. 20 Mars 1735 § 1 att Biskoparne böra vid ansvar antingen sjelfva eller om de oundvikligen äro förhindrade, genom någon af dem utsedd Consistorialis eller någon annan tillförlitlig man årligen hålla visitation i en trakt af stiftet etc. Här i stiftet blefve i sådant fall

¹ Skr. II, s. 499. Ang. prästsällskapsmöten jfr Hartmansdorff a. a., s. 36.

² De kyrkl. fråg., Skr. II, s. 498. Jfr Hartmansdorff a. a., s. 43.

³ Jfr Cnattingius a. a., s. XIV.

⁴ Riksd. 1853—54 Pr. pr. VII, s. 381.

⁵ Quart. 1828 H. 4, s. 89.

⁶ Thomander till Hartmansdorff 11/1 1832.

Reuterdahl den utsedde och den skickligaste, så att jag icke härmed kan anses ha talat för 'min sjuka mor'.¹ Han anser, att ärkebiskop, ordensbiskop, överhovpredikant, föredragande i kyrkoärenden eller annan högre andlig ämbetsman borde av konungen förordnas att anställa visitationer överallt i riket utan avseende på stift och i synnerhet hos domkapitlen, i biskopars och kapitelmedlemmars prebenden samt för övrigt här och där i de större församlingarna.² I kravet på dylika »generalvisitationer» talar Thomanders grundsyn på förhållandet mellan stat och kyrka, främst hans teori om summepiskopatet.

Thomanders kyrkolagsförslag avhandlar visitationsväsendet i ett långt kapitel (8), vars första paragraf lyder: »Till upprätthållande af god ordning och skick uti kyrkan skola trägna visitationer anställas». De skola förrättas av: 1:o de ovan (i brev till Hartmansdorff) anförda; 2:o biskop eller prost i kraft av deras ämbeten; 3:o domkapitelsledamot eller kyrkoherde till följd av vederbörande domkapitels förordnande. Av konungen förordnad visitorator skall äga att inspektera såväl domkapitlen som de församlingar, han finner för gott. Av biskop och av domkapitel förordnad skall minst vart tredje år anställa såväl enskild som allmän visitation i alla stiftets församlingar. Vid enskild visitation skall prästerskapet bl. a. redogöra för de fortsatta studiernas bedrivande. Kyrkolagsförslaget av 1846 anger som tid för visitation i församling minst vart femte och vid domkapitel minst vart tionde år. I Stockholms församlingar skall visitation anställas av superintendenten.³ F. ö. ansluter sig förslaget i allt väsentligt till Thomanders. Bland motiven anför kommittén följande: »Stadgandet om visitation i Domkapitlen minst hvar tionde år gör chefen för Ecklesiastikdepartementet ansvarig för, att Konungens rätt att genom behörig person å ställena göra sig underrättad om kyrkostyrelsens och församlingarnes tillstånd må blifva en verklighet». Särskilt denna

¹ Thomander till Hartmansdorff 27/3 1834.

² Brev till densamme 26/8 1837.

³ Jfr Thomanders uttalande angående anställandet av visitationer i Stockholm riksd. 1850—51 Pr. pr. V, s. 199.

punkt blev föremål för domkapitlens ogillande: man hänvisade till möjligheten för justitiekanslern och justitieombudsmannen att ingripa.¹

Då de nya rörelserna inom kyrkan gjorde behovet av inspektion allt mer kännbart, väcktes vid riksdagen 1847—48 (av Chr. Stenhammar) motion om allmän visitations hållande minst vart femte år inom varje församling.² Motionären hänvisades av Lagavdelningen till kyrkolagsförslagets 8 kap. § 6.³ Thomander framhöll, att en lagförändring icke kunde åstadkommas genom en skrivelse till regeringen, såsom föreslagits, men att, därest ståndet önskade ett återupplivande av visitationerna, sådana de vore i lag föreskrivna, en utväg erbjöde sig genom att i cleri comitalis cirkulär gäves »en vänlig påminnelse om visitationernas behöflighet».⁴ Ståndet beslöt i enlighet härmed.⁵ I skriften Om kyrkan och skolan erinrar Thomander om denna prästeståndets åtgärd att söka »väcka den afdöda kyrkvisitationen till lif». Bemödandet hade icke överallt haft framgång. Vad kyrkolagsförslaget beträffade, förvånade det honom, att ingen åtgärd blivit vidtagen i där angiven riktning. Ecklesiastikministerns kyrkliga visitationer hade dock kunnat förbindas med hans resor till de olika stiftet i och för läroverksorganisationens genomförande. Även åberopas reformatörernas uppskattning av visitationsväsendet samt dettas historiska betydelse.⁶

Såsom ett fullföljande av Thomanders intentioner med avseende på biskopsämbetet kunna kommittéförslagets av 1906 bestämmelser därom i stort sett betecknas.

Lokalförsamlingen.

Sockenstämma och sockennämnd.

Urkristendomens liksom reformationens princip, att hela kyrkan är i den enskilda församlingen, talar i kollegialismens

¹ Cnattingius a. a., s. 326 ff.

² Riksd. 1847—48 Pr. pr. I, s. 566 ff.

³ Bet. n:r 4; Pr. pr. IV, s. 226 ff.

⁴ Pr. pr. V, s. 306. ⁵ Lagavd. Mem. n:r 7; Pr. pr. VII, s. 524 ff.

⁶ Skr. II, s. 341.

Ang. visitationer i huvudstaden jfr Thomanders uttalande vid riksd. 1850—51, Pr. pr. V, s. 199.

härledande av kyrkomakten från denna. Därmed är även den reformerta presbyterialismen med dess krav på lokalförsamlingens självstyrelse och självförvaltning accepterad. I denna självständighet såg Thomander icke en fara för, utan ett kraftigt hjälpmedel till den kyrkliga enhetens bevarande. Hans uppträdande i frågan om de kyrkliga böckerna liksom om liturgiens ordnande har denna bakgrund: inom den gemensamma lärans ram har varje församling rätt att själv bestämma om formerna för sin uppbyggelse.¹ Såväl hans eget kyrkolagsförslag som det av 1846 stadgar i fråga om allmänt prästmötes, resp. kyrkomötes, beslut angående allmän andakts- eller undervisningsboks antagande i församlingen »hvarje enskild församlings rätt att få det (näst) förut varande bibehålla, så länge den dermed nöjes».² Samma månhet om lokalförsamlingens rätt talar i hans instämmande i kravet på varje sockens rättighet att hålla egen präst.³ Han pekar även på den svenska kyrkans lyckliga läge med hänsyn till ett i övriga protestantiska länder ännu endast efterlängtad utformande av presbyterial- och synodalprincipen: kyrkorådet motsvarade, så fullständigt man kunde begära, det s. k. presbyterium; prosteriindelningen erbjöde ett tillfälle att motsvara kretssynodernas bestämmelse; om prästmöte vore redan stadgat; minst vart femte år sammanträdde prästeståndets deputerade såsom en integrerande del av landets korporationsmöten; de yttre villkoren för en verklig kyrkotukt bestode alltjämt.⁴ Privilegierna av 1723 gjorde gällande kyrkosocknens självförvaltning. Den kommande utvecklingen, representerad av

¹ Jfr S. Hansson a. a., s. 19 f.

² Förslagen kap. 9, resp. § 146 och § 17.

³ Riksd. 1850—51 Ekon. Utsk. Bet. n:r 45; Pr. pr. V, s. 72 f.

Vad delning av de stora pastoraten beträffar, såg Thomander däri icke enbart en kommunal angelägenhet, utan även en allmän, där jämväl statsmakterna borde taga initiativ. Pr. pr. IV, s. 73 f., 79 f., 90 f.

Regeringens rätt att förändra en annexförsamlings karaktär grundar Thomander på ius reformandi. Se Lunds domkap. prot. 22/6 1864 § 32.

⁴ Quart. 1832 H. 1, s. 86 ff.; Thomander till Hartmansdorff 11/1 1832; Hartmansdorff a. a., s. 41 f.; A. E. Knös: Egenheterna i Svenska kyrkoförfattningen, Skrifter I: 2, s. 391 ff.; S. Hansson a. a., s. 33, not.

1817 års förordning angående sockenstämmor och kyrkoråd samt 1843—62 års kommunalförfattningar, syftar till det rent borgerliga elementets i sockenförvaltningen avskiljande från det kyrkliga. Till nämnda författningar har Thomander verksamt bidragit. De utgöra ett medgivande åt hans princip om isärhållande av det borgerliga och det kyrkliga elementet i lagstiftningen liksom ett uttryck för uppfyllandet av hans hopp, att i Sverige »andan för municipalinrättningar» en gång skulle vakna.¹

I Thomanders kyrkolagsförslag stadgar kapitel 4 om *sockenstämmor*. Tvenne obligatoriska dylika skola hållas varje år (i maj och oktober). Till sockenstämmas handläggning höra mål i allmänhet rörande församlingens angelägenheter, främst åtgärder till främjande av allmän ordning, gudsfruktan och sedlighet, frågor rörande undervisningsanstalters inrättande, kyrkoråds m. fl. tillsättande m. m. Rösträtt tillkommer »hvar och en som för hvad han inom församlingen eger och åtnjuter samt för der befintligt hus- och tjenstefolk betalar tillsammanslagdt minst Tre Rdr i kronoskatt, afgift för bränvins tillverkning eller försäljning undantagen, och beräknas vid omröstning hvar fullt tretal Rdr för en röst, men hvad ej till fullt tretal uppgår, varde ej i räkning taget.»² Fullmakt får företes vid alla andra frågor än val.

Vid 1834—35 års riksdag hade ständerna anhängit om utarbetande av ny författning angående sockenstämma och kyrkoråd.³ Åt kyrkolagskommittén uppdrogs att uppsätta förslag därtill. Detta avgavs 19/6 1839 och förelades 1840—41 års riksdag.⁴ Det följer i allt väsentligt det Thomanderska. Det upptar dock endast en obligatorisk kyrkostämma om året (i maj eller juni),

¹ Quart. 1832 H. I, s. 88. Jfr riksd. 1853—54 Pr. pr. VI, s. 291.

² Jfr anmärkning till § 34 (Quart. 1837, s. 398). Ang. Tegnér's kritik av Thomanders röstgrund—Tegnér önskade hemmanstalets bibehållande—se Tegnér till Wingård 30/6 1839 (Bref till Wingård, s. 78) samt till Heurlin 14/3 1839 (Hippel a. a., s. 373).

³ Riksd. 1834—35 R. St. skriv. n:r 286.

⁴ Riksd. 1840—41 k. prop. n:r 9, 35; Utsk. Bet. n:r 4, 29, 73, 81, 164.

under det att Thomander här följer den äldre förordningen. Rösträtt tillkommer den, som inom församlingen äger fastighet, och jämväl andra med rösträtt vid prästval försedda personer; röstning sker efter samma grund som vid prästval. Vid fråga om personliga bördor äga alla församlingens medlemmar lika rösträtt med undantag av dem, vilka äro i andras tjänst skattskrivna. I sin reservation framhåller P. E. Bergfalk, att sockenstämmorna på landet från att vara helt och hållet kyrkliga institutioner småningom blivit rätt omfattande kommunalstyrelser. Denna utveckling nödvändiggjorde sockenstämmans tudelning i en för kyrkliga och en för icke kyrkliga angelägenheter. Endast i stämma i kyrkliga mål borde kyrkoherde fortfara att vara ordförande. Vidare uttalas önskemål om likställighet i utgörandet av ecklesiastika utskylder, vilka sedan borde läggas till grund för rösträtt. I sistnämnda önskan instämmer Thomander. Dock borde, därest ecklesiastika utskylder icke kunde läggas till grund för rösträtt, den i hans förslag angivna grunden tillämpas.¹ Icke heller anser han, att i tjänst hos andra skattskrivna skola uteslutas från rösträtt. Att Thomander även f. ö. delade Bergfalks ståndpunkt framgår av diskussionen i prästeståndet, varunder han gjorde gällande, att sockenstämman till sin idé vore en rent kyrklig institution. Staten hade där intet att skaffa annat än i fråga om sådant, som anginge oväsentliga ting, genom vilkas ordnande på det ena eller på det andra sättet kyrkan själv icke lede någon skada. Därav följde tvenne allmänna grundsatser: dels den, att sockenstämma genom kyrkolag borde bibehållas i sin rent kyrkliga form, dels den, att om sockenstämma användes till borgerliga ändamål, den borgerliga stadgan borde innehålla de modifikationerna i den ursprungliga organisationen, vilka för ändamålet befunes nödiga. Utskottet hade därför bort förelägga ständerna dels ett förslag till lag rörande sockenstämmor och kyrkoråd, dels förslag till en författning, avseende de tilltänkta supplementen till en kommunal-förvaltning. För det borgerligt-municipala arbetet uppställer

¹ Förslag till förordning om Sockenstämmor etc., s. 9 ff.

Thomander ett helt kommunalpolitiskt program av decentraliserande innebörd och med argument från människonaturens egen beskaffenhet. Icke heller på ifrågavarande område vill han veta av någon självskriftenhet. De tvenne fall av dylik, han förordar, härleda sig från resp. uppgifts karaktär att vara icke uteslutande kommunal. Det ena avser kyrkoherdes självskriftenhet som ordförande i kyrkoråd (i enlighet med kommittéförslaget av 1839): den presbyteriala själavården angår på det närmaste hela kyrkan. Det andra avser skolan, där det dominerande statsintresset nödvändiggör uppsiktsrätt genom ett ombud i vederbörande nämnder. Vad sockennämnd beträffar, bör kyrkoherde icke vara dess ordförande. Thomander hänvisar särskilt till behandlingen av fattigvårdsärenden. I de större församlingarna hade barmhärtighetens princip här ersatts med obarmhärtighetens. Prästens förpliktelse till omvårdnad om de fattiga avsåge något annat än polisbestyr. Hans uppgift vore att anmäla behovet av hjälp och skaffa sin anmälan gehör, men en uppsyningsman i vanlig bemärkelse vore han ej. »Presten är de fattigas målsman och försvarare, han är fattigadvokat i ädel mening, men han är icke fattigfogde.»¹ Angående sockennämnd föreslås följande stadgande: »Sockennämnd för hvarje Socken eller Pastorat på landet skall (må kunna) . . . utses, att hvar inom sitt samhälle besörja de förvaltnings- och verkställighetsåtgärder rörande samhällets hushållning, sundhets- och ordningspolis, hvilka af Sockenstämma åt Nämnden uppdragas; dock utan befattning med de för Kyrkoråd, Skolstyrelse och Fattigvårdsstyrelse genom serskilda Författningar bestämda göromål.»² Åter betonar han, att kyrkoherde icke bör vara ordförande, helst icke heller medlem i den »polisstyrelsen» hand-

¹ Riksd. 1840—41 Pr. pr. VII, s. 181 ff.; jfr Lilliecrona a. a., s. 225 f. Jfr Herdabref, Skr. I, s. 776 f.

² Pr. pr. XIII, s. 495, 500 f. Jfr s. 414 f., 420 f., 427, 461 f., 477 ff. 495 f., 499, 500 f., 507 f.; XVI, s. 185 f.

Ang. begränsning av municipalmyndighets maktbefogenhet i förhållande till statsmyndighet se Pr. pr. XIII, s. 405 f.

Jfr Hartmansdorffs framställning, a. a., s. 42 ff.

havande sockennämnden. — Vad röstningsgrunden vid kyrkostämman beträffar, gör Thomander gällande, att »i vissa fall *quæstio an* måste afgöras genom omröstning efter förmögenhet, och *quæstio quomodo* efter omröstning per capita».¹

Vid diskussionen i Lunds domkapitel med anledning av infordrat utlåtande över K. M:ts remiss av ständernas skrivelse kunde Thomander med skäl åberopa sina yttranden i prästeståndet såsom väsentligen uttryckande ståndets mening.² Det föreliggande förslaget ägde såsom allt mänskligt brister, men fördelarna vore övervägande. Bland hans erinringar märkes den om en annan norm för beräkning av rösträtt än »den obilliga hemmantalsgrunden».³

K. förordningen om sockenstämma utkom 29/8 1843. I diskussionen vid riksdagen om ändringar i och tillägg till densamma deltog Thomander föga. Hans ståndpunkt fullföljdes av kyrkolagskommittén, vars förslag av 1846 har ett fristående slutkapitel med en Förordning om sockenstämma i borgerliga mål. Till dessa räknas även ärenden rörande »sedlighet och allmän ordning», folkundervisning och fattigförsörjning. I stämman skall kyrkoherde vara ordförande i mål rörande folkundervisningen, i andra mål av sockenstämma vald person. Ordinarie kyrkostämman för kyrkliga ärenden skall hållas en gång om året (i maj eller juni månad). Rösträtt avgöres dels efter hemmantal, dels efter bevillning. I fråga om personlig tunga skall varje mantalsskriven husfader äga rösträtt. (Kap. 4.)⁴ Vid 1853—54 års riksdag omtalade Thomander, att i Göteborg principen om avskiljande av världsliga ärenden från kyrkostämmans handläggning markerats därigenom, att domprosten icke vore självskriven ordförande i sockenstämman, ej heller i den delegation,

¹ Pr. pr. VII, s. 195 f.

² Jfr Hippels uttalande a. a., s. 240 ff.

³ Lunds domkap. prot. 17/11 1841 § 12.

En belysning av hemmantalsprincipens tillämpning gav Thomander vid riksdagen 1853—54 Pr. pr. II, s. 252 f., 259.

⁴ Om kommittéförslaget, dess förhistoria och betydelse, jfr Hippel a. a., s. 233 ff.

som förvaltade domkyrkans ekonomi. Han hade vid sitt tillträde till domprosteriet valts till ordförande, men av sagt sig, något varav han funnit sig särdeles väl. Vid sockenstämma och kyrkoråd angående rent världsliga ärenden vore i Göteborg ofta ingen präst närvarande.¹ Thomanders sista offentliga yttrande i denna angelägenhet är hans reservation vid Lunds domkapitels utlåtande över förslaget till förordning angående kyrkostämma samt kyrko- och skolråd. Hela detta förslag innebar ju ett erkännande åt de av honom uttalade principerna för kommunal självstyrelse. Domkapitlet tillstyrkte förslaget, men önskade det tillägget till § 26 i förordningen om kyrkoråd, att medlem därav måste vara till den heliga nattvarens begående oförhindrad. Thomander ansåg detta tillägg gagnlost enligt den gamla goda lagstiftningsgrundsatsen att undvika alla onödiga enumerationer. Det föreslagna tillägget åstadkomme icke heller fullständighet, vartill fordrades föreskrifter angående t. ex. hälsa i synnerhet till syn och hörsel, frihet från brottslighet o. s. v. Där åter dylika föreskrifter behövdes, vore fördärvet djupare än att något egentligt gott kunde uträttas med dem.² Uttalandet är betecknande för hans frihet från byråkratism.

Kyrkotukt.

Vid hävdandet av de kyrkligt-kommunala myndigheternas självständighet hade Thomander för ögonen ej minst kyrkotukten. Reuterdahl klagar över att denna nästan försvunnit och svårigen kunde återställas; dock vore förhållandena i Sverige bättre än i åtskilliga andra länder.³ Givetvis skärptes kravet på dess återställande under den kyrkliga krisen. (H. B. Hammar såg i »den totala bristen på kyrklig tukt» en väsentlig orsak till separatismen.⁴ Å andra sidan nödvändiggjorde ju konventikelplakatets upphävande kraftigare bestämmelser angående kyrko-

¹ Riksd. 1853—54 Pr. pr. II, s. 270 f.; jfr s. 275, 279; VI, s. 290 f.

² Lunds domkap. prot. 15/5 1861 § 32.

³ Quart. 1839, s. 287.

⁴ Hammar till Thomander 16/12 1856.

Enligt Lunds domkap. prot. 3/11 1858 hade baptister anfört klagomål över att ogudaktiga personer finge tillträde till nattvarden.

disciplinen.) Thomander medgav, att av egentlig kyrkotukt så gott som intet »i verkställigheten» finnes kvar, men fann de yttre villkoren därför allttjämt bestå.¹ Bland de jämförelsevis få nödvändiga förändringarna i gällande kyrkolag nämner han till Hartmansdorff kyrkotukten, om vars förverkligande han säger sig hysa större förhoppningar, än vad H. visat och än »den klena kyrkliga ordningen i den förderfvade hufvudstaden» läte förmoda.² För kyrkotuktens som sådan bevarande och stärkande var han också städse verksam.³ I föreslagen tabellarisk översikt av religionsvården⁴ önskar han uppgifterna så fullständiga som möjligt, på det att »ingen christelig och kärleksfull åtgärd må blifva försummad, som skulle kunna nödig rättelse tillvägabringa».⁵ Han påyrkar den världsliga maktens biträde i sådana fall, där en annan persons rätt äventyrades, t. ex. gent emot en försumlig familjefader. Dylika åtgärder vore icke alltid i andligt avseende fruktlösa.⁶

Privilegierna av 1723 (§ 23) stadga, att kyrkotukten skall vara skild från sockenstämman, i det att mål, »som icke äro uti Lagen med något utsatt straff egentligen ansedde», skola handhas av

¹ Quart. 1832 H. 1, s. 88.

² Thomander till Hartmansdorff 26/8 1837. Jfr Hartmansdorff a. a., s. 42.

³ Jfr riksd. 1853—54 Pr. pr. VII, s. 97; riksd. 1856—58 Pr. pr. I, s. 189, 191.

⁴ K. br. 30/12 1835.

⁵ Lunds domkap. prot. 5/3 1836 § 1. Thomanders anmärkning gäller närmast rubriken *Communicanter*, under vilken han vill hava tvenne kolumner: 1. Inom året anmälde; 2. Öfver året uteblifne. Under rubriken *Varnade* önskar han fyra underavdelningar: a) för försumlighet i nådemedlens bruk; b) för villfarelse i läran; c) för äktenskaps-oenighet; d) för annan oordentlighet i lefvernet. »För att se till . . . i hvilken proportion vissa religiösa yttringar finnas uppenbara sig hos hvardera könet» önskar han, att mankön och kvinnokön särskilt utmärkas under rubrikerna Ställd under framtiden, Återupptagne i församlingen: a) genom offentlig pligt, b) genom enskild skrift, Af världslig makt till presterskapet hänviste, Sjuka, som begärt besök, Bekymrade, som sökt enskild själavård. — Med själavårdsintresset förbinder sig således här ett statistiskt och psykologiskt dylikt.

⁶ Prästsällskapsmötet 1854, Våktaren 1854 n:r 51.

pastor och vissa församlingens förtroendemän. Detta betraktelsesätt är också helt Thomanders. Om kyrkotukten handlar det tredje kapitlet i hans kyrkolagsförslag. För densammas upprätthållande skall prästerskapet biträdas av ett å allmän sockenstämma valt *kyrkoråd*¹, bestående av minst fyra »för gudsfruktan, klokhet och sedlighet jemförelsevis aktade män». Såsom föremål för tillrättavisande behandling uppräknas: »sjelfförvållad okunighet eller villfarelse i läran, vidskepelse, vanvördnad eller förakt för Guds ord, sacrament eller gudstjenst, vårdslösad barnuppfostran, ådagalagd oförsonlighet och bitterhet, hårdhet emot husfolk eller underhafvande, olydnad emot föräldrar eller husbönder, uppenbar obetänksamhet i ord eller åthäfvor, helst i ungdoms närvaro, idelig vana vid svordomar, ådagalagd våldsamhet i ord och gerningar, slösaktighet, dryckenskap, skörlefnad, oenighet i äkta sammanlefnaden, uppenbar lättja eller oredlighet». Fyra varningsformer angivas: varning av själasörjare enskilt, av annan eller andra församlingsmedlemmar, utsedda av själasörjaren inom eller utom kyrkorådet, av dessa gemensamt med själasörjaren samt av kyrkoherde inför kyrkorådet. Detta skall pröva, vilket av nämnda medel i vart särskilt fall bör användas. Efter trenne fruktlösa varningar har präst att tillsvidare utesluta från nattvardsgemenskap. Kyrkorådet skall pröva förmaningens kraft, evad förseelsen i fråga kunnat åtalas vid världslig rätt eller ej. Härom heter det i anmärkning till § 24: »Den vansklige åtskilnaden imellan lagbrott och icke lagbrott såsom fallande tillsamman med gränsen för kyrkoråds befattning är här icke afsedd. *Kyrkotuktens ändamål är att uttala församlingens ogillande och söka vänligen tillvägabrinda rättelse.*² Denna åtgärd är vid den ena och den andra arten af lastbarhet lika angelägen.» Kyrkorådets uppgift är alltså en rent religiös.

Förslaget av 1839 understryker särskilt sistnämnda förhållande. Kyrkorådet, tänkt »endast som ett presbyterium eller hand-

¹ Jfr Hartmansdorff: »Kyrkorådet utgör en bevakande myndighet, som bör och kan begagnas mot församlingsboerne» (a. a., s. 42).

² Kurs av N. A.

hafvare af kyrkotukten», kan icke uppträda som domstol och ålägga världsliga straff. Kommitterade säga sig också hava i sitt förslag avsondrat allt, som i 1817 års förordning (§§ 13 och 14) förekommer om viten, jäv, parter o. s. v. såsom oförenligt med det begrepp, de gjort sig om en ecklesiastikinträttning.¹ Förslaget självt utgör ett sammandrag av Thomanders. Helt överensstämmande med detta är även kommittéförslaget av 1846 (kap. 3). Principen om kyrkotukten som en kyrklig församlingsangelägenhet talar i de båda satserna: »Ju mer lekmännen finnas skickade och benägne till detta deltagande i det presterliga kallet, desto mer skall kyrkotukten visa sig skild ifrån all påfvisk-hierarchisk egenskap» och: »Skall kyrkorådet bevisa sig vara en sammansättning, icke af polistjenare, utan af barmhertige bröder, så kan det icke få befatta sig med pliktfällande eller andra straffbestämmelser».² Denna princip förfäktade Thomander även i riksdagen i sin kritik av Lagutskottets betänkande rörande sockenstämma m. m. Det kyrkliga presbyteriet förtjänade ett bättre öde än att försvinna i en sockennämnd. Och om än presbyteriernas verksamhet och presbyterialförfattningen i mycket och på många håll förbleknat, så kunde de dock väckas till nytt liv i vidsträcktare mån, än man föreställde sig.³ Det vid prästmötet 1856 framställda förslaget, att kyrkorådet i förening med pastor skulle utesluta från nattvardsgemenskap, så att detta ansvar icke komme att vila på den senare ensam, fann Thomander äventyrligt med hänsyn till sättet för kyrkorådets väljande. Det föranledde icke heller någon åtgärd.⁴

Under hänvisning till k. förordn. 29/8 1843 (§ 4) framlade Thomander vid riksdagen 1856—58 förslag till författning angående kyrkoherdes och kyrkoråds förhållande gent emot konven-

¹ Förslag till Förordning om Sockenstämmor och Kyrkoråd 1839, s. 1.

² Förslaget 1846, Motiver, s. 3.

³ Riksd. 1840—41 Pr. pr. VII, s. 186 ff.

I (odat.) brev till sin fru ironiserar Thomander över fattigvårdskommitténs uttryckssätt i dess förslag till sockenstämmor och sockennämnder: »kyrkoråd duger icke mer».

Om kyrkotuktens begrepp jfr Hippel a. a., s. 243 ff.

⁴ Ahnfelt: Prästmötet i Christianstad 1856, s. 2 f., 28 ff.

tikelpredikant. Kyrkoherden skulle erinra denne om kyrkorådsförfattningens innehåll och anmäla förhållandet för hans rätta själasörjare, varefter kyrkorådet i hans socken skulle förfara enligt förordningen.¹

Hur nära hänsynen till själavården är förbunden med Thomanders kyrkopolitiska program visar i synnerhet hans uppträdande i frågan angående *kyrkoplikten*. Denna fråga hade diskuterats redan mellan Karl XII och Jesper Svedberg.² Motion i ämnet hade väckts vid riksdagarna 1823³ och 1828—30.⁴ I sin kritik av 1828 års kyrkolagsförslag avslutar Thomander framställningen om »den bedröfliga kyrkopligten», av kommittén själv karakteriserad som »endast ett ogudaktigt gäckeri af den christliga bättringen», med de orden: »Huruvida staten behöfver skamstraffs begagnande eller icke, tillhör icke oss att afgöra; men vi driste påstå, att svenska presterskapet eger af sina medborgare anspråk, som aldrig böra eftergifvas, på åtminstone så mycken aktning eller, rättare sagdt, så mycken förskoning ifrån det mest vanhedrande förakt, att man icke brukar dem till sådana göromål, hvarigenom de falla profosser och bödelsknektar i embetet. Sina schavotter må man plantera på gator och gränder; men Guds hus vare åtminstone fridlyst ifrån den borgerliga vanäran, och kyrkohandboken blifve icke använd i stället för halsjernet!»⁵ I Thomanders eget kyrkolagsförslag förekommer ej ordet kyrkoplikt. Samma ståndpunkt intar förslaget av 1839, vilket under påpekande av att kyrkoplikten från att hava uttryckt en försoning med kyrkan, »ångerfullt begärd och christeligt medgifven», blivit ett av världslig domstol ådömt straff, erinrar om att kyrkolagen icke kan hava något gemensamt med missgärningsbalken.⁶ Under diskussionen med anledning av förnyad motion vid riks-

¹ Riksd. 1856—58 Pr. pr. I, s. 524 ff.

² Jfr Om kyrkan och skolan, Skr. II, s. 342; riksd. 1853—54 Pr. pr. VII, s. 96.

³ Riksd. 1823 Pr. pr. V, s. 265; VII, s. 194; R. St. skriv. nr 338.

⁴ Riksd. 1828—30 Pr. pr. XII, s. 53.

⁵ Quart. 1828 H. 4, s. 84.

⁶ Förslaget 1839, s. 2.

dagen 1840—41¹ framhöll Thomander, att frågan gällde ut-söndring av det kyrkliga momentet i det världsliga straffet. Med avseende på det förstnämnda hade kyrkolagskommittén föreslagit bibehållande av en bekännelse inför församlingens äldste såsom hörande till kyrkotukten. Som ett tillägg till det världsliga straffet borde däremot både enskild och uppenbar kyrkoplikt försvinna. I denna egenskap vore den även från praktisk synpunkt förkastlig, i det att dels den felande, som önskade försona sig med kyrkan, hindrades därifrån genom långvariga undersökningar och rättegångar, dels staten därvid betungades med onödiga uppdrag och utgifter.² Förslaget av 1846 avser kyrkopliktens ersättande med en själavårdsakt (bikt och tillträde till nattvarden) gent emot av världslig domstol dömda efter utståndet straff (kap. 3 § 3). Sedan motioner i frågan vid de följande riksdagarna fallit³, avgjordes den vid riksdagen 1853—54. Thomander hade under tiden närmare utvecklat sin ståndpunkt i skriften *Om kyrkan och skolan*. Han finner det vara förnedrande för staten att nödgas såsom motiv för kyrkopliktens bibehållande framhålla dess ojämförliga värde från synpunkten av straff; och han uppmanar dem, som ansåge den vara en uppbygglig handling, att själva ställa sig på pliktballen.⁴ Till denna synpunkt av religiös hädelse fogade han under diskussionen vid 1853—54 års riksdag en vetenskaplig-pedagogisk: spö- och risstraffen vore utdömda; tvånget här verkade också endast förhårdande.⁵ Kyrkoplikten

¹ Riksd. 1840—41 Pr. pr. I, s. 443 ff., 571 ff.

² Pr. pr. IV, s. 134 f., 142 ff., 151 f.; jfr Ad. pr. III, s. 92; Bg. bil. 165; Pr. pr. VI, s. 7 ff., VIII, s. 172 ff.; Bd Pr. II, s. 59, 66; III, s. 210; R. St. skriv. 151.

³ Riksd. 1844—45, Ad. pr. I, s. 393; Bg. bil. 175; Pr. pr. IV, s. 391; riksd. 1847—48, Pr. pr. I, s. 275; X, s. 394; riksd. 1850—51, Pr. pr. II, s. 303, 371.

⁴ Skr. II, s. 342 ff.

⁵ Riksd. 1853—54, Pr. pr. VII, s. 70 f., 96 f. Se f. ö. VII, s. 129, 451; IX, s. 310, 328, 442.

Ständerna beslöto kyrkopliktens upphävande. (R. St. skriv. 186; Riksd. besl. § 47.) Ang. k. förordn. 4/5 1855 tolkning jfr riksd. 1856—58, Pr. pr. I, s. 123, 144; IX, s. 289, 296. Jfr Lunds domkap. prot. 26/10 1864 § 21.

avskaffades genom k. förordn. 4/5 1855.¹ I De kyrkliga frågorna nämner Thomander denna åtgärd främst bland de senaste förbättringarna i svenska kyrkoväsendet. Han konstaterar, att efter såväl spöstraffets som skamstraffets upphörande antalet brottslingar icke ökats och att de bestraffade, trots skriftetvångets upphävande, åtminstone i Lunds stift icke i något större antal uteblivit från själasörjare och församling.² I herdabrevet pekas på det nya fält, som här tillfördes den enskilda själavården. Inför faran av de frigivnas försummande av den enskilda bikten framhålles plikten »att gå efter de borttappade, att i all saktmodighet och kärlek söka leda dem till rätta, dervid icke heller till förgätandes omsorgen att, så vidt möjligt är, bidraga att försätta dem i sådan yttre ställning som förminskar frestelsen till återfall».³

Om *den enskildes ställning till lokalförsamlingen* heter det i Thomanders kyrkolagsförslag (kap. 1 mom. 2): »Svensk undersåte af den rena evangeliska läran är, i allt hvad kyrkoordning vidkommer, skyldig den församlings styrelse hörsamhet inom hvilken han vistas, samt deremot berättigad att begagna den gudstjänst och själavård som samma församling tillhör». Kyrkolagsförslaget av 1846 (kap. 1 § 5) stadgar, att svensk undersåte av den rena evangeliska läran skall i själavårdshänseende »lyda till den svenska församling, inom hvars område han är». Dock medges nattvardsgång i främmande församling efter företeende av prästbevis om rätt till sakramentets begående (kap. 2 § 9 mom. 4). Emellertid gjorde först den kyrkliga krisen frågan om sockenbandets upphävande aktuell.⁴ H. B. Hammar såg i »tvånget att af uppenbart gudlösa och fiendtliga herdar mottaga de heliga häfvorna» en väsentlig anledning till de separatistiska tendenserna.⁴ Karakteristiskt är, att under det att Thomander

¹ Ang. förändrad lydelse av kyrkohandbokens 10 kap. med anledning av kyrkopliktens avskaffande jfr Lunds domkap. cirk. 1860 n:r 565.

² Skr. II, s. 494 f.

³ Skr. I, s. 778.

En kort översikt av kyrkopliktens historia i Sverige ger Hippel a. a., s. 244 ff.

⁴ Hammar till Thomander 16/12 1856.

i skriften Om kyrkan och skolan avhandlar sockenbandet på en enda sida¹, ägnar han det i De kyrkliga frågorna ett helt kapitel på 30 sidor.² På det förstnämnda stället fastslår han hänsynen till den enskilde, personlighetsprincipen, som det överordnade: prästens »större eller mindre ära», i den mån han förbiginges, betydde föga gent emot en god själavård genom varje församlingsmedlems rätt att avhandla sin själs angelägenheter med den själasörjare, för vilken han hade det största förtroendet. Ett förbigående av den egna församlingens lärare behövde ej heller med nödvändighet innebära ett misstroendevotum: i religionens värld rörde sig ju mycket väsentligen på känsloplanet. — Vid 1856—58 års riksdag fattade ständerna beslut om sockenbandets upplösning.³ (Präteståndet avgav en särskild framställning mot beslutet.⁴) K. förordn. 20/9 1859 medger hänvändelse till präst i annan församling för sakramentens undfående.⁵

Thomander säger sig hava verkat för och i alla dess delar försvarat nämnda förordning.⁶ Vid diskuterandet av ständernas förslag i Lunds domkapitel tillstyrkte han det »på det bevekligaste», beklagande, att ifrågavarande frihet icke långt förut medgivits, då helt säkert mycken oro inom svenska kyrkan kunnat undvikas. Bring, Melin och Sundberg instämde emellertid i präteståndets avstyrkande utlåtande. (Samtliga domkapitel avstyrkte.⁷) — På det skandinaviska kyrkliga mötet 1859 höjdes ivriga stämmor, främst danska, för och emot sockenbandets lösande. N. G. Blädel hänvisade till de goda följderna därav

¹ Skr. II, s. 335 f.

² A. a., s. 436 ff.

³ Riksd. 1856—58 Pr. pr. I, s. 351 f.; k. prop. n:r 104; Lagutsk. Bet. n:r 46 (se isynnerhet Saml. VII, n:r 46, s. 20 ff.), n:r 61; Pr. pr. VII, s. 140—323; R. St. skriv. n:r 236 § 55.

⁴ Lagavd. Mem. n:r 17; Pr. pr. IX, s. 369, 495, 518 ff.

⁵ Prästerskapet självt synes icke heller förut hava lagt större hinder i vägen för valfrihet i fråga om själasörjare. Jfr Thomanders uttalande i De kyrkl. fråg., Skr. II, s. 444.

⁶ Thomander till H. Hamilton 18/2 1860.

⁷ Lunds domkap. prot. 19/5 1858 § 19. Ang. framställningar om att få bevista nattvarden i främmande församling jfr 28/4 1858 § 23.

Biskopshuset i Lund

i Danmark. Rothe och Rudelbach åter sågo i sockenbandet en del av menighetens rätt och i dess upplösande ett upphälvande av själva församlingsbegreppet.¹ Mot detta påstående uppträdde bl. a. H. B. Hammar.² Då i Svensk Kyrkotidning (1859 n:r 22) uttalades oro för rösterna från det kyrkliga mötet, försäkrade Thomander i De kyrkliga frågorna, att de icke åstadkommit någon spricka i den svenska kyrkan. Han fritar sig här även från beskyllningen för det »antikristiska» syftet att upplösa den territoriella församlingsordningen och att ställa stora skaror av människor utanför församlingsgemenskapen och församlingsvärden. På invändningen, att »en oinskränkt herrskande individuel sympathi» skulle komma att uttränga all verklig församlingsordning, svarar han med frågan, huruvida sympathi vore ett så syndigt och fördärligt ting, att ingen som helst hänsyn borde tagas därtill i fråga om förhållandet till själasörjaren. I själva verket vore den nya förordningen icke något annat än ett antecknande till protokollet av något redan förefintligt och i prästvalsförordningen stadgat. Tillåtelsen skulle emellertid praktiseras endast i undantagsfall, vilket påstående närmare motiveras med psykologiska och historiska argument; bl. a. åberopas munkarnas »biträdesmannaverksamhet» inom den romerska kyrkan och hennes på ifrågavarande område böjliga praxis. 1571 års kyrkoordning ansåge det under vissa förhållanden vara nyttigare, att en annan präst än sockenprästen, ja, att en lekman, om så önskades, toges till skriftefader. Mot det växande högkyrkoväsendet — »de nya lärorna om nådemedelsembetet» — manar han till ett besinnande på de evangeliska principerna och reformations-tidevarvets egen praxis.³

¹ I brev till Mynster 30/12 1842 betecknar Rudelbach sockenbandets lösning som 'ett osäkert experiment.

² Förhandl., s. 21, 28 ff., 33 f., 51 f.

³ Skr. II, s. 436 ff.

En fyndig tillämpning av förordningen av 1859 gör Thomander i domkapitlet 1860 (25/4 § 32), då han gent emot vederbörande kyrkoherdes vägran att utfärda flyttningsattest för en försvarslös person och Brings sats, att en dylik hade endast begränsad rätt att välja vistelseort, påpekar, att själavård kunde även av sådan person påkallas å den ort, han sådant

7. Stiftschefen.

Domkapitelsordföranden.

Thomanders av B. J:son Bergqvist intygade »utmärkt lyckliga presterliga embetsgåfvor»¹ skulle kunna sammanfattas i begreppet *pastoral vishet*. Varuti denna består har han själv klargjort redan i det brev till Tegnér (4/12 1828), vari han bl. a. anhåller om att komma i åtanke vid tillsättandet av Glimåkra pastorat. Han talar här om å ena sidan allvar, människokänedom och övning i ämbetet, å den andra nog varsamhet för att icke skandalisera.² Till dessa egenskaper slöt sig hos honom en klok begränsning under suveränt behärskande av mångfalden hos såväl den egna begåvningen som de mötande uppgifterna.³ I deras upptagande och lösande utvecklade han all sin lysande organisationsförmåga och beslutsamma energi.⁴

I enlighet med sin grundsyn på biskopsämbetet gjorde Thomander vid all dess utövning i främsta rummet synpunkten av *själavård* gällande. I dess intresse krävde han obetingad tukt och ordning i församlingslivet och församlingsvärden. Bristerna härutinnan på grund av föregående slentrian framstodo dubbelt betänkliga i den kyrkliga krisens belysning. Detta gällde ej minst prästerskapets leverne, som på flera håll lämnade åtskilligt övrigt att önska.⁵ Vid prästmötet 1856 försäkrade Thomander, att ingen

önskade. Kyrkoherden ålades att utfärda flyttningsattest. Åtgärden visar hur själavårdssynpunkten för Thomander var den dominerande.

¹ Akad. konsist. prot. 27/7 1823 § 2.

² Jfr Thomanders rekommendation av P. G. Ahnelt: »Han kan predika och styra en församling, upphjelpa sina åhörare både från okunnighet och ekonomisk oreda» (Brev till P. Genberg 12/10 1849).

³ Jfr Thomander till Wieselgren 27/2, 20/3 1857, 9/1 1859.

⁴ Vad omfattningen av verksamheten i Lunds stift beträffar, talade Thomander vid riksdagen 1840—41 mot förslaget att lägga Blekinge under Kalmar stift: de ecklesiastika angelägenheterna försumrades icke i någon del av Lunds stift (Pr. pr. VI, s. 124 f.). Vid riksdagen 1856—58 åter gjorde han gällande, att i nämnda stift borde finnas tre biskopar (Pr. pr. III, s. 49).

⁵ Jfr Ahnelt:s säkerligen överdrivna skildring i »Biskopsvalet i Lilla Salamanca», s. 11 ff.

präst, som ej vore ostrafflig, skulle bliva vid ämbetet bibehållen.¹ Han lade också i dagen en omutlig stränghet och en imponerande myndighet vid ingripande i disciplinfrågor², om han än ej använde större våld, än vad nöden oundgängligen krävde.³ Det berörde honom därför särdeles smärtsamt, när den samverkan mellan biskop och domkapitel, som var ett ledmotiv i hans ämbetsförvaltning, brast i frågor om de disciplinära kravens hävdande. Då en kyrkoherdes uraktlåtenhet att efter sju månaders förlopp inkomma med infordrad omedelbar förklaring över besvär förblev strafflös, reserverade han sig i harmfyllda ordalag. Han fann grundsatsen att icke behöva lyda förmäns befallning »alldeles oförenlig med kyrkolag och ordning och föga egnad att förskaffa embetet det gehör och den aktning som äro för dess rätta förvaltning och för församlingarnas båtnad oundgängliga. Fastheltre nödsakas jag på de här anförda grunder . . . nedlägga min vanmäktiga reservation, åt hvilken jag gerna bekänner att jag skulle gifva en ganska stor kraft om jag det förmådde.»⁴ Om övervakande av att vid visitation givna föreskrifter utfördes förordnade han.⁵ Inlämnande av årliga uppgifter rörande församlingssvärden infordrades och formulär därför meddelades.⁶

Till en uppräckning av självården i Lund värdade Thomander som biskop (1861) till den teologiska fakulteten om dess medverkan vid predikan i högmässogudstjänsterna i domkyrkan. Han åberopade praxis inom den evangeliska kyrkan allt sedan reformationens dagar och nödvändigheten av praktisk teologisk verksamhet. På flera ställen vore särskilda universitetspredikanter anställda. Under Lunds universitets första tid hade två pro-

¹ Ahnfelt: Prestmötet i Christianstad 1856, s. 32.

² Se t. ex. Lunds domkap. prot. 9/12 1857 § 11; 23/9 1863 § 25. Jfr Göteborgs domkap. prot. 7/1 1852 § 13 (20/7 1853 § 7); 27/10 1852 § 19; 20/12 1852 § 7; 16/2 1853 § 6. Jfr »Biskopsvalet i lilla Salamanca», s. 14; Thomander till Reuterdaahl 21/4 1860 (Aulén: Bref till Henrik Reuterdaahl, s. 99 f.); Folkets Tidning 1865, nr 54.

³ Jfr jordfästningstal, Skr. I, s. 641 f.

⁴ Lunds domkap. prot. 24/4 1861 § 28, 1/5 1861 § 1.

⁵ Lunds domkap. prot. 6/10 1858 § 30.

⁶ Lunds domkap. cirk. 1859 nr 551.

fessorer innehåft tjänst som församlingslärare. Och så långt han själv kunde minnas tillbaka, hade i Lund teologerna deltagit i uppbyggelsearbete mer än vad för tillfället skedde. »Tidts», fortsätter han, »hafva yngre teologer varit i domkyrkoförsamlingens tjänst såsom e. o. anställda. Dessutom hafva d:r Bergqvist äfvensom en och annan ännu lefvande theolog och äfven jag icke undandragit oss att uppträda. Nu tillåter mig min helsa icke längre denna tjänstgöring i den fuktiga domkyrkan. Mer än jag själf i yngre dagar, ja, ännu i sistförflutna året fullgjort, kan jag icke fordra af andra. Men tiden är i sanning icke så beskaffad, att jag kan anse denna samvetspligt böra eftergifvas. Jag är tillika öfvertygad, att jag icke skall finnas öfverskrida min befogenhet, då jag gör på mina älskade och aktade Embetsbröder inom fakulteten det bestämda anspråk att hvarje lärare i theologiska fakulteten hädanefter, så länge helsa och krafter medgifva, en gång hvarje lästermin håller en högmessopredikan i Lunds domkyrka.» Och för att bryta udden av en väntad invändning heter det med ett ännu mer personligt tonfall: »Af misstroende till egen förmåga bör, enär kraften icke är af oss, ingen låta afhålla sig att gå dit han kallas. Öfver egen skicklighet är man sällan själf den ojäfvigaste domaren. För min del har jag under de flera år det nu framställda förslaget varit å bane bort finna tid att betänka såväl nyssnämnda omständighet som ock mitt ansvar, innan jag tillåtit mig att framkomma med så bestämda anspråk och att deråt söka gifva den vikt, som min dubbla egenskap af både universitetets och församlingens målsman bör i detta mål innebära.»¹ Vid ärendets diskuterande i fakulteten sade sig Olbers ej förstå skrivelsen. Innehölle den ett påbud, protesterade han, vore det åter fråga om ett förslag, ville han ägna det så mycket intresse, som han funne eller framdeles torde finna sakens beskaffenhet fordra. Skarstedt fann sig oförhindrad att biträda förslaget och Bring ville »gå en vördad förmans önskan» till mötes och vore villig att tjänstgöra, när så påfordrades.² Vid utlåtandets avlämnande fann fakulteten saken icke tillhöra de ären-

¹ Teol. fak. prot. 13/2 1861 § 2.

² Teol. fak. prot. 26/2 1861 § 2.

den, vilka det enligt de akademiska statuterna tillkomme den att behandla och avgöra. Den lämnade därför endast svar från enskilda fakultetsmedlemmar. Av dessa förmodar Bring, att biskopens anspråk icke gällde honom, då han som domprost redan hade predikoskyldighet. Melin, Sundberg och Flensburg anse, att biskopens fordran ej hade något att göra med deras åligganden. Från att gå hans önskan till mötes hindrades de av åtskilliga betänkligheter, främst den att det vore mindre lämpligt att utsträcka predikoskyldigheten utom den egentliga kallelsekretsen. De göra också gällande, att universitetspredikningar i Sverige aldrig betraktats som en ändamålsenlig institution. De vore dessutom obehövlige i Lund, varest ansedda präster i tillräckligt antal ombesörjde själavården.¹ Vid ärendets behandling i domkapitlet anmodade Thomander domprosten att för predikningar i domkyrkan taga de fakultetsmedlemmar i anspråk, vilka förklarat sig villiga att gå hans framställda önskan till mötes.²

Det gamla grollet i fakultet och domkapitel mot Thomander satt som synes djupt. Det dök upp särskilt i lagtolkningsfrågor, där han ofta stod alldeles ensam. Ett typiskt exempel härpå erbjuder behandlingen av besvär över tillsättningen av klockarebefattningen vid domkyrkan 1861. Gent emot hans tolkning av § 26 i domkyrkorådets instruktion, att dess beslut skulle överklagas hos K. Bef:havande och Biskopsämbetet, gjorde majoriteten gällande, att denna bestämmelse gällde endast mål angående domkyrkans egendom. Han ansåg även att valet borde förrättas enligt 24 kap. kyrkolagen och icke av domkyrkorådet samt att de sökande jämlikt cirkuläret 31/8 1792 bort få avlägga prov.³ Vid frågans förnyade behandling bestred han, att valet stode i överensstämmelse vare sig med gammal hävd och ordning, enligt vilken biskopen i Lund skulle tillsätta klockare därstädes — denna ordning från den gamla danska kyrkoförfattningen hade emellertid upphävts genom 1686 års kyrkolag

¹ Teol. fak. prot. 9/3 1861 § 1.

² Lunds domkap. prot. 20/3 1861 § 23.

³ Lunds domkap. prot. 25/9 1861 § 1.

— eller med något särskilt stadgande eller med allmän lag och författning. Han läser här i bokstavlig mening lagen för domkapitlet och manar till dess iakttagande.¹

Thomanders upprepade krav på förordningars efterlevande² kunde stundom verka rätt rigoröst.³ »Så länge lagen är sådan den lyder anser jag intet undantag böra tillstyrkas», säger han vid ett tillfälle.⁴ Emellertid ansåg han givna juridiska former och formler gälla endast så långt, som de voro det nödvändiga skalet omkring en levande och livsduglig kärna. Även i sin lagtolkning förblir han själasörjaren med de mänskliga synpunkterna. Med ett klart juridiskt förstånd förbinder sig mångestades ett psykologiskt-poimeniskt betraktelsesätt.⁵ Detta blir i synnerhet klart av hans förhållande gent emot separatister. Vilken frihet han iakttog inför antikverade stadganden, framgår av hans ironiskt mättade inlaga till Göteborgs domkapitel 14/2 1855 (§ 33).⁶ Ett ironiskt skrivsätt kunde han vid motgång för sin mening använda gent emot själva K. M:t.⁷ (Hans villighet att inför en väntad kritisk situation i självavårdens intresse göra

¹ Lunds domkap. prot. 19/1 1862 § 1.

² Jfr Göteborgs domkap. prot. 23/7 1851 § 11; 28/1 1852 § 16; 2/4 1856 § 29.

³ Jfr Lunds domkap. prot. 22/1 1839 § 18; 6/10 1841 § 15.

⁴ Göteborgs domkap. prot. 7/7 1852 § 5. Jfr Thomanders kanslersskrivelse 12/9 1856 (ang. studentexamen).

⁵ Se t. ex. Lunds domkap. prot. 22/1 1850 § 24; Göteborgs domkap. prot. 1856 4/1 § 12, 22/1 § 9, 6/2 § 16; Lunds domkap. prot. 31/1 1863 § 9.

⁶ Det vill synas, som om Thomander anklagats för bristande fullgörande av lagens bokstav. I sin skrivelse anger han sig själv som skyldig till följande avvikelser från givna föreskrifter, vilka avvikelser sedan en längre tid beginges: 1:o Ottesången, vilken enligt k. br. 11/4 1809 skulle börja kl. 1/2 8, begynte kl. 7; 2:o Skriftermål hade ej hållits å större högtidsdagar, ehuru sådant vore föreskrivet i k. br. 12/11 1808; avtal därom vore dock för framtiden träffat; 3:o Barn döptes ej alltid inom 8 dygnet trots föreskrift därom i kyrkolagens 5 kap. § 2; 4:o Barnaföderska kyrkotoges ej alltid i kyrkan, utan även i hemmet trots föreskrifter i kyrkolagens 5 kap. § 1. Han anhåller om laga utslag med besvärshänvisning. Inlagan föranledde en lång diskussion, men befanns icke föranleda någon åtgärd.

⁷ Jfr Göteborgs domkap. prot. 20/7 1855 § 10, 9/4 1856 § 9; Lunds domkap. prot. 8/12 1858 § 2, 22/12 1858 § 1.

en tillfällig eftergift även med avseende på prästbildningen framgår av hans begäran 1864 med anledning av krigsrykten att få kalla till prästexamen och ordination studerande, vilka genomgått teoretisk teologisk examen och i övrigt befunnes mogna.¹ Domkapitlet avstyrkte² och K. M:t avslag denna hemställan.³)

Prästmöten. Bibelsällskap. Visitationer.

En av Thomanders första åtgärder som biskop kan synas stridande mot hans ovan nämnda regel att ej i onödan utmana. Han utlyste nämligen ett extra ordinarie prästmöte till Kristianstad, där han stannade på återresa till Göteborg från visitationer i Blekinge, den 3 september 1856. P. G. Ahnfelt låter på sitt färgrika sätt förstå, att det på begäran av »rörelsepartiet» inom Lunds stifts prästerskap utanför stiftsstaden sammankallade mötet ratats av prelaturen med fakulteten i spetsen.⁴ Emellertid voro c:a 150 präster närvarande och tilloppet av allmog och borgerskap, lockade såväl av det ovana i själva saken som av utsikten att få höra en »läsarebiskop», blev utomordentligt stort.⁵ Thomander avsåg tydligen också med mötet närmast bl. a. en orientering i opinionen hos kyrkofolkets breda lager — avsikten att utmana har säkerligen ej varit den primära.⁶ De förevarande frågorna angingo lekmannapredikan, sockenbandet, prästerskapets rekrytering, befordran m. m. samt handboksförslaget. Diskussionen var utomordentligt livlig.

Thomander höll ännu tvenne prästmöten. Vid det i Lund 24—26 aug. 1858 ventilerades preses' (kyrkoherde J. R. Falck) »Satser ur 2 Cor. 5 Cap.» och överlades om ändamålsenligaste sättet för kristendomsundervisningens meddelande, möjligheten

¹ Lunds domkap. prot. 23/3 1864 § 21.

² Lunds domkap. prot. 11/5 1864 § 26. Olbers' uttalande 23/3 är ett förnyat uttryck för ovänlighet.

³ Statsrådsprot. 1/7 1864.

⁴ Ahnfelt: Prestmötet i Christianstad 1856, s. 6 ff.

⁵ A. a., s. 20 ff. Jfr G. Billings framställning, Under Lundagårds kronor II, s. 2 ff.

⁶ Jfr Ahnfelt a. a., s. 26.

till ett utvidgat bruk av bibelförklaringar och katekisationer, lekmannaverksamhet samt åtgärder för bibelspridning m. m., åtgärder för folkskolornas fullkomnande, inrättande av roteskolor m. m., anskaffande av bokförråd åt prästerskapet, pastoratsklassifikation, pastorats delning, söndagars helgd, behandling av avfälliga m. fl. ämnen, visande tydligt nog behovet av ett dylikt meningsutbyte — närmast föregående ordinarie prästmöte hade hållits 1826.¹ Enligt Wieselgren skulle »det slagna Agardhska partiet» hava verkat irriterande vid mötet och å sin sida tolkat Thomanders yttranden som »en ny förolämpning, ett nytt anfall». Dock hade särskilt hans sluttal avväpnat det i stort planlagda motståndet.² — Vid prästmötet i Lund 14—16 sept. 1864 avhandlades preses' (kyrkoherde S. L. Bring) »Satser om Religion, Christendom och Kyrka» och diskuterades förutom åtskilliga praktiska angelägenheter frågan om åtgärder för spridning av biblar och uppbyggelseskrifter, för missionsverksamhet, för den teologiska lärdomens och den allmänna bildningens samt för kyrkosångens befrämjande.³ — Thomander har väsentligt bidragit till prästmötesinstitutionens uppryckning. Den kritik, Hartmansdorff ägnar dessa sammankomster, resp. deras uteblivande — när de hölles, skedde det på ett fullständigt ofruktbart sätt⁴ — stämmer icke in på de av honom ledda mötena, där tidens frågor klart återspeglades och debatterades enligt principen fritt ur hjärtat.

Även för *prästsällsкаpsverksamheten* var Thomander ivrigt verksam. Denna hade länge legat nere på grund av biskop Faxes motvilja mot prästerliga sammankomster och sammanslutningar. 1841 sammankallades det 1835 bildade prästsällskapets⁵ ledamöter, som det vill synas på Thomanders initiativ. Han valdes till v. ordförande och ett sammanträde hölls den 20 okt.

¹ Jfr Lunds domkap. cirk. 1858 n:r 523.

² Wieselgren till Thomander 9/9 1858.

³ Jfr Lunds domkap. cirk. 1864 n:r 595, 597.

⁴ Hartmansdorff a. a., s. 34 f.

⁵ Se Ahnfelt: Studentminnen I, s. 282.

s. å. under stor anslutning.¹ Sällskapet tynade emellertid åter av. I sitt herdabrev framhåller Thomander nödvändigheten av regelbundna sammankomster bland prästerskapet. Det vore biskopens skyldighet att föranstalta dylika.² Vid prästmötet 1858 beslöts upprättandet av ett prästsällskap, av vilket varje präst i stiftet, som ej förklarade sig icke vilja inträda, skulle anses som ledamot. De olika (kontrakts-) avdelningarna skulle själva ordna sin verksamhet.³ Det första sammanträdet hölls den 30 aug. 1859, då stadgar för Lunds stifts Prestsällskap antogs. De olika avdelningarna skulle samlas minst en gång om året. Hela sällskapet skulle sammanträda årligen i Lund å dag i slutet av augusti, vilken biskopen-ordföranden bestämde.⁴ Sammankomsten den 28 aug. 1860 hölls i samband med prästerskapets sammanträde med domkapitlet till rådplägning rörande formulär till nya ministerialböcker.⁵ Vid det den 29 aug. 1861 hållna mötet behandlades bl. a. de av ordföranden föreslagna frågorna om bibelsällskapets återupplivande samt om missions- och traktatspridningsangelägenheterna.⁶ Följande möte ägde rum den 28 aug. 1863.⁷ — För prästerskapets fortsatta teologiska och humanistiska bildning verkade Thomander bl. a. genom att tillskynda inrättandet av litteraturföreningar och gemensamma bibliotek.⁸

Såsom det tredje slaget av tillfälle till muntliga överläggningar i församlingens angelägenheter anger Thomander i sitt herdabrev *biskopsvisitationerna*.⁹ Dylika hade på många ställen icke hållits på mycket lång tid, i vissa fall kunde ej upplysning erhållas,

¹ Ahnfelt: Studentminnen II, s. 158 ff. Jfr Ahnfelt till Wieselgren 30/7 1841.

² Skr. I, s. 779.

³ Handlingar rör. prästmötet i Lund 1858, s. 28 ff. Jfr Lunds domkap. cirk. 1858 n:r 529.

⁴ Lunds domkap. cirk. 1859 n:r 545, 548.

⁵ Lunds domkap. cirk. 1860 n:r 558, 561.

⁶ Lunds domkap. cirk. 1861 n:r 572, 574 Bil.

⁷ Lunds domkap. cirk. 1863, n:r 586.

⁸ Se prästmöteshandl. 1858 § 1 och § 5, 1864 § 12 mom. 3.

⁹ Skr. I, s. 779.

huruvida över huvud någon ägt rum. Thomander hade ju redan 1828 framhållit en sträng uppsikt över prästerskapet och täta visitationer som en nödvändig åtgärd till kyrkans uppräckning.¹ Om sina egna planer med avseende på förestående visitationer skriver han till Wieselgren 25/7 1856: »Jag har låtit Reuterdahls 2 sista protokoll tillsändas mig. Med protokollsföringen . . . skall det nog komma att gå litet mindre på bredden än hittills varit vanligt: derigenom hoppas jag kunna hålla 3 fullständiga visitationer i veckan. Slipper jag blott fuktiga lakan på prestgårdarna, så tänker jag att resten går nog för sig.» Med vilket intresse och kraft han ägnade sig åt denna verksamhet, framgår redan av redogörelsen för den första visitationsresan. Till sin fru skriver han från Ronneby 11/8 1856: »Den första visitationen är nu väl öfverstånden, såsom det synes, till ovanlig belåtenhet nästan å alla sidor. Saker som i 30 år förgäfves varit å bane, hafva på en half timme kommit i en fart som troligen skall räcka i årtal. En kyrka till, en ny kyrkogård, nya anstalter för skolundervisningens och andra goda sakers befrämjande höra hit . . . Före kl. 3 e. m. var visitationen slut i kyrkan och kl. 5 justerades protokollerna. Tre skolor har jag besökt och examinerat.» Och på väg till Nättraby skriver han 20/8 s. å.: »Folket är utomordentligt belåtet, presterne säga sig vara det icke mindre».²

¹ Quart. 1828 H. 4, s. 89.

² Thomander visiterade som biskop följande församlingar (siffrorna inom parentes angiva året för föregående biskopsvisitation):

1856: Ronneby 9—10 aug.; Listerby och Forkärla 12—13 aug.; Hjortberga och Edestad 14—15 aug. (1817); Fridlefsstad, Sillhöfda och Rödeby 16—17 aug. (1835); Twing och Eringsboda 19—20 aug. (1817); Nättraby 21—22 aug. (1835); Lösen och Angerum 23—24 aug. (1813); Christianopel 26—27 aug. (1820); Thorhamn och Sturkö 28—29 aug. (1826). 1857: Balkåkra, Snårestad och Skårby 12—13 sept. 1858: St. Peders Kloster och Nöbbelöf 24—25 mars (1849); Lunds Domkyrkoförsamling 11—13 maj; N. Svalöf 15—16 maj (1842); Tranås och Ouslunda 22—23 maj (1838); Qverrestad och Smedstorp 25—26 maj (1795); Ö. Herrestad och Ingelstad 27—28 maj (1832); Löderup och Hörup 29—30 maj; Ingelstorp och Walleberga 31 maj—1 juni; St. Köpinge 3—4 juni; Söfvestad och Bromma 5—6 juni (1837); Wälluf och Raus 23—24 juni; Helsingborg 26—27 juni (1824); Wadensjö och Örja 24, 26 juli (1836); Landskrona samt Asmundtorp och

Hartmansdorff klagar över det sätt, på vilket såväl de s. k. prostetingen som biskopsvisitationerna förrättades — när de över huvud förrättades. Undervisares och åhörars lära och le-
verne vore icke alltid undersökningens huvudföremål. Kända
fel och brister överskyldes också, för att vederbörande försam-
ling måtte framstå i så fördelaktig dager som möjligt.¹ Om
dylika förbiseenden vittna ej protokollen vid Thomanders in-

Tofta 24—25 juli (sannolikt 1826); Herslöf och Säby 24—25 juli (1836);
Billeberga och Tirup 27 juli; S:t Ibb 30 juli; Kjells Nöbbelöf och Felestad
15 augusti (1833); Malmö S:t Petri 30—31 oktober (1814). 1859: Dal-
köpinge och Gislöf 10—11 maj; Hammerlöf och Wemmerlöf 12—13 maj;
Norrhvinge och Dagstorp 18—19 juni. 1860: St. Harrie och Wirke 19—
20 maj; Tygelsjö och Klagstorp 26—27 maj; Fosie och Lockarp 25, 28 maj
(1822); Ifvetofta 6—7 juni; Jemshög 9—10 juni (1822); Carlshamn 12—13
juni (1820); Hoby och Ölnehult 14—15 juni (1824); Asarum (annex till
Carlshamn) 16—17 juni (1820); Borlunda och Skeglinge 24 sept., 12 nov.
(ang. de båda kyrkornas sammanbyggnad). 1861: Håslöf och Boderup
27—28 maj; Grönby och Anderslöf 29—30 maj; Ystad samt Öja och Hede-
skoga 8—9 juni; Högestad och Baldringe 10—11 juni; Wanstad och Tolånga
12—13 juni; Örtofta och L. Harrie 16—17 juni. 1862: Burlöf 4 maj; Full-
tofta och Ö. Espinge 11 maj; Gerdslöf och Önnarp 19 maj; St. och L. Slåg-
arp 22 maj; Ingelstad och Ö. Grefvie 23 maj; Arrie och Hököpinge 25 maj;
Brågarp och Nefvitshög 14 juni; Wäsby och Wiken 21—22 juni (1831);
Höganäs 23—24 juni (ej förut); Wälinge och Kattarp 25 juni (1830); Frille-
stad och Ekeby 27 juni (1835); Bårslöf och Fjerrestad 28 juni (ej förut);
Allerum och Fleninge 11 aug.; Kropp och Mörarp 13 aug.; Kågeröd och
Stenestad 17 aug.; Hyby 14 sept. 1863: Stödhaf 3 maj (1828); Höör och
Munkarp 9—10 maj (1846); Igelösa och Odarslöf 17 maj; Ousby och Lous-
hult 23—25 maj; Åkarp och Wittsjö 28—29 maj; Hästveda och Farstorp
30—31 maj; Widtsköfle och Degeberga 6—7 juni; Efveröd och Sönnarslöf
8—9 juni; Köpinge och Lyngsjö 10—11 juni; Oppmanna och Wånga 13—15
juni; Hjersås och Knislinge 16 juni; Mellby och Tjörnarp 17—18 juni;
Halmstad och Zireköpinge 24 juni; Hesslunda och Risekatslösa 5 juli.
1864: Stångby och Wallkärra 7—8 maj; Billeberga och Tirup 15 maj;
Hvellinge och Fuglie 21—22 maj; Espö och Klagstorp 25—26 maj (1830);
Hemmesdyne och S. Åby 27—28 maj (1830); Ö. och V. Wemmenhög 29
maj; Gårdstånga och Holmby 20 juni; Hellestad, Dalby och Bonderup
22 juni (prof. Olbers' prebende); Ottarp 4 juli (1816); Helsingborg 30—31
juli; Frenninge och Wollsjö 3—4 sept. (1833); S:t Peders Kloster och Nöbb-
elöf 11 sept.; Uppåkra och Flackarp 5 nov.

¹ Hartmansdorff a. a., s. 43.

spektioner. Han framstår även här som den nitiske själasörjaren. Prästerskapet uppmanar han åter och åter att icke lämna något tillfälle till undervisande samtal med församlingen obegagnat och att förmana de från nattvarden uteblivande. Han uppmantrar till återupptagande av det anbefallda bruket av predikoförhör. Kommunionförhören finge ej försummas: de utgjorde en väsentlig del av gudstjänsten och vore uttryckligen påbjudna. Husförhören borde till sin form snarare vara undervisande samtal mellan lärare och åhörare än katekesförhör med de yngre. De borde ej hållas samtidigt med mantalsskrivningsförrättning; ej heller finge med dem förenas gästabud, varigenom uppstode »ett sammanblandande af Guds ord och verldsligt väsende». Till bibelförklaringars hållande å veckodagar liksom till missionsgudstjänster uppmanas.¹ Bibelspridning borde främjas. Vid upprepade tillfällen uttalas önskan om att biblar och nya testamenten gåves åt nattvardsbarnen vid undervisningens början i stället för vid dess slut.² — Till gudstjänstlivets höjande ivrade Thomander för kyrkors byggande och värdiga utsmyckning.³ Där församling icke verkställt fattat beslut angående kyrkas uppförande eller restaurering, spar han ej på förebråelser, ja, hotelser, liksom han ej spar på beröm, där han funnit en kyrka »i godt skick, ljus och rymlig». Ett uttryck för Thomanders nitälskan på detta område är hans vid flera tillfällen omtalade plan på en lånefond för kyrkobyggande. Vid 1853—54 års riksdag väckte han motion om låneunderstöd åt församlingar för ny-

¹ Om *bibelförklaringars* och *katekisationers* regelbundna hållande fattades beslut vid prästmötet 1858. Thomander uttalade här sin glädje över att förslag därom utgått från prästerskapet självt och sade sig hava ämnat att med stöd av kyrkolagens föreskrift om veckopredikningar väcka detsamma. Prästerskapet förband sig att hålla bibelförklaring en gång i veckan åtminstone under den blidare årstiden. Iakttagandet härav övervakades. Se Handl. rör. prestmötet 1858, s. 9 ff. (Jfr Handl. rör. prestmötet 1856, s. 2; 1864, s. 14 ff.); Lunds domkap. cirk. 1858 n:r 529; Lunds domkap. prot. 18/1 1865 § 13. Jfr även biskop Flensburgs ämbetsberättelse vid prästmötet 1870, s. 1 f.

² Jfr Lunds domkap. cirk. 1858 n:r 529.

³ Jfr Lunds domkap. prot. 21/12 1859 § 4.

byggnad eller förbättring av kyrka.¹ Om hans framgångsrika strävanden meddelar biskop Flensburg vid prästmötet 1870, att sedan det föregående mötet (1864) åtskilliga kyrkolokaler utvidgats eller reparerats och försetts med orgel samt att i icke mindre än 37 av stiftets församlingar nya kyrkor blivit uppförda, av vilka 7 invigts på samma dag (1 S. i Adv. 1864).² Främst nämnes Uppåkra kyrka bland de i förhållande till församlingens folkmängd särskilt »herrliga och ansenliga». Angående detta bygge korresponderade Thomander med prof. N. Høyen. Även Lunds domkyrkas restaurering ägnade han ett stort intresse.³ — Kyrkosångens höjande låg honom varmt om hjärtat. För att leda den måste examinerad sångare anställas.⁴ Ofta ställer han maningen, att klockaren måtte föranstalta övningar häri främst med nattvardsbarnen. Till gudstjänst borde inställelse ske i rätt tid, att man icke undandrog sig den viktiga del därav, som innefattade syndabekännelsen och bön. Gudstjänstens i handboken stadfästade form finge icke rubbas. Gent emot det

¹ Riksd. 1853—54 Pr. pr. I, s. 389; jfr III, s. 425 f.

² Handl., s. 8 ff.

Med anledning av dessa sistnämnda kyrkobyggen skrev Thomander sitt Herdabref till sju församlingar i Lunds stift 18/10 1864, Skr. I, s. 781 ff.

Om det starkt stegrade allmänna intresset för hithörande frågor vittnar dr J. M. Sjögrens föredrag vid prästmötet 1870 Om kyrkoarkitektur.

³ Se angående denna sak visitationsprot. i Lunds domkyrkoförsamling den 11 och 13 maj 1858 (om uppförande av en läktare på grund av det ständigt stegrade antalet kyrkobesökare); Statsrådsprot. 11/7 1862; C. Hansen till Thomander 3/4 1862; Thomander till H. Hamilton 12/12 1863. (I detta brev uttalar han sig om H. N. Zetterwall: »Nu är domkyrkans arkitekt återkommen ifrån sin konstresa, och såvidt jag kan skönja, vexe redan icke så förkastliga frukter på det unga trädet. Det är möjligt att han skjuter nog mycket i vexten, men verlden är rik på trädgårdssaxar till att bota den oarten.») Jfr F. Scholander till Thomander 16/2 1864.

Att Thomander icke var alldeles nöjd med behandlingen av denna angelägenhet framgår av brev till H. Hamilton 1863 (22/1), vari det bl. a. heter: »Om nestefter Meldahl och Høyen Brunius får saken om hand, der- efter kyrkorådet, så konduktörer, öfverintendent och minister, blir arbetet sju resor pröfvadt äfven då landshöfding och biskop räknas för noll i saken».

⁴ Om åtgärder till kyrkosångens höjande jfr Handl. vid prestmötet 1864, s. 17, och 1870, s. 18.

icke sällsynta bruket, att nattvardsgång hölls före predikan, pekades på tydliga bestämmelser. (Emellertid tillrådes varsamhet vid övergången till laga ordning.) Över huvud prutas icke på iakttagande av gällande lag och förordning. Så tillåtes icke att husförhör hålles i sakristia eller skolhus: dess plats är »hemma i husen».¹

Bland tidens stora frågor träder den om förhållandet till dissenters ofta fram i protokollen. Redan under sin första visitation uttalar Thomander sitt ogillande av »ovist religionsnit» och framhåller »pastors berömliga foglighet». Gent emot »baptism och separatism» manar han i Karlshamn till »de ännu villfarandes förmående genom kärleksfull undervisning och förmaning att återvända till vår kyrkas ordning och bekännelse, den de så obetänksamt öfvergifvit». Men han varnar också vid upprepade tillfällen församlingen för benägenhet att lyssna till vilken lärare som helst och förmanar den att icke köpa skrifter av kringvandrande kolportörer utan att hava rådfrågat sin själasörjare, ej heller upplåta sina hus för baptistsammankomster. Vad mormonerna beträffar, uppmanar han prästerskapet att i sin strävan att föra dem till rätta icke giva vika för den svårighet, som deras vanliga ohörsamhet att på kallelse inställa sig medförde.

Med avseende på de områden, där enligt Thomanders uppfattning stat och kyrka böra samverka till medborgarnas kristligt-etiska fostran, utgöra visitationsprotokollen källor av rang för belysande av den svenska kyrkans och prästerskapets avgörande insats i folkbildningsarbetet i vidsträcktaste mening. Thomander ägnade skolväsendet ute i bygderna sin stora uppmärksamhet och omsorg. Han varnar och förmanar, lockar och

¹ Bland aktuella församlingsangelägenheter f. ö. märkes redan vid denna tid frågan om pastoratsreglering. Vid visitationen i Borlunda och Skeglinge 1860 framförde en allmogeman sin önskan »att få behålla vår kyrka och gudstjänst som förut». Här bekräftades Thomanders påstående vid 1856—58 års riksdag angående avsöndring av biskopsprebendena: de tvenne av sina egna prebendeförsamlingar, vilka han erbjudit egen kyrkoherde, hade ej kunnat sänjas i fråga om gemensam kyrkobyggnad, »ty hvar och en hade dervid sin lilla hederskänsla och ingendera ville inflytta i den andres kyrka». Pr. pr. III, s. 47.

ber, berömmar och uppmuntrar, när det gäller dess väl. Mångestädes synes vallhjons skolgång hava berett svårigheter. Stor vikt fäste han vid anordnandet av fortsättningsskola för kunskapsmåttets förkovran, åtminstone dess bibehållande, intill tiden för nattvardsundervisningen. Han tänkte sig denna angelägenhet kunna ordnas särskilt förmedels söndagsskola. Om skolans främsta uppgift uttalade han sig vid visitationen i Karlshamn 1860, där han på förekommen anledning erinrade om nödvändigheten av att de personer, vilka finge sig anförtrödda en kristlig menighets barn, icke vore »sådana, att man om dem kunde befara att de motverkade det ändamål, som med skolan, såsom en christlig undervisningsanstalt, vore åsyftadt». Även skulle ungdomens deltagande i gudstjänstlivet säkerställas: prästerskapet och skolstyrelsen borde tillse, att folkskolornas ungdom, anförd av vederbörande lärare, infunne sig i stadens kyrka. Sådant borde ske vid någon av de mindre talrikt besökta gudstjänsterna, t. ex. aftonsången. Även uppriktandet av sockenbibliotek låg honom varmt om hjärtat.

I fråga om folkuppfostran f. ö. vänder sig Thomander i synnerhet mot ungdomens lek- och dansgillen, vilka ofta urartade till slagsmål och otukt, samt mot superiet.¹ I sistnämnda avseende uttalar han sitt ogillande av kommuners anläggande av krogar i avsikt att förlama smyghanteringen. (Särskilt var detta fallet i kusttrakter, varest danskt brännvin i oerhörda mängder utpråglades bland befolkningen.) Han ansåg, att genom dylika åtgärder väl lönnkrögeriet, men icke superiet motverkades.

Även fattigvårdsärenden voro föremål för Thomanders stora intresse. Hans princip var här hjälp till självhjälp. Och även på detta område gjorde sig hänsynen till själavård gällande. Så uttalade han i Karlshamn sin förhoppning, att även för framtiden

¹ Såsom en annan osed påtalas kortspel vid begravningsstillfällen. Thomander uppmanade de äldre församlingsmedlemmarna att söka undanröja »detta origtiga tidsfördrif såväl i allmänhet som främst och i synnerhet vid de högtidliga tillfällen, då de samlas för att följa sina aflidna anförvänder till deras sista hvilorum». Stångby och Wallkärra 1864.

tillfälle måtte beredas de å arbetshuset intagna fattighjonerna att sön- och helgdagar få Guds ord sig förkunnat eller föreläst.¹

Visitationen i Karlshamn präglades av en stor hjärtlighet och värme. Det egenhändiga meddelandet till församlingen angående visitationens anställande börjar så: »Stiftets Biskop helsar med Guds nåd och frid den christeliga menighet, inom hvars sköte han sjelf i sin lefnads morgon förnummit de första dallrande ljuden af det Christi evangelium han sedermera blifvit sänd att för tusenden förkunna». Den 13 juni 1860 talade Thomander i stadens kyrka över texten: »Vi vilja fara tillbaka igen och bese våra bröder i alla städer, der vi Herrans ord förkunnat hafva, huru de hafva sig» (Apg. 15: 36). Under den särdeles ingående visitationen lovordade han samhällets »allvar och omtanka för allmännyttiga och gagneliga företag».

Stödd på rika erfarenheter utfärdade Thomander 1/5 1863 Ordning för biskops- och prostvisitationer i Lunds stift. Därvid skulle avhandlas om kyrka och kyrkogård, den allmänna gudstjänsten och ministeriella förrättningar, konfirmandundervisning och husförhör, församlingens tillstånd, folkskoleväsendet, folkmängd, ecklesiastika boställen och annexhemman, prästerskap och kyrkobetjäning. I det utförliga programmet tages hänsyn till de aktuella frågorna om bibelförklaringar och veckopredikningar, missionssaken, nattvardsordning, platsen för barndop och för vigsel, biblar åt nattvardsbarnen, undervisning i kyrkosång, husandakt, konventiklar och kolportörer, separatism, nöjesliv och dryckenskap, skolgång, sockenbibliotek, ordning i kyrkans och församlingens ekonomiska förhållanden m. m. (Prästeståndets cirkulär angående visitationers anställande är avtryckt.)²

Verksamhet för inre och yttre mission.

Bland direkt kyrkliga uppgifter, vilka lågo Thomander särskilt varmt om hjärtat, må nämnas missionen, såväl den inre

¹ Jfr Gårdstunga och Holmby 1864, varest Thomander erinrade om en gammal stadga om »Ugedagsprædiken» å hospitalet.

² Jfr Lunds domkap. cirk. 1863 n:r 583.

som den yttre. Hans pietistiska grundsyn på kristendomen och hans praktiska och handlingskraftiga personliga läggning läto honom helt ryckas med av »väckelsens» aktivistiska »missions»-program. Det är betecknande för den hastighet, med vilken utvecklingen förlöpte, liksom för Thomanders snabba reaktion emot tidens strömningar, att ehuru varken begreppen koinonik eller diakoni eller mission eller saken själv förekomma i hans schema över den praktiska teologien, hans program på detta område dock omedelbart framstår färdigt.¹

I diskussionen vid riksdagen angående ordnandet av *lekmanna-*

¹ Med vilka svårigheter arbetet för inre och yttre mission hade att kämpa, framgår bl. a. av P. Genbergs dagboksanteckningar. (Se 3/11 1845; jfr 30/11 1845, 4/5 1846.) Till notisen om en tillämnad missionsafton med Thomander som talare fogar han reflexionen: »Pietism, prestväsende, nykterhet, jesuitism ta allt mera öfverhand här» (1/12 1845; jfr 7/2 1846. Jfr E. J. Ekman: Den inre missionens historia II: 1, s. 382.) Om brytningarna i opinionen på högre och högsta ort vittnar emellertid Genbergs meddelande om ett samtal 1849 (8/5) med Stockholms överståthållare baron J. E. Hamilton. Denne hade hemställt om Fjellstedts kallande till Stockholm för den inre missionens organiserande där. Konungen hade gillat denna plan — han hade särskilt frapperats av ett uttalande i Fliegende Blätter (1848 n:r 21) om Londons stadsmissions och andra liknande företags förmåga att avvärja hotande faror och förvirringar och tillförsäkra huvudstaden lugn. Hamilton hade för avsikt att begränsa nöjeslivet. »Man hade förut följt den grundsatsen att bereda folket tillfällen till nöjen för att derigenom afleda deras uppmärksamhet från politik. Men nu hade nöjet tagit öfverhand. Det borde inskränkas.» 1849 rådgjorde överståthållare Hamilton och lektor P. M. Elmblad om stiftandet av ett sällskap för den inre missionen, vartill en uppmaning skulle utgå. Man hade särskilt tänkt på högre ämbetsmän. Bl. a. skulle excellensen Lagerbjelke vara med. Anmodan att medverka avböjde Genberg t. v. (10/5 1849). Vid G:s anmälan i konseljen 8/6 1850 av förslag till »Inre missionens stadgar» hade konungen efter G:s avstyrkande av bifall hållit ett »långt och echaufferadt» tal om nödvändigheten att bereda religiös uppbyggelse och beklagat, att man klandrade detta, under det att man berömde Egnell m. fl. Hela statsrådet hade emellertid instämt med G. Också omtalade direktionen för Stockholms prästsällskap i sin årsredogörelse, att den inre missionen icke vunnit bifall å högsta ort (a. a. 31/10 1850). (Ang. oviljan mot missionsverket jfr Quart. 1842, s. 61 ff.)

verksamhet inom kyrkan deltog icke Thomander.¹ Då han uttalade sig i denna angelägenhet, skedde det med stor försiktighet. På den till honom vid prästmötet 1858 framställda frågan, vilken lekmannaverksamhet han ansåge »godartad», gav han det kyrkopolitiskt försiktiga svaret, att han som sådan ville räkna den, som vore en följd av *kallelsen*, såsom kyrkoråds, skollärares, föräldrars, husbönders o. s. v., varemot han som »ondartad» ville anse den, som låge utanför kallelsen och bedrèves emot församlingens ändamål.² Hans egen praxis framgår med all tydlighet av hans meddelande till H. Hamilton 12/7 1860: »Jag anser saken så att när en större förmåga egnar sig åt församlingen, om än den tillhör en man som förut varit på villfarelsens väg, så är en sådan tillökning i arbetskrafterna att tacka för. En af de ifrigaste f. d. baptisterna understöder jag såsom resepredikant, och både prester och församlingar äro högst belåtna.»³

¹ Vid 1853—54 års riksdag väckte G. Linnarsson förslag om ordnad kyrklig lekmannaverksamhet i avsikt att »tillvinna kyrkan befintliga helsosamma krafter, som, om de icke lagligen med henne införlifvas, kunna taga en ohelsosam och kyrkofientlig riktning» (Pr. pr. I, s. 106 ff., 147 ff.; V, s. 3 ff.). Lagutskottet avstyrkte under hänvisning till föreslagna åtgärder till frigörande av de bundna krafterna inom församlingen. »Det är», hette det också, »endast genom upplysning och bildning man kommer till sanningen» (Bet. n:r 36). Vid riksdagen 1856—58 väckte A. Sandberg motion om anställande av s. k. läsarepräster (Pr. pr. I, s. 350).

² Handlingar rör. prästmötet 1858, s. 10.

Samma försiktighet talar i Thomanders svar på inbjudan till Evang. Fosterlandsstiftelsens första årsfest: han emotsåge flera bevis än de redan lämnade på Stiftelsens icke blott kristliga, utan även kyrkovänliga syften. (Wadström a. a., s. 3 f.) — Ett vida frispråkigare uttalande gjorde han med anledning av en ifrågasatt petition till riksdagen om stävande av den fria verksamheten inom kyrkan: petitionen skulle hamna i hans ficka och där vila i ljuvlig ro och drömma om guld och gröna skogar, till dess att riksdagen vore slut (E. J. Ekman: Den inre missionens historia II, s. 1206 f.; jfr s. 1218).

³ Jfr brev till densamme 25/8 1859, vari Thomander säger sig hysa hopp om att kunna för kyrkan återvinna K. Möllersvärd, »den egentlige biskopen för baptismen».

Ang. prästerskapets ställning till lekmannaverksamheten jfr Ahnfelt: Prästmötet i Christianstad 1856, s. 2.

Sin principiella ställning till den *yttre* missionen har Thomander klargjort i sina missionspredikningar. Han uppvisar, att mission ligger innesluten i kristendomens eget väsen: »Christendomen är ett lif, ett ljus, en lära, en kamp, ett verk, en salighet. Allt detta är på en gång ett blifvande uti sig och ett utgående utom sig.»¹ Under det att Tegnér helt oberörd stannar inför det »ädla ändamålet» och i sant humanistisk anda önskar, »att christendomen aldrig blifvit utbredd genom andra medel än . . . öfvertygelsen om dess företräde framför alla andra jordens läror»², skälver Thomanders hjärta för denna kristendomens livsangelägenhet: »Vi äro Guds husfolk och Jesu Christi stridsmän. Ingendera delen får förbises . . . Det går icke an att lära den läran att man icke skall oroa sig sjelf och icke andras samveten. Christendomen skall än i dag vara orolig och sträfva framåt som ynglingen, den skall utvidga sig och ådagalägga sin förmåga att skapa och omskapa. Än i dag skall den ha martyrkronor att utdela.»³ Såsom hörande till kristendomens väsen bör missionen upptagas av kyrkan som sådan.⁴ Härvid förfäktar Thomander även en synpunkt, som fått sin fulla betoning först i senare tid: »Församlingen sjelf behöfver på denna väg liksom återgå till sitt ursprung, sin ungdom, och hemta friskt mod, friska lagrar och friska krafter. Den skulle annars misströsta och förtvina om den ensamt måste uppehålla sig med de tröga, förstockade som ej beskärde äro till evinnerligt lif. Hon förlorar ej, hon vinner på de nya erfarenheterna. Eller går ett stycke från din bibel derigenom att en broder också får en?» Missionen inkräktar icke på något sätt på uppgifterna gent emot den egna församlingen och folket.⁵

Vid 1856—58 års riksdag väckte Thomander motion om ett ändamålsenligt ordnande av *bibelspridning* och spridning av renläriga

¹ Missionspredikan 1846 (Skr. I, s. 552 ff.). Jfr Genberg, Dagbok 2/11 1846.

² Yttrande vid prästmötet i Växiö 1836, Eft. Skrifter III, s. 430.

³ Missionsbön 1845, Skr. I, s. 679. Jfr Missionspredikan 1849, a. a., s. 556 ff.; Missionsbön 6/11 1848, s. 681 ff.; Bön vid missionsgudstjänst, s. 685 f.; Missionsbön, Lunds Missionstidning 1862 nr 1.

⁴ Jfr De kyrkl. fråg., Skr. I, s. 509.

⁵ Missionsbön 1846, Skr. I, s. 554.

uppbyggelseskrifter samt av bidragen till *missionsväsendet*.¹ Ståndet beslöt efter en vidlyftig diskussion² en skrivelse i ämnet, i vilken det säger sig anse en viss ordning för ordnandet av nämnda frågor nödvändig med hänsyn dels till verksamheten själv, dels till »flera företeelser under senare åren». Särskilt nödvändiggjorde såväl de separatistiska rörelserna som även den allt mer öppet framträdande otron tillgången till renlärig och apologetisk uppbyggelselitteratur. Missionssaken borde göras till en *kyrklig* angelägenhet, emedan den framstode såsom »varmt omfattad af det christliga nitet och mäktigt inverkande på det christliga tros-lifvet». Den föreslagna nya stiftelsen ansåg ståndet böra hava sitt centrum i huvudstaden och ställas i nära samband med därvarande ecklesiastiska myndigheter, men tillika i sig upptaga en med kyrkans principer överensstämmande medverkan av lek-män. Enligt föreslagna »Stadgar för Svenska Kyrkans anstalt för spridning af Biblar och uppbyggelseskrifter samt för missions-verksamhet» skulle ärkebiskopen vara ordförande samt pastor primarius eller överhovpredikanten v. ordförande i styrelsen. Dess ledamöter skulle vara tolv till antalet, hälften präster och hälften lekmän, valda av prästeståndet. Den skulle arbeta på tre avdelningar och stå i förbindelse med de olika stiftsstyrelserna. I varje kyrkoförsamling i riket skulle årligen upptagas trenne kollektor för verksamheten. Såsom missionär eller såsom bland svenska utvandrare kringresande predikant finge ej anställas annan än inom svenska kyrkan prästvigd person. Därest styrelsen funne omständigheterna kräva och medgiva, att undervisningsanstalt för missionärens bildande inrättades inom riket, borde den utse personer för detta ändamål och stadga om ordning för undervisningen.³

Thomander sade sig vid avlämnandet av sin motion ämna in-

¹ Riksd. 1856—58 Pr. pr. I, s. 530.

² Lagavd. Bet. n:r 4; Pr. pr. VI, s. 258, 368; Bet. n:r 9; Pr. pr. VIII, s. 465; IX, s. 127, 173; Bet. n:r 15; Pr. pr. IX, s. 459, 479.

³ Lagavd. Bet. n:r 15 godkändes 1/3 1858.

Lunds domkapitels yttrande över förslaget är tillstyrkande. Lunds domkap. prot. 28/4 1858 § 5.

för utskottet redogöra för sin åsikt angående »de närmare bestämmelserna». I själva verket har han författat hela stadgeförlaget, såsom framgår av hans brev till H. Hamilton 6/10 1860, vari han även motiverar sina åtgärder i saken. Han yttrar här, att svenska kyrkan vore den enda, som kunde med full utsikt till framgång som kyrka organisera sitt missionsväsen m. m. samt att beslutandet av en dylik organisation icke kunde medföra någon som helst olägenhet, men väl dess uraktlåtande bliva ödesdigert i en tid, då dissenters rustade sig. Här erbjödes ett tillbudande att »behålla tömmarna i en orolig tid». Av en organisation endast för traktatväsendet vore blott ringa frukt att vänta. Han säger till sist, att denna författning betecknade några av de viktigaste ögonblicken i hans liv. För själva titeln åter, vilken härrörde från Th. Wensjoe, hade han ingen faderskärlek. I ett föregående brev (18/9 1860) framhåller han, att schartauerna fordrade en författning i saken. I De kyrkliga frågorna meddelar han, att lagförslaget vunnit bifall från såväl schartauanskt som nyevangeliskt och nylutherskt håll liksom att det enhälligt biträtts av kyrkans män. Han klagar över att intet beslut i frågan ännu fattats, under det att baptister m. fl. fortsatte med sin verksamhet.¹

K. M:t säger sig i skrivelse 9/10 1860 med anledning av en del i konsistoriernas utlåtanden framförda betänkligheter icke hava funnit anledning stadfästa förslaget, men vara förvissat om att prästerskapets fortsatta nit för saken och dennas ytterligare prövning skulle leda till »det mål, för hvars uppnående Kungl. Maj:t lika med Presteståndet lifligt nitälskar».² P. Welinder uttalade på det skandinaviska kyrkliga mötet 1861 sin glädje över H. Hamiltons motverkande av förslaget, enär missionsverksamheten, bedriven i enlighet därmed, skulle hava »hänsofnat i de officiella händerna».³

Thomander beslöt nu att föra frågan vidare utan direkt stöd av regeringsmakten. Han gav en kommitté i uppdrag att upp-

¹ Skr. II, s. 509 ff.

² Se Lunds domkap. cirk. 1861 nr 574.

³ Förhandl. s. 55.

göra förslag till stadgar för ifrågavarande verksamhet.¹ Dess bedrivande diskuterades ut ifrån detta förslag vid stiftets allmänna prästsällskaps sammanträde 29/8 1861. Thomander förklarade sig här anse K. M:ts svar på prästeståndets skrivelse innehålla en befallning till prästerna att med allvar åtaga sig dessa viktiga ärenden. Han ville för sin del på allt sätt så göra.² Domkapitlet ansåg prästerskapet tills vidare huvudsakligen hänvisat till de förut av K. M:t stadfästa stadgarna för Lunds Bibelsällskap och Lunds Missionssällskap. Det förstnämndas verksamhet komme att återupplivas — den hade i förväntan på mer omfattande anstalters vidtagande varit i det närmaste förlamad — det senares att utvidgas.³ Vid prästmötet 1864 uttalade Thomander ånyo sin föresats att söka återuppliva Lunds Bibelsällskap. Han erinrade åter om att K. M:ts skrivelse uppmanade prästerskapet att särskilt ägna sin uppmärksamhet åt frågan om lämpligaste sättet att framkalla och bland allmänheten sprida renläriga och livande uppbyggelseskrifter. Mötet tillsatte en kommitté för att främja nämnda syfte.⁴

Vad Thomanders av på en gång böjlighet och fasthet utmärkta klokhet betytt för den kyrkliga enhetens bevarande på den fria inre missionens vanskliga område blir tydligt av hans förhållande till denna verksamhets centralorgan i östra Skåne, Christianstads Tractatsällskap.⁵ En av anledningarna till hans sammankallande

¹ Jfr a. a., s. 55 f.

² Protokollet vid prästsällskapets sammanträde återfinnes i Lunds domkap. cirk. 1861 n:r 574 Bil.

³ A. cirkulär.

⁴ Handl. rör. prestmötet 1864, s. 8 ff. Ang. Lunds stifts Bibelsällskap se dess Handl. för år 1916, s. 12 ff. — Om det förefintliga behovet av uppbyggelselitteraturs spridande vittnar P. Welinders uppgift vid det skandinaviska kyrkomötet 1861, att Evang. Fosterlandsstiftelsen låtit trycka en 36,000 ex. stor upplaga av Luthers postilla, vilken blivit utsåld, allt eftersom den trycktes, så att en ny upplaga omedelbart hade upplagts. Samtidigt hade i Lund tryckts en upplaga av samma arbete. Scribes Själskatt hade utgått i tvenne stora upplagor på c:a 30,000 ex. vardera. Förhandl., s. 54.

⁵ Detta sällskap hade sin föregångare i ett i Vinslöf 1848 stiftat brödrärbund mellan flera präster. (Kyrkoherde i V. var C. A. Bergman; hans adjunkt var P. Welinder.) Ett möte i Vinslöf 1853 kan måhända betraktas

av prästmötet i Kristianstad torde hava varit den hotande splittningen inom detta sällskap, i det att några av dess kolportörer rent av agiterat för baptismen. Prästmötet uttalade den mening, att »styrelserna för kolportörskapet måtte äfven bestå af presterna».¹ På det skandinaviska kyrkliga mötet 1857 förklarade Hammar, att med anledning av Thomanders ogillande av samverkan med baptister — »ett försök som är både ovanligt och utan framgång i våra förhållanden» — alla kätterskt sinnade kolportörer hade entledigats.² Till yttermera visso beslöt sällskapet vid första halvårsmötet 1863 att hos stiftets biskop göra förfrågan angående anställande av prövning med dem bland sällskapets kolportörer, vilka kunde befinnas lämpliga att med vederbörande pastors tillstånd få hålla föredrag i kyrkorna. Kyrkoherde S. Cavallin föreslog vid prästmötet 1864, att kolportörer och deras bokspridning ställdes under biskopens uppsikt. Med

som Traktatsällskapets egentliga upphov, ehuru det formliga stiftandet ägde rum först 3/1 1855 vid ett möte i Vanneberga by under ledning av H. B. Hammar. Behovet av en ordnad lekmannaverksamhet motiverades bl. a. med hänsynen till att »flera omogna och nyväckta personer» uppträdde som andliga talare. Hammar predikade också över ämnet »Den yttre ordningens värde för Guds rike». Vid äldstemötet 1/7 1856 diskuterades livligt frågan om separatismen med anledning av några kolportörers förhållande. Äldstemötet i december fann samverkan mellan lutheraner och baptister inom samma sällskap under vissa förhållanden vara möjlig. Hammar klagade med anledning härav över »den uppkomna oredan». (Om sällskapets förhistoria jfr Bergmans uttalande vid det skandinaviska kyrkomötet 1857, Förhandl., s. 122. Bl. a. hade Vinslöfsföreningen inlett förbindelse med den evangeliska alliansens målsmän i Frankrike och England samt med den skotska frikyrkan. Jfr G. Billings uppsats »Gamla minnen» i Lunds stifts Julbok 1920, s. 11 ff.; E. J. Ekmans utförliga framställning i Den inre missionens historia II, s. 1188 ff., 1218 ff., 1264 ff.; N. J. Nordström: Sv. baptistsamfundets historia, s. 248 ff.)

¹ Ahnfelt: Prestmötet i Christianstad 1856, s. 2.

² Förhandl., s. 79. Jfr Bergmans uttalande s. 122 ff.; Hammars artikel i Evang. Kyrkovän nov. 1857, citerad i Traktatsällskapets Minnesskrift, s. 22 f.; Welinders redogörelse för sällskapets verksamhet vid det skandinaviska kyrkomötet 1861 (Förhandl., s. 56); diskussionen vid prästmötet i Lund 1864 om åtgärder för spridning av renlärliga uppbyggelseskrifter (Handl., s. 9 ff.).

anledning av dessa önskemål föreslog Thomander, att traktatsällskapen inom stiftet icke skulle utsända någon kolportör utan biskopens bifall, ej heller dylik få försälja andra böcker än dem, biskopen givit honom tillstånd att utsprida. Kolportörernas namn och upplysningar om deras befogenhet och verksamhet borde offentliggöras. Skulle deras verksamhet bliva för kyrkan gagnelig, så vore det av nöden, att åt var och en av dem uppdroges endast de göromål, som han ägde skicklighet att utöva, och att prästerskapet sattes i tillfälle att övervaka, huruvida de ställde sig sin instruktion till behörig efterrättelse. Mötet tillsatte en kommitté med uppdrag att upprätta förteckning på till spridning i församlingen lämpliga renlärliga skrifter samt att i övrigt med anledning av k. br. 9/10 1860 föreslå lämpliga åtgärder från prästerskapets sida till uppbyggelsebäckers spridning.¹ Om sällskapets fullständiga återvinnande av Thomanders förtroende vittnar bl. a. den hälsning med sin biskopliga välsignelse, som han från sitt sista sjukläger sände Vannebergamötet.²

Att det av pietismen väckta intresset för yttre mission i Sverige kom att på ett organiskt sätt förbindas med kyrkotanken (likasom med folktanken) är till icke minsta delen att tillskriva män inom Lundafakulteten. Från extremt högkyrkligt håll restes motstånd häremot. »I våra dagar», säger Thomander i en predikan, »är icke alltid en fullkomlig fördragsamhet att påräkna för dem som vilja vara betänkta på att göra något för hedningarnas omvändelse.»³ Och i De kyrkliga frågorna beklagar han såsom en kyrkans sjukdom att schartauanismen — »med namnet efter kyrkans störste theolog» — av sin motvilja mot herrnhutismen satte sig på tvären gent emot missionsverksamheten.⁴ Emellertid stodo i Lund högkyrkomännen Reuter Dahl och Bring på Thomanders sida i denna sak.⁵ Så bildades i endrättens tec-

¹ Handl. rör. prestmötet 1864, s. 9 ff.

² Se Ekman a. a., s. 1218.

³ 3 Böndagen (P.).

⁴ Skr. II, s. 509.

⁵ Jfr Genberg, Dagbok 1/12 1845, 1/6 1846, 4/5 1846.

ken Lunds Missionssällskap 1845.¹ Dess uppgift skulle vara att söka få till stånd ett institut för utbildning av missionärer samt att ekonomiskt understödja av andra missionssällskap bedriven verksamhet. Därjämte skulle det »efter bästa insigt och på bästa sätt göra missionens angelägenheter kända och ärade af Sveriges innebyggare». Som sin hedersordförande skulle det alltid anse biskopen i Lunds stift.² Missionsinstitutet kom till stånd redan 1846. Enligt dess stadgar skulle till elev antagas endast vid teologisk fakultet i riket inskriven och till missionär endast den, som vore till det heliga predikoämbetet invigd. Utsändandet skulle ske i samband med en högtidlig kyrklig handling. Missionär förpliktigas till att förbliva vid den rena evangeliska läran och till att så vitt möjligt inrätta och förvalta församling efter svenska kyrkans ordning.³ — Till L. J. Hierta skriver Thomander 25/10 1845: »I dag underskrifver jag tillsammans med mina vänner Faxé och R[euterdaahl] en inbjudning till Fjellstedt i Basel att begifva sig hit för att förestå ett institut till missionärers bildande. F. och R. äro emot förslaget och hafva dock bifallit det. De 10 000 Rdr Bco som årligen utgå till missionsinrättningarna kunna gerna användas här,

¹ Ett sällskap för yttre mission hade på Fjellstedts initiativ bildats i Göteborg 1829 (på Ansgars dödsdag 15/2), vilket 1836 ombildades till Göteborgs stifts missionssällskap. 1835 grundades i Stockholm svenska missionssällskapet, vilket även bedrev verksamhet bland lapparna. (Angående nödvändigheten av mission bland lapparna tillskrev Wieselgren A. C. af Kullberg 8/8 1831.) Då »det europeiskt kyrkliga» ej låte med fördel använda sig *under* en viss kulturnivå, borde Lapplands ecklesiastikverk måhända ännu ett sekel organiseras på missionsfot. W. föreslår, att Fjellstedt anställas vid Uppsala teologiska fakultet för att undervisa i lapska och finska. (Om A. G. Rudelbachs arbete Den finn-lappländska missionen se Quart. 1842, s. 67 ff.)

Tvenne brev av Fjellstedt, berörande bl. a. utsikterna för missionsverket i Sverige, återfinnas Quart. 1831 H. 2, s. 64 ff. Ang. nämnda verk jfr C. Fr. af Wingård: Christna kyrkans senare händelser, s. 145 ff.

² Stadgar för Missionssällskapet i Lund återfinnas i Lunds Missions-tidning 1850 n:r 5 Bih.

³ Reglemente för Missionsinstitutet i Lund återfinnes i Lunds Missions-tidning 1846 n:r 1.

och man har en spirituellt och litterär vinst af att sjelf besörja saken. På nyåret skulle den kunna vara i gång.» Fjellstedt blev också institutets förste föreståndare. 1846 började även Lunds Missionstidning utgivas. (Redan 1848 hade den över 5 000 prenumeranter.) 1850 (8/1) meddelar Thomander Hierta: »Vi underhålla nu två missionärer i China. Jag ser i denna sak en framtid. Om ett par år sända vi väl ett par till åt samma håll.»¹

Den 5 sept. 1853 beslöt styrelsen för Lunds Missionssällskap att söka åstadkomma en förening med Svenska Missionssällskapet. Fjellstedt förordade denna plan med hänsyn bl. a. till svårigheten att i Lund åstadkomma en lämplig styrelse² och det olämpliga i att binda ett s. k. missionsinstitut vid *ett* universitet. Det borde av flera skäl förläggas till huvudstaden. Även borde bestämmelsen om inskrivning vid teologisk fakultet som villkor för upptagande bortfalla: den gjorde frekventeringen ringa eller ingen. F. väddar till Thomander, att denne ville med sin »insigt och kraft och flera gåfvor, nödiga till organisering af viktiga kyrkliga inrättningar», ordna saken till det bästa.³ Var Thomander ansåg detta stå att finna framgång av hans motion om ett officiellt kyrkligt centralorgan för missionsverksamheten. Tiden var emellertid ännu ej mogen därför. Det efter den nämnda sammanslutningens förverkligande 1855, då Lunds Missions-sällskap anslöt sig som understödjande sällskap till Svenska

¹ Jfr Lunds Missionstidning 1850 n:r 12, s. 188 f. Missionsverksamheten i Kina återupptogs icke, sedan de båda utsända missionärerna Fast och Elgqvist 1850 överfallits av sjörövare, varvid den förre dödades. Jfr E. J. Ekman: Illustr. missionshistoria II, s. 94.

Om ett anfall på Lunds Missionssällskaps styrelse se G. Andersson till Thomander 7/3 1853.

En historik över Lunds Missionssällskap återfinnes i Lunds Missions-tidning 1920 n:r 8—9.

² »Härvarande facultet», säger Fjellstedt, »har aflagt sin bekännelse genom namnet Olbers, och detta skall blifva ett märkvärdigt factum i våra häfder för år 1853!» Jfr Olbers' föredrag över »Det ursprungliga missionsbudet» vid prästmötet 1870. Han gör här gällande, att en partikular-kyrka icke under alla förhållanden behöver själv utöva missionsverksamhet.

³ Fjellstedt till Thomander 13/2 1854.

Missionssällskapet, till Stockholm flyttade institutet blev ej heller till den avsedda medelpunkten; det upphörde snart.

Den 7 okt. 1861 fattade Lunds Missionssällskap beslut om att än mer utvidga sin verksamhet. I sammanhang härmed och med anledning av k. br. 9/10 1860 uppmanade domkapitlet prästerskapet att ägna en eller flera av de sedan prästmötet 1858 i form av bibelförklaringar hållna veckopredikningarna åt missionssaken. Vidare skulle tillfälle beredas församlingsmedlemmar att genom vederbörande pastorsämbete få sina bidrag översända till behörigt missionssällskap, varvid största möjliga hänsyn skulle tagas till eventuellt uttalade önskemål.¹ Vid prästmötet 1864 erinrade Thomander om denna anmaning.² Den upprepades i domkapitlets cirkulär 1865 (n:r 601).

Vid det skandinaviska kyrkliga mötet 1859 väckte Chr. Kalkar förslag om en gemensam missionsförening för hela Norden.³ Tanken återupptogs vid mötet 1861 av Kalkar och V. Bloch⁴, och H. B. Hammar föreslog skrivelser till de nordiska biskoparna och fakulteterna om gemensamma åtgärder i missionssaken.⁵ Wieselgren återkommer till dessa planer i brev till Thomander 1863 (23/4). Han önskar vid sidan av det tyska etablissementet i Trankebar ett skandinaviskt-lutherskt. Vid årsmötet 4/5 1863 biträdde Lunds Missionsförening förslaget om en »nordisk mission».⁶ Beslut fattades om »ett större folkmöte» för Nordens missionsvänner i anslutning till det s. å. planerade skandinaviska mötet. Ett nordiskt missionsmöte kom också till stånd i Malmö 26—27 aug. 1863. Thomander öppnade det med en predikan i S:t Petri kyrka över Luc. 12: 49—57 med ämne »Tidens

¹ Lunds domkap. cirkulär 1862 n:r 574. Om Missionssällskapets beslut att återupptaga en mera självständig verksamhet jfr Lunds Missions-tidning 1863 n:r 7, s. 110 ff.

² Handl. rör. prästmötet 1864, s. 9.

³ Förhandl. s. 162 ff.

⁴ Förhandl. s. 132 f., 145 ff.

⁵ A. a., s. 190 f.

⁶ Lunds Missionstidning 1863 n:r 7, s. 111. Sällskapet uttalade sig även välvilligt om förslagen angående samverkan med Göteborgs stifts Missionssällskap och med Evang. Fosterlandsstiftelsen. Jfr Lunds Missions-tidning 1862 n:r 7, s. 110.

tecken». Överläggningsämnenen voro: 1:o ett årligt nordiskt missionsmöte; 2:o ett gemensamt arbetsfält i hednaland; 3:o ett gemensamt utskott för övervakande av Nordens missionsintressen; 4:o ett nordiskt missionsblad; 5:o ett gemensamt missionsinstitut. Mötet verkade impulsgivande i flera avseenden, men huvudsyftet nåddes ej.¹

Thomander lät icke heller på detta område sitt mod nedslås av den långsamhet, med vilken saken gick framåt.² Från sin sjukbädd sände han Lunds missionssällskap vid dess årsmöte 8/5 1865 en hälsning med uppmaning att »sätta sina ryggar tätt tillsammans och oförfärade gå fram i striden för Herrans sak».

Orsaken till att strävandena till missionsverkets koncentrerings och konsolidering misslyckades är icke minst att tillskriva dess vaga ställning i förhållande till kyrkan. Somliga ansågo detta förhållande vara allt för löst, andra fruktade, att det skulle göras allt för fast. En djupare förståelse för Thomanders stora tanke inträdde först sedan den fortskridande pietismen — i synnerhet den av C. O. Rosenius inspirerade rörelsen — ytterligare stimulerat missionsintresset och på samma gång visat vådan av att kyrkan som sådan här stod passiv.³ Då kom Svenska kyrkans Missionsstyrelse till stånd (k. res. 11/9 1874). Thomanders framsynt-het hade fått ännu en bekräftelse.

Prokanslern.

Som målsman för universitetet tillämpade Thomander strängt sin grundsyn på förhållandet mellan kyrka och skola. Vid magisterpromotionen 1859 erinrade han om att det icke vore en tillfällighet, att den första akademiska lagern räcktes i helgedomen.⁴ På undervisningens kristligt-etiska valör ville

¹ Jfr Lunds Missionstidning 1863 n:r 11, s. 175 f.; Lunds Veckoblad 1863 n:r 36.

² Jfr Missionsbön, Lunds Missionstidning 1862 n:r 1.

³ Om ett ständigt stegrat intresse för missionen vittna bl. a. uttalanden vid det skandinaviska kyrkomötet 1861, Förhandl., s. 54 f., 58, 81, 135 f. — Ang. åtgärder vid prästmötet i Lund 1870 se Handl., s. 13 ff.

⁴ Skr. III, s. 50.

han ej pruta. Vid meddelandet av det akademiska konsistoriets i Uppsala beslut, att i akademiska vittnesbörd för universitetets lärare och tjänstemän betyg om den enskilda vandeln icke skulle intagas, förklarade han därför, att han för sin del ärnade vid förekommande fall göra sin i gällande kyrkolag och skolstadga grundade rätt gällande att fordra intyg över personers seder och uppförande, vilka ville söka sin befordran inom Lunds stift.¹ Av akademiska ärenden intresserade honom i synnerhet frågorna om anslag till den alltjämt ekonomiskt klent rustade akademien.² Med det akademiska konsistoriets ärenden synes han hava tagit föga befattning. (Helt annat var förhållandet på Faxes tid, då intet professorsval förekom utan att biskopen avgav sin röst.) Under de senare åren av sitt liv var han ej alls närvarande. Som oftast skulle väl ej heller förhandlingarnas art och gång hava förmått fångsla hans intresse.³ — Som prokansler åtnjöt Thomander alltjämt den akademiska ungdomens oinskränkta tillgivenhet.⁴

Vad tilldelande av teologie doktorsvärdighet beträffar, ville Thomander såsom teol. doktorer icke se sådana, vilkas förtjänster låge på annat håll än det teologiska. Icke heller borde allt för många erhålla värdigheten i fråga. »Jag tror», skriver han, »att om halfva stiftets presterskap blefve promoveradt, skulle man icke vara nöjd.»⁵

¹ Lunds domkap. prot. 7/11 1860 § 8. Jfr 22/1 1839 § 18.

² Se bl. a. Thomanders kanslerssskrivelse 12/9 1856. (Han förordnades 23/7 1856 att t. v. förvalta kanslersämbetet vid Lunds universitet.)

³ Som exempel på godtyckets vidmakthållande inom konsistoriet må meddelas, att frågan om dekanatet i teologiska fakulteten, vilket eftersträfvades av Bring, som nu var domprost, och Melin, 1861 avgjordes i strid mot prejudikatet från tvisten Reuterdaahl-Thomander. Akad. konsist. prot. 3/4 1861 § 4.

Ang. Thomanders aktion i direktionen för Lunds lasarett vid diskussionen om frågan om prebenden åt medicinska fakultetens professorer se Under Lundagårds kronor II, s. 488.

⁴ Jfr Under Lundagårds kronor II, s. 4 f.

⁵ Thomander till Reuterdaahl 17/3 1860 m. fl. (Aulén: Bref till Henrik Reuterdaahl, s. 96 ff.)

En kritik av biskop Faxes praxis återfinnes i Skandinaviens Conversationsblad 1831 nr 28 och 33.

Framträdande.

Thomanders framträdande som biskop uppbars av en stark känsla av *ansvar*. Därmed syftade han alltid, visserligen med växlande framgång, till att hålla via media. I sitt tal vid prosten A. P. Gullanders jordfästning 1862 — en verklig herdespegel — heter det bl. a.: »Den är en rätt Herrans tjenare, den de onda lida kan».¹ Därmed har han uttalat *saktmodighetens* och *ödmjukhetens* princip. Hans herdabrevs begynnelseord: »En ringa medarbetare» uttrycka icke heller någon konstlad blygsamhet. Men svår var stundom kampen mot hans ungdoms hybris, och den kraft och myndighet, han inlade i förvaltningen av sitt ämbete, hölls ej alltid fri från en irriterad och irriterande prelatensisk ton. A. Blanche, vilkens omdömen om Thomander dock icke vittna om något allvarligt försök att intränga i hans väsen, påstår bl. a., att han »drog långt ifrån jemnt med sitt stifts presterskap».² Och C. A. Hagberg, ärkebiskop Reuterdahls servile rapportör från Lundagård, säger, att han sökte efter tillfälle att »retas eller gycklas med sitt kollegium». Både vid akademien, i domkapitlet och ute i stiftet rådde stort missnöje.³ För så vitt detta påstående överensstämde med verkliga förhållandet — och till en viss grad var det så under den första delen av Thomanders episkopat⁴ — var anledningen ett flerstädes förefintligt slentrianmässigt godtycke och ovana vid ordning och skick samt en förutfattad ovilja. I domkapitlet synes främst C. Olbers' sed att motsätta sig alla Thomanders förslag och yrkanden ofta hava förgiftat tonen i förhandlingarna och kommit ordföranden att uttala sig i givetvis icke välkomna »förståndiganden». Thomanders sista inlägg i domkapitlets förhandlingar är ett dylikt framtvunget stridsdokument.⁵ En lång och ofruktbar diskussion var ej heller

¹ Skr. I, s. 627 ff. Jfr Försvaret för Nykterhetssällskaperna, Skr. II, s. 282 f. ² A. Blanche: Minnesbilder, s. 179.

³ Hagberg till Reuterdahl 13/10 1857, 28—29/12 u. å., 5/10 1858.

⁴ Jfr Folkets Tidning 1865 nr 54.

⁵ Lunds domkap. prot. 1/3 1865 § 16. (Jfr Göteborgs domkap. prot. 27/4 1853 § 2.) Den 8 mars 1865 var Thomander sista gången närvarande i domkapitlet.

i hans smak. Ett tillbud till en dylik kunde han avvärja genom att helt enkelt förklara sin mening som den avgörande.¹ Vad prästerskapet beträffar, förnams stiftschefens noggrannhet och stränghet på många håll som ett obehagligt tvång. Ju längre desto mer insågo emellertid särskilt de yngre prästerna deras nödvändighet och värdesatte dem därefter. Det gick som oftast biskopen, som det gått den akademiske läraren: förhållandet till honom slutade i hängivenhet, ja hänförelse. Härtill bidrogo i synnerhet de talrika visitationerna, ett uttryck jämväl för Thomanders önskan att så vitt möjligt lära personligen känna varje präst i stiftet.

8. Praktiskt-kyrklig betydelse.

Över all Thomanders praktiskt-kyrkliga gärning vilar ett starkt *reformatoriskt* drag. Han framstår som en inkarnation av det rörelsemoment, vilket han själv betecknat som hörande med till kristendomens väsen och vilket präglade hans samtid. Reuterdahl gav inför det reformnit, som låg i luften, med hänsyn till »det yttre i kyrkan» det goda rådet, att envar måtte sköta *sin* syssla och efter måttet av eget behov och förstånd besinna sig på och överlägga om vad som tarvades, med ett ord: »nöja sig med det gamla och vänta på bättre tider». Ty ett otjänligt nytt vore sämre än ett otjänligt gammalt.² Intet var emellertid Thomander mer främmande än att enligt dylikt recept hålla utvecklingen i svansen. »Det är icke oroligheten, utan det är odugligheten som vållar att ingenting blir af, det är medelmåttornas tyranni som vinner stillaståendets tennsoldatsbataljer», skriver han.³ Utan att vilja spela försyn — han klandrar

¹ Jfr Göteborgs domkap. prot. 20/10 1852 § 3, § 5.

Jfr härmed en snickare S:s klagomål över att Thomander i äktenskapsmål överhopat honom med de svåraste tillmälen och efter S:s genmåle frågat, om det vore han själv eller denne, som »examinerade». Klagomålet upptogs ej till prövning. Göteborgs domkap. prot. 30/6 1852 § 8.

² H. Reuterdahl: Om rörelse och stillastående i några af fäderneslandets vigtigare angelägenheter, Quart. 1839, s. 193 ff.

³ De kyrkl. fråg., Skr. II, s. 432 f.

företaget att »förutsäga huru det skall gå i framtiden»¹ — och väl medveten om det ofullkomliga i allt mänskligt, grep han sig dock frejdigt verket an, när spänningen blev honom olidlig eller syntes honom farlig. I hans reformnit talar lika mycket en nykter politisk klokhet som ett brusande temperament.

Betyder det fruktansvärt missbrukade ordet »frisinne» det att villigt söka giva rätt åt och hjälpa fram det utvecklingsdugliga i tiden och hos människorna, så var Thomander i högsta grad frisinnad. I praktiskt-kyrkliga liksom i politiska ting talade detta främst i en pålitlig demokratisk hållning.² Men all fraserik, larmande demagogi var honom fjärran. Redan 1823 (20/2) skriver han till J. U. Winberg om dylika utväxter i riksdagen: »I ingen stat är folket mindre fallet för tal än i vår . . . och en hederlig karl kan ofelbart med sin blotta rösts afgifvande vinna större parti, än en vånglare med sina declamationer». En ordets mästare som få, älskade han ännu högre handlingens propaganda. All hans gärning präglas av brinnande iver, storvulen kraft och sträng saklighet.

Rörligheten i Thomanders framträdande, ofta talande i en impulsivitet, ägnad att överraska och förvirra, tolkades ej sällan som inkonsekvens, opålitlighet. Omutligt ärlig mot sig själv, betonar han emellertid konsekvensen hos sitt program och sin strävan. Han kan för trohetens mot själva saken skull underkänna den utvecklingsprocess, hans ståndpunkt i en fråga genomlupit, såsom då han skriver: »På de flera och 30 år vi uttalat oss offentligen, hafva vi aldrig ändrat en enda öfvertygelse, hvarken theologisk eller politisk».³ På detta sätt är också hans lovordande av konservatismen att förstå. Även här trädde klokhetshänsynen till, starkare ju mer ansvarsfylld den ställning var, ut ifrån vilken han talade. Enligt den gyllene medel-

¹ A. a., s. 450.

² Ang. Thomanders uppträdande bland »Reformivännerna», se bl. a. Genberg: Dagbok 15/3, 19/3, 30/3, 31/3, 6/4 1848, 19/1 1849. Jfr Thomander till P. G. Ahnfelt 3/9 1844.

³ De kyrkl. frågorna, Skr. II, s. 440. Jfr riksd. 1853—54 Pr. pr. IV, s. 342.

vägens princip utdelade han vid öppnandet av det andra allmänna prästsällskapsmötet 1854 kraftiga hugg både åt dem, vilka ville med våld och trug fasthålla det gamla i kyrkan blott och bart som sådant, och åt dem, vilka på samma sätt ville framkalla det obeprövade nya i det gamlas ställe.¹ En sådan stridsman som P. G. Ahnfelt, vilken enligt eget vittnesbörd »drifvit minuthandel med emancipationsideerna» och vilkens krigföring »alltid varit i guerillastilen», fick allt mera svårt att förstå Thomander, som alltid verkat »en gros».²

Man har menat och beklagat, att Thomanders inflytande på svenskt kyrkligt och politiskt liv icke blivit så omfattande och djupgående, som hans rika gåvor syntes hava bestämt honom till.³ Ett dylikt omdöme vilar emellertid på ett felslut. Strängnäs domkapitel erinrar i sin kondoleanssskrivelse vid Thomanders fränfalle om att det icke funnes »inom det allmänna något ädelt sträfvande, något fosterländskt syfte, som icke fått röna stödet af hans väldiga kraft». Väl är det sant, att mångsidighet innebär både en styrka och en svaghet. Hos Thomander betydde den något helt annat än ett impulsivt ryckande i diverse trådar eller ett genialt fyrverkeri. Hans samtid har också givit eftervärlden i arv något vida mer än »en tradition om en stor man, hvars mäktiga personlighet från hans tidigare ungdom till hans sista dagar aldrig förfelat ett djupt intryck på en hvar, med hvilken han kommit i beröring».⁴ Vad han betytt som själasörjare i synnerhet inför bildad publik kan ej skattas nog högt. Som prästbildare har han, kanske mest verksamt av alla i sin samtid, bidragit till en i andlig mening ny prästgenerations framträdande. Genom hela sin kyrkopolitik har han förebyggt en sydsvensk separation. Hans kyrkolagsarbete skall intet kommande reformförslag kunna undgå att taga hänsyn till och lära av. Kyrkomötet och Missionsstyrelsen kunna betecknas som hans verk.

¹ Vaktaren 1854 n:r 48.

² Ahnfelt: Studentminnen II, s. 148. Ang. A:s förväntningar på Thomander se hans brev till denne 7/2 1856.

³ Jfr H. Wieselgren: Ur vår samtid, s. 4 f.

⁴ A. a., s. 5.

På de flesta områden av kyrkligt liv och verksamhet skola ju längre desto mer impulser visa sig hava utgått från denne »alla framtidsfrågors man».¹

¹ Folkets Tidning 1865, nr 54.

Thomanders framsynthet framgår tydligt av en jämförelse mellan flera punkter på hans reformatoriska program och S. A. Fries' Kyrkopolitiska riktlinjer. (Se i synnerhet a. a., s. 67 ff., 144 ff.).

KAP. V.

Personligheten.

»Jag har aldrig förstått, varför det skulle anses nedsättande för Skaparen att antaga, att Han äger sinne för humor.»
W. R. Inge: Frispråkiga essayer.

»Att vara ljus och stark och nöjd, det är att lefva.»

Thomander: Predikan på fjärde böndagen.

»De bästa människor, jag kände, vilade vid sitt livs slut i tron på de heligas gemenskap, men det var en vila, som följde efter ett verksamt liv.»

J. D. Passavant.

1. Den kristne romantikern.

Verket och mannen, de båda äro i sällsynt hög grad hos Thomander ett. Därutinnan utgör han ett förkroppsligande av den reformatoriska principen. Och detta framstod här på ett sätt, som kom hans samtid att helt spontant jämföra hans gestalt med Luthers egen.¹ Även den icke alldeles förblindade kritiken stannade inför denna likhet.²

För Thomander liksom för Luther var den religiösa frågan: hur skall jag finna en nådig Gud? den allt överordnade och den religiösa vissheten, tron, det allt bärande. Religion var för dem båda en helt och hållet praktisk angelägenhet. Om sitt förhållande till tron biktat han: »Det som Byron kallar 'the last superstition', öfvertygelsen om mitt hvilande i osynliga händer, har alltid varit min och kommer . . . troligen alltid att blifva det».³

¹ Jfr Hagberg till Reuterdaahl 2/6 1860.

² Jfr Wingård till Tegnér 20/10 1831 (Ur Es. Tegnér's Papper, s. 328).

³ Thomander till Hierta 7/11 1843. Jfr brev till fr. H. Westman

Han bekänner också, att Gud i sin stora barmhärtighet sällan varit nödsakad att neka honom något, som han bett om.¹ Den sinnesstämning, som åtföljer tron, kännetecknar han som »vänlighet, hjertlighet och resignation. Något annat än detta har man egentligen icke att lefva af, och lefver således just så mycket som man har af dessa Guds gåfvor att fägna sig med.»²

Tron, frälsningsvissheten, måste emellertid enligt evangelisk betraktelse och erfarenhet ständigt erövrar på nytt. Den måste hävdas gent emot allt, trots allt. Den betyder ett resultat, en vinning, men tillika en sig ständigt, liksom livet självt, förnyande uppgift. Sinnligheten inom och utom det egna jaget vill rycka ned tron från dess himmelsfärd. Även Thomander har djupt förnummit den tragiska spänningen mellan jordiskt och himmelskt, mellan vara och böra. Därmed är tillika hans grundsyn såsom den väsentligt *romantiska* angiven. Till romantikens väsen hör medvetandet om en inre söndring och splittring — förnimmelsen därav är medvetandets över huvud förutsättning. »Niemand kennt sich, insofern er nur selbst und nicht auch zugleich ein anderer ist», säger Novalis.³ Thomander, som i självmedvetandet ser den högsta sanningen⁴, fick också erlägga dess höga pris. Självkännedomens hårda skola måste för den *kristne* romantikern betyda frälsningskamp. Spänningen däri löses först i syndaförlåtelsens ständigt på nytt upplevda under. Om vilan i vissheten härom skriver han: »Ack, hvilka fridens boningar öppna sig, ljusa, varma, vänliga för att mottaga min fattiga, utfattiga själ! Han undfår syndare på jorden och äter med dem. 'Om vårt hjerta fördömer oss, då är Gud större än vårt hjerta och vet allt'.»⁵ I denna erfarenhet uppgår för honom undret, paradoxen, i den kristna människans tillvaro. »Den hugneligaste sanning», som inneslutes i satsen om »syndarens stora be-

¹ Thomander till P. G. Ahnfelt 22/11 1846.

² Thomander till fr. H. Westman 15/5 1847.

³ Jfr R. Huch: Die Romantik I, s. 84.

⁴ Thomander till Dahlgren 16/5 1824 (T. o. l., s. 13). Jfr brev till Munthe 3/9 1817 (a. a., s. X).

⁵ Thomander till sin fru 9/8 1856. Jfr Sv. Akad. Handl. 1866, s. 40 f.

tydenhet i himmelriket» utvecklas så, att »syndaren hör icke till himmelriket, men himmelriket är dock till för att dit samla syndare . . . Saknaden utbreder en egen mild, till hälften ljus och till hälften dunkel färg öfver föremålen. . . Är icke detta ett af barmhertighetens mest rörande kännetecken, sådant det visar sig i sjelfva det naturliga modershjertat, att det barnet som är det mest vanlottade i öfrigt får den största lotten af sin moders kärlek? . . . Att ega det som hjertat önskar det är ljuft; men att återvinna det som blodigt borttrycktes, det som aldrig glömdes men som den oförvägnaste förhoppning aldrig vågade lofva tillbaka, det är tiofaldt ljufvare . . . Huru mycket betyder icke en syndare inför Gud! Christus söker det som borta är, till dess han finner det.»¹ Samma tankegång återfinnes i den satsen, att »jorden har dock något eget som icke himmelen har, den underbara blandningen af ondt och godt. Skriften hafver allt beslutat under otro, på det han skulle förbarma sig öfver alla.»² »Evangelium bedrifver med menniskorna ett fröjdefullt, himmelskt, och barmhertigt begabberi.»³

I själva verket föreligger ett nära och levande samband mellan lutherdom och romantik. »Det är möjligt», säger Lehmann, »att finna en romantikens åder, som hämtar sitt blod från reformationen.»⁴ Denna åder har Martensen angivit, då han betecknar den evangelisk-lutherska kristendomen som en *romantisk-humoristisk* åskådning.⁵ Denna talar ju närmast som det praktiska tillägnandet av världsförsoningens faktum och individens visshet, att intet i världen kan skilja honom från Guds kärlek i Herren Jesus.

Den tro och det hopp, som inneslutas i den kristna humorn, göra den till vad H. Kershaw kallar »en subtil jämvikt mellan

¹ 3 S. e. Tref. (P.).

² 16 S. e. Tref. (P.). Jfr Sv. Akad. Handl. 1866, s. 38.

³ 5 S. e. Trettond. (P.). Jfr Trettond. Jul (P. N.); 4 S. e. Påsk (Skr. I, s. 176 ff.).

⁴ E. Lehmann: Tvedräkt och endräkt, s. 8.

⁵ Jfr C. J. L. Almquist: Äfven om Humor, och Stil deri, vari A. gör gällande, att kristendom och humor äro ett.

tragedi och komedi»¹, en förunderlig blandning av de båda, där allvar springer fram ur skämtet och glädje ur sorgen i tillförsikten om sanningens och godhetens seger.² Hos Thomander kan erfarenheten av världens bristfällighet och det mänskligas begränsning alstra ett djupt vemod. Redan ynglingen visste, att en fullkomlig värld finnes endast i fantasien: »Svärmare! nog kunnen I skapa paradis; det fattas er ingenting mer än ett par oskyldiga att sätta dit».³ Livet är fullt av ovisshet: »Der är ingen frid på jorden. Du som hvilar dig fördold vid vandringsstenen, pilen försummar sig ej, han hinner sitt mål och han hinner framom det: skynda dig fullsnart, statt icke stilla; der är ingen frid på jorden».⁴ Undergivenhet är högsta levnadsvishet.⁵ Men »en resignation i Schillers mening» anser han vara en hädelse och en otacksamhet, tilläggande: »Jag har lidit och jag har fröjdats: det är qvitt, qvitt åtminstone».⁶ Hans hållning inför livet blir bejakandets: »Fullt synes det nog, det saknar aldrig sitt ordförråd och sina vändningar; men när man hunnit till slutet och ser tillbaka, så är det så tomt att der finnas icke en gång spår efter kråkfötterna. Detta är den lilla glädjen och den stora sorgen. Naturen ger blommor, ger dem rikligen: det är den lilla glädjen, och hvarföre skulle man försaka dess emottagande eller förneka dess verklighet endast derföre att den är liten? Vi äro icke sjelfve så bålstora. Tacksamt må vi möta hvar blomsterdoft, tacksamt upphemta på läpparna det ringa rosenblad som vinden bär till oss, insupa ljusstrålen som spelar rundt den gröna ängsmattan, finna den lina handen angenäm och de regelbundna anletsdragen fulla med sköna löften. Men hvad är det mer? De många blommorna gifva så få frukter: det är den stora sorgen . . . Den sorgen är fruktbarande som en regndiger himmel öfver en förtorkad

¹ Se Sv. Dagbl. 16/2 1923.

² Jfr C. R. Nyblom: Några ord om humorns betydelse. Svensk Literaturtidskrift 1865, s. 243.

³ Thomander till Munthe 30/7 1818.

⁴ Vid theol. doc. Nils Otto Ahnfeldts jordfästning 9/1 1837, Skr. I, s. 699.

⁵ Jfr Till Grefvinnan *** då hon fyllde 21 år, Heimdall 1828 n:r 21; Thomander till Wieselgren 23/12 1854.

⁶ Thomander till sin fästmo 12/10 1832.

jord. Den sorgen kan göra människans himmel till himmel, liksom regnet gör åkermannens jord till jord. Sanden bär blommor, men ingen frukt: hälleberget bär ingendera. Låt oss glädjas öfver hvar liten glädje, sörja öfver hvar stor sorg, så kunna vi bortkasta hvarje liten. Lifvet begynner såsom en lek, sedan blir det ett alvar. Går man alvaret rätt igenom, så har man icke förlorat utan vunnit dem begge. Då kan den mognaden på en gång ega både alvaret och glädjen . . . Under varm himmel trifvas frukt och blommor på samma höstdag och på samma stängel bredvid hvarandra.»¹ Han fattade också föresatsen att bli »mera glad i bedröfvelsen, mera bedröfvad i glädjen».² Om ett genomförande av denna föresats vittnar det intyg, han ger sig själv: »Jag har alltid mitt goda lynne med mig hvart jag beger mig».³ Ynglingens lust att måla med hoppets färg talar i mannens förmaning till en vän: »Det ser icke ut af Ditt bref som du vore vid godt lynne. Ack, hvad lönar det att vara annorlunda? *Antingen* är lifvet en glädje, och när man ser på hustru och barn, sol och sommardag, förekommer det ofta sådant, och då — icke är glädjen gjord att gråta åt? Må man icke tacksamt taga emot hvad som bjudes? Redan den första smulan och än mer alla de derpå följande är ju vida utöfver allt hvad människan, den hunden, har förtjenat. *Eller* är lifvet en sorg, och hvad gör det? Den tryter snart, och vänder jag verlden en gång ryggen, så ser jag icke om hon räcker ut tungan åt mig. Är det en blandning, det är ju godt med omvexling. Är det ett intet, hvem vill bekymra sig derom?»⁴ Och en glädjens höga visa såsom en kristens plikt quand même sjunger han i ett tröstebrev: »*Blir* lycklig? Är Du det icke? Ack, måtte jag få Dig med mig på det berget der man ser lågheten af allt lågt rätt lågt inunder sig och ljuset af allt ljusst så saligt ljusst och nära! Jag har en tid varit så glad af idel bedröfvelseämnen. O huru herrlig är Han och huru uselt allt

¹ Thomander till fr. H. Westman 12/6 1842.

² Thomander till sin fru 1834 (odat.).

³ Thomander till Hierta 22/5 1846.

⁴ Thomander till P. G. Ahnfelt 16/5 1843.

annat! Lef, lid och hoppas!»¹ Denna den kristna människans sinnesstämning uttrycker han även så: »Frid vare öfver Dig, såsom den är öfver mig, och ännu tiofaldt mera, ogenomtränglig som en molnstod att den må skydda för alla den ondes glödande skott!»² Thomanders humor är ett solglitter över mörka djup, det livstroende leendets seger över tårarna.

För romantikern, där han djupt förnimmer brustenhetsen hos allt naturligt, framstår längtan till enhet mellan natur och ande, det omedvetna och det medvetna, smärta och glädje, även i den *estetiska* förnimmelsen, vilken reser kravet på enhet mellan innehåll och form.³ I det konstnärliga skapandet talar verkligheten själv: konstverket företer en bild av universum. I den mån detta framträder fullkomligt, resp. principiellt stående vid förlösningens faktum, ter det sig även skönt. Som utgångspunkten för den lust att kläda världsbetraktelsen såsom en förening av himmelskt och jordiskt i skönhetens form, vilken i så hög grad utmärker svenskt tänkande, torde Swedenborg få betraktas.⁴ För Almqvist äro religion och konst ett. För Thomanter hava de båda samma grund: förnimmandet av tillvarons omedelbart gripande väsen, av enheten i mångfalden — mystik. (Det är betecknande, att ett av hans första litterära företag var översättandet av Den tyska teologien, liksom hans undersökning om Suso röjer ett fint sinne för mystikens väsen.) Han kritiserar starkt hela den konstabetraktelse, som talar i B. J:son Bergqvists anförande vid jubelfesten i Lund den 1 dec. 1830. Gent emot B:s sats, att det icke funnits någon i egentlig mening skön konst före kristendomen, och ogillandet av en uppskattning av konsten för dess egen skull gör han gällande, att »konstens

¹ Thomanter till Wieselgren 14/3 1832. Jfr Sv. Akad. Handl. 1866, s. 38.

² Thomanter till densamme 26/6 1832. Jfr brev till P. G. Abnfelt 22/11 1846.

³ Jfr R. Huch: Romantik I, s. 50 ff., 102 ff., 329 ff.; II, s. 64 f., 250 ff., 342 ff.

⁴ Se B. Liljecrantz: Swedenborg, Thorild och Höijer, Lunds univ. årsskr. 1908. Jfr Werin: C. J. L. Almqvist, s. 67 f.

Jfr Rudolf Hjärnes teckning av den romantiska studenttypen: O. Sylwan: Fyrtiotalets student, s. 8 f.

producter äro något lika så gifvet som naturens». Därför får konsten som sådan icke heller förvandlas till blott medel, i detta fall genom att föreskrivas ett visst helighetsideal. (I ett dylikt förfarande ser Thomander en motsvarighet till rationalismens dygdelära.) »Ehuru det visserligen gifves eller kan gifvas en moralpoesi, en religiös poesi, en religiös plastisk m. m., som är skön konst, så följer dock icke deraf att all skön konst skall vara religiös, moralisk o. s. v.» Han håller t. o. m. före, att man kan finna »mera christendom i den profane Sergells profana Amor än i mången tysk postilla ifrån 1790-talet».¹ (I detta sammanhang opponerar Thomander mot Bergqvists klander av kyrkors upplåtande till profankonserter. Dels har nämligen tempel-lokalen ingen annan helgd än den som kommer från själva gudstjänsthandlingen, dels kan utövandet av musik icke anses som ett vanhelgande företag. »Nog måtte», heter det, »uppförandet af en äfven profan musik kunna anses för en lika så ädel förrättning som uppläsandet af auktionskungörelser, verifierandet af skjutslängder m. m. hvartill kyrkorna dels blifvit dels ännu äro begagnade.»)

Sin estetiska trosbekännelse har Thomander avlagt i sitt tal vid Assar Lindeblads installation i Öfved 22/9 1839², vari han opponerar mot den världsflyende, i fårakläder höljda fromhetens skönhetsfientlighet:

»All konst är synd och med besmittad hand
Orenar hon det helga hon behandlar:
Se der är summan af den fromma klagan
Som tynger månet svagt och sjukligt hufvud
I ångest ned. Så hänger jättersen
Med vissnad krona och med skrupna blad
I höstens qväll när månen ser på henne.

— — —
På en förbannad jord är ju ännu
Välsignelse, ty jorden är ju Herrans.
En hvar som har en gåfva, bruke henne,
Hur mycket pjunket hänger hufvudet
Dervid. Säg, sköter sparfven väl derom

¹ Quart. 1832 H. 3, s. 76 ff.

² Skr. I, s. 663 ff.

Att ej hans qvitter går på orgors toner?
 Han sjunger; Gud har bjudit honom sjunga.
 Så hviska du din fröjd, du bäck i skogen,
 Om också intet öra lyssnar till.
 Du mygga, dansa fritt din dans deröfver
 Och dö i qvällen vid din egen sång.
 Och gläns, du lysmask under falnadt löf,
 Fast ingen dag dig ser och natt ej heller.
 Och lek med dina blad, du blyga asp,
 Och spela med din färgprakt än mer blyg,
 Du daggdropp derinunder förrn du dör.
 Bygg dina slott, du dimma öfver träsket:
 De äro blott för qvällen, men hvad mer?
 De andres äro ej för evigheten.
 Du irrljus, lys klockgrodans aftonsång.
 Du fasta ek, som än har bålen qvar
 Ändock att dina löf afslagna vordo,
 Sträck nakna armar upp ännu mot himlen.

— — —
Och allt hvad anda hafver lofve Herran,
 Så konsten som naturen. Konsten är
 Natur fullt ut så mycket som naturen,
 Ej mindre Skaparns verk, ej mindre verklig,
 Ej mindre underkastad Herrans vilja
 Med eller mot sin egen och ej mindre
 Förgängligheten underkastad ock,
 Hur djupt hon ristar in odödlighet
 Och frihet på sin sköna inskriftssten.

— — —
 'Behöfver Gud mitt lof?' Ack fråga ej
 Hvad Gud behöfver, fråga hvad han gaf;
 Det gäller dig, det andra gäller honom.
 Är Gud ej kärlek? Kärleken behöfver
 Ju allt och intet. Allt: ju mer han älskar,
 Dess mera är han. Intet: kärleken
 Är nog ändå, är evigt, evigt nog.»

Så är konsten ett uttryck för och en tjänare åt religionen, vilken ju betecknar det absoluta förhållandet mellan det andliga och det timliga. Den är den Jakobsstege, på vilken människan uppstiger till religionens helgedom och där hennes goda änglar

gå upp och ned.¹ Tillämpad i kulten blir dess uppgift en be-
tingad:

... »Konsten christnad
Har byggt åt Herran tempel, sjungit psalmer,
Fäst Christi evangelium på duken
Med färgers sköna band, gett marmorn lif
För Christi skull och ordnat tempeltjensten
Och tillsatt mången fjäder till de vingar
Som lyfta själen till sitt ursprung upp.

— — —

... Men konsten är
En tjenstevinna blott i tempelgården,
Ej mer, ej mindre. Mindre ej, ty den
Som ej vill vara hvad han skaptes till,
Han blifver ännu mindre något annat.»

Högst bland alla konstarter sätter Thomander på lutherskt vis musiken. Till Munthe skriver han: »All konst är i sin grund religiös; men musiken är af alla den mest christligt-religiösa... Den söker uttala den utesägliga religiösa längtan, som försänker sig i sig själf och finner allt, på en gång saknaden och egandet af det högre lifvet. Musiken är upplåtandet af människans allra innersta, i hvilket afseende det icke heller är utan betydelse, att de heliga tonerna framkallas af det mest stumma, tillslutna och skenbart liflösa i naturen, ur stelnade djurs tarmar, kalla metaller och broskiga strupar. Den, som därför anser den stund förlorad, som man offrar åt musikalisk sysselsättning, han tänker föga visare, än den som räknar den religiösa sabbatsstunden för en stöld ifrån sitt arbete, d. v. s. han söker blott det fåfängliga, och icke det Gudi tillhör.»² Enligt Genberg fick Thomander stora tårar i ögonen vid åhörandet av religiös musik.³

¹ Se T. o. l., s. XXIII f.

² Se T. o. l., s. XXIV.

Som konstbedömare på måleriets område uppträder Thomander i ett brev till Dahlgren från Köpenhamn 8/3 1825 (T. o. l., s. 23 ff.). Han klagar här öfver de svenska myndigheternas njugghet i fråga om anslag till konstnärliga ändamål (s. 25). Ang. hans kraftiga medverkan till upprättandet av ett nationalmuseum se riksd. 1844—45 Pr. pr. IX, s. 140 ff.

³ Genberg, Dagbok 16/10 1845.

Även poesiens källa är oändlighets-, fullkomlighetslängtan. I känslans, fantasiens, värld lär människan att »äfven i en torftig ändlighets omklädnad igenkänna det oändliga. Det är», fortfar Thomander i sin analys av Atterboms diktarsnille, »icke den romantiska nejden i gränsen mellan tvenne landskap som ger diktens gåfva lif och varelse; den grönskan har länge årligen återkommit, men ännu icke funnit något helt skalde-slägte i dess dalgångar. Den romantiska nejd i gränsen af tvenne verldar, hvilken med hela sitt rika innehåll inrymmes i ett dödligt bröst, den gör skalden.»¹ Emellertid har Thomander därmed icke underkänt naturmystiken som inspirationskälla. Det intresse för landskapet, som röjer det romantiska konstnärstemperamentet, satt djupt hos honom. Ungdomens idylliska miljö förbleknade icke i hans hågkomst. I hans predikningar komma understundom uttryck för det känsligaste natursinne, oftast med en lokalfärgad bakgrund, läsaren att förnimma slättens utsägliga doft, skiret över dess oändlighetsmättade rymd. Det är det skånska landskapets atmosfär över »de hvita tempel, som vinka öfverallt bland sädesfält»² och det att »höra kvarnar gå och marknadsgäster bullra».³ I en annan bild heter det: »Åkern är verlden och i samma mån som det odlade fältet utvidgar sig måste ock allt flera hvita tempel utsås såsom hvetekorn uti fårorna».⁴ En personlig ton genomdallrar även hans framställning om den unge Atterboms omgivning: »Den unge verldsborgaren . . . går tillika sina egna sjelfständiga vägar: han har en bergsrygg, en hästrygg, ett träd eller åtminstone ett tak, hvarpå han svingar sig upp till en verldsåsig och ett verldsherravälde efter råd och lägenhet. Är lyckan god och staden nära, så får han göra bekantskap med folkets och konstens nyheter, i deras tidiga ålderdom

¹ Inträdestal i Sv. Akademien, Handl. 1856, s. 180.

² 5 S. i Fastan (P. N.).

³ 12 S. e. Tref. (P. N.).

⁴ Pingstdagen. Jfr 14 S. e. Tref.; Sexagesima (P.); Tal vid H. Hellmans jordfästn. (Skr. I, s. 598 ff.)

Jfr Bööks uttalande: »De vita landsbykyrkorna, de fridfulla kyrkogårdarna och de fromma prästtjällen skymta överallt i tidens poesi».

åtminstone.»¹ Verklighet och dröm, ägandets lycka och saknadens vemod (icke minst vid skildringen av den lantliga prästgårdsidyllen) hava här förenats till ett helgjutet konstverk. — Det öppna sinnet för naturen talar ett rikt och fångslande språk om landskap och lynnen i Thomanders brev till hemmet under visitationsresorna.²

Det är helt naturligt, att Thomander inom litteraturen kom att stanna företrädesvis inför representanterna för den kulturtyp, som låter ett idéinnehåll »oftare religiöst färgas än filosofiskt förtunnas»³ och vars realism aldrig sviker. Shakespeare finner han »liksom Bibeln, ännu sedan man lärt honom utantill, lika ny» och utbrister: »Prisad vare konstens Gud, som äfven i skaldekonsten satt en människa så högt öfver alla de öfrige att äfven den bäste ibland dem har något att sträfva till!»⁴ Österling pekar på en viss kongenialitet: den friska och levande ton, vilken Thomander anslog och vilken hans efterföljare som översättare antog som riktig, motsvarades av »något Shakespeareskt i själva lynnet».⁵ En liknande överensstämmelse gällde även i fråga om Byron, diktare och handlingsmänniska i en person, brinnande av rättfärdighetsnit, hatande försumpning och slentrian. Även det kroppsliga lytet och det ärrade såret i själen från ungdomens första stora besvikelse inbjuda till jämförelse. Thomander ser i Byron samtidens största skald.⁶ Närmast denne

¹ Sv. Akad. Handl. 1856, s. 177 ff.

² Se t. ex. brev från Tranås 1858.

³ A. Brunius: Ansikten och masker, s. 34 f.

⁴ Thomander till Dahlgren 8/8 1827 (T. o. l., s. 75).

Det är betecknande, att Shakespeares entré på kontinenten förmedlats av Voltaire.

⁵ A. Österling: Minnesteckning över C. A. Hagberg, Sv. Akad. Handl. 1920, s. 112.

⁶ Thomander till Dahlgren 8/8 1827 (T. o. l., s. 75 f.).

I brev till Dahlgren 21/4 1825 ger Thomander en intressant analys av Byrons Don Juan ut ifrån gestaltens sanna mänsklighet. Han bemöter fosforisternas sedliga indignation med den frågan: »Sedan hvilken tid hafva dessa beslutat att efter tio Guds bud döma om estetisk förtjenst?» Byron vore f. ö. en den sedliga storhetens skildrare (T. o. l., s. 35).

ställer han de övriga brittiska skalderna.¹ Bland kontinentens romantiker bekänner han sig främst till Jean Paul, »den store anden».² Han finner honom gå i rikedom upp emot Shakespeare och menar, att han en dag skall lysa vid dennes sida.³ Även Jean Pauls musa drives ju av ett realistiskt kynne och ett socialt patos.

Thomander framstår som en representant för föreningen i romantiken av *skönhet* och naturalistisk *sanning*. Hans ursunda väsen oroas ej av faran för en romantisk esteticisms ensidigheter och utväxter. I det snedvridna och perversa ser han ej heller något för romantiken särskilt utmärkande: »Hvad laster, brott och lättsinnigheter vidkommer, så anträffas de inom alla skolor och alla bekännelser, och kanhända icke minst inom de klassiska».⁴

Konstens och religionens identitet vilar för romantiken ytterst i att de hava sin enhet i *kärleken*. För den evangeliskt kristne har denna alltid en övervägande *etisk-aktivistisk* betoning. Livstron blir till kallelsetro och kallelsetrohet: »Ingen menisklig anstalt eller ordning är i stånd att utrota det onda, hvaremot den vill rigta sig. Men man skall väl icke derföre låta fara alla menskliga anstalter eller anordningar», säger Thomander.⁵ Medvetandet om att mödan lönar sig fyllde honom med en stor arbetsglädje och arbetskraft. Hans hängivenhet åt uppgiften och hans energi i dess fullföljande gav åt allt hans företag en karaktär av myndig helgjutenhet. Det förargade honom, som sade sig »skatta ett ord mer än en gullgrufva och en tanke mer än ett kungarike», att en gång hava sagt ett ord och tänkt en tanke förgäves.⁶ Han berömmar sig av att redan som 18-åring i Karlshamn hava »gjort mycket väsen, som verkade flera nyttiga förändringar både i rätttegångsväsende,

¹ T. o. l., s. 76.

² Thomander till Dahlgren dec. 1826 (T. o. l., s. 68); jfr 10/8 1828 (T. o. l., s. 87).

³ Brev till Dahlgren 10/8 1828 (T. o. l., s. 87).

⁴ Sv. Akad. Handl. 1856, s. 197.

⁵ Riksd. 1844—45 Pr. pr. III, s. 48.

⁶ Thomander till Munthe 29/4 1819.

barnauppfostran och fattigförsörjning».¹ Den unge studenten drevs av »hundra betraktelser, tvåhundra förslager och trehundra önskningar».² Professorn fann icke någon enda riktigt ledig stund.³ Domprostens enbart prästerliga verksamhet var av överväldigande mått och biskopen tog ej sitt ämbete som ett otium. Thomander utgör ett bevis på riktigheten av Hagbergs reflexion över »det svenska samhällets egendomliga sätt att för- yngra sig genom att erkänna hyddans son och arbetets ära».⁴ Samhället spände i sanning hårt denna starka båge med de många pilarna på strängen.

Thomander var å sin sida villig att på allt sätt träda i samhällets tjänst. Romantikens verklighetskärlek talade ju även som *patriotism*. En brinnande sådan framträder flerstädes i hans ytt- randen, ståtligast i hans anförande som hälsningsdeputationens ordförande vid riksdagen 1856—58.⁵ »Platsen näst intill religionen intog i hans hjerta fosterlandskärleken», säger Ljunggren.⁶ Hans offentliga verksamhet bars av en medveten patriotisk syftning. Liksom han ivrade för den svenska litteraturens självbesinning och främst genom sin insats i och genom Quartalskriften var verksam för framträdandet av en svensk teologi, så bars hans politiska gärning av lusten att tjäna och gagna. Helt naturligt blev han en av skandinavismens förgrundsfigurer i Sverige. Till de skandinaviska »kyrkomötena» synes initiativet hava ut- gått från honom.⁷ Från chauvinistiska planer å någondera

¹ Thomander till Dahlgren 17/7 1825 (T. o. l., s. 41). — Då Thomander medarbetat i Carlshamns Tidning med en serie uppsatser i estetiska ämnen (B. Lundstedt: Sveriges periodiska litteratur III, s. 176), torde det få antagas, att notiser, reflexioner och översättningar i nämnda organ även i andra ämnen, ej minst sociala, äro av hans hand. — För den Lingska gymnastiken synes Thomander hava varit ivrigt verksam. Jfr brev till Dahlgren 26/1 1826 (T. o. l., s. 54 f.); jfr 21/4 1825 (a. a., s. 33).

² Thomander till Munthe 29/4 1819.

³ Jfr Thomander till Hartmansdorff 20/3, 1/6 1838; till B. Cronholm 1849; till Rogberg 23/10 1831.

⁴ Hagberg till Genberg 18/1 1848.

⁵ Skr. III, s. 44 ff.

⁶ Sv. Akad. Handl. 1866, s. 47.

⁷ Jämte Thomander hava H. B. Hammar och P. Wieselgren varit dessa mötens främsta tillskyndare. Se brev till Thomander från Hammar 31/7

sidan tog han dock bestämt avstånd.¹ Ett vackert uttryck för deltagande i ett folks nationella olycka gav han vid festen i Lund 28/11 1863 för Lapinski och hans friskara, varvid han (mot rektors, prof. C. J. Tornberg, önskan) emottog polackerna i domkyrkan och efter en konsert därstädes höll ett tal till dem å Akademiska föreningen.²

Den romantiska livstron och intresset för det folkliga ägde på det politiska området sin motsvarighet i nationalliberalismen. De nämnda faktorerna samverkade hos Thomander med den evangeliska kallelsetron till hans glada reformvilja, av samtiden gärna betecknad som »rabulism». Tron på framtiden kräver på en gång trohet i det närvarande och arbete på lång sikt. I sistnämnda hänseende beklagar han, att »den svenska nationens flegma har gjort, att dess kyrka kommit några år sednare på utvecklingens bana».³ Den falska försiktigheten gisslar han: »det är icke ifrån skolföreståndarenas lärostolar som nya och dristiga meningar i allmänhet vänta sig sitt tidigaste understöd».⁴ Kraftigare tag än deras tarvas: »Större belevfvenhet kan man bevisa än den att be folk maka åt sig, och när det oförställda väsendet blir ömsesidigt, händer det att flyttningsförsöken göra något buller. I allt detta ligger ingenting ovanligt:

1855, från Ahnfelt 21/10 1856, från Wieselgren (odat.). W. uppmanar: »Sök att neutralisera de danskes små groll om påfvens skägg, och anslå stora frågor, Christenhetens, Europas, Skandinavien! Biskopen i Lund har ej haft den ställning förr på Seeland, sedan han hette Erkebiskop». Enligt meddelande från Stockholm gladdes »de högste skandinavism-vännerna» där mycket åt det förestående mötet i Köpenhamn.

Ett skandinaviskt möte mellan historiker och teologer hade avhandlats mellan Fr. Hammerich och Wieselgren i Lund 1847. Wieselgren höll s. å. på inbjudan från Köpenhamn ett föredrag om skandinavismen. Se G. Andersson till Thomander 18/10 och 29/11 1847; Fædrelandet 1847 n:r 278.

¹ Enligt meddelande från G. Andersson till Thomander 6/8 1849 hade O. Lehmann vid en middag hos konsul Hage betecknat Thomander som »en Fredens Engel» och tillfogat: »han maa ikke komme inden Kanonskudvid for mig». Jfr Thomander till Hierta 18/8 1848.

² Jfr Under Lundagårds kronor I, s. 168 f.; Folkets Tidning 1865 n:r 54.

³ Det skandin. kyrkomötet 1857, Förhandl., s. 37.

⁴ Sv. Akad. Handl. 1856, s. 190 f.

den nitälskan, som brinner varmast, är sällan den mest anspråkslösa.»¹ Och i politiken gäller regeln, att vad man icke kan *krypa* sig till, det skall man *slå* sig till.² Han frågar förebrående en vän: »Är Du också en af dem som icke vill göra annat än hvad tidningar ej kunna klandra, d. v. s. ingenting? Icke tror jag att mycket kan uträttas med detta släktet. Men skall något uppmuntra till försök, så är det motståndet. En sådan enighet der man skulle ha adversarium och alla under-adversarier med sig, är ju icke åsyftad.»³ Wieselgren ägnar den borne oppositionsmannens lust att giva hugg och att taga hugg med samma friska humör följande erkännande med anledning av Thomanders förhållande på prästmötet 1858: »Du stod, der præteritum och futurum stötte samman såsom två tornerare. Det blir ej utan gagn för utvecklingen i stort, att den torneringen skedde, fast ögonblicket var oangenämt.»⁴ Efter sistnämnda förhållande frågade Thomander föga, väl vetande, att den ensamme är den starke: »Icke är saken dermed hulpen, att de fem, sex, som kunna något åstadkomma, slå sig tillhoppa och komma öfverens om att göra ingenting. Låt då hellre hvar gå in för sig. Af kotterier göras dessutom inga storverk.»⁵ Vid sin första riksdag avgav han sin programförklaring på denna punkt: »Det är en på eget sätt angenäm känsla att vara ensam om sin mening. Jag är det gerna, emedan jag då undgår dela ansvaret för hvad som af beslutet kan blifva en följd.»⁶ Ej heller imponerade en larmande opposition på honom.⁷

¹ Sv. Akad. Handl. 1856, s. 184.

² Thomander till Dahlgren 12/2 1824 (T. o. l., s. 9).

³ Thomander till Wieselgren (odat.).

⁴ Wieselgren till Thomander 9/9 1858. Jfr »Biskopsvalet i L. Salamanca», s. 14, 18 f., 20 f., 32 m. fl. — Ang. Thomanders politiska »rabulism» se bl. a. Genberg, Dagbok 28/9 1844 m. fl. st.; Lilliecrona a. a., s. 125, 236, 313 f., 564.

⁵ Thomander till Dahlgren 12/2 1824 (T. o. l., s. 8).

⁶ Riksd. 1840—41 Pr. pr. XIII, s. 227. Jfr Thomander till Winberg 16/4 1827.

⁷ Jfr Thomander till Hartmansdorff 27/3 1834; riksd. 1856—58 Pr. pr. IV, s. 30.

Så var *striden* Thomanders rätta element. Han visste nogsamnt, att sanningen och rättfärdigheten i och för sig verka utmanande¹ och att »hvilka frukter en menniska än kan skörda i ungdomens och mannaålderns kallelsegerning, så är dock frid den minsta delen deraf». ² Irenism är något äkta kristligt, men i en kritisk tid kan intet »för det hela hufvudsakligt» därmed uträttas.³ Han kan väl misströsta om framgång i striden — »man gör kanske orätt att bjuda till att strida emot orättfärdigheten: man offrar sitt lif och vinner intet», skriver han 1826⁴ — avstå från striden kunde han dock ej. Med rätta besjunger också C. W. A. Strandberg

»det stolta hufvudet af helstöpt form,
som bars på starka axlar, helst i storm,
och då först sjönk, när hvarje motstånd slutat.»⁵

Emellertid söktes icke striden för dess egen skull. Den får lika litet som platsen däri vara självtagen: »När stridsmannen i otid griper in i kampen eller kastar sig på en plats som honom icke tillhör, så kan han icke vinna mer än fältherren vill hafva vunnit, men han förlorar säkert mer än höfdingen ville hafva förloradt». ⁶ För trotsande och utmanande i onödan varnas: »En Christi lärjunge framkallar icke onödigtvis människors dom, hvarken den blida eller den oblida. Att framkalla människors bifall utan trängande nöd, det är att fresta sig sjelf: att framkalla människors klander genom anledningar, dem pligten icke bjöd dig att begagna, det är att fresta Gud.»⁷ Med all sin sega energi vid genomförandet av en uppgift⁸ var Thomander icke heller, såsom Reuterdaahl påstår, »påträngande» och »oblyg». ⁹

¹ Pred. på Allhelgonadag 1864 (Skr. I, s. 315 ff.).

² Tal vid C. Schönbecks jordfästning 29/7 1836, Skr. I, s. 571.

³ Quart. 1832 H. 3, s. 82.

⁴ Thomander till Winberg 1/12 1826.

⁵ Sv. Akad. Handl. 1866, s. 53.

⁶ Pred. på Allhelgonadag 1864 (Skr. I, s. 315 ff.).

⁷ 5 S. i Fastan (P.).

⁸ Ett drastiskt exempel härpå meddelar Ahnfelt: Studentminnen I, s. 81 f.

⁹ Reuterdaahl: Memoarer, s. 166.

Till Hierta skriver han 1860 (25/7): »Du vet väl af gammalt, att jag icke är alltför benägen att bestämma andra till beslut eller handlingar». Och emedan det i striden gäller sak och icke person, så är det ett fel att bliva het i drabbningen: i kampen om människoväl bör man förhålla sig saktmodig, ja, glad och oförarglig till sinnes.¹ Det vilar också ett ridderligt drag över all Thomanders kamp; den präglas av vad han själv angivit som en gentlemans kännetecken: ädel ömtålighet, förutseende, alltid vaksam omtanke.²

Sinnet för realiteter — den »naturliga lustan» att hålla sig till »det concreta»³ — präglade Thomanders offentliga framträdande. Den vakna påpassligheten åtföljdes städse av saklighet och klokhet. »Man måste känna och älska en vetenskapsman med praktisk blick och praktiskt sinne som Du för att ej alldeles miss-trösta om allt, hvad lärde heter, i politik . . . De äro förfärlige, dessa kammarlärde; det är ugglor, som ej se för bara ljus», skriver C. W. Lilliecrona till honom 1844 (28/6). I kampen för idén glömde han aldrig verkligheten och gav därför gärna det bestående all den rätt, som kunde tillkomma det. I allmänhet tyglas och vägledes hans framåtanda av en sund konservatism: »Det gamla är försvarligt, ty annars hade det aldrig blifvit gammalt». Dock gives det gammalt, som varken är eller någonsin varit förträffligt.⁴ Hans ställning var »mellan det murkna gamla och det omogna nya».⁵ Verklighetssinnet talar även i hänsynen till faktiskt föreliggande möjligheter. Karakteristiskt i detta avseende är hans yttrande i riksdagen vid diskuterandet av förslaget om upprättande av arbetshus i varje län. Han anbefallde en mer exakt ekonomisk utredning med de orden: »Det är svårt att mot dem, som tala för de fattiga, uppträda utan att synas obarmhertig; men jag skulle dock önska få be-

¹ Försvar för Nykterhetssällskaperna, Quart. 1838, s. 251.

² Riksd. 1856—58 Pr. pr. I, s. 15.

³ Riksd. 1840—41 Pr. pr. XII, s. 161.

⁴ Quart. 1839, s. 368. Jfr Reuterdahls försiktiga uttalande Quart. 1840, s. 25 ff.

⁵ Wieselgren till Thomander 9/9 1858.

stämdt, om man fordrar anslag af 3 eller 30 millioner». På »allt-för exorbitanta» summor vore endast avslag att vänta.¹ I angelägenheter av framtida räckvidd är också klok besinning av nöden: »I saker för sekler bör intet så ställas att det hänger på 24 timmar el. 8 dagar . . . Så snart man är för häftig, så tro de att det är någon galenskap som förehafves.»² Det gäller framför allt att se saken i stort. Man kan med gott mod möta även sådant, som »kan hafva bråk med sig», då man »har rent spel och inga bialsikter samt icke envisas att få fram sitt, utan låter folk få styras efter folks eget hufvud, när ingen tredje lider i sin rätt, om också dervid icke alltid det allra bästa skulle framfödas utan endast något näst intill eller ännu litet längre bort beläget. För min del», fortsätter han, »inbillar jag mig att en stor del här i verlden är småsaker, och i den inbillningen lever jag ganska lycklig.»³ Och har man ingen annan dygd, bör man dock hava den att veta retirera i god tid.⁴ Thomander ironiserar smått över Atterboms vidlyftighet i föresatserna: många store män och mansåldrar skulle kanske icke hava räckt till för förverkligandet av hans tallösa sköna planer.⁵ Även ogillar han den mångordighet, som icke har något att säga.⁶ Som den »enda sällhet» anser han »klarhet och lugn i föreställningarna, rent och varmt intresse för allt gudomligt och menskligt godt samt en orubblig kraft i föresatser och bemödanden för dess

¹ Riksd. 1844—45 Pr. pr. VIII, s. 175.

² Thomander till Wieselgren (odat.); jfr brev till densamme 28/12 1848.

³ Thomander till B. Cronholm 8/12 1842. Jfr Quart. 1828 H. 4, s. 59 f. Ang. Thomanders villighet a priori att skärskåda en angelägenhet från olika synpunkter jfr De kyrkl. fråg., Skr. II, s. 450 f.; Thomander till Wieselgren påskdagen 1842.

⁴ Riksd. 1840—41 Pr. pr. VIII, s. 130.

⁵ Sv. Akad. Handl. 1856, s. 219.

⁶ Riksd. 1844—45 Pr. pr. III, s. 196. Jfr Thomanders yttrande vid samma riksdag: »Man har väl låtit mig förstå att jag mycket fäktar; men till förebråelsen var dock en tröst bifogad, då det hette att jag skulle dervid göra *misshugg*; ty ju flera *misshugg* man gör, desto mindre sårar man de ömtåliga, och genom *misshugg*, som alldeles icke träffa, blir icke mycket blod utgjutet» (Pr. pr. V, s. 35).

verkliggörande».¹ Liksom emellertid hans böjlighet och smidighet ådrog honom beskyllningen för oberäknelighet och opålitlighet², såg man i hans rätliniga konsekvens principrytteri. I hans skenbara formalism spelade dock även pedagogiska hänsyn in, såsom framgår av hans yttrande vid riksdagen: »Jag anser viktigt, att Statsmagterna vidblifva sina en gång fattade beslut. Att ofta ändra desamma gifver icke deråt nog anseende och kraft».³ Vid ett annat tillfälle heter det ironiskt: »För min del håller jag mycket på formerna, isynnerhet då det gäller constitutionella frågor . . . Jag fick då orätt, och när jag har fått något, vill jag gerna behålla det, äfven då varan icke är af bättre beskaffenhet än orätten.»⁴ Till Geijers omdöme, att Thomander vore allt för fix i sina idéer och ej nog »mouvements-karl», anmärkte han helt torrt, att G. nog ej hade så orätt däri.⁵ Denna Geijers anmärkning visar emellertid, att Thomander stod fjärran från allt lycksökeri. Han vittnar själv i fråga om en befattning, som han vore villig att bekläda, endast om den påtvingades honom: »Det enda är mig viktigt, att jag må vara *sänd*, då kan jag med Guds magt gagna, allt annat blir mig Gudilof mer och mer ligkiltigt».⁶ Å andra sidan måste en tydlig kallelse efterkommas: »Man får icke sparka med fötterna eller ge bakslag när Herren drifver en åstad på sina vägar och i sina ärenden».⁷

Kärleken till verket är för den kristne ett med kärleken till nästan. Ty gudstjänst är tjänst gent emot nästan. Romantiken liksom hela den tidsanda, revolutionen skapat, kunde endast understryka denna princip. Humorn, som ger tingen deras rätta proportioner, lärde Thomander predika över »likheten och olikheten mellan det onda och det goda i världen».⁸ Det kunde också hava hetat: de onda och de goda. För humorns blick är ingen

¹ Thomander till Heurlin 1/1 1842.

² Jfr A. Blanche: Minnesbilder, s. 179.

³ Riksd. 1840—41 Pr. pr. XII, s. 392 f.

⁴ Riksd. 1840—41 Pr. pr. XIV, s. 48 f., 58.

⁵ Lilliecrona a. a., s. 395.

⁶ Thomander till Wieselgren (odat.); jfr brev till densamme julaften u. å.

⁷ Thomander till densamme 27/2 1857.

⁸ Genberg, Dagbok 25/6 1847.

enbart god och ingen enbart ond. Inneslutande allt under frälsningsbehovets och frälsningsvisshetens synpunkt, stämmer den på förhand till sympati gent emot människorna och ett överseende leende inför »de mensklige dårskaperna».¹ Thomander fann, att felfriheten vore väsentligare hos hästar än hos store män.² Humorn är *human*; den dömer icke och fördömer icke.³ Ty den riktar sanningens udd även mot det egna bröstet och tvingar till besinning på tillhörigheten till det med skröpligheter bekajade släktet. Så förvandlas odium generis humani och den stolthet, det alstrar, till »ödmjukhet, saktmod och bön».⁴ Här ligger källan till Thomanders djupa människokänedom och levande intresse för människor, liksom hans förmåga att »fara sakta» med deras svaghet⁵, som gjorde honom i så hög grad skickad till såväl själasörjare som politiker. Varhelst något gott mänskligt arbetade sig fram, ville han bistå. På honom kunde tillämpas hans egna ord om Atterbom: »Han hade ett öppet sinne för all ädel mensklighet, för allt högt och stort, för allt vekt och vemodigt, för all tillåten fröjd, icke minst för skämtets».⁶ Och även hans ord om Almquist gälla som en bekännelse om honom själv: »Hans genomförda humanitet . . . uppenbarar sig icke såsom en stor mans fördragsamhet eller nedlåtande, utan såsom genomandad af den djupaste aktning för allt mänskligt fenomen och oförtäckt erkännande menskligheten i dem alla. Bättre har aldrig någon konstnär i handling öfversatt det välbekanta Terentianska: Homo sum, humani nil a me alienum puto».⁷

Emellertid var, såsom förut visats, Thomander icke heller främmande för den romantiska *ironien*. Hans demokratiska grundsyn är genomdragen med den aristokratism, som ut-

¹ Jfr Thomanders tal vid J. Ahnfelts jordfästning 1846, Skr. I, s. 713.

² Henrik Suso, Skr. II, s. 160.

³ Jfr Thomander till sin fru 8/10 1832.

⁴ Thomander till Wieselgren påskafton 1853.

⁵ Jfr J. Dillner till Thomander 18/1 1849.

⁶ Sv. Akad. Handl. 1856, s. 224.

⁷ Om C. J. L. Almquists författareskap, Skr. III, s. 56.

märker snillet, vilket väl kan misstaga sig i tusen saker, men träffar rätt i en enda hjärtpunkt.¹ Han harmas över »det vanliga hatet, som packet, uselheten och medelmåttan hyser till all makt och all öfverlägsenhet»², och tackar Gud för att hans människofruktan och människovörddnad växer allt mera nedåt.³ Redan som 20-åring skriver han: »För den, som lärt känna människornas skrot och korn, det vill säga, som vet att de äro narrar, är det alltid en hugnad att så ofta se sina resultater bekräftas.»⁴ Och med en rik erfarenhet bakom sig kan han senare intyga, att man aldrig har ett större förråd av sanningar till sitt förfogande, än när man avhandlar människornas fel, och sällan behöver iakttaga en större försiktighet, än när man med vörddnad för sanningen skall redogöra för deras företräden.⁵ Inför denna erfarenhet präglades hans personlighet av självkänsla och stolthet. »Han bugar sig icke för någon», skriver Reuterdaahl till Dahlgren 1831 (21/9).⁶ Han föredrog att som fribytare och ingens gäldenär kunna åt alla håll göra gällande vad som för honom telt sig som sanning.⁷ Hans ironi framstår också alltid som ett vapen i sanningens tjänst. Inför människors andliga lojhet, inför själviskhet och hyckleri kunde den yttra sig som bitande hån eller isande förakt. I sistnämnda hänseende må erinras om hans glänsande sociala satir »Engelskt sätt att förekomma det icke fattiga barn må blifva en börda för sina respektive föräldrar och sockneboar»⁸ och hans lust att fara illa fram med den akademiska uppblåsthet. Lärdomsskenet förblev ett gärna anlitat föremål för hans pilkastning. Om en präst och riksdagsman skriver han 1818: »Snart

¹ Sv. Akad. Handl. 1856, s. 213.

² Thomander till Dahlgren 23/11 1828 (T. o. l., s. 91).

³ Se Thomander till Wieselgren påskdagen 1842. Jfr Sv. Akad. Handl. 1866, s. 39.

⁴ Thomander till H. Munthe 10/4 1818.

⁵ Sv. Ak. Handl. 1856, s. 186. Jfr Thomander till sin fru 30/5 1861.

⁶ Jfr Reuterdaahl till Tegnér 8/12 1826: »Mannen har en hård panna och tål mycket» (Ur Es. Tegnér's Papper, s. 268).

⁷ Jfr Thomander till Munthe 3/9 1817; till Winberg 3/10 1820, 19/2 1829; till Wieselgren 3/3 1843; Sv. Akad. Handl. 1866, s. 30.

⁸ Gefion nr 18, 21, 22.

fattar han väl Doctors- i ställe för brännvins-hatten. Jean Paul föreslår Doctorshatten som kur för sådana dårhushjon, hvilkas galenskap består deri, att de tro sig icke ha något hufvud. Denna mani lär dock icke vara så allmän.»¹ För egen del anhåller han som opromoverad att få slippa doktorstiteln.² Över sin avsaknad av den akademiska lagern skämtar han i samband med omnämmandet av sin litteraturkritiska verksamhet: »Hvem ger mig rättighet att fälla hjortar, tillverka ögonsnus, göra bräckband och confiskera lurendrejadt gods? Jag har ju icke den gyl-lene (messings-) polis-brickan: jag menar den akademiska lagren, una salvifica, fastän år, olyckor och slagsmål visserligen kunna göra mig så skallig, att jag, liksom Cæsar, behöfver den.»³ Och då han själv erhöi doktorshatten, sade han den hava endast ett fel, nämligen det att vilja halka ned över ögonen.⁴ Vid riksdagen 1844—45 förklarade han sig icke kunna finna, att rätten att utdela titlar tillhörde de s. k. majestätsrättigheterna. Att anse detta vore »att kasta en skugga af löjlighet inom detta frid-lysta område». Ingen lag finnes, som åt denna »grannlåtssjuk-dom» lånade »något sken af majestätlighet». Andra utmärkelser kunde utfinnas, fullt ut så goda som den, att någon förklarades vara, vad han icke var: »Der kunna ju utdelas andra slags he-derstecken, t. ex. rättigheten att bära en, två eller flera bjellror i hatten o. s. v.»⁵ Mer tempererad, men icke mindre verknings-

¹ Thomander till Winberg 9/8 1818; jfr brev till Munthe 10/4 1818.

² Thomander till Munthe 10/4 1818.

³ Thomander till N. O. Ahnfelt 8/4 1824. Jfr T. o. I., s. IX.

⁴ E. J. Ekman: Den inre missionens historia II, s. 1257.

⁵ Riksd. 1844—45 Pr. pr. III, s. 48 f. Jfr IX, s. 187 f.

I brev till Hartmansdorff 13/9 1832 går Ahlman till rätta med promo-verande i tid och otid till teologie doktorat: »Gud gifve, att vi kunde fram-visa hvart 10:de eller 20:de år sju nya verkliga Theologer!» Det gängse systemet vittnade om förakt för teologien som vetenskap. »Jag tillstår för egen del, att om Regeringen ville rätt exemplariter förödmjuka mig, så skulle den nämna mig till Juris Doctor för det jag, såsom ledamot af två Consistorier i 16 år tillämpat både kyrklig och borgerlig lag.» Den viktiga minen hos dessa »Theol. Doctorer af det vanliga slaget, som hafva lärd reputation men icke nog vett att rodna för hatten», gjorde dem till orakel i allmänhetens ögon, när de dömde om teologiska skrifter, särdeles

full är Thomanders anmärkning under debatten vid 1850—51 års riksdag om förändring av seminarierna för folkskollärare: »Då så många andra redan, hvar efter annan, ursakat sig i afseende på de i deras Stifts-Städer befintliga Seminarier, så bör jag väl ock, med afseende på det i Lund, upplysa, att det lemnar till skolornas tjenst tvenne klasser af elever, nemligen goda och dåliga, hvilket må vederbörligen anmärkas, i händelse något förslag till Representationens ombildning efter classval skulle till nästa riksdag förekomma».¹ Och om en den mest svala och svalkande hållning vittnar P. G. Ahnfelts notis om den »lugna ironi», med vilken Thomander vid prästmötet 1856 åhörde utgjutelserna över läseriet och vilken syntes som »ett sannskyldigt allvar».² Vilket positivt uppsåt hans sältade tuktan emellertid hade, framgår med all tydlighet av fru Heibergs meddelande om hans uppträdande vid Tycho Brahe-festen på Hven sommaren 1846, sedan Orla Lehmann föreslagit resandet av ett minnesmärke i form av en väldig, från alla håll synlig obelisk. Hennes egna ord må anföras: »Med verklig Humor og med bidende Ironi og Vittighed imødegik han Lehmanns Opfordring, spottede over den himmelhøie Obelisk og udtalte sin Vantro med Hensyn til dens Virkeliggjørelse paa en Maade, der vilde have naaget Saarende, hvis Spidsen af hans Pile icke var blevet Stumpet af ved det Humorige i hans Tale og ved den Kjærlighed til Danmark og de Danske, der lyste ud af hans Ord.»³

»På det hela taget», anser Thomander, »skulle man kunna i en viss mening säga, att det fullkomligaste menniskor förmått åstadkomma har bestått och består i deras kritiska verksamhet.»⁴ I synnerhet finner han i ett väl avpassat skämt »ett rätt kraftigt gissel och bevisning mot elakheten och egennyttan».⁵

om deras orthodoxi. A. anför exempel på »fördomen för sidenhattens magiska kraft på och i hufvudet». (Jfr Thestrups besvär vid förslag till Landskrona, tryckt i Gefion.)

¹ Riksd. 1850—51 Pr. pr. I, s. 175.

² P. G. Ahnfelt: Prästmötet i Christianstad 1856, s. 17 f.

³ Johanne Louise Heiberg: Et Liv etc., s. 201.

⁴ Sv. Akad. Handl. 1856, s. 186.

⁵ Quart. 1828 H. 4, s. 33. Jfr Sv. Akad. Handl. 1866, s. 39.

Emellertid var den beskyllning för »självsvåld», som ofta riktades mot honom, icke obefogad.¹ Det brusande ungdomsmodet följde honom livet ut och gav anledning till mycken kritik. Wallin hade varnat honom därför i ett brev (30/12 1831), i vilket han anser honom »böra blifva en af de starkaste pelarne i vår Svenska Kyrka, särdeles när det ungdomliga och ännu kanske något luxurierande snillets kraft hinner fatta sina höga föremål med lika lugn som klarhet, lika opartiskhet som värma». Lusten till »lek» blev honom dock stundom övermäktig — han visste sig ju stå på en gång mitt ibland människorna och över dem. Hans uddiga skämt kunde väcka en irriterad stämning, ägnad att på förhand vantolka hans yttranden och åtgöranden och alstra en hätsk ovilja. Så utgjuter den prudentlige C. A. Hagberg verkliga hjärtesuckar över all den nonchalans och annan gemenhet, han funnit hos Thomander. »Vederbörandes lättsinne har inga gränser», klagar han.² Föga mildare stämd är Reuter Dahl med sina tillvitelser av »förvridenhet», »vrånghet», »egensinne», »förnämhet», »öfvermod» m. m.³ För att rättfärdiga sin motvilja konstruerar han upp dess förefintlighet redan i ungdomsåren på grund av Thomanders redan då bevisade »sjelfsvåld, dryghet, grofhet och egenkärlek».⁴ Ingen har dock bättre trivts samman med och mer beundrat den med dessa olater bekajade Thomander än den svale »Uranus».⁵ Brottningen hos denne mellan ovilja och beundran, hat och kärlek⁶

¹ Jfr Wieselgren till Thomander 9/9 1858.

² Hagberg till Reuter Dahl 5/10 1858; jfr 14/8 1856, 13/10 1857, 28—29/12 1857 (?), 28/12 1858, 2/6 1860.

Hagbergs framställning av ett besök hos Thomander under striden om den Norbergianska professuren anföres av A. Österling i Sv. Akad. Handl. 1920, s. 71 f. Den är karakteristisk för det sjukligt misstänksamma i H:s lynne. Österling finner skildringen »kuriös» och Hagbergs förhållande till Thomander över huvud »tragikomiskt». Att denna antipati inspirerats av H:s fader framgår av Österlings framställning s. 68.

³ Reuter Dahl a. a., s. 78, 83, 91, 183 f.

⁴ A. a., s. 68.

⁵ Jfr Reuter Dahl till Dahlgren 21/9 1831; G. Wetter till Wieselgren 16/2 1834.

⁶ Se t. ex. Reuter Dahl a. a., s. 183 f.

har något djupt gripande och tragiskt över sig och låter förstå en nästan feminin svartsjuka, vars ofrivilliga orsak måste sökas i P. Wieselgren.¹ — Thomanders stadgade rykte som »den i genialiskt skojande starke»² bekräftas av ett av Genberg med en viss skadeglädje anfört yttrande av Oscar I om Thomanders oberäknelighet: »Är det fråga om ett anslag, t. ex. 50 000 Rdr, så kan han stiga upp och rösta för 33,16».³ Denne Thomanders notoriske belackare⁴ ser i honom även en nattsvart »intrigör».⁵ Däremot strider emellertid redan den rättframhet, som präglade Thomanders väsen.⁶ Och till yttermera visso intygar han själv: »Det är icke nog att icke vara i någon intrig, man bör icke en gång *synas* vara det: så har jag ofta sagt till mig sjelf och särskildt hvar gång det gällt att i någon rättsfråga verka emot egna kamraters tillgörande. Skall jag framträda, så skall det ske öppet.»⁷ Han vet, att »blott en menniska är rättfärdig, går det henne väl hvart det går».⁸ Lilliecrona uttalar också sin övertygelse om Thomanders hederlighet, vilken ej vore i stånd till någon låghet av vare sig politiskt eller annat slag.⁹ Det var snarast bristande förmåga att förstålla

¹ Jfr a. a., s. 152, 180, 183.

I ett maliciöst brev 11/4 1841 bryter Reuterdahl öppet med Wieselgren med anledning av en W:s artikel under den Strausska striden. W. säger sig ej kunna förstå, att han skulle hava givit R. »ett oläkligt sår». Jfr Genberg, Dagbok 27/9 1845, 6/12 1846.

Om vänskap, förbytt i hat, jfr C. J. L. Almquist: *Hinden, Törnrosens bok* Bd I—III, s. 416 f.

² Reuterdahl a. a., s. 213, 223. ³ Genberg, Dagbok 16/10 1850.

⁴ En bidragande orsak till Genbergs ihärdiga motvilja mot Thomander torde få sökas i den omständigheten, att excellensen H. G. Trolle-Wachtmeister var morfar till G:s fästmo Amelie Toll.

⁵ Genberg, Dagbok 18/4, 17/5 1848. — Lilliecrona refererar ett omdöme från Lund: »En svart räf med en hvit ring kring halsen» (a. a., s. 34; jfr s. 513).

⁶ Ett bevis på Thomanders fullständiga öppenhet även gent emot motståndare anför Lilliecrona a. a., s. 558 f.

⁷ Thomander till G. Andersson 8/8 1845. Jfr brev till Dahlgren 22/8 1828: »Allt förblommerande, der det kan undvikas, är mig fatalt». (T. o. l., s. 89.)

⁸ Thomander till Hartmansdorff 13/11 1838.

⁹ Lilliecrona a. a., s. 314, jfr s. 565.

sig, att över huvud iakttaga försiktighet i demonstrerandet av sina tankar och känslor, som förskaffade Thomander mer än nödigt av ovilja och ovänskap. Hans ord om Atterbom äga sin tillämpning på honom själv: »Han fördolde illa den missaktning han hyste för hvad han förmente vara falska läror; han kunde upparbeta sig till en rätt uppriktig ofördragsamhet när det gällde».¹ Hans hänsynslösa uppriktighet tolkades ofta som utmaning. Wieselgren ger honom också efter prästmötet 1858, där hans skämt tagits som uttryck för en okristlig kärlekslöshet och ett förslag framställt, att ingen präst »med character» skulle besöka sin biskop, det rådet att lägga skalden i nattrocksfickan, när han i det yttre rummet i svartrocken mottog den över sina »läsare» klagande prästen, och endast med goda huvuden av förtrogna vänner tala så, som en Shakespeare kunde skriva. Därmed skulle han skörda större frukt, leva mer ostörd och längre samt snart återvinna sitt klerus som den Alexander irrestibilis, han dock vore.² (Till lusten att tolka ett yttrande av honom som en utmaning³ bidrog givetvis hans fasthållande vid »den Ahnfeltska ligan» och densamma närstående kretsar.⁴) Mer befogad var den ovilja, som härledde sig av en viss otålighet, bottnande i en ömtålig självuppskattning, som kunde göra samarbetet med Thomander rätt besvärligt. Genberg påtalar hans sätt att »spela stött»⁵; Tegnér finner hos honom »ett obehagligt och själfkärt väsende» förenat med »mycket genialiskt, dristigt och skarpsinnigt».⁶

¹ Sv. Akad. Handl. 1856, s. 221.

² Wieselgren till Thomander 9/9 1858.

³ Jfr E. G. Brings omdöme om De kyrkliga frågorna i brev till Reuter-dahl 28/5 1860.

⁴ Jfr Genberg, Dagbok nyårsafton 1844.

⁵ Genberg, Dagbok 26/7 1846.

⁶ Tegnér till Agardh 2/4 1832 (Eft. Skrifter II, s. 268). Tegnér's omdöme får en viss relief genom Thomanders meddelande till sin fästas 7/6 1833 om Tegnér's besök i Lund: »Reuter-dahl och jag äro de enda han sällar sig till. Jag är efter vanligheten benig emot honom». — Ang. Heurlins ovilja mot att samarbeta med Thomander se Genberg, Dagbok 16/10 1850.

Jfr J. C. Hellbergs grova teckning i *Ur minnet och dagboken* I, s. 110 ff.; IX, s. 165; XII, s. 62.

Thomander kände själv och erkände villigt denna sin svaghet. Och han skonade den ej. Han visste, att »högmodet», övermodet, var hans farligaste dödssynd¹ och han nedlade ett oavsläppligt arbete på att tukta detta sin »gamle Adams okynne». ² Han vet, att »menniskor äro i allmänhet vida mindre fördragsamma emot andras meningar än de föregifva eller intala sig; ett bestämdt utprägladt lynne med en liflig öfvertygelse vederfares det endast alltför lätt att hemligen eller uppenbarligen förakta andras meningar». ³ Också gisslar han oförmågan och oviljan att se och lyssna till en motståndares argument, det medlidsamma leendet, det otympliga hånet, den surmulna bitterheten: »Partigångare äro ett förnämt folk: det är icke saken själf, utan det är den omständighet, att jag står på sakens ena sida som gör att jag ser rätt, och hvad de andra se, det ser jag icke». ⁴ Han varnar talekonsten för att av språkläran låta locka sig att alltför ofta minnas, hurusom *jag* är den första personen. ⁵ För egen del var han städse villig att erkänna fel och misstag och att taga rättelse av övertygande skäl: »Näst intill att icke begå fel är bäst att erkänna det». ⁶ Han försäkrar, att han med glädje toge emot klander av vänner. ⁷ Han anser t. o. m. motsägelse och kritik som ett nödvändigt uppfostringsmedel emot det egna jaget, erkännande: »Jag behöfver säkert, att man ger mig litet försmädelse». ⁸ Han försummade ej att själv giva sig dylik: självvioniens pilar kunde falla tätt och våldsamt

¹ Se Sv. Akad. Handl. 1866, s. 39.

² Thomander till N. O. Ahnfelt 27/4 1824.

³ Sv. Akad. Handl. 1856, s. 221.

⁴ De kyrkl. fråg., Skr. II, s. 406. Jfr Lilliecrona, a. a., s. 166, 426, 232 f.; S. G. Cavallins minnestal vid prästmötet 1870.

⁵ Sv. Akad. Handl. 1856, s. 222.

⁶ Riksd. 1847—48 Pr. pr. V, s. 306.

Ett vackert exempel på Thomanders villighet att erkänna ett fel lämnar hans brev till Wieselgren 24/5 1831: »Jag har felat emot Dig just derföre att Du tror det, hvilket är bevis nog i en grannlagenhetsfråga. Förlåt mig det; jag hade menat helt annorlunda.»

⁷ Thomander till Dahlgren 22/8 1828 (T. o. I., s. 90).

⁸ Thomander till red. F. T. Borg. (Se dennes brev till Thomander 4/12 1859.) Jfr Thomander till Wieselgren 28/12 1848.

som en hagelskur. Han var villig att gärna förlåta en oförrätt. Småaktigt rätthaveri var honom fullständigt främmande.¹ För agg och hämndlystnad fanns icke plats i hans hjärta. Den som ena dagen givit honom ett sår behövde den andra endast lägga handen därpå, för att det skulle vara helat, säger G. Ljunggren.²

Sitt goda humör förlorade Thomander ej ens under det svåraste förtal. Till sin fru skriver han 1838 (31/7): »Hundrade gånger kommer det väl äfven hädanefter att talas illa om mig. Detta bekymrar, såsom Du vet, icke mig och bör således icke heller bekymra andra.» I brev till Wieselgren 1853 (19/10) skämtar han: »Jag har ingen annan förföljelse än att en anonym lofvade mig döden för ett par år sedan och sedermera att man ljuger bra på mig. Deraf blir jag fet så att jag spricker.» I allmänhet svarade han ej på tillvitelser, satte blott upp en hård sköld däremot.³

Thomanders intresse för allt mänskligt i dess ringhet och storhet samt hans fängslande originalitet inbjödo omedelbart till beundran och hängivenhet. Lätt erövrade han människor. Mindre angelägen var han om att binda dem vid sig. A. Sandberg yttrar härom i brev till honom 1851 (12/5): »Du har det kongliga prærogativet, att om Du visar uppmärksamhet emot någon, finner en sådan sig serdeles smickrad, kanske för sällsamhetens skull». Han iakttog alltjämt det förhållande, varom han skriver till H. Munthe 1817 (15/9): »När jag är i sällskap med de der hvardagsmenniskorna, har jag intet ord, intet ljud, intet lif; ty jag vet, att jag der är en fremling, en okänd person. Likväl kan jag äfven tala, vara liflig till och med, när jag dertill blifvit stämd.» Inför sin fästmö biktar han 1832 (18/3): »Antipathi så väl som symathi är en sak som ingen dödlig kan hvarken hjälpa eller stjelpa. Sjelf har jag i begge dessa hänseenden ganska bestämda känslor och lyder dem i alla lofliga fall utan motsägelse. Men som offentlig person kommer jag i mångfaldiga collisionsförhållanden der

¹ Jfr Thomander till Hierta okt. 1849.

² Sv. Akad. Handl. 1866, s. 49; jfr s. 55; Nya Dagl. Alleh. 1865 n:r 159.

³ Jfr Thomander till Wieselgren 28/12 1848. (Han meddelar här, att det tal, han uppgivits hava hållit till massan den 18 mars, var uppdyktat.)

rättigheten att följa mina tycken helt och hållet upphör, och då lyssnar jag till pligtens bud.» Om den frivilliga ransonering, han i fråga om vänskap ålade sig själv, heter det i brev till den samma s. å. (25/5): »Sant är äfven — och häri ligger det högmodiga — att jag för min del dagligen måste öfva mig i anställandet af den smärtsamma operation att väl icke stöta ifrån mig, men dock varsamt afböja mycken sådan tillgifvenhet af unga män hvilken endast såsom en tyngd på lasset blir hinderlig för ens framgång utan att de, hvilka hänga sig på en, kunna fortkomma ett enda steg derigenom på sin lycksalighets väg. Man måste alltjämt taga sig till vara att man icke förvärfvar sig egentlig kärlek, utan blott aktning: och i denna försigtighet ligger dock ingen egoism utan blott hörsamhet för det budet hvilket jag förmodligen mer än en gång predikat för Dig, att den lilla moralen icke må få döda den stora. Att göra väl emot alla, men afböja deras tacksamhet, att vilja alla väl, men sluta sig till få, är en nödvändig lefnadsregel för hvar och en som kommer i förhållande till många.»

Att Thomander blott sällan fann sitt stränga krav på vänskapen uppfyllt, torde även hava haft sin grund i minnet av den oförliknelige vännen N. O. Ahnfelt. Förlusten av denne, vilken han karakteriserar som i de delar, i vilka han var utbildad, den mest Kristus-lik, han träffat¹, kunde ingen ersätta. Gärna dröjde han vid minnena från »Nils Ottos och det barnsliga skämtets dagar».² Den förtroliga vänkretsen förblev också mycket begränsad. Sedan ungdomsvännerna Munthe och Dahlgren kommit i rent yttre avseende på avstånd — med den sistnämnde har Thomander f. ö. blott några enstaka gånger sammanträffat — Reuterdahl avfallit³ och Almquist svikit hans förväntnin-

¹ Thomander till Wieselgren (odat.). Jfr brev till Hartmansdorff 18/8 1836, 3/1 1837; Akad. konsist. prot. 14/12 1836 § 2. I en briljant karakteristik av N. O. Ahnfelt och analys av sitt vänskapsförhållande till honom i brev till sin fästmo 21/5 1832 skriver Thomander bl. a.: »Han är det bästa man kan vara på jorden: han är man».

² Thomander till Elias Fries 1864.

³ I brev till fr. Carolina Winberg längfred. 1858 beklagar Thomander, att han och hans fru fortsatt det enda umgänge, de någonsin idkat, näm-

gar¹, inskränktes den till P. G. Ahnfelt och Wieselgren. Även i förhållandet till dessa synes med åren en avmattning hava inträtt. Särskilt breven till den sistnämnde få allt mer en viss kyla i tonen.²

Att emellertid bakom den skenbara liknöjdheten bodde en vek känslighet och ett stort behov av förstående och kärlek har Thomander uttalat bl. a. i satsen, att detta behövs tillfredsställande innebure »den högsta vinsten som kan vinnas här på jorden».³ Och i ett (odat.) brev heter det: »In diesem Thale der Finsterniss

ligen med Reuterdahl, allt för »envist och efterhängset», ännu sedan ovilja visats dem. (Efter »ett kallt och ovänligt mottagande» vid ett besök hos R. efter hans utnämning till domprost hade makarna Thomander överenskommit om umgängets med honom avbrytande. Jfr Reuterdahl a. a., s. 157, 180.)

Ahlman avlägsnades från Thomander genom deras olika ställning till nykterhetsfrågan. Den senare korrespondensen mellan de båda visar å A:s sida ett av besvikelse förändrat omdöme om den forne lärjungen och vännen med en djupt vemodig underton.

¹ Ang. Thomanders förhållande till C. J. L. Almquist se A. Österling, Sv. Akad. Handl. 1920, s. 60 ff.; A. Ahnfelt: C. J. L. Almqvist, s. 133 ff. (Almquists brev till Thomander från London 3/7 1851 återfinnes i sistnämnda arbete, s. 225.) Om Thomanders avsky inför Almquists beteende se brev till P. G. Ahnfelt 25/6 1851; jfr P. G. Ahnfelt till Wieselgren midsommarafton 1851.

Almquist beskrives som helt liten till växten, med livfulla ögon och av ett sprudlande temperament. Hans stora lust skall hava varit att få känna sig hemmastadd i en väns hus, nojsa med barn och tjänstefolk och deltaga i husliga bestyr.

² Se t. ex. Thomander till Wieselgren 9/1 1859.

Om Wieselgren skriver Thomander till sin fästmö i maj 1832: »Pratsam efter vanligheten . . . en ovanligt klok och förständig man». Till W. själv skriver han 1831 (24/5): »Dina fel ligga för mycket på ytan för att Du icke ständigt skulle få plikta och svida för dem. Och att der finns annat än fel, det inse icke begäbbarna.» — I huru hög grad P. G. Ahnfelt var kongenial med Thomander framgår bl. a. av S. Cavallins minnesteckning över A. vid prästmötet i Lund 1864, Handl., s. 49 f.

³ Sv. Akad. Handl. 1850, s. 224. Jfr Thomander till Dahlgren (odat.): »Nu skall jag åstad och förkunna om de åtta saligheter: den nionde är mig vänskap och tillgifvenhet». Jfr R. Petersen: Fra det svenske Kirkeliv etc., s. 220 f.

sind der Guten nicht so viele, oder, wenn sie auch da sind, das Zusammenflossen so alltäglich nicht, dass man nicht jede biederere Hand, die sich uns darbietet, mit schwelgerischer Liebe ergreifen und festhalten möchte. Närhelst han fann den hand, han tryckte, tillhöra en förstående, visade han sig också öppen och tillgänglig.¹ Härom vittnar icke minst hans väldiga korrespondens, i regeln präglad av en sprudlande friskhet. Och dock säger han lusten att skriva »sällan komma på och vanligen mycket tvärt afstanna»², något som måste med årens lopp allt oftare hava blivit fallet, då ämnena för korrespondens givetvis i allt ringare utsträckning fingo väljas av honom själv. — Liksom han gent emot människor, vilka på intet sätt intresserade honom, iakttog en kallt förbindlig eller en rent avvisande hållning³, odlade han ej tomma umgängesformer, även med risk att bliva ansedd »högfärdig». Visiter avlade han ytterst sällan och i officiella församlingar deltog han icke.⁴ Av sällskapsliv blev han med åren allt mindre road.⁵ Hagberg nämner som exempel på Thomanders »oefterrättlighet» att han »krupit in i sitt ide för att suga sina väldiga ramar».⁶ Däremot är H:s påstående, att besökande i Thomanders hus bemötts ovänligt och ohövt, ja hånfullt, icke med sanningen överensstämmande. Även när han, i synnerhet på äldre dagar, plågades av umgänget med triviala människor eller stördes mitt uppe i de hopade viktiga göromålen, iakttog han vid besök alltid en taktfull hållning, däri dock måhända någon »otålighet» kunde

¹ Jfr Thomander till Hartmansdorff 13/11 1838.

² Thomander till P. G. Ahnfelt 10/1 1852. Jfr Thomander till sin fästmo 21/5 1832; P. G. Ahnfelt till Wieselgren 11/3 1840.

³ Jfr Thomander till Wieselgren påskafton 1853; Ahnfelt: Studentminnen I, s. 119. Emellertid berättar Ahnfelt även om Thomanders förmåga att i en intellektuell och estetiskt prövande situation lägga i dagen ett stort tålmod (a. a., s. 216).

⁴ Jfr Thomander till Dahlgren 17/7 1825 (T. o. l., s. 41); till sin fru 29/4 1842; till fr. Carolina Winberg långfred. 1858.

⁵ Jfr Thomander till Wieselgren 3/3 1843, 24/2 1854; till G. Andersson 28/10 1852; till O. J. Fähræus 26/1 1856.

⁶ Hagberg till Reuter Dahl 13/10 1857.

skymta. Till talet om ovänlighet har säkerligen den omständigheten bidragit, att Thomander på grund av sjukdom (influenta) kom att höra illa.¹ Lika obefogat är Hagbergs påstående, att dörrarna i det Thomanderska huset varit hermetiskt tillslutna.² Detta var förhållandet blott en gång om året — på nyårsdagen. I själva verket var hemmet mycket gästfritt.³

På rätt tid sammanförd med rätta människor lade Thomander i dagen en framstående sällskapstalang. Hans gnistrande kvickhet, hans oförlikneliga berättarkonst och hans eloquentia corporis drogo allas blickar och sinnen till honom. C. W. Lilliecrona berättar i sin dagbok för den 10 jan. 1841: »Hela e. m. och aftonen tillbragte jag, såsom vanligt högst trefligt, hos Thomanders: ett ställe der jag trivdes obeskrifligen väl. Han var utomordentligt briljant, under konversation i de mest olikartade ämnen, öfver hvilka alla han kastade klarheten och behaget af sitt snille och sin lifliga känsla.»⁴ Och i sitt tack för vistelsen i Thomanders hem under det kyrkliga mötet 1859 omtalar Rudelbach det sätt, varpå han »med uoverträffelig Humor oplivede og ledede, undskyldte og rettede (?) baade den Ene og den Anden, det Ene og det Andet, samt stræbte at sammenknytte alt med den Kjærlighed, som er Fuldkommenhedens Baand».⁵

En sund naturlighet präglade Thomanders framträdande i umgängeslivet. Den talade främst som frihet från all falsk asketism. Sin ställning till adiafora har han utförligt deklarerat i en recension av Schartaus Bref i andeliga ämnen.⁶ Opponerande mot Schartaus rigorism, varnar han för varje försök till »naturens

¹ Jfr Thomander till Wieselgren 24/2 1854.

² Hagberg till Reuter Dahl 28—29/12 1857 (?). I brev till densamme 13/10 1857 ondgör sig H. över att biskopshuset skulle förses med »ett plank eller staket, en medeltidsinstitution, som ingen prelat hittills ansett vara nödig till skydd mot offentligheten».

³ Jfr Thomander till Reuter Dahl 21/10 1860, Aulén: Brev till H. Reuter Dahl, s. 100.

⁴ C. W. Lilliecrona a. a., s. 408. Jfr Ahnfelt: Studentminnen I, s. 119; Prestmötet i Christianstad 1856, s. 20.

⁵ Rudelbach till Thomander 10/9 1859.

⁶ Se Quart. 1828 H. 4, s. 31 ff.

utdrifvande med gaffel» och påstår, att den, som anser ett bildat umgänge omöjligt utan frestelse till lättfärdighet eller annan köttslighet, är antingen i hög grad fördärvad, eller också har han naturen mer än vanligt emot sig. Med hänvisning till Luther gör han gällande, att en kristen till följd av sin kallelse rent av är förpliktigad att deltaga i åtskilliga världsliga angelägenheter. Och förbudandet av ett slag av förströelse leder endast till tillgripandet av ett annat. Att somliga »göra sig till svin» är icke matens och dryckens eller dansens skuld: »tron och kärleken låta hvarken dansa eller sitta bort sig, om du allenast är dertill tuktig och måttlig.» Själv dansade han icke — dock lämnade han ett bröllop dess rätt och sed, när det ginge tuktigt och ärligt till, och dansade med — kunde inga visor, musicerade icke, ginge icke ofta i sällskaper, men även med avseende på dessa förströelser unnade han sina medmänniskor att vara »äkta lutheraner». Även opponerar han mot Schartaus förkastande av »fåfängliga sånger» i mening av dikter med annat än religiöst eller moraliskt ämne. De flesta av de vanliga ur operetter tagna sångstyckena vore över huvud så platta och obetydliga, att de icke kunde göra något intryck på vare sig förstånd eller hjärta. Bellmans »icke synnerligen läckra» skaldestycken hade berett honom rätt mycken glädje, utan att han därigenom ett ögonblick blivit intagen för en liderlig levnad. Teatern betecknade skön konst och utan allt beivstande av densamma vore en egentlig konstabildning hart när omöjlig. Luthers »jovialiska karakter» vore utan tvivel till en del orsaken till att »denne frimodige troshjertes reformation icke ifrån början antog den pietistiska ängslighet, som mindre storsinta män i sin välmening sedermera sökt gifva den». Att Thomander särskilt i yngre dagar icke fört något eremitliv eller nekat sig världsliga njutningar och nöjen framgår med all tydlighet av hans korrespondens.¹ Dock iakttog han städse en synnerligen stor måtta

¹ Jfr brev till Winberg 27/11 1820, 3/2 och 12/3 1827; till Dahlgren 16/5 1824 (T. o. l., s. 15) och 11/3 1827; till N. O. Ahnfelt (odat.).

Att Thomander ej alldeles drog sig undan från sällskapslivet framgår bl. a. av Genberg, Dagbok 19/11 och 10/12 1845, 6/4 och 27/11 1846. I

med avseende på mat och dryck.¹ Bruket av rusdrycker avsåde han sig helt med sitt aktiva inträdande för nykterhetssaken.

Thomanders fantasifulla, skapande och omskapande, konstnärstemperament ägde en utomordentlig rörlighet. »All entonighet tröttnar», heter det i brev till J. U. Winberg 1818 (1/3). Till Tegnér skriver han 1828 (4/12): »Hvad det skenbara vacklandet beträffar, i thy att man stundom handskas med Muserna, och stundom med Kyrkolagen, så är fara värdt, om icke sådant snarare må anses för en i sjelfva verket lofvärd mångsidighet». Agardh ger ett drastiskt uttryck åt denna rörlighet, när han jämför honom med Reuter Dahl: »Thomander är en vida öfverlägsen person; öfverlägsen genom sin friska natur, sin duktiga kropp, sina lifliga manér, sin hittighet, sin kvickhet, sin kännedom om modern litteratur, sin förmåga att träda fram, när det gäller, sin oförsynthet, sin dristighet, sin aplomb, sitt sätt att göra sig sjelf viktig och alla andra till bagateller. Han är duglig till allt, till hofman, till småpoet, till statsman, till litteratör, till öfversättare, till recensent, till jurist, till prest, till professor, hvarför då icke till domprost?»² Lunds domkapitel intygade i sin välkomsthälsning till den nyvalde biskopen den lyckliga föreningen i hans person av »egenskaper, som icke alltid trifvas tillsammans».

Stockholm idkade han under de första åren vid riksdagen ett rätt flitigt umgänge utom med riksdagsmän med litteratörer, musiker m. fl. Hur hans otvungna sätt kunde även i dylika kretsar missförstås framgår av A. Blanche a. a., s. 177 f.

¹ Som ett kuriosum i hans egna ögon omtalar Thomander i brev till sin fru 20/5 1842 en bjudning hos expeditionssekreteraren F. R. Lorichs. »Jag ville», skriver han, »en gång se en riktig soupé. Herrar, fruor, ungherrar, flickor, francaiser utan all ända. Allting furstligt: thé, glacier, carolina, erkebischoff, mandelmjolk, porter samt seltersvatten med champagne kringbjöds före måltiden. Denna serverades i 6 à 7 rum: man åt stående hummerpastejer, ostron, glacepudding, vildt, confecturer och någon inlagd kall köttvara med kalla förlorade ägg omkring, samt fruktsoppa, det sistnämnda först.»

² Agardh till Tegnér 2/4 1832. Jfr Wingård till Tegnér 22/5 1839. (Hippel a. a., 162, 371.)

Med sitt lättörda lynne kritiserar Thomander den svenska trögheten: »En politisk lögn i Paris kan sätta alla gatstenarna i rörelse, en dylik i Sverige sätter mungiporna i rörelse till gäspning. I Frankrike finnas 18 millioner människor som icke kunna läsa; i Sverige finnes kanske en million som kan läsa men icke gitter. Af de 18 millionerna skall man tilläfventyrs finna en million färdig att slås för jemlikheten, Jungfru Maria eller Henric den femte, allt efter det namn som nämnes af den i hvars hand silfverfrankerna glittra; i Sverige skulle troligen icke ens ett majestät med brännvin och bankosedlar kunna uppvigla ett hundrade af en million. I Frankrike göras revolutionerna af de trasiga, i Sverige af de dekorerade.»¹ Ett nästan klassiskt exempel på hans »oberäknelighet» utgör hans mottagande av Almquist i Bosarps prästgård, dit A. anlände på sin vallfart till Skåne sommaren 1836 och där Thomander med familj gästade. Sedan Wieselgren framfört underrättelsen om, vilken gäst han medförde, och värden, P. G. Ahnfelt, hälsat denne, som lugnt förblev sittande i vagnen, välkommen, tog Thomander honom på sina armar och bar honom in i salen, där han ställde honom mitt på golvet under utropet: »Detta är Love Almquist!»² Med sin ogenerade rättframhet och frispråkighet, sin glänsande fyndighet i blixtnabb replikföring gav Thomander talrika bevis på sanningen av satsen, att humorn som sanningssägare uppträder som enfant terrible.³ Om ett verkligt behov av uddig tankelek, av skämtande som »förståndsofning»⁴, helst med en likvärdig partner, vittna hans ord i inbjudan till Skarstedt att assistera vid Kjellstorps kyrkas invigning: »Fri resa, fri förtäring, fria stickord m. m. bestås». Hans skämt var dock aldrig uppsåtligt sårande.

¹ Gefion n:r 43.

² Ahnfelt: Studentminnen I, s. 291.

Jfr Thomanders inbjudande av Genberg till besök 20/3 1852: »Den fullkomligaste vänlighet och det menlösaste pojkväsande skall Du finna i mitt 27 al. låga landthus». Se även A. Th. Lysander: Smärre Skrifter, s. 159 f.

³ Jfr Söderblom: Tre livsformer, s. 59. Se C. W. Lilliecrona a. a., s. 121, 357. S. 380 anför L. ett bevis på Thomanders frispråkighet inför kronprins Oscar. ⁴ Jfr Quart. 1828 H. 4, s. 33.

Som improvisatör bländade Thomander i sina offentliga yttranden.¹ »Till talare var han född», säger Lysander. Om ett systematiskt odlande av denna förmåga vittnar hans meddelande: »De stunder mina theologiska studier lemna mig lediga, använder jag på Demosthenes och på engelska och fransyska poeter. Det är mig angeläget att äfven hålla fantasi och dithörande själsförmögenheter uppe.»² (I sådana stunder av andlig koncentration eller produktion var han till ytterlighet ömtålig för störningar utifrån.³) Extemporering var hans talekonsts a och o. (Ett på förhand efter utkast verkställt pressreferat av ett anförande av Thomander kunde riskera den invändningen: men det var ju alls icke det, han sade!) Han kunde också knappast förmå sig till att på nytt genomläsa, vad han skrivit.⁴ Varje gång han skrev eller talade, gav han lika helt, lika omedelbart sig själv. Enligt Lysanders mening bibehöll han som talare genom denna oavslåliga brottning med uppgiften »alltför länge och alltför mycket sin första karakter af den mest lysande debutant».⁵ Hans talekonst ägnar L. det sammanfattande omdömet: »Ingen har så som han mäktat att gripa åhörarne med hela styrkan af sin personlighet. Ingen har till den grad, för att begagna en ciceroniansk liknelse, lyckats att lämna gadden efter sig i de sår, han stungit.» Och G. Ljunggren ger ett än värtaligare intyg: »Än mäktigt forsande, än lugnt som bäcken letar sin väg genom ängarna, flöt språket, melodiskt, böjligt, från hans läppar, och som vattunymfer ur vågen döko tankarna upp . . . Ena ögonblicket var han den mognade mannen, som blickat in i lifvets dunklaste skrymslen; nästa ögonblick tumlade han om som en yster pojke och kastade kring sig skämtets lätta fjäderbollar. Men hur tvär öfvergången än syntes, saknades icke förmedling. . . . Han kände sin makt, och det tycktes ofta göra honom ett nöje att utöfva henne. Stundom stod han och lekte skalkak-

¹ Jfr till det följande kap. IV: 2: Det homiletiska framträdandet.

² Thomander till fr. H. Westman 27/3 1847.

³ Jfr Sv. Akad. Handl. 1866, s. 48.

⁴ Thomander till Hierta 12/12 1848. Jfr Sv. Akad. Handl. 1866, s. 48 f.

⁵ A. Th. Lysander a. a., s. 160 f.

tigt med åhörarne, stundom vände han sig ironiskt mot sig sjelf och tycktes sätta sin talareära på spel, för att nästa ögonblick åter eröfra den.»¹ — Redaktör C. Ploug besjunger den »Storhedens Skær», som präglade Thomanders framträdande:

»Den knuste sig rundt om hans myndige Mund,
hvor Lunet og Viddet med Gratierne leged.

Den flød fra hans Læbe — en bugtende Flod,
der iled — hvorhen? — kun hans Villie det vidste,
men lyttende graadig Tilhøreren stod
og drak af den klingende Strøm til det Sidste,
hvad enten i Følelsens mægtige Sprog
sit Hjertes enfoldige Tro han fremstilled,
hvad heller hans Lune paa Eventyr drog
og skæmtende Boldt han med Ordene spilled.»²

Av Thomanders många tillfällighetstal finnes tyvärr intet bevarat. Självt hade han ej en tanke på någon dylik åtgärd. Han säges hava vid besvarandet av tal till honom vid uppvaktningar och liknande tillfällen visat en virtuos förmåga att anknyta till något under anförandet fällt yttrande.³ Att han som talare med så starkt subjektiva betingelser var ojämn, säger sig själv.⁴

Uttrycken för Thomanders improvisatoriska kynne tolkades på sina håll som »aktörskonster».⁵ Och dock var allt oäkta honom

¹ Sv. Akad. Handl. 1866, s. 42 ff. Jfr Lilliecronas omdöme om Thomanders tal i representationsfrågan vid riksdagen 1840—41, a. a., s. 258 f.

² Ur dikt vid Thomanders frånfälle. — Rudelbachs omdöme om de av Thomander vid middagarna under det skandinaviska kyrkomötet 1857 utbragta skålarne lyder: »ein Meisterstück . . . wie gewöhnlich höchst geistreich, lebendig» (Dagbok 31/8, 1/9 1859).

R. Petersen anser, att just föreningen av »Alvor og Gamme» hos Thomander gjort honom så förstådd och älskad av danskar (a. a., s. 244).

³ Jfr Lunds stifts julbok 1912, s. 36; Under Lundagårds kronor II, s. 4 f.

Betecknande för Thomanders improvisatoriska fyndighet är hans anförande vid det skandinaviska studentmötet 1843. Se T. o. L., s. 220 f. Jfr Aftonbl. 10/7 1865.

⁴ Jfr A. Blanche a. a., s. 179.

⁵ Jfr s. st.; Reuterdaahl a. a., s. 78, 91, 83, 199, 308.

en styggelse; vad han sade i tillfällighetstal var lika väl som hans homiletiska förkunnelse känt och genomlevat. Icke heller var han talträngd. Han säger sig vara föga benägen att bära sina känslor till togs.¹

Över huvud saknade Thomander all falsk ärelystnad. Givetvis värdesatte han uppskattning och inflytande såsom villkor i kampen för idéerna. Icke utan tillfredsställelse fastslår han, att det alltid syntes en eller annan våt fläck efter honom, där han for fram, »än måhända i älskarinnans ögon, än i tidningarna»², och att den aktning, han i Stockholm åtnjöte, vore »i starkt stigande».³ Men han tarvade ej förmånen av världens solsken för att kunna trivas och växa. Under omtalandet av yttre framgång och beröm, som kommit honom till del, utbrister han: »Vid saken, vid allt vämjes jag. Ack hvad ledsnaden vid verdens fåfänglighet lätt kan öfverfalla en menniska, när hon är midt uti den!»⁴ Den tomma utmärkelsen att utnämnas till prost avsåde han sig.⁵ Falsk eller onödig högtidlighet och fjäskande var honom främmande. »Af kungligheten lät han sig aldrig hänföras», intygar Reuterdahl.⁶ Som biskop avvisade han uppvaktande prästers traditionsenliga medförande av prästkappa. I sällskap uppsökte han gärna de ringa och förbisedda. En stor förnöjsamhet och anspråkslöshet präglade allt igenom hans personlighet. Härom vittnar ju redan hans långa längtan till den lantliga idyllen på slätten. Sin fru ger han det goda rådet (29/4 1842): »När Du vill

¹ Thomander till Munthe 2/3 1826.

² Thomander till Winberg 5/3 1832.

³ Thomander till sin fru 2/6 1842; jfr 5/8 1838; till Hierta 25/10 1845; till Wieselgren 13/1 1857.

⁴ Thomander till sin fru 3/8 1838.

Att Thomander ej åstundade makten för dess egen skull intygar Lilliecrona, a. a., s. 314.

⁵ Jfr Bergqvist till Wieselgren 14/12 1834; Faxé till W. 26/12 1834. Till detta Thomanders beslut bidrog hans motvilja mot att undandraga sitt prebende prostvisitation.

⁶ Reuterdahl a. a., s. 81. Jfr P. G. Ahnfelt till Wieselgren 25/5 1841; Genberg, Dagbok 12/8 1846.

Vid den obligatoriska handkyssningsceremonien applicerade Thomander kyssen icke på vederbörandes, utan på sin egen hand.

bli tråkig, så gör som jag och girigbuken: jag räknar då på nytt öfver alla mina skatter. När jag då finner huru stora de äro och huru litet jag förtjent dem, då blygs jag att jag är missnöjd: det gör kanske icke alltid girigbuken.»

Den fria hållningen till allt, som är av denna världen, talade sitt icke minst tydliga språk i Thomanders förhållande till ekonomiska angelägenheter. Lika förträffligt som han förstod att förvalta offentliga medel¹ och ordna för andra², lika litet såg han i dylika ting på sitt eget bästa. Han hänvisar till Guds egen hushållning, resp. misshushållning.³ Utan att själv på något sätt vårdslösa med sina tillgångar vänder han sig på det bestämdaste mot själva mammonsandan. Sitt djupa förakt därför ådagalade han tidigt bl. a. i samband med sitt självpåtagna bemödande för Karlshamns altartavla, vilket han säger hava styrkt honom i hans förut nog stora »pöbelhat». Han berättar härom: »En krämare . . . lät mig i en fjerdedels timma förgäfves demonstrera i saken och frågade mig slutligen: hvarföre intresserar ni er för den altartaflan? Jag tog honom afsides i ett hörn af rummet och hviskade honom i örat: I förtroende! Jag har gått i ackord med målaren, att jag skall ha 33 $\frac{1}{3}$ procent af den summan, som tecknas. Det senterade krämaren och skref straxt 100 Rdr.»⁴ Till sin fru, som hyste bekymmer med anledning av sin fars ekonomiska förluster, skriver han (20/5 1842): »Det vet Du väl förut, att jag icke sörjer öfver penningar . . . Min lön med ett stort plus som heter Guds välsignelse och som jag ännu icke vet mig hafva tappat på gatan, räcker till för oss allihop om det gäller. I min själ är så mycken frid och så mycken rikdom att jag icke ser någon brist framför mig.» Denna frihet från levernets omsorg

¹ Jfr Thomanders talrika inlägg i hithörande ämnen vid riksdagarna; brev till Hartmansdorff 27/5 1837, 13/2 1838.

² Jfr Thomander till Wieselgren 25/11 1856, 20/3 1857.

Att B. J:son Bergqvists affärer blevo ordnade, var väsentligen Thomanders förtjänst. Jfr Thomander till Wieselgren (odat.); till Hartmansdorff 12/11 1835; 14/4 1836; 20/5 och 27/5 1837.

³ Tal vid docenten H. Hellmans jordfästning 6/6 1837, Skr. I, s. 590.

⁴ Thomander till Dahlgren 23/4 1826. Jfr brev till densamme 24/11 1825: »Det vill till att narra penningar ifrån köpmän och handtverkare».

samverkade med en stor lätthet att röras av människors nöd och bekymmer till att göra Thomander i hög grad hjälpsam och givmild. »Allt hvad en menniska har, hennes samvete allena undantaget är en skattepenning hvars beläte och öfverskrift är nästans: det tillhör alltsammans i någon mån andra menniskor.»¹ Enligt denna regel gav han ofta bort mer, än vad klok beräkning hade bort tillåta.² »Studenter, prestenkor m. fl. skola väl försvara oss en dag när det gäller», skriver han 1858.³ För sjuka betalade han ofta, anonymt, läkarevård och medicin.⁴ Helst förblev han som välgörare okänd; måste han röja sig, skedde det liksom i ursäktande ordalag. I omsorgen om behövande anhöriga var han outtröttlig.⁵ Hans förtrogne och stundom hans ombud vid välgörenhet var Wieselgren.⁶ — Människovännen är det även som talar såväl i den lojala hållningen gent emot medsökande vid befordran⁷ som i ingripandet till förmån för befordringssökande.⁸

»Människoväl är ingen högmödsak, utan en högmålssak», säger Thomander.⁹ Om välsignelsen i inträdandet därför genom de personliga gåvornas ställande till nästans tjänst talar han i en dikt till Jenny Lind (1841):

»Hvart ädelt sinne är ett gåfvobref
Till Menskligheten, som Förbarmarn skref
Med eget hjerteblood, och hvad han skrifver,
Det vet du af det enda ordet: *Gifver!*
Gif allt, så bjuder han som allting gaf,
Gif bort dig: du blir evigt rik deraf.

¹ 23 S. e. Tref. (P.).

² Jfr Thomander till Wieselgren påskafton 24/9, 19/10 1853.

³ Thomander till fr. Carolina Winberg långfred. 1858.

⁴ Jfr Thomander till G. Andersson 4/11 1852; till P. G. Ahnfelt 21/4 1852.

⁵ Jfr Thomander till Wieselgren 31/1 1852, påskafton och 24/9 1853, 23/12 1854, 20/2 och 4/6 1856. Breven innehålla även karakteristiker av släktingar, främst av systemen Naemi.

⁶ Se t. ex. Thomander till Wieselgren 19/10 1853, 23/12 1854, 20/2 1856.

⁷ Jfr Thomander till Kullberg 31/7 och 4/12 1828; till Tegnér 4/12 1828.

⁸ Jfr Thomander till Winberg 12/3 1827; till Hartmansdorff 1/10 och 12/11 1835, 14/4 1836, 11/3 1837.

⁹ Försvar för Nykterhets-Sällskaperna, Quart. 1838, s. 282.

Det bästa menskan har är *ljus* och *hjerter*:
Ett ges med fröjd, det andra ges med smärta.

Gif af ditt ljus, ifall du något har:
Ju mer du ger, dess mera har du kvar.
Ditt hjerta gif, en skatt som aldrig tryter:
Det vexer till ju mera du det bryter.
Var något hjerta stort, af qvinna födt,
Så var det ett förkrossadt, ett förblödt.
Det starka bröt sig sjelf åt myriader:
Det klappar också närmast ljusets fader.»¹

I denna lust att giva sig hän, att träda människa mot människa, ligger förklaringen till Thomanders framgång som själasörjare liksom till hans oemotståndliga tjuskraft, vilken i längden övervann även ovilja och fiendskap.² Vilket intryck han gjorde på en samstämd främling, framgår av Johanne Louise Heibergs fina skildring av ett samtal med honom vid Tycho Brahe-festen 1846: »Det var mig en verklig Glæde at tale med denne Mand, der kom mig imøde, som om han i mange Aar havde været min Ven. Saa aabent, saa djærvt, saa kjækt udtalte han mange Meninger og Anskuelser for mig paa en saa livlig, naturlig Maade, at jeg med Glæde havde sat mig ned i Sandet paa Strandbredden, saalænge det skulde være, og lyttet til denne svenske Bjergrøst, fuld af Forstand, Phantasi og Følelse . . . Der var noget i denne Mands Tone lige overfor mig, Noget, hvad skal jeg kalde det, Faderligt, Fortroligt, som jeg aldrig har kunnet glemme, og som selv i dette Øieblik, jeg nedskriver dette, tyve Aar efter, gjør godt at tænke paa. Naar man ikke kjender det Mindste personligt til en udmærket Mand, og denne da pludselig, uventet træder os imøde, ikke som en Fremmed, men som En, der ved sin Tale viser, at han har fulgt os paa vor Vei, kjender vore Skjæbner, er inde i vore Bestræbelser og agter dem, troer det Bedste om os, ja kommer os imøde med en gammel Vens Hengivenhed,

¹ T. o. l., s. XXV. Jenny Linds tillgivenhet för Thomander tog sig bl. a. det uttrycket, att hon 1850 beviljade det av honom å Studentföreningens i Lund vägnar sökta lånet å 10,000 Rdr Bco »på eget äfventyr».

² Jfr Folkets Tidning 1865 nr 54.

da veed jeg intet, som i den Grad løfter vor Selvfølelse; det er ligesom naar man tvivlraadig søger om Veien i Skoven, og der da pludseligt viser sig et Hus, en Sten, en Sti, som vi kjende, og som viser os, at vi ikke forville os, men at vor Kurs er den rette; en Fred, en Tryghed, en stille Glæde overfalder os da. En saaden Følelse havde jeg hin Aften ved Hveens Strand, da Thomander talte med mig.»¹ Å Thomanders sida torde man hava rätt att antaga, att denna episod givit honom anledning till glädje inför den »tänkevana», han säger sig uppskatta även hos det andra könet.²

Det har påståtts, att den åldrande Thomander skulle hava svikit sin ungdoms ideal och försakat dess dådkraft. Redan av samtida anklagades han för en tilltagande »bekvämlighet».³ A. Ahnfelt finner olikheten mellan hans åskådningssätt under den yngre mannaåldern och såsom stiftschef »icke mindre än skilnaden i uttrycket hos de båda lockiga hufvuden från 1820- och 1860-talen».⁴ Det ungdomsporträtt, A. här åsyftar⁵, företer emellertid just ingen annan likhet med föremålet än själva lockarna. Lika främmande för verkligheten som denna skön-målning är Sylwans svartmålning: med tiden »skeptisk och maklig».⁶ Ett visst belägg för detta påstående synas åtskilliga uttalanden av Thomander själv giva, främst det av Sylwan anförda, i vilket han (1852) säger sig leva »rik på inkomster, mätt af lifvet, gudligt stämd eller ock apatiskt, undvikande umgänge, ännu fjäsad öfver höfvan, annars icke knarrig eller knotfull».⁷ Dessa ord få dock en annan innebörd, sedda mot bakgrunden av de närmast föregående: »Elfva förrättningar i går, två i dag och dertill ändlöst tal med baptister, med oeniga makar och allt annat slags oeniga upptar min tid. På min morgondagspredikan har

¹ J. L. Heiberg a. a., s. 209 f.

² Thomander till sin fru 22/4 1842.

³ Jfr Melin till Anjou 30/11 1845; Hagberg till Reuter Dahl 13/10 1857.

⁴ T. o. l., s. 229.

⁵ Se T. o. l., s. VII; Böök-Sylwan: Svenska litteraturens historia II, s. 384.

⁶ A. a., s. 385.

⁷ Se T. o. l., s. 223.

jag nu kl. 7 på aftonen ej fått tänka, på något annat tänker jag icke heller: den öfningen förekommer ej i Göteborg.» På samma sätt behöver hans benämning av sig själv »en gammal, gammal, gammal-luthersk biskop»¹ icke betyda ett samtycke till vänners klagomål över bristande »ultraism», i vilket A. Ahnfelt på honom själv tillämpar hans ord om Synesius, att »öfvertygelsen kom sedan, då biskopsmössan föregått».² Att den ökade ansvarskänslan och insikten om allt hållbart reformarbets långsamma takt liksom de samlade bittra erfarenheterna av mänsklig illfundighet och minnet av personliga besvikelser³ i förening med en ständigt pockande arbetsbörda samt arbetshågens och -kraftens tidvisa nedsättande genom sjukdom understundom lade sordin på strängarna är icke heller ägnat att förvåna. I resignerande världs- och livssmärtan skriver han till sin fru på sin första visitationsdag (9/8 1856): »Det varder min själ långt att bo i Kedars hyddor'. Prestuppvaktningar, krus, mat på mat, tomhet på tomhet. Du och de mina stå i ett fjerran minne, ett 8 dagar gammalt och likväl åldersdigert minne framför mig. Minnet har alltid något sorgligt: är det en sorg man har att minnas, huru skulle den kunna vara annat än sorglig? Är det en glädje, så är den ju en försvunnen, och då är den också sorglig . . . Utanför mig är det vackert öfverallt; endast 3 al. ifrån mina fönster äro två öppnade grafvar. Jag skall sofva i natt 3 al. ifrån grafven.» Och långfredagen 1858 skriver han (till fr. Carolina Winberg): »Den tiden är längesedan förbi då jag var rätt hungrig på denna verlden. Jag mins icke ens den dagen då jag kände mig första gången alldeles mätt på henne. Hjertligt vänlig vill jag vara, tjänstaktig äfven efter all förmåga emot dem jag kan; men Gud bevare mig ifrån dem!»

Liksom romantiken som konstform försakar klassicismens regelvång, har den som livsform intet intresse av plastisk ge-

¹ Thomander till P. G. Ahnfelt 1860 (T. o. 1., s. 229).

² T. o. 1., s. 229.

³ Till P. G. Ahnfelt skriver Thomander 1851 (25/6): »Wachtmeisterska familjen, Reuterdahls och dennes (neml. Almquists) beteende äro de tre tilldragelser som oroat mig mest här i verlden».

staltning, anlagens systematisering. Den spelar på varje temperament som på ett instrument. Dess uttrycksform är paradoxen, dess människa dialektikern. (Det är betecknande, att intresset för teatern blomstrar under den romantiska tidsåldern. Tieck sades hava kunnat bliva sin tids störste skådespelare.) Vad Thomander beträffar, bör även det svenska lynnets egenart hållas i minnet. Det är, säger Heidenstam, fullt av motsättningar, skiftande, en splittrad mängd av detaljer, där ytterligheterna slingra sig om varandra.¹ Denna mångfald är ju också livets egen. »I människosjälén, liksom i de stora floderna, kunna olika färgade vattendrag ofta gå vid sidan af hvarandra, för att först längre fram blandas samman», säger G. Ljunggren.² Thomander var medveten om att hans väsen icke var plastiskt. Han vittnar själv om ojämnheten i sitt »lilla lynne».³ Spänningen mellan förstånd och känsla, mellan självhävdelse och ödmjukhet, mellan tro och misströstan kunde hos honom förete vad Fr. Schlegel klandrar hos sig själv som »die seltsamsten Absprünge von der höchsten Höhe zur tiefsten Tiefe».⁴

Thomander fattade tidigt i sikte den etiskt-religiösa kamp, som förestod honom. Han skriver till Munthe 1818 (3/12): »Vi (nämligen djävulen och Th.) hafva ofta varit i lufven på hvarandra: jag tror att han aldrig varit ihop med någon barskare näfve, alltsedan Luther kastade bläckhornet i synen på honom. Jag har beslutit att egna hela mitt lif åt striden med honom och den öfriga mörksens här; och hos Fan och kompani vinner man ingen aktning, utan man slås med dem.» Han är bävande, men än mer förtröstansfull i striden; till sin fru skriver han 1833 (8/2): »Jag ser tillbaka på min tillryggagolda lefnadsväg och finner att den alltid har gått på branter: jag har så ofta befunnit mig på en höjd, men bredvid ett bråddjup; och är det väl nu annor-

¹ Heidenstam: Tankar och teckningar, s. 26 f.

² Sv. Akad. Handl. 1866, s. 16.

³ Thomander till Winberg 27/11 1820.

⁴ R. Huch: Die Romantik I, s. 143; jfr s. 14.

Om »det demoniska elementet» i Thomanders väsen jfr E. Liedgren: Ett kapitel ur humorns kyrkohistoria, Vår Lösen 1918, s. 166 ff.

lunda?» Han hoppas att icke förlora »den jemvigt som redan uthärdat så många knuffningar» och utan vilken han för länge sedan skulle hava störtat utför branten. »Mätte jag icke», fortsätter han, »förlora den oinskränkta tro och lydnad på Gud hvilken utgör mitt arcanum, min hemliga kraft och min läkedom, och som jag just derföre gömmer i mitt hjerta mera omsorgsfullt än en jude sin solitär då han färdas ibland öknens beduiner!» Den föregående framställningen torde hava visat, att ofridens element icke blev det hos Thomander förhärskande. Men väl kan hans brottande därmed såsom invid randen av en avgrund i en brusande, skakande strid verka främmande och förskräckande inför nutidsmänniskans av naturalismen-evolutionismens schema bestämda sätt att se.

H. Kershaw har benämnt humorn »ett slags bindväv mellan de mänskliga egenskaperna och de personliga särtecknen».¹ Den betecknar en konstnärlig verksamhet, för så vitt den utgör en fördelning av dagrarna och skuggorna hos det åskådande temperamentet. I den mån den tillika har det objektiva uppsåtet att se och förstå, blir den ett medel till sann konstnärlig universalitet. Ty universalitet är intet annat än växelverkan mellan alla former och ämnen. Hos Thomander möta i en sällsynt rik förening alla de mänskliga egenskaperna, barnets, kvinnans och mannens: fantasi, sympati och djupt allvar. De rörde sig alla i samma riktning, hän emot den harmoniens livsform, som kristendomen inneslutit i det enda ordet »frid»: frid med Gud, med världen och med sig själv. Hur starkt Thomander fattat i sikte jämvikten i den invärtens människans förhållande till sig själv och till de mångahanda yttre livsföreteelserna framgår av det brev till Hierta 1846 (22/5), vari han förebrår denne hans »skötesynd», bestående i att han skötte så mycket, och vari det heter: »På ett blott contemplatift och ett blott actift lif går den inre människan alldeles lika mycket under: i hvarterda fallet saknas den ena delen af den gymnastik som är nödvändig för själens skönhet och harmoni. All ensidighet är en art af liderlighet (förlåt mig

¹ Sv. Dagbl. 16/2 1923.

ett fult ord!) och vid hvar och en sådan upparbetas vissa organer för mycket, först och främst på andra organers och dernäst på sin egen bekostnad. Allt sådant låter ganska lätt säga sig, men det är icke lika lätt att göra om en helbildad människa, att, såsom Nikodemus sade, gå in i sin moders lif och födas när man är gammal. Det går derföre vanligen såsom det går, och så aflugger i behörig, om icke i behaglig tid döden den intrasslade knuten.»

Mångsidigheten, rörligheten och den till harmoni strävande spänningen i Thomanders väsen torde även få ses mot en rasbiologisk bakgrund. Sin far liknade han i sitt livliga temperament, stolthet och överdåd. Av honom har han också ärvt den på en gång mäktiga och böjliga stämman. Om modern, en i förtid av sorger och strängt arbete bruten kvinna, säges, att hon gärna och väl med en stilla humor berättade om gamla tider samt var mycket intresserad av läsning. Den lekande fantasien, den rika skaldegåvan, torde hon hava givit sonen i arv. I fysiskt avseende liknade han genom sin ståtliga, imponerande gestalt båda föräldrarna. Hans främmande härstamning till trots kan på honom tillämpas hans eget omdöme om Atterbom: »Han var svensk såsom de bäste kunna vara det».¹ Det djupt förstående porträtt, han tecknat av Almquist och i vilket han ägnar jämväl härstamningen tillbörlig uppmärksamhet, kan även i mycket sägas vara ett på kongenialitetens grund skisserat självporträtt. Det gäller i synnerhet det omdömet: »Motsägelser och motsatser saknas icke hos denna rika natur, och utan dessa vore icke skalan för hans musik så omfattande».²

De rika motsatserna i Thomanders väsen, vilka gjorde honom till den vakne människoiakttagaren och människokännaren, giva honom en slående likhet med Mozart. Det är också betecknande, att han i yngre år umgicks med planen att skriva dramatik.³

¹ Sv. Akad. Handl. 1856, s. 225.

² Skr. III, s. 53.

³ Jfr Thomander till Dahlgren 7/2 1828.

I brev till Winberg 1/5 1823 yttrar Thomander om Stagnelius: »Sverige har i honom förlorat det största dramatiska anlag, som uppträdt på vår halfö, mera värdt än all den spannmål som förvaras i alla kronans magasin».

FRU EMILIE THOMANDER

f. MEYER

Porträtt av Maria Röhl

Men än större är likheten med Mozarts samtida svenske själsfrände Bellman i dennes förening av germansk innerlighet och mystik samt gallisk klarhet och esprit. Hos båda är det ej långt mellan tårarna och löjet. Båda äro genomsyrade av den av Linné till nytt liv väckta naturkänslan och genomglödgade av kärlek till allt levande. Bellmans självbekännelse: »älskar oändligen en ädel man och med oupphörlig låga fruntimmer samt små beskedliga barn», gäller även i fråga om Thomander. För båda har mötet med 1700-talets pietistiskt färgade religiösa litteratur i tidig ålder haft en avgörande betydelse för personlighetens daning. Men Thomander har på ett helt annat sätt än den svenske Anakreon gripits av frälsningskampens omätliga allvar. Hans stora »lätt sinnighet»¹ fick icke bliva till lätt sinne, till dionysisk yra. Det mänskliga dramats prototyp och formel blev för honom icke Olympen, utan Golgata.

Senare levnadsår och död.

Det hem, Thomander som ung professor grundade, blev i allra högsta grad betydelsefullt för hans livsgärning. Här strömmade honom kärlek och förstående till mötes, här trädde allt det omedelbara och öppna i hans väsen klarast och renast i dagen. Redan den av enkel gedigenhet präglade inredningen av hemmet stämde till jämvikt och förtrolighet. Den återgav också hans nyktra ekonomiska sinne.² I fråga om personliga levnadsvanor iakttog

¹ Thomander till Munthe 11/10 1821.

² Vad Thomanders ekonomiska förhållanden beträffar, belöpte sig hans inkomster 1834 till 1,200 Rdr Rgs (brev till Rogberg 5/1 1834) och 1835 till 800 Rdr Bco (brev till Hartmansdorff 8/1 1835). 1838 (1/6) meddelar han Hartmansdorff: »Jag har för många göromål och därför per medium 1,100 + 500 = 1,600 Rdr Bco lön; för framtiden, om jag har någon, blir det nära 3,000 Rdr s. m.» 1842 anger han storleken av sin lön till 7,350 Rdr Rgs (Thomander till sin fru 20/5 1842). (Ang. den vanliga storleken av professorslöner jfr riksd. 1840—41 Pr. pr. III, s. 572; riksd. 1853—54 Pr. pr. I, s. 353.) I Göteborg uppgingo hans inkomster till c:a 12,000 Rdr Bco. Behållningen blev dock tack vare diverse avlöningar och avkortningar icke större än 11 å 12,000 Rdr Rmt. (Riksd. 1856—58 Pr. pr. III, s. 45. Jfr Thomander till P. G. Ahnfelt 10/1 1852; till Wieselgren påsk-

han den allra största anspråkslöshet: han visste icke med sig »någon misshushållning, slurfvighet eller öfverflödigt lefnads-sätt».¹ Minnet av den till nöd gränsande fattigdomen under barndoms- och ungdomsåren följde honom också livet ut.² I ett avseende nekade han sig dock icke gärna något: när fråga var om bokförvärv. »Jag köpte mycket böcker redan den tiden jag var fattig», yttrade han själv.³ Den unge studenten, som hade sina kommissionärer i huvudstaden⁴, har säkerligen försakat åtskilligt av det yttre livets nödtorft för att kunna tillfredsställa detta livsbehov. Som professor säger han sig icke kunna mottaga en inkomst, av vilken $\frac{1}{30}$ icke användes på böcker.⁵ Från Stockholm skriver han till P. G. Ahnfelt 1843 (16/5): »Ännu 1200 böcker skickar jag i dessa dagar till Lund. Jag har ett godt läsbibliotek så att vi i all vår dag aldrig behöfva tigga någon om spånad, kardning eller annan sysselsättning.» (Att det här gällde ett verkligt livsintresse framgår bl. a. av att den 1867 tryckta, 4614 nr starka katalogen över Tunasamlingen upp-tar få rariteter; ej heller är praktbandens antal stort. Särskilt väl företrädd är patristiken.) Väggarna i biskopshusets matsal voro helt täckta av böcker.⁶

afton 1853.) Biskopslönens i Lund storlek uppger han till 32,932: 79 Rdr (Statsrådsprot. 15/6 1861). Han meddelar, att de med befattningens innehavande förenade omkostnaderna voro så stora, att biskop Faxe efter sin långa ämbets-tid ej efterlämnade mer än 60,000 Rdr. Han knyter till detta meddelande den reflexionen: »Visst skulle kanske förhållandet varit något annorlunda, om dessa inkomster handhafs af en industri-ickare, för hvilken deras vård varit en hufvudsak. Men man vill väl icke begära, att en prest, som har så mycket annat viktigare att ombesörja, i första rummet egnar sin vård och omtänka åt sin enskilda hushållning.» (Riksd. 1856—58 a. st. Ang. biskopens i Lund lönevillkor jfr Reuter-dahl till Thomander 9/6 1856.) — Fru Thomander medförde förmögenhet i boet. (Jfr Thomander till Rogberg 5/1 1834.)

¹ Riksd. 1856—58 Pr. pr. III, s. 45. Jfr Thomander till sin fru 11/8 1856.

² Jfr Herdabref, Skr. I, s. 775.

³ Se Lunds stifts julbok 1912, s. 34.

⁴ Jfr Thomander till Dahlgren 11/2 1827 (T. o. l., s. 70).

⁵ Thomander till sin fru 2/6 1842. Jfr Genberg, Dagbok 17/10 1846.

⁶ Thomanders bibliotek ordnades av rektor G. Andersson. Se Ahnfelt: Studentminnen II, s. 111.

Inom det Thomanderska hemmet fördes ett harmoniskt familjeliv. Makarna kompletterade varandra på ett synnerligen lyckligt sätt. Fru Thomander var en i mycket originell personlighet¹ av ett inåtvänt, stilla och reserverat väsen. Vad hennes utseende beträffar, vitsordar fästmannen hennes »vackra ögon, sköna mun, rika hår, fina fot och blödiga röst».² Sentimental synes hon ej hava varit att döma av ett Thomanders brev under en visitationsresa 1858, vari det bl. a. heter: »Pingstnatten för 27 år tillbaka vaknade jag i ett paradis, i Harlösa prestgård, vid sången utanför mitt fönster: 'Kom, Helge Ande, till mig in!' Det var ingen glad afdelning af min lefnad. Och nu ——. Men jag bör icke glömma stiftets biskopinnas onåd emot Jean Paul och sentimentaliteten. 'Biskopinnan är en veritabel blåstrumpa', försäkrade annars studeranden W... prostinnan H... på jernbanan.» Hemkär och huslig, men med tiden även allt mera nervös — Thomander omnämner i flera brev från senare tid hennes sjuklighet — deltog hon ej mer, än alldeles nödvändigt var, i umgängeslivet. (Som ett motiv till sitt avböjande av Hartmansdorffs förslag om övertagande av portföljen efter Heurlin säger sig Thomander hava anfört, att hans hustru visst vore presentabel, men »piös» och att hon »skulle anse det som en stor olycka att komma i dylika förhållanden».)³ Människoskygg var hon dock ej; i synnerhet glädde hon sig åt studenters och prästkandidaters besök, emedan hon därvid kände sig verkligen kunna vara till nytta. Hon delade nämligen sin mans lust att hjälpa människor i såväl andlig som lekamlig nöd. Som »ädel och varmhjärtad» karakteriseras hon av dem, som fått träda henne nära.⁴ För egen del var hon särdeles anspråkslös.⁵ Till hennes övervägande praktiska läggning hörde en mindre vanlig affärsbegåvning — liksom hon biträtt sin fader vid bokföring på hans kontor, handhade hon helt räken-

¹ Jfr Reuter Dahl a. a., s. 124. Fru Thomander var född 5/9 1811.

² Thomander till sin fästmö 8/10 1832.

³ Thomander till sin fru 31/7 1838.

⁴ Med sin man delade fru Thomander intresset för och kärleken till danskt väsen och kultur.

⁵ Jfr Thomander till Hartmansdorff 27/1 1838.

skaperna i sitt eget hem¹ — och en stor händighet — Thomander talar om hennes »linneskåpssjukdom».² Redan i unga år besvärades hon av närsynthet.³

Endast ogärna lämnade Thomander sitt hem. Till Wieselgren skriver han 1852 (31/1): »Alla aftnar är jag hemma och de flesta middagar. Icke ens den stora festen den 28 drog mig från hemmet. Bland 1000 saknas man minst. Jag hinner på det sättet läsa litet och ha roligt med de mina.» (Hans högläsning i familjekretsen var en källa till ömsesidig njutning och glädje.) Även under riksdagsperioderna ville han ej gärna leva skild från de sina.⁴ Under frånvaro från hemmet stod han alltid i regelbunden korrespondens därmed. Smärtan att vara skild därifrån blandades med glädjen inför medvetandet om den lycka, han där hade förvarad. I sistnämnda avseende heter det i ett (odat.) brev 1858: »När jag i dag tidigt på morgonen öppnade mitt fönster åt trädgården och hörde näktergalens sista slag innan han sjönk i sina morgondrömmar efter en genomvakad natt, frågade jag mig halfhögt om det icke var en dröm, allt detta som dagligen vederfares mig. Skulle det så visa sig, så ber jag till Gud att uppvaknandet också måtte vara godt; ty en lycklig dröm utesluter ju ingalunda en lycklig morgon och en lycklig dag.»⁵ Att denna lyckas himmel dock icke alltid varit molnfri, framgår av Thomanders meddelande till Anjou 1857 (27/10): »De som känna mina familjeförhållanden veta, att vårt hus är ännu segare hopplimadt än de flesta: det har bestått prof som de flesta icke skulle uthärda».⁶

¹ Jfr s. st.

Under debatten vid riksdagen 1853—54 angående rätt för kvinna att vid viss ålder bliva myndig och alltså äga att själv förvalta sitt gods yttrade Thomander, helt visst med tanke på sin egen hustru: »Jag anser i allmänhet det vara mindre äfventyrligt, om qvinnan hushållar, äfven om hon skulle bli skyld för småaktighet. Det gifves många lyckliga äktenskap, der så sker.» Pr. pr. IV, s. 303.

² Thomander till sin fru 21/5 1862. Jfr brev till Wieselgren 15/8 1860.

³ Jfr Thomander till sin fästmö 2/12 1831.

⁴ Thomander till sin fru 2/6 1842. Jfr P. G. Ahnfelt till Wieselgren 6/8 1842.

⁵ Jfr Thomander till sin fru 9/8, 11/8 1856 m. fl.

⁶ Jfr Thomander till Wieselgren 1/9 1843; till sin fru 21/5 1862.

För sina trenne döttrar var Thomander en öm, i både allvar och lek deltagande far. Över huvud förstod han sig väl på barn, vilka alltid kommo honom till mötes med en öppen förtrohet. Wieselgren betecknar honom i detta avseende som »godmodighetens incarnation».¹ Ett uttryck för hans förmåga att uttrycka och fångsla barnasinnets är den bordsbön, han skrev för sina barn:

»Hvar liten fogel får sin föda
Af Gud, som vi, förutan möda.
Gud, gif oss alla dagligt bröd,
Och hjälp hvar hungrig i hans nöd!»

Thomanders egna lyckliga husliga förhållanden bilda bakgrunden till hans hänfödda skildringar av hem och hemliv.²

Till lösandet av frågan om ny bostad åt biskopen i Lund har Thomander verksamt bidragit. Enligt meddelande till Hartmansdorff 28/3 1837 har han författat den ekonomiska utredningen till förslaget om nybyggnad. I brev till densamme 30/11 s. å. förordar han dess förläggande till den gamla biskopstomten. »Helgonbacken är och förblir dess rätta plats», säger han. »Derifrån skulle den beherska staden, den bördiga slätten och Sundet och se in i gatorna af Danmarks hufvudstad. Grundvalen kostar der obetydligt emot vid Kraftstorget der huset skulle undanskymmas af domkyrkan och i de omgifvande småkojorna finna en opassande ram. Den tid kan komma, då man skulle önska att ha en *furstlig* boning i Lund. Nu kan den utan statens betungande erhållas. Måtte här och alltid det lumpna få vika för det storartade!» 1838 (27/1) framhåller han för Hartmansdorff domkyrkans »ovanligt goda» ekonomiska ställning. Frågan avgjordes i av Thomander angiven riktning, då det hus, som uppfördes för akademiska samlingar m. m. å den enligt beslut av aka-

¹ Wieselgren till Thomander 24/2 1861.

² Se t. ex. talet vid prostens J. Ahnfeldts jordfästning, Skr. I, s. 709 ff., samt inträdestalet i Sv. Akademien, Handl. 1856, s. 177 ff. Jfr G. Ljunggrens inträdestal i Sv. Akademien, Handl. 1866, s. 49 f.

Fru Thomander avled 15/12 1890. Ang. hennes änkesäte Tuna, uppfört av H. Zetterwall, se Arbetet 22/3 1924.

demiska konsistoriet inköpta s. k. Söderbergs lycka mitt för Sandgatan¹, utbyttes mot det hus vid Lundagård, som f. n. rymmer de zoologiska samlingarna, för att inredas till biskopsresidens.² Reuterdahl kunde flytta in däri efter midsommar 1855.³ Av prof. Brunius till Thomanders inflyttning gjorda framställningar vunno domkyrkorådets bifall.⁴

Under sin professorstid inköpte Thomander en villa i Ramlösa för sommarvistelse därstädes.⁵ Han satte stort värde på denna rekreation såväl för egen som för familjens räkning och behöll huset ända till sin död.⁶

Porträtten av Thomander från hans senare levnadsår låta på intet sätt förstå, att ynglingen varit »ovanligt smal och smärt».⁷ Den resliga gestalten blev med åren allt mer omfångsrik, dock utan egentlig fetma. Den förblev sällsynt proportion-

¹ Akad. konsist. prot. 3/2 1842 § 2.

² 1848 tillstyrkte akademiska konsistoriet och domkyrkorådet utbyte av det nya biskopshuset (vid Lundagård) mot museibygnaden (vid Helgonabacken) (Genberg, Dagbok 24/6 1848). Biskop Faxe fann intet att invända häremot, blott en omändring till bostad lämpligen kunde ske och akademien förbunde sig att uppföra nödiga uthus. Vid ett samtal mellan kronprins Karl och Thomander hade det befunnits lämpligast att icke besluta något utan biskop Faxes vilja, »då han så sällan begärde någon-ting» (Thomander till sin fru, odat. brev). Jfr Thomanders kanslersskrivelse 12/9 1856.

Angående det gamla biskopshuset se A. O. Lindfors: Talis Qualis' ungdomstid i Lund, Ord och Bild 1904, s. 193 ff. Om nybyggnaden jfr korrespondens från Lund (av Skarstedt) i Tiden 1847 n:r 49.

³ Reuterdahl a. a., s. 355.

⁴ Se Brunius till Thomander 2/1 1856.

⁵ Jfr Ahnfelt: Studentminnen I, s. 338 f.; Thomander till Wieselgren 15/5 1849.

⁶ I huru hög grad Thomander trivdes på landet framgår bl. a. av brev till Wieselgren 11/6 1851, 31/3 1857.

⁷ Ahnfelt a. a., s. 118. Jfr Dahlgren till Thomander 13/10 1826 (T. o. l., s. 152).

På Constantin Hansens tavla över mötet mellan Tegnér och Oehlen-schläger i Lunds domkyrka 1829 har åt Thomander givits ett tämligen fylligt utseende. Tavlan finnes återgiven i Under Lundagårds kronor I, s. 424.

nerlig, med små händer och fötter. Den majestätiska resningen gav i förening med den mäktiga stämman ett imponerande intryck. Ett återgivande av ansiktsdragen var särdeles svårt, då dessa i och för sig voro högst oregelbundna och därtill minspelet synnerligen livligt. Till svårigheten att fånga blicken bidrog givetvis skadan å det vänstra ögat¹; till detta lyte kom när-synthet.² Ögonen voro blå och kunde än ljunga som blixtar, än le och smeka, fulla av glittrande sol — i båda fallen så livfullt, att lytet i fråga ej uppmärksammades.³ Huvudet kröntes av ett svall av ljusa lockar — »en riktig lejonman», säger Blanche, vilken också omtalar det intryck av väldighet, som själva huvudet gjorde.⁴ Den vackraste tolkningen av Thomanders väsen genom återgivandet av hans drag utgör H. V. Bissens byst.⁵

Sin klädsel vårdade Thomander nog. Att hans framträdande även i detta avseende dock var flärdfritt, framgår bl. a. av Johanne Louise Heibergs meddelande om hennes första intryck av honom på Hven 1846: »Da Lehmann gik ned af Talerstolen, steg en ældre, bredskuldret Mand op. I første Øieblik troede jeg at se en Bonde i sin Kofte, saa skjødsløs var hans

¹ Över detta lyte skämtade Thomander gärna. Se t. ex. brev till Rogberg 11/11 1832; till Hierta 7/11 1843 och 26/1 1850; till Wieselgren 25/7 1856; jfr T. o. l., s. XXVII m. fl. st.

Ehuru Thomander under kopporna i barndomen ryckt av ansiktsbetäckningen, bar han inga ärr efter denna sjukdom.

² Jfr Thomander till Hartmansdorff 26/8 1837; riksd. 1853—54 Pr. pr. I, s. 63.

³ En bestraffande blick ur Thomanders ögon var ej lätt att uthärda. Kanske är det med tanke härpå han skriver till Wieselgren 1853 angående en person, som behövde visas till rätta: »Vill du skrifva honom till och hota med mig, så må det gerna ske; han har säkert samma skräck för mig som många».

⁴ A. Blanche a. a., s. 178.

Dahlgren liknar Thomanders lockar vid »en blåttott på en af musernas spinnrockar» (brev till Thomander 13/10 1826, T. o. l., s. 152 f.) och Lilliecrona talar om »den ljuslockige, raske Thomander» (a. a., s. 228). Jfr A. Grafström till Thomander 1858.

⁵ Thomanders byst å Akademiska Föreningen i Lund avtäcktes den 7 maj 1870.

Paaklädning. Den grove, bredskyggade Hat og de bare Hænder bidrog ikke lidet til at holde mig i den tro, at en velstaaende Bonde havde infundet sig for at give sit Besyv med i Laget. Men da han løftede denne Hat, og det mægtige Hoved med den yppige Haarvæxt, de brede Tindinger og den fintdannede Munds Bevægelse kom tilsyne, da overraskede det mig ikke, at En, der stod nær, sagde: 'Det er Professor Thomander fra Lund'.¹ — Promenadstrøket kompletterades av spanskröret med guld-krycka och av den lika oskiljaktiga taxen.²

Även i sitt personliga förhållande f. ö. iakttog Thomander i mycket en vardaglig borgerlighet. Allt bohëmeri var honom främmande³; i noggrannhet och punktlighet på alla områden satte han en ära.⁴ Dit hörde också frånvaron, trots den starka impulsiviteten, av ostadighet och ombytthet: man får, när man är stadd i rätt uppdrag, icke vilja ett den ena stunden och ett annat den nästa.⁵

För ämbetsmannaförtjänster utnämndes Thomander 1849 till ledamot och 1858 till kommandör av Nordstjärneorden; 1864 erhöll han storkorset av samma orden. 1860 blev han kommandör av Dannebrogorden.⁶

Thomanders väldiga gestalt motsvarades av en herkulisk fysisk styrka.⁷ I tvenne idrotter, rodd och springning, var han framstående. Om hans fysiska rörlighet vittna icke minst de täta

¹ J. L. Heiberg a. a., s. 201.

² »Tax» vakade svartsjukt över sina rättigheter hos husbonden. Under föreläsningarna satt han på den främsta bänken, oavlatligt betraktande honom. I riksdagen tog han gärna plats vid talmannens fötter.

³ Jfr Herdabref, Skr. I, s. 775.

⁴ Jfr Thomander till Wieselgren 31/7 1856; riksd. 1853—54 Pr. pr. VII, s. 183 f.; riksd. 1856—58 Pr. pr. III, s. 45.

⁵ Thomander till Wieselgren 27/2 1857.

⁶ Om en stöld av Thomanders biskopskors och Sv. Akademiens medalj se Under Lundagårds kronor I, s. 169.

⁷ Jfr Thomander till Winbërg 2/7 1827.

För en svårare olyckshändelse utsattes Thomander 28/10 1843, då han i Lund överkördes av ett par skenande hästar och hembars sanslös. Jfr Hagberg till Genberg 30/10 1843; Thomander till Hierta 7/11 1843.

visitationsresorna. Hans i barndomen svaga hälsa blev under ungdomsåren stark¹ för att i mannaåldern åter tidvis bliva vacklande; särskilt synes han hava besvärats av reumatism.² Som professor höll han i rätt stor utsträckning föreläsningar i sin bostad, vilket torde hava föranletts av hälsoskäl.³ Om en sprudlande vitalitet ännu under de sista levnadsåren vittnar emellertid korrespondensen med hemmet. Från Gerdslöf skriver han 21/5 1862: »Sjelf är jag alldeles frisk och till arbete förmögen, nykter och anständig, välfrejdad, förstår enfaldigt, har haft naturliga koppor och har i allt öfrigt en ganska vacker prestsedel»; och från Hvellinge 23/5 1864: »Blott i fråga om ordningen emellan middagssömn och middagen var emellan några af mina åhörare och mig någon meningsskiljaktighet som dock icke störde det goda förhållandet oss emellan, och det så mycket mindre som hvar och en fick ostörd följa sin öfvertygelse: de sofvo under predikan och jag efter middagskaffet. Under nätterna kan jag knappt sägas ha varit lefvande: så djupt har jag sofvit. Säg så att det icke är en förträfflig far I han att skicka ut i verlden . . . Det har regnat något, men inte medan jag varit ute. Allting står sig väl på marken, men icke jag, ty jag står icke, utan hoppar som ett kid för att förvåna verlden med min 66-åriga ungdom.» Emellertid röjer talet vid visitationen i Hvellinge över Kol. 1: 21—33 en förnimmelse av dödens förebud. Det ligger över denna akt något upphöjt, stilla, liksom började världens larm försvinna. I ett brev till en vän i slutet av 1864 säger han: »Min hand blir nu trött och manar mig att sluta. Mitt sinne är sig likt, lättare och icke tyngre». Den 4 november s. å. höll Thomander sin sista predikan vid tacksägelsefesten i Lunds domkyrka⁵, men

¹ Jfr Dahlgren till Thomander 1/9 1826 (T. o. l., s. 151).

² Jfr Thomander till Munthe 11/10 1821, 8/4 1831; till Hartmansdorff 11/3 1837, 13/11 1838; till Hierta 7/11 1843; till P. G. Ahnfelt 22/11 1846; till Wieselgren 24/2 1854 samt flera odat. brev till densamme.

³ Se Akad. konsist. prot. 19/10 1839 § 4; Lektionskatalogen 1841 och 1843.

Ang. tjänstledighet för sjukdom m. m. se Lunds domkap. prot. 6/12 1843 § 29, 16/6 1847 § 20, 20/3 1850 § 19, 20/5 1863 § 31.

⁴ Thomander till den »vänlige ljusblickande» Elias Fries Luciadagen 1864.

⁵ Skr. I, s. 537.

var synbarligen sjuk. På aftonen s. d. talade han för sista gången på Akademiska Föreningen till ungdomen, varvid han under djupt vemod kallade sig själv »en skugga» av förflutna, rikare och lyckligare, dagar.¹ Med året 1865 kom sjukdomen på allvar. Då han under påsken läst en predikan för de sina, ytttrade han: »Jag ville än en gång deklamera för er; nästa år predikar jag i himmelen». De sista officiella skrivelserna av hans hand² förete en bruten stil; sinnena voro dock alltjämt fullt klara. Studentkårens vårhälsning den 1 maj kunde han ej på vanligt sätt mottaga. Som tecken av sin erkänsla stiftade han emellertid samma dag ett stipendium vid Akademiska Föreningen. Den 7 maj framförde Föreningen genom en deputation (ordförande var G. Ljunggren) sin tacksägelse, vari det bl. a. heter: »Den akademiska ungdomen skall framdeles som hittills bland sina dyrbaraste skatter räkna minnet af Eder och de stunder, Ni tillbragte i dess krets, och kommande generationer skola en gång afundas dem, som hade lyckan att beundra Edert snilles blixtar, lyckan att omhuldas af Eder välvilja och framför allt lyckan att älska Eder.»

Den »plågornas hemsökelse», som omnämndes i detta tal, blev allt svårare. (Sjukdomen var magkräfta.) Den starka kroppen trotsade dock läkarnas beräkningar.³ Men själsstyrkan sviktade ej under dess avtynande. Den talade i bekännelsen: »Jag svärfvar icke mellan hopp och fruktan, utan mellan hopp och hopp». Avsomnandet, som inträffade den 9 juli kl. 12,30 e. m., blev en skön bekräftelse av Luthers ord, att det hos en kristen människas ljusnar mot döden, om hon framhärdar troget.

Vid jordfästningen den 18 juli, vilken förrättades av domprosten Melin, närvaro bl. a. professorerna Clausen, Steenstrup, Hammerich och Bissen, doktorerna Kalkar och Fenger, pastorerna Blædel och Rørdam, redaktör Ploug jämte en deputation från Köpenhamns studenter samt professor Cygnæus från Helsingfors.⁴

¹ Se Nya Dagl. Alleh. 1865 nr 159.

² Prokanslerns skrivelser den 12 och 15 maj 1865.

³ Jfr Skarstedt till Wieselgren 1/7 1865.

⁴ En redogörelse för jordfästningsakten samt därtill författade dikter återfinnes i Folkets Tidning 21/7 1865.

I sitt meddelande om Thomanders frånfälle vitsordar Lunds domkapitel hans »rika och stora och dock så fromma och undergifna ande» samt den »trosinnerlighet, som upplyftade honom högt öfver denna tidens strid och oro och beväpnade honom med det friska och fria mod, som öfvervinner världen desto säkrare, emedan det hvilar icke på sjelfbelåtenhetens stolta medvetande af egen öfverlägsenhet, utan på den rena, obetingade hängifvenheten åt all krafts och godhets eviga urkälla». Den förlust, den svenska kyrkan lidit, vore »så mycket större, som det väl sällan kan inträffa, att så många utmärkta egenskaper äro till den evangeliska christendomens tjänst i en och samma personlighet förenade».¹ De kondoleansskrivelser, vilka ingingo från de olika domkapitlen, betyga enstämmigt Thomanders storhet genom snillegåvor och brinnande nitälskan på skilda områden samt framstående karaktärsegenskaper.²

En djup och innerlig tolkning av Thomanders personlighet har C. W. A. Strandberg givit i sitt svar på G. Ljunggrens inträdestal i Svenska Akademien.³ Det heter däri bl. a.:

... »Han var ett snille,
Han var derhos en man, och det en hel,
Som tänkte skarpt och visste hvad han ville,
Men likafullt ett barn, ett barn som har
Sin käcka sorglöshet i hjertat kvar
Och lika litet väjer när det leker,
Som lägger bort sitt sjelfsvåld då det smeker.

Det är en gudars gunst att kunna le,
Men le i kärlek, utan att förtrytas,
Och ändlighetens höga vågor se
Vanmäktiga mot löjet sönderbrytas.
Jal hela lifvet tör, derofvan sedt,
Inför ett högre, himmelskt löje tyckas
Liksom ett barns affekt, ett litet ett,
Hvars öga öppnas — för att genast lyckas.»

¹ Lunds domkap. cirk. 1865 n:r 605.

² Jfr W. Flensburgs herdebrev, Lunds domkap. cirk. 1866 n:r 611, s. 17.

³ Sv. Akad. Handl. 1866, s. 53 ff.

Personregister.

- Achelis, A. Chr., 190.
 Adlersparre, C., 103, 255.
 Afzelius, A., 300, 357.
 Agardh, C. A., 36, 38, 40—42, 47, 59,
 60, 64, 70, 71, 73, 75, 78, 94, 96,
 103, 109, 112, 153, 164, 200, 213,
 214, 273, 313, 344, 352, 395, 424,
 476, 484.
 —, J., 257.
 Ahlman, M. E., 13, 29—31, 33, 39—41,
 48, 50—52, 54, 58—63, 65—69, 79,
 84, 85, 91, 92, 114, 117, 133, 140,
 144, 152, 153, 176, 190, 198, 200,
 201, 203—205, 258, 472, 473, 480.
 Ahnfelt, A., 27, 86, 87, 92, 329, 480, 492,
 493.
 —, J., 242, 470, 501.
 —, N. O., 12, 53, 56, 58, 61, 65, 66, 185,
 200, 204, 279, 312, 313, 454, 472,
 477, 479, 483.
 —, O., 354.
 —, P. G., 8, 10—13, 26, 38, 64, 75, 80,
 87, 98, 103, 108, 118, 147, 208, 211,
 214, 215, 220, 223, 256, 258, 260,
 278, 289, 290, 322, 328, 344—346,
 363, 368, 412, 418, 419, 423—425,
 434, 439, 448, 449, 452, 455, 456,
 464, 466, 473, 480—482, 485, 488,
 490, 493, 497, 498, 500, 502 505.
 Almqvist, C. J. L., 27, 71, 86—88, 92,
 110, 197, 243, 453, 456, 470, 475,
 479, 480, 485, 493, 496.
 Almqvist, A., 263.
 —, J. M., 112.
 Andersson, G., 73, 75, 100, 102, 103, 210,
 330, 331, 337, 339, 343, 354, 442,
 464, 475, 481, 490, 498.
 Andreae, L., 372.
 Anglin, P. N., 9.
 Anjou, L. A., 98, 103, 214, 215, 273,
 337, 344, 352, 357, 492, 500.
 Annerstedt, Th. 273.
 Ansgar, 441.
 Appelberg, P. J., 34.
 Arndt, J., 17, 218, 250.
 Atterbom, P. A., 36, 71, 216, 258, 330,
 460, 468, 470, 476, 496.
 Augustinus, 149.
 Aulén, G., 33, 62, 114—116, 133, 153,
 207, 216, 309, 357, 419, 445,
 482.
 Barnekow, Kj., 48.
 Bælter, S., 4, 218, 221, 228, 282.
 Beckman, Chr., 316.
 Bellman, C. M., 483, 497.
 Benzelstjerna, J. A., 10, 11.
 Bergfalk, P. E., 103, 322, 406.
 Bergman, C. A., 345, 438, 439.
 —, C., 338.
 Bergqvist, B. J:son, 49—52, 63, 65—
 68, 71, 80, 85, 92, 116, 117, 146,
 184, 200—204, 248, 254, 258, 261,
 265, 271, 418, 420, 456, 457, 488,
 489.

- Berzelius, J. J., 40.
 Beskow, B. von, 24, 41, 58, 104, 216.
 Billberg, G., 278.
 Billing, G., 115, 423, 439.
 Bissen, H. V., 503, 506.
 Bjerkander, G., 349.
 Bjurbäck, O., 385, 386.
 Björck, G. D., 210, 214, 274, 276, 389.
 Björling, C. O., 273, 276, 357.
 Blanche, A., 446, 469, 484, 487, 503.
 Blanck, A., 18.
 Blædel, N. G., 340, 416, 506.
 Blixen-Finecke, C. F., 369, 370.
 Bloch, V., 443.
 Boehmer, J., 196.
 Bolméer, B. M., 31, 50, 69, 362.
 Bond, T., 3.
 Borg, F. T., 279, 477.
 Bousset, W., 128.
 Brag, J., 53.
 Bredberg, B. M., 165.
 Bretschneider, K. G., 202.
 Bring, E. G., 30, 96, 98, 99, 104, 113, 115,
 117, 195, 204, 214, 215, 217, 273,
 357, 360, 383, 390, 416, 417, 420,
 421, 440, 445, 476.
 —, E. S., 51.
 —, S. L., 424.
 Brinkman, C. G. von, 23, 42, 73, 108,
 220.
 Broman, A. J., 378.
 Broomé, G., 30.
 Bruhn, A., 64, 210, 340.
 Brunius, C. G., 50—54, 61, 82, 145, 175,
 196, 199, 429, 502.
 —, A., 461.
 Bunsen, Chr., C. J., 157.
 Bury, J. B., 186.
 Butsch, J. A., 214.
 Byron, G. N. G., 12, 18, 451, 461.
 Böttiger, K. V., 216.
 Bök, Fr., 18, 117, 460, 492.
 Carlsson, F., 351.
 Carnegie, D., 210.
 Cartesius, R., 123.
 Cavallin, B. E., 338.
 —, Chr., 257.
 —, S., 4, 220, 439.
 —, S. G., 116, 150, 165, 257, 278, 351,
 477, 480.
 —, S. J., 150.
 Cedergren, H. F., 209.
 Cederschiöld, F. J., 6, 257.
 Cervin, S. G., 15.
 Clausen, H. N., 55, 506.
 Cnattingius, A. J., 274, 304, 323, 325,
 326, 376, 388, 401, 403.
 Colliander, J., 212, 213, 340, 369.
 Collin, H. S., 58.
 Cronholm, B., 273, 294, 300, 463, 468.
 Cygnæus, U., 506.
 Dahl, C., 48.
 Dahlgren, C. Fr., 5, 8—15, 17, 20—24,
 26—30, 32, 35, 37—41, 43, 45—49,
 60, 74, 75, 81, 82, 114, 123, 124, 126,
 160, 183, 187, 197, 256, 261, 264,
 266, 279, 280, 291, 306, 311, 314,
 452, 459, 461—463, 465, 471, 474,
 475, 477, 479—481, 483, 489, 496,
 498, 502, 503, 505.
 De Geer, L., 384.
 Delbrück, J., 144.
 Deyling, S., 187.
 Dillner, J., 258, 297, 302, 470.
 Eberstein, C. Chr., 48, 65.
 —, C. J., 7.
 Eckert, A., 196.
 Ehrenborg, Betty, 209, 278.
 Ehrenpreis, M., 334.
 Ek, J. G., 93, 96, 97, 362.
 Ekdahl, N. J., 380.
 Eklund, P., 197.
 Ekman, E. J., 171, 433, 434, 439, 440,
 442, 472.
 Elfving, J. J., 86.
 Elgqvist, missionär, 442.

- Elmblad, P. M., 338, 433.
 Emanuelsson, J. P., 295.
 Engeström, J. A., 38, 59.
 —, L. von, 29, 73, 100.
 Fahlerantz, Chr. E., 78, 102, 103, 164,
 258, 273, 276, 330, 338, 378, 399,
 400.
 Falck, J. R., 49, 65, 423.
 —, P., 58, 59.
 Fast, C. J., 442.
 Faxé, W., 13, 31, 34, 42, 66, 69, 73, 94,
 105, 111, 159, 214, 221, 226, 262,
 282, 296, 424, 441, 445, 488, 498, 502.
 Fehrman, D., 33, 355.
 Fenger, P. A., 506.
 Feuerbach, L. A., 108.
 Feuk, L., 4.
 Fjellstedt, P., 277, 344, 433, 441, 442.
 Flensburg, W., 99, 115, 257, 345, 383,
 390, 421, 428, 429, 507.
 Florman, A. H., 40, 92, 101, 279.
 Fogtmann, N., 55.
 Forsell, J. E., 276.
 Francke, A. H., 306.
 Frank, Fr. H. R., von, 108.
 Franzén, F. M., 33, 36, 76, 110, 258,
 299, 300, 315.
 Fries, E., 40, 70, 258, 479, 505.
 —, J. F., 202.
 —, S. A., 450.
 Fröding, G., 70.
 —, Anna Eliana Emilia, f. Agardh, 70.
 Fähræus, O. J., 481.
 Gagner, L. P., 265.
 Garve, Chr., 220.
 Geijer, E. G., 22, 71, 258, 300, 302, 327,
 328, 469.
 Genberg, P., 73, 74, 83, 94, 97, 99, 100,
 102, 103, 183, 204, 213, 214, 257,
 327, 328, 329, 418, 433, 435, 440,
 448, 459, 463, 465, 469, 475, 476,
 483, 485, 488, 498, 502, 504.
 —, Amelie, f. Toll, 475.
 Gerhard, P., 200.
 Glasell, P. A., 210.
 Glerup, Chr. V. K., 163.
 Goethe, J. W. von, 116.
 Grafström, A., 273, 301, 503.
 Griesbach, J. J., 164.
 Grundtvig, N. S. F., 144, 204, 205, 227,
 328.
 Gräffe, J. F. C., 187.
 Gränström, P. O., 374, 375, 378, 379.
 Gullander, A. P., 446.
 Gustaf II Adolf, 330, 385.
 Gustaf IV Adolf, 110.
 Gyllenberg, Fr., 46, 279.
 Göransson, N. J., 128, 129, 148, 151,
 175, 197, 208.
 Görres, J. J. von., 140.
 Hagberg, C. A., 21, 74, 82, 86, 88, 92,
 104, 208, 446, 451, 461, 463, 474,
 481, 482, 492, 504.
 —, C. P., 6, 7, 26, 27, 31, 111, 244, 260,
 291.
 Hage, konsul, 464.
 Hamilton, H., 187, 199, 416, 429, 434, 437.
 —, J. E., 433.
 Hammar, H. B., 193, 345, 349, 382, 394,
 409, 415, 417, 439, 443, 463.
 Hammarsköld, L., 36.
 Hammerich, Fr., 464, 506.
 Hansen, C., 429, 502.
 Hansson, S., 373, 374, 376, 378, 379,
 382, 383, 404.
 Hardin, J., 304.
 Harms, Cl., 205, 253.
 Hartmansdorff, A. von., 29, 57, 58, 65—
 68, 73, 76, 81, 84, 85, 87, 89—91,
 114, 149, 162, 165, 167, 198, 200,
 201, 204, 205, 258, 312—318, 327,
 343, 359, 361, 365, 373, 377, 378,
 392, 393, 400—402, 404, 407, 410,
 411, 424, 427, 463, 465, 472, 475,
 479, 481, 489, 490, 497, 499, 501,
 503, 505.

- Hase, K. A. von, 110.
 Hasselroth, P., 380.
 Hedborn, S. J., 299.
 Hedner, A., 82.
 Hedrén, J. J., 385.
 Hegel, G. W. Fr., 129, 143, 201.
 Heiberg, J. L., 104.
 —, Johanne Louise, 104, 473, 491, 492, 503, 504.
 Heidenstam, V. von, 494.
 Hellberg, J. C., 476.
 Hellman, H., 192, 258, 460, 489.
 Hellstenius, A. J., 13, 49—52, 62, 63, 65, 91, 92.
 Hemsén, J. T., 187.
 Hengstenberg, E. W., 198.
 Henschen, L. V., 211, 258, 354.
 Herder, J. G. von, 110, 124.
 Herrlin, A., 186.
 Herrmann, W., 151.
 Heurlin, Chr. L., 75, 100, 101, 263, 314, 315, 320—323, 327, 333, 368, 375, 388, 405, 469, 476, 499.
 Heussi, K., 108.
 Hierta, L. J., 71, 94, 98—100, 121, 124, 125, 129, 141, 179, 186, 213, 223, 224, 229, 245, 254, 256, 258, 259, 315, 324, 327, 441, 442, 451, 455, 464, 467, 478, 486, 488, 495, 503—505.
 Hildebrand, H., 329.
 —, E., 102.
 Hippel, O., 101, 102, 182, 201, 282, 297, 303, 304, 311—314, 316, 317, 320—326, 347, 348, 355, 364, 366, 368, 369, 376, 377, 385, 386, 405, 408, 412, 415, 484.
 Hjort, P., 204.
 Hjärne, R., 456.
 Hohlenberg, M. H., 55.
 Holm, R., 373.
 Holmbergsson, J., 40, 115, 204, 258, 296.
 Holmdahl, O., 373, 385.
 Holmquist, Hj., 107, 307, 373, 385.
 Holmström, H. O., 214.
 Huch, Richarda, 18, 124, 141, 175, 178, 452, 456, 494.
 Hultin, O., 385.
 Hunnius, Aeg., 135, 174.
 Hwasser, Isr., 104, 217.
 Hübner, J., 274.
 Hüffell, L., 187, 205.
 Hylander, A., 6, 10, 49.
 Håkansson, P., 30.
 Höijer, B., 456.
 Høyen, N. L., 429.
 Ihre, A. E., 104.
 Inge, W. R., 451.
 Insulin, N., 393.
 Janzon, J., 332.
 Jean Paul, 462, 472, 499.
 Jensen, A., 334.
 Johan III, 384.
 Jönsson, P., 380.
 Kahl, A., 33, 36, 49—54, 58, 59, 61, 65, 78, 145, 185, 296, 297, 312.
 Kaiser, G., 187, 188.
 Kalkar, Chr. H., 204, 326, 443, 506.
 Kamp, S., 164, 201, 335.
 Kant, Im., 114, 127, 177.
 Karl den store, 307.
 Karl XI, 308, 373, 385, 392.
 Karl XII, 413.
 Karl, kronprins, 502.
 Kattenbusch, F., 108.
 Kershaw, H., 453, 495.
 Kierkegaard, S., 108.
 Klee, E., 187.
 Kliefoth, Th. Fr. D., 195, 198, 345.
 Knapp, G. Chr., 141.
 Knigge, A. F. F. L. von, 220.
 Knös, A. E., 78, 159, 164, 201, 214, 265, 269, 273, 322, 335, 373, 376, 377, 404.
 Koch, N. S. von, 315.
 Kullberg, A. C. af, 29, 30, 44—46, 48, 49, 72, 74, 91, 116, 160, 395, 441, 490.

- Kähler, M., 108.
 Köster, F. B., 187, 188.
 Lafontaine, A. H. J., 220.
 Lagerbjelke, excellens, 433.
 Lagerlöf, M., 203.
 Lapinski, överste, 464.
 Laurelius, O., 270.
 Lehmann, Edv., 18, 177, 453, 464,
 —, O., 473, 503.
 Lehnberg, M., 219, 245, 251, 260.
 Leibniz, G. W. von, 17.
 Leijonhufvud, S. A., 102.
 Lénström, C. J., 86.
 Leopold, K. G. af, 260.
 Leufvén, Edv., 262.
 Liedgren, E., 24, 494.
 Liljecrantz, B., 456.
 Lilliecrona, C. W., 101, 102, 136, 179,
 258, 336, 407, 465, 467, 469, 475,
 477, 482, 485, 487, 488, 503.
 Lind, Jenny, 490, 491.
 Lindblad, J. M., 263.
 Lindblom, J. A., 221, 262, 265, 271—273.
 Lindeblad, A., 1, 263, 457.
 Linderholm, Em., 72, 109.
 Linderot, L., 209, 297.
 Lindfors, A. O., 33, 59.
 —, A. O., 502.
 Lindgren, H. G., 165.
 Lindh, N. M., 118, 162, 165.
 Linnarsson, G., 434.
 Linné, C. von, 14, 32, 497.
 Lizell, G., 159, 218.
 Ljunggren, G., 14, 19, 20, 80, 108, 118,
 256, 257, 259, 463, 478, 486, 494,
 501, 506, 507.
 Lorichs, F. R., 484.
 Lovén, N. H., 100.
 Lundblad, S., 205, 301.
 Lundell, J., 97.
 Lundgren, U., 263, 274.
 Lundstedt, B., 463.
 Luther, M., 17, 60, 82, 108, 123, 129,
 130, 141, 150, 156, 157, 161, 170,
 171, 176, 182, 183, 197, 198, 200,
 203, 221, 259, 263, 265, 266, 267,
 269—271, 273, 274, 281, 283, 284,
 286, 289, 307, 321, 336, 342, 345,
 358, 370, 438, 451, 483, 494, 506.
 Lyng, G. V., 18.
 Lysander, A. Th., 256, 257, 485, 486.
 Malmström, B. E., 263, 296, 330.
 Marheineke, Ph. K., 126, 202, 203.
 Martensen, H., 187, 202, 206, 344, 453.
 Massillon, J. B., 259.
 Melanchton, Ph., 195, 352.
 Meldahl, F., 429.
 Melén, J. I., 357.
 Melin, H. M., 30, 95, 97—99, 104, 117,
 166, 383, 416, 421, 445, 492, 506.
 Meyer, Christina Catharina, f. Tauson, 64.
 —, E. F., 64.
 Molbech, Chr., 8, 10, 21, 32, 36, 37, 70,
 74, 75, 92, 104, 260.
 Monrad, D. G., 398.
 Montaigne, M. de, 17.
 Montesquieu, Ch. L., 315.
 Morell, J. C., 6.
 Mosheim, J. L. von, 245.
 Mozart, W. A., 20, 496, 497.
 Munck af Rosenschiöld, D., 49.
 Munthe, Carolina, 15.
 —, H. M., 7, 9, 10, 12—16, 19—23, 25,
 28, 55, 58, 246, 278, 452, 454, 459,
 462, 463, 471, 472, 478, 479, 488,
 494, 497, 505.
 Murbeck, P., 363.
 Müller, J. P., 329.
 —, P. E., 64.
 Mynster, J. P., 417.
 Münster, B., 298.
 —, Fr., 159.
 Möller, J., 55.
 Möller, J., 64, 218, 241.
 Möllersvärd, K., 434.
 Nelander, B. J., 13.

- Nicander, K. A., 86.
 Niebergall, F., 192.
 Nilson, S., 56, 73, 82, 85, 89, 278.
 Nilsson, A., 17, 70, 175.
 —, D., 333.
 Nitzsch, K. I., 187, 188, 190.
 Nohrborg, A., 218, 225, 251.
 Nordlander, N., 357.
 Nordström, N. J., 439.
 Norlin, J., 35.
 Norring, J., 177.
 Novalis, 124, 141, 187, 452.
 Nyblom, C. R., 454.
 Olbers, K., 420, 423, 427, 442, 446.
 Olde, E. M., 86.
 Oscar, kronprins, 50, 53, 485.
 Oscar I, 433, 475.
 Osterman, J., 293.
 Owen, S., 354.
 Palmer, Chr., 187.
 Palmqvist, L. G., 65, 67, 68.
 Passavant, J. D., 451.
 Petersen, R., 27, 480, 487.
 Petre, Th., 213.
 Petri, L., 225, 384, 387.
 —, O., 217, 307.
 Pettersson, Abr., 218, 221.
 —, A. Z., 103, 200, 214.
 —, J., 49, 50, 52—54, 56, 58, 59, 65, 67, 68, 92, 93, 145, 146.
 Pisarski, Brita Sara, f. Frumerie, 2.
 —, J., 1.
 Ploug, C., 487, 506.
 Pontoppidan, E., 205.
 Posse, J. A., 380.
 Pramberg, J. B., 85.
 Psarski, A. J., 1, 2, 3, 496.
 Quennerstedt, A., 238, 257.
 Reuter Dahl, H., 12, 30, 32, 33, 36, 40, 41, 48, 51, 60—63, 64—66, 69, 70, 73—76, 78, 80, 89, 92—95, 103—107, 110, 112—117, 119, 127, 132, 133, 144, 159, 164, 187, 188, 196, 198, 200—202, 204, 205, 208, 214—216, 222, 262, 266, 272, 281, 291, 295, 301, 324, 325, 327, 337, 347, 348, 351, 354, 355, 357, 364, 370, 398, 399, 402, 409, 419, 426, 440, 441, 445—447, 466, 467, 471, 474—476, 479—481, 484, 487, 488, 492, 493, 498, 499, 502.
 Richert, J. G., 88, 89, 101, 211, 213.
 Rietschel, G., 192.
 Ritschl, A., 108, 151, 205.
 Rodhe, C. W., 65.
 —, Edv., 33, 230, 282, 318, 344, 356.
 Rogberg, C. G., 30, 48, 55, 61—65, 70, 73, 80, 116, 117, 160, 161, 193, 205, 222, 271, 312, 313, 316, 317, 463, 497, 498, 503.
 Rosenblad, M., 312.
 Rosendal, H., 205.
 Rosenius, C. O., 353, 354, 444.
 Rosenstein, N. von, 28.
 —, C. von, 160, 200.
 Rothe, C., 417.
 Rousseau, J. J., 17.
 Rudelbach, A. G., 71, 73, 115, 203, 204, 244, 296, 297, 301, 326, 344, 417, 441, 482, 487.
 Rudenschöld, T., 101.
 Ruth, P. J., 5.
 Rydberg, S., 86—88, 92.
 Rydberg, V., 70.
 Röhr, J. F., 110.
 Rørdam, P., 506.
 Sandberg, A., 30, 258, 283, 285, 294, 305, 348, 350, 393, 434, 478.
 Schartau, H., 26, 71, 115, 126, 172, 173, 204, 220, 221, 223, 226, 228, 248, 252—254, 260, 261, 264, 265, 269—272, 275, 277, 296, 297, 306, 345, 353, 354, 482, 483.
 Schelling, Fr. W. J. von, 22, 24, 143, 187.
 Scheutz, G., 28, 160.
 Schiller, Fr. von, 143, 454.

- Schlegel, Fr., 124, 494.
 Schleiermacher, Fr., 107, 114, 127, 140,
 143, 157, 167, 187, 188, 201—203,
 225, 226, 228, 238, 275.
 Schlyter, C. J., 58, 86, 89, 96.
 Schmidt, C., 83.
 Scholander, F., 429.
 Schopenhauer, A., 108.
 Schorn, Th., 256.
 Schott, H. A., 64, 79, 205.
 Schrevelius, Fr., 97.
 Schwarz, K., 108.
 Schwerin, F. B. von, 40.
 Schönbeck, H., 66, 92, 99, 466.
 Scott, Geo., 353.
 Scriver, Chr., 438.
 Seldener, J. H., 49.
 Sergel, J. T., 457.
 Shaftesbury, 17.
 Shakespeare, W., 11, 12, 25, 27, 461, 462,
 476.
 Siegel, C. C. F., 287.
 Sjögren, J. M., 429.
 —, H., 64.
 Sjöström, C., 3, 8.
 Skarstedt, C. W., 99, 209, 221, 420, 485,
 502, 506.
 Sohm, R., 196.
 Sondén, P. A., 365, 386.
 Sparre, G. A., 214.
 Spener, Ph. J., 270, 289, 306.
 Sporsén, P., 193.
 Stagnelius, E. J., 496.
 Stanislaus I, 1.
 Steenstrup, J. J. S., 506.
 Stenhammar, Chr., 403.
 Strandberg, C. W. A., 466, 507.
 Strauss, D. F., 113.
 Sundberg, A. N., 193, 344, 357, 383, 390,
 416, 421.
 Svebilius, O., 265.
 Svedberg, Jesper, 217, 218, 238, 248,
 259, 289, 413.
 Swedenborg, Em., 110, 456.
 Sylwan, O., 75, 117, 456, 492.
 Synesius, 493.
 Säve, A., 292.
 Söderberg, J., 336.
 Söderblom, N., 226, 485.
 Sönnnerberg, J., 51, 93.
 Tannström, N. M. af, 57, 58, 69, 91,
 101, 278.
 Tegnér, Elof, 26, 42, 48, 102, 331, 346,
 354.
 —, Es., 10, 11, 18, 21, 23, 25—28, 33,
 36, 40—42, 46, 60, 64, 71, 73, 75,
 76, 78, 94, 103, 108, 110—113, 128,
 130, 141, 153, 159, 160, 164, 197,
 199, 200, 203, 220, 263, 280, 291,
 296, 312, 314, 317, 319—321, 323,
 325, 364, 395, 405, 418, 435, 451,
 471, 476, 484, 490, 502.
 Thestrup, G. A., 49, 50, 54, 58, 473.
 Tholuck, Fr. A. G., 64.
 Thomander, Emilie, f. Meyer, 64, 67,
 70, 94, 103, 119, 121—124, 175, 186,
 199, 229, 256, 278, 306, 314, 322, 325,
 354, 412, 426, 452, 454, 455, 470,
 471, 476, 478—481, 484, 488, 489,
 492—494, 497—502.
 Thomæus, Elsa Sophia, f. Mandorff, 1,
 4, 5.
 —, J. J., 3, 4, 45.
 —, Maria Sophia, 1, 3, 496.
 —, Th., 1, 3.
 Thomée, O., 3, 4.
 Thorild, Th., 56, 456.
 Thyselius, P., 312.
 Tieck, J. L., 494.
 Toll, Chr., 100, 257.
 Tornberg, C. J., 464.
 Traneus, A. P., 348, 357.
 Troeltsch, E., 128.
 Troil, E. von, 277.

- Trolle-Wachtmeister, H. G., 42, 43, 46,
102, 279, 331, 337, 354, 475, 493.
—, Ulrika, 43, 86.
Tunelius, L. Ch., 303.
Ullman, C. A., 209.
Ulrika Eleonora, 383.
Vadman, J., 258.
Wadström, B., 157, 225—227, 258, 285,
338, 353, 434.
Wagner, J. J., 178.
Wahlström, J. G., 380.
Valentin, H., 334.
Wallin, J. O., 46, 58, 108, 111, 160, 161,
221, 253, 261, 263, 297—299, 302,
312, 474.
Wallman, J. H., 369.
Wallquist, O., 315.
Walzel, O. F., 17.
Warholm, Cl., 257.
Vedel, V., 71.
Wegscheider, J. A. L., 202.
Weibull, L., 92, 104.
—, M., 21, 33, 37, 86, 100, 109.
Welinder, P., 339, 340, 345, 352, 437—
439.
Wensjoe, Th., 273, 437.
Werin, A., 70, 71, 110, 175, 184, 186,
197, 456.
Westman, Hilda, 150, 254, 275, 278, 451,
452, 455, 486.
Wette, W. M. L. de, 127, 131, 202, 203.
Wetter, G., 474.
Wiberg, A., 170.
Widing, S., 12.
Wieselgren, H., 329, 449.
—, P., 29, 30, 48, 50—52, 55, 58, 61,
74, 87, 90, 94, 97—99, 103, 107,
116, 118, 132, 161, 166, 196, 204,
209, 211, 213—215, 218, 258, 274,
277, 279, 291, 297, 300, 301, 313,
322, 339, 340, 344, 350, 352, 354,
377, 418, 424—426, 441, 443, 454,
456, 463—465, 467—471, 474—482,
485, 488—490, 497, 500—506.
Wijkmark, H., 31—33, 162, 178, 180,
220, 260, 296.
Winberg, Carolina, 278, 479, 481, 490,
493.
—, J. U., 8, 12, 13, 17, 25, 26, 29, 30,
35, 36, 39—42, 44, 46, 48, 56, 61,
64, 67, 74, 116, 118, 167, 175, 179,
228, 278, 346, 448, 465, 466, 471,
472, 483, 484, 488, 490, 494, 496, 504.
Winborn, J. A., 116.
Wingård, C. Fr. af, 60, 71—73, 76, 94,
111, 128, 130, 141, 159, 203, 263,
294, 314, 315, 317, 319—321, 323,
325, 365, 368, 377, 405, 441, 451, 484.
Wiseman, N. P., 334.
Voltaire, F. M. de, 221, 461.
Wordsworth, J., 115.
Wrangel, E., 25.
Wählin, Chr., 6, 49, 363.
—, C. L., 13.
—, L. P., 49, 52, 61, 133, 199, 241, 277,
291.
Zetterwall, H., 429, 501.
Zielfeldt, D., 263.
Zimmer, Fr., 191.
Åström, J., 298.
Ödman, S., 46, 220, 223, 247, 259, 260,
298.
—, E. S., 302.
Oehlschläger, A. G., 12, 502.
Österling, A., 86, 92, 461, 474, 480.

Rättelser.

Sid. xxiii, rad	4 nedifrån	står	tildsbilder	läs	tidsbilder
» xxvi	» 14 »	»	» RODE	»	» ROTHE
» 3	» 6 uppifrån	»	» försökt	»	» förökt
» 11	» 1 »	»	» döttrar	»	» barn
» 17	» 7 nedifrån	»	» bringa	»	» bringar
» 30	» 13 i noterna (1)	»	» C. af Kullberg	»	» A. C. af Kullberg
» 32	» 1 uppifrån	»	» delatis	»	» delatos
» 33	» 1 nedifrån	»	» disputationerna	»	» avhandlingarna
» 39	» 9 i noterna (4)	»	» densamme	»	» Winberg
» 61	» 13 » (2)	»	» han. »Allt	»	» han; »allt
» 106	» 2 i motto	»	» divinitur	»	» divinitus
» 114	» 5 nedifrån	»	» rationalism».	»	» rationalism».)
» 177	» 10 uppifrån	»	» säga	»	» säger
» 184	» 2 nedifrån	»	» tillkomme	»	» tillkommer
» 190	» 18 uppifrån	»	» hade	»	» har
» 199	» 2 nedifrån	»	» domprosttiden	»	» domproststriden
» 217	» 7 uppifrån	»	» sjelfständiga	»	» sjelfständigaste
» 220	» 6 »	»	» handlade om	»	» handlade
» 243	» 13 »	»	» rättvisa.	»	» rättvisa.»
» 290	» 3 uppifrån	»	» den praktiska teologien	»	» liturgiken
» »	» 2 nedifrån	»	» arbete	»	» handboksförslag
» 319	» 18 uppifrån	»	» prästerskapets	»	» prästerskapet
» 321	» 5 nedifrån	»	» extrem	»	» extremt
» 327	» 4 i noterna (3)	»	» de	»	» De
» 329	» 2 » (2)	»	» Hildebrand	»	» Wieselgren
» 349	» 8 nedifrån	»	» drevos	»	» dreves
» 361	» 7 uppifrån	»	» pästerskapets	»	» prästerskapets
» 384	» 2 i noterna (2)	»	» 1856—58	»	» 1862—63
» 441	» 3 » (1)	»	» svenska	»	» Svenska
» »	» 6 »	»	» 1831.)	»	» 1831.
» »	» 10 »	»	» finska.	»	» finska.)
» 511	» 13 nedifrån	Hildebrand, H. utgår.			

EX8080

.TH44

AUTHOR

Algård, N.

TITLE

Johan Henrik Thomander,
kyrkomannen - person-
ligheten.

DATE DUE

BORROWER'S NAME

MAY 17 1956

MAY 18 1959

Dochterman Barn
Display
JW

BK
8080
.TH44

PRINTED IN U. S. A.

